ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi - Sa. 9a

STEVEN RUNCIMAN

HAÇLI SEFERLERİ TARİHİ

I. CİLD

Birinci Haçlı Seferi
ve
Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu

Çeviren

Prof. Dr. FİKRET IŞILTAN
Türk Tarih Kurumu Asli Üyesi

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

Birinci baskı : 1986
İkinci baskı : 1989

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
X. Dizi - Sa. 9a

Steven Runciman

HAÇLI SEFERLERİ TARİHİ

I. Cild

Birinci haçlı seferi
ve
Kudüs krallığının kuruluşu

Çeviren
Prof. Dr. Fikret Işıltan
Türk Tarih Kurumu Asli Üyesi

2. baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
1989

ISBN 975-16-0186-X Tk.
ISBN 975-16-0187-8

11. yüzyıl sonlarında bir şövalye

Müellifi Tarafından
Annesine İthaf Olunmuştur

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Resimlerin listesi IX
Haritaların listesi X
Çevirenin sözü XI
Önsöz XV

KİTAP I

HRISTİYANLIĞIN KUTSAL YERLERİ

Birinci Bölüm : Tahribatın Dehşeti 3
İkinci Bölüm : Deccal'ın Hâkimiyeti 16
Üçüncü Bölüm : Hristiyan Hacılar 30
Dördüncü Bölüm : Felâkete Doğru 40
Beşinci Bölüm : Doğuda Karışıklıklar 50

KİTAP II

HAÇLI SEFERİNİ VAAZEDENLER

Birinci Bölüm : Kutsal Barış ve Kutsal Savaş 65
İkinci Bölüm : Petrus'un Kayası 73
Üçüncü Bölüm : Çağrı 83

KİTAP III

SAVAŞA DOĞRU YOLCULUK

Birinci Bölüm : Halkın Seferi 95
İkinci Bölüm : Alman Haçlı Seferi 104
Üçüncü Bölüm : Haçlı Reisleri ve İmparator 110

KİTAP IV

TÜRKLERE KARŞI SAVAŞ

Birinci Bölüm : Anadolu Seferi 135
İkinci Bölüm : Ermeni Perde Arası 150
Üçüncü Bölüm : Antakya Surları Önünde 164
Dördüncü Bölüm : Haçlılar Antakya'da 181

KUTSAL ÜLKE

Birinci Bölüm : Kudüs Yolu 205
İkinci Bölüm : Haçın Zaferi 215
Üçüncü Bölüm : Advocatus Sancti Sepulchri 223
Dördüncü Bölüm : Kudüs Krallığı 244
Ek I Birinci Haçlı Seferi Tarihinin Ana Kaynakları 255
Ek II Haçlı Ordularının Sayı Gücü 263

BİBLİYOGRAFYA

I. ORİJİNAL KAYNAKLAR:

1. Toplu Kaynak Neşirleri 269
2. Batı Kaynakları 270
3. Grekçe Kaynaklar 274
4. Arapça ve Farsça Kaynaklar 275
5. Ermenice Kaynaklar 276
6. Süryânîce Kaynaklar 277
7. İbranice Kaynaklar 277
8. Muhtelif Kaynaklar 278

II. ÇAĞDAŞ ESERLER 278

Dizin 289

RESİMLERİN LİSTESİ

İÇ KAPAK RESMİ 11. yüzyıl sonlarında bir şövalye

I 11. yüzyıl sonlarında bir hacı

II İmparator Alexius I (M.Ö.)

III Âsiırmak'dan Antakya'nın görünüşü; ön planda müstahkem köprü; sağda haçlıların şehre girdikleri sur kesimi; yamaçta şehrin binaları.

IV Remle

V Yafa limanı

VI Kudüs'ün güneyden görünüşü

VII Kudüs'ün planı

VIII Köpek ırmağı (Nehrülkelp)'nın ağzı

Resimler Hakkında Bilgi

İç kapak ve I nolu resimler Les Editions du Chêne (Paris)'in izni ile *Les Fresques de Tavant*'dan alınmıştır. II nolu resim *Codex Vaticanus Graecus (No. 666)*'dan; III ve VIII nolu resimler *Syria, Illustrated* (Bartlett, Purser, v.d., Londra, 1836)'dan; IV, V, VI ve VII nolu resimler *Il Devotissimo Viaggio di Gerusalemme* (Roma, 1587)'den alınmıştır.

Resimler kitabın sonuna eklenmiştir

HARİTALARIN LİSTESİ

1 - Birinci haçlı seferi zamanında Istanbul ve İznik civarı

2 - Birinci haçlı seferi zamanında Balkan yarımadası

3 - Birinci haçlı seferi zamanında Anadolu

4 - 1098 yılı Antakya'sı planı

5 - Birinci haçlı seferi zamanında Suriye

Haritalar kitabın sonuna eklenmiştir

ÇEVİRENİN SÖZÜ

Haçlı seferleri tarihi, dünya tarih literatürünün en önde gelen, başladığı andan bugüne kadar bilimsel ilgiyi hiç yitirmeyen konularından biridir. Bu gerçeğe rağmen, mevzuun türk tarihçilerince tamamiyle ihmâl edilmiş olduğu da apaçık bir keyfiyettir. 1960'ların son yıllarından itibaren kontrolüm altında hazırlanıp yayınlanmış ve tabiî olarak bu büyük alanın çok sınırlı kısımlarına temas edebilen iki doktora ve iki doçentlik tezi dışında, geniş haçlı seferleri araştırmalarına türk katkısı hemen bir hiç olarak kalmıştır. Anadolu'yu yurd edinme çağımıza rastlayan, belki de Türklerin Önasya'ya girmelerine karşı batı dünyasının reaksiyonu olarak göz önüne alınması ile izahı daha kolaylaşabilecek olan haçlı seferleri tarihinin böylesine kenarda bırakılması, kanaatimce, bu önemli konuda türk-islâm kaynaklarından doyurucu bilgiler sağlanamamasına bağlanmalıdır.

Gerçekten de türk ve türkiye tarihini, özellikle Anadolu'ya yerleşmemiz safhasını, hemen bütünüyle ilgilendiren haçlı seferlerinin ana kaynakları batı dillerinde kaleme alınmışlardır ve bilhassa bizim için asıl önemli olan ilk üç haçlı seferi hakkında islâmî kaynaklardan elde edilebilecek bilgi, bizans ve batı tarihlerinin arzettiği geniş malzemeye nisbetle, çok kısıtlıdır. Bu sebeple, üniversitelerimizde ortaçağ lâtince ve grekçesi, arapça ve farsça dışında kalan diğer doğu dilleri öğretilmediği sürece türk bilginlerin bu sahada yetki ile kalem oynatmaları elbette, imkânsız değilse bile, çok güç olacaktır.

Haçlı seferleri tarihi bütünüyle türk tarihi değildir, ama, türk tarihiyle doğrudan bağlantısı vardır. Bu seferleri yapanlar, kendilerine çok yabancı bir ülkede küçük devletler kuran batılılardır; ancak onlarla seferlerinin başından itibaren mücadele eden ve ikiyüz yıla yakın süreli hâkimiyet devrelerini sona erdirenler Türklerdir. Bir bakıma bu uzun mücadelenin, onbirinci yüzyılın ortalarından itibaren, doğu ile batı arasındaki önemli köprü ülke Anadolu'da teşekkül eden iktidar boşluğunun doldurulması için germen-lâtin batı ile türk doğunun kapışmasından başka birşey olmadığı olayların tarihî seyrinden büyük bir açıklıkla belirmektedir. Doğuda ilk haçlı kuruluşları olan Urfa kontluğu ile Antakya devletinin doğu Anadolu ve Çukurovayı elegeçirmek için gösterdikleri gayretler, 1101 haçlı seferinin Niksar'ı hedef edinmesi bu düşünceyi pekiştiren vâkıalardır. Bu görüş açısından inkâr edilemeyecek bir gerçek ise, Yakındoğu'ya daha dokuzyüz yıl önce diktikleri gözlerini zamanımıza kadar geriye çeviremeyen, 20. yüzyılın iki büyük savaşından sonra kesin olarak yitirdikleri siyasî üstünlüklerini ekonomik ölçüde sürdürmek çabası içinde bulunan batı dünyasının, giderilmez bir hasret duygusuyla kıvranarak, tarihin derinliklerinde

yatan ilk büyük fiyaskolarının muhasebesini yapmaya kısa aralıklarla devam etmekte olmalarıdır.

Batı müstemleke siyasetinin yeniden canlandığı 18. yüzyıl sonlarında ilmî haçlı seferleri araştırmaları da geleneksel hâle gelmeye başlamıştır. 1784 yılında Heller'in Frankenthal'de neşrettiği üç cildlik büyük haçlı seferleri tarihi ile başladığını söyleyebileceğimiz neşriyat, Almanya ve Fransa'da kısa aralıklarla birbirini izleyen Wilken ve Michaud'nun geniş kapsamlı eserleriyle pek verimli ve o zamandan beri bitip tükenmeyen bir araştırma alanı yaratmıştır. Bundan sonra haçlı seferleri üzerinde bütün kültür dillerinde yapılan yayın sayısı onbini aşmış bulunuyor.

Bu neşriyatın önemli bir kısmı, yazanların millî ve şahsî görüşlerini genelleştirmeye çalıştıkları büyük çapta eserlerdir. Bunları esas itibariyle, gerçekçiliği bir tarafa iterek tarih metoduna bağlılık görüntüsü yanında din motifini daha sık ve yoğun işleyen alman, millî düşünce ve çıkarlarına gerektiğinden fazla dönük fransız ekolleri olarak iki büyük grupta ele almak mümkündür. Daha sonra teşekkül eden ingiliz-amerikan haçlı tarihi ekolü ise, bilimsel hüviyete oldukça aykırı düşen bu iki ekolün taraf tutan tutumlarından sıyrılmak isterken, kendisini belirgin bir ölçüde bizans-severliğe kaptırmıştır.

Tercüme bir esere eklendiği için kısa tutulması gereken bu açıklamamla belirtmek istediğim ana düşünce şudur: Bütün güçlüklere rağmen türk tarihini böylesine ilgilendiren bir konuyla türk ilmi de er veya geç uğraşmaya alışmak, dokuzyüz yıllık geçmişine rağmen doğulu-batılı modern literatürde ve günlük siyasî olaylarda hayatiyetini koruyan *haçlı seferi düşüncesinde* kendi görüşünü de ortaya koymak zorundadır. Buna yürekten inandığım ve türk aydınını, kendisine çok yabancı hissettiği bu konuya yaklaştırmayı gerekli gördüğüm için, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yirmi yılı aşkın bir süre haçlı seferleri tarihi dersini verdim. Bu uzun yıllar içinde, aslında batıda çok işlenmiş olmasına rağmen hâlâ üzerinde fikir yürütülen bu mevzûda önemli literatürün pek büyük bir kısmını gözden geçirdim, kaynakları inceledim, öğrencilerimden bir bölümünü, türk ve dünya tarihinin bu ilgi çekici devresinin kaynaklarını, kendi görüşlerine göre yorumlamaya yönelttim.

Türk bilgi âlemine çeşitli araştırmaların sonuçlarını, bizim görüşümüzle olmasa da, yine de doğruya en yakın bir şekilde birleştiren bir terkîbî eserin sunulması gerektiğine inandığım için, gördüklerimin en iyisi saydığım, Profesör Steven Runciman'ın üç cildlik eserini takdim ediyorum. Almanca bilimsel ve yetkili çevirisinden tercüme edip ingilizce asliyle satır satır karşılaştırarak sunduğum bu eserde, her toplu eserde olduğu gibi, bir çok hataların varlığı şüphesizdir. Amacım en son bilimsel verilere göre batı ilim standardına uygun böyle eserlerde de yanlış değerlendirmeler ve hatta maddî bazı hatâların bulunabileceğini göstermek olduğundan, bunları tashihe yönelecek bir türk bilim nesline bu yoldan faydalı olabileceğimi sanıyorum. Bu bakımdan ilk ve ilgi çekici denemeler öğrencim ve meslek arkadaşım Doç. Dr. Işın Demirkent'in Urfa

kontluğu tarihine dair, birisi yayınlanmış, diğeri yayınlanmakta olan iki eserinde yetki ile ve doyurucu delillerle yapılmıştır. Bu alanda diğer verimli çalışmalar, hiç şüphesiz, bütün tarihçilik âlemine değerli katkılarda bulunacaktır.

Türk tarih edebiyatında çok önemli saydığım bir eksikliğin giderilmesine bu çevirimle yardımcı olabilirsem kendimi mutlu sayacağım.

Levend 1985

Prof. Dr. Fikret Işıltan

ÖNSÖZ

Bu kitap, içinde onbirinci yüzyıldaki başlangıcından ondördüncü asırdaki çöküşüne kadar haçlı seferleri adını verdiğimiz hareketin ve bu hareketin Kutsal Ülke ve civarındaki topraklarda kurmuş olduğu devletlerin tarihini bütünüyle tasvir etmeyi amaçladığım üç cildin birincisidir. İkinci cild Kudüs krallığının bir tarih ve tasvirini ve bu devletin yakın doğu milletleriyle ilişkileri ile onikinci yüzyıl haçlı seferlerini, üçüncü cild Akkâ krallığını ve sonraki haçlı seferlerinin tarihini kapsıyacaktır.

İster bütün hristiyan mâceralarının en muazzamı ve en romantiği, ister barbar istîlâlarının sonuncusu sayalım, haçlı seferleri her hâlükârda ortaçağ tarihinin büyük ve merkezî olayını teşkil ederler. Bunların canlandığı zamana kadar medeniyetimizin ağırlık merkezi Bizans'da ve arap hilâfetine bağlı ülkelerde idi. Hareketin tamamiyle sönmesinden önce ise üstünlük batı Avrupa'ya intikal etmiş bulunuyordu. Ağırlık noktasının bu yer değiştirmesinden çağdaş tarih doğdu. Fakat bunu anlayabilmek için sadece haçlı seferi düşüncesini tahrik eden batıdaki durum ve şartları değil, aynı zamanda-ve hatta belki de daha önemli olarak-haçlıların hareketini kolaylaştıran ve gerek ilerlemelerinde ve gerekse geri çekilmelerinde kesin etkisi bulunan doğudaki durum ve şartları kavramamız gereklidir. Bakış açımız Atlas okyanusundan Mogolistan'a kadar uzamalıdır. Hikâyeyi sadece Frankların veya Arapların veya hele bunların asıl kurbanları ve acı çekenleri olan doğu hristiyanlarının görüş açılariyle anlatmak, bunun asıl önem ve anlamını dikkatten uzak tutmak olurdu. Çünkü bu, daha Gibbon'ın idrak etmiş olduğu gibi, büyük dünya çekişmesinin hikâyesi idi.

Bu tarih, bütüniyle şimdiye kadar ingiliz literatüründe o kadar sık hikâye edilmemiştir. İngiltere hiç bir zaman da aktif bir haçlı seferleri tarihi yazarlığı ekolüne sahip olmamıştır. Gibbon'ın büyük tarihî eseri *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*'de haçlı seferleri hakkındaki bölüm, onun bütün peşin hükümlerine ve yazdığı zamana rağmen hâlâ derinlemesine incelemelere lâyıktır. Son zamanlarda Sir Ernest Barker'in ilk olarak *Encyclopaedia Britannica*'da yayınlanan, hareketin parlak ve derli toplu tasviri ile W.B. Stevenson'un kısa fakat mükemmel haçlı krallıkları tarihine malik bulunmaktayız. Bunların dışında konuya ingiliz katkısı ilmî makaleler ve münferit incelemeler, doğu kaynaklarının bilimsel neşirleri ve az sayıda ilmî olmayan tasvirlerden ibarettir. Fransa ve Almanya daha büyük ve daha eski bir geleneğe sahiptirler. Büyük alman haçlı seferleri tarihleri, ondokuzuncu yüzyılın başında yayınlanan Wilken'in eseriyle başlarlar. İlk olarak 1841'de neşrolunan von Sybel'in tarihi hâlâ birinci derecede öneme sahiptir. Geçen yüzyılın daha sonraki yıllarında iki mükemmel bilgin,

Röhricht ve Hagenmeyer, sadece kaynak malzemesinin toplanması ve kritik değerlendirilmesi gibi baha biçilemiyecek değerli çalışmalar yapmakta kalmamış, bizzat mufassal tarihî tasvirler kaleme almışlardır. Son zamanlarda Erdmann, batının haçlı seferlerini doğuran dinî hareketleri üzerinde yaptığı temel atıcı araştırma ile alman inceleme geleneğini devam ettirmiştir. İlk haçlıların çoğunluğunun vatanı olan Fransa'da bilginlerin ilgisi ondokuzuncu yüzyılın ortasında, ana kaynakların, batı, grek ve doğu menbalarının, devâsâ *Recueil des Historiens des Croisades* içinde yayınlanmasıyla ortaya çıktı. Michaud'nun muazzam, geniş ölçüde tutulmuş tarihi daha önce, 1817 yılından sonra yayınlanmıştı. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Riant ve yardımcıları *Société de l'Orient Latin*'de değerli çalışmalar yaptılar. İçinde bulunduğumuz yüzyıl içinde iki seçkin fransız bizantinisti, Chalandon ve Bréhier, dikkatlerini haçlı seferlerine çevirdiler ve ikinci dünya savaşının patlamasından kısa bir süre önce Grousset, fransız geleneğine uygun olan, geniş kapsamlı bilginliği kaliteli bir telif ve bir yudum da Galya milliyetçiliğiyle birleştiren üç cildlik haçlı seferleri tarihini yayınladı. Bu arada ise haçlı seferi tarihçilerinin en aktif ekolü Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmaktadır. Bu ekol, maalesef çok küçük edebî eseri öğretici olarak haiz olduğu önemi yeteri kadar aksettirmeyen D.C. Munro tarafından kurulmuştur. Amerikalı tarihçiler çalışmalarını şimdiye kadar münferit sorular üzerinde yoğunlaştırmışlardı ve aralarından hiç birisi tam ve mufassal bir genel tasviri ele almamıştı. Fakat onlar bize şimdi büyük, haçlı seferleri tarihinin bütün sahalarını kapsıyacak ve bir kaç yabancı araştırıcı ve bilim adamının da yazılmasına katılacağı müşterek bir toplama eser vaadetmiş bulunuyorlar. Bu eserin henüz yayınlanamamış olmasından, bu cildi yazarken ondan faydalanma imkânı bulamadığım için üzgünüm.

Münferit bir ingiliz kaleminin, Birleşik Devletler'deki yazı makinesi bataryaları ile yarışa girişmesi pek akıllıca sayılmayabilir. Gerçekte ise böyle bir yarış mevcut değildir. Yalnız başına bir müellif her ne kadar seçkin meslekdaşlardan müteşekkil bir grupun selâhiyetiyle konuşamazsa da, o, belki de eserine, hiç bir toplama eserin ulaşamıyacağı, bir iç-birliklik, bir vardet ve hatta destânî bir kalite sağlıyabilir. Homeros da, bizim ingiliz tarihçilerinin en büyüğü olan Gibbon'ın da daha önce farkına varmış olduğu gibi, Herodotos kadar tarihçiliğin bir babası idi ve bazı münekkidlerin kanaati hilâfına, Homeros'un bir meslekdaşlar grupu olduğuna inanmak güçtür. Tarih yazarlığı günümüzde kritiğin yaratıcılığı altettiği bir İskenderiye çağına girmiş bulunuyor. Dağlar gibi yığılmış mikroskopik tafsilât ve münferit bilgiler karşısında ve meslekdaşlarının dikkatli, gözünden hiç bir şey kaçırmayan ciddiyetinden ürkmüş olan çağdaş tarihçi, kurtuluşu bilimsel makaleler ve çok hususî incelemelerde, hücumlara karşı kolaylıkla savunulabilen küçük kalelerde aramaktadır. Onun çalışması da elbette en büyük bir değere sahip olabilir; fakat gaye bu değildir. Ben, tarihçinin en önemli vazifesinin tarih yazmak, yani, beşeriyetin mukadderatını tayin eden büyük olay ve hareketleri, geniş ve sürükleyici bir teselsül içinde kaydetmeye

çalışmak olduğunu sanıyorum. Böyle bir girişime atılmaya yeterli cesareti olan müellife, donatımının yetersizliği ve vardığı onuçların değersizliği ile tekdiri ne kadar haketmiş olursa olsun, gösterdiği cüret sebebiyle muahezede bulunulmamalıdır.

Yaptığım tesbitler için kaynaklara atıflar ile iddialarımı notlarda belirtim; bibliyografya listesinde dayandığım eserler verilmiştir. Bunlardan pek çoğuna, notlarda her zaman belirtilmiş olmasalar da, çok büyük şükran borçluyum. Bana tavsiye ve eleştirileriyle yardım etmiş olan dostların sayısı, adlarını burada zikredebileceğimden çok fazla.

Nihayet adların yazılış şekli hakkında bir şeyler söylemem gerek. Kabul edilmiş ingilizce şekilleri mevcut olan bütün adlarda, bunlar için her hangi başka bir yazış şekli kulanmak ukalâlık olacağı için, ingiliz okuyucunun en alışık olduğu ve bildiği şekli kullandım: John, Godfrey ve Raymond gibi. Grekçe kelimelerde, yeknasaklığı sağlayan alışılmış lâtince transkripsiyonu aldım. Arapça adlar daha büyük güçlükler arzediyor. Uzmanların tavsiye ettikleri fonetik aksanlar okumayı güçleştiriyor. Bu işaretleri almadım, ancak yazış şeklimin yine de oldukça açık olduğunu sanırım. Ermenicede zaman ve mekâna göre kelimeler içinde *k*, *g* ve *b*, *p* değişmelerinde, eski olan okunuşu tercih ettim. Fransız *de* edatı ezelî bir problem. Bunların açık olarak belli bir soy adının parçası olduğu belli haller dışında hepsini *of* olarak çevirdim.

Londra 1950 Steven Runciman

KİTAP I

HRİSTİYANLIĞIN KUTSAL YERLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHRİBATIN DEHŞETİ

"İmdi, Daniyal Peygamber vasıtasiyle sözü edilen tahribatın dehşetinin Kutsal Yer'de olduğunu gördüğünüzde.."
Metta, XXIV, 15

Milâdî 638 yılının şubatında bir gün halife Ömer beyaz bir deve üstünde Kudüs'e girdi. Giysileri yırtık pırtık, toz içinde ve kendisini izleyen ordu kaba görünüşlü, üstü başı dökülen, ama disiplinine denecek bir şey olmayan bir ordu idi. Yanında, itaate alınan şehrin büyüğü sıfatiyle patrik Sophronios bulunuyordu. Ömer doğruca, dostu Muhammed'in göğe çıkmış olduğu Süleyman Tapınağı'nın bulunduğu yere gitti. Onun buradaki tutumunu izlerken patrik, Hristos'un sözlerini hatırlıyor ve gözlerinden akan yaşlarla *İncil*'in şu sözlerini mırıldanıyordu: "Peygamber Daniyal vasıtasiyle sözü edilen tahribatın dehşetine bak!".

Halife bundan sonra hristiyanların kutsallaştırılmış yerlerini görmek istedi. Patrik onu Kutsal Mezar kilisesine götürdü ve görülecek ne varsa gösterdi. Onlar kilisede iken müslümanların namaz vakti yaklaşmıştı. Halife seccadesini nereye serebileceğini sordu. Sophronios ondan, bulunduğu yerde kalmasını rica etti, fakat Ömer, müteassıp adamlarının, onun ibadet ettiği yeri islâm için alıkoyacaklarından korktuğunu söyeleyerek meşhedin avlusuna çıktı ve namazını orada kıldı. Söylediği de gerçekleşti. Ön avlu müslümanlar tarafından alındı ve fakat kilise, eskiden ne ise o, hristiyanlığın en kutsal yeri, olarak kaldı [1].

Bu husus şehrin teslim edilmesi için koşulan şartlara uyuyordu. Bizzat Peygamber, putperestlere sadece ihtida ile ölüm arasında seçim hakkı verilebileceğini, fakat *Kitap*'ları olan hristiyan ve yahudilere (nâzikçe bir yaklaşımla zerdüştîleri de bunlara eklemişti) tapınaklarını muhafaza ve bunları hiç engelsiz kullanmaya devam etmek müsaadesi verilmesini emretmişti; bunlar elbette tapınakların sayılarını arttırmıyacaklar, hiç bir silâh taşımıyacaklar, ata binemiyecekler ve bundan başka özel bir başvergisi, *cizye*, ödemekle yükümlü olacaklardı [2]. Sophronios, şehrini daha az iktidar yetkisi bulunan bir kimseye

[1] Theophanes, s. 333 (hilkat yılı 6127); Eutichius, sütun 1099; Süryanî Mikhail, *II*, s. 425 vd.; Elias de Nisibe, s. 64. Kaynakların mükemmel bir listesi için bk. Vincent ve Abel, *Jérusalem Nouvelle*, *II*, s. 930 vdd.

[2] Krş. Becker, *Djizia* maddesi, *Encyclopaedia of Islam* ve Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia*, s. 29 vdd.

teslim etmeyi reddettikten sonra halife ile Zeytûn dağı'nda buluşmak üzere eşeğinin sırtında ve emniyetli bir refakatle yola çıktığında, her halde bundan daha iyi şartlar ümid etmemiş olmalıdır. Kudüs bu sırada bir yılı aşkın bir süredir kuşatılmış bulunuyordu. Kuşatma savaşında tecrübesiz ve bir kuşatma için yetersiz donatılmış olan Araplar, yeni onarılmış bulunan surlara karşı bir şey yapamamışlardı. Ancak şehrin içinde erzak tükenmekteydi ve bunu telâfi için de artık hiç umut yoktu. Civar arazi Arapların elindeydi ve Suriye ile Filistin şehirleri birbiri arkasına teslim olmuşlardı. Caesarea (Kaysâriye)'de, deniz kenarında imparatorluk donanmasının himayesinde direnmeye devam eden garnizon dışında, Kudüs'e en yakın hristiyan ordusu ancak Mısır'da bulunuyordu. Sophronios'un fâtih halifeden alışılmış teslim şartları dışında elde edebildiği yegâne şey, şehirde bulunan imparatorluk memurlarının aileleri ve taşınabilir mallariyle emin bir refakatte kıyıya, Kaysâriye'ye gidebilmeleri müsaadesi olmuştu.

İmdi bu, patriğin son resmî görevi, hristiyanlığın birliği ve doğru inancı için gayrete ve çalışmaya adanmış uzun bir hayatın trajik doruğu idi. Dostu Ioannes Moşus ile birlikte müşterek eserleri olan "*Rûhânî Çayırlar*" da hristiyan azizlerinin hayat hikâyelerini ve vecîzelerini toplamak amaciyle doğu manastırlarını ziyarete başladığı ilk gençlik yıllarından, siyasetine karşı çıktığı imparator tarafından büyük Kudüs patrikliği makamına tayin olunduğu yaşlılık devresine kadar ısrarla, görüşüne göre devleti parçalayacak olan sapık inançlar ve yeni türeyen milliyetçilik akımları ile mücadele etmişti. Ancak "İnanç'ın dilinden bal damlayan savunucusu" olarak adlandırılan Sophronios boşuna vaazlar etmiş, boşuna çalışmıştı. Arap fetihleri onun yanlış davranışının deliliydi; bir kaç hafta sonra üzüntüsünden ölüp gitti [3].

Gerçekten de insanların alabileceği hiç bir önlem Roma'nın doğu eyaletlerinde patlayan olayları durduramazdı. Roma devletinin bütün tarîhi, doğu ile batı arasında gizliden gizliye yürütülen bir mücadele ile işlenmiştir. Batı, Actium'da galip gelmiş, ama doğu, fâtihlerini altetmişti. Mısır ve Suriye devletin en zengin ve en yoğun nüfuslu eyaletleriydiler. İmparatorluk endüstrisinin ana merkezleri buralarıydı, Gemileri ve kervanları, doğu ile yapılan ticarete hâkimdiler; kültürleri, manevî ve maddî her iki anlamda da batıdakinden ölçüsüz derecede üstün bir seviyedeydi ve bu sadece uzun geleneklerinden değil, bunun yanında ayrıca Roma'nın uygarlık bakımından yegâne rakîbi olan İran'daki Sasanî krallığının yakınlığının yaydığı canlı bir kışkırtma, meydan okuma havasından kaynaklanıyordu. Doğu, nihayet imparator Büyük Constantinus'un bir doğu dinini kabul edip başşehrini doğuya, Boğaziçi kenarındaki Istanbul'a nakledinceye kadar durmadan nüfuzunu arttırdı. Bunu izleyen yüzyıl içinde, iç çöküntü yüzünden zayıflamış bulunan devlet barbarların istilâsına karşı koymak durumunda kalınca batı mahvoldu fakat doğu, daha

[3] ΣωΦφόνιος δέ, ὁ μελίγλωσσος τῆς ἀληθείας πφόμαχος (Mansi, *Concilia, Nova Collectio, X*, sütun 607. Artık patrik Sophronios ile Moschus'un dostu olan Sophronios'un aynı kişiler olduğu anlaşılmıştır (krş. Usener, *Der Heilige Tychon*, s. 85-104).

ziyade Constantinus'un siyaseti sayesinde kendisini hayatta tutabildi. Galya, Ispanya, Afrika, uzak Britanya'da ve nihayet İtalya'nın içinde barbar krallıklar kurulurken Roma imparatoru doğu eyaletleri üzerinde, Istanbul'dan, egemenliğini devam ettiriyordu. Roma hükûmeti Suriye ve Mısır'da pek nadiren sevilmişti. Fakat Istanbul idaresi kısa zamanda çok daha acı hisler doğurdu. Bunun sebebi kısmen dış olaylara dayanmaktaydı. Batının fakirleşmesi, Suriyeli tacir ve Mısırlı fabrikatör için pazarlarının kaybedilmesi demekti. İran'a karşı yapılan sonsuz savaşlar, çölü aşarak Antakya'ya ve Lübnan limanlarına ulaşan ticaret yollarını işlemez hale getiriyordu. Pek az sonra da Habeş imparatorluğunun sukutu ve Arabistan'da patlak veren karışıklıklar, mısır gemicileri ile Petra, Ürdün ve güney Filistin kervancılarının hâkim bulundukları Kızıldeniz yolunu da kapadı. Istanbul bütün devletin ana pazarı haline geldi ve uzak doğu ile yapılan ticaret kendisine, imparator siyasetinin teşvik ettiği, daha dolambaçsız, orta Asya isteplerinden geçen ve daha kuzeye kayan yeni bir yol aradı. Bu, kendilerini gölgede bırakmaya başlayan türedi Istanbul şehrini zaten kıskanmakta olan eski büyük Antakya ve İskenderiye şehirleri ahalisi için büyük bir darbe teşkil etti. Suriyeliler ve Mısırlılar yeni bizans devlet sisteminin sıkı bir merkeziyetçiliğe dayanmasından da şikâyetçiydiler. Mahallî haklar ve imtiyazlar gittikçe daha büyük ölçüde azaltıldığı gibi vergiler de eski Roma devrindekine göre çok daha büyük ciddiyetle tahsil edilir olmuşlardı. Hoşnutsuzluk, hiç bir zaman uzun süre uyuklamayan doğu milliyetçilik akımlarına yeni bir yaşama gücü katmıştı.

Aradaki düşmanlık ve anlaşmazlıklar dinî sorunlar üzerinde açıkça patlak verdi. Putperest imparatorlar mahallî kültlere karşı hoşgörülü davranmışlardı. Mahallî ilâhları Roma panteonuna yerleştirmek kolaydı. Sadece hristiyanlar veya yahudiler gibi inatçı monoteistler arada sırada takibata uğramak felâketine katlanıyorlardı. Hristiyan imparatorlarsa böyle hoşgörülü olamadılar. Hristiyanlık inhisarcı bir dindir. İmparatorlar hristiyanlıktan, hiç istisnasız bütün tebalarını devlete, hükûmete bağlayan, birleştirici bir güç olarak yararlanmak istiyorlardı. Dinî sorunlarda bir az kararsız olan Constantinus, kendi zamanında *aryanizm* mücadelesi yüzünden parçalanmış olan kiliseyi birleştirmek girişiminde bulundu. Ondan yarım yüzyıl sonra Büyük Theodosius, tebanın aynı inançla bağlanmasını imparatorluğunun programı haline getirdi. Fakat inanç birliği kolay sağlanacak bir şey değildi. Bütün doğu, hristiyanlığı ihtirasla kabul etmişti; Grekler bu dinin problemlerine, kendi özel bünyelerinin, fikrî yapılarının etkisiyle, zekice ve âlimane tartışmalarla girişirlerken, hellenist doğulular buna, kısa sürede tahammülsüzlük ve kin hisleri doğuran aşırı bir taassup kattılar. Tartışmaların ana konusu, bütün hristiyan teolojisinin en merkezî ve en güç problemi olan, İsa'nın mahiyeti meselesiydi. Bu tamamiyle teolojik bir kavgaydı. Fakat bu sıralarda hatta sokaktaki adam dinî ispat vesikalarına ilgi duymaktaydı; bu türden tartışmalar onun için, sadece hipodromdaki oyunların üstünlük sağlıyabildiği, dinlendirici bir vakit geçirme vasıtası oluyordu. Ancak buna başka

türden görüşler de eklenmekteydi. Orta karar bir Suriyeli veya Mısırlı, ortodoks kilisenin görkemli törenlerinden daha basit seremoniler istemekteydi. Ortodoks kilisenin savrukça ihtişamı onun gittikçe artan fakirliği karşısında, kendisiyle bir tür alay etmekten başka bir şey değildi. Başkaca bu eyaletlerin ahalisi ortodoks kilisenin temsilcilerini, papaslarını, Istanbul'daki idarenin resmî mümessileri olarak görüyorlardı. Bu eyaletlerin yüksek rûhânîleri de kıskançlık yüzünden buna benzer düşmanca duygulara kapılmaktaydılar. Eski piskoposluk merkezleri olan Antakya ve İskenderiye patrikleri, türedi Istanbul patriğinin kendilerinden üstün bir dereceye çıkmış olmasını çekemiyorlardı. Bu sebeplerle bir takım sapık inançların ortaya çıkması ve bunların milliyetçi ve devlet birliğini bozan bir mahiyet kazanmaları kaçınılmaz bir hal almış bulunuyordu.

Habeşistan'ın istisnası ile *aryanizm* kısa süre içinde bütün doğuda söndü gitti. Fakat 5. yüzyılda ortaya çıkan râfizî inançlar daha uzun ömürlü oldular. Bu yüzyılın başında Suriye doğumlu Istanbul patriği Nestorius, İsa'nın beşerî tabîatını gerektiğinden fazla belirten bir doktrini ortaya attı. Antakya mektebine mensup olan teologlar öteden beri bu yöne eğilimliydiler ve Nestorius kuzey Suriye'de çok taraftar buldu. Onun öğretisi 431 yılında Efes ökumenik konsilinde sapık bir inanç olarak mahkûm edildi ve bunun üzerine çok sayıda Suriyeli cemaat toplumdan ayrıldı. İmparatorluk içinde takibata uğrayınca nasturîler yer değiştirerek Elcezire'ye, İran hükümdarının topraklarına sığındılar. Buradan misyonerlik faaliyeti için gözlerini uzak doğuya, Hindistan, Türkistan ve hatta Çin'e tevcih ettiler. Fakat 6. ve 7. yüzyıllarda bunların Suriye ve Mısır'da, özellikle doğu ile ticaret yapan çevrelerde hâlâ bir miktar kiliseleri mevcut bulunmaktaydı.

Nasturilikle mücadeleden ikinci ve daha fena bir kavga çıktı. Hem Antakya akîdeleri, hem de bu inançları temsil eden Istanbul patriği üzerinde kazandıkları çifte zaferden şımaran İskenderiye teologları, tümiyle aksi yönde, bu sefer kendileri ortodoks inancın sınırlarını tecavüz ettiler. Bunlar İsa'nın beşerîlik vasfını hemen bütüniyle inkâr eder görünen bir doktrin ortaya attılar. Bu sapık inanca, onu ilk olarak ortaya atan Eutyches adlı mahiyeti bilinmeyen bir papasa izafeten *eutychianizm* adı verilir, fakat daha ziyade *monophysitizm* adlandırma şekliyle ün kazanmıştır. Bu doktrin 451 yılında, dördüncü ökumenik Kadıköy konsilinde mahkûm edildi. Bu muameleye fena halde içerleyen monofizitler hristiyanlığın ana kilisesinden ayrıldılar ve mısır hristiyanlarının çoğunluğu ile suriye hristiyanlarının bir kısmını beraberlerinde sürüklediler. Temsilcileri Kadıköy'e geç vararak müzakerelere katılamamış olan ermeni kilisesi de konsilin mukarreratını kabul etmiyerek monofizitlerin tarafını tuttu. Sonraki imparatorlar bu ayrılığı giderebilecek ve yeni bir konsille gerçek inancın sınırlarını kabul edilebilecek bir hale sokacak yeni bir barış formülünü mütemadiyen araştırıp durdular. Fakat mevcut iki faktör onların bu çabalarını durmadan baltaladı. Bunların birincisi, sapık inançlıların, kabul edilmesi olanaksız olan koşulları yerine getirilmeden kilisenin kucağına geri dönmek hususuna hiç de eğilimli

olmamaları, ikincisiyse, Roma ve batı kilisesinin uzlaşmak için verilecek her türlü ödünün karşısında yer alması idi. Doğru inancı tarif etmenin her hangi bir ökumenik konsilin değil, Havârî Petrus'un halefinin işi olduğu görüşüne dayanan ve anlamadığı felsefî ukalâlıkları sabırsızlıkla bir kenara iten papa Leo I. bu sorun üzerinde dürüst bir tutumun nasıl olacağı hakkında kesin bir açıklama yaptı. "Papa Leo'nun tomus'u" adiyle tarihe geçen bu açıklama, münazaanın nazik noktalarını göz önünden uzak tutmuş olmasına rağmen Kadıköy konsili üyeleri tarafından tartışmalarına esas olarak benimsendi ve konsil kayıtlarına geçti. Papa Leo'nun inanç formülü kaba, fakat açık seçik olup ne değiştirilmeye, ne de düzeltilmeye müsaitti. Bu sebeple sapıkları teskin etmek için verilecek her ödün, bütün inanç formülünün inkârı anlamına gelebilir ve Roma'dan ayrılmayı gerektirirdi. İtalya ve batı ile iliğilenen, buradaki çıkarlarını feda etmek istemeyen hiç bir imparator böyle bir adım atamazdı. Bu sebepledir ki, imparatorluk idaresi sonuç verecek bir politika izleyemedi. Her devirde sapık inançlıları takibata uğratmak veya kandırmak şıklarını birbiri arkasına denedi. Halbuki sapık inançlılar doğu kavimlerinin yeniden canlanmaya başlayan milliyetçi duygularına dayanmak suretiyle sayılarını ve güçlerini doğu eyaletlerinde durmadan artırmaktaydılar [4].

Monofizit ve nasturîler yanında doğu eyaletlerinde, imparatorluk idaresine sürekli bir direnme göstermeye devam eden üçüncü bir dinî cemaat daha vardı. Bunlar yahudilerdi. Doğunun bütün büyük şehirlerinde sayısı oldukça yüksek yahudi kolonileri yaşamaktaydı. Bunların vatandaşlık hakları oldukça kısıntılı olup arada sırada vuku bulan isyanlarda mal ve mülklerini kaybediyorlardı. Buna mukabil bunlar da hristiyanlara zarar vermek hususunda hiç bir fırsatı kaçırmamaktaydılar. Malî imkânları ve ülkenin her tarafiyle sıkı sıkıya bağlı bulunuşları onları imparatorluk için çok tehlikeli bir hale getirmişti [5].

6. yüzyıl boyunca durum daha da fenalaştı. Iustinianus'un batıdaki savaşları uzun ve çok masraflıydılar. Bu savaşlar onun din politikasıyla fazla uğraşmasını engellediler. Vergilerin yükselmesi de bunların bir sonucu oldu. En büyük ıztırabı Suriye hissetmekteydi. Çünkü burada sadece vergiler yükselmekle kalmamış, ayrıca iran orduları korkunç akınlarla etrafı harap etmiş, bir sıra yer sarsıntısı da Suriye'yi fecî bir duruma düşürmüştü. Sadece sapık inançlılar gelişmekteydiler. Suriye monofizitleri Urfalı Jacobus Baradaeus etrafında büyük bir cemaat halinde toplanmış olup imparatoriçe Theodora tarafından himaye görüyorlardı. Bunların kilisesi bundan sonra umumiyetle yakubî kilisesi olarak tanındı. Kendilerine şimdi

[4] Nasturî ve monofizit kiliselerin eski tarihlerinin en iyi tasviri Vacant ve Mangenot'nun *Dictionnaire de Théologie Catholique* adlı eserlerinde Amann'ın *Nestorius* ve Jugie'nin *Monophysitisme* maddeleri ile Fliche ve Martin'in yayınladıkları *Histoire de l'Eglise* adlı eserde Bardy (cild *IV*) ve Bréhier'nin (cild *IV* ve *V*) kaleme aldıkları bölümlerde yapılmıştır.

[5] Yahudilere karşı keyfî ve fakat şiddetli baskıcı olmayan imparatorluk kanun koyuculuğu hakkında bk. Bury, *Later Roman Empire, (A.D 305-565), II*, s. 366 ve Krauss, *Studien zur byzantinisch - jüdischen Geschichte*, s. 1-36.

Kopt diyen mısır monofizitleri hemen bütün mısır ahalisini içlerine almışlardı. Sağlık ve selâmet içinde sınır ötesinde yerleşmiş olup doğuya doğru yayılmakta olan nasturîler de imparatorluğun içinde mevkilerini kuvvetlendirmekteydiler. Filistin şehirleri hariç tutulacak olursa ortodoks hristiyanlar doğuda her yerde azınlıkta kalmışlardı. Bunlara tahkir anlamında "imparatorun adamları", *melkîler* denilmekteydi. Bunda da haklıydılar; çünkü bunların varlıkları sadece imparatorluk hükûmetinin iktidar ve itibarına bağlı bulunuyordu [6].

602 yılında Phokas adında bir *centurion* (subay) imparatorluk tahtını eline geçirdi. Bu, zâlim ve kabiliyetsiz bir kişi idi: Istanbul bir tedhiş rejimine katlanmak zorunda kalırken eyaletler isyana ve sirk arabacılarının taraftarları ile birbiriyle rekabet eden dinî mezhepler arasındaki iç karışıklıklara teslim edildi. Antakya'da yakubî ve nasturî patrikleri ortodokslara karşı müşterek önlemler almak hususunda istişarelerde bulunmak üzere alenî bir konsil topladılar. Phokas bunları tedip için üzerlerine bir ordu gönderdi. Bu ordu yahudilerin de yardımı ile sapık mezhep mensuplarını büyük bir soykırımdan geçirdi. İki yıl sonraysa yahudiler ayaklanarak Antakya'nın ortodoks patriğini işkenceyle öldürdüler [7].

610 yılında Phokas, doğuştan ermeni ve Afrika valisinin oğlu genç Herakleios tarafından ortadan kaldırıldı. Aynı yıl içinde İran hükümdarı Husrev II. imparatorluğu zapt ve taksim etmek üzere hazırlıklarını bitirdi. İran harbi 19 yıl sürdü. İran ordularından birisi Anadolu'yu, ikincisi Suriye'yi zaptederken oniki yıl müddetle imparatorluk müdafaada kaldı. Antakya 611, Dimaşk 613 yılında düştü. 614 yılı ilkbaharında İran kumandanı Şehrbârâz Filistin'e girdi; ülkeyi yağma ve tahrip ederek önüne çıkan kiliseyi yaktı. Sadece Bethlehem'deki Doğuş Kilisesi'ne dokunulmadı; çünkü bunun kapısı üstünde bulunan bir mozayikte tasvir edilen "Doğu'nun üç evliyası" iranlı kıyafetindeydiler. Şehrbârâz 15 nisan'da Kudüs'ü kuşattı. Patrik Zakharias kan dökülmemesi için şehri mücadele etmeden teslim etmeye hazırdı; fakat hristiyanlar böylesine korkakça teslime razı olmadılar. 5 mayısta İranlılar, şehir yahudilerinin yardımı ile içeri girmeye muvaffak oldular. Şehirde en korkunç sahneler cereyan etti. Bütün kiliseler ve evler yakıldı; hristiyan ahali yaşa ve cinsiyete bakılmadan İranlılar ve daha çok da yahudiler tarafından öldürüldü. Rivayete göre altmışbin hristiyan öldürülmüş, bunlardan otuzbeşbini de köle olarak satılmıştı. Şehrin en mukaddes eşyası, Kutsal Haç ve *passion* âlet ve edevatı saklandıkları yerlerde bulunarak patrik ile birlikte İran'ın nasturî kraliçesi Meryem'e hediye olarak doğuya gönderildi. Şehir ve civarında yapılan tahribat o derecede müthişti ki, şehir bu güne kadar bu istilânın yaralarından kurtulamamıştır [8].

[6] Krş. Bréhier, *Histoire de l'Eglise, IV*, s. 489-93; Devreesse, *Le Patriarcat d'Antioche*, s. 77-99.

[7] Theophanes, s. 296 (h.y. 6101); John of Nikiu, s. 166; Sebeos, s. 113 vd.; Eutichius, sütun 1084 (Tyros = Sûr'daki ayaklanmadan bahseder); *Chronicon Paschale*, s. 699 (patriğin öldürülmesini ayaklanan askerlere izafe eder); Kulakovsky, *Theophanes'deki ispat delillerinin tenkidi* (rusça), s. 1-14 ve ayn. mlf., *Bizans Tarihi* (rusça), *III*, s. 12-15. Kulakovsky belgeleri karşılaştırarak tarihi tesbit etmiştir.

[8] Antiokhos Strategos, *Kudüs'ün İranlılar tarafından zaptı* (rusça), s. 9-15; Sebeos, s. 130 vd.; *Anonim Guidi*, s. 3; *Chronicon Paschale*, s. 704 vd.; Theophanes, s. 300 vd. (h.y. 6106). Bethlehem'deki Üç

Bundan üç yıl sonra İranlılar Mısır'a girdiler ve bir yıl içinde ülkeyi itaat altına aldılar. Bu arada ise iran orduları kuzeyde Boğaziçi'ne kadar ulaşmışlardı [9].

Kudüs'ün sukutu hristiyanlık için korkunç bir darbe olmuştu. Yahudilerin bu olayda oynadıkları rol hiç bir zaman unutulmadı ve affedilmedi. Herakleios nihayet 622 yılında mukabil taarruza geçecek duruma kavuştuğunda, büyük bir törenle kendisini ve ordusunu Tanrı'ya adadı ve "karanlıklar ülkesi" kudretlerine karşı mücadeleye bir hristiyan mücahit sıfatiyle girişti. Sonraki kuşaklar ilk haçlıyı onun şahsında görmüşlerdir. Willermus Tyrensis bundan beş asır sonra haçlı seferleri tarihini yazarken, Herakleios'un iran savaşını eserine almıştır ve eserinin eski fransızca tercümesi de *Livre d'Eracles* adiyle meşhur olmuştur [10].

Haçlı seferi başarılı oldu. Bir çok aksiliklerden, zorluklardan, endişe ve ümitsizlik anlarından sonra Herakleios İranlıları 627 yılı aralık ayında Ninive yanında mağlûp etti. 628 yılı başında iran hükümdarı Husrev II. öldürüldü ve onun halefi sulh ricasında bulundu. Bununla beraber barış ve İranlıların işgal etmiş oldukları bütün eyaletlerin devlete iadesi ancak 629 yılında mümkün olabildi. Ağustos ayında Herakleios zaferini Istanbul'da kutladı. Ertesi ilkbaharda Kutsal Haç'ı geri alıp merasimle Kudüs'e götürmek üzere yeniden güneye doğru sefere çıktı.

Bu çok heyecanlı bir andı. Bununla beraber hristiyanlar iran idaresinde hiç de büyük iztırap çekmemişlerdi. Husrev, yahudilerden pek çabuk yüz çevirmiş ve onları hatta Kudüs'den çıkarmıştı. İran sarayı nasturîlere imtiyazlı muamele yaparken o, hiç olmazsa resmen, monofizit ve ortodokslar hakkında aynı iyi niyetle hareket etmişti. Kiliseleri bunlara geri verilmiş ve yeniden inşa olunmuştu. Onun himayesinde İran'ın başşehri Ktesiphon'da, mezheplerin birleşmeleri hususunda görüşmek üzere bir konsil bile toplanmıştı. Şimdi, imparatorluğun hâkimiyeti geri gelince, ilk sevinç günleri geçer geçmez, bunun daha ziyade ortodoksların işine yaradığı ortaya çıktı. Herakleios tahta çıktığında bom boş bir hazine bulmuştu. Seferlerini ancak kiliseden aldığı büyük borçlarla organize edebilmişti. İran'dan elde edilen ganimet bu borçların ödenmesine yetmemişti. Suriyeliler ve Mısırlılar yeniden yüksek vergi vermek zorunda kaldılar; bunlar verdikleri paraların ortodoks kilisesinin hazinelerini doldurduğunu görmekteydiler [11].

Krallar'a ait mozayikler hakkındaki haber Doğu Roma patriklerinin Theophilos'a yazdıkları mektupta kayıtlıdır, Migne, *Patrologia Graeco - Latina, XCI*, sütun 380 vd.

[9] İran savaşının tarihi için krş. Kulakovsky, *Bizans Tarihi* (rusça), *III*, s. 33-49; Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, s. 51-66; Bréhier, *Histoire de l'Eglise*, s. 79-101; Pernice, *L'Imperatore Eraclio*, s. 58-179 ve tür. yer.

[10] Willermus Tyrensis, *I, 1-2, I*, kısım 1, s. 9-13. Eski fransızca tercümesinin tam adı: *L'Estoire de Eracles, Empereur, et la Conqueste de la Terre d'Outremer*.

[11] Ktesiphon konsili Sebeos (s. 189-92) ve *Anon. Guidi* (s. 20)'de tasvir olunur. Bu sonuncu eser muhtemel olarak nasturîlerin rolüne ve bunların başarılarına mübalâğalı bir önem tanımaktadır.

Herakleios'un izlediği dinî siyaset de durumu düzeltecek mahiyette değildi. Önce yahudilere karşı harekete geçti. Aslında Herakleios yahudi düşmanı değildi. Fakat Kudüs'e giderken Tiberias (Taberiye)'de ikamet ettiği bir yahudinin evinde, yahudilerin iran istilâsı zamanındaki tutumlarını tafsilâtiyle öğrenmişti. Ayrıca, imparatorluğun sünnetli bir kavim tarafından mahvedileceği hakkında işitmiş olduğu bir kehanetin de onu tahrîk etmiş olması mümkündür. Her neyse, bütün imparatorluk dahilindeki yahudilerin zorla vaftiz edilmelerini emrettiği gibi, bütün batı krallarına da aynı şekilde hareket etmelerini yazdı. Bu emrin yerine getirilmesi elbette mümkün değildi; fakat hristiyanların eline, kinlendikleri yahudileri öldürmek için büyük bir imkân vermiş oldu. Uygulamının elle tutulur yegâne sonucu, yahudilerin imparatorluğa karşı daha büyük bir düşmanlık hissetmeye başlamaları oldu [12]. İmparator bundan sonra hristiyan teolojisinin tehlikelerle dolu deryasına atıldı. Doğuştan Suriyeli bir monofizit olan Istanbul patriği Sergios, düşüncesine göre monofizit ve ortodoksları barıştıracak yeni bir doktrin hazırlamıştı. Herakleios bunu kabul etti ve iran savaşları biter bitmez, tarihte *monoenergetizm* adıyla tanınan bu inanç formülü bütün imparatorlukta ilân edildi. Fakat patrik ve imparator tarafından ortaya atılmasına ve Roma'daki papa Honorius'un kaçamaklı tasvibine rağmen bu doktrin her yerde hoşnutsuzluk doğurdu. Monofizit kilisesi bunu derhal reddetti. Ortodoksların çoğunluğu da, başta Mistik Maximos ve Kudüs patriği Sophronios olmak üzere bunu kabule lâyık bulmadılar. Herakleios bu dogmayı, duygudan ziyade taassupla, bütün tebasına zorla kabul ettirmeye elinden geldiğince gayret etti. Fakat saray halkı ve bir kaç Ermeni ile sonradan Mârûnî adiyle tanınacak olan bir kısım Lübnanlıdan başkası bunu kabule yanaşmadı. Bizzat Herakleios sonradan bu doktrini değiştirdi; 638 yılında ilân ettiği *ekthesis*'de hiç bir başarı kazanamadan, *monothelitizm*'i savundu. Ancak 680 yılındaki altıncı ökumenik konsilde kesin olarak ortadan kaldırılan bu hikâye sadece, doğu hristiyanlarının felâketini doğuracak bir karışıklık ve düşmanlık yaratmaya yardımcı olmuştur [13].

Herakleios 629 yılında, çok uzaklardan, Fransa ve hatta Hindistan'dan gelen elçi heyetlerinin tebriklerini kabul etmek üzere Istanbul'da bulunurken, rivayete göre, kendisini Tanrı'nın elçisi olarak adlandıran ve imparatordan dinini kabul etmesini talep eden bir arap şeyhinin mektubu da Istanbul'a gelmiştir. Bu mealde mektuplar aynı zamanda iran hükümdarına, habeşistan kralına ve imparatorluğun mısır valisine de yollanmıştı. Bu rivayet muhtemelen uydurmadır. Herakleios'un bu yıllarda arap yarımadasında cereyan eden ve devir değiştirici olaylardan haberdar bulunmuş olması ihtimal dışıdır. Yedinci yüzyıl başlarında Arabistan, pek azı kervan yolları üzerindeki ticaret şehirlerinde yerleşmiş

[12] Kaynak atıflariyle tafsilâtlı bir tasvir için bk. Bréhier, *Histoire de l'Eglise*, s. 108-11. Ana kaynaklar Theophanes (s. 328 vd., h.y. 6120) ve Eutichius (sütun 1089)'dur. Yahudilerin vaftiz edilmesini emreden ferman: Dölger, *Regesten*, no. 206, *I*, s. 24. Ayrıca krş. *Doctrina Jacobi*, nşr. Bonwetsch, s. 88.

[13] Monoenergizm ve monotheletizmin en kapsamlı tasviri için bk. Bréhier, *ayn. esr.*, s. 111-24 ve 160-200.

bulunurken, bir kısmı göçebe, diğer bir kısmı da yerleşik köylü olan çok sayıda dikbaşlı ve bağımsız kabileler tarafından iskân olunmuştu. Bu, putperest bir ülkeydi. Her yörenin özel bir putu vardı; fakat bütün bunların en kutsalı, en önemli ticaret şehri olan Mekke'deki Kâbe idi. Ancak putperestlik inancı sönme halindeydi. Yahudi, hristiyan ve zerdüşt misyonerleri uzun süreden beri ülkede faaliyet göstermekteydiler. Zerdüştîler sadece İran'ın siyasî nüfuzu altında bulunan bölgelerde, kuzey doğu ve daha sonra da güney Arabistan'da başarılı olmuşlardı. Yahudiler bir çok arap şehrinde, özellikle Medine'de, kolonilere sahiptiler ve bir miktar Arabı da kendi dinlerine çevirmişlerdi. Hristiyanlar en geniş ölçüde yaygın sonuçlar elde etmişlerdi. Ortodoks hristiyanlığın Sina yarımadasında ve Petraea'da mensupları vardı. Nasturîlere de, zerdüştilerde de olduğu gibi, İran'ın himayesinden yararlandıkları her yerde rastlamak mümkündü. Monofizitler, Yemen ve Hadramavt'a kadar uzanan büyük kervan yolları boyunca cemaatlere sahiptiler. Çölün kenarındaki Benû Gassân ve Benû Taglib gibi önemli kabilelerin tümü monofizitti. Bunun dışında, sık sık suriye, filistin ve ırak şehirlerine seyahat eden arap tacirleri, medenî dünyanın dinleriyle ünsiyet peyda etmek için yeterli fırsatlara sahiptiler. Ve nihayet Arabistan aynı zamanda bizzat kendi içinde *hanîf*leriyle, eski bir tektanrıcılık geleneğine sahip bulunuyordu. Arabistan ayrıca mekân bakımından yayılmak zarureti ile karşı karşıyaydı. Ülkenin, Himyerlilerin sulama tesislerinin tahribinden beri daha da sıskalaşmış olan doğal yardımcı kaynakları artan nüfusu beslemeye yetmiyordu. Yazılı bütün tarihî devirler boyunca çölün kavimleri daima kendilerini çevreleyen ekili topraklara taşıp durmuştu; ve şimdi bu hususiaki baskı özellikle güçlüydü [14].

Hazreti Muhammed'in kendine özgü ve muazzam dehası sanki bu şartlar için yaratılmıştı. Peygamber, kutsal şehir Mekke'de doğmuş olup bu şehrin büyük kabile birliği olan Kureyş'in fakir bir akrabasıydı. Çok seyahat etmiş ve dünyayı görmüştü. Ve dünyanın dinlerini incelemişti. Monofizit hristiyanlık onu özellikle kendisine çekmişti; fakat teslîs akîdesi, ona, *hanîf* geleneğinde hayran olduğu saf tektanrıcılıkla bağdaşamaz görünüyordu. Peygamberin bizzat kendisinin geliştirdiği doktrin, hristiyanlığı tümiyle reddetmemekle beraber, kendi halkı tarafından çok daha kolay kabul edilebilecek daha değişik ve basitleştirilmiş bir şekil idi. Onun dinî başkanlıktaki başarısı, esas bakımından, onun arap milletini tümiyle iyi tanımasına ve anlamasına dayanıyordu. Araplar içinde mukayese kabul etmiyecek kadar kabiliyetli olmasına mukabil, onların bütün duygularını ve peşin hükümlerini içtenlikle paylaşıyordu. Buna ilâveten, alışılmamış ölçüde siyasî maharet sahibiydi. Bu yüksek vasıfların şahsında birleşmesi ona onyıllık bir sürede bir hiçten bütün dünyayı fethetmeye müstait bir devlet yaratmak imkânını verdi. Hicret yılı olan 622 senesinde bütün maiyyeti, ailesi ve küçük bir dostlar grubundan ibaretti. 632 yılında vefat ettiğinde ise Arabistan'ın efendisiydi ve orduları sınırları geçmekteydiler. Doğuda mâceraperestlerin birdenbire

[14] Krş. Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia*, bab 1 ve Lammens, *L'Arabie Occidentale avant l'Hégire*, tür. yer.

yükselişleri pek alışılmamış bir şey değildir, fakat genellikle bunlar yükselişleri gibi yine birden bire sukut ederler. Hazreti Muhammed ise arkasında, varlığı Kur'ânı Kerîm tarafından korunan devamlı bir organizasyon bırakmıştı. Peygamber tarafından Allah'ın kelâmı olarak tedvîn edilen bu dikkate değer eser, sadece yürek kabartan hikâyeler değil, aynı zamanda hayat tarzı ve bir dünya devletinin idaresi için kaide ve nizamlar ve tam bir kanunnâme ihtiva etmektedir. Eser, arap çağdaşları tarafından kabul edilebilecek kadar açık ve haleflerinin kuracakları büyük hâkimiyet sahasının ihtiyaç ve taleplerini karşılayacak kadar âlemşümûl bir genişliktedir. İslâmın kuvveti gerçekten de onun basitliğindedir. Kâinatta bir Tanrı vardır; dünyada hüküm sürmek için müminlerin bir kumandanı vardır ve islâm başkanının, ahkâmına göre hüküm süreceği bir kanun, Kur'ân vardır. Hiç bir zaman tesis edemiyeceği bir barış vaazeden hristiyanlığın aksine islâm hiç çekinmeden kılıç ile silâhlanmış olarak ortaya çıkmıştır [15].

Bu kılıç daha Peygamber hayatta iken, Filistin'e karşı bir kaç küçük ve pek başarılı olmayan akınlar şeklinde, roma devletinin eyaletlerini yalamıştı. Muhammed'in halefi Ebubekr devrinde ise fütuhat siyaseti iyice belirginleşti. Arabistan'ın fethi İranlıların, müstemlekeleri olan Bahreyn'den koğuluşlarıyla tamamlanırken, bir arap ordusu Petraea eyaletini ticaret yolu boyunca güney Filistin sahillerine kadar kat'etti ve bu eyaletin valisi Sergios'u Ölüdeniz yakınında mağlûp edip Gazze'ye doğru ilerleyerek burasını kısa bir kuşatmadan sonra zaptetti. Şehir ahalisine dostane bir hoşgörü ile muamele olunmasına mukabil, şehir garnizonuna mensup askerler islâmın kılıcına kurban düşen ilk hristiyan *martyr*'leri oldular [16].

634 yılında Ebubekr'in yerini Ömer aldı. O da islâmın kudretini yaymak, genişletmek hususunda aynı kesin kararlılığa sahip bulunuyordu. Bu arada ise, hâlâ kuzey Suriye'de bulunmakta olan imparator Herakleios arap istîlâsının ciddiyetini idrâk etmişti. Asker mevcudu azdı. İran savaşları büyük kayıplara mal olmuştu. Savaşın sona ermesini müteakip imparator tasarruf amaciyle bir çok birlikleri lâğvetmişti. Askere alınma işleri hiç bir yerde sevinçle karşılanmıyordu. Bütün imparatorluk, uzun ve yıpratıcı bir savaş döneminden sonra, sade yenileni değil yeneni de pençesine alan bir durgunluk ve kötümserlik havasına bürünmüştü. Buna rağmen Herakleios, kardeşi Theodoros'u suriye birliklerinin başında olduğu halde işleri yeniden yoluna koymak üzere Filistin'e yolladı. Theodoros, Ecnâdîn (veya Gabatha) mevkiinde, Kudüs'ün güney batısında iki ana arap ordusuna birden rastladı ve kesin bir yenilgiye uğratıldı. Durumları bu şekilde güney Filistin'de emniyet kazanır kazanmaz Araplar Ürdün doğusundan

[15] Muhammed ile islâmın yükselişinin en ayrıntılı ve eleştirmeli tasviri için bk. Caetani, *Annali dell'Islam*, *I*. Ayrıca krş. Buhl, *Muhammed* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. Monfizitlerin islâma etkileri Grégoire (*Mahomet et le Monophysisme*, *Mélanges Charles Diehl*, *I*, s. 107-19) tarafından münakaşa edilmiştir.

[16] Theophanes, s. 335 vd. (h.y. 6123-24); Rahip Thomas, *Corpus Scriptorum Orientalium, Scriptores Syri*, *IV*, s. 114; Süryânî Mikhail, *II*, s. 413. Gazze martirlerinin hikâyesi için: *Passio LX Martyrum et Legenda Sancti Floriani*, nşr. Delehaye, *Analecta Bollandiana*, *XXIII*, s. 289-307.

Dimaşk ve Âsiırmak (Orontes) vâdisi boyunca giden ticaret yolu üzerinden ilerlediler. Taberiye (Tiberias), Baalbek ve Hıms mukavemet etmeden ellerine geçti. Dimaşk, kısa bir kuşatmadan sonra 635 yılı ağustosunda teslim oldu. Herakleios'un endişesi artık iyice artmıştı. Güçlükle kurabildiği iki orduyu güneye yolladı. Bu ordulardan birisi ermeni Vahan'ın kumandasında ermeni tebadan toplanan askerden ve Gassânîlerin şeyhi kumandasında büyük miktarda Araptan müteşekkildi. İkinci orduya Theodoros Trithyrios kumanda ediyordu. Bu orduda muhtelif unsurlardan askerler vardı. Bu orduların ilerlediği haberini alan müslümanlar Âsi vâdisini ve Dimaşk'ı boşaltarak Ürdün'e doğru geri çekildiler. Trithyrios bunları izleyerek Havran bölgesinde Câbiye mevkiinde kendilerine yetiştiyse de mağlûp oldu. Fakat yine de Yermûk suyu kenarında, Taberiye gölünün güney doğusunda Vahan'ın ordusu kendisine katılıncaya kadar bir yerde tutunmaya muvaffak oldu. Burada 20 ağustos 636'da korkunç bir kum fırtınası esnasında kesin savaş yapıldı. Hristiyan ordusu sayı bakımından daha büyük olmakla beraber taktik bakımından zayıftı. Savaş içinde gassânî şeyhi onikibin hristiyan Arapla birlikte müslümanların tarafına geçti. Bunlar monofizit inançta olup Herakleios'dan nefret etmekte idiler; ayrıca aylardan beri de ücretleri ödenmemişti. Hiyaneti gerçekleştirmek oldukça kolay olmuştu. Bu ihanet sonucu tayin etti. Müslümanların zaferi tam oldu. Trithyrios ve Vahan hemen bütün askerleriyle birlikte imha olundular. Filistin ve Suriye artık fâtihler önünde müdafaasız olarak uzanmaktaydı [17].

Bu olayların cerayanı sırasında Herakleios Antakya'da bulunmaktaydı. Aldığı bozgun haberiyle derin surette sarsıldı. Bunu, yeğeni Martina ile evlenmiş olmasından ötürü Tanrı'nın kendisinden intikam almak arzusuna atfetti. Artık ne askeri, ne de parası kalmıştı. Antakya katedralinde katıldığı bir âyîni müteakip sahile giderek Istanbul'a dönmek üzere denize açılırken, döktüğü gözyaşları arasında hıçkırdı: "Elvedâ Suriye, uzun bir Elvedâ!" [18].

Araplar ülkeyi süratli bir ilerleyişle ezip geçtiler. Sapık mezheplere mensup hristiyanlar çok tereddüt göstermeden onlara itaat etti. Yahudiler, bölgeyi tanıyan kişiler olarak Araplara fiilî yardımda bulunuyorlardı. Araplar sadece iki Filistin şehrinde, Kaysâriye (Caesaraea) ve Kudüs'de ve bir de iran hududunda Pella ve Dara müstahkem mevkilerinde organize edilmiş bir direnme ile

[17] Ecnâdîn savaşı için krş. Theophanes, s. 336 vd. (h.y. 6125); Sebeos, s. 165. Theophanes savaş yerini "Gabitha", tasviri bir az karışık olan Sebeos ise "Rabboth-Moab" olarak adlandırıyorlar. Yermuk savaşı için krş. Theophanes, s. 337 vd. (h.y. 6126); Nikephoros, s. 23 vd.; Süryânî Mikhail, *II*, s. 420-24; Sebeos, s. 166 vd.; Eutichius, sütun 1097. Arap kaynakları için bk. Pernice, *L'Imperetore Eraclio*, s. 279 vdd. Savaşın yeri için krş. *ayn. esr.*, s. 321.

[18] Herakleios'un Tanrı'dan inayet duası ve Suriye'ye elveda demesi hikâyesi, onu yanlış olarak, ayrılmasından önce Suriye şehirlerini soymakla suçlayan Süryânî Mikhail tarafından anlatılmaktadır (*II*, s. 424). Onun savaştan kaçtığı hakkındaki geleneksel iddia, Herakleios'un Tanrı'nın iradesine karşı koymayı reddettiğini bildiren Agapius (*Kitap al-Unvân*, s. 471) tarafından da tekrarlanmaktadır. Nikephoros (s. 23)'a göre Theodoros bu meş'ûm olayları imparatorun, yeğeni ile gayrı meşrû evlenmesine hamletmektedir.

karşılaştılar. Kudüs'de patrik Sophronios, Yermûk savaşının haberini alınca şehrin istihkâmlarını takviye ettirmişti. Sonra düşmanın yaklaştığını haber alınca İsa'ya ait kutsal emanetleri toplayarak geceleyin sahile gönderdi; bunlar Istanbul'a götürüldüler. Kudüs müslüman kuşatmasına bir yıldan fazla dayandı. Kaysâriye ve Dara ise 639 yılına kadar mukavemet etti. Fakat artık bunların hiç bir önemi kalmamıştı. Bunlar ancak kendi başlarına kalmış, devletle bağlantıları kopmuş karakollar haline düşmüşlerdi. Doğunun *metropolis*'i olan Antakya bir yıl önce düşmüştü; Süveyş'den anadolu dağlarına kadar bütün ülke artık müslümanların elindeydi [19]).

Bu arada Araplar İran'ı, Roma'nın bu eski rakîbini de, mahvetmişlerdi. 637 yılında Kadisîye'de kazanmış oldukları zafer Irak'ı, ertesi yıl Nihavend'de elde edilen bir ikincisi iran yaylasını Arapların ayakları altına sermiş bulunuyordu. Sâsânîlerin son hükümdarı Yezdecerd III. Horasan'da 651 yılına kadar güçlükle tutunabildi. Fakat bu tarihte Araplar onun doğu sınırlarına, Ceyhûn nehrine ve efganistan dağlarına kadar ilerlemiş bulunuyorlardı [20].

639 yılının aralık ayında arap kumandanı Amr İbnül'âs dört bin kişilik bir kuvvetle Mısır'a girdi. Bu eyaletin idaresi iran işgalinin sona erdiği tarihten beri karmakarışık bir durumdaydı. Şimdiki eyalet valisi, İskenderiye patriği Cyros, akılsız ve hâin bir kimseydi. Nasturiliğe ihanet etmiş ve isteksiz Koptlara monotheletist akîdeyi zorla kabul ettirmeye kararlı olan imparatorun baş tarafdarı kesilmişti. Hâkimiyeti halk arasında o kadar büyük bir nefret uyandırmıştı ki, Amr'ın bunlar arasında kendisine yardımcılar bulması hiç de zor olmadı. 640 yılı başlarında Amr iki aylık bir kuşatmadan sonra müstahkem sınır kalesi Pelusium (Bilbays veya Bilbîs)'u aldı. Burada kendisine halife tarafından gönderilen takviye kuvvetleri katıldı. Bundan sonra bizans garnizonunun bulunduğu Babylon (eski Kahire) üzerine yürüdü. 640 ağustosunda Heliopolis yanında yapılan bir savaş Bizanslıları Babylon kalesine kapanmak zorunda bıraktı. Kale 641 nisanına kadar mukavemete devam etti. Bu arada Araplar yukarı Mısır'ı işgal ettiler. Babylon'un düşmesinden sonra Amr, valisi ve garnizonu Araplar önünden kaçan Feyyûm üzerinden İskenderiye'ye yürüdü. Cyros, Amr'la hâince anlaştığı hakkında doğan şüpheler üzerine daha önceden Istanbul'a çağırılmıştı. Fakat şubat ayında Herakleios ölmüş, dul karısı ve nâibe Martina, Mısır'ı düşünemiyecek kadar kötü bir duruma düşmüştü. Cyros, mümkün en müsait şartlarla barış anlaşması yapmak üzere Mısır'a geri gönderildi. Kasım ayı içinde Babylon'a, Amr'ın yanına giderek İskenderiye'nin teslim anlaşmasını imzaladı, Bu arada Martina nâibelikten düşürülmüş olduğu için yeni hükûmet Cyros'u ve imzaladığı anlaşmayı tanımamıştı. Esasen Amr da

[19] Krş. Caetani, *Annali dell'Islam, III*, s. 1119 vdd. ve de Goeje, *Mémoire sur la Conquête de la Syrie*, tür. yer.; Pernice, *ayn. esr.*, s. 267-89; Kulakovsky, *ayn. eser., III*, s. 152-156. Yahudilerin oynadıkları rol bütün orijinal kaynaklarda açık olarak belirtilmektedir, özellikle bk. Sebeos, s. 173 ve *Doctrina Jacobi*, s. 86 vdd. Bu sonuncu eserin yazarı bu sıralarda Kartaca'da bulunmakta olan Istanbullu bir yahudi idi.

[20] Caetani, *Annali dell'Islam, III*, s. 629 vdd.; Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, s. 494-503.

Cyrenaika'ya ve Trablus'a girmek suretiyle anlaşmayı ihlâl etmiş bulunmaktaydı. Mısır'ın geri kalan bütün bölgeleri Arapların elinde bulunduğu için İskenderiye'yi muhafaza etmek mümkün görünmüyordu. 642 kasımında İskenderiye teslim oldu. Fakat henüz bütün ümidler sönmüş değildi. 644'de Amr-ın gözden düşerek Medine'ye geri çağırıldığı haberi üzerine Istanbul'dan yeni bir ordu gemilerle Mısır'a gönderildi. 645 başında bu ordu zahmetsizce İskenderiye'yi geri aldı ve oradan Amr tarafından yeni kurulmuş olan Mısır'ın başşehri Fustat üzerine yürüdü. Amr bunun üzerine Mısır'a dönerek imparatorluk birliklerini Fustat yanında bozguna uğrattı. Bizans ordusunun kumandanı ermeni Manuel İskenderiye'ye çekildi; ahalinin memleketin kurtulması için yapılan hareketlere karşı tamamiyle ilgisiz kaldığını gördüğü için şehri savunmaya yeltenmedi, gemilere binerek Istanbul'a döndü. Kopt patriği Benyamin İskenderiye'yi Amr'a teslim etti [21].

Mısır artık kesin olarak imparatorluğun elinden çıkmıştı. 700 yılında Araplar bütün roma kuzey Afrikasını elegeçirmiş bulunuyorlardı. Bundan onbir yıl sonra Ispanya'yı fethettiler. 717 yılında müslüman devleti Pirene'lerden orta Hindistan'a kadar uzamış olup fâtih askerler Istanbul surları önünde imparatorluğun kapısını çalmaktaydılar.

[21] Bréhier, *Histoire de l'Eglise*, s. 134-38 ve 152-55; Amélianeau, *La Conquête de l'Egypte par les Arabes*, *Revue Historique*, *CXIX*, s. 275-301. Kısmen eskimiş olmasına rağmen hâlâ faydalı olan ayrıntılı tasvir için bk. Butler, *The Arab Conquest of Egypt*.

İKİNCİ BÖLÜM

DECCAL'IN HÂKİMİYETİ

".. Bize yardım edemiyecek bir kavmi beklediğimiz için..."
Eremiyâ'nın mersiyeleri IV, 17

Doğu hristiyanları inançsız saydıkları efendilerinin hâkimiyetini seve seve kabul ettiler. Ellerinden başka şey de gelemezdi. Bizans'ın yeniden, İranlılar devrinde olduğu gibi, kutsal yerleri kurtarmak üzere kalkınması ihtimâli pek azdı. Araplar İranlılardan daha akıllıydılar. Kısa bir zaman içinde bunlar, İskenderiye limanına dayanarak Bizanslıların elinden en değerli üstünlüklerini, deniz hâkimiyetini, çekip alan bir donanma inşa ettiler. Karada müslümanlar aşağı yukarı üç asır boyunca taarruzda kaldılar. Hristiyan hükümdarlar tarafından kurtarılmayı beklemek tamamiyle anlamsız görünmekteydi.

Diğer taraftan böyle bir kurtuluş râfizî hristiyan mezhepleri tarafından arzu da edilmemekteydi. Hâkimiyetin el değiştirmesi bunlara rahatlık ve huzur sağlamıştı. Fetihten beş asır sonra, Kudüs'de Lâtin krallığı hüküm sürerken eserini yazmış olan Antakya'nın yakubî mezhebine mensup patriği Süryânî Mikhail "Kudretlilerin kudretlisi intikam tanrısı .... bizi Romalıların elinden kurtarmak için güneyden İsmâil oğullarını harekete geçirdi" diye yazarken kavminin eski ananesini aksettirmekteydi. "Bu kurtuluş bizim için hiç de az faydalı değildi" diye de ilâve etmiştir [1]. Nasturîler de aynı duyguyu taşıyorlardı. Anonim bir nasturî tarihçisi "Hristiyanların kalpleri Arapların eğemenliği için sevinçle çarpmaktaydı... Tanrı onları güçlendirsin ve geliştirsin !" diye yazmaktaydı [2]. Mısır Koptları bu hususta bir az daha şüpheci idiler; fakat onların kızgınlığı Araplara ve dinlerine değil, daha ziyade zâlim fâtih Amr'a, onun ahdinde vefasızlığına ve haksız baskılarına yönelmiş bulunuyordu [3]. Hatta ortodoks inanca sahip hristiyanların bile, korktukları takibata uğramadıklarını ve bütün hristiyanlara uygulanan *cizye*'ye rağmen vergi yüklerinin bizans devresine göre hissedilir derecede azaldığını gördükten sonra, başlarına gelenden şikâyete pek eğilimleri yoktu. Lübnan ve Toros dağlarında oturan Merdâîler gibi küçük dağlı kabileler Araplarla mücadeleye devam ettiler; fakat bunlar dinleri için olmaktan ziyade gururları ve vahşî bağımsızlık duyguları için savaşıyorlardı [4].

[1] Süryânî Mikhail, *II*, s. 412 vd. (Süryanice metin, s. 412).

[2] *Chronicle of Seert*, kısım *II*, bab XCIV, *P.O.*, *XIII*, s. 582.

[3] John of Nikiu, s. 195 ve 200 vd.

[4] Merdâîlerin halife Muâviye zamanındaki itaatsizlikleri Theophanes tarafından tasvir olunmaktadır (s. 355, h.y. 6169). Krş. ayrıca Sathas, *Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, *II*, s. 45 vdd.

Arap istîlâsının bütün sonucu, doğu kiliselerini, fetih sırasında içinde bulundukları durum ve mevkide kalmaya zorlamasından ibaret kaldı. Bütün tebasına aynı dinî formülü zorla kabul ettirmek isteyen - öyle bir ideal ki, zaten meselâ yahudiler ne tanassura, ne de ülke dışına sürülmeye müsait olmadıkları cihetle hiç bir zaman gerçekleştirilemezdi - hristiyan imparatorluğunun aksine Araplar, kendilerinden önce İranlıların da yapmış oldukları gibi, *Kitap* sahibi olmaları şartiyle dinî azınlıkları da kabule müheyyâ idiler. Hristiyanlar, zerdüştler ve yahudilerle birlikte, cizye ödemeleri şartiyle inanç serbestlikleri garanti edilen bir *zimmî* sınıfı teşkil ettiler. Cizye ilk teessüsünde doğrudan doğruya bir baş vergisi olmakla beraber kısa bir süre içinde askerlik etmemek mukabili bir tür *bedel* mâhiyeti almış ve buna yeni bir arazi vergisi, *haraç*, ilâve edilmiştir. Her mezhep bir *millet* addolunmaktaydı; yani devlet içinde yarı muhtar bir cemaat teşkil ediyordu. Her birinin bir dinî reisi bulunup bu zat hilâfet hükûmetine karşı dürüst hareket etmek sorumluluğunu taşımaktaydı. Bu milletlerden her birine fetih sırasında malik oldukları tapınakları muhafaza etmek müsaadesi verilmişti. Bu husus doğal olarak bizans devlet kilisesine, yani ortodoks inanca sahip olanların işine daha ziyade yaramıştı; çünkü Herakleios islâm fethinden kısa bir süre önce bir çok kiliseyi bunlara devretmişti. Müslümanların koydukları bu şart ciddî surette uygulanmadı. Müslümanlar meselâ Dimaşk'daki büyük Aziz Yohannes katedrali gibi bazı kiliseleri müsadere ve muntazam denilebilecek aralıklarla bir çok diğer kiliseleri de tahrip ettiler; buna mukabil sürekli olarak da bir çok yeni kilise ve sinagog inşa olundu. Sonraki müslüman fakîhleri, hatta, müslüman kulaklarına varmaması şartiyle zimmîlere yeni ibadethaneler açmak ve inşa etmek hakkını bile resmen tanıdılar. Zimmîlerin müslümanlardan ayrı kıyafet taşımaları ve ata binmemeleri hakkındaki hüküm ise gevşetilmedi. Bunlara ayrıca, müslüman âdetlerine açıkça muhalefette bulunmak, müslümanları hristiyanlığa dönmeye teşvik etmek, müslüman kadınlariyle evlenmek veya islâm hakkında küçümser şekilde konuşmak yasak olundu. Zimmîler tabîatiyle devlete karşı, kanunlara hürmetkâr davranmak zorundaydılar [5].

Millet sistemi, genellike milliyet mefhumu ile anlaşılandan oldukça ayrı bir anlam taşımaktadır. Milliyetçilik doğuda uzun yüzyıllar boyunca kavim ve ırk birliğine değil, sadece dinî hususiyetleri kanlarını nisbeten saf tutmuş olan yahudilerin istisnasiyle, kültürel gelenek, coğrafî durum ve iktisadî ilgilere dayanmıştı. Şimdi ise millî sadakat duyguları yerine dine karşı meşrû tutum kaim oluyordu. Meselâ bir Mısırlı kendisini mısır vatandaşı değil, müslüman, kıptî veya ortodoks hristiyan addetmekteydi. Onun mensubiyeti dinine münhasırdı; bu dine, bu millete sadakatle görevli ve yükümlüydü. Bu durum ortodokslara, râfizî mezheplere nazaran üstünlük sağladı. Bunlar, yani ortodokslar *melkî*, yani imparatorun adamları olarak tanınıyorlardı. Kendileri de bunu böyle kabul

[5] Becker, *Djizia* maddesi ve Juynboll, *Haradj* maddesi, *Encyclopaedia of Islam:* Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia*, bab V; Tritton, *The Caliphs and their non-Muslim Subjects*, bab XV; Vincent ve Abel, *Jérusalem, II*, s. 935-44.

ediyorlardı. Durumun gereği bunları inançsızların egemenliğini kabule ve onların kanunlarına itaate zorlamış olabilirdi; fakat bunların gözünde imparator ne de olsa Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisi ve onların da gerçek hâkimi olarak kalıyordu. Bizzat halife sarayında memur olan Dimaşklı Aziz Yohannes, imparator ile yazışmalarında, teolojik sorunlarda ondan ne kadar ayrı düşünürse düşünsün, yine de ona efendisi ve ustası olarak hitap ediyor, halifeyi ise sadece "emîr" olarak zikrediyordu. Dokuzuncu yüzyılda imparator Theophilos'a, izlediği dinî siyaseti protesto etmek için mektuplar yazan doğu patrikleri de ona karşı buna benzer hitaplarda bulunmuşlardı. İmparatorlar da buna mukabil kendilerini bu hristiyanlardan sorumlu addettiler. Halifelerle yaptıkları bütün savaşlarda, giriştikleri bütün yazışmalarda hep müslüman sınırları içinde kalan ortodoks unsurları göz önünde bulundurdular. Bu tabîatiyle idarî sorunlar hususunda gösterilen bir ilgi değildi. İmparatorlar doğal olarak müslüman devletlerinin iç işlerine müdahale etmek iktidarına sahip değildiler. Ayrıca Istanbul patriği de doğudaki meslekdaşları üzerinde her hangi bir müdahale hakkına malik değildi. İş aslında duygusal ve fakat yine de güçlü bir temel düşünceye bağlılığın dile getirilmesinden ibaretti. Bu temel fikir ise hristiyanlığın taksim kabul etmez bir bütün teşkil ettiği ve imparatorun da bu vahdetin timsali olduğu idi [6].

Sapık (Râfizî) kiliseler böyle bir ma'nevî himayeden de mahrumdular. Bunların varlığı doğrudan doğruya halifenin iyiniyetine bağlı bulunuyordu. Bu sebeple bu kiliselerin nüfuz ve itibarları oldukça zarar gördü. Başkaca bunların sapıklığı aslında, doğulu hristiyan unsurların hristiyan dogmasını, örf ve âdetlerini basite indirgemek ihtiyacından doğmuş idi. İslâm, bir çokları tarafından hristiyanlığın daha mütekâmil bir şekli olarak addedilebilecek kadar hristiyanlığa yakındı; ayrıca toplumsal üstünlük de sağladığı ve egemen unsurun dini olduğu için bir çok kimse tarafından kabule daha da yakın bulunuyordu. Ne mikdarda hristiyanın islâmı kabul ettiği hakkında her hangi bir bilgiye veya ispat vesikasına malik değiliz; fakat şüpheye yer bırakmayan cihet bu dönmelerin büyük çoğunluğunun râfizî mezhepiere mensup olduğu, ortodoks hristiyanların, mühtedilerin en az kısmını teşkil etmiş olmalarıdır. Fetihten sonraki bir asır içinde, ahalisi büyük çoğunluğu ile râfizî hristiyanlardan müteşekkil bulunan Suriye, hemen büyük eskeriyetiyle artık bir müslümanlar ülkesi olmuştu. Buna mukabil buradaki ortodoks hristiyanların sayısı hemen hemen aynı kaldı. Mısır Koptları zenginlikleri sayesinde daha geç yere serildiler; fakat mücadeleleri hiç bir başarı şansına sahip değildi. Diğer taraftan râfizîlerin devamı *millet sistemi* sayesinde teminat altına alınmış bulunuyordu. Bu sistem onların durumunu güçlendirmiş ve bu sayede kiliselerin yeniden birleşmesini imkânsız kılmıştı.

İslâmın Suriye ve Filistin'de gelişmesi Arapların çöllerden ânî surette çıkıp buralara saldırmalarına irca olunamaz. Fâtihlerin orduları o kadar büyük değildi. Bunlar yerli halkın üstünde yer alan bir askerî sınıftan daha fazla bir varlık ortaya

[6] Bk. Runciman, *The Byzantine Protectorate in the Holy Land, Byzantion, XVIII*, s. 207-15.

koymadılar. Ahalinin ırk bakımından terekkübü bu yüzden hemen hemen hiç değişmedi. Şehirli olsun, köylü olsun, islâmı kabul etmiş veya hristiyan kalmış bulunsunlar, arapçayı geçerli dil olarak kabul ettiler. Bugün bunların bütün torunlarını hep Arap olarak isimlendiriyoruz. Aslında ise bunlar muhtelif ırk ve kavimlerin birleşmesinden meydana geldiler. İsrail'in Mısır'dan dönüşünden önce bu bölgeyi iskân etmiş olan kabileler, Amâlika, Cebûsîler, Moablılar ve Fenikeliler, evvelce hemen hemen aynı sürece bu ülkede oturmuş olan Filistler, bütün tarihî devreler boyunca yavaş yavaş ve hemen hemen hiç farkedilmez bir şekilde ekili araziye sızmış olan Arâmîler ve ilk havârîler gibi İsa'nın kilisesine katılmış bulunan yahudiler. Sadece müteassıp inançlı yahudiler ayrı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi; fakat hatta onların bile ırkça saflığı bir dereceye kadar kuşku çekecek bir hal almıştı. Mısır'da hâmî ırktan olan yerli kavim daha az karışık olmakla beraber bunlar da Suriye'den, çöl bölgelerinden, yukarı Nil ve bütün Akdeniz havzasından gelen muhacirlerle vuku bulan evlenmeler yüzünden oldukça kabarmıştı.

Arap göçü doğal olarak çölün sınır bölgelerinde ve çöl kenarından geçen kervan yolları üzerindeki şehirlerde büyük ölçüde yoğun oldu. Fetihleri izleyen Akdeniz ticaretinin azalması, ahalisi çoğunlukla müslüman olan bu şehirlere, sahile yakın bulunan hellenistik şehirlerden daha büyük bir önem sağladı. İskenderiye, Arapların Akdeniz sahilinde muhafaza ve idâme ettikleri yegâne büyük liman olarak kaldı. Orada ve Suriye'nin hellenistik şehirlerinde hristiyanlar büyük ölçüde varlıklarını sürdürdüler, hatta belki de buralarda sayı bakımından müslümanlardan daha da çoktular. Suriye'de de durum aynı idi. Ülkenin iç taraflarındaki vâdiler ve ovalar gittikçe artarak müslümanlaştılar. Fakat Lübnan silsilesiyle deniz arasında muhtelif mezheplere mensup hristiyanlar çoğunluktaydılar. Mısır'da ayrılık daha ziyade şehir ile köy arasında oldu. Fellahlar zamanla müslüman oldular, fakat şehirler çoğunluklariyle hristiyan kaldı. Filistin'de fark daha ziyade ihtiyârî oldu. Memleketin büyük kısmı müslüman olduğu halde bir çok köy ve kasaba eski inancında direndi. Nazareth ve Bethlehem gibi hristiyanlar için büyük önem ve anlam taşıyan şehirler hemen bütünleriyle hristiyan kaldılar; hatta Kudüs'de bile, müslümanların bu şehre büyük önem vermelerine rağmen ahali daha ziyade hristiyan kaldı. Filistin hristiyanları genellikle ortodoks *millet*'ine mensuptular. Bunlara Kudüs'de ve Safed ve Taberiye gibi daha küçük şehirlerde oturan yahudiler de ilâve olunmalıdır. En önemli islâm şehri, bölgenin yeni merkezi olan Remle idi. Müteakip dört asır içinde suriye, filistin ve mısır ahalisi bu genel gruplaşmayı devam ettirmişlerdir [7].

İslâmın beşinci halifesi Muâviye I. suriye valisi idi. 660 yılında hilâfete geçince devletin merkezini Dimaşk'a nakletti. Onun halefleri de aşağı yukarı bir

[7] Halifeler devrinde Suriye ve Filistin'de toplumun yapısı hakkında krş. Le Strange, *Palestine under the Muslims*, tür. yer.; Gaudefroy-Demombynes ve Platonov, *Le Monde Musulman et Byzantin Jusqu'aux Croisades*, s. 233-47; Browne, *ayn. esr.*, bab V; O'Leary, *How Greek Science passed to the Arabs*, s. 135-39.

yüzyıl süreyle burada hüküm sürdüler. Bu, Suriye ve Filistin için bir yükseliş, bir terakkî devri oldu. Emevî halifeleri az istisnası ile alışılmışın üstünde kabiliyetli ve açık fikirli adamlardı. Hilâfet sarayının bu eyalette bulunuşu idarenin iyi olmasını, canlı bir ticaret hayatının doğmasını intaç etti. Emeviler burada bulmuş oldukları kültürü de ilerlettiler. Bu, bizim Bizans adı ile birleştirdiğimiz zevk ve fikir hareketleri ile süslenmiş hellenist-hristiyan kültürü idi. Grekçe konuşan hristiyanlar memuriyetlerde kullanıldılar. Uzunca bir süre, onlarca yıl, devletin mâliye ve hazine defterleri grek dilinde tutuldu. Hristiyan sanatkâr ve zenaatkârlar halifeler için çalıştılar. Halife Abdülmelik'in emri ile inşası 691 yılında bitirilmiş olan Kudüs'deki Kubbetüssahra bizans mimarisinin müdevver bina inşa üslûbunun parlak bir örneğidir. Mozayikleri ve sonradan Abdülmelik'in oğlu Velid I.'in Dimaşk'daki büyük camie yaptırmış olduğu daha büyük mozayik işleri bizans sanatının en mükemmel örnekleri sayılırlar. Bunların ne ölçüde yerli sanatkârlar tarafından yapılmış oldukları ve ne mikyasda Velid'in mutlak surette Bizans'dan ithal ettiği ustalardan ve malzemeden yararlanmak suretiyle meydana getirildikleri henüz tartışma konusudur. Bu mozayiklerde, Peygamberin bilhassa yasaklamış olduğu canlı mahlûk tasvirlerinden ciddî surette kaçınılmıştır. Fakat Emeviler, mollaların tekdir edici nazarlarından uzakta bina edilmiş olan binalarda - meselâ Ürdün suyunun sol kıyısındaki istep içinde inşa olunmuş bulunan Kasrelamrâ adındaki av köşkünde hatta insan vücudunun çıplak olarak tasvirine dahi müsaade etmişlerdir. Emevî hâkimiyeti, şimdi en yüksek fakat en son devresine ulaşmış olan yakın doğu hellenistik kültürün gelişmesinde hiç bir suretle bir fâsıla, bir aralık teşkil etmemiştir[8].

İşte görüldüğü gibi hristiyanların islâmın zaferinden şikâyet etmeleri için bir sebep yoktu. Arada sırada patlak veren, fakat sürekli olmayan takibat devrelerine ve bazı küçük düşürücü hususî muamelelere rağmen durumları, hristiyan hükümdarların hükmünde bulundukları zamana göre daha iyi ve müsait idi. Nizam ve âsâyiş o zamandan daha iyiydi; ticaret artmıştı; vergiler de çok azalmıştı. Bundan başkaca 8. yüzyılın büyük bir kısmında imparatorlar sapık inançlı, tasvir kırıcı idiler; kutsal tasvirlere hürmet ve ibadet eden teb'alarını takibata uğratıyorlardı. İyi hristiyanlar müslümanların hâkimiyeti altında çok daha mutluydular.

Fakat bu mutlu devre hristiyanlar için sürekli olmadı. Emevîlerin inkırazı ve 750 yılında Abbasî hilâfetinin Irak'da kurulmasiyle sonuçlanan iç savaşlar, karışıklıkları Suriye ve Filistin'e de taşıdılar. Bir çok düşüncesiz, başına buyruk mahallî emîrler, hristiyan kiliselerini müsadere etmek ve bunları yine hristiyanlara para ile devretmek suretiyle zenginleşmeye çalışıyorlardı. Taassup,

[8] Emevî medeniyeti için bk. Diehl ve Marçais, *Le Monde Oriental de 395 à 1081*, s. 335-44 ve Lammens, *Etudes sur le siècle Ommayades*, tür. yer. Bunların sanatı hakkında bk. Creswell, *Early Muslim Architecture*, özellikle bab V. Mozayikler hakkında bk. M. van Berchem, *The Mosaics of the Dome of the Rock at Jerusalem and of the Great Mosque at Damascus*, bu eserin V. babı Creswell, *Early Muslim Architecture*. Ayrı ayrı binalar hakkında bk. Richmond, *The Dome of the Rock in Jerusalem ve Kuseir Amra*.

takibat ve zorla ihtida ettirme dalgaları birbirini izledi [9]. Abbasîlerin kesin zaferi âsâyişi yeniden tesis etti; fakat kurulan yeni düzen eskisinden hissedilecek kadar farklıydı. Hükûmet merkezi Bağdad buraya oldukça uzaktı. Suriye idaresine pek büyük ihtimam sarfedilmez olmuştu. Ticaret filvâki yine kervan yolları boyunca yürümekteydi; fakat Suriye ve Filistin artık büyük pazaryeri olmaktan çıkmışlardı. Abbasîler Emevîlere nazaran daha müteassıp müslümandılar. Hristiyanlara karşı sabır ve müsamahaları daha sınırlıydı. Bunlar da her ne kadar yine eski bir kültüre dayanmaktaysalar da bu kültür hellenist değil iran kültürü idi. Bağdad, sasanî krallığının antik yurdundaydı. Şimdi hükûmet ve idarede en büyük makamlara çıkanlar İranlılardı. İran sanat idealleri, iran yaşayış tarzı benimsenmişti. Emevîler devrinde olduğu gibi hâlâ hristiyan memurlar istihdam olunmaktaydılar; fakat bu hristiyanlar, küçük istisnalariyle, hep nasturîlerdi, bakışları batıya değil, doğuya dönüktü. Genellikle alınırsa, abbasî sarayında, fikrî hususlar için emevî sarayındakinden çok daha büyük bir ilgi duyulmaktaydı. Nasturîler eski grekçeden felsefe veya tekniğe ait eserleri tercüme ile görevlendirilirlerken, yabancı ülkelerden, hatta Istanbul'dan riyaziyeciler ve diğer bilginler Bağdad medreselerinde ders vermek üzere davet olundular. Fakat bütün bu alâka aslında yüzeyde kaldı. Abbasî medeniyeti esas anlamda grek düşünce dünyasından etkilenmedi ve daha ziyade kendisine mezopotamya ve iran krallıklarından intikal etmiş olan gelenekleri izledi. Sadece Emevîlerin sığındıkları Ispanya'da hellenistik hayat müslüman dünyasındaki varlığını devam ettirebildi.

Bütün bunları bir tarafa bırakacak olursak, hristiyanların abbasî egemenliği altındaki kaderleri hiç de fena sayılmamalıdır. Filvâki hristiyanlar, meselâ el-Câhiz gibi müellifler tarafından 9. yüzyılda şiddetli hücumlara marûz kaldılar; ama bunun sebebi onların iktisadî bakımdan çok iyi durumda bulunmaları, ukalâlığa başlamaları ve kendileri hakkında çıkarılan kanun ve hükümlere uymak istememeleriydi [10]. Hemen aynı sıralarda Istanbul patriğine bir mektup yazan Kudüs patriği, müslüman resmî makamlarının "âdil olduklarını, kendilerine hiç bir fenalık yapmadıklarını ve zorbalıkta bulunmadıklarını" bildirmektedir [11]. Müslümanların adalet duyguları ve bazı hususlarda hatta çekingenlikleri ekseriyâ dikkati çeken bir dereceyi bulmuştur. Meselâ 10. yüzyıl içinde Araplar Bizans'a karşı yaptıkları savaşlarda kötü durumlara düştükleri zaman arap avâm tabakası hristiyanlara, düşmana karşı duydukları sempati sebebiyle, taarruz edince halife, her defasında, husule gelen zararların telâfisi cihetine gitmişti. Onun bu şekilde hareketi imparatorluğun yükselmekte olan kudreti müvacehesinde, Bizans'ın kendi teb'ası olan müslümanlara karşı bir misilleme hareketine geçmesinden

[9] Diehl ve Marçais, *ayn. esr.*, s. 345-48; Gaudefroy-Demombynes ve Platonov, *ayn. esr.*, s. 260-68.

[10] al-Câhiz, *Three Essays*, s. 18. Labourt (*De Timotheo I, Nestorianorum Patriarchia*, s. 33 vd.) nasturîlerin halifenin sarayında haiz oldukları nüfuz için örnekler vermektedir.

[11] Kudüs patriği Theodosius'un Istanbul patriği Ignatios'a mektubu: Mansi, *Concilia, XVI*, s. 26 vd.

mütevellid bir korkuya dayanmış olabilir[12]. Ecnebî devletlerin himayesinden faydalanan ortodoks kilise zaten eskiden beri imtiyazlı bir mevkide bulunuyordu. 10. yüzyılın başında nasturî katolikosu Abraham III., Antakya'nın ortodoks patriği ile giriştiği bir münazaa sırasında hilâfetin büyük vezirine "Biz nasturîler Arapların dostuyuz ve onların zaferi için dua ediyoruz" dedikten sonra "Araptan başka kralı olmayan nasturîleri, kralları hiç durmadan Araplara karşı savaş açan Greklerle bir tutmayınız" sözlerini ilâve etmişti[13]. Buna rağmen ona davasını kazandıran, bu sözlerinden ziyade verdiği ikibin altunluk rüşvet olmuştur. Hristiyan gruplarından sürekli düşmanlıkla takibata uğrayan sadece Benû Gassân veya Benû Tenûh gibi saf arap ırkından olanlardı. Zorla ihtidaya karşı koyan bu kabileler mensupları sınırı geçip bizans arazisinde kendilerine bir sığınak aramak zorunda kalmışlardı[14].

Hristiyanlar sürekli olarak imparatorluk arazisine hicret etmekte ve müslümanlar buna karşı hiç bir önlem almamaktaydılar. Hiç bir zaman için, hristiyanlara hilâfet sınırları içinde veya dışında, hatta savaş devrelerinde birbirleriyle sıkı münasebette bulunmak hususunda güçlük çıkarılmamış gibi görünüyor. Abbasî devrinin büyük bir kısmında Bizans, kendi dinine mensup olanları himaye edebilecek kadar güçlü olamamıştı. Arapların 718 yılındaki Istanbul surları önünde başarısızlıkları imparatorluğun devamını sağlamıştı; fakat Bizans'ın ciddî bir şekilde Araplara karşı taarruza geçebilmesi için iki asırlık bir sürenin geçmesi icap etti. Bu arada doğunun ortodoksları kendilerine yeni bir yabancı dost bulmuşlardı. 8. yüzyıl içinde karolenjiyen devletinin yükselişi doğuda hiç de bilinmiyen bir şey olarak kalmamıştı. Büyük Karl yüzyılın sonuna doğru Roma'da imparatorluk tacı ile tetvîc edilmeden önce Kutsal Ülke'ye yapılan hac için özel bir ilgi gösterince, onun bu ilgisi bölge hristiyanları için çok makbule geçti. Harunürreşîd Bizans'a karşı bir müttefik bulmaktan çok memnun kaldığı cihetle, onu Kudüs'de vakıflar kurmak ve kiliseye sadakalar göndermek hususunda ısrarla teşvik etti. Bir süre için Büyük Karl, Filistin'de ortodokslar bakımından bizans imparatorunun yerini almış oldu. Filistinli hristiyanlar onun yaptığı hayrâta, kendisine ulaştırdıkları hürmet duygularıyla mukabele ettiler.Fakat karolenjiyen devletinin sönüşü ve bizans iktidarının yeniden teessüsü bu frank müdahalesini kısa bir ara-oyun şekline bürüdü; Büyük Karl tarafından inşa ettirilmiş olan barınaklarla, lâtin Meryem Kilisesi'nde icra olunan lâtince ibadetlerden ve Kutsal Mezar'da hizmet eden lâtin rahibelerinden başka bir hatıra bırakmayan bir ara-nağmeden ibaret kaldı hepsi. Batıda ise bu hiç unutulmadı. Efsane ve hikâyeler durumu abartmak hususunda büyük bir rol oynadılar. Kısa bir zaman içinde, Büyük Karl'ın Kutsal Yerler üzerinde meşrû ve

[12] 923 ve 924 yıllarında müslüman ayak takımı Remle, Askalan, Kaysâriye ve Dimaşk'daki ortodoks hristiyan kiliselerini tahrip etmiş, bunun üzerine halife el-Muktadir hristiyanlara bunların yeniden inşası sırasında yardım etmişti (Eutichius, sütun 1151).

[13] Bar Hebraeus (Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, *II*, s. 440 vd.).

[14] Balâẕurî, arapça metin, s. 142; Hitti ve Murgotten, *The Conquest of the Nations*, s. 208 vd. Krş. Nau, *Les Arabes Chrétiens de Mésopotamie et de Syrie*, s. 106-11.

hukukî bir himaye hâkimiyeti tesis etmiş olduğu efsanesi zihinlere yerleşti ve zamanla onun hatta Kutsal Ülke'ye haccettiği de söylenmeye başladı. Sonraki kuşaklardan Franklar, Kudüs'de hüküm sürmenin kendilerine tanınmış bir hak olduğuna kaanî bulunuyorlardı [15].

Doğu hristiyanları bizans kuvvet ve kudretinin yeniden canlanması ile daha ziyade ilgileniyorlardı. 9. yüzyıl başlarında imparatorluk hâlâ müdafaa durumundaydı. Sicilya ve Girit müslümanların eline geçti. Hemen her yıl Anadolu içine büyük bir arap akını yapılıyordu. Yüzyılın ortalarına doğru, daha ziyade imparatorluk nâibesi Theodora'nın uzak görüşlü tasarruf siyaseti sayesinde bizans donanması yeniden kurulup teçhiz olundu. Bu donanmanın yardımiyle güney İtalya ve Dalmaçya üzerindeki bizans egemenliği yeniden kuvvetlendi. 10. yüzyılın başında ise abbasî hilâfetinin inhitatı süratlendi. En önemlileri Haleb ve Musul'daki Hamdânîler ile Mısır'daki Ihşitoğulları olan mahallî hânedanlar ortaya çıktılar. Hamdan oğulları üstün vasıflı savaşçılar ve inançlı müslümanlar sıfatiyle bir müddet için bizans saldırganlığına karşı islâmın koruyucuları rolünü oynadılar. Fakat bunlar da islâm kudret ve kuvvetinin süratle çökmesinin önüne geçemediler; aksine, iç savaşlara sebep olmak dolayısiyle bu inhitatı hızlandırdılar. Bu iç savaşlar esnasında Ihşit oğulları Filistin ve güney Suriye üzerinde hâkimiyet kurdular. Bizans bu durumdan derhal yararlandı. Rumların taarruzu önce dikkatli ve yoklama mahiyetinde oldu; fakat 945 yılında Bizans'ın başkumandanı Ioannes Kurkuaz hamdanî hükümdarı Seyfüddevle'nin kahramanca gayretlerine rağmen yukarı Elcezire'de, üç asırdan beri hiç bir hristiyan ordusu görmemiş olan şehir ve bölgeleri bizans imparatorluğuna katmış bulunuyordu [16]. 960 yılından, büyük bizans kumandanı Nikephoros Phokas'ın imparatorluk ordularının başkumandanlığını üzerine almasından itibaren olaylar daha da hızlandı. 961'de Nikephoros Girit adasını geri aldı. 962 yılında Çukurova sınırlarında büyük bir sefer yaparak müslüman Çukurova'nın hilâfet ile bağlantısını koparmak üzere Anazarba ve Maraş'ı zaptetti. 963 yılı içinde Nikephoros bir hükûmet darbesi ve ordu ile nâibe-imparatoriçe'nin yardımiyle bizans tahtını ele geçirmek için kendi ülkesinde meşgul oldu; 964 yılında yeniden doğuya döndü. 965'de Çukurova'nın fethini ikmal ettiği gibi Kıbrıs'a gönderilen bir donanma bu ada üzerinde uzun bir müddet için bizans hâkimiyetini tesis etti. 966 yılında Nikephoros Haleb ile Musul arasındaki bağlantıyı kesmek üzere orta Fırat bölgesinde savaşmaktaydı [17]. Şimdi bütün hristiyan doğunun gözleri açılmıştı; kurtuluş elle tutulurcasına yaklaşmıştı. Kudüs patriği Yohannes, imparatora yazarak onun cebrî yürüyüşle Filistin'e gelmesi hususunda ısrar etmekteydi. Fakat bu şekilde bir ihanet hatta müslümanların ünlü sabır ve müsamahasını da aşmıştı.

[15] Bk. Runciman, *Charlemagne and Palestine, English Historical Review, I*, s. 606 vdd.

[16] Vasiliev, *Bizans ve Araplar* (rusça), *II*, s. 229-37; Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 135-50.

[17] Schlumberger, *Un Empereur Byzantin: Nicéphore Phocas*, bab VIII ve X.

Yohannes tutuklanarak kızgın ahali tarafından bir odun yığını üzerinde yakıldı [18].

Patrik Yohannes'in ümitleri zamansızdı. 967 ve 968 yıllarında Nikephoros imparatorluğun kuzey sınırlarında uğraşmak zorunda kaldı; fakat 969 yılında ordusunu yeniden güneye ve hem de doğrudan doğruya Suriye'nin kalbine sevketti. Âsîırmak boyunca ilerleyerek Şeyzer, Hama ve Hıms şehirlerini birbiri arkasına zapt ve tahrip etti. Bundan sonra sahile dönerek Trablusşam'ın varoşlarına kadar ilerledi; sonra tekrar kuzeye döndü, Antartus, Cebele ve Lâzikiye'yi alevler içinde arkasında bıraktı. Bu sırada onun gönderdiği kumandanlar Antakya ve Haleb'i kuşattılar. Suriye'nin antik başşehri olan Antakya ekim ayında zaptolundu; aynı yılın son günlerinde Haleb teslim oldu.

Hristiyanların muhtemelen sayı bakımından müslümanlara üstün olduğu Antakya imparatorluğa ilhak olundu; bu arada müslümanlar Antakya bölgesinden hicrete zorlanmışlar gibi görünmektedir. Hemen tamamiyle bir müslüman şehri olan Haleb'e gelince, burası vassal bir devlet haline getirildi. Buranın hükümdarı ile yapılan anlaşma, yeni imparatorluk eyaleti ile haraç vermekle yükümlü şehirler arasındaki sınırı ayrıntılı olarak tesbit ve tayin etmekteydi. Haleb hükümdarı imparator tarafından tayin olundu. Vassal devlet, hristiyanların muâf tutulduğu yüksek mikdarda vergiyi doğrudan doğruya imparatorluk hazinesine ödeyecekti. İmparatorluk tacirlerine ve kervanlarına hususî himaye ve imtiyazlar tanındı. Bu küçük düşürücü şartlar Suriye'de müslüman iktidarının sonu geldiğini gösterir gibiydiler [19].

İmparator daha Haleb'in sukutundan önce Istanbul'da zevcesi imparatoriçe ile onun sevgilisi ve kendisinin kuzeni olan Ioannes Çimiskes tarafından öldürülmüştü. Nikephoros sert ve sevimsiz bir kimseydi. Bütün zaferlerine rağmen, Istanbul'da para bulmak için yaptığı şantajlar, vicdansızlıklar ve kilise ile içine düştüğü büyük bir anlaşmazlık yüzünden nefret edilen bir şahsiyet halini almıştı. Daha önceden parlak bir kumandan olarak şöhret yapmış bulunan Ioannes hiç güçlük çekmeden tahta oturmaya muvaffak oldu ve imparatoriçe metresine bir tekmeyle yol vermek suretiyle kilise ile de anlaştı. Fakat Bulgaristan ile çıkan bir savaş onu ilk dört hükümdarlık yılında avrupa topraklarında kalmaya zorladı. Bu arada ise Mısır ve güney Suriye'de hâkimiyet kuran ve 971 yılında hatta Antakya'yı geri almak teşebbüsünde bulunan fâtımî hanedanı idaresinde islâm yeniden canlanma yoluna girmiş bulunuyordu. 974 yılında Ioannes dikkatini tekrar doğuya çevirmek imkânını buldu. Bu yılın sonbaharında doğu Mezopotamya'ya girerek Nusaybin'i zaptetti, Musul'u vassal devleti haline soktu ve hatta bir aralık Bagdad üzerine yürümeyi bile hatırına getirdi. Fakat Fâtımîlerin, eski rakîbi Abbasîlerden çok daha tehlikeli olduklarını düşündü ve

[18] *Histoire de Yahya-Ibn-Saïd d'Antioche, P.O., XVIII*, s. 799-802. Verilen tarih Rosen, *İmparator Basilaios, Bulgar Kasabı* (rusça), s. 351'de tartışılmaktadır.

[19] Schlumberger, *ayn. esr.*, bab XIV.

ertesi ilkbaharda Suriye üzerine yürüdü. Nikephoros'un altı yıl önce takip etmiş olduğu yoldan Âsîırmak vâdisini süratle geçti, mücadele etmeden teslim olan Hıms ve zorla zaptettiği Baalbek üzerinden doğruca Dimaşk'a yürüdü. Dimaşk şehri ona harac vaadetmek ve küçük düşürücü bir ittifak arzeylemek zorunda kaldı. Çimiskes buradan Celîle'ye ilerledi, Taberiye ve Nazareth'e ve buradan sahile giderek Kaysâriye yanında denize ulaştı. Kudüs'den gelen elçiler ondan kendilerini yağma ve tahripten masûn tutmasını rica ettiler. Fakat imparator Finike sahilindeki şehirler zaptedilmeden arkasında durduğu halde kendisini henüz Kutsal Şehir'e kadar ilerleyecek iktidarda göremiyordu. Kuzeye doğru geri çekilerek bu şehirleri, müstahkem Trablusşam'ın istisnasiyle birbiri arkasına zapt etti. Artık kış yaklaşmıştı; imparator seferine geçici olarak son vermek zorunda kaldı. Antakya'ya doğru geri dönerken Nusayrî dağlarının iki büyük kalesi olan Barzûye ve Sahyûn kalelerini zaptederek buralara garnizonlar yerleştirdi. Bundan sonra Istanbul'a döndü. Fakat bu sefer bir daha tekrarlanamadı; imparator birdenbire 976 ocak ayında ölüp gitti [20].

Bu savaşlar hristiyan imparatorluğunu tekrar doğunun büyük devleti haline getirmişlerdi. Artık doğu hristiyanlarının kurtarılması gerçekten görünür bir mâhiyet aldığı için bu savaşlar aynı zamanda din savaşları karakterini almaya başlamışlardı. Bu zamana kadar müslümanlara karşı yapılan savaşlar, günlük hayatın doğal bir tezahürü halini almış bulunan, alışılmış ve muntazam, devletin savunulması için yapılmış seferler olarak kalmışlardı. Hristiyan esirlerinin müteassıp ve muzaffer bir müslüman kumandanı tarafından ihtida ile ölümden birisini seçmeye davet olunması ve bu şekilde inancını muhafaza gayreti yüzünden ölüdürülenin ta'zîz ve takdîs edilmesi arada sırada vuku bulmakta ise de bunlar çok nâdir hallerdendi. Bizans umumî efkârı, inançsız Araplara veya hristiyan Bulgarlara karşı yapılan mücadelede maktul düşenler arasında fark gözetmiyordu; kilise de bu hususta bir ayrılık yapmıyordu. Fakat gerek Nikephoros ve gerekse Ioannes Çimiskes, şimdi yapılan savaşların, hristiyanlığın şan ve şerefi, kutsal yerlerin kurtarılması ve islâmın imhası gayesiyle yapıldığını ilân etmişlerdi. Bu imparatorlardan birisi Araplar üzerinde bir zafer kazanınca kilise koroları "Tanrı'ya şeref ve şan olsun; Arapları yendi" meâlinde ilâhiler okumaya başlamıştı [21]. Nikephoros ısrarla ve belki de kilise ile olan anlaşmazlığına mukabil, terazinin diğer kefesini ağırlaştırmak çabasiyle, yaptığı savaşların hristiyanlık savaşları olduğunu belirtmişti. Bununla beraber patrikten, doğu sınırında maktul düşen askerlerin *martyr* (din şehidi) sayılacaklarına dair neşretmiş olduğu bir emirnâmeyi kilise bakımından da takviye eden bir yazı almaya muvaffak olamamıştı. Çünkü kilisenin nazarında, katil, savaş zorunluğu sonucunda da olsa

[20] Schlumberger, *L'Epopée Byzantine*, *I*, bab IV.

[21] Konstantinos Porphyrogennetos, *De Ceremoniis* (Bonn neşri), *I*, s. 332 vd.; nşr. Vogt, *II*, s. 135 vd. Bu tür merasim ve ayinler muhtemelen ilk olarak Mikhail III'in 863 yılında Araplara karşı kazandığı zaferden sonra âdet halini almıştır. Krş. Bury, *The Cremonial Book of Constantine Porphyrogennetos*, *English Historical Review*, *XXII*, s. 434.

tam bir meşrûluğa sahip değildi[22]. Buna mukabil Nikephoros 964 yılındaki seferinin başında halifeye gönderdiği tahkîrâmîz manifestoda kendisini hristiyanlığın savunucusu olarak takdim etmiş ve İsa'nın tahtını kurmak üzere hatta Mekke üzerine yürümek tehdidinde bile bulunmuştu[23]. Ioannes Çimiskes de aynı üslûbu kullanmıştı. 974 yılı seferini tasvir ettiği, Ermenistan kralına gönderilen mektubunda o "Arzumuz Kutsal Mezar'ı müslümanlar tarafından tasallut edilmekten kurtarmak idi" demekte, Celîle şehirlerini hristiyan tarihinde işgal ettikleri yer dolayısiyle yağmadan masûn tuttuğunu bildirerek, Trablus önünde uğradığı başarısızlığı zikrederken, eğer burada alıkonulmuş olmasaydı, kutsal yerlerde ibadet etmek için Kudüs'e teveccüh etmiş olacağını ilâve etmektedir[24].

Araplar çok eskiden beri savaşı bir din işi olarak telâkkîye eğilimliydiler. Ama, onlar bile zamanla gösterdikleri şevk ve gayrette tavsamışlardı. Şimdi ise, hristiyanlar karşısında uyanan korku yüzünden ateşi yeniden alevlendirmeye gayret ettiler. 974 yılında Bağdad'da vukubulan ayaklanmalar, şahsen Fâtımîlerin yenilmesine hiç de üzülmemiş olan halifeyi, bir kutsal savaş, *cihâd*, ilânına zorladılar[25].

Artık Kutsal Ülke'nin nihayet hristiyan egemenliğine geri verileceği zaman gelmiş gibi görünüyordu. Fakat filistin ortodokslarının bekleyişi boşuna oldu. Ioannes Çimiskes'in halefi Basileios II., çok büyük bir savaşçı olmasına rağmen, güneye doğru ilerlemek fırsatını hiç bir zaman bulamadı. Bulgarlara karşı girişilen uzun bir savaşın izlediği iç mücadeleler onun bütün dikkat ve gayretini inhisar altına aldılar. Suriye'ye sadece iki defa gidebildi: Haleb üzerindeki bizans hâkimiyetini yeniden kurmak için 995 yılında ve kıyı boyunca Trablusşam'a kadar yürüdüğü 999 senesinde. 1001 yılında başkaca fetihlerde bulunmanın gereksiz olduğu kanısına vardı; fâtımî halifesi ile on yıllık bir mütareke yaptı. Bu suretle teessüs eden barış yarım yüzyıldan aşkın bir süre, ciddî şekilde ihlâl olunmadı. Her iki devlet arasındaki sınır saptandı. Bu sınır sahilden itibaren Banyas ile Antartus arasında Âsîrmak vâdisine, Kaysâriye - Şeyzer güneyine doğru seyrediyordu. Haleb resmî olarak Bizans'ın etki sahasında kalmıştı; fakat burada 1023 senesinde iktidarı ele alan Mirdâs oğulları hânedanı kısa zamanda fiilî bağımsızlığını elde etti. 1030 yılında bir mirdâsî hükümdarı bizans ordularından birisini ağır surette bozguna uğrattı. Fakat Haleb'in kaybı ertesi yıl Urfa'nın bizans imparatorluğuna ilhakı ile telâfî edilmiş oldu[26].

[22] Zonaras, *III*, s. 506.

[23] Schlumberger, *Un Empereur Byzantin*, s. 427-30 (Viyana'da bulunan bir arapça yazmayı zikreder.)

[24] Urfalı Mateos, s. 13-20.

[25] İbn Miskavayh, *The Experiences of the Nations*, *II*, s. 303-05 (Arapça metin) ve *V*, s. 326-28 (İngilizce çev.).

[26] Basilaios'un Suriye'deki teşebbüsleri arap kaynaklarına göre (İbn al-ʿAdîm, İbn al-Aṯîr ve Abū'l-Mahāsin) Rosen (*ayn. esr.*) s. 239-66 ve 309-11) tarafından tasvir olunmaktadır. 987/88 yılında Basilaios, Kutsal Mezar'ın onarılması için Kahire'ye elçileriyle para yolladı (*ayn. esr.*, s. 202-05; Rosen

Barış hem imparatorluğun, hem de Fâtımîlerin işine yaramıştı. Çünkü her iki devlet de abbasî hilâfetinin, Ortaasya'dan gelen Türklerin himayesinde yeniden canlanmasından endişe içindeydiler. Şiî müslümanlarca gerçek halife sayılan fâtımî hükümdarı, abbasî iddialarının yeniden kuvvet kazanmasına müsaade edemezdi; Bizans'a gelince, doğu sınırının, güney hududuna nazaran daha nâzik olduğu kanaatindeydi. Türkler karşısında duydğu korku Basileios II.'u, imparatorluğa en yakın olan ermeni eyaletlerini ilhaka ve bundan sonra Ermînîye'nin en güney-doğu kısmını teşkil eden Vaspurakan ermeni beyliğini zaptetmeye sevketti. Onun halefleri bu politikayı devam ettirdiler. 1045 yılında, Ermenistan'ın en büyük hükümdarı, Ani kralı, ülkesini imparatora terketti. 1064 yılında son bağımsız ermeni devleti, Kars hükümdarlığı, imparatorluğa ilhak olundu [27].

Ermenistan'ın ilhakı cihetine askerî mülâhazalarla gidilmişti. Edinilmiş olan tecrübeler ermeni hükümdarlarına güvenmenin doğru olmadığını öğretmişlerdi. Bunlar hristiyan ve müslümanlar tarafından vâki olacak bir fetihden hiç bir yarar sağlayamayacak olmalarına rağmen sapık akîdeliydiler ve bu sıfatla ortodokslardan, her hangi bir müslüman efendiden ziyade nefret ediyorlardı. Kültür ve ticaret ilişkilerinin sürekliliğine, imparatorluğa göçerek burada en yüksek makamlara kadar yükselmiş bir çok Ermeninin varlığına rağmen bu düşmanlık hiç bir zaman ortadan kalkmadı. Buna mukabil Ermenistan vâdileri yolundan, mâzînin sınır savaşlarının açıkça göstermiş olduğu gibi, Anadolu'nun kalbine akın etmek gayetle kolaydı. Askerî makamlar böyle bir tehlike yuvasını kontrolleri dışında bırakmak deliliğini üzerlerine alamazlardı. Siyasî anlamda ise, ilhak pek akıllıca bir iş değildi. Ermeniler bizans hâkimiyetinden nefret ediyorlardı. Bizans garnizonlarının sınırı işgal etmiş olmalarına rağmen bu hudutlar içinde büyük ve gayrı memnun bir ahali kitlesi mevcut bulunuyor ve bunların imparatorluk kanunlarına tam olarak uymayışları esasî bir tehlike teşkil ediyordu. Hele bunlar şimdi kendi yurtlarının hükümdarlarına karşı yükümlü oldukları teb'alık görevlerinden de kurtulmuş oldukları için bütün imparatorluk içinde yayılmakta, her tarafa kanunsuzluk, düzensizlik yaymaktaydılar. Bizans'ın ordu kumandanı imparatorlarından daha az askerî sorunlarla meşgul olan daha akıllı devlet reisleri, başlarına her halde bir ermeni problemi çıkarmaktan, bu suretle ülkenin birliğini tahrip ve teb'aları arasına uygunsuz düşüncede bir azınlık ithal etmekten çekinirlerdi.

Kuzey Suriye hristiyan hâkimiyetine girmişti; fakat güney suriye ve filistin hristiyanları fâtımî hâkimiyetini pekâlâ tahammül edilebilecek gibi görmekteydiler. Bunlar sadece bir defa, hristiyan bir anneden doğup aslında hristiyânî bir

burada Abū'l-Maḥāsin'in elyazması eserinden bir parça verir). Sınır hakkında bk. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, s. 106 vdd. ve ayn. mlf., *Shaizar* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. Şeyzer 1081 yılına kadar piskopos tarafından imparator adına idare edilmekteydi (Süryânî Mikhail, *II*, s. 178).

[27] Bu devir ermeni tarihinin kaynaklara dayanan geniş bir tasviri için bk. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, s. 531 vdd. Ayrıca aşağıda "Felâkete Doğru" bölümüne bk.

terbiye gören ve fakat üzerindeki gençlik etkilerine birdenbire korkunç bir reaksiyon gösteren halife el-Hâkim zamanında, kısa bir takibat devresinden mustarip oldular. On yıl müddetle, 1004'den 1014 yılınadek el-Hâkim, imparatorun bütün uyarmalarına rağmen, hristiyanlar aleyhine arkası arkasına fermanlar, emirnâmeler yayınladı. Kilise mallarını müsadereye, haçları yakmağa ve kiliselerin damları üzerine küçük mescitler inşasını emretmeye ve nihayet kiliseleri yakmak cihetine kadar gitti. 1009 yılında, paskalya yortusunun arife gecesinde yakılan Kutsal Ateş'in hiç kuşkusuz Allahsız bir sahtekârlık olduğu iddiasiyle hatta Kutsal Mezar kilisesinin tahribine emir verdi. 1014 yılına kadar yaklaşık olarak otuzbin kadar kilise yağmalanmış veya yakılmış ve bir çok da hristiyan, canlarını kurtarmak için, hiç olmazsa şeklen, müslümanlığı kabul etmiş bulunuyorlardı. Buna benzer önlemler yahudilere karşı da uygulandı. Bununla beraber bizzat müslümanların da kendi dinlerinin bu acaib başkanı tarafından sebepli sebepsiz takibata maruz kaldıklarını da itiraf ve kabul etmek gerekir. el-Hâkim ise bütün bu icraatı sırasında hristiyan vezirler istihdamına devam etmekteydi. 1013 yılında, imparatora taviz olarak, hristiyanlara, bizans arazisine göç edebilmek müsaadesi verildi. Takibat ancak, el-Hâkim kendisinin ilâhî menşe'den olduğu kanaatine vardıktan sonra son buldu. Onun tanrılığı, dostu Darazî tarafından 1016 yılında resmen ilân olundu. Müslümanların, en yüksek dinî makamı işgal eden halifelerinin bu tutumundan, gayrı müslimlerin hiç bir zaman duyamıyacakları nisbette nefret ve istikrah hissetmeleri üzerine el-Hâkim, ramazan ayında oruç tutmayı ve Mekke'ye haccetmeyi yasaklamak suretiyle müslümanlara hücuma geçerken, hristiyan ve yahudilere tam bir vicdan ve din serbestliği bahşolundu. Kısa bir süre içinde son zamanlarda ihtida etmiş olanlardan altıbin kişi hristiyan cemaatine geri döndü. 1020 yılında kiliselere bütün müsadere edilmiş olan malları, buralardan alınmış olan inşaat malzemesiyle birlikte geri verildi. Aynı zamanda bunlara özel şekilde giyinmelerini emreden eski hükümler lağvedildi. Fakat işte bu anda, camilerdeki ibadette Allah'ın adı yerine kendi adını koydurmuş olan bu halifeye karşı müslüman teb'anın hiddet ve gayzı birden patlak verdi. Darazî Lübnan'a kaçarak orada kendisine nisbetle *dürzilik* adiyle anılan mezhebi kurdu. Bizzat el-Hâkim ise 1021'de ortadan kayboldu. Pek muhtemeldir ki, harîs kızkardeşi Sittelmülk tarafından öldürtülmüş olsun. Bununla beraber âkıbeti meçhul kaldı. Dürzîler onun gerektiği zaman geri döneceği inancındadırlar [28].

El-Hâkim'in ölümünden sonra Filistin bir müddet için Haleb emîri Salih b. Mirdâs'ın eline geçti; fakat 1029 yılında Fâtımîlerin hâkimiyeti bütünü ile yeniden teessüs etti. Daha 1027 yılında, imparator Konstantinos VIII.'la Kutsal Mezar kilisesinin inşasına başlamak ve hâlâ korkudan müslümanlığı muhafaza eden mühtedilere yeniden ve cezaya uğramadan eski inançlarına dönmek müsaadesini veren bir anlaşma imza olundu. Bu anlaşma 1036 yılında yenilendi; fakat kilisenin yeniden inşasına ancak on yıl sonra imparator Konstantinos IX. zamanında

[28] Bk. Gracfe, *Hakim* maddesi, *Encyclopaedia of Islam;* ayrıca krş. Browne, *ayn. esr.*, s. 60 vdd.

girişilebildi. İnşaat işlerine nezaret için imparatorluk memurları hiç bir müdaheleye marûz kalmadan Kudüs'e gelip gittiler. Burada hristiyanlar, müslümanların nefret nazarları önünde şehir hayatına yeniden tam anlamiyle hâkim olmuş bulunuyorlardı [29]. Şehrin sokaklarında o kadar çok sayıda Bizanslı göze çarpmakta idi ki, müslümanlar arasında, bizzat imparatorun Kutsal Şehir'e seyahat etmek üzere yola çıkmış bulunduğu şâyî' olmuştu [30]. Burada meselâ Amalfi tacirlerinden müteşekkil kalabalık ve zengin bir koloni mevcut bulunmaktaydı ki, bunlar sadece halifenin himayesinden faydalanmakla yetinmiyor, İtalya'daki şehirlerinin bizans devletinin vassali olduğunu belirterek, imparatorun, teb'asına bahşetmiş olduğu imtiyazlardan da yararlanmaya çalışıyorlardı [31]. Bizans'ın kudret ve haşmetinden duyulan korku hristiyanlar için bir teminat teşkil etmekteydi. 1047 yılında Trablusşam'ı ziyaret eden iranlı seyyah Nâsır-ı Husrev, bu limanda bulunan bizans ticaret gemilerinin sayısını vermekte ve halkın, bizans donanmasının saldırmasından duyduğu endişeyi tasvir etmektedir [32].

Filistin hristiyanlarının talihi 11. yüzyıl ortasında olduğu kadar ancak pek nâdir yâver olmuştu. Müslüman makamları hoşgörülü idiler; imparator onların çıkarlarını koruyordu. Denizaşırı hristiyan ülkelerle ticaret gelişiyor ve yayılıyordu. Kudüs, tarihinin hiç bir devresinde batıdan gelen hacıların sağladığı refah ve ilgiden bu kadar faydalanmamıştı.

[29] Willermus Tyrensis, *I*, kısım I, s. 391 vdd.; Schlumberger, *L'Epopée Byzantine, III*, s. 23, 131, 203 vd.; Riant, *Donation de Hugues, Marquis de Toscane*, s. 157; Muḳaddasî, *Description of Syria* (trc. Le Strange), s. 37. Muḳaddasî (s. 77) Suriye ve Filistin'deki hemen bütün okur-yazarların hristiyan, derici, boyacı ve sarrafların yahudi olduklarını bildirmektedir.

[30] Nâşir-ı Ḫusrav, *Diary of a Journay through Syria and Palestine*, trc. Le Strange, s. 59.

[31] Willermus Tyrensis, I, k. 2, s. 822-26; Aimé, *Chronicon*, s. 320.

[32] Nâşir-i Ḫusrav *ayn. esr*, s. 6 vd.; Muḳaddasî, (*ayn. esr.*, s. 3 vd.) 985 yılı için verdiği haberlerde "Suriye'deki insanların sürekli bir Bizans korkusu içinde yaşadıklarını, zira sınırların durmadan tahrip ve kalelerinin mütemadiyen yakılıp yıkıldığını" söylemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HRİSTİYAN HACILAR

"Ayaklarımız kapılarında duruyor, ey Kudüs..."
Mezmûrlar, CXXII, 2

Hacı olmak arzusu insan tabîatında derin şekilde kökleşmiştir. Sevip kutsal bildiklerimizin bir zamanlar yaşamış oldukları yerlerde dolaşmak, bunların doğdukları, faaliyet gösterdikleri ve öldükleri yerleri görmek bizlere mistik bir onlarla beraber olmak duygusu aşılar ve bizim onlara karşı duyduğumuz bağlılığın elle tutulur bir tezahürü olur. Fânî, geçici dünyanın büyükleri, hayranlarının çok uzaklardan ziyarete koşuştukları hac yerlerine malik olduklarına göre, insanlar (hristiyanlar) İlâhî Varlık'ın dünyayı kutsallaştırdığı yerlere elbette çok daha büyük şevk ve heyecanla akın akın gideceklerdir.

Hristiyanlığın ilk devirlerinde hac seyahatleri nâdirattan idi. İlk hristiyânî devir düşüncesi, İsa'nın insanlık vasfından ziyade, onun kâinata şâmil tanrılığını vurgulamaya daha mütemayildi. Roma resmî makamları da Filistin'e yapılan seyahatleri iyi gözle görmüyorlardı. Titus tarafından tahrip edilmiş olan Kudüs, Hadrianus tarafından Aelia adiyle bir Roma şehri olarak yeniden inşa edilinceye kadar harabeler halinde kalmıştı. Buna rağmen hristiyanlar, İsa'nın hayat dramının oynandığı bu sahneyi hatıralarında canlı olarak yaşatmakta devam ettiler. Bunların Golgatha'ya karşı duydukları hürmet öylesine derindi ki, Hadrianus burada, kasıtlı olarak, Venus Capitolina için bir tapınak inşa ettirdi. 3. yüzyıl içinde, İsa'nın içinde doğmuş olduğu Bethlehem'deki mağara hristiyanlarca bilinmekteydi. Hristiyanlar buraya, Zeytun dağına, Gethsemane bahçesine ve ba'sü badelmevt'in vukubulduğu yere ziyarette bulunmak için seyahat etmeyi itiyad edinmişlerdi. Bu kutsal yerlerin ibadet etmek ve rûhânî sevap işlemek amacıyla ziyareti daha o zamanlardan itibaren hristiyan âdetlerinden birisi halini almıştı [1].

Haçın, yani hristiyanlığın zaferi ile ziyaretler arttı. İmparator Constantinus kendisi için bizzat seçmiş olduğu dini güçlendirmeyi seve seve üstlendi. Dünyanın bütün büyük arkeologlarının en başarılısı ve en yükseği olan annesi imparatoriçe

[1] Hieronymus (*Epistolae* XLVI, 9, *M.P.L., XXII*, sütun 489), Filistin'e yapılan erken hac seyahatlerini zikreder. Adı bilinen ilk hacı, 3. yüzyıl başlarında Kayseri piskoposu olan Fermilian adında birisiydi (Hieronymus, *De Viris Illustribus, M.P.L., XXIII*, sütun 665 vd.). 3. asrın sonlarında Aleksandr adında Filistin'e hacceden bin Kapadokya piskoposundan haberdarız (Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, s. 185 vd.). Origenes (*In Ioannem VI*, 29, *M.P.G., XIV*, sütun, 269) de hristiyanların İsa'nın ayak izlerini araştırmak isteklerinden sözetmektedir.

Helena, Golgatha'yı meydana çıkarmak ve *passion*'un kalıntılarını bulmak için Filistin'e gitti. İmparator, annesinin keşfini, taliin bütün cilvelerine rağmen hristiyanlığın ana kutsal yeri olarak kalmış olan Kutsal Mezar kilisesini keşiflerin yapıldığı yere inşa ettirmek suretiyle tasdik ve teyîd etti [2].

Pek kısa bir sürede bir hacılar seli Helena'nın faaliyet alanına doğru akmaya başladı. Bunların sayısını bilmiyoruz; çünkü bunların çoğu seyahatleri hakkında hiç bir not, hiç bir haber bırakmadılar. Fakat daha Helena'nın kazıları henüz son bulmamışken, 333 yılında, buraya, seyahatini ve Bordeaux'dan Filistin'e kadar uzanan bütün uzun yolu tasvir eden bir ziyaretçi geldi [3]. Bundan sonra Aquitania'lı, bazen Aetheria, bazen de Azize Sylvia adıyla ün kazanmış bulunan, yorgunluk nedir bilmeyen bir hanımın seyahat tasvirine tesadüf ediyoruz [4]. Yüzyılın sonuna doğru lâtin hristiyan âleminin büyük *baba*'larından birisi, Aziz Hieronymus Filistin'de yerleşti ve İtalya'da dizleri dibinde, rahle-i tedrisinde oturmuş bir çok zengin ve modaya uyan hanımı etrafına topladı. Oradaki hücresinde, kutsal yerleri ziyaretten sonra kendisini hürmetle selâmlamağa gelen sonsuz bir seyyahlar grubunu kabule başladı [5]. Batılı kilise *baba*larının en münevveri Aziz Augustinus ise buna mukabil hac seferlerinin lüzumlu olmadığı ve tehlikelerle dolu bulunduğu kanısındaydı. Grek kilise babaları da onun düşüncesine uymak eğilimindeydiler [6]. Fakat Kudüs'de yerleşmeye rûhânî değer biçilmesi düşüncesini savunmamakla beraber Aziz Hieronymus, İsa'nın ayaklarının değmiş olduğu yerde ibaret etmenin bir imân tezahürü olduğunda ısrar ediyordu [7]. Onun düşüncesi Augustinus'un fikrine nazaran halk duygusuna uygunluk bakımından daha etkili oldu. Resmî makamların da teşvik ettiği hac seyahatleri bir kaç misli arttı. Bunu izleyen yüzyılın başında, rivayete göre, Kudüs

[2] Eusebius, *Vita Constantini*, bab xxxv-xl, *P.P.T.S., I.*

[3] *Itinerary of the Bordeaux Pilgrim* (*P.P.T.S., I*'de A. Stewart'ın çevirisi olarak yayınlanmıştır).

[4] Aetheria'nın bu hac seferi, J.H. Bernard'ın *The Pilgrimage of Saint Silvia of Aquitaine* adlı ingilizce bir çevirisinde (*P.P.T.S., I*) yayınlanmıştır; nâşir burada onu, büyük bir ihtimalle, yanlış teşhis etmiştir.

[5] İçinde Aziz Hieronymus'un Filistin'deki çevresinde nasıl yaşanıldığının tasvir edildiği Paula ve Eustochion'un Marcella'ya mektubu, Hieronymus'un mektuplarıyla birlikte, xlvi no.lu mektup olarak yayınlanmıştır (*M.P.L., XXII*, sütun 483 vdd.). Bizzat Hieronymus xlvii, 2 no.lu mektubunda (*ayn. esr*, sütun 493) dostu Desiderius'a kutsal yerleri ziyaret etmesini tavsiye eder; kendisinin Filistin'i ziyaretinin, Kutsal kitabı daha iyi anlamak bakımından ona faydalı olmuş bulunduğunu zikreder (*Liber Paralipumenon*, Önsöz, *M.P.L., XXVIII*, sütun 1325 vd.). Bununla beraber o, Nola piskoposu Paulinus'a yazmış olduğu bir mektubunda (no. lviii, 2, *ayn. esr., XXII*, sütun 580) vâki olduğu gibi, kötümser duygular içinde bulunduğu anlarda, Kudüs'ü ziyaret etmemekle hiç bir şey kaybedilmiyeceği fikrinde idi.

[6] Augustinus, *Contra Faustum XX, 21, M.P.L., XLII*, sütun 384 vd.); Mektup, no. lxxviii, 3 (*ayn. esr., XXII*, sütun 268 vd.). Nyssa piskoposu Aziz Gregorius hac seyahatlerine kesin olarak karşıdır (Mektup no. II, *M.P.G., XLVI*, sütun 1009). Aziz Ioannes Khrisostomos da hac seyahatine, hemen hemen onun kadar, aleyhte bir düşüncededir (*Ad Populum Antiochenum, V*, 2, *M.P.G., XLIX*, sütun 69), fakat başka bir yerde, memuriyet görevlerinin, onun bir hac seyahati yapmasına müsaade etmesini temenni ve arzu ettiğini belirtmektedir (*In Ephesianos* viii, 2, *M.P.G., LXII*, sütun 57).

[7] Bu kısmın ilk notu ile krş.

ve hemen civarında, hacıları misafir etmek üzere, hepsi de imparatorun himayesinde ikiyüz kadar manastır ve darülaceze (yurd, imâret) tesis edilmiş bulunuyordu [8].

5. yüzyıl ortalarında, bu erken teessüs eden Kudüs sevgisi artık doruğuna ulaşmış bulunuyordu. Atina'da putperest bir filozofun kızı olarak dünyaya gelmiş bulunan imparatoriçe Eudokia, bahtsız geçen bir saray hayatından sonra burada yerleşti; bizans aristokrasisinin bir çok dindar mensubu da onu izlediler. Eudokia burada bir taraftan kilise ilâhileri kaleme alırken bir taraftan da kutsal emanet toplama merak ve modasını teşvik ederek, Aziz Lucas tarafından yapılmış olan Meryem Ana tasvirini göndermek suretiyle Istanbul'daki kutsal emanetler kolleksiyonunun temelini atmış oldu [9].

Batıdan ve Istanbul'dan gelen hacılar onun verdiği örneği takip ettiler. Başlangıcı bilinmeyen çok eski zamanlardan beri dünyanın maddî lüks maddeleri hep doğudan batıya gelirdi; şimdi de dinî hazineler batıya yollanmaya başlandı. Hristiyanlık esasen bir doğu dini olarak başlamıştı. İlk hristiyan devresinin azizleri ve din martyrleri hep doğuluydular. Azizlere aşırı hürmet göstermek eğilimi gittikçe yayıldı. Prudentius ve Ennodius gibi bu gibi sorunlarda söz sahibi olan kimseler, bu gibi Azizlerin mezarlarında ilâhî yardım bulunabileceğini, bunların cismânî kalıntılarının (yani ceset artıkları ile kemiklerinin) mucize yaratmaya kadir olduğunu tedris etmekteydiler [10]. Bu düşüncelere uyarak bir çok erkek ve kadın, bir Aziz kalıntısı görebilmek için uzun seyahatleri göze almaya başladılar. Hatta daha ileri giderek bunlar böyle bir kalıntıyı elde etmek, yurtlarına götürmek ve oradaki ibadet köşelerine yerleştirmek gayret ve teşebbüslerine giriştiler. Esas ve büyük önemli kalıntılar doğuda kaldı; İsa'ya ait olanlar Istanbul'a getirilinceye kadar Kudüs'de ve bir çok diğer azizlerin kalıntıları da doğdukları yerlerde kaldılar. Fakat daha az ehemmiyetli bakıyeler batıya götürüldüler. Bunlar ya talii yâver gitmiş bir hacı veya müteşebbis bir tacir tarafından, ve yahut da iktidarda bulunanların hediyesi olarak batıya geliyorlardı. Bunları esas kalıntıların bazı parçaları ve sonradan hatta bütün bütün aziz kalıntıları takip etti. Bütün bunların sonucu, batının gözlerini doğuya çevirmesi oldu. Meselâ Aziz Mama'nın bir parmağının mağrur sahipleri olan Langres şehri ahalisi, doğal olarak, bu Aziz'in hayatını geçirmiş olduğu

[8] Couret, *Palestine sous les Empereurs grecs*, s. 212.

[9] Bk. Bury, *Later Roman Empire (A.D. 395-565)*, I, s. 225-31; Nikephoros Kallistos, *Historia Ecclesiastica*, *M.P.G.*, *CXLVI*, sütun 1061 (Eudokia'nın kutsal emanet araması bakımından).

[10] Prudentius, *Peristephanon VI*, s. 132 ve 135; Ennodius, *Libellum pro Synodo*, s. 315. Aziz Ambrosius kutsal kalıntıların değerine kuvvetle inandığı gibi, bazı kalıntıların bulunması için de mülhem olmuştu (Mektup xxii, *M.P.L.*, *XVI*, sütun 1019 vdd.). Aziz Victricius, *Liber de Laude Sanctorum* adlı eserinde aziz kalıntılarının pek büyük kıymet ve şefaat özelliklerine malik olduklarını temin eder (*M.P.L.*, *XX*, sütun 453 vd.). Buna mukabil Aziz Basilios, bunların kesin olarak gerçek olduklarından emin bulunmayı tercih eder. Krş. onun Aziz Ambrosius'a, bir Milano piskoposunun fânî vücudu hakkında yazdığı mektup (*M.P.G.*, *XXXII*, sütun 109-13'deki cxcvii. mektup).

Kappadokya'daki Kayseri'yi ziyaret arzusu duyuyorlardı[11]. Duâ hücrelerinde Aziz Thekla'nın kemiklerini muhafaza eden Chamalières râhibeleri çok tabiî olarak bu azizenin doğmuş olduğu Isauria'daki Silifke'ye karşı büyük ilgi duymaktaydılar[12]. Maurienne'li bir hanım, seyahatinden dönüşünde Vaftizci Yohannes'in bir başparmağını beraberinde getirince, hanımın bütün dostları, Aziz'in Samaria'daki vücudunu ve Dimaşk'daki başını görmek üzere, o kadar uzun bir seyahate çıkmak için içlerinde dayanılmaz bir şevk hissetmişlerdi[13]. Bu türden bir hazine elde etmek, veya, aman Tanrı'm meselâ Kutsal Kan'dan bir damla veya Mukaddes Haç'tan küçücük bir parçacık ele geçirebilmek için büyük büyük heyetler doğuya yollanıyordu. Batıda, doğu azizlerinin ve Kutsal Mezar'ın adını taşıyan kiliseler inşa olunuyor ve çoğu zaman bunların gelirlerinden bir kısmı adlarını taşıdıkları kutsal yerlere gönderilmek üzere bir tarafa ayrılıyordu.

Bu iki taraflı bağlantı Akdeniz'in bütün sahillerinde devam etmekte olan ticarî ilişkilerle besleniyordu. Filvâki batının gittikçe fakirleşmesi yüzünden bu ticaret gerilemekteydi ve hatta zaman zaman meselâ vandal korsanlarının 5. yüzyılın ortalarında denizi silâhsız ticaret gemilerinin geçmesine müsaade etmiyecek kadar emniyetsiz bir hale getirdiği devrelerde tamamiyle duruyordu bile. Başkaca doğudaki umumî hoşnutsuzluk ve ortaya çıkan sapık mezhepler ek güçlükler doğuruyordu. Buna rağmen 6. asırdaki, grek veya suriyeli ticaret gemileriyle doğuya seyahat eden bir çok batılı hacının seyahatnâmelerine malik bulunuyoruz. Bizzat tacirler de mal ve yolcudan başka dinî haberler ve her türlü rûhânî dedikoduları oradan oraya nakletmekteydiler. Seyyahlar ve tacirler sayesinde tarihçi Tours piskoposu Gregorius doğudaki olaylar hakkında pekâlâ bilgi sahibi olabilmişti. Bu anlamda meselâ Aziz Symeon Stilites ile onu Haleb yakınında ütünde yaşadığı sütun üzerinde ziyaret eden bir tacir arasında geçen konuşma kaydedilmiştir ki, bunda Aziz Symeon, Paris'deki Aziz Genovena'yı sormakta ve ona şahsî bir mesaj göndermektedir[14]. Yüksek makamlar arasında mevcut dinî ve siyasî münazaalara rağmen doğu ve batı hristiyanları arasındaki ilişkiler içtenlikli ve oldukça sıkı olarak kalmıştı.

Arap fetih seferleri bu devreye son verdi. Suriyeli tacirler artık mallarını ve haberlerini Fransa ve İtalya kıyılarına ulaştıramaz oldular. Akdeniz'de yeniden korsanlar türedi. Filistin'in müslüman hâkimleri yabancı ülkelerden gelen hristiyan seyyahları kuşku ile karşıladılar. Seyahat zaten pahalı ve güçtü; batı hristiyan âleminde refah da kalmamıştı. Buna rağmen münasebat bütün bütün kesilmedi. Batı hristiyanları doğudaki kutsal yerleri hasret ve acıma duygulariyle anmağa devam ettiler. 682 yılında papa Martinus I. müslümanlarla dostane ilişkiler kurmak girişimiyle itham olununca, bunu sadece Kudüs'e sadaka

[11] *Historia Translationum Sancti Mamatis vel Mammetis, Acta Sanctorum*, 17 Ağustos, *III*, s. 441 vdd.

[12] Mabillon, *Annales Ordinis Sancti Benedicti, I*, s. 481.

[13] Grégoire de Tours, *De Gloria Martyrum, M.P.L., LXXI*, sütun 719 vd. Krş. Delehaye, *Les Origines du Culte des Martyres*, s. 99.

[14] *Vita Genovefae Virginis Parisiensis*, s. 226.

gönderebilmek müsaadesini koparmak amacıyla yaptığını ileri sürmüştü [15]. 670 yılında frank piskoposu Arculf doğuya doğru yola çıkıp bütün Mısır'ı, Filistin ve Suriye'yi geçerek Istanbul üzerinden yurduna dönmek başarısını gösterdi. Fakat bu seyahat yıllara ihtiyaç göstermiş, güç ve meşakkatli olmuştu [16]. Bu devreye ait hacılardan meselâ Picardie'li Rue'den Vulpius, Bourgogne'daki Montier-en-Der'den Bercaires ve arkadaşı Waimer'in adlarını biliyoruz [17]. Fakat bunların verdikleri haberlerden, sadece güçlü ve müteşebbis kimselerin Kudüs'e kadar varmayı ümid edebilecekleri belirmektedir. Kadınların bu devrede hac seferlerine çıkmaya çesaret edemedikleri anlaşılmaktadır.

8. yüzyıl içinde hacıların sayısı arttı. Bunlardan bir kaçı hatta İngiltere'den gelmişlerdi; bu hacıların en ünlüsü, 781 yılında Bavyera'daki Eichstaett piskoposu olarak vefat eden Willibald'dir. Bu zat genç yaşında, 722 yılında Roma'dan Filistin'e seyahat etmiş ve ancak 729 senesinde bir çok tatsız mâceradan sonra Roma'ya dönebilmiştir [18]. Asrın sonuna doğru Büyük Karl devrinde hac seyahatlerinin plânlı bir organizasyonunun yapılmasına teşebbüs edildiği anlaşılıyor. Büyük Karl, batıya iyi bir düzen ve bir dereceye kadar refahını iade etmiş ve halife Harunurreşid ile iyi münasebetler kurmuştu. Onun yardımıyla Kutsal Ülke'de kurulan yurdlar, bu zaman içinde Kudüs'e büyükçe sayıda hacının ulaşmış olduğunu ve bunlar arasında kadınların da bulunduğunu ispat etmektedir. Hristiyan Ispanya'dan, Kutsal Mezar'da hizmet etmek üzere rahibeler gönderilmişti [19]. Fakat bu çok kısa sürdü. Karolenjiyen devleti çöktü. Doğu Akdeniz'de yeniden müslüman korsanlar ortaya atıldılar; kuzey korsanları da batıdan geldiler. Bretagne'dan Hakîm Bernard 870 yılında Filistin'i ziyaret ettiği zaman Büyük Karl'ın tesislerini hâlâ çalışır durumda, fakat boş ve inkıraz halinde buldu. Bizzat Bernard da seyahati sadece güney İtalya'da, Bari'de bulunan müslüman makamlarının kendisine verdikleri bir pasaport ile yapmak imkânını bulmuş ve bu pasaport bile ona hatta İskenderiye'de karaya çıkmak imkânını sağlıyamamıştı [20].

Büyük hac seyahatleri devresi 10. yüzyılla başlar. Bu asır içinde Araplar İtalya ve güney Fransa'daki korsan yataklarının sonuncusunu da kaybettiler. 961 yılında Girit ellerinden alındı. Artık bir müddetten beri bizans donanması denizlere, Akdeniz'de ticarî gemiciliği yeniden canlandırabilecek kadar hâkim olmuştu. Bizans ve italyan ticaret gemileri hiç rahatsız edilmeden İtalya ile imparatorluk limanları arasında yelken açmaya ve bir tarafdan da müslüman makamlarının hoşgörüsü üzerine Suriye ve Filistin'le ticarî ilişkiler kurmaya

[15] Martin I., Theodoros'a mektup, *M.P.L.*, *LXXXVII*, sütun 199 vd.

[16] Arculf'un Adamnan tarafından kaleme alınmış olan hikâyesi *P.P.T.S.*, *III*'de J.R. Macpherson'un çevirisi olarak verilmektedir.

[17] *De Sancto Wlphlagio, Aa, Ss.*, 7 haziran, haziran, II, s. 30 vd.

[18] Willibald'ın *Hodoeporicon*'u *P.P.T.S.*, *III*'de Brownlow tarafından yapılan çevrisiyle yayınlanmıştır.

[19] *Commemoratorium de Casis Dei vel Monastriis* (Tobler ve Molinier, *Itinera Hierosolymitana, I*, s. 308).

[20] *The Itinerary of Bernard the Wise*, *P.P.T.S.*, *III* (J.H. Bernard çevirisi).

başlamışlardı. Hac etmek isteyenler için Venedik veya Bari'den doğrudan doğruya Trablus veya İskenderiye'ye giden bir gemide yer bulmak kolaydı. Bununla beraber seyyahlar, büyük Kutsal Emanet kolleksiyonunu ziyaret etmek üzere Istanbul'a uğramayı ve oradan deniz yoluyla veya Bizans'ın son askerî başarılarıyla emniyetli hale gelmiş olan karadan seyahate devam etmeyi tercih ediyorlardı. Filistin'de ise müslüman makamları, abbasî, ihşidî veya fâtımî olsun, hacılara nâdiren güçlük çıkarıyorlardı; hatta hacılar bu eyalete getirdikleri refah yüzünden arzu edilir olmuşlardı.

Hacıların sepahat şartlarının iyileşmesi batının dinî düşüncesi üzerinde etkili oldu. Hac seferlerinin ilk defa hangi tarihde resmen günahların kefareti olarak hristiyan müminlere tahmil edildiği kesin olarak belli değildir. Ortaçağ'ın ilk devrelerine ait *Poenitentialia* (Tövbe, istiğfar, kefaret talimatnâmeleri)'nın hepsi, suçların affi için hac seyahatleri tavsiye etmekle beraber, bunlar mutad olarak belli bir yeri hedef göstermemektedirler. Bununla beraber zamanla bazı kutsal yerlerin, ziyaretçilerine etkili olan belirli rûhânî faziletlere sahip bulundukları ve bunların hatta günahlardan kurtulma imkânı bahşettiği kanaati teessüs etmeye başladı. Bu suretle hacı, sadece Tanrı'nın beşerî kalıntılarına ve onun Azizlerine hürmet görevini yerine getirmekle, ve böylece bunlarla mistik bir bağlantı tesis emekle kalmayıp, belki de hatta Tanrı tarafından suçlarının affi cihetine gidileceğini biliyordu. 10. yüzyıldan itibaren genel kanıya göre dört kutsal yer böyle özel bir kudrete sahip addolunmaya başladı. Bunlar: Ispanya'da St. Jacob de Compostella; İtalya'da Monte Gargano'da St. Michael; Roma'daki çok sayıda kutsal yerler ve hepsinden öncelikle de Filistindeki kutsal yerlerdi. Bunların hepsi de müslümanların geri çekilmesi veya müsait davranması sayesinde kolaylıkla erişilebilir yerler halini almışlardı. Fakat seyahat, ortaçağ insanının anlayışına ve dinî duygularına uygun düşebilmek için yine de çok uzun ve meşakkatliydi. Bir suçluyu, cânîyi bir yıl veya daha fazla bir müddet için cinayet yerinden uzaklaştırmak akıllıca bir hareketti. Seyahatin pahalılığı ve rahatsızlığı onun için bir tür ceza olduğu gibi, kendisine yüklenen hac görevini yerine getirme ve haccettiği yerlerde ruhları harekete getiren atmosfer suçlunun ruhunu temizleyici ve güçlendirici bir mahiyet taşıyordu. Hacı daha iyi bir insan olarak dönüyordu [21].

Kronistlerin istitrad kabilinden verdikleri bilgi çok sık hac seyahatlerinin vukuuna delâlet ediyorsa da bize ancak önemli şahsiyetlerin adları intikal ettirilmiştir. Batının büyük adamlarından ve hanımlarından hac seyahati yapanlar arasında Schwaben kontesi Hilda (969 yılında, hac yolunda ölmüştür); imparator Otto I.'nun baldızı Bavyera düşesi Judith (seyahatini 970 yılında

[21] Bk. de Rozière, *Recueil général des Formules usitées dans l'Empire des Francs, II*, s. 939 vdd. İşlediği bir cinayeti affettirmek amaciyle, kardeşleri ile birlikte 9. yüzyıl ortalarında Filistin'e sefer eden Fromond adında bir frank asılzadesi, adı bilinen ilk tövbekâr hacıdır. *Peregrinatio Frotmundi, Aa. Ss.*, 24 ekim, ekim, *X*'da yayınlanmıştır. Ayrıca bk. van Cauwenbergh, *Les Pélérinages expiatoires et judiciaires*, tür. yer ve Villey, *La Croisade: Essai sur la Formation d'une Théorie juridique*, s. 141 vdd.

yapmıştır); Ardèche, Vienne, Verdun, Arcy, Anhalt ve Görz kontları vardır. İleri gelen ruhânîler bu hususta daha da gayretliydiler. Konstanz piskoposu Aziz Konrad Filistin'e üç defa haccetmiş, Parma piskoposu Aziz Yohannes bu işi altı defa yapmıştı. Olivola piskoposu 920 yılında Kudüs'de idi ve hacceden manastır başrahipleri arasında Saint - Cybar, Flavigny, Aurillac, Saint-Aubin d'Angers ve Montier-en-Der başrahipleri bulunmaktaydı. Bütün bu yüksek rütbeli seyyahlar maiyyetlerinde kadın ve erkeklerden müteşekkil avâmdan grupları hacca götürmekteydiler; bu sonuncuların adları kronistleri ilgilendirmiyordu [22].

Bütün bu faaliyet esas anlamında kişisel girişim gücüne ircâ olunmalıdır. Fakat işte şimdi avrupa politikasında diğer faaliyetleri yanında hac seyahatlerini de organize etmeye başlayan yeni bir güç belirmeye başladı. 910 yılında kont Guillaume I. d'Aquitaine, Cluny manastırını tesis etti. 10. asır sona erdiği sırada Cluny, bir sıra çok üstün kabiliyetli başrahibin idaresi sayesinde, mükemmel düzenli, çok disiplinli ve papalık makamiyle çok sıkı bağlara sahip, çok yayılmış bir kilise organizasyonunun merkezi haline gelmiş bulunuyordu. Cluny'liler kendilerini batı hristiyanlığının vicdan muhafızları addediyorlardı. Bunların doktrinleri haccı iyi gözle görüyordu. Hac seyahatlerini pratik anlamda geliştirmek istiyorlardı. Bunu izleyen yüzyılın başında büyük Ispanya ibadet yerlerine yapılan haclar tamamiyle bunların idaresi altında bulunuyordu. Aynı zamanda bunlar Kudüs'e de hac seyahatleri tertip etmeye ve bunları herkese açık tutmaya başladılar. Stavelot manastırı başrahibini 990 yılında ve Verdun kontunu 997'de Kutsal Ülke'ye doğru yola çıkmaya sevkedenler Cluny'lilerdi. Bunların nüfuzu Fransa ve Lorraine, yani Cluny ve kardeş manastırlarının yakınında bulunan bölgelerden hacı sayısının 11. yüzyıl içinde büyük ölçüde artmasından bellidir. 11. asır hacıları arasında hâlâ, meselâ Trier ve Mainz başpiskoposları ve Bamberg piskoposu gibi bir çok Almanın ve bir çok İngilizin yer almasına rağmen, fransız ve Lorraine'li hacılar sayı bakımından bunları çok geride bırakıyorlardı. Kuzey Fransa'nın iki büyük hânedanı, yani Anjou kontları ile Normandie dükleri, birbirlerine rakîp olmalarına rağmen, Cluny'nin yakın dostları olup her iki aile de doğuya yapılan seyahatleri himayeleri altına almak suretiyle geliştiriyorladı. Anjou kontu Korkunç Foulque Nerra, 1002 yılında Kudüs'e gitmiş ve bu seyahati sonradan iki defa daha tekrarlamıştı. Normandie dükü Richard III. sadakalar göndermiş ve dük Robert, 1035 yılında, büyük bir hacı kafilesini Kutsal Ülke'ye götürmüştü. Bütün bu hac seyahatleri Cluny tarihçisi keşiş Glaber tarafından dikkat ve ihtimamla kaydediliyordu [23].

Normanlar düklerini örnek edindiler. Bunlar Aziz Michael'i özel bir hürmetle telâkkî ediyor ve büyük ölçüde Monte Gargano'ya haccediyorlardı. Buradan da aralarında daha müteşebbis olanları Filistin'e doğru seyahatlerine

[22] Bk. Bréhier, *L'Eglise et l'Orient au Moyen Age*, s. 32 vd. ve Ebersolt, *Orient et Occident, I*, s. 72 vd. (Bu seyahatlar için kaynak verir).

[23] Radulph Glabar (nşr. Bouquet, *R.H.F., X*, s. 20, 32, 52, 74, 106, 108. Bk. Bréhier, *ayn. esr.*, s. 42 vdd.; Ebersolt, *ayn. esr.*, s. 75-81.

devam ediyorlardı. Yüzyılın ortalarına doğru bunlar Filistin hacıları arasında o kadar müteassıp ve şevkli bir grup teşkil etmekteydiler ki, İtalya'nın Bizans idaresindeki kısmına vukubulan norman akınlarından dolayı çok kızgın olan Istanbul hükûmeti, hac seferlerine karşı belli bir hoşnutsuzluk izhar etmeye başladı[24]. Bunların Iskandinavyalı kuzenleri de hemen hemen aynı şevk ve heyecanı göstermekteydiler. Iskandinavyalılar çoktan beri Istanbul'u ziyaret etmekte olup, bu şehrin zenginliği ve görkemli eserleri bunları çok etkilemekteydi. Yurdlarında, kendilerinin Micklegard tesmiye ettikleri Istanbul'dan hayranlıkla bahseder ve onu zaman zaman hatta Asgard, yani Tanrıların yurdu, ile bir tutarlardı. Daha 930 yılı civarında Iskandinavyalılar imparatorluk ordusunda hizmet etmekteydiler. 11. yüzyılın başında bunların sayıları o kadar arttı ki, yalnız bunlardan müteşekkil bir alay, *varaeg* muhafız alayı kuruldu. Varegler bir müddet sonra izin sürelerini Kudüs'e seyahat etmeye tahsis itiyadını kazandılar. Hakkında kayıtlar mevcut olan ilk Vareg, 922 yılında Filistin'de bulunmuş olan Kolskegger adında birisiydi. Bütün Vareglerin en ünlüsü olan Harald Hardrada 1034 yılında orada idi. 11. asır içinde bir çok Norveçli, İzlandalı ve Danimarkalı imparatorluk hizmetinde beş veya daha fazla yıl geçirdiler ve buna ilâve olarak, zengin tasarruflariyle kuzeydeki yurdlarına dönmezden önce birer Filistin seyahati icra ettiler. Bunların anlattıklariyle harekete gelen bir çok kimse, sırf hac etmek amaciyle güneye indiler. İzlanda'nın havârisi Thorwald Kodransson Vidtförli 990 yılı civarında Kudüs'de bulunmuştu. Bir çok norveçli hacı, Norveç'in ilk hristiyan kralı Olav Tryggvason'u, 1000 yılında vukubulan esrarlı kayboluşundan sonra Kudüs'de gördüklerini iddia etmekteydiler. Olav II. onu örnek almak istemiş, fakat onun seyahati, efsane haricinde, hiç bir zaman icra edilmemiştir. Bu kuzey hükümdarlarının hepsi zorlu, zorba kimseler olup çoğu zaman vicdanlarında bir cinayetin yükünü taşıyorlar ve tövbe ve istiğfara ihtiyaç duyuyorlardı. Yarı danimarkalı Swein Godwisson 1051 yılında yanında bir miktar İngiliz bulunduğu halde bir cinayet suçunu affettirmek için hacca çıkmış, fakat ertesi yılın sonbaharında Anadolu dağlarında soğuktan donarak ölmüştü. Günahlarından kurtulmak gayesiyle yola yalın ayak çıkmıştı. Norveç'in Man kralı olup kardeşini öldürmüş olan Legman Gudrödsson da suçunun affını benzer yolda aramıştı. Iskandinav hacılarının çoğunluğu gidişi deniz üzerinden Cebelüttarık yoluyla, dönüşü karadan, Rusya üzerinden yapmayı tercih etmekteydi[25]. 10. yüzyılın batıdan gelen hacıları gemi ile Akdeniz yolundan

[24] Bréhier (*ayn. esr.*, s. 42) Mikhail Kerullarios şisma'sının Bizanslılarla hacılar arasında münaferet ve anlaşmazlık doğurduğunu kabul ediyor. Riant (*Expéditions et Pélérinages des Scandinaves*, s. 125) bizans makamlarının bile bile Filistin yolunu kapadıklarını iddia edecek kadar ileri gidiyor. Onun bu görüşü, muhtemelen aslında bu devrede Suriye'deki şartlarla izah edilebilecek olan, Cambrai'li Lietbert'in başına gelenlerin tefsirine dayanmaktadır (krş. aşağıda not 29). Papa Victor'un mektubu (krş. aşağıda not 31), imparatorluk memurlarının hacılara ettiği muamelenin her zaman pek içtenlikli olmadığını telmih etmektedir. Bu soğukluğun sebebi her hangi bir şisma'dan ziyade Normanlara karşı duyulan antipati idi.

[25] Riant (*ayn. esr.*, s. 97-129) iskandinav hacılarının ayrıntılı bir tasvirini vermektedir.

Istanbul'a veya Suriye'ye seyahat etmek zorundaydılar; gemide yolculuk ücreti yüksek olduğu gibi yer bulmak da kolay değildi. 975 yılında Macaristan hükümdarları hristiyanlığı kabul ettiler. Bu sebeple Tuna nehri veya Balkanlar üzerinden Istanbul yolu açılmış oldu. 1019 yılında Bizans, yüksek hâkimiyetini bütün Balkanlar üzerinde yeniden tesis edinceye kadar bu yol oldukça tehlikeliydi. Bu tarihten itibaren hacılar büyük bir riske girmeden Macaristan'dan geçip Belgrad yanında bizans sınırını aşmaya, Sofya ve Edirne üzerinden başşehre ulaşmaya imkân buldular. Bunun yanında ikinci bir seyahat yolu daha vardı. Hacı, bizans hâkimiyeti altındaki İtalya arazisine geçip Bari'den Dyrrhakhion (Draç)'a kadar kısa bir deniz seyahatini müteakip eski Roma'nın Via Egnatia'sı üzerinden Selânik yoluyla Boğaziçi'ne varabilirdi. Buradan itibaren onu Anadolu içinden Antakya'ya götüren üç iyi anayol vardı. Antakya'dan itibaren Lâzıkiye yanında sahile ulaşıp Antartus yanında hacı nihayet fâtımî sınırına giriyordu. Burası Belgrad veya İtalya'da Termoli'ye girişinden itibaren rastladığı yegâne sınırdı. Antartus'dan itibaren artık hiç bir engele rastlamadan Kudüs'e teveccüh edebilirdi. Kara yoluyla seyahat denizdekine nazaran daha yavaş olmakla beraber çok daha ucuz ve basit, her şeyden önce de büyükçe gruplar için daha elverişliydi.

Hacılar iyi ve namuslu davrandıkları sürece imparatorluğun köylerinde iyi muamele görmek, misafirperverlikle karşılanmak şansına maliktiler. Şimdi ise Cluny'liler bütün yol boyunca menzilhâneler, durak yerleri, tesis etmeye başladılar. İtalya'da böyle konak yerlerinden, bir kısmı Iskandinavyalılara tahsis olunmuş bir çoğu mevcuttu. Büyük bir darülaceze de Avusturya'da, Melk'de, tesis olunmuştu[26]. Istanbul'daki Simson darülacezesi de batıdan gelecek hacılara tahsis olunmuştu. Tekirdağ (Rodosto)'da Cluny'liler başka bir konak yeri daha yaptırmışlardı[27]. Bizzat Kudüs'de hacılar, Amalfi tacirleri tarafından inşa ettirilmiş olan St. Yohannes hastahanesinde yer bulabilirlerdi[28]. Batının büyük feodal beylerinin, disiplinli olmak şartiyle, yanlarında silâhlı maiyyet birlikleri getirmelerine ses çıkarılmıyordu. Hacıların çoğunluğu da böyle gruplara iltihak etmeye gayret ederlerdi. Bununla beraber tek başına veya ikili, üçlü gruplar halinde seyahat etmek de hiç bir suretle alışılmamış bir şey veya çok tehlikeli değildi. Belirli bazı devrelerde güçlükler doğal olarak çıkabilirdi. el-Hâkim'in takıbatı devresinde, uzunca bir süre Kudüs'de kalmak pek uygun olmıyabilirdi. Buna rağmen bu devrede bile hacı seli hiç bir suretle kurumuş değildi. 1055 yılında müslüman sınırını aşmak tehlikeli addolunuyordu. Cambrai piskoposu Lietbert, Lâzıkiye valisinden çıkış müsaadesi alamamış ve Kıbrıs'a gitmek zorunda kalmıştı[29]. 1056 yılında batıdan gelen seyyahlara müslümanlarca, belki de

[26] Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica*, III, 4, *II*, s. 64.

[27] Bk. Riant, *ayn. esr.*, s. 60

[28] Willermus Tyrensis, XVIII, 4-5, *I*, s. 822-26; Aimé, *Chronicon*, s. 320.

[29] *Vita Lietberti*, d'Achéry, *Spicilegium*, *IX*, s. 706-12. Büyük ve 7000 hacının katıldığı 1064-65 hac seferi bizans sınırının güneyinde çok can sıkıcı şartlarla karşı karşıya kalmıştı. Bunun tasviri için bk. *Annales Altahenses Majores*, s. 815. Ayrıca bk. Joranson, *The Great German Pilgrimage of 1064-65*.

imparatorla yapılan gizli bir anlaşma uyarınca, Kutsal Mezar'ı ziyaret yasaklandı ve 300 kişiden fazla hristiyan batılı seyyah Kudüs'den çıkarıldı[30]. Gerek imparator Basileios II. ve gerekse yeğeni Theodora, gümrük memurlarına, hacılardan ve atlarından vergi alınmasını emrettikleri için kötü şöhret kazandılar. Papa Victor II. 1056 aralık ayında imparatoriçeye bir mektup yazarak bu vergiyi kaldırmasını rica etti. Onun bu mektubundan, imparatoriçenin memurlarının hatta Kudüs'de bile bulundukları anlaşılmaktadır[31].

Fakat böyle biçimsiz haller nâdirattandı. Bütün 11. yüzyıl boyunca, bunun son iki onyılına kadar, bitmez tükenmez bir seyahat seli, bazen azası binleri bulan gruplar halinde, her yaştan ve her sınıftan, hepsi de zamanın değeri olmadığı bu devrede bir veya daha fazla yıllarını bu seyahate hasretmeye hazır kadın erkek batıdan doğuya aktı durdu. Bunlar batıda tanıdıkları her hangi bir şehirden en aşağı on misli büyük olan Istanbul'u görmek, kutsal kalıntılara gerekli saygı ve hürmeti göstermek için imparatorluk başşehrinde bir süre kalıyorlardı. Burada İsa'nın başına geçirilen dikenli taç, giydiği kenarsız entari ve *passion*'un bütün esaslı kalıntıları mevcuttu. Urfa'nın meşhur Mendil (Mandylion)'i, Aziz Lucas'ın yaptığı Kutsal Bâkire tasviri, Vaftizci Yohannes'in saçından bir tel, İlyas'ın mantosu, sayısız aziz, peygamber ve din martyrinin ceset kalıntıları ve hristiyanlığın en kutsal saydığı eşyadan bitmez tükenmez bir hazine vardı[32]. Hacılar buradan sonra Filistin'e, Nazareth'e, Tabor dağına, Ürdün suyuna, Bethlehem'e ve Kudüs'ün bütün ibadet yerlerine giderlerdi. Bütün bu yerleri hürmet ve hayretle seyrederler, hepsinde duâ ve ibadet ettikten sonra uzun dönüş yolculuğuna girişirlerdi. Ruhları temizlenmiş, moralleri güçlenmiş, bütün yurddaşları tarafından, seyahatlerin en kutsallarını yapmış, İsa'nın hacıları sıfatiyle, selâmlanarak dönerlerdi.

Hac seyahatlerinin başarılı olması iki şarta bağlıydı: Önce Filistin'deki şartlar, silâhsız seyyahlara, orada emniyetle hareket edebilecek, istedikleri gibi ibadet eyliyecek imkânı sağlayacak derecede düzenli ve iyi olmalıydı. İkinci şart, seyahat yolunun açık ve ucuz kalmasıydı. İlk şart müslüman dünyasında barış ve iyi idareye, ikincisi ise bizans imparatorluğunun refahına ve müsait davranmasına bağlı bulunuyordu.

[30] *Miracula Sancti Wolframni Senonensis, Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti, Saeculum, III*, kısım I, s. 381 vd. Lietbert, Filistinden koğulmuş olan seyyahlara rastlamıştı (*Vita Lietberti*, s. 29).

[31] Victor II.'un mektubu (*P.M.L., CXIX*, sütun 961 vd.) yanlış olarak Victor III.'a izafe edilmektedir; Riant, *Inventaire critique des Lettres historiques des Croisades*, s. 50-53.

[32] Ebersolt, *Les Sanctuaires de Byzance*, s. 105 vdd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FELÂKETE DOĞRU

".. Ve barış da hüküm sürse o, mahvedicinin gelmesinden korkar."
Eyyub XV, 21

11. yüzyıl ortalarında doğu Akdeniz dünyasının huzuru uzun yıllar için emniyete alınmış görünüyordu. Bu bölgenin iki büyük devleti olan Bizans ve Fâtımî hilâfeti iyi bir anlaşma havası içindeydiler. İki devletten hiç birisi saldırı heveslisi değildi ve her ikisinin çıkarı da, Istanbul ve Kahire hükûmetlerini ciddî bir endişeye düşürmeksizin, türk maceracıların karışıklıklar çıkardıkları daha doğudaki müslüman devletlerinin düşmanca davranışlarını önlemekte idi. Fâtımîler hristiyanlara iyi davranıyorlardı. el-Hâkim'in ölümünden beri, bunlara karşı artık takibatta bulunulmamıştı. Limanları bizanslı ve italyan tacirlere açıktı. Esnaf ve hacılar aynı nisbette iyi muamele görüyor, hoş tutuluyorlardı.

Bu iyiniyetli davranış, Bizans'ın kudretinin garantisi altındaydı. Bir sıra büyük kumandan hasletine sahip imparatorun birbirini izlemesi sayesinde imparatorluk şimdi Lübnanlardan Tuna'ya ve Napoli'den Hazar denizine kadar uzanan geniş bir alanı kaplamıştı. Ara sıra uç gösteren bozukluklara ve zaman zaman patlayan isyanlara rağmen Bizans o sıralarda mevcut bulunan her krallıktan daha iyi idare olunmaktaydı. Istanbul, daha önceleri hiç bir zaman bu devirdeki kadar zengin olmamıştı. Dünyanın rakîpsiz mâlî ve ticaret merkeziydi. Dünyanın her tarafından, İtalya'dan, Almanya'dan, Rusya'dan, Mısır'dan ve doğudan gelen tacirler, Istanbul sanayiinin lüks mallarını kapışmak ve yerine kendi kaba mahsullerini arzetmek için buraya doluşmaktaydılar. Hatta Kahire ve Bagdad'ı da genişliği ve ahali sayısı bakımından çok aşan bu muazzam şehir, seyyahları, tıklım tıklım limanı, mal dolu pazarları, yaygın varoşları, devâsâ kiliseleri ve sarayları ile hayretler içinde bırakıyordu. O sırada keyifleri için dünyaya metelik vermeyen iki yaşlı prenses tarafından hükmedilmesine rağmen imparatorluk sarayı, ziyaretçilerine kâinatın merkezi gibi görünmekteydi.

Eğer sanat medeniyetin aynasıysa, bizans medeniyeti yüksek bir seviyeye ulaşmış demekti. Bizans sanatkârları 11. yüzyıl içinde klâsik seleflerinin bütün itidal ve muvazene unsurlarına sahiptiler. Bu hasletlere kendileri de iki yeni unsur katmışlardı: İranlıların zengin dekoratif formalizmini ve antik doğunun mistik derinliğini. Bu devrin bize kadar intikal edebilmiş olan sanat eserleri, bunlar ister Yunanistan'da Daphne ve St. Lukas'da eyalet kiliseleri veya küçük filidişi oymaları, ya da büyük mozayik işçilikleri olsun, hepsi de bir mükemmel bütün

halinde birbiri içinde erimiş sanat geleneklerinin aynı muhteşem âhengini aksettirmektedirler. Bu devrin edebiyatı da, klâsik eserlerin gerektiğinden fazla kuvvetli bir şekilde etkililiğini devam ettirmesi yüzünden oldukça sınırlı kalmış olmasına rağmen, yüksek düzeyde bir yaygınlık, türlü konular bakımından zenginlik arzeder. Bu anlamda bu devirden Yohannes Diakonos'un bir pırlanta gibi yontulmuş tarihî eserine, Midilli'li Khristophos'un zarîf içliliğine, heyecanla okunan halk destanı Digenis Akritas'a, âsker Kekaumenos'un kuvvetli bir mantık içeren aphorizm (vecize)'lerine ve Mikhail Psellos'un esprili, küstahça dokunaklı saray hatıratına malik bulunuyoruz. devrin havası, Bizans'ın hiç bir zaman kurtulamamış olduğu bir karamsarlık ve âhiret sorunlarına eğilimi farkiyle, hemen hemen 18. yüzyılın kendi kendinden hoşnutluk duyması havasıdır.

Yunanlı, popüler tasvircilerin o kadar seve seve resmettikleri, milâdî 5. yüzyılın tasvirinde kolayca teşhis edilemiyecek kadar gergin sinirli ve karmaşık bir karaktere sahiptir. Bizanslı bu karakteri, damarlarında akan doğu kanı ile daha da karmaşık, anlaşılmaz bir hale sokmuştur. Grek ve doğu karakter unsurlarının onda birbiri içinde erimiş olması çok çelişkili bir sonuç doğurmuştur. Bizanslı, büyük ölçüde ticarî kabiliyeti hâiz, dünyevî saadetten, şan ve şereften hoşlanan pratik bir insandı; fakat aynı zamanda keşîşâne bir dünya görüşü açısından hayata sırtını dönmeye de hazırdı. İmparatorluğun ilâhî görevine, imparatorun tanrısal otoritesine inanıyor; aynı zamanda hoşlanmadığı her iktidara karşı çabucak harekete geçen bir ferdiyetçi, endividüalist olmaya da devam ediyordu. İ'tizâlden nefret etmekle beraber, bütün hristiyanlık şekillerinin en mistiği olan dini, ister rahip olsun, ister laik bulunsun ona felsefî düşünmek için büyük imkânlar bahşediyordu. Bütün komşularından, onları barbar addetmek suretiyle, nefret ediyor, fakat onların âdetlerini ve düşünüşlerini benimsemekte sakınca görmüyordu. İnceliğine ve gururuna rağmen sinirleri kuvvetli değildi. Felâketler Bizans'ı o kadar sık sık uçurumun kenarına getirmişti ki, iyilik devrelerinin sürekli olabileceğine inancı sarsılmıştı. Ânî bir buhran içinde paniğe kapılabilir veya sakin zamanlarında hiç bir zaman yapmıyacağı zâlimliğe başvurabilirdi. Durum ne kadar sakin ve parlak olursa olsun, pek çok sayıda kehânetler, şehrinin günün birinde mahvolacağı fikrini ona aşılamıştı. Ona göre mutluluk ve barış dolu sükûnet bu karanlık, geçici dünyada elde edilemezdi; ancak semâvî âhirette, uhrevî krallık içinde mevcuttu.

Korkularının, endişelerinin temeli vardı. Bizans kudretinin temelleri yeteri kadar sağlam ve emniyetli değildi. Büyük imparatorluk bütün organizasyonunu savunmaya bağlamıştı. Eyaletler askerî memurlar tarafından idare olunuyor, bunlar da Istanbul'daki sivil idareye bağlı bulunuyorlardı. Bu sistem, ait olduğu bölgeyi düşman akınları devresinde savunabilen, büyük imparatorluk ordularını büyük seferlerde takviye etmek gücüne sahip, vurucu bir milis kuvveti yaratmıştı. Fakat istilâ tehlikesi geçiştirilir geçiştirilmez bu kuvvet valiye, hele bu kimse başşehirdeki mâliyeye boyun eğmiye mecbur kalmıyacak kadar zenginse, çok büyük bir kudret bahşediyordu. Bundan başka, refah Anadolu'nun zirâî

organizasyonunu tahrip etmekteydi. Bizans'ın belkemiğini, arazilerini devletten, çoğunlukla askerî hizmetleri karşılığında bir tür kira ile almış olan hür köylü cemaatleri teşkil ediyordu. Burada da, ortaçağda bütün diğer yerlerde de olduğu gibi, toprak ve arazi emniyetli ve değerini koruyan yegâne sermaye yatırım yeri idi. Her zengin kimse toprak edinmeye çalışırdı. Kilise, sadık adamlarını, topraklarını kendisine bağışlamaya teşvik ediyordu. Başarı kazanan kumandanlar, devlet nâzırları için alışılmış mükâfat toprak ve arazi idi. Devlet düşmandan arazi aldıkça veya akınlar ve tahribat yüzünden ahalisiz kalmış olan yerleri yeniden iskân ettiği sürece her şey yolunda gitti. Fakat imparatorluğun başarıları toprağa karşı duyulan iştiha ve hırsı da arttırdı. Büyük arazi sahipleri ve manastırlar, arazilerini ancak peşin paraya ihtiyacı olan köylülerin arazisini satın almak suretiyle veya devletten hediye veya cemaatin vergilerini ödemek vaadi mukabilinde köylere sahip olarak büyütebiliyorlardı. İmparatorların akıllı olanları bunun önüne geçmeye çalıştılar. Çünkü bunlar, ya ziraate elverişli toprakları hayvanları için otlak haline getiriyorlar, ya da şahıslarına bağlı askerî birlikler teşkili hususunda kullanıyorlardı. Bu suretle de devletin ordusu zayıflamış oluyordu. Fakat makul düşünen hükümdarların aldıkları önlemler, çıkardıkları kanunlar etkili olmadı. 10. yüzyıl içinde Bizans'da, miras hakkına sahip, merkezî hükûmete kafa tutacak kadar zengin ve kudretli bir asalet sınıfı teşekkül etti. Makedonya sülâlesinin en kudretli hükümdarı olan Basileios II., iktidarının ilk yıllarında bu aristokrasi mensuplarının bir isyanını zorlukla bastırabilmişti. Üstünlüğü devam etti ve şöhreti ve nüfuzu, hânedanı 1056 yılında yeğeni Theodora'nın ölümiyle sönüp gidinceye kadar sürdü. Makendonya sülâlesi erkek vâris çıkarabilmiş olsaydı Bizans'da belki de tahtta verâset prensipi yerleşecek ve imparatorluk, zâdegân sınıfını dizginleyebilecek bir kudrete sahip olabilecekti. Fakat hânedana karşı sadakat, Zoe'ye ve onun birbirini izleyen kocalarına, müsrifçe bir düşüncesizlik içinde otuz yıla yakın bir müddet hüküm sürmek ve ihtiyar imparatoriçe Theodora'ya yalnız başına hükümdarlık etmek imkânını bahşetmiş olmasına rağmen, tahrip edici kuvvetler bütün bu devre içinde durmadan geliştiler. Theodora öldüğünde, Bizans'da iki parti birbiriyle öldürücü bir rekabet halinde bulunuyordu.: Saray kliği - ki merkezî devleti elinde tutuyordu - ve ordunun ellerinde bulunduğu asalet sınıfı aileleri. Kilise, her ayağı bunların karargâhlarından birinde olduğu halde dengeyi sağlamaya uğraşıyordu [1].

Daha çok uzun yıllar hüküm süreceğine dair bir kehanete ölünceye kadar inancını muhafaza etmiş olan yetmişlik imparatoriçe ruhunu daha teslim etmeden saray, Mikhail Stratiotikos adında yaşlıca bir memuru tahta çıkardı. Ordu bu imparatoru tanımaktan imtinâ' etti ve kendi başkumandanına taç ve tahtı

[1] Bu devredeki bizans medeniyeti hakkında bk. Iorga, *Histoire de la Vie Byzantine, II*, s. 230-49; Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin, I*, s. 476-92. Bizans'ın zirai sorunu için bk. Ostrogorsky, *Agrarian Conditions in the Byzantine Empire, The Cambridge Economic History of Europe, I*, s. 204 vdd. Siyasî tarih için bk. Bury, *Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos, Selected Essays*, s. 126-214; Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, s. 224-40.

sağlamaya azimli olarak derhal Istanbul üzerine yürüdü. Mikhail hiç mücadele etmeden tahttan feragat etti ve kumandan Isaakios Komnenos imparator oldu: Askerî aristokrasi ilk ravndu kazanmıştı.

Diğer bir çok bizans asılzâdesi gibi Isaakios da ancak iki nesilden beri asalet sınıfına dahil olmuş bulunmaktaydı. Babası Trakyalı bir savaşçı, muhtemelen ulah asıllı olup Basileios II.'un takdirini kazanmıştı. İmparatordan Paphlagonia'da arazi koparmış ve orada Castra Comnenon adında büyük bir saray inşa ettirmişti; burası hâlâ (bunun değiştirilmiş şekli olarak) Kastamonu adını taşımaktadır. Isaakios ve kardeşi Ioannes babalarının arazisini ve askerî kabiliyetlerini tevârüs etmişler ve her ikisi de bizans aristokrasisine mensup kızlarla evlenmişlerdi. Isaakios'un karısı, eski bulgar krallık ailesinden bir prenses, Ioannes'in zevcesi ise büyük Dalasseni ailesinin vâriselerinden birisiydi. Zenginliğine, ordunun başkumandanı bulunmasına ve ordu tarafından desteklenmesine rağmen Isaakios, hükûmet tedbirlerinin memurlar tarafından durmadan baltalandığını, sabote edildiğini müşahede ediyordu. İki yıl içinde sabrı tükendi, bir manastıra çekildi. Oğlu yoktu; bundan dolayı Konstantinos Dukas'ı kendisine halef seçti. Baldızı Anna Dalassena onun bu hareketini asla affetmiyecekti.

Konstantinos Dukas, bizans asalet sınıfının pek muhtemel olarak en eski ve en zengin ailesinin reisi bulunmaktaydı. Fakat kariyerini sarayda yapmıştı. Isaakios bundan dolayı onun her iki parti tarafından da tutulacağını ümit etmişti. Fakat kısa zamanda Konstantinos'un eğilimlerinin mensup olduğu sınıfın temayüllerine uymadığı meydana çıktı. İmparatorun hazineleri bomboştu; ordu tehlikeli bir ölçüde kudretliydi. Problemi çözmek için başvurduğu çare silâhlı kuvvetleri azaltmak oldu. İç siyasete ait bir önlem olarak Konstantinos'un attığı bu adım pekâlâ savunulabilirdi; fakat buna mukabil bizans tarihinin hiç bir devresinde devletin müdafaa güçlerini azaltmak cihetine gidilmemesi gerekirdi. Özellikle bu sırada atılan böyle bir adım gerçekten bir çok felâketi davet edebilirdi. Doğudan fırtına bulutları yaklaşmaktaydılar; batıda ise fırtına patlamıştı bile [2].

Bir kaç onyıldan beri güney İtalya'da karmakarışık şartlar zuhur etmiş bulunmaktaydı. Bizans imparatorluğunun sınırı, resmî olarak Tirenyen denizi sahilinde Terracina'dan Adriyatik'teki Termoli'ye uzamaktaydı. Fakat bu sınır hattı içinde sadece Apulya ve Kalabriya eyaletleri doğrudan doğruya bizans hâkimiyetinde bulunmaktaydılar. Buraların ahalisi büyük kısmiyle Greklerden mütüşekkildi. Batı sahilinde üç ticarî şehir devleti bulunmaktaydılar: Gaeta, Napoli ve Amalfi. Bunların her üçü de imparatorun vassalleri addolunmaktaydılar. Müslüman doğu ile ticarî münasebetleri geniş olan Amalfililer için fâtımî hilâfet makamlarıyla yaptıkları müzakerelerde imparatorun nüfuzu yararlı olduğu cihetle bunların Istanbul'da dâimî bir konsolosları bulunuyordu. Müslümanlarla ticarî ilişkiler tesisi için aynı şekilde hazır bulunan Gaetalılar ve

[2] Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 238-42; Diehl ve Marçais, *Le Monde Oriental de 395 à 1081*, s. 523-31.

Napolililer ise imparatora karşı yeterli derecede uysal davranmıyorlardı. Ülkenin iç kısmı lombard Beneventum ve Salerno hükümdarlarının elinde bulunuyordu. Bunlar bazen doğu imparatorunu, bazen de batı imparatorunu metbû tanıyor ve her ikisine karşı da zaman zaman hürmetsizlik gösteriyorlardı. Sicilya, Bizanslıların bütün geri alma girişimlerine rağmen hâlâ müslümanların elindeydi. Buradan veya Afrika'dan italyan sahillerine vuku bulan akınlar, memleket içindeki karışıklığı daha da arttırmaktaydılar.

Bu bölgeye kuzey Fransa'dan büyük sayıda norman mâceraperesti hicret etmişti. Bunlar Kudüs'e veya en sevdikleri hac yeri olan Monte Gargano'ya haccetmek isteyen hacı-seyyah hüviyetindeydiler. Aralarından bir kısmı taliin sevkiyle memlekette kalmış ve lombard hükümdarlarının ordularında hizmet görmeye başlamışlardı. Normandiya'da herkes toprağa aç idi. Arazinin çok yoğun surette iskân edilmiş olması, topraksız şövalyelerin açgözlü oğulları için kâfi imkân bırakmamıştı. Kendilerini pek kısa bir süre sonra İngiltere'yi zapt etmeye sevkedecek olan bu yayılma hırsı, onların gözlerini doğuya ve doğunun zenginliklerine çevirdi. Güney İtalya'da bunlar kurabilecekleri müstakbel bir Akdeniz devletinin anahtarlarını müşahede ettiler. Bu bölgenin esasen çok karışık olan durumu onlara aradıkları fırsatı bahşetti.

1040 yılında küçük bir norman şövalyesi Tankred de Hauteville'in oğulları olan altı kardeş, Apulya dağlarında Melfi şehrini ellerine geçirerek burada bir beylik kurdular. Burada bulunan bizans makamları kendilerini ciddiye almamışlardı. Fakat batı imparatoru bulunan ve iki imparatorluğun da uzun bir süreden beri hâkimiyeti üzerinde münazaa ettikleri bir eyaleti eline geçirmek isteyen Heinrich III. ve onun papalık makamına yükseltmiş olduğu ve Istanbul patriğinin italyan piskoposluklarından her hangi birisine hükmetmesine razı olmayan alman asıllı papa (Clemens II.) Normanlara yardım elini uzattılar. Oniki yıl içinde Tankred de Hauteville'in oğulları lombard beylikleri üzerinde hâkim duruma geçmiş bulunuyorlardı. Bunlar Bizanslıları Kalabriya'nın ucuna ve Apulya sahiline kadar geri atmışlardı. Batı sahilindeki şehirleri tehdit ediyorlar ve Campania içinden kuzeye doğru, Roma hudutlarına kadar akıncılar yolluyorlardı. Bizans hükûmeti endişeye düştü. Apulya valisi Marianos Argyros bunlar hakkında bilgi vermek üzere Istanbul'a çağırıldı ve sonra da genişletilmiş yetkilerle donatılmış olarak memuriyetine geri gönderildi. Görevi, bu eyalette eski durumu yeniden tesis etmekti. Marianos askerî bakımdan hiç bir şey yapamadı; Normanlar onun küçük ordusunu geri püskürttüler. Diplomatik sahada ise Marianos daha büyük bir başarı elde edebildi. Çünkü papa, Lorraine'li Leo IX. da endişeye kapılmış bulunuyordu. Norman başarıları onun ve hatta Heinrich III.'in tahmin ettiğinden de üstün idi. Heinrich, Macaristan'da sefer ile meşguldü, fakat buna rağmen papaya yardım gönderdi. 1053 yılı yazında papa, Alman ve İtalyanlardan müteşekkil bir orduyla güneye doğru sefere çıktı ve bunun kutsal bir savaş olduğunu ilân etti. Bizanslı bir askerî birlik de kendisine katılacaktı. Fakat daha o küçük bir Apulya şehri olan Civitate önünde bunların iltihakını beklerken

Normanlar kendisine saldırdılar. Papanın ordusu kaçmak zorunda kaldı; kendisini de Normanlara esir düştü. Papa, serbest bırakılmasını sağlamak için, şimdiye kadar izlemiş olduğu siyasetinden vaz geçeceğine dair andiçti.

Tankred'in oğullarını bastırmak için yapılan tecrübelerin, bu sonuncusu oldu. Heincrich III. 1056 yılında öldü. Halefi henüz çocuk yaşında bulunan Heinrich IV. olup, onun adına devleti idare eden nâibe Agnes de Poitou güneyde uğraşamıyacak kadar Almanya'da meşguldü. Papalık, sorunu gerçekçi bir görüş açısından ele almaya karar verdi. 1059 yılında papa Nicolaus II., Melfi konsilinde Tankred'in oğullarından hayatta kalmış olanların en yaşlısı Robert Guiscard'ı "Apulya ve Kalabriya ve Tanrı ve Aziz Petrus'un inayet ve yardımı ile Sicilya dükü" olarak tanıdığını ilân etti. Roma'nın düşüncesine göre papalığa karşı bir tür vassallik anlamı taşıyan, Robert Guiscard'a göreyse hiç de böyle bir vassallik anlamını kapsamıyan bu tanıma, Normanların fetihlerini tamamlamaları hususunda işlerini kolaylaştırdı. Sahil cumhuriyetleri kısa zamanda onlara tâbi oldular. 1060 yılında artık Bizans'ın elinde bu bölgenin başşehri olan Bari'den başka hiç bir yer kalmamıştı. Bu arada Robert Guiscard'ın genç kardeşi Roger, yavaş fakat başarılı bir surette Arapları Sicilya'dan atmaya başlamış bulunuyordu [3].

Bari mukavemet ettiği sürece Bizanslılar Normanların doğuya doğru daha ziyade yayılmalarına az veya çok engel olabilirlerdi. Fakat İtalya'daki siyasî güçlükler kaçınılmaz bir şekilde dinî güçlükleri de yaratmakta ve beslemekteydiler. Norman fâtihlerin güney İtalya'da görünmeleri grek kilisesinin bu eyaletteki durumu sorununu doğurduğu gibi, Roma ile Istanbul arasındaki, bu eyaletin kilise tâbiîyeti bakımından eskiden beri mevcut olan münazaayı yeniden alevlendirdi. Roma'da vuku bulan reformlar, papalığın, iddialarının hiç birisinde hiç bir suretle ödün vermeye yanaşmaması sonucunu doğurmuştu. Aynı zamanda Istanbul patrikliği de şimdi grek devlet-kilise adamlarının en mücadeleci ve en harîs olanlarından birisi, Mikhail Kerullarios tarafından işgal olunmaktaydı. Papa Leo IX.'nun elçilerinin 1054 yılında Istanbul'a yaptıkları ziyaretin meş'ûm hikâyesi doğu ve batı kiliselerinin bütün devirler boyunca ilişkileri ile ilgili ve bağlantılı olarak mütalâa olunabilirdi. Ziyaret imparatorun bütün anlaşma gayretlerine rağmen, iki tarafın biribirlerini aforoz etmesiyle sonuçlanmış olup, İtalya olaylarının gerektirdiği samimî bir işbirliği ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Fakat bu, sonraki tarihçilerin iddia ettikleri gibi, kesin *schisma* (ayrılık) sebebi olmamıştır. İmparatorluklar arasındaki münasebetler gergin olmakla beraber kesilmiş değildi. Kısa bir zamanda Kerullarios nüfuzunu kaybetti. Mirasından yoksun bırakmaya çaba sarfetmiş olduğu imparatoriçe Theodora tarafından mağrurane reddolunan ve imparator Isaakios Komnenos tarafından nihayet azledilen Kerullarios acz içinde, sürgünde öldü. Fakat sonunda yine de muzaffer

[3] Güney İtalya'ya Normanların sızışı ile ülkenin bunlar tarafından zaptının en iyi tasvirleri şu eserlerdedir: Chalandon, *Histoire de la Domination normande en Italie et en Sicile*, *I*, kısım II-VII ve Gay, *L'Italie Méridionale et l'Empire Byzantin*, kitap V, kısım II-V.

olan o oldu. Bizans'daki sonraki kuşaklara o, bağımsızlıklarının ilk mücahidi olarak göründü ve hem de imparator ve papanın yeni bir samimiyetle mektuplar teatisine başladıkları bir anda, onun yeğeni ve Konstantinos Dukas'ın karısı olan imparatoriçe Eudokia Makrembolitissa, onun aziz ilân edilmesini sağlamak imkânını buldu[4].

O devrin çağdaşı bizans tarihçilerine göre bir hükme varılmak gerekiyorsa, bütün bu münazaa imparatorluğun hâkimleri tarafından kaale bile alınmamıştır. Bunların gözünde batıdaki uygunsuz işler, doğuda zuhur eden sorunlar muvacehesinde tamamiyle gölgede kalmışlardı.

Abbasî hilâfetinin kudretini kaybetmesi, Bizans'ın hiç de sanıldığı kadar işine yaramamıştı. Irak'ın gittikçe artan fakrü zarureti dünyanın büyük ticaret yollarını değiştirmeye başlamıştı. Uzak doğu tüccarı artık mallarını, önemli bir kısmı imparatorluğa gitmek ve nihayet Anadolu limanlarından veya Istanbul'dan batıya doğru gemilere yüklenmek üzere, Bagdad pazarına getirmez olmuştu. O, şimdi, mallarını gemiyle Kızıldeniz yoluyla Mısır'a getirmeyi tercih ediyordu. Emtia buradan italyan ticaret gemileri vasıtasiyle Avrupa'ya gönderiliyordu. Bizans artık büyük doğu - batı ticaret yolu üstünde bulunmuyordu. Bundan başka hukuk dışı düzen, abbasî imparatorluğunun dış eyaletlerinde de Çin'den gelen kervan yolunun kapanması sonucunu doğurmuştu. Bu yol, Türkistan ve kuzey İran içinden Ermînîye'ye ve Trabzon'da sahile varmaktaydı. Bunun yedeği olan Hazar denizi kuzeyindeki yol ise ancak geçici sürelerce gerçekten emniyetliydi. Abbasî kudret ve kuvveti siyasî ve iktisadî bakımdan bütün Akdeniz dünyası için faydalı olmuştu; çünkü bu kudret Ortaasya barbar kavimlerine karşı bir koruyucu çenber vazifesi görmekteydi.

Bu müdafaa duvarı şimdi yıkılmıştı. Asya'nın içi, artık yeniden eski kültür ülkeleri üzerine boşalabilirdi. Türkler, uzun bir süreden beri tarihte önemli bir rol oynamaktaydılar. 6. yüzyıldaki türk devleti kısa hayatı süresince Asya için medenileştirici ve birleştirici kuvvet olmuştu. Volga yahudi Hazarları veya sonradan Çin sınırına yerleşen nasturî-hristiyan Uygurlar gibi daha uzakta bulunun türk kavimleri medeniyete uymaya kabiliyetli ve kültür bakımından ilerlemeye kaadir olduklarını ispatlamışlardı. Asıl Türkistan içindeyse, 7. yüzyıldan beri gelişme durmuştu. Kervan yolları boyunda bir kaç şehir teessüs etmiş, fakat türkmen sekene, büyük kısmiyle ziraate bağlı ve yarı göçebe kalmakta ısrar etmişti. Durmadan artan sayıları onlarda vazgeçilmez bir sınırlar dışına taşmak arzusunu beslemekte bulunuyordu. 10. asırda Türkistan'a iranlı Sâmânî hânedanı hâkim bulunuyordu. Bu hânedanın tarihî rolü, Ortaasya Türklerini islâma kazanmak olmuştu. Bundan sonra Türklerin bakışları güney batı Asya'ya ve doğu Akdeniz bölgesine çevrilmişti.

Sâmânîler, ilk büyük müslüman Türk olan Gazneli Mahmud tarafından tazyik olundular. Gazneli Mahmud 11. yüzyılın ilk onyılında Isfahan'dan

[4] Bk. aşağıda s. 73 vdd.

Buhara'ya ve Lâhor'a kadar uzanan büyük bir devlet, kurdu. Bu arada türk mâceraperestleri, Normanların hristiyan Avrupa'ya sızmaları gibi, bütün müslüman dünyasına sızmış ve yayılmışlardı. Bagdad halifesi ve bir çok diğer müslüman hükümdarı Türklerden müteşekkil alaylar, askerî birlikler teşkil etmişlerdi. Gaznelilerin teb'ası arasında da Aral isteplerinden gelmiş olan ve yarı efsanevî bir şahsiyeti ata tanıyarak ona nisbetle kendilerine Selçuklu adını veren bir oğuz kabilesi bulunmaktaydı. Selçuklu beyleri, birbirlerini karşılıklı kıskanmakla beraber, aile çıkarları gerektirdiği zaman pekâlâ birleşen ve bu hususta da Tankred de Hauteville'in oğullarına benzemez olmayan bir mâceracılar grupu teşkil etmekteydiler. Bunlar filvâki, çok az sayıda kavimdaşa malik bulunan Normanlara nazaran, muazzam, durup dinlenmek bilmeyen türkmen ordularını yardımlarına çağırmak imkânına sahip oldukları için, daha talihliydiler. Gazneli Mahmud'un 1030 yılında ölmesinden sonra bunlar Gaznelilere isyan ettiler ve on yıl içinde bunları Hindistan'daki arazilerine sığınmaya mecbur edecek kadar sıkıştırdılar. 1050 yılında rütbesi en yüksek hânedan uzvu olan Tuğrulbey, Isfahan'a girerek burasını, İran ve Horasan'ı kapsayan bir devletin merkezi yaptı. Bu sırada onun kardeş ve yeğenleri onun kuzey sınırlarına yerleşerek, kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıyan ve akınlarıyla civar ülkelere taşan, birbirine az bağlı bir devletler manzûmesi teşkil ettiler. 1055 yılında Tuğrulbey, türk asıllı Besâsîrî adlı vezirinin Fâtımîlerle yaptığı entrikalardan büyük endişeye düşmüş olan abbasî halifesinin daveti üzerine, sünnî islâmın savunucusu sıfatiyle Bagdad'a girerek doğu ve batı sultanı ilân olundu. Halifeye bağlı bütün ülkelerin dünyevî idaresi ona tevdî edildi [5].

Ermeni arazisine türk akınları, daha evvel Basileios II. devrinde, Selçuklular henüz Gaznelilerin hâkimiyeti altında bulunurlarken vuku bulmuştu. Basileios II. Ermenistan'ın parça parça Bizans'a ilhakını, esasında devletini Türklere karşı korumak için kendisine siyaset edinmişti. İran'ın Selçuklular tarafından fethinden sonra bu akınlar gittikçe sıklaştı. Bizzat Tugrulbey bu akınlara sadece bir kere, 1054 yılında, Vangölü civarındaki araziyi tahrip etmek suretiyle iştirak etmiş, fakat Malazgird kalesini almaya muvaffak olamamıştı. Akıncı ordularına genellikle onun yeğenleri Hasan ve İbrahim Yınal kumanda ediyorlardı. Bunlar 1047 yılında Erzurum önünde Bizanslılar tarafından yenilmiş olup bunu izleyen yıllarda bütün güçlerini imparatorluğun gürcü müttefiklerine taarruza inhisar ettirmişlerdi. 1052 yılında bunlar Kars'ı tahrip ettiler. 1056 ve 1057 yıllarında tekrar Ermenistan'a girdiler. 1057 yılında Malatya yağma edildi ve yakıldı. 1059'da türk birlikleri ilk defa olarak imparatorluk arazisinin kalbine, Sivas'a kadar ilerlediler [6].

[5] Eski türk tarihinin hülâsa şeklindeki en iyi tasvirini Barthold'un *Turks* maddesi *(Encyclopaedia of Islam)* vermektedir. Ayrıca Houtsma'nın *Encyclopaedia Britannia*'daki *Seljuks* maddesine bk. Gazneli Mahmud hakkında bk. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, s. 18 vdd.

[6] Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, s. 16-24; Cahen, *La Première Pénétration turque en Asie Mineure, Byzantion, XVIII*. Ayrıca bk. Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, I, Anadolunun Fethi*, tür. yer.

Tuğrulbey 1063 yılında vefat etti. O bizzat, kuzey-batı sınırı için büyük bir ilgi duymamıştı. Fakat onun yeğeni ve halefi olan ve Bizans ile Fâtımîler arasında bir ittifak ihtimalinin endişelendirdiği Alparslan, Ermîniye'yi fethetmek suretiyle, asıl gayesi olan Fâtımîlere saldırmadan önce Bizans'dan korunmak istedi. Bu sebeple imparatorluğa yapılan akınlar şiddetlendi. 1064 yılında eski ermeni başşehri Ani tahrip edildi. Kars hükümdarı, son bağımsız ermeni kralı, memleketini Toros dağları bölgesinde kendisine iktâ'olunan arazi mukabilinde imparatora devretmeyi kazanç ve kurtuluş addetti. Büyük sayıda Ermeni onunla birlikte yeni yurtlarına göçtüler. 1065 yılından itibaren büyük sınır kalesi Urfa her yıl taarruza uğradı; fakat önceleri Türkler kuşatma savaşlarında henüz tecrübe sahibi değildiler. 1066 yılında bunlar Amanos dağlarının geçitlerini işgal ederek ertesi yılın ilkbaharında Kapadokya'nın başşehri Kayseri'yi yakıp yıktılar. Ertesi kış bizans orduları Malatya ve Sivas yanında bozguna uğratıldı. Bu zaferler Türklere Ermîniye üzerinde kayıtsız şartsız hâkimiyeti sağladı. Müteakip yıllar içinde bunlar akınlariyle imparatorluk içine derinliğine girdiler: 1068 yılında Niksar (Neocaesareia) ve Amorion'a, 1069'da Konya'ya ve 1070 yılında Egedenizi sahili yakınında Denizli (Khonae)'ye kadar [7].

İmparatorluk hükûmeti harekete geçmek zorundaydı. Silâhlı kuvvetlerin sayısını azaltma siyaseti durumun ciddiyet kazanmasında en büyük âmil olmuş bulunan Konstantinos X. Dukas 1067 yılında ölmüş ve genç oğlu Mikhail VII.'i, ana-imparatoriçe-nâibe Eudokia nezaretinde arkada bırakmıştı. Ertesi yıl Eudokia, başkumandan Romanos Diogenes ile evlendi ve onu imparatorluğa yükseltti. Romanos seçkin bir asker ve samimî bir vatanseverdi; fakat karşı karşıya kaldığı görevi çözmek için dâhî olmak lâzımdı. Devletin emniyetinin Ermîniye'yi geri almayı gerektirdiğini anladı. Fakat bizans ordusu artık elli yıl önceki gibi mükemmel bir savaş âleti olmaktan uzaktı. Eyalet birlikleri, kendi bölgelerini akınlardan korumaya yetmedikleri gibi, imparatorun seferlerine katılmak imkânına da sahip değildiler. Malik oldukları arazilerde asker toplamak imkânlarına sahip olan asîl aileler şüphe ve endişe içinde olup bir kenarda seyirci kaldılar. Asrın ortalarına kadar Suriye sınırını muhafaza etmiş olan altmışbin kişi kuvvetindeki süvari alayları bu arada lağvedilmişlerdi. Seçkin ve iyi talim görmüş Anadolululardan müteşekkil imparatorluk muhafız birlikleri eski güçlerinin çok aşağısında bulunuyorlardı. Ordunun küllî kısmı şimdi yabancı ücretli askerlerden, vareg muhafız alayı Iskandinavyalılarından, batı Avrupa'dan gelen Frank ve Normanlardan, kuzeyin İslâvlarından ve güney Rusya isteplerindeki Türklerden, Peçenek, Kuman ve Oğuzlardan terekküp ediyordu. Bu karma karışık unsurlardan Romanos, hemen hemen yüzbin kişilik bir ordu kurdu. Bunlardan belki de yarısı doğuştan Bizanslı, fakat pek azı profesyonel askerdiler. Hepsi de teçhizat bakımından eksik bulunuyorlardı. Ücretli birlikler arasında doğuştan türk olan Joseph Tarkhaniotes kumandasındaki kuman Türkleri en büyük birliği teşkil etmekteydi. En seçkin birlikse, norman Russel de Bailleul

[7] Laurent, *aym. eser.*, s. 4-6; Cahen, *aym. eser.*, s. 21-30.

kumandasındaki frank ve norman zırhlı süvarisiydi. Bu birliğin daha önceki kumandanları frank aslından Hervé ve Crispin, birbiri arkasından açıkça hiyanetle suçlanarak azlolunmuşlardı; fakat birlik ancak kendilerinden birisinin emrinde hizmet etmeye hazırdı. İmparatorun altındaki bizans başkumandanı, ölen imparatorun yeğeni ve bütün ailesi gibi, kendisini Istanbul'da bırakmaya cesaret edemeyen Romanos'un en büyük düşmanı, Andronikos Dukas'dı. Bu büyük, fakat emniyete lâyık olmayan orduyla Romanos 1071 ilkbaharında Ermîniye'yi geri almak üzere sefere çıktı. Onun Istanbul'u terkettiği anda İtalya'dan, yarımada üzerinde Bizans'ın son arazisi olan Bari'nin Normanların hücumu ile düşmüş olduğu haberi geldi.

Kronistler, imparatorun büyük bizans askerî yolu üzerinden doğuya doğru yaptığı seferi bütün dramatik tafsilâtı ile hikâye ederler. İmparatorun düşüncesi, türk ordusu güneyden gelinceye kadar ermeni kalelerini almak, buralara garnizonlar yerleştirmek idi. Alparslan bizans ordusunun ilerlediği haberini aldığı sırada Suriye'de, Haleb yakınında bulunuyordu. Bu meydan okumanın taşıdığı önem onun için gayet açıktı. Hiç vakit geçirmeden imparatorun karşısına çıkmak üzere kuzeye yöneldi. Romanos, yukarı Fırat'ın güney kolu boyunca Ermîniye'ye girmişti. Malazgird yakınında savaş birliklerini ayırdı. Kendisi bizzat Malazgird üzerine yürüdü ve Frank ve Kumanlarını Vangölü kıyısındaki Ahlat'ı sağlamak üzere gönderdi. Malazgird'de, Alparslan'ın yürüyüş halinde olduğu haberini aldı. Türkler erişmeden ordusunun kısımlarını birleştirmek üzere güney-batıya teveccüh etti. Fakat bizans taktiğinin en önemli ilkesini unutmuş ve etrafa gözcüler çıkarmayı ihmal etmişti. 19 ağustos cuma günü Ahlat yolu yakınında bir vâdi içindeyken Alparslan onun üzerine saldırdı. Ücretli birlikleri imparatorun yardımına koşmayı akıllarına bile getirmediler. Kumanlar, kendilerinin de türk olduklarını ve ücretlerini tam olarak almadıklarını hatırlamışlar ve bir gece önce tamamiyle düşman tarafına geçmişlerdi. Russel ve Frankları savaşa katılmamaya karar verdiler. Bu sebeple sonuçtan şüphe edilemezdi. Romanos bizzat kahramanca savaştı. Fakat davanın kaybedildiğini anlayan ve dramın müteakip perdesinin Istanbul'da oynanacağını düşünen Andronikos Dukas, emri altında bulunan ihtiyat kuvvetlerini savaş meydanından çekerek Romanos'u âkıbetiyle başbaşa bıraktı ve kendisi güneye doğru çekilip gitti. Akşam çökerken bizans ordusu imha edilmiş, Romanos yaralanmış ve esir düşmüş bulunuyordu [8].

[8] En tam ve en iyi kaynaklarla belgelendirilen tasvir Cahen (*La Campagne de Manṭzikert d'après les Sources Musulmanes*, *Byzantion*, X, s. 613-42) tarafından yapılmıştır. Ayrıca bk. Laurent, *ayn. es.*, s. 43 ve not 10. Savaşın stratejisi ve taktiği Oman (*History of the Art of War*, s. 215 vdd.) tarafından iyi bir şekilde tasvir edilmiştir. Delbrück (*Geschichte der Kriegskunst*, *III*, s. 206) ve Lot (*L'Art Militaire et les Armées du Moyen Age*, *I*, s. 71 vd.) doğu vakanüvislerince Romanos IV. ordusunun kuvveti hakkında verilen mübalâğalı rakamları -100 000 savaşçı veya daha fazlası- kabul ettiği için Oman ile alay ediyorlar; ancak bu ordu hiç şüphesiz alışılmamış bir büyüklükteydi. Sadece, Laurent (*ayn. esr.*, s. 45-59)'ın işaret ettiği gibi, bu ordunun donatımı Konstantinos X.'un tasarruf tedbirlerinin sonucu olarak yetersiz ve tam anlamı ile talim görmüş savaşçı sayısı nisbeten çok küçük idi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DOĞUDA KARIŞIKLIKLAR

".. Aynı putperestleri onların başına musallat edeceğim. Hükümdarlar hükümdarının yükünden çabucak yorulacaklar.."
Hûşa' VIII, 10

Malazgird savaşı bizans tarihinin kesin felâketiydi. Bizzat Bizanslılar da bu hususta teselli hülyalarına dalmaktan uzaktılar. Bizans tarih yazarları her vesileyle bu korkunç güne işaret ederler. Muahhar haçlılar, Bizans'ın hristiyanlığın koruyusu olmak iddiasını savaş meydanında yitirdiği fikrindeydiler. Malazgird, işe batının müdahalesine hak verdirmişti [1].

Türkler ilk safhada zaferlerinden hemen hemen faydalanmadılar bile. Alparslan gayesine ulaşmıştı. Yan tarafı korunmuş hale gelmişti. Bir Bizans-Fâtımî ittifakı tehlikesini önlemişti. Esir düşmüş imparatordan talebi sadece, Ermînîye'nin Bizans tarafından boşaltılması ile kendi şahsı için ödenecek yüksek bir kurtuluş akçesinden ibaret kalmıştı. Bundan sonra Mâverâünnehir'de savaşmak için çekilip gitti ve orada 1072 yılında öldü. Devleti Akdeniz'den Çin sınırlarına kadar ulaşacak olan oğlu ve halefi Melikşah da şahsen bir kere bile Anadolu'ya sefer etmedi. Fakat onun türkmen teb'ası harekete geçmişti. Melikşah bunları hilâfetin antik bölgelerinde yerleştirmek istemiyordu. Fakat bizans arazi sahipleri tarafından boşaltılan ve otlak haline gelmiş olan orta Anadolu yaylaları bunlar için biçilmiş kaftan gibi görünüyordu. Bu ülkeyi türk milleti için fethetmek vazifesini kuzeni Kutulmuş oğlu Süleyman'a verdi [2].

Fetih işi Süleyman'a bizzat Bizanslılar tarafından kolaylaştırıldı. Bizans'ın Malazgird yenilgisini izleyen yirmi yıllık tarihi, ayaklanmalar ve suikastların doğurduğu karışıklıklar içinde geçip gitti. Malazgird felâketinin ve imparatorun

[1] Willermus Tyrensis (I, 2. *I*, s. 29) Bizans'ın artık doğu hristiyanlık âlemini koruyamaması sebebiyle bu felâketin haçlı hareketine hak verdirdiği düşüncesindedir. Delbrück (*ayn. esr.*, aynı yer) savaşın öneminin abartıldığı fikrindedir; ancak kaynaklardan, imparatorluğun bu savaş sonucunda uzun yıllar boyunca vurucu bir ordu meydana getirecek durumda olmadığı açıkça beliriyor. Bk. Laurent, *ayn. esr.* aynı yer.

[2] Zettersteen, *Suleiman ben Qutulmush* maddesi, *Encyclopaedia of Islam;* Laurent, *ayn. esr.*, s. 9-11; Cahen, *La Première Pénétration turque, Byzantion, XVIII*, s. 31 vd. Ayrıca bk. Wittek, *Deux Chapitres de l'Histoire des Turcs de Roum, Byzantion, XI*, s. 285-319. Türkmenler sorunu hakkında bk. Ramsay, *Intermixture of Races in Asia Minor, Proc. Brit. Acad., VII*, s. 23-30 ve Yakubovsky, *Selçuklu İstilâsı ve onbirinci yüzyılda Türkmenler* (rusça), *Proc. Acad. Sci. U.S.S.R.*, 1936.

esir düşmesinin haberi Istanbul'a gelince Romanos Dioganes'in üvey oğlu Mikhail Dukas, yaşının erginliğe ulaştığını ilân ederek devleti eline aldı. Yeğeni Andronikos'un kılıç artığı askerlerle gelişi onun durumunu kuvvetlendirdi. Mikhail VII. daha uygun bir zamanda değerli bir hükümdar olabilecek zekâya ve kültüre sahip bir genç adamdı. Fakat şimdi karşılaştığı sorunlar çok daha büyük çapta bir şahsiyete ihtiyaç duyurmaktaydı. Romanos Diogenes esaretten döndüğünde azledilmiş olduğunu gördü. Mevkiini elde etmek için mücadele etmeyi denedi; fakat kolayca mağlûp ve esir edilerek Istanbul'a götürüldü. Orada o kadar zâlimane bir şekilde gözlerine mil çekildi ki, buna ancak bir kaç gün dayanabildikten sonra ölüp gitti. Mikhail onu hayatta bırakabilecek kadar müsait bir durumda değildi; fakat Romanos'un şecaati sayesinde edinmiş olduğu kudretli dostları ve akrabası, onun bu zâlimce öldürülüşü ile dehşete düşmüşler, fena halde içerlemişlerdi. Bunların kızgınlığı kısa bir müddet sonra bir ihanet şeklinde patlak verecekti [3].

Anadolu'nun Türkler tarafından istilâsı, ciddî bir şekilde, 1073 yılında başladı. Bu istilâ hareketleri bir yeknasaklık, birbirine uygunluk arzetmemekteydi. Süleyman, Melikşah'ın yüksek hâkimiyeti altında idare edeceği düzenli bir sultanlık kurmak niyet ve isteğindeydi. Fakat bu arada Danişmend, Çaka ve Mengücük gibi, sadece şu veya bu şehri zaptederek eşkıya reisleri sıfatiyle buraların ahalisi üzerinde hüküm sürmeyi düşünen diğer bir takım beyler de vardı. Bunların arkalarından hafif silâhlı, atları, çadırları ve aileleriyle birlikte gelen ve yaylaların otlaklarına göçen türkmen göçebeleri akmakta idiler. İstîlâya bütün kuvvet ve haşmetini verenler bunlardı. Hristiyanlar bunların önünden kaçıyorlardı. Yerli halkın terkettiği köyler istilâcılar tarafından yakılıyor, sahipsiz bırakılan sürüleri toplanıyordu. Türkmenler şehirlere sokulmuyorlardı; fakat varlıkları ve yaptıkları tahribat bütün memleketteki nakliyatı ve bağlantıyı kesiyor, eyalet valilerini birbirinden ayırıyor ve bu suretle türk reislerine istediklerini yapmak fırsat ve imkânını bahşediyordu. Bizans'ın arazisini geri alma teşebbüsünü olanaksız hale getiren unsur sadece bunlardı [4].

İmparator Mikhail türk ilerleyişine direnmeyi sınamıştı. Bailleul dükü Roussel'ın akıllıca ileriyi gören ihaneti, onun frank-norman birliğinin Malazgird felâketini atlatmasını sağlamıştı. Roussel, güvene lâyık olmadığını ne kadar açıkça göstermiş olursa olsun Mikhail yine de onu kullanmak zorundaydı. Onun yanına eski imparatorun yeğeni genç Isaakios kommenos kumandasında küçük bir yerli birlik kattı. Bu tayin, herşeyin iyice ölçülüp biçilmesinden sonra ve isabetli olarak yapılmıştı. İsaakios ve kardeşi olup kendisine refakat eden Aleksios, Dukas soyuna en büyük nefret duyan bir aileye mensuptular; fakat annelerinin bütün ısrarlarına rağmen hükûmeti süresince Mikhail'e sadık kaldılar ve her ikisi de mükemmel

[3] Bizans tarihinin bu karışık devresi için başlıca kaynak, olayları birer birer tasvir eden Nikephoros Bryennios'tur. Çağdaş hülâsalar: Diehl ve Marçais, *ayn. esr.*, s. 554 vdd. ve Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, s. 243-47.

[4] Bk. yukarıda not 2.

kumandanlar olarak temayüz ettiler. Ancak Isaakios'un sadakati ve görevine bağlılığı Roussel'in hâinliğine eşitti. Daha bizans ordusu Türklerle çatışmadan Roussel ve birlikleri sadakat yeminlerine ihanet ettiler. Isaakios hem Türkler, hem de Franklar tarafından taarruza uğradı; bunlara karşı sayı bakımından ümidsiz denilecek kadar fena durumda bulunduğundan Selçuklular tarafından esir edildi.

İşte bu anda Roussel maksadını açığa vurdu. Güney İtalya'daki soydaşlarının örneği ile ateşlenerek, Anadolu'da bir norman devleti kurmayı plânladı. Etrafında sadece üçbin kişi vardı; ama bunlar kendisine tam bir sadakatle bağlı, mükemmel donatımlı ve iyi yetiştirilmiş kimselerdi. Bunlar teke tek her bizans ve türk askerine üstündüler. Şimdi Roussel imparatora Türklerden de daha tehlikeli görünmeye başlamıştı. Toplayabildiği bütün kuvveti bir araya getirerek bunları amcası caesar Ioannes Dukas'ın kumandasında yola çıkardı. Roussel, Amorion yanında bunların karşısına çıkıp kolayca bozdu ve caesar'ı esir etti. Hareketine meşrû bir bahane yaratmak üzere, esiri bulunan caesar'ı, bütün çırpınmalarına rağmen, imparator ilân ederek Istanbul üzerine yürüdü. Hiç bir mâniaya çarpmadan Boğaziçi'nin Asya kıyısına kadar ilerleyerek Üsküdar'ı yaktı ve burasının harabeleri ortasına karargâhını kurdu. Ümitsizlik ve çaresizlik içinde Mikhail kendisine yardıma muktedir yegâne kuvvete başvurdu. Selçuklu sultanı Süleyman'a bir elçi heyeti gönderildi. Süleyman, metbûu olan Büyük Sultan Melikşah'ın rıza ve müsaadesiyle imparatora yardım etmeyi vaad ve buna bedel olarak da Anadolu eyaletlerinden şimdiye kadar işgal etmiş bulunduklarının kendisine terkedilmesini talep etti. Roussel ona karşı çıkmak için geri döndü, fakat birlikleri Kapadokya'da Sophon dağı yanında Türkler tarafından kuşatıldı. Bununla beraber Roussel, bir avuç adamiyle kaçmaya muvaffak olarak daha kuzey doğuda, Amasya'da tutundu. Mikhail onunla uğraşmak üzere Aleksios Komnenos'u gönderdi. Aleksios, civardaki en önemli türk reisine, Roussel'in kendisine yardım karşılığı vermeyi taahhüt ettiği meblâğdan daha fazlasını teklif ederek onu elde etmeye ve Roussel'i de kendisine teslim olmayı kabul bakımından iknâ etmeye muvaffak oldu. Fakat Roussel'in Amasya'da gösterdiği idare o derecede başarılı olmuştu ki, Amasyalılar onu kurtarmak gayretlerinden, ancak gözlerine mil çekilmiş olduğu haberi gelince vazgeçtiler. Gerçekteyse, Aleksios'un gönlü onu bu şekilde sakat bırakmaya razı olamamıştı; bu zatın şahsiyeti o derecede kuvvetli idi ki, bizzat imparator bile onun böyle bir muameleye dûçar olmadığını işittiği zaman sevinmişti [5].

Roussel tarih sahnesinden böylece çekildi. Fakat bu mâcera Bizanslılarda izini ve etkisini kaybetmedi. Normanlara güvenmenin doğru olmadığını, bunların hedeflerinin sadece güney İtalya'ya münhasır bulunmadağını ve doğuda da bunların hükümdarlıklar kurmak istediklerini onlara anlattı. Bu olay, Bizans'ın yirmi yıl sonra izleyeceği siyasetin anlaşılmasına çok yardım edecektir. Bu arada Normanlar için imparatorluk hizmetine girme şartları güçleştirildi ve hatta

[5] Roussel'in hayatı Bryennios (s. 73-96) ve Attaliates (s. 183 vdd.) tarafından hikâye olunur. Bk. Schlumberger, *Deux Chefs normands, Revue Historique, XVI.*

onların Iskandinavyalı arkadaşları da hep şüpheli gözle görülür oldular. Vareg muhafız alayına bundan sonra, Normanlar yüzünden ıstırap çekmiş bir milletin efradı, Britanya Anglo-Saksonları alınmaya başladı [6].

Normanlara karşı duyulan korku ve yabancı ücretli askerlere karşı süregelen ihtiyaç, Mikhail'i batıya karşı barışsever bir oyalama siyaseti gütmeye sevketti. Güney İtalya'nın kaybı artık telâfi edilemezdi; imparator burada savaşa devam edebilecek halde de değildi. Normanlarla barış anlaşması yapmak üzere İtalya'da doğmuş bir filozof olan Ioannes Italos'u görevlendirdi. Bir çok Bizanslıya göre bu zat devletin çıkarlarını korumamıştır. Fakat Mikhail elde edilen sonuçtan memnundu. Türedi Hauteville ailesinin parlak siyasî evlenmeler yapmak hususundaki heves ve arzusunu bildiği için, Guiscard'ın kızı Helena'nın, kendi küçük oğlu ile evlendirilmek üzere Bizans'a gönderilmesini istedi. Aynı zamanda büyük papa Gregorius VII.'un dostluğunu kazanmayı da başardı. Bu imparatorun siyaseti devletin batı sınırında sulh ve sükûnu korumayı sağlamıştı [7].

Fakat Anadolu'da karışıklık gittikçe artmakta bulunuyordu. Dizginler imparatorluk idaresinin elinden çıkmıştı. Şimdi Antakya'da kumanda eden Isaakios Komnenos gibi bazı ve sayısı az olan kumandanların imparatorun otoritesini ayakta tutmalarına mukabil, bağlantı yine de kesilmiş olup burada bir elden yürüyen belirli bir siyaset artık mevcut değildi. Nihayet 1078 yılında orta Anadolu'nun batısındaki büyük Anatolikon *thema*'sının valisi bulunan Nikephoros Botaneiates kısmen kişisel iktidar hırsı, kısmen de Mikhail'in zayıf idare ve hâkimiyetinin aşıladığı gerçek ümitsizlik duyguları yüzünden, ayaklandı. Fakat Nikephoros, ordusu bulunmayan bir kumandandı. İhtiyaç duyduğu savaş gücünü elde etmek için Türkler arasından bir çok kimseyi ücretli asker edindi ve bunları, başşehir üzerine yürürken zaptettiği şehirlerin garnizonlarına yerleştirdi: Erdek (Kyzikos), İznik (Nikaia), İzmit (Nikomedeia), Khalkedon ve Üsküdar bunların arasındaydılar. Tarihte ilk defa olarak türk birlikleri batı Anadolu'nun büyük şehirleri içine girmiş bulunuyorladı. Bunlar her ne kadar yeni imparatorun ücretli askerleri idiyseler de, bu yerlerden çıkarılmaları hiç de kolay olmayacaktı. Mikhail hiç mukavemet etmedi. Nikephoros devlet merkezine girince bir manastıra kapandı. Hayatının gerçek görev ve anlamını da burada buldu. Düşürülmüş imparatorların hepsinden daha talihli çıktı ve bir kaç yıl içinde, yeni uğraşında gösterdiği liyakate uygun olarak başpiskoposluk tahtını kazandı. Onun terkettiği karısı, devrinin en güzel saraylısı sayılan Kafkasyalı Alanya prensesi Maria, tahtın gâsıbı ile evlenmek akıllılığını gösterdi.

Nikephoros için bir âsî hayatı sürmek, hükümdarlık etmekten çok daha kolay görünüyordu. Diğer ordu kumandaları da onun verdiği örneği taklid etmişlerdi. Batı Balkanlarda Draç (Dyrrhakhion) valisi olan Nikephoros Bryennios

[6] Vareg muhafız alayındaki İngilizler hakkında bk. Vasilievsky, *Eserler*, (rusça), *I*, s. 355-77; Vasiliev, *Opening Stages of the Anglo-Saxon Immigration to Byzantium*, *Seminarium Kondakovianum*, *IX*, s. 39-70.

[7] Chalandon, *ayn. esr.*, *I*, s. 264 vd.; Gay, *Les Papes du XIe Siècle*, s. 311 vd.

imparatorluğunu ilân ederek avrupa eyaletlerinin askerlerini bayrağı altında topladı. Ona karşı Aleksios Komnenos, talim görmemiş Rumlardan ve alışılmış olduğu gibi orduyu terkedip kaçan bir kaç Franktan müteşekkil küçük bir ordu ile gönderildi. Ancak bir kaç ücretli türk askerinin zamanında yetişmesi ona Bryennios'u yenmek imkânını sağladı. Bu sefer henüz sona ermişken Aleksios yeni bir mukabil imparatoru, Basilakios'u tenkil için Thessalia'ya yönelmek zorunda kaldı. Bu arada İznik'teki türk garnizonu da isyan etmişti. Papa Gregorius, müttefiki imparator Mikhail'in düşürüldüğü haberi üzerine yeni imparatoru aforoz etmişti. Bizzat papa tarafından teşvik ve tahrik edilen ve kızının nişanının bozulmasına kızmış bulunan Robert Guiscard Adriyatik'i geçmeye hazırlanmıştı. Mayıs ayı içinde savaş birlikleriyle Avlona yanında karaya çıkarak Draç üzerine yürüdü. Aynı ilkbahar başında Anadolu'daki en büyük kumandan Nikephorus Melissenos isyan ederek türk sultanı Süleyman ile bir ittifak akdetti. Bu anlaşma Süleyman'a, Botaneiates tarafından bırakılan türk garnizonlarının onu sevinçle istikbal ettikleri Bithynia'ya girmek fırsatını bahşetti. Melissenos Istanbul'u almaya muvaffak olamayınca Süleyman işgal etmiş olduğu şehirleri terketmeyi reddetti; aksine başşehirini İznik'e nakletti ve hristiyanlığın en büyük hürmetine mazhar olmuş ve Istanbul'dan hemen hemen pek az denilecek bir uzaklıkta bulunan İznik türk sultanlığının merkezi oldu.

Istanbul'da imparator Nikephorus Botaneiates tahtını muhafaza edebilmesi için gerekli olan tek imkânı, Komnenoslar ailesi ile mücadeleye girişmek suretiyle, kaybetmişti. Isaakios ve Aleksios ona sâdıkane hizmet etmişler ve buna mukabil imparatoriçe ile sıkı bir dostluk kurmak suretiyle imparatorun teveccühünü kazanmayı ummuşlardı. Isaakios imparatoriçe'nin yeğeni ile evlenmişti. Söylentilere göre Aleksios imparatoriçenin sevgilisiydi. Fakat imparatoriçe, kocasını iki kardeş aleyhine cephe almaya sevkeden saray entrikalarını önlemeye muvaffak olamadı. Komnenoslu kardeşler kendi emniyetlerini sağlamak için isyan etmek zorunda kaldılar. Ailesince daha kabiliyetli olarak tanınan Aleksios imparator ilân edildi. Nikephoros bir zamanlar ortadan kaldırdığı imparator Mikhail kadar kolaylıkla tahttan düşürüldü. Istanbul patriğinin tavsiyesine uyarak, yorgun ve gururu kırılmış, hayatının geri kalan kısmını keşiş olarak geçirmek üzere saraydan çekildi [8].

Aleksios Komnenos otuzyedi yıl süreyle hüküm sürecek ve zamanının en büyük devlet adamı olduğunu ispat edecektir. Fakat bu 1081 yılında ne onun, ne de devletinin bir müddet için bile tutunamıyacağı şüphesiz addolunmaktaydı. Daha gençti; muhtemelen henüz otuzunda bile değildi. Fakat daha o zamanlar bile uzun bir kumandanlık tecrübesine sahip bulunuyordu; öyle bir kumandan ki, yeterlikli olmayan birliklerle, ancak durumu çok çabuk idrak etmesi ve politikası sayesinde başarıya ulaşabilmişti. Dış görünüşü de insanlar üzerinde etkili olacak türdendi. İri değildi, fakat vücut yapısı muntazamdı, edası vekarlıydı, hareketleri

[8] Botaneiates'in hükûmet devresinin en iyi topluca tasvirini Chalandon vermektedir: *Essai sur le Règne d'Alexis Comnène*, s. 35-50.

tabiî ve babacanca olup, nefsine hâkimiyeti büyüktü. Ancak gerçek iyilik ve dostluk hasletleri onun şahsında, devletin menfaatleri gerektirdiği takdirde uygulamaktan çekinmediği, tedhişçi ve insanı arkadan vuran bir hilekârlıkla el ele yürümekteydi. Şahsî vasıfları, hasletleriyle askerî birliklerinin kendisine bağlılıkları yanında, güvenebileceği pek az şeyi vardı. Bütün bizans aristokrasisi içine yayılmış olan râbıtalarıyle, ailesi, ona hiç şüphesiz iktidarı ele geçirmek hususunda büyük yardımda bulunmuştu. Kendisi de durumunu Dukas soyundan bir hanım ile evlenmek suretiyle takviye etmişti. Fakat akrabalarının hile ve kıskançlıkları, özellikle hüküm sürmek hususunda pek harsîs olan annesinin, karısına ve onun ailesine karşı güttüğü düşmanlık ona sadece ek güçlükler yaratmaktaydı. Saray eski imparator ailelerinin efradı veya zorbaların yakınlarıyla doluydu. Aleksios bunları evlenmeler yoluyla kendisine bağlamaya uğraşıyordu. Meselâ eski imparatoriçe Maria, yeni imparatoriçe Irene'ye karşı korkunç bir kıskançlık hissediyordu. Maria'nın oğlu Konstantinos Dukas'ı- ki Aleksios bunu kendisine müşterek hükümdar tayin etmişti -en büyük kızı Anna ile nişanlamıştı. Romanos Diogenes'in oğullarından birisini kız kardeşi Theodora ile evlendirmişti. Nikephoros Bryennios'un oğlu, Konstantinos Dukas'ın erken ölümü üzerine Anna ile evlendirildi. Aleksios'un kızkardeşi Eudokia ile evlenmiş olan Nikephoros Melissenos ise, *caesar* ünvanı mukabilinde devlet üzerindeki hakkını Aleksios'a devretmişti. Aleksios bütün bu şahısları dikkatle göz önünde tutmak zorundaydı. Bunların aralarındaki geçimsizlikleri ortadan kaldırmak, hâince hilelerinin önüne geçmek mecburiyetinde bulunuyordu. Bunların gururlarını okşamak maksadıyla karmaşık bir ünvanlar ve şeref rütbeleri sistemi meydana getirildi. Asalet sınıfı olsun, yüksek memurlar tabakası olsun aynı derecede güvenilmez idiler. Aleksios mütemadiyen, iktidarına karşı yöneltilen suikastlar keşfediyor ve sürekli bir öldürülme tehlikesi içinde yaşıyordu. Siyasî mülâhazalar ve tabîatı gereği, verdiği cezalar yumuşak ve müsamahalı mahiyetteydiler. Aldığı önlemlerin bu yumaşaklığı ve uzakgörürlüğü onun tüm hayatını içinde geçirdiği emniyetsizlik devri içinde özellikle göze çarpıcıdır [9].

1081 yılında imparatorluk öyle bir durumda bulunuyordu ki, ancak çok büyük cesarete sahip veya alabildiğine aptal bir kimse bunun idare sorumluluğunu üzerine alabilirdi. Hazine bomboştu. Son imparatorların hepsi de müsriftiler. Anadolu'nun kaybı ve avrupa topraklarındaki ayaklanmalar devlet gelirlerini hüzün verici bir şekilde azaltmışlardı. Eski vergi alma sistemi çökmüştü. Aleksios maliyeci değildi. Onun bu hususta kullandığı yöntemler modern bir iktisadçıyı deli ederdi. Buna rağmen o, şöyle veya böyle, teb'asına ağır vergiler yüklemek, kilise büyüklerinden zorla istikrazlar yapmak ve mallarını haciz ve hazineye maletmek, imtiyazlar satmak, saray endüstrileri yaratmak ve bunları

[9] Anna Komnena (III, II, 5, *I*, s. 106 vd.) babasının görüntüsünü gereğinden fazla öğücü bir şekilde tasvir eder. İmparatorun karakterinin topluca bir tasviri Chalandon (*ayn. esr.*, s. 51 vd.)'da bulunur. Aleksios'a karşı her yerde hoşgörülü olmayan anonim *Synopsis Chronicon* (s. 185) onu "μεγαλόβουλος καὶ μεγαλονφγός", "irade ve eylem gücü büyük" tavsif eder.

gelir getirci şekilde organize etmek gibi tedbirlerle, büyük bir idârî mekanizmayı ayakta tutabilecek, ordu ve donanmayı yenileyecek, aynı zamanda muhteşem bir saray yaşatacak, gerek kanuna riayet eden iyiniyet sahibi teb'asına ve gerekse ziyarete gelen ecnebî elçilerine ve hükümdarlara müsrifâne hediyeler verebilecek imkânlar yaratmaya muvaffak oldu. Doğuda şöhret ve itibarın sadece ihtişama ve yaldızlı görünüşe dayandığını biliyordu. Buralarda hasislik tek ve gerçekten affolunmayan günahtır. Fakat Aleksios iki büyük hata yaptı. Zamanında ve derhal yardım etmelerine mukabil yabancı tacirlere, kendi teb'ası aleyhine ticarî kapitülâsyonlar verdi ve çok önemli bir anda da imparatorluk sikkesinin değerini düşürdü. Halbuki imparatorluk parası yediyüz yıldan beri, karmakarışık bir dünyada yegâne sabit kıymeti temsil etmiş idi.

Eğer bir dış siyasetten bahsedilebilecekse bu sahada durum belki de daha umutsuzdu. Çünkü düşmanlar her yönden devlet içine derin bir şekilde girmiş bulunuyorlardı. Avrupa topraklarında imparator binbir güçlükle ancak Balkan yarımadasında tutunabilmekteydi; fakat sırbistan İslâvları ve Dalmaçya'daki islâv unsurlar açık bir ihtilâl içindeydiler. Tuna'nın öbür kıyısında at oynatan türk asıllı Peçenekler yağma ve garet amaciyle durmadan bu nehri geçmekteydiler. Bauda Robert Guiscard ve Normanlar Avlona'yı zaptetmiş olup şimdi de Draç'ı kuşatmış bulunuyorlardı. Asya'da Bizans'ın elinde Karadeniz sahillerinden ve güneydeki tecrit edilmiş bir kaç şehir ile büyük müstahkem metropolis Antakya'dan başka pek az yer kalmıştı; fakat bu uzak şehirlerle bağlantı kurmak güçtü ve bu da ancak pek nâdir olarak gerçekleştirilebiliyordu. Anadolu içinde daha bir kaç şehir hristiyanların elindeydi, ama bunlara hükmedenlerin merkezî hükûmetle hiç bir râbıtaları kalmamıştı. Memleketin büyük kısmı selçuklu sultanı Süleyman'ın elinde bulunuyordu. Süleyman İznik'den, Boğaziçi kıyısından Suriye'ye kadar uzayan sahaya hükmetmekteydi. Fakat bunun devletinin ne organize bir idaresi, ne de sabit sınırları vardı. Bir kısım şehirler de daha az nüfuzlu türk beylerinin hâkimiyetini tanımakla beraber çoğunluğu Melikşah'dan başka kimseyi tanımamaktaydı. Bunların en belli başlıları Kayseri, Sivas ve Amasya'da hâkim olan Dânişmendoğulları; Erzincan, Şebin Karahisar (Koloneia) hâkimi Mengücük ve bütün bu mâceraperestlerin en tehlikelisi, İzmir ve Ege kıyılarını ele geçirmiş bulunan Çaka idiler. Türk beyleri, şehirleri civarında bir tür düzen kurmuşlardı. Fakat bizatihî ülke durmadan göçebe Türkmenler tarafından istilâ olunuyordu; mevcut karışıklığı dağınık rum ve ermeni kitleleri daha da arttırıyordu. Hristiyanlardan büyük bir kısmı islâmı kabul ederek yavaş yavaş türk milleti içinde eriyip gitti. Az sayıda grek cemaati dağlık bölgelerde hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Bundan bir kaç yüzyıl önce Kapadokya'da, Kayseri civarında yerleşmiş bulunan türk hristiyanlara gelince, bunlar özelliklerini ve dinlerini yeni zamanlara kadar muhafaza ettiler. Fakat rum aslından ahalinin büyük kısmı Karadeniz ve Egedenizi kıyılarına kaçıp oralara sığındılar [10].

[10] Peçenekler hakkında bk. Vasilievsky, *Eserler* (rusça), *I*, s. 38 vdd. Süleyman için bk. Zettersteen, *Suleiman* ve Honigmann, *Izniq* maddeleri (her ikisi de *Encyclopaedia of Islam*'da). Danişmendliler için bk.

Ermenilerin göçmesi daha plânlı ve daha düzgün oldu. Bizans tarafından arazileri ellerinden alınmış olan ermeni büyüklerine Kapadokya'da, özellikle güneyde, Toros silsilesi yakınlarında arazi iktâ' olunmuştu. Bunların maiyyetleri de kendilerini buralara kadar izlemişlerdi. Selçuklu istilâsı ciddî şekilde başlayınca Ermeniler yurtlarını kitleler halinde terkederek bu yeni kolonilere katıldılar. Bu suretle Ermînîye'nin yaklaşık yarısı güney batı istikametinde yola dökülmüş oldu. Türklerin Kapadokya'ya girişi, bunları Toros ve Antitoros'lara sürdü ve Ermeniler Türklerin henüz ulaşamamış oldukları orta Fırat vâdisine yayıldılar. Onların terkettikleri yerlerse Türkler tarafından değil, Asûriye dağları ve kuzey batı iran silsilelerinde oturan diğer Türk boyları tarafından işgal olundu. Asıllarını gururla Davud ve Bethseba'ya kadar ircâ eden Bagrat hânedanının son ermeni hükümdarı 1079 yılında, Kayseri başpiskoposunu korkunç bir şekilde öldürdükten sonra, Bizans'ın emriyle katlolundu. Bunun üzerine onun Ruben adındaki akrabası imparatorluğa isyan ederek kuzey batı Kilikia (Çukurova)'da bağımsızlığını ilân etti. Yaklaşık aynı yıllar içinde Hethum oğlu Oşin adında diğer bir ermeni reisi bir az daha batıda ayrı bir devletçik kurdu. Bu iki Ruben ve Hethum hânedanı ilerde önemlice bir rol oynıyacaklardır; fakat şimdilik bu ikisinden de parlak durumda, Rumların Philaretos adını verdikleri Vahram adında diğer bir Ermeni bulunuyordu.

Philaretos bizans hizmetinde bulunmuş ve Romanos Diogenes tarafından Maraş (Germanikeia) valisi tayin olunmuştu. Romanos düşünce Mikhail Dukas'ı tanımadı ve bağımsızlığını ilân etti. Mikhail'in karışık hükümdarlık devresi içinde Çukurova'nın en önemli şehirleri olan Tarsus, Misis (Mamistra) ve Anazarba'yı zaptetti. 1077 yılında bunun kumandanlarından birisi, altı aylık bir kuşatmadan sonra Urfa (Edessa)'yı Bizanslıların elinden aldı. Bundan bir yıl sonra Antakya ahalisi, valileri Isaakios Komnenos'un halefi öldürülünce, Philaretos'dan, Türklere karşı korumak üzere şehirlerini idaresine almasını rica ettiler. Bu suretle Philaretos'un hâkimiyet sahası Tarsus'dan Fırat ötesi bölgeye kadar uzamış bulunyordu. Gerek Ruben ve gerekse Oşin onun vassalleri oldular. Fakat Philaretos kendisini emniyette hissetmiyordu. Çağdaşlarının bir çoğunun aksine ortodoks olduğu için imparatorluktan bütün bütün ayrılmak istemiyordu. Mikhail Dukas saltanattan feragat edince, kendisini işgal ettği yerlerde vali olarak tanıyan Nikephoros Botaneiates'e sadakat yemini etti. Görüşüne göre o, Aleksios'u da tanımıştır; buna rağmen ihtiyatlı davranmak maksadiyle Haleb'in arap hâkimine de bir tür bîatte bulunmuştu [11].

Mükrimin Halil Yınanç, *Danişmendliler* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* ve Cahen, *La première Pénétration turque*, *Byzantion*, *XVIII*, s. 46 vd. ve 58 vdd. Mengücük için bk. Houtsma, *Mengudjek* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. Sadece Anna Komnena'nın eseriyle bildiğimiz Çaka için bk. *ayn. esr.*, VII, VIII, 1-8, *II*, s. 110-116; onun işine ilk başladığı devre için bk. Mordtmann, *İzmir* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. Yerli ilk ahali hakkında bk. Bogiatzides, 'Ιστοφικαὶ Μελέται', *I*, kısım 1, tür. yer ve Köprülü, *Les Origines de l'Empire Ottomane*, s. 48 vdd.

[11] Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoucides*, s. 81 vdd.; ayn. mlf., *Des Grecs aux Croisés*, s. 368-403; Grousset, *Histoire des Croisades*, *I*, s. XI-XIV. Philaretos'un yükselış hikâyesi bize esas bakımından, ondan

Aleksios bizans tahtına çıkınca, önce hangi düşman üzerine sefere çıkmanın gerekli olduğunu düşündü. Ona göre Türkler ancak uzun ve sürekli bir savaşla geri atılabilirlerdi; bunun için henüz yeterli derecede güçlü değildi. Ayrıca onların bu arada birbirlerine düşeceklerini de ummaktaydı. Bu sebeple önce Normanların taaruruzunu önlemeyi uygun gördü. Fakat bu iş tahmininden daha uzun sürecekti. 1081 yazında Robert Guiscard, karısı Salerno hânedanından Sigelgaita ve büyük oğlu Bohemund'un refakatiyle Draç kuşatmasına başlamıştı. Ekim ayında Aleksios, çekirdeğini anglo-sakson Vareg muhafız alayının teşkil ettiği birliklerle kuşatmayı kırmak için hareket etti. Fakat onbeş yıl önce Hastings'de olduğu gibi, burada da Anglo-saksonların Normanlarla başedemiyeceği anlaşıldı. Aleksios büyük bir bozguna uğradı. Draç bütün bir kış boyunca mukavemet ettikten sonra 1082 şubatında sukut ederek Robert Guiscard'a, ilkbaharda büyük ordu yolu Via Egnatia üzerinden Istanbul istikametinde yürümek imkânını verdi. Fakat İtalya'da zuhur eden olaylar onu memleketine dönmeye zorladılar. Robert, ordusunu Bohemund'a bıraktı ve ona Makedonya'yı ve Yunanistan'ı zaptetmek emrini verdi. Bohemund, Aleksios'u iki defa arka arkaya yendi. İmparator bunun üzerine Türklerden asker ve Venediklilerden gemiler kiralamak zorunda kaldı. Venedikliler Normanların ikmâl yollarını keserken, Türklerden gelen yardımcı kuvvetler, imparatora Tesalya'yı kurtarmak imkânını verdi. Bohemund 1083 yılında İtalya'ya döndü, fakat ertesi yıl tekrar babası ile birlikte yola çıkarak Korfu adası yanında Venedik donanmasını imha etti. Savaş ancak Robert Guiscard 1085 yılında Kephalonia'da ölüp oğulları miras davasına başlayınca sona ermiş oldu [12].

İmparatorun avrupa eyaletleri üzerindeki otoritesi bu şekilde nihayet yeniden kurulmuş bulunuyordu. Fakat bu geçen dört yıl içinde doğu eyaletleri kaybedildi. Philaretos Türkler arasındaki entrikaların içine karıştı. 1085 yılı başında Antakya, onun Çukurova'daki şehirleriyle birlikte, oğlu tarafından kendisine ihanet edilerek sultan Süleyman'a teslim olundu. 1087'de Urfa, Bozan adında bir türk reisinin eline geçti; fakat sonra 1094'de Melikşah'ın vassallerinden ermeni Thoros tarafından geri alındı ve önceleri kalede bulunan bir türk garnizonu tarafından nizâm ve intizâm tesis olundu. Bu arada Malatya, başka bir Ermeni, Thoros'un kaynatası Gabriel tarafından işgal olundu. Bu zat da Thoros gibi ortodoks idi. Ortodoks, yakubî ve ermeni kiliselerinin arasındaki münazaalar bütün kuzey Suriye'deki karışıklığı daha ziyade arttırmaktaydılar. Yakubî ve ermeni kiliseleri bizans hâkimiyetinin sukutuna sevinmekteydiler; bunlar Türklerin hâkimiyetini tercih etmekte bulunuyorlardı [13].

---

ortodoks hristiyan olması sebebiyle nefret eden Urfalı Mateos (II, cvı vdd, s. 173 vdd.)'un düşmanca tasviri ile intikal etmiştir.

[12] Normanlara karşı savaş hakkında bk. Chalandon, *ayn. esr.*, s. 58-94.

[13] Laurent, *Des Grecs aux Croisés*, s. 403-10 (burada kaynaklara işaret edilmiştir); ayrıca bk. Honigmann, *Malatya* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*.

Güney Suriye'de Selçuklular artık tam anlamiyle, kayıtsız şartsız hâkimdiler. Tuğrulbey'in 1055 yılında Bağdad'a girişinden beri Fâtimîlerin Suriye'deki arazileri sürekli bir tehdit altında kalmış bulunuyordu. Artan endişeler ve geleceğin belirsizliği küçük ayaklanmaların patlak vermesine sebep olmuştu. 1056 yılında Lâzıkiye'de bizans sınır memurları Kudüs'e hac yolunda olan Cambrai piskopusunu daha güneye inmekten menederlerken, sadece batılıların kabul ettikleri gibi, lâtin aslından bir kimseye güçlük çıkarmak istememişler (bununla beraber norman hacıları için seyahat yasağı her halde mevcut olmuş bulunmalıdır), Suriye'nin hristiyan seyyahlar için emin ve pek tekin olmadığını bildikleri için böyle hareket etmişlerdi. Bundan sekiz yıl sonra, durumu iyi bilenlerin telkin ve uyarmalarına rağmen seyahatte ısrar eden alman piskoposlarının başlarına gelenler, bizans memurlarının bu hususta haklı olduklarını ispat etmektedir [14].

Malazgird savaşının cereyan ve Bari'nin sukut ettiği 1071 yılında Alparslan'ın vassallerinden Atsız (Abak oğlu) adında bir türkmen sergerdesi, hiç savaşmaya mecbur kalmadan Kudüs'ü zapt ve sınır müstahkem mevkii Askalan'a kadar bütün Filistin'i işgal etti. 1075 yılında Atsız Dimaşk ve buna bağlı olan araziyi ele geçirdi. Ertesi yıl içinde Fâtımîler Kudüs'ü tekrar aldılarsa da Atsız bunları altı aylık bir kuşatma ve müslüman ahali arasında yaptığı bir katliâm sonunda yeniden dışarı attı. Sadece surlarla çevrili mahallelerinde emniyette kalmış olan hristiyanlara dokunulmadı. Buna rağmen Fâtimîler pek kısa bir süre sonra Atsız'a Dimaşk'da taarruz etmek imkânını buldular. Atsız, Melikşah'ın kardeşlerinden birisi olup ağabeyisinin rızasiyle Suriye'de kendisine bir sultanlık kurmaya çalışan selçuklu prensi Tutuş'u yardıma çağırmak zorunda kaldı. 1079 yılında Tutuş Atsız'ı öldürttü ve bu suretle, yine arap aslından hânedanına bağlı kalmış olan Haleb'den Mısır sınırlarına kadar uzanan sahanın tek başına hükümdarı oldu. Tutuş ve onun kumandanı Artuk'un- ki, Kudüs valisi idi- iyi ve düzenli bir idare kurdukları anlaşılıyor. Kudüs'ün ortodoks patriğinin daha ziyade Istanbul'da oturmayı tercih etmiş olmasına rağmen hristiyanlara karşı özel bir husumet mevcut değildi. Antakya patriği de artık devamlı olarak Istanbul'a yerleşmiş bulunuyordu [15].

[14] Hristiyan hacılar bölümünün 29 ve 30 notlarına bk.

[15] Bk. Houtsma, *Tutush* ve Honigmann, *Ortoqids* maddeleri, her ikisi de *Encyclopaedia of Islam*'da. Kopt dilinde kaleme alınmış olan *İskenderiye patrikleri tarihi*, türk hâkimiyetini, Filistin'de onu izleyen frank egemenliği ile, Türklerin büyük ölçüde lehine olarak mukayese etmektedir (s. 181 ve 207). Artuk'un Kutsal Mezar kilisesinin çatısına atmış olduğu meşhur ok, bu esere göre, tahkir anlamında değil, sadece yüksek hâkimiyetin işareti idi. Bk. Cahen, *La Tughra Seldjucide*, *Journal Asiatique*, *CXXXIV*, s. 167 - 173. Kudüs patriği Euthymios 1082 yılı sonlarında Istanbul'da bulunmakta olup buradan Bohemund'a elçilikle Selânik'e gitmişti. Onun halefi Symeon, Istanbul'da 1086 yılında toplanan ve Kadıköy piskoposu Leo'nun mahkûm edildiği konsile katılmıştı. Istanbul'daki konsilin bu yıl içinde toplandığı hakkında bk. Dölger, *Regesten*, No. 1087, *II*, s. 30 ve Montfaucon, *Bibliotheca Coisliniana*, s. 102 vdd. Ancak bu zat 1089 yılında yeniden Kudüs'e dönmüştü. Antakya patriği bu konsile katılmıştı. Bk. Kitap II, İkinci Bölüm not 10.

Norman tehlikesinden kurtulmuş olan imparator Aleksios 1085 yılında türk sorununa döndü. Bu zamana kadar türk reislerini, birini diğeri aleyhine kışkırtmak için yaptığı entrikalarla kısmen hareketsiz bırakabilmişti. Şimdiyse siyaset ve kılıç şakırtısı içinde, İzmit ve Marmara denizinin Anadolu kıyılarını imparatorluğa geri veren bir muahedenâme elde edebildi. Ertesi yıl ise gösterdiği sabır mükâfatını vermeye devam etti. Kutulmuş oğlu Süleyman, Antakya'yı aldıktan sonra Haleb üzerine yürümüş ve buranın arap hâkimi, Tutuş'u yardımına çağırmıştı. Şehir önünde vukubulan bir savaşta Tutuş galip geldi ve Süleyman öldürüldü.

Süleyman'ın ölümü Anadolu Türkleri arasında korkunç bir karışıklık doğurdu. Şimdi Aleksios tam ustası olduğu ortamı bulmuştu. Reislerden birisiyle diğeri aleyhine birleşiyor, bunların kıskançlıklarını körüklüyor, rüşvet veriyor, evlenme imkânları telmih ederek kendisine çekiyordu. İznik altı yıl boyunca bir türk âsîsi, Ebülkaasım'ın elinde kaldı; fakat 1092 yılında Melikşah onun yerine Süleyman'ın oğlu Kılıçarslan'ı geçirmeye muvaffak oldu. Bu arada Aleksios mevkiini kuvvetlendirmeyi başarmıştı. Bu pek kolay da olmamıştı. Erdek (Kyzikos) şehri geri almaya muvaffak olduğu tek şehir olarak kalmıştı. Dânişmendoğullarının arazilerini batıya doğru genişletmelerinin ve hatta kendi ailesinin yurdu Paphlagonia'daki Kastamonu'yu almalarının önüne geçememişti. Saray suikastları ona her bakımdan engel olmaktaydılar. 1087 yılında, Macarların yardımı ile Peçeneklerin teşebbüs ettikleri, Tuna'yı geçip memleketi istilâ teşebbüsünü önlemek zorunda kaldı. Ancak 1091 yılında izlediği siyaset, kazanmış olduğu büyük bir zaferle desteklenerek ona, kuzeyde barbarların devamlı tehdidinden kurtulmak imkânını vermişti.

İzmir'in türk beyi Çaka daha da endişe verici görünmekteydi. Çaka diğer yurddaşlarından daha harîs olup, bu ihtirası imparatorluğu elde etmeye kadar varıyordu. Kuvvetli bir donanmanın ön plânda gerektiğine inandığı için, hizmetine Türkler yerine Rumları almayı yeğliyordu; fakat diğer taraftan da türk beylerini bir ittifak halinde etrafına toplamaya uğraşıyordu; kızlarından birisini genç Kılıçarslan ile evlendirmişti. 1080-1090 yılları arasında Ege sahilleriyle Midilli (Lesbos), Sakız (Khios), Sisam (Samos) ve Rodos adalarının hükümdarlığına yükseldi. İlk hedefi yeni bir bizans donanması yaratmak olan Aleksios nihayet onu Marmara denizi boğazı yanında bir deniz savaşında yenmeye muvaffak oldu. Fakat tehdit devam etmekteydi. Nihayet Çaka 1092 yılında İznik'de bir ziyafette damadı Kılıçarslan tarafından öldürtüldü. Cinayet, her hangi başka bir Türk'ün kendisinden daha kudretli bir mevkie gelmesinden korkan sultana, imparatorun yapmış olduğu tavsiyeye dayanmaktaydı [16].

[16] Çaka'nın ölümü Anna Komnena tarafından tasvir edilmiştir: IX, III, 3, *II*, s. 165 vd.; fakat onun tarihinde yeni bir Çaka daha ortaya çıkıyor (IX, V, 3, *III*, s.24 vd.) Bu zat muhtemelen ilk Çaka'nın İbn Çaka adı ile bilinen oğlu olup Anna Komnena tarafından Çaka şeklinde basite irca edilmiş olmalıdır. Buna benzer şekilde sultan Kılıçarslan da, onu İbn Süleyman şeklinde duymaya alışmış olan batılı tarihçilerce, Süleyman olarak adlandırılmaktadır. Çaka'nın Aleksios ile savaşı, Chalandon (*ayn. es.*, s. 126 vdd.) tarafından tasvir edilmiştir.

İmdi, Süleyman ve Çaka öldüklerine göre Aleksios daha saldırgan bir siyaset güdebilirdi. Istanbul'da mevkii kuvvetlenmişti; avrupa eyaletlerinde sükûnet teessüs etmişti; donanması kudretli ve hazineleri şimdilik doluydu. Fakat ordusu küçüktü. Anadolu'nun kaybından beri sadece az sayıda yerli kuvvete sahip bulunuyordu. İhtiyacı iyi talim görmüş ecnebî askerineydi.

Hiç şüphesizdir ki, 1095 yılında selçuklu kudreti nihayet çöküş haline geçmiş gibi görünmekteydi. Türk devletinin bütünü üzerinde bir tür kontrol gücüne sahip olmuş bulunan Melikşah 1092 yılında vefat etmişti. Tahtı üzerinde genç çocukları tarafından iç mücadele açılmıştı. Müteakip onyıl içinde, mirasın paylaşılması bakımından anlaşmaya varıncaya kadar Türklerin esas dikkati bu iç kavgaya çevrilmişti. Bu arada Irak'da arap ve kürt reisleri ayaklandılar. Tutuş'un 1095'de öldüğü Suriye'de onun oğulları, Haleb'de Rıdvan ve Dimaşk'da Dukak, nizam ve intizamı korumak hususunda kabiliyetsizlik gösterdiler. Kudüs Artukoğullarının eline geçti. Bunların hükûmeti zâlimane ve etkisiz idi. Ortodoks patriği Symeon ve onun etrafındaki yüksek rütbeli rahipler Kıbrıs'a çekildiler. Trablus'da şîî bir kabile, Benû Ammâr, bir beylik kurdu. Fâtimîler Filistin'in güneyini tekrar ele geçirmeye başladılar. Kuzeyde abbasî halifesinin emrinde Musul Atabeyi olan türk kumandanı Kürboğa, yavaş yavaş Haleb'deki Rıdvan'ın arazisine hulûl etmekteydi. O zamanın seyyahlarında öyle bir intibâ yeretmişti ki, sanki her şehrin ayrı bir efendisi vardı [17].

Şaşılacak cihet hâlâ seyahat edenlerin bulunmasıydı. Sadece müslümanlar değil, batıdan gelen hacılar da yollardaydılar. Hac trafiği hiç bir zaman tıkanmamıştı; fakat şimdi çok güçleşmişti. Kudüs'de hristiyanların günlük hayatı, Artuk'un ölümüne kadar kötü anlamda değişmemiş gibi görünüyor. Filistin, burada Türkler ve Mısırlılar gerçekten mücadele etmeye başlayıncaya kadar, genellikle sâkindi. Fakat Anadolu şimdi ancak silâhlı bir maiyyetle geçilebilecek durumdaydı. Böyle yapıldığı hallerde bile tehlike bütün yollarda beklemekteydi. Savaşlar ve düşmanca davranan memurlar yolcuları ekseriya yolundan etmekteydiler. Suriye'de durum daha iyi değildi. Her tarafta yolları eşkıya kesiyordu. Her küçük şehir hâkimi seyyahtan vergi, haraç koparmaya bakıyordu. Bütün bu güçlükleri yenmeye muvaffak olan hacılar batıya yorgun ve fakirleşmiş olarak dönüyorlardı. Bunların hikâyeleri korkunç mâceralarla doluydu.

[17] Krş. Zettersteen, *Sukman ibn Ortok* maddesi, *Encylopaedia of Islam*. Willermus Tyrensis, o zamanki hacıların duygu ve intibalarını dile getirmektedir (I, 8, *I*, s. 25 vd.). Kudüs patriği Symeon, haçlı seferlerinin başlamasından hayli önce Kıbrıs'a çekilmişti; fakat bunun kesin tarihi belli değildir.

KİTAP II

HAÇLI SEFERİNİ VAAZEDENLER

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL BARIŞ VE KUTSAL SAVAŞ

"... Barışı umutladık ama iyi bir şeyler olmadı..."
Eremiyâ VIII, 15

Devletin hristiyan teb'ası kendisini bir temel soru ile karşı karşıya görür: Acaba ülkesi için savaşmaya hakkı var mıdır? Dini bir barış dinidir; savaşa gelince, insanların kurban edilmesi ve tahrip anlamına gelir. İlk hristiyan kilise babaları bu soruya verilecek cevap bakımından şüphe içinde değildiler. Onlara göre savaş soykırım demekti. Fakat haçın zaferinden sonra, imparatorluk ne de olsa hristiyanlığı temsil etmeye başlayınca teb'anın, hristiyanlığın selâmeti ve menfaati için silâha sarılmak görevinde olup olmadığı sorusu ortaya çıktı.

Doğu kilisesi bu soruya olumsuz cevap verdi. Bu kilisenin büyük hukuk öğreticisi olan Aziz Basilios her ne kadar, askerin aldığı emre itaat etmek zorunda olduğunu kabul etmiş ise de, savaşta birisini öldürmek suçunu işlemiş olan bir kimsenin kefaret olarak üç yıl akşam yemeğinden feragat etmesi gerektiği kanısını izhar etmişti [1]. Bu tavsiye ise lüzumundan fazla sertti. Filhakika bizans askerine cânî muamelesi yapılmamaktaydı; fakat mesleği ona hiç bir şeref de bahşetmiyordu. Savaş meydanında ölmek bir şeref sayılmıyor, inançsızlara karşı mücadelede hayatını kaybetmek *martyr*'lik (şehadet) addolunmuyordu; gerçek bir *martyr* sadece inancı ile müsellâh bulunduğu halde ölen kimseydi. İnançsızlara karşı savaş, bazen önüne geçilemeyecek ve fakat teessüf olunacak bir olaydı; hristiyan inançlı bir din kardeşine karşı mücadeleye atılmaksa iki misli müstekrehti. Gerçekten de bizans tarihi, taarruz harpleri bakımından dikkate değer bir derecede fakirdir. Iustinianus'un seferleri, Romalıları sapık inançlı barbar valilerden kurtarmak, Basilaios II.'un Bulgarlara karşı savaşları, imparatorluk eyaletlerini istirdat etmek ve Istanbul'un tehdit edilmesini önlemek amaciyle icra olunmuşlardı. Hatta çapraşık ve kaypak bir siyaseti veya küçük düşürücü haraç gibi bir takım ödemeleri gerektirdiği hallerde bile barışsever yöntemler tercih edilmekteydi. Savaşçı kahramanlığına hayran olmaya alışmış bir batılı tarihçiye, bir çok bizans devlet adamının başvurduğu tedbirler korkakça veya hilekârane görünür; fakat bu türlü davranışların âmili çoğunlukla, kan dökülmesini önlemek hususundaki samimi istek idi. Bizans fikriyatının en tipik temsilcilerinden olan prenses Anna Komnene tarihî eserinde, askerî sorunlara

[1] Aziz Basilios, Mektup No. 188, *M.P.G.*, *XXXI*, sütun 681.

karşı duyduğu derin ilgiye ve babasının savaş başarılarını belirli şekilde değerlendirmesine mukabil, savaşı yine de alçakça ve rezilâne bir şey, bütün diğer girişimler boşa çıktığı takdirde sonuç almak için son çare ve hatta bu çaresizliğin bir itirafı addettiğini açıkça ifade etmektedir[2].

Batının tutumu daha az vâzıhtı. Bizzat Aziz Augustinus, Tanrı'nın emriyle savaş yapılabileceğini kabul etmişti[3]; batıda barbar istilâsı ile teşekkül eden askerî cemiyetin, alışılmış vakit geçirme faaliyetleri olan savaşı haklı göstermeye çalışacağı da belliydi. Şövalyelik müessesesinin halka mahsus kahramanlık şarkıları ile desteklenerek gelişmiş olan şeref mefhumu, savaşçıya şan ve ün bahşetmekteydi ve barışsever olan kişi, bir daha hiç bir suretle kurtulamıyacağı bir istihkar ve istihfaf duygusuna muhatap oluyordu. Bu görüş şekline karşı kilisenin elinden bir şey gelemezdi. Onun için kilise daha ziyade bu şavaşseverliği kendi çıkarına uygun bir istikamete yöneltmeye çalıştı. Kutsal savaş, yani kilise çıkarları için savaş, sadece hoşgörü ile karşılanmakla kalmadı, hatta arzu edilir bir şey oldu. Papa Leo IV., 9. yüzyılın ortalarında, kilisenin müdafaası için savaşta maktul düşen herkesin semâvî bir mükâfata nâil olacağını ilân etti[4]. Papa Johannes VIII. bundan bir kaç yıl sonra, kutsal bir savaşın kurbanlarını *martyr*'lerle aynı derecede saydı; eğer bunlar silâhlı olarak savaşta hayatlarını kaybederlerse, günahları affolunacaktı. Fakat buna mukabil bu askerin temiz kalpli olması gerekliydi[5]. Papa Nicolaus I., kilise tarafından günahları sebebiyle mahkûm edilmiş olanların, inançsızlara karşı savaşlardan başka yerlerde silâh taşıyamıyacaklarını ilân etti[6].

Fakat en yüksek kilise makamlarının bu şekilde savaşları mahkûm etmemelerine rağmen yine de, savaşlardan nefret eden batı düşünürleri mevcuttu. Alman Bruno von Querfurt- ki 1009 yılında putperest Prusyalılar elinde *martyr* olmuştu- imparatorların, zamanında hristiyan kardeşlerine karşı yaptıkları savaşlara- Otto II.'nun Fransa kralına ve Heinrich II.'in Polonyalılara karşı - son derecede kızmaktaydı[7]. Fransa'da bu sıralarda bir barış hareketi meydana getirilmişti. Aquitania piskoposlarının, rühban sınıfının dokunulmazlığını korumak için toplandığı 989 yılındaki Charroux konsili kilisenin, barış içinde yaşayabilmeleri için fakirlere güvence vermesini önermişti[8]. Bunun ertesi yıl toplanan Le Puy konsilinde bu fikir daha büyük bir ısrarla tekrar edildi. Le Puy piskoposu Guy d'Anjou, barış olmadan kimsenin hazreti Mesîh'i göremiyeceğini

[2] Anna Komnena'nın bu hususdaki tutumu için bk. Buckler, *Anna Comnena*, s. 97 vdd.

[3] Aziz Augustinus, *De Civitate Dei, M.P.L., XLI*, sütun 35.

[4] Mansi, *Concilia, XIV*, s. 888.

[5] Yohannes VIII.'in mektupları, *M.P.L., CXXVI*, sütun 697, 717, 816; Mansi, *ayn. esr., XVII*, s. 104.

[6] Nicolaus I.'un mektubu, *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae, VI*, s. 658. Bu mektup Burchard ve Gratian'ın kanonik koleksiyonuna alınmıştır.

[7] Bk. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, s. 97, n. 35 (Burada bahis konusu metinlere işaret olunuyor).

[8] Mansi, *ayn. esr., XIX*, s. 89 vd.

söyliyerek, herkesi "barışın oğulları" olmaya davet etti [9]. Bir kaç yıl sonra Guienne dükü Büyük Guillaume bu fikri daha da ilerletti. Onun tarafından toplantıya çağırılan 1000 yılındaki Poitiers konsili, anlaşmazlıkların bundan sonra silâh güciyle değil mahkemelerce çözümlenmesine ve bu kurala uymayanların aforoz edilmelerine karar verdi. Dük ve ona bağlı asiller törenle bu hususta söz verdiler; kral Dindar Robert de hâkimiyet sahası için buna benzer bir karar alarak onlara uydu [10]. Kilise bu sıralarda bu harekete kendi mülkünü savaşların tahribat ve etkilerinden korumak ana gayesiyle katılmaktaydı. Bu anlamda bir sıra konsil de toplandı. Verdun-sur-le-Doubs'da 1016 yılında, asillerin rahipleri ve köylüleri savaş birliklerine zorla almıyacaklarına, bunların ürünlerini ve hayvanlarını gaspetmiyeceklerine dair söz vermelerine, yemin etmelerine mütedair bir formül hazırlandı. Bütün Fransa'da bu yemin icra edilirken toplanan papazlar ve cemaatler yüksek sesle "barış, barış, barış!" diye haykırmaktaydılar [11].

Bu başarı bir kaç heyecanlı piskopusu daha da ileri gitmeye sevketti. 1038 yılında Bourges baspiskoposu Haimon, onbeş yaşını geçmiş her hristiyana, bütün barışı bozanların düşmanı olduklarını ilân etmelerini ve gerektiğinde bunlara karşı silâha sarılmaya hazır bulunmalarını emretti. Barış cemiyetleri kuruldu ve bunlar başlangıçta etkili de oldular. Fakat piskoposluk emrinin ikinci paragrafı, birincisinden daha büyük çekicilikteydi. Aksilik eden asîllere ait saraylar râhiplerin kumandasında silâhlı köylülerin teşkil ettiği birlikler tarafından tahrip olundu. Ve bu acele devşirilen "yurdu koruma teşkilâtı", tahrip isteğinde o kadar sorumsuz ve sınırsız davrandı ki, nihayet resmî makamlar bunları bastırmak zorunda kaldılar. Büyük barış ligası, Bénécy köyünü yaktıktan sonra Déols kontu Eude tarafından Cher ırmağı kenarında imha olundu. Rivayete göre savaşta maktul düşenler arasındaki râhiplerin sayısı 700'den aşağı değildi [12].

Bu arada savaşı sınırlandırmak için daha pratik teşebbüslere girişildi. 1027 yılında Vich piskopusu Oliba, Rousillon dukalığından bulunan Toulouges'da, sabbat saatlerinde her türlü savaşı yasaklayan bir *synod* topladı [13]. Bu, kilisenin tören günlerinde mütareke fikri, Provence piskoposları, Cluny'nin büyük başrâhibi Odilo'nun etkisi ile, Galya'nın bütün kilisesi adına 1041 yılında italyan kilisesine gönderdikleri bir yazı ile Tanrı barışı'nın diğer kilise merasim günlerine, İsa'nın çarmıha gerilmesi, urûcu ve paskalya pazarı günlerine, de teşmilini talep eylemeleriyle daha da genişletildi [14]. Aquitania kilisesi Provence kilisesine uymuştu; fakat Bourgogne kilisesi daha da ileriye gitti ve mütarekeyi bütün hafta,

[9] *Cartulaire de Saint-Chaffre*, s. 152.

[10] Mansi, *ayn. esr., XIX*, s. 267 vd.; Fulbert de Chartres, mektup, Bouquet, *Historiens de la France, X*, s. 463.

[11] Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles, IV*, kısım 2, s. 1409; Radulph Glaber, Bouquet, *R.H.F., X*, s. 27 vd. Bk. Pfister, *Etudes sur le Règne de Robert le Pieux*, s. IX; Huberti, *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden*, s. 165.

[12] *Miracles de Saint-Benoît*, nşr. de Certain, s. 192.

[13] Mansi, *ayn. esr., XIX*, s. 483-88.

[14] Mansi, *ayn. esr., XIX*,s. 593-96.

çarşamba akşamından pazartesi sabahına kadar uzattı ve buna ayrıca *advent*'den *epiphanias* sonrası ilk pazara kadar, ayrıca oruç devresini ve İsâ'nın ölüm haftasını, paskalya'dan sekiz gün sonrasına kadar ilâve etti[15]. 1045 yılında Fâtih Guillaume, Normandie için mütarekeyi İsa'nın göğe urûcundan önceki pazardan pantêcote'dan sonraki sekizinci güne kadar uzattı[16]. 1050 yılında Toulouges'da toplanan bir konsil bu mütareke devresine en önemli Aziz'leri hatırlama günlerini de eklemeyi tavsiye etti[17]. Bu suretle yüzyılın ortalarında Tanrı rızası için mütareke günleri fikri iyice yerleşmiş bulunuyordu. 1054 yılındaki büyük Narbonne konsili bu düşünceyi Tanrı barışı, kilisenin ve fakirlerin mülkünü koruyan düşünce ile aynı düzeyde tutmaya çalıştı. Bunlara riayetsizlik üzerine aforoz cezası vazedildi. Bundan başka hiç bir hristiyanın diğer bir hristiyanı öldüremiyeceği, çünkü "bir hristiyan öldüren İsa'nın kanını dökmüş olur" kararına varıldı[18].

Barış hareketleri pratik etkileri ile teoride olduğu kadar nâdiren müessirdirler. 11. yüzyılın barış hareketleri de bu kaidenin istisnasını teşkil etmediler. Tanrı rızası için mütareke fikrini en ısrarlı şekilde savunan hükümdarlar, bunun kaidelerine en az riayet edenler oldu. Fâtih Guillaume, hristiyan kardeşi Harald'ı, hem de bir cumartesi günü Hastings'de öldürdü. Anna Komnene ise, bizans kilisesi merasim günlerinde savaştan samimiyetle kaçınmaya çalışırken, batı şövalyelerinin Istanbul'a İsa'nın *passion*'u haftası içinde taarruz ettiklerini ve bunların arasında bir çok silâhlı papazın bulunduğunu nefretle kaydetmektedir[19]. Ayrıca kilisenin mal ve mülkü, papaların tecrübeleriyle bildikleri gibi, hiç de dünya adamlarının taarruzundan masûn bulunmamaktaydı. Batının savaş isteği ve askerî şan ve şeref açlığı kolayca giderilemiyordu. Eski politikaya dönmek ve bu savaş arzusunu putperestlere kaydırarak faydalı şekle sokmak daha akıllıca olacaktı.

Türklerin gelişine kadar islâm tehdidi Bizans'dan çok daha büyük ölçüde batıyı ürkütmüştü; Bizanslıları, hatta Türkler bile ancak barbar ve putperest oldukları için endişelendirmekteydiler. Arapların Istanbul önündeki başarısızlıklarından beri savaş hristiyanlığın doğu sınırlarında filvâki sürekli bir hal olarak kalmış, fakat hiç bir zaman imparatorluğun birliğini ve varlığını tehdit edecek derecede ciddiyet kazanmamıştı. Bu savaş hali, iktisadî ve kültürel mübadeleye uzun bir süre hiç bir suretle engel olmamıştı. Arap, Bizanslı ile hemen hemen aynı derecede Grek-Roma medeniyetinin vârisi olmuştu. Onun hayat formları Bizanslının yaşayış şeklinden önemli bir ayrılık arzetmiyordu. Bizanslı, kendisini Kahire veya Bagdad'da Paris, Goslar veya hele Roma'da olduğundan

[15] *M.G.H., Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum, I*, s. 599. Bk. Huberti, *ayn. esr., s. 296, 303.*

[16] Mansi, *ayn. esr., XIX*, s. 597-600.

[17] Mansi, *ayn. esr., XIX*, s. 1042.

[18] Mansi, *ayn. esr., XIX*,s. 827-32.

[19] Anna Komnena, x, viii, 8, *II*, s. 218 vd.; x, ix, 5-6, *II*, s. 222.

çok daha rahat hissediyordu. Ağır buhranlar, misillemeler gibi nadir haller dışında imparatorluk ve hilâfet resmî makamları, karşılıklı zorla ihtida veya tanassur faaliyetine girişmemek ve mütekabilen, ibadetlerinin engelsizce yerine getirilebilmesi hususunda mutabıktılar. Bazı şan ve şeref düşkünü halifenin hristiyan hükümdarlarından istihkarla sözetmeleri ve onlardan bazen zorla haraç aldıkları vâki oluyordu, ama, Bizanslı, 10. yüzyıl sonlarının göstermiş olduğu gibi, korkulacak ve iyi organize edilmiş bir düşmandı.

Batı hristiyanı Bizanslının tahammül gücünü ve emniyet duygusunu paylaşamıyordu. O, hristiyanlığı ve zannettiği gibi Roma'nın vârisi olmasiyle mağrurdu. Buna rağmen iyice farkına varamadığı karanlık bir hoşnutsuzlukla, islâm medeniyetinin kendi medeniyetinden çok daha üstün olduğunu hissetmekteydi. İslâmın kudreti Katalanya'dan Tunus'a kadar bütün batı Akdeniz'e hâkimdi. Müslüman korsanlar hristiyan gemilerini pusuda bekliyorlardı. Roma müslümanlar tarafından yağma edilmişti. İtalya'da ve Provence'da korsan kaleleri kurmuşlardı. Ispanya'daki yurdlarından heran çıkabilir, sınırı aşıp Pirene'ler üzerinden Fransa'ya dökülebilirlerdi. Batı hristiyanlığı böyle bir taarruzu karşılayacak hiçbir teşkilâta sahip değildi. Karl Martell'in günlerinden beri münferit kahramanlar arap akınlarını püskürtmeye muvaffak olmuşlardı. Bir zaman için karolenjiyen devleti, lüzumlu bir savunma kalesi vazifesini görmüştü. papa Johannes X. ve Istanbul sarayı 915 yılında, müslümanları Garigliano'da müstahkem kalelerinden atabilmek için hristiyan hükümdarlarının bir ittifak (liga) kurmaları için müştereken çalışmışlardı [20]. 941 yılında Bizanslılar Provence dükü Hugue'e, Fréjus kalesine bir tarruzunda iltihak etmişlerdi. Hugue'ün son dakikada tereddüdü yüzünden bu taarruz sonuçsuz kalmıştı; fakat 972 yılında bu teşebbüs Provence ve italya hükümdarlarının bir ittifakı tarafından ikmâl olundu [21]. Fakat bu şekilde ittifaklar hep mahallî karakterde olup zaman zaman yapılıyor ve hayatları kısa oluyordu. Gereken asıl şey, daha plânlı, daha disiplinli bir birleşme ve amaca ulaşmak için daha büyük çaba harcamaktı. Bu husus, 846 yılında Petrus kilisesi yağmasının uyarıcı hâtıralar olarak yaşamaya devam ettiği Roma'da her yerden daha fazla takdir edilmekteydi.

10. yüzyıl içinde Ispanya'daki müslümanlar, hristiyanlar için elle tutulacak büyük bir tehdit teşkil etmekteydiler. Evvelce hristiyanlar tarafından kazanılmış olan arazi kaybedilmişti. Yüzyılın ortalarında büyük halife Abdurrahman III., yarımadanın münakaşasız hâkimi idi. Onun 961 yılındaki ölümü, halefi Hakem II. barış yanlısı ve Fâtımîlerle ve Fas'da İdrîsîlerle yaptığı savaşlarla meşgul bulunduğu için, bir nefes alma imkânı sağladı. Fakat Hakem'in 976 yılında ölümünden sonra sahneye Muhammed b. Ebî Emîr adındaki savaşçı vezir hâkim oldu. Bunun lâkabı el-Mansûr, yani "muzaffer" olup Ispanyollarca Almansor

[20] Liudprand, *Antapodosis*, s. 61 vd.; Leo of Ostia, s. 50 vdd. Bk. Gay, *L'Italie Méridionale et l'Empire Byzantin*, s. 161 (burada 915 tarihi tesbit edilmiştir); Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 184 vd.

[21] Liudprand, *ayn. esr., s. 135 ve 139;* Poupardin *Le Royaume de Bourgogne*, s. 94 vdd.

olarak meşhur idi. Ispanya'nın bu sıralardaki en kuvvetli hristiyan devleti Leon krallığıydı. Bu devlet Almansor'un yaptığı savletlerin en müthişlerine tahammül etmek zorunda kaldı. el-Mansûr 981 yılında, krallığın güneyindeki Zamora'yı aldı. 996'da bizzat Leon'u tahrip ve yağma etti; bundan bir yıl sonra, Kudüs ve Roma'dan sonra ünlü hac mahallerinin üçüncü sırasını işgal eden St. Jacob Compostella'yı yaktı. Bununla beraber Aziz'in kemik kalıntılarının içinde bulunduğu sandığa bir şey olmamasına itina gösterdi. el-Mansûr Barcelona'yı daha 986 yılında zaptetmişti. Kısa bir müddet sonra Pireneleri aşacakmış gibi görünüyordu; fakat 1002 yılında öldü[22]. Onun ölümünden sonra müslüman iktidarının çöküşü başladı. Aslında afrikalı korsanlar Antibes'i 1003'de, Pisa'yı 1005 ve bir ikinci defa olarak 1016'da ve Narbonne'u 1020 yılında yağmaladılar; fakat plânlı müslüman taarruz harbi bu an için sona ermişti. Mukabil taarruz zamanı gelmiş bulunuyordu[23].

Karşı saldırı Navarra kralı, Büyük lâkabiyle anılan Sancho III. tarafından plânlandı. 1014 yılında bu zat, müslümanlara karşı mücadele gayesiyle hristiyan hükümdarlar arasında bir birlik meydana getirmeye teşebbüs etti. Onun Leon ve Kastilia'daki hükümdar arkadaşları yardıma hazırdılar. Kral, Gascogne dükü Sancho Guillaume'un şahsında kendisine gayretli bir müttefik buldu. Fakat Fransa kralı Robert onun davetini cevapsız bıraktı. Elle tutulur bir başarı elde edilemedi. Fakat bu arada Sancho, çok daha, mukayese edilemiyecek derecede çok daha önemli bir müttefikin ilgisini kazanmaya muvaffak olmuştu. Muazzam Cluny organizasyonu, birbiri arkasından 115 yıl hüküm süren iki büyük başrâhibin - 994'de başrâhip olan ve 1048'de ölen Odilo ve onu takip eden ve 1109'a kadar yaşamış olan Hugue - idaresinde Ispanya meselesine özel bir ilgi duymağa başlamıştı. Cluny eskiden beri hacıların maddî sıkıntı çekmemeleri ve istirahatiyle ilgilenmiş olup Compostella'ya yapılan hac yolunun idaresinde söz sahibi olmaktan memnun kalmıştı. Ispanya hristiyanlığının emniyeti için yardıma seve seve hazırdı. Tosni şövalyesi Robert'in 1018 yılında, müslümanlar tarafından sıkıştırılan Barcelona düşesi Erselinde'ye yardım için Normandie'den koşup gelmesi, Normanlara özgü mâceraperestliğinin bunda bir rolü olması düşünülebileceğine rağmen, muhtemelen Clunylilerin etkisiyle izah olunmalıdır. Sancho ve halefleri devrinde Cluny nüfuzu Ispanyol kilisesi üzerinde gittikçe arttı ve bu kiliseyi reform hareketinin ön safına sürükledi. Papalığa gelince, Ispanya'da hristiyanlık sınırlarını genişletmeye matûf her hareketi sempatiyle karşıladığını inkâr etmiyordu. Cluny ve papalık, Saragossa emîrine taarruz eden Navarra kralı Sancho ile işbirlği yaptığı ve müslümanları güneye doğru tazyik altına almak hususunda Barcelona kralı Raymond-Bérengar I.'ı teşvik edip cesaretlendirdiği için Gaskonya dükü Sancho - Guillaume'u takdis ediyor. göklere çıkartıyorlardı[24].

[22] al-Mansur hakkında bk. Dozy, *Histoire des Musulmanes en Egypte, II*, s. 235 vdd.

[23] Ballesteros, *Historia de España, II*, s. 389 vdd.

[24] Boissonade, *Du nouveau sur la Chanson de Roland*, s. 6-22. Gerek Boissonade ve gerekse Hatem (*Les Poèmes Epiques des Croisades*, s. 43-63), Fliche (*L'Europe Occidentale de 888 à 1125*, s. 551 vdd.)'in görüşüne

Ispanya'daki müslümanlara karşı yapılan savaş bu suretle kutsal bir savaş mahiyeti aldı. Kısa süre içinde bizzat papalar bunun idaresini ellerine aldılar. 1063 yılında Aragon kralı Ramiro I., islâma karşı hazırladığı büyük bir saldırı hareketinin başlangıcında Grado'da bir müslüman tarafından öldürüldü. Onun ölümü bütün Avrupa'yı uyandırdı ve ateşlendirdi. Papa Alexandrus II. hiç vakit geçirmeden, haç uğruna Ispanya'da mücadele edenlere günahlarından af vaadederek Ramiro'nun harekâtını devam ettirecek bir ordu kurmaya başladı. Papalık hizmetinde bulunan bir norman savaşçısı, Guillaume de Montreuil, kuzey İtalya'da asker toplamaya başladı. Kuzey Fransa'da Aragon Kraliçesi Felicia'nın kardeşi Roucy kontu Ebles bir ordu teşkil etti. En büyük birlik ise Aquitania dükü Guy-Godefroi tarafından teşkil edildi ve seferin kumandanlığına bu zat getirildi. Fakat pek az şey elde edilebildi. Barbastro şehri zengin ganimetle zaptolundu ise de, tekrar kaybedildi[25]. Buna rağmen bundan sonra artık teşebbüsü devam ettirmek üzere fransız şövalyeleri durmadan Pirene'leri aşıp geldiler. 1073 yılında Roucy kontu Ebles yeni bir sefer organize etti. Papa Gregorius VII. bütün hristiyan hükümdarlarını bu sefere katılmaya davet etti. Papa bütün dünyaya Ispanya krallığının Aziz Petrus piskoposluğuna bağlı olduğunu hatırlatmasına rağmen, hristiyan şövalyelerinin inançsızlardan (müslümanlardan) zaptedecekleri her türlü araziden istedikleri gibi faydalanabileceklerini ilân etti[26]. 1078 yılında Bourgogne dükü Hugue I., Kastilia kralı Alfonso VI.'ya bir ordu başında olduğu halde yardıma geldi[27]. İki yıl sonra papa Gregorius VII., Guy - Godefroi tarafından idare olunan bir sefere şahsî iltifatta bulundu. Müteakip yıllar içinde her şey yolunda gitti. Kastilyalılar 1085'de hatta Toledo'yu zaptettiler[28]. Netice, nihayet müslümanların müteassıp Murâbıtîn idaresinde kuvvetlenmeleri oldu. 1087'den itibaren hristiyan şövalyeler gittikçe daha ısrarlı bir şekilde bunlara karşı koymak üzere Ispanya'ya davet olundular. Papa Urbanus II. bunlara destek oldu ve hatta, Kudüs'e hacca gitmek isteyen hacılara, paralarını islâmın tahribinden kurtarılmış olan ıspanyol şehirlerinin yeniden inşası için kullanmalarının daha yararlı olacağını ilân etti[29]. Asrın sonuna kadar Ispanya'daki mücadeleler mâcera arayan şövalyeleri kuzeyden kendisine çekti. Ancak 1096 yılında Huesca'nın ve 1101 yılında da Barbastro'nun zaptı ile seferlerin teakubu sona erdi.

11. yüzyılın sona ermesiyle kutsal savaş düşüncesi pratikte fiiliyata inkılâb etmiş bulunuyordu. Hristiyan şövalye ve askerlerinden, kilise tarafından

---

uyarak Ispanya'daki kutsal savaşların organizasyonunda Cluny'nin rolünü abartmışlardır. Halphen bu soruyu, Paris'deki Ecole des Hautes Etudes'de verdiği, henüz metinleri yayınlanmamış olan bir sıra konferansında enine boyuna tartışmış olup, Cluny'nin rolünün filvâki önemli olduğu ve fakat bu müessesenin gerçek askerî seferler organize etmediği fikrindedir. Ayrıca bk. Rousset, *Les Origines et les Caractères de la première Croisade*, s. 31-35.

[25] Boissonnade, *ayn. esr.*, s. 22-28; Fliche, *ayn. esr.*, s. 551 vd.

[26] Gregorius VII., *Registrum I*, 7, s. 11 vd. Ayrıca bk. Villey, *La Croisade: Essai sur la Formation d'une Théorie juridique*, s. 71.

[27] Boissonnade, *ayn. esr.*, s. 29 vdd.

[28] Boissonnade, *ayn. esr.*, s. 31 vd.

[29] Riant, *Inventaire Critique*, s. 68 vd.

aralarındaki küçük münazaaları bırakarak bunun yerine müslümanlara karşı savaşmak üzere hristiyanlığın sınır bölgelerine sefer etmeleri talep olunuyordu. Hizmetlerine mukabil bunlar, zaptedecekleri araziye sahip olacaklar ve ayrıca bazı uhrevî mükâfatlara da kavuşacaklardı. Bu mükâfatların ne olduğu pek belli olmuyor. Papa Alexandrus II.'un 1064 seferine katılacak olanlara genel anlamda bir günahların affını vaadetmiş olduğu anlaşılıyor[30]. Gregorius VII. ise sadece haç uğruna yapılan mücadelede ölenlere günahlarından af vaadediyordu[31]. O, aforoz edilen alman kralı Heinrich IV.'e karşı savaşan Schwaben dükü Rudolf'un askerlerine de buna benzer bir günahları af vaadinde bulunmuştu[32]. Papalık kutsal savaşların idaresini üzerine alıyordu. Çoğu zaman bu savaşları hazırlıyor ve çoğu kere de kumandanlarını tayin ediyordu. Zaptolunan arazi papalığın yüksek hâkimiyetinde iktâ arazisi oluyordu.

Büyük hükümdarların kendilerini bu işten uzak tutmak eğilimlerine rağmen, batı şövalyeleri kutsal savaş çağrısına şevkle icabet etmekteydiler. Bunları harekete getiren âmiller kısmen gerçek dinî mahiyetteydi. Bunlar birbirleriyle savaşmış olduklarından utanıyorlardı; haç için savaşmak istiyorlardı. Fakat araziye karşı duyulan açlık da, özellikle ilk doğan çocukların hakkının iyice yerleşmiş olduğu kuzey Fransa'da bu tür savaşlara büyük bir çekicilik bahş etmekteydi. Arazileri şimdi taşdan inşa olunan müstahkem bir şato etrafında toplanmış olan büyük arazi sahipleri mülklerini ve makamlarını paylaştırmaya artık yanaşmıyorlardı. Bu yüzden küçük oğullar talihlerini başka yerlerde aramak zorundaydılar. Yerinde duramamak ve mâceraperestlik fransız şövalyelik müessesesini ve özellikle Normanları içten kavramıştı. Normanlar ancak bir kaç nesilden beri toprağa bağlanmışlar ve göçebe yağmacılık hayatından vazgeçmişlerdi. Hristiyanlık vazifesini güney seması altında arazi kazanmak imkânı ile birleştirmek çok câzip bir şeydi. Kilise, hareketin gittikçe daha fazla gelişmesinden memnun olmakta haklıydı. Acaba bu hareket hristiyanlığın doğu sınırına da tevcih edilemiyecek miydi?

[30] Jaffé-Wattenbach, *Regesta*, No. 4530, *I*, s. 573
[31] Gregorius VII, *ayn. esr.*, ayn. yer.
[32] Gregorius VII, *ayn. esr.*, 14 B, s. 480 vdd.

İKİNCİ BÖLÜM

PETRUS'UN KAYASI

"Benim vasıtamla krallar hüküm sürer
ve emîrler adaleti yerine getirirler.."
Süleyman'ın meseleleri VIII, 15

İslâm istilâsının med dalgası Ispanya'da geri çekilirken papa, yeniden işgal olunan bölgelerin kiliseleri üzerinde hâkimiyet sağlamakta güçlük çekmedi. Batı hristiyanlığınca, uydurma olduğu halde gerçek olarak kabul edilmiş bulunan *Constantinus bağışı* papaya bir çok ülke üzerinde dünyevî hâkimiyet hakkı bahşettiği gibi, buna İberik yarımadasının eklenmiş olmasının farkına bile varılmamıştı. Ayrıca Ispanya'da papanın iddiasına karşı koymak imkânına sahip hiç bir kilise kudreti de mevcut değildi. Doğu hristiyanlığı için ise, durum başkaydı. Aziz Petrus tarafından kurulmuş bulunan Antakya ve Aziz Markus tarafından tesis edilmiş olan İskenderiye patriklikleri de Roma patrikliği kadar eskiydiler. Aziz Jakob'un kilisesi olan Kudüs patrikliği ise daha genç olmakla beraber, dünyanın en kutsal şehrine gösterilmesi gereken hürmet ve itibara sahipti. Istanbul patrikliğine gelince bu, bütün rakîplerin en kudretlisiydi. Gûya Aziz Andreas tarafından kurulmuş olduğu iddia edilmesine rağmen Istanbul patrikliği, her ne kadar eskilik bakımından aynı otoriteyi ileri süremiyorduysa da Istanbul Yeni-Roma idi. Eski imparatorluk merkezinin yerini almıştı. Hristiyan imparatorlarının kesintiye uğramamış bir zincirinin hâkimiyet merkezi idi ve bütün hristiyanlığın, diğerlerine göre tartışmasız en büyük şehriydi. Istanbul patriği pekâlâ, kendisini cihanşümûl (oekumenik) olarak ilân ve medenî dünyanın en yüksek kilise başkanı addedebilirdi. Bizans'daki dinî muhalefet istediği kadar, imparatorların gittikçe artan önemine karşı terazinin diğer kefesine eski Roma'yı koyarak denge sağlamaya uğraşsın, doğuda hiç bir kimse ciddi olarak, sık sık yakışıksız hareketlerde bulunan küçük asılzadelerin veya kuzeyli barbar iktidar sahiplerinin boyunduruğu altına giren küçülmüş, büzüldükçe büzülmüş batı şehri piskoposunun, eski ve sürekli geleneklere sahip doğu kilisesi üzerinde herhangi bir hâkimiyet iddiası ileri sürebileceğini aklına bile getiremezdi. Buna rağmen Roma her zaman için özel bir hürmet ve itibara mazhar olmayı başarmıştı. Roma'nın bütün hristiyanlığın yüksek hâkimiyetini iddia etmesine kulak asılmamasına rağmen, yine de ona, umumî olarak ve hem de ökumenik patrik tarafından hristiyanlığın büyük piskoposları arasında, birinciler sırasında bir mevki tanınmış bulunuyordu. Bunun dışında hiç kimse, hristiyanlığın bir bütün olduğunu, bir bütün olmak zorunda bulunduğunu süpheye düşürmeye razı değildi.

Güney doğu patriklikleri Araplar tarafından yapılan fütuhat sonunda kudretlerinin büyük bir bir kısımını kaybetmişlerdi. Istanbul, doğu kiliselerinin koruyucusu mevkiine yükselmiş bulunuyordu. Istanbul ile Roma arasında, geçen uzun zaman içinde, hiç birisi muahhar polemikçilerin kabul etmek hatasına düştükleri ölçüde ciddi ve sürekli olmayan, kilise meseleleri üzerinde bir çok anlaşmazlıklar, ihtilâflar vuku bulmuştu [1]. Fakat hristiyanlığın vahdeti evvelce olduğu gibi şimdi de herkes tarafından kabul olunan bir husus idi. Ancak 11. yüzyıl içinde Roma kilisesinin organizasyonu yenilendi. Yapılan reformlar büyük ölçüde Cluny ve Lorraine'deki manastırların etkisiyle ve başlangıçta, bu sırada Roma'ya hâkim bulunan dünyevî makamlar tarafından icra olundular. İmparator Heinrich III. bu sahada çok faaliyet göstermekle temayüz etmiş ve reform hareketlerini o kadar hızlandırmıştı ki, onun ölümünden sonra kilise, reform işini kendi kendine devam ettirecek ve hatta dünyevî iktidara zıd anlamda geliştirecek duruma gelmişti. Bu hareketten, Roma'nın cihanşümûl rûhanî üstünlüğü ve onun dünyevî hükümdarlar üzerine hâkimiyeti üstünde ısrarla duran teoriler doğdu. Bu telâkkîlerse doğu ile yeniden zihniyet farklarının meydana gelmesine sebep oldular.

Temel tartışma, Roma'nın üstünlük iddiasının yeniden te'yîd edilmesi etrafında koptu. Ancak ihtilâflar tek tek kilise dogma ve kilise âdetleri üzerinde başladı. Otoritesini tesis etmek arzusu ile papalık, kilise âdetlerinin yeknasak bir forma sokulmasına uğraşıyordu. Bu anlamda meselâ sadece siyasî ve rûhânî sebeplerle, bütün dünya papazlarının evlenmelerini yasaklamak istemekle kalmıyor, bütün litürji ve ibâdet törenlerini de yeknesaklaştırmayı arzu ediyordu. Bu şekildeki reformlar batı için pekâlâ mümkündü; fakat doğu kiliselerinin âdet ve gelenekleri büsbütün başka bir yapıda idiler. Roma sahasında grek kiliseleri mevcut olduğu gibi Istanbul kilisesinin hâkimiyet sahasında da lâtin kiliseleri vardı. Güney İtalya'da iki rûhânî sahanın sınırları ise çoktan beri münazaalı idi. bu sıralarda alman tesiri, Romada "*ruhulkudüs prosesyonu* ile ilgili olarak apostolik iman formülü içine *filioque* kelimesinin sokulmasına sebep olmuştu. Reformcu papalar bu gibi meselelerde selefleri gibi ödün vermeye veya meseleyi sükûtla geçiştirmeye eğilimli değillerdi. Takışmaların vukuu muhakkaktı.

Papa Sergius IV., her papa veya patriğin rûhânî tahta çıkışında meslekdaşlarına göndermesi mutad olan tavsiye mektubunda bu *filioque* kelimesini kullandı. Istanbul patriği Sergios II. bunun üzerine papanın adını Istanbul'un patriklik kiliselerinde, kilisenin hayırhâhları listesine kaydettirmeyi reddetti. Bu olay Bizanslılar için sadece ve sadece, şahsen papanın kilise doktrininin bir meselesinde ortodoks, yani doğru inançlı, addedilmediği anlamını taşımaktaydı; bu hareket hiç bir suretle bütün batı kilisesinin ortodoks inançlı olup olmadığı meselesini ortaya atmış değildi. Fakat papa ve onu gerçek inanç doktrininin ana kaynağı addetmeye alışmış bulunan batı kiliseleri tarafından bu

[1] Roma ile Istanbul arasındaki ilişkilerin en iyi genel tasviri için bk. Every, *The Byzantine Patriarchate*, tür. yer.

hareket çok daha şümûllü ve derin addolundu. Patrik, papanın adını mezkûr listeye kaydettirmek hususunda yapacağı bir teklif ile elinde bir nevi baskı vasıtası bulunduğunu hissetti [2].

1024 yılında papa Johannes XIX.'e Istanbul'dan, Roma'ya ünvan bakımından üstünlük tanımak ve Istanbul'a uygulama yönünden tam bir bağımsızlık kabul edilmek gibi akıllıca bir formülü benimsemek suretiyle kiliseler arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak önerisi geldi. Formül şöyle idi: "Istanbul kilisesi, Roma Papa'sının rızasıyla, nasıl Roma kilisesi *universum* (cihan) içinde ise, kendi bölgesinde aynı şekilde üniversel (cihanşümûl) addolunmalıydı". Bizzat Johannes bu formülü kabule tarafdar bulunuyordu; fakat Dijon'daki St. Benignus manastırının Cluny tarikatine mensup başrâhibi ona derhal şiddetli bir mektup yazıp, dünya ve âhirette bütün iktidarın, bağlamak ve çözmek yetkisinin sadece Aziz Petrus'un makamına ait bulunduğu hakkında onu uyararak papa'dan, cihanşümûl kiliseyi idare hususunda daha büyük salâbet ve ısrar göstermesini talep etti; Bizans, reform görmüş papalığın böyle ta'vîzlere yanaşmıyacağını hissetmeliydi [3].

Yüzyılın ortasında Normanların güney İtalya'ya yaptıkları akınlar, papalıkla doğu imparatoru arasında siyasî bir ittifakı istenilir bir şey haline getirdi.Fakat papalık bu sıralarda artık kilise bakımından vahdeti tam bir program olarak benimsemiş olup güney İtalya'daki grek kiliselerinde câri ve bir çok italyan kilisesi tarafından da, ta Milano'ya kadar kabul edilmiş olan âdetlerden bir çoğunu kaldırmaya uğraşıyordu. 1043 yılında mağrur ve harîs bir kimse olan Mikhail Kerullarios Istanbul patriği olmuştu; o da kendi kiliše sahasında âdetleri tevhîde kararlıydı. Onu bu karara sevkeden husus, yeni işgal edilmiş olan Armenia'daki, *akşam taamı* âyînlerinde mayasız ekmek kullanmak gibi âdetlerin hâkim olduğu kiliseleri kolayca temsîl edebilmek, yani ortodoks kilise içinde eritmek imkânını bulmuş olması idi. Fakat onun bu politikası bizans İtalya'sındaki lâtin kiliselerini ve Istanbul'da ecnebî tüccar, hacılar ve vareg muhafiz alayı mensupları için mevcut olan batı kiliselerini tedirgin etti. Bu sonuncular patriklik emrine muhalefet edince, Kerullarios'un emriyle kapatıldıkları gibi, patriklik kançilaryası da Lâtinlerin âdetlerini tahkir ve tezlîl eden yazılar yayınlamaya başladı.

Kerullarios, teolojik anlaşmazlık konusu ile ilgili değilmiş gibi görünmektedir. Roma aynı şekilde davrandığı takdirde papanın adını kilise listelerine kaydetmeye hazırdı. Mücadele konusu sadece kilise âdetleriydi. Bu sebeple İtalya'daki kilise bölge sınırları meselesini ele aldı. Bu, lâtin kilisesine mensup olan Normanların akınları sebebiyle daha da infilâka müsait bir problemdi. Bizans

[2] Bu olay hakkında bk. Michel, *Humbert und Kerularios*, *I*, s. 20-40. Heinrich II.'in Roma'da 1014 yılında yapılan taçlandırma töreni sırasında "filioque"nin inanç formülü içine sokulduğuna dair emareler mevcuttur. Berno, *Libellus de Officio Missae*, *M.P.L.*, *CXLII*, sütun 1061 vd.

[3] Radulph Glaber, Bouquet, *R.H.F.*, *X*, s. 44 vd. Bu müzakerelerden hiç bir grek kaynağı söz etmez, fakat bunların gerçekten vukubulduğundan şüpheye hiç sebep yoktur.

teb'ası olmakla beraber lâtin kilisesine mensup olan bizans İtalya'sı valisi, lombard aslından Argyros bu münasebetle müzakerelere girişti. İmparatorun valiye güveni vardı; fakat, başka türlüsü düşünülemiyeceği gibi, Kerullarios ona itimad edemiyordu. Şartlar da Kerullarios'a müsait bir hal almıştı. 1053 yılında, daha henüz Roma'dan Istanbul'a gidecek olan papalık legatları (elçi) tayin olunmadan, papa Leo IX. Normanlar tarafından esir edildi. Papanın legatları, kardinal Umberto de Silva Candida'nın başkanlığında bundan bir yıl sonra Istanbul'a geldiklerinde imparator tarafından hürmet ve itibar gördüler; fakat Kerullarios bunların gerçekten papa tarafından tayin olundukları ve papanın bulunduğu esaret hali içinde bu zevat tarafından yapılacak vaadleri yerine getirmek iktidarında olup olmadığı hususunda şüphe ibrâz etti. 1054 nisanında daha müzakereler çok gelişmediği bir sırada Leo birdenbire öldü; bununla elçiler, haiz olduklarını iddia ettikleri yetkileri tamamiyle kaybetmiş bulunuyorlardı. Yeni bir papa seçilinceye kadar bir yıl geçti; onun nasıl bir politika izliyeceğini de kimse bilmiyordu. Kerullarios müzakerelerin devamını reddetti. İmparatorun anlaşmak hususundaki arzusuna rağmen husule gelen heyecan çok büyüktü. Nihayet papalık elçileri Ayasofya kilisesinin mihrabına, patrik ve müşavirlerini aforoz eden ve fakat bizans kilisesinin ortodoksluğunu özellikle vurgulayan bir *bulla* bıraktıktan sonra hiddetle Istanbul'u terkettiler. Buna cevap olarak patrik Kerullarios, adı geçen bullayı üç sorumsuz ve yetkisiz kişinin eseri sıfatiyle reddeden ve iman formülüne *filioque* kelimesinin sokulması ile evli papazların takibata uğratılmasını müessif bir olay olarak zikreyleyen ve fakat ne bütünüyle Roma kilisesini, ne de üzerinde anlaşmazlık mevcut olan diğer âdetleri ağzına bile almayan bir synod topladı. Fiilî durum, acı bir hoşnutsuzluk havasının yaratılması bir tarafa bırakılacak olursa, hiç değişmemiş, olduğu gibi kalmıştı.

İskenderiye ve Kudüs kiliseleri bu meseleye karışmamışlardı. Antakya patriği Petrus III., Kerullarios'un hiç yoktan zorluklar meydana getirdiği kanaatindeydi. Onun kilisesi papanın adını kilise listelerine yazmaya devam etmiş olup, bu usulün neden terkedileceğini anlamıyordu. Belki de harîsliğinden ürktüğü Kerullarios'un, kendi patriklik tahtının bağımsızlığına karşı plânlar kurmasından korkuyordu. Muhtemelen imparatorun politikasına sempati duymaktaydı. Ayrıca o, âdetlerin ve dinî törenlerin yeknasaklaştırılmasını destekliyecek durumda da değildi; çünkü onun kilise bölgesi *(dioecesis)* süryânî litürjisini uygulayan kiliseleri de ihtiva etmekte olup bunlardan pek çoğu, imparatorluğun siyasî sınırları dışında kalmaktaydılar. İstese bile bunlar üzerinde etkili olamazdı; onun için de kilisesini münazaa dışında tuttu[4].

[4] Bu sözde Kerullarios şisma'sı hakkında bk. Michel, *ayn. esr.*, tür. yer ve özellikle *I*, s. 43-65; Jugie, *Le Schisme byzantin*, özellikle s. 187 vdd.; Leib, *Rome, Kiev et Byzance*, s. 27 vdd.; Every, *ayn. esr.*, s. 153-72. Jugie (s. 188) Leo IX.'nun Kerullarios'a gönderdiği mektup (*M.P.L., CXIII*, sütun 773 vd.) ile Kerullarios'un Antakya patriği Petrus'a yazdığı mektuptan (*M.P.G., CXX*, sütun 784) patriğin, papanın adını kilise registerlerine geçirme işlemini ihyaya hazır olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Antakya patriği Petrus'un tutumunun sebepleri hakkında sadece tahminler ileri sürülebilir; ancak onun tutumu Kerullarios ile giriştiği yazışmadan açıkça belli olmaktadır. Onun *M.P.G., CXX*, sütun 756-820'de bulunan mektuplarına bk.

Müteakip onyıllar içinde münasebetler bir az düzeldi. Mikhail Kerullarios 1059'da azledildi. Onun ayrılmasından hemen sonra lâtin kiliseleri Istanbul'da yeniden kapılarını açtılar. Güney İtalya'da 1059 yılından beri papalığın sadık müttefikleri olan Normanların gittikçe artmakta olan başarısı, Bizans'ın buralarda kilise bakımından iddialarda bulunmasını pek akıllıca bir hareket olmaktan çıkarmıştı. 1061'de norman Robert Guiskard, Sicilya'yı Araplardan temizlemek için sefere çıktı. Bu, papanın da tasvîb ettiği bir kutsal savaş idi. Burada da Bizans, kilise cemaatlerinin kontrolünden vazgeçmek durumunda kaldı. 1073 yılında imparator Mikhail VII. Roma ile namuslu ve samimî bir anlaşmaya varmanın gerekliliğini idrak etti. 1071 yılında Bari'nin Normanlar tarafından zaptından beri, papanın nüfuzunun belki de önleyebileceği başka türlü taarruzlardan da korkmaktaydı. Anadolu'ya türkmen taarruzu başlamıştı. Mikhail asker bulmak için çırpınmaktaydı. Papalığın müsait tutumu ile batıdan ücretli asker toplanması kolaylaştırılabilirdi. 1073 yılında faal ve âteşîn tabîati ve namusluluğu ile daha önceden ün kazanmış olan kardinal Hildebrandt, Gregorius VII. ünvaniyle papa seçildi. Gregorius, makamının üstünlüğü hakkında sarsılmaz bir kanaate sahip bulunduğu için doğu patriğine ayrıca şahsı ve seçimi bakımından mutad bir tavsiyenâme yazmayı gerekli görmedi. Buna rağmen imparator Mikhail VII. ona dostça bir jestte bulunmayı maslahata uygun buldu. Yeni papaya, daha sıkı bir bağlılık arzusunu telmîh eden bir tebrik mesajı gönderdi. Gregorius buna memnun olmuştu; venedik patriği Dominicus'u, doğudaki durum hakkında kendisine bilgi vermesi amacıyla ve *legat* (elçi)'ı olarak Istanbul'a gönderdi [5].

Dominicus tarafından tenvîr edilen Gregorius, imparator Mikhail'in samimiyetine inandı. Ayrıca Anadolu'daki durumu da öğrendi. Burada mevcut olan şartlar, hac seyahatleri üzerinde ciddî surette etkili olmaktaydı. Her ne kadar Filistin henüz hacılara kapanmış değildiyse de, türkmen istilâsı durdurulamıyacak olursa, Anadolu yolu ile Filistin'e seyahat yakın bir gelecekte imkânsızlaşacaktı. Hayallerle dolu idare sanatının ânî bir ilhamiyle Gregorius yeni bir politika tasarladı. Ispanya'da bu kadar başarılı şekilde yürütülmüş olan kutsal savaş Asya'ya da teşmîl olunmalıydı. Bizans'daki dostları askerî yardıma mühtaçtılar. Papa onlara kilisenin yüksek kumandasında, hristiyan şövalyelerinden müteşekkil bir ordu gönderecekti. Ortada çözümlenmesi gerek kilise sorunları da mevcut bulunduğuna göre, bu orduyu papa bizzat kendisi idare edecekti. Birlikleri müslümanları Anadolu'dan kovacaklar ve bu iş bitirilir bitirilmez Gregorius Istanbul'da bir konsil toplıyacak ve bu konsilde doğu hristiyanları, minnet duyguları ile dolu bir itaat içinde, aralarındaki anlaşmazlıkları halledip Roma'nın yüksek hâkimiyetini tanıyacaklardı [6].

[5] Bk. Gregroius VII., Mektuplar, *Registrum I*, 46, 49; *Registrum II*, 37, *I*, s. 70, 75, 173. Dominikus'un Istanbul'u ziyareti de aynı yerde (*I*, 18, s. 31 vd.) verilmektedir. Gregorius'un, papa seçildiğini doğu patriğine resmî bir tavsiyenâme ile bildirmeyi ihmâl etmiş olması muhtemeldir. Bk. Dvornik, *The Photian Schism*, s. 327 vd.

[6] Jaffé, *Monumenta Gregoriana*, I, 46, 49; II, 3, 137, *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, *II*, s. 64 vd., 69 vd., 111-12, 150 vd.

İmparator Mikhail'in, papanın maksadını bilip bilmediği, bunu uygun bulup bulmadığı hakkında bir şey söyliyecek durumda değiliz. Çünkü Gregorius plânını uygulayacak durumda değildi. Güttüğü siyasetin hiç ödün vermeyen samimiyeti onu batı ile gittikçe derinleşen anlaşmazlıklara sürüklemekteydi. Doğuya ait plânlarından vazgeçmek zorunda kaldı; fakat bunu hiç bir zaman unutmadı ve doğuya karşı duyduğu ilgiyi hiç kaybetmedi.

Mikhail VII. 1078 yılında imparatorluktan düşürüldü. Gregorius bu haberi alır almaz, tahtı zorla eline geçirmiş bulunan Nikephoros Botaneiates'i aforoz etti. Pek az sonra İtalya'da, düşürülen imparator olduğunu iddia eden bir şahıs ortaya çıktı. Normanlar bir süre ona inanırmış gibi davrandılar; Gregorius da onu destekledi. Diğer taraftan Nikephoros Botaneiates de 1081 yılı nisanında Aleksios Komnenos tarafından tahttan düşürülünce, papa, aforozunu yeni imparatora da teşmîl etti. Haziran ayında Aleksios papaya bir mektup yazarak onun tevecc-cühünü ve Robert Guiscard'ın taarruzlarına karşı yardımını sağlamaya çalıştı; fakat başvurusuna cevap almadı. İmparator, alman imparatoru Heinrich IV.'in şahsında daha ümit verici bir müttefik buldu. Bu arada Istanbul'da bulunan lâtin kiliselerini kapattı. Bizanslılara göre, papanın kalleş ve dinsiz Normanlarla işbirliği yaptığı açık bir keyfiyetti. Aralarında, papanın gururu ve kalpsizliği hakkında mübalâğalı ve hayalî hikâyeler anlatılmaktaydı. Papa, bizzat kendi siyasetinin ördüğü felâket ağına düşmüş olarak ölünce, Bizanslılar bu haberi Tanrı'nın adaleti olarak memnunlukla telâkkî ettiler [7].

Doğu ve batı hristiyanlığı arasındaki münasebetler hiç bir zaman Gregorius'un ölüm yılı olan 1085'deki kadar buz gibi soğuk olmamıştı. Doğu imparatoru, gayet açık bir şekilde, düşüncesiz bir takım mâceraperestleri hristiyan kardeşlerine saldırmaya teşvik eden bir papa tarafından aforoz edilmiş, buna mukabil ise papanın başdüşmanı olan Almanya kralı Bizans'dan açıkça malî yardım görmekte bulunmuştu. Her iki tarafta da birbirine karşı kırgınlık ve kızgınlık artmıştı. Buna rağmen henüz fiilî bir *schisma* (kilise ayrılığı) vuku bulmuş değildi. Devlet ve idare sanatı hristiyanlığın birliğini hâlâ ayakta tutabilirdi. Doğu, imparator Aleksios'un şahsında yeteri kadar kıvraklığa ve uzakgörüye sahip bir devlet adamına malik bulunuyordu; şimdi de batıda aynı ölçüde bir devlet adamı ortaya çıkacaktı.

Odo de Lagery 1042 yılı civarında doğmuş olup Châtillon-sur-Marne'da oturan soylu bir aileye mensuptu. Reims'deki Kathedral mektebine devam etmiş ve burada kendisine, sonradan Karthaeuser tarikatini kuracak olan Aziz Bruno hocalık etmişti. Odo, Reims'de kalarak piskoposluk başdanışmanı ve bundan sonra da kathedralin baş *diakos*'u olmuştu. Fakat bu iş onu tatmin etmekten uzaktı. Ânî olarak Cluny manastırı câmiasına katılmayı kararlaştırdı. 1070 yılında onun istidat ve kabiliyetinin farkına varan başrahip Hugue tarafından

[7] Anna Komnena, III, x, 1-8, *I*, s. 132-36; Malaterra, *Historia Sicula*, *M.P.L.*, *CXLIX*, sütun 1192. Anna Komnena (I, xiii, 1-10, *I*, s. 47-51) Gregorius ile Heinrich IV, arasındaki mücadeleyi düşmanca ve hakaretâmiz bir şekilde tasvir etmektedir.

tarikata kabul edildi. Bir süre manastırda *prior* (başrahip) vazifesi gördükten sonra Roma'ya naklolundu. Burada kısa müddette temayüz etti; 1078 yılında Gregorius onu Ostia kardinal-piskoposluğuna tayin etti. 1082'den 1085'e kadar Fransa ve Almanya'da papalık legatı olmuş ve dönüşünden sonra da papalığın felâket dolu son yıllarında Gregorius'un yanında kalmıştı. Gregorius sürgünde ölüp de Guibert, mukabil papa sıfatiyle, Roma'da hüküm sürmeye başlayınca, meşrû kardinaller, Gregorius'un yerine, zayıf bir şahsiyet olan Monte Cassino başrahibini, arzu etmemesine rağmen, papa seçtiler; bu zat Victor III. ünvanını aldı. Ostia kardinali bu seçimi beğenmemiş ve memnuniyetsizliğini ifadeden de çekinmemişti. Buna rağmen Victor ona kızmadı ve ölüm yatağında, 1087 eylülünde, kardinallere onu kendisine halef seçilmek üzere tavsiye etti. Gregorius da, bilindiği gibi, kendisine onun halef olmasını arzu etmişti; fakat onu Urbanus II. ünvaniyle papalığa seçecek olan kardinaller meclisi *(conclave)* ancak 1088 yılı mart ayında Terracina'da içtima edebildi [8].

Urbanus görevine tam uygun bir kişiydi. Uzun boylu, sempatik sakallı bir çehreye, nezaketli bir tabîate ve iknâ edici bir hitabete sahip, etkili bir izlem bırakan bir adamdı. Ateşli yaratılış ve inatçılık bakımından Gregorius VII.'dan her ne kadar daha aşağı bir düzeyde idiyse de, görüş ve insanlara muamele bakımından ona üstün bulunuyordu. Gregorius kadar mağrur ve onun kadar inatçı değildi ama, zayıf da değildi. Papaya sadakati ve inancı yüzünden Almanya'da Heinrich IV. tarafından zindana atılmıştı. Sert ve uyuşmaz olabilirdi, fakat yumuşaklığı, ılımlılığı daha da yeğ tutardı. Kavga ve kızgınlık doğuracak görüş aykırılıklarından çekinmeyi her zaman için makbul saymıştır.

Güç bir mirasa konmuştu. Tehlikeye marûz kalmadan sadece Normanların memleketinde hareket edebiliyordu. Normanlara gelince, bunlar kendi çıkarlarını düşünen, güvenilmez müttefikler idiler. Roma, mukabil papa Guibert'in elinde bulunuyordu. Urbanus kan dökülmemesi şartiyle ancak şehrin varoşlarına kadar gelmeye cesaret edebilirdi. Kan dökülmesini ise istemiyordu. Daha kuzeyde onu Toscana düşesi Mathilde sarsılmaz sadakatiyle, bütün muazzam hâkimiyet bölgesinde desteklemekteydi. Mathilde 1089 yılında mevkiini, kendisinin yarı yaşında bile olmayan bir alman çocuğu, Bavyera veliahdi Welf ile, dünyayla alay edercesine, evlenmek suretiyle daha da güçlendirdi. Fakat 1091 yılında birlikleri, alman imapratoru Heinrich tarafından Trisontai savaşında bozguna uğratıldı. Heinrich kuvvet ve kudretinin doruğunda bulunuyordu. 1084 yılında mukabil papa arafından imparatorluk tacı gidirilmiş olan Heinrich, şimdi bütün Almanya'nın efendisi durumunda bulunduğu gibi, kuzey İtalya da onun ayakları altına serilmişti. Urbanus kadar sallantılı bir durumda bulunan bir papa, daha uzak bölgelerde tarafdar ve itaat ümit edemezdi.

Fakat Urbanus ısrarla ve basîretle, 1093 yılında durum temelinden değişinceye kadar çalışmaya devam etti. Silâh yerine para kullanarak bu yılın

[8] Urbanus'un daha önceki hayatı için bk. Leib, *ayn. esr.*, s. 1-4 ve Gay, *Les Papes du XI e siècle*, s. 356 vdd.

noelini Roma'da geçirmeyi başardı ve ertesi ilkbaharda da Vatican'a yerleşti İmparator Heinrich, hoşnutsuzluğunu Urbanus'un gizliden gizliye körüklediği kendi oğlu Konrad'ın ayaklanması ile hareket serbestliğini kısmen kaybetmişti. Doğduğu memleket olan Fransa'da Urbanus'un teşkilâtçılık kabiliyeti, bütün kilise hiyerarşisini kendi kontrolü altına almayı becermişti. Ispanya'da nüfuz ve itibarı her türlü şüphenin üstündeydi ve yavaş yavaş batının diğer uzak ülkeleri de onun rûhânî otoritesini tanımışlardı. Urbanus, resmen düşmanları olanlar dışında dünyevî hükümdarlara karşı en büyük ve bazen son derecesine varan bir hoşgörü göstermekteydi. 1095 yılı başlarken o artık bütün batı hristiyanlığının rûhânî efendisi ve hâkimi olmuş bulunuyordu [9].

Urbanus bu arada dikkatini doğu hristiyanlarına tevcih etmişti. Robert Guiscard'ın ölümünden sonra, bunun kardeşi olan Sicilya hükümdarı Roger, Normanlar arasında en kudretli şahsiyet olarak temayüz etmişti ve Roger Bizans'ı kızdırmaya devam etmeyi istemiyordu. İyiliksever bir tasvîb ile Urbanus, Bizans sarayı ile müzakere yolunu açtı. 1089 eylülünde Melfi konsilinde, imparatorun elçisinin hazır bulunduğu bir toplantıda, imparator Aleksios'a karşı alınmış olan aforoz kararını kaldırdı. Aleksios, yapılan bu jeste, aynı ay içinde Istanbul'da bir *synod* toplayarak mukabelede bulundu; bu synod, papanın adının register'lere "kanunî bir kararla değil, sehven kaydedilmediğini" tesbit ederek, papadan bir tavsiyenâme gelir gelmez kaydın derhal icra edilmesini teklif etti. Synod, kiliseler arasında anlaşmazlık için hiç bir gerçek sebebin mevcut bulunmadığını ilân ve bu hususta İskenderiye ve Kudüs patrikliklerinin fikir ve öğütlerinin alınmasını tavsiye ediyordu. Antakya patriği synoda şahsen katılmıştı. Istanbul patriği Nikolaos III. varılan kararlar hakkında aydınlatmak ve onsekiz ay içinde bir tavsiyenâme göndermesini rica etmek üzere Urbanus'a bir mektup gönderdi. Bu yazısında papaya, Istanbul'daki lâtin kiliselerinin, âdet ve geleneklerini uygulamak hususunda en büyük serbestliğe sahip olduklarını temin ediyordu. Teolojik münazaayı mucip sebeplerden bahis bile edilmemişti. Bu husus, imparatorun İtalya'daki elçileri olan Trani metropoliti Basileios ile Rossano başpiskoposu Romanos'un hoşuna gitmedi. Bunlar, papalığın bölgelerine müdahalesinden tedirgin olan grek rûhânîleri olup, papanın bir takım tarihî mülâhazalarla, rûhânî *dioecesis* (hâkimiyet bölgesi)'nin hukukî bakımdan Selânik'i de kapsaması gerektiğini iddia etmesine içerlemiş bulunuyorlardı. Onlar imparator Aleksios'un mukabil papayı desteklemesini tercih ederlerdi. Fakat Aleksios, kimin daha iyi işe yarayacağını bildiği gibi, bizans İtalya'sının kaybedildiğini kabul edecek kadar gerçekçi bir görüşe de sahip bulunuyordu; mukabil papa Guibert'e gelince, o da pek az sonra Roma'da topladığı bir konsilde, papazların evlenmelerini mahkûm etmek suretiyle grek dostlarını gücendirdi [10].

[9] Gay, *ayn. esr.*, s. 358-63.

[10] Synod hakkındaki haber, buna ait olan mektuplarla birlikte Holtzmann'ın şu makalesinde bulunur: *Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im Jahr 1089, Byzantinische Zeitschrift*, XXVIII, s. 60-67. Synod hakkında yukarıda zikredilen buluntunun anlamı ancak, patrik Sergios II.'un 1009 yılında meseleyi bir synoda havale etmeden veya diğer patriklerle istişarede

Urbanus, pek muhtemeldir ki, yeni teolojik münazaalı sorunları ortaya atmamak mülâhazasiyle, bir tavsiyenâmeyi Istanbul'a hiç bir zaman göndermedi ve onun adı da Istanbul registerlerine hiç kaydolunmadı. Fakat iyi ilişkiler yeniden kurulmuş oldu. İmparator Aleksios'un bir elçi heyeti 1090'da Urbanus'u ziyaret ederek dostane selâmlar tebliğ etti. Resmî bizans görüşü, Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos tarafından telif edilen bir makalede açıklandı. Müellif, okuyucularından, kilise âdetlerinin her yerde aynı olması meselesinin önemini gözlerinde pek büyütmemelerini talep etmekteydi. Apostolik iman formülüne *filioque* kelimesinin eklenmesine teessüf ediyor ve fakat, lâtin dilinin teolojik terimler bakımından fakir olmasının yanlış anlamalara sebep olduğunu, sorunu açıklamak bakımından ilâve ediyordu. Papalığın doğu kiliseleri üzerinde hâkimiyet iddiasını ciddiye almamaktaydı [11]. Aslında kiliselerin parçalanması için hiç bir sebep bulunmadığına kaani idi. Doğunun diğer teologları, kilise âdetleri arasındaki farkları tartışmaya devam ettiler; fakat bunların itirazları da ılımlı bir ifade taşımaktaydılar. Bu din âlimleri arasında birisi de, Lâtinlerin törenli akşam taamlarında mayasız hamurdan yapılmış ekmek kullanılmasını tenkid eden Kudüs patriği Symeon II. idi. Fakat onun tenkidine hiç de kavga arayan sert bir ifade karışmış değildi [12].

1095 yılı başında papa Urbanus Roma'dan kuzeye doğru seyahate çıkarak bütün batı kilisesi temsilcilerine, mart ayı içinde Piacenza'da kendi papalık devresinin ilk büyük konsiline katılmalarını bildirdi. Orada toplanan rûhânîler *simonie* (memuriyetlerin parayla satılması), papazların evlenmesi ve kilise içinde parçalanmalar aleyhinde çıkarılan papalık emirlerini tasdik ettiler. Fransa kralı Philippe'in zinâ suçu üzerinde konuşuldu, fakat Urbanus, bizzat Fransa'ya gidinceye kadar bu hususta her hangi bir adım atılmaması kararlaştırıldı. İmparatorun oğlu Konrad'ın elçileri, papa ile Konrad arasında Cremona'da bir mülâkat hazırlamak için papanın yanına geldiler. Kiew'de hüküm süren iskandinav hânedanına mensup olan, imparator Heinrich IV.'in zevcesi Praxedis bizzat papanın yanına gelerek, kocası tarafından marûz bırakıldığı küçük düşürücü muamelelerden şikâyet etti. Konsil, papanın başhakem sıfatiyle başkanlık ettiği, batı hristiyanlığının en yüksek mahkemesi fonksiyonunu görmekteydi.

Konsile katılan ziyaretçiler arasında imparator Aleksios'un elçileri de bulunuyorlardı. İmparatorun Türklere karşı yaptığı savaşlar iyi bir istikamet

---

bulunmadan kendi başına-buyruk haraket etmiş olduğudur. Guibert'in konsili hakkında bk. Jaffé-Leowenfeld, *Regesta*, *I* s. 652.

[11] Aleksios'un Urbanus'a gönderdiği elçi heyetinin raporu için bk. Holtzmann, *ayn. esr.*, s. 64-67. Theophylaktos'un risalesi, *M.P.G.*, *CXXVI*, sütun 222-504'dedir.

[12] Symeon'un risalesi Leib tarafından yayınlanmıştır: *Deux Inédits Byzantins sur les Azymites*, s. 85-107. Leib, risale Bruno de Segni'nin 1108'de kaleme almış olduğu bir yazıya cevap verir mahiyette göründüğü için, bunu Symeon'un yazmış olmasını şüpheli görmüştü. Michel ise (*Amalfi und Jerusalem im griechischen Kirchenstreit*) risalenin, Bruno'yu intihal eden Laycus adında birisinin yazısına reddiye olduğunu ispat etmiştir.

almışlardı. Selçukluların kudreti görünür şekilde çökmekteydi. Bir kaç, tam zamanında girişilecek sefer bu kudreti belki de kesin olarak kıracaktı. Fakat imparator hâlâ asker sıkıntısı çekmekteydi. Eski Anadolu asker toplama merkezlerinin teşkilâtları tamamen bozulmuş, bunlardan pek çoğu da kaybedilmişti. İmparator büyük ölçüde yabancı asıllı ücretli askerlere dayanmak zorundaydı. Bunlar da imparatorun daha ziyade sınır muhafızı veya inzibat gücü olarak kullandığı Peçenekler ve diğer istep kavimlerinden müteşekkil alaylardan, eskiden olduğu gibi şimdi de, Normanların istilâ ettiği İngiltere'den sürülen anglo-saksonlardan kurulan vareg alayından ve geçici olarak imparatorun hizmetine aldığı, batıdan gelen mâceraperestlerden ibaret idiler. Bu sonuncuların en belirgin siması, 1090 yılında imparator için savaşa katılan Flandre kontu Robert I. idi. Fakat toplayabildiği yerli birlikler de dahil, imparatorun asker ihtiyacı hiç bir suretle karşılanmış sayılamazdı. Bir kere uzun Tuna sınırını kuzey barbarlarına karşı korumak zorundaydı. Kuzey batıda Sırplar huzursuzluk içindeydiler. Bulgar teb'ası ise çok nâdiren uzunca bir süre sükûnet halinde kalırdı. İtalya cihetinden bir norman baskını tehlikesi her an için beklenebilirdi. Anadolu'da hiç bir suretle sabit olmayan sınırlar ve ileri karakollar, ayrıca nizam ve asayişin muhafazası ile bağlantıyı sağlayan yolların korunması, geri kalan bütün kuvvetin buraya tahsisini gerektiriyordu. Eğer imparator taarruza geçecekse daha fazla askere malik olmalıydı. Eğer kendisine asker bulmak hususunda nüfuzu ile yardım edecek olursa, papalığa karşı güttüğü siyaset meyvelerini vermiş sayılabilecekti. Urbanus bu hususa mütemayil görünüyordu. Batının kavgacı şövalyelerini, silâhlarını daha uzak ve daha kutsal bir vazifenin emrine tahsise teşvik etmek papanın programına dahil bir hususta. Bizans elçilerinden, toplantı esnasında konuşmaları talep olundu.

Bunların sözleri bize intikal etmemiştir. Görünüşe göre onlar, dinleyenleri imparatorun emrinde hizmet etmenin şerefli bir iş olduğuna iknâ etmek için, müslümanların geri atılmadıkları sürece doğu hristiyanlarının tahammül zorunda kaldıkları güçlükler ve mahrumiyetler üzerinde ısrarla ve kuvvetle durmuş olacaklardır. Eğer asker toplama işi kilise tarafından teşvik olunacaksa, sadece iyi ücret propagandasının yeter derecede çekici olmayacağı belliydi. Hristiyanlık görevine hitap daha güçlü bir çekicilik taşıyacaktı. Burası bizans başarı ve amaçlarının tartılacağı, ölçüleceği yer değildi. Piskoposlar sadece, hristiyanlığın emniyetinin hâlâ tehdit altında bulunduğu kanaatiyle yerlerine dönecek olurlarsa, bunların, cemaatlerine mensup kimseleri, hristiyan ordularında savaşmak üzere doğuya göndermek hususunda şevk ve gayretle çalışacakları muhakkaktı.

Piskoposlar iknâ edilmişlerdi; papa da öyleydi. Urbanus, genç Konrad'ın biatini kabul etmek ve oradan da Alp geçitleri üzerinden Fransa'ya geçmek üzere Cremona istikametinde yola çıktığında, çok daha büyük ve çok daha şerefli bir plân üzerinde düşünmeye başladı. Gözleri önünde kutsal bir savaş canlanmıştı [13].

[13] Bernold von Konstanz, 1095 yılı, s. 161; Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles, V*, kısım 1, s. 394 vd. Ayrıca bk. Munro, *American Historical Review, XXVII*, s. 731 vdd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞRI

"Adaletten uzak olan gururlu kişiler, beni dinleyin!"
Eş'iyâ, XLVI, 12

Papa Urbanus 1095 yılı yazının ilerlemiş devresinde Fransa'ya ulaştı. 5 ağustosda Valence'da idi; 11 ağustosda ise Le Puy'e varmış bulunuyordu. Buradan Fransa ve komşusu ülkelerin piskoposlarına mektuplar yazarak, bunlardan kasım ayında Clermont'da kendisiyle buluşmalarını istedi. Bu arada eylül ayını Provence'da, Avignon ve Saint-Gilles'de geçirmek üzere güneye teveccüh etti. Ekim başında Lyon'da idi; buradan Bourgogne'a gitti. 25 ekimde Cluny'de, manastır başrahibi Hugue'ün inşasına başlamış olduğu büyük katedralin mihrabını takdis etti. Cluny'den bütün bu manastır keşislerinin en azizi addolunan Saint Maiolus'un kabrinde saygı görevini yerine getirmek için Moulins yanındaki Souvigny'ye gitti. Burada, konsil için bütün hazırlıkları tamamlamış bulunan Clermont piskoposu, onu piskoposluk merkezine götürmek üzere kendisine iltihak etti [1].

Bütün yolculuğu esnasında Urbanus hiç durmadan Fransa kilisesinin meseleleriyle meşgul olmuş, yerine göre teşkilât kurmuş, mevcutları düzeltmiş, kimini övmüş kimini kınamıştı. Fakat yolculuk ona, çok şümullü olan plânını da takip etmek imkânını vermişti. Papanın, güneydeki ikameti esnasında Toulouse kontu ve Provence markisi olan Raymond de Saint-Gilles ile şahsen temas edip etmediğini bilmiyoruz. Bu zat Ispanya'daki kutsal savaşları idaresi ile büyük şöhret kazanmıştı. Fakat papa onunla bağlantı kurmuş olup, edindiği tecrübelerden de haberdar bulunmaktaydı. Urbanus Cluny'de, hem Compostella, hem de Kudüs'e hac hakkında bilgi sahibi kimselerle konuşabilirdi. Bu şahıslar ona Filistin hacılarının, türk iktidarının Kutsal Ülke'de çöküntüye uğraması ile ne gibi güçlüklere katlanmak zorunda kaldıklarını anlatmış olabilirlerdi. O, sadece Anadolu'dan geçen yolların değil, Kutsal Ülke'nin de hacılar için fi'liyatta kapanmış olduğunu öğrenmişti.

Clermont konsili 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında toplandı. Üçyüzü aşkın kilise mensubu buna katılmış olup, görülen işler geniş bir sahaya ait bulunmuş idi. Umumî meselelerden, rûhânîlerin dünyevî makamlar tarafından tayini, rûhânî makamların para mukabilinde elde edilmesi ve papasların evlenmeleri aleyhinde

[1] Urbanus'un izlediği yol hakkında bk. Gay, *ayn. esr.*, s. 369-72; Chalandon, *Histoire de la première Croisade*, s. 19-22.

kararlar alındı ve Tanrı rızası için mütareke yeniden tavsiye olundu. Tek-tek ele alınan işler arasında kral Philippe zinâ suçu ile, Cambrai piskoposu da *simonie* suçundan aforoz edildiler; Lyon piskoposluk merkezinin Sens ve Reims piskoposlukları üzerindeki üstünlük hakkı tesbit olundu [2]. Papaya gelince o, bu fırsattan daha önemli işler için faydalanmayı arzu ediyordu. Onun 27 Kasım salı günü umumî ve açık bir toplantı yapacağı ve çok önemli bir haber vereceği ilân olundu. Bu toplantıya icabet eden rûhânî ve lâik kitle, konsilin içtima ettiği katedrale sığmayacak kadar büyüktü. Bu sebeple papalık taht koltuğu şehrin doğu kapısı önünde, açık havada, tahtadan yapılmış bir kürsü üzerine yerleştirildi. Urbanus burada etrafını saran kalabalığa hitap etmek için ayağa kalktı.

Çağdaş dört vekayinâme yazarı bize papanın sözlerini intikal ettirmişlerdir. Bunlardan birisi olan Keşiş Robert toplantıda bizzat hazır bulunduğunu iddia etmektedir. Baldricus Dolensis ve Fulcherius Carnotensis, sanki orada imişler gibi yazmaktadırlar. Dördüncüleri olan Guibertus Novigenti tasvirini muhtemelen ikinci elden almış olacaktır. Ancak bunlardan hiç birisi nutku kelimesi kelimesine verdiğini iddia etmemektedir. Hepsi de kroniklerini bu tarihten bir kaç yıl sonra kaleme almışlar ve tasvirlerini müteakip olayların renklerine boyamışlardır. Bu sebepledir ki biz Urbanus'un gerçekte neler söylemiş olduğunu ancak genel çizgileriyle bilmekteyiz. Urbanus nutkuna her halde doğudaki kardeşlerine yardım etmenin zorunluğunu dinleyicilerine bildirmekle başlamış olmalıdır. Doğu hristiyanlık âlemi yardım rica etmişti; çünkü Türkler hristiyan ülkelerinin kalbine girmekte, ahaliye fena muamelede bulunmakta ve Kutsal Yerler'e hakaret etmekte idiler. Fakat Urbanus sadece *Romania*'dan, yani Bizans'tan bahsetmiyordu. Üzerine basa basa Kudüs'ün kendine özgü kutsallığına işaret ediyor ve oraya hacceden hacıların çektiklerini tasvir ediyordu. Böylece karanlık bir tablo çizdikten sonra büyük bir çağrıda bulundu. Batı hristiyan âlemi doğuyu kurtarmak için yola çıkmalı idi. Zengin ve fakir aynı şekilde yola dökülmeli idi. Bunlar birbirlerini öldürmeyi bırakıp haklı bir savaş yapmalı idiler. Böylece Tanrı'nın istediği bir iş yapmış olacaklardı ve Tanrı onlara rehber olacaktı. Savaşta hayatını kaybedenlerin günahları affolunacaktı. Burada, bu dünyada, hayat gerçekten sefil ve kötülüklerle dolu bir şey idi. İnsanlar vücutları ve ruhları ile kendi kendilerini mahvetmeye uğraşıyorlardı. Orada ise kendilerini, Tanrı'nın dostları sıfatiyle, sevinç dolu iyi bir hayat beklemekteydi. Kimse tereddüt etmemeli idi. Herkes yaz başlangıcında hareket etmek üzere hazırlanmalıydı. Tanrı onları sevkedecek, onlara yol gösterecekti [3].

[2] Hefele - Leclercq, *ayn. esr.*, *V*, kısım 1, s. 399-403; Mansi, *Concilia*, *XX*, s. 695 vd. ve 815 vdd.

[3] Urbanus'un nutku beş vakanüvis tarafından verilmektedir: Fulcherius Carnotensis, I, III, s. 130-38; Robertus Monachus, I, 1-11, s. 727 vdd.; Baldricus Dolensis, *Historia Jerosolimitana*, I, IV, s. 12 vdd.; Guibertus Novigenti, II, IV, s. 137 vdd. ve Willermus of Malmesbury, *Gesta Regum, II*, s. 393 vdd. Willermus of Malmesbury eserini ancak olaydan yaklaşık otuz yıl sonra tamamlamıştır. Diğer dört yazar ise, sanki o sırada oradaymışlar gibi yazmaktadırlar. Baldricus hatta orada bulunduğunu özellikle belirtiyor. Ancak gerek Baldricus ve gerekse Guibertus, papanın sözlerini kaydedişlerinin tam metne uygun olmaması ihtimalini de itiraf ederler. Bütün versiyonlar önemli ölçüde birbirinden

Urbanus büyük halk hatiplerine vergi bir san'atla ve ateşli bir heyecanla konuşmuştu. Yankı kendisini hiç bekletmedi ve müthiş oldu. "*Deus le volt!*" (= Tanrı böyle istiyor!) sesleri mütemadiyen papanın sözlerini kesmekte idiler. Urbanus nutkunu hemen tamamlamıştı ki, Le Puy piskoposu makamından fırlayıp taht koltuğu önünde diz çökerek bu kutsal sefere katılması için izin istedi. Derhal yüzlerce kişi onun misaline uyarak papalık tahtının etrafına koşuştular. Bundan sonra kardinal Gregorius dizlerinin üstüne çökerek *confiteor* (= günah çıkarma duası)'u yüksek sesle okumaya başladı. Bütün halk kitlesi bunu bir ağızdan tekrar etti. Dua bitince Urbanus tekrar ayağa kalktı, halkı takdis etti ve dinleyicilerine evlerine dönmelerini emretti [4].

Şevk ve heyecan Urbanus'un beklediğinden de büyüktü. Papa henüz bu büyük istek ve heyecanı doğru yola kanalize etmek için tedbirler düşünmüş değildi. Dünyevî büyüklerden hiç kimse Clermont'da bulunmamıştı. Toplantıya katılanların hepsi mütevazi sınıflar mensubu idiler. Daha sağlam dünyevî dayanakların temin edilmesi gerekli idi. Bu arada Urbanus danışmak üzere piskoposları tekrar bir araya topladı. Muhtemeldir ki konsil bu sırada dindarane bir gaye ile kutsal savaşa katılacak olan bütün kimselerin günahlarının affedileceğini vaadeden bir beyanname yayınlamış olsun. Şimdi ise buna, sefere iştirak edecek olanların bütün dünyevî mülklerinin, onların yokluğu zamanında kilisenin himayesine tevdi edilmesi gerektiği maddesi ilâve olundu. Mahallî piskoposlar bunların emniyetli bir şekilde korunmasından sorumlu olacaklar ve yurduna dönecek olan savaşçıya aynen teslim edeceklerdi. Sefere katılacak herkes bunun sembolü olarak haç işaretini taşıyacaktı. Kırmızı bir bezden yapılacak olan haç işareti mantoların omuzlarına dikilecekti. Haçı kabul eden herkes Kudüs'e sefer edeceğine and içecek, oraya ulaşmadan geri döndüğü veya sefere hiç çıkmadığı takdirde aforoz edilmiş olacaktı. Papas ve keşişler haçı sadece, piskopos ve başrahipleri izin verirse kabul edebilirlerdi. İhtiyar ve sakatlar sefere katılmaktan alıkonulacaklardı. Hiç kimse, önceden bağlı olduğu papasa sormadan sefere çıkmayacaktı. Mesele sadece bir fetih savaşı yapmak değildi. İnançsızların ellerinden alınacak bütün şehirlerde, doğu kiliselerine, sahip oldukları bütün hak ve mallar geri verilecekti. Herkes mahsûl toplandıktan sonra yurdunu ve ocağını, Meryem'in göğe uçuşu günü olan gelecek 15 Ağustos tarihinde terke hazır olmalı idi. Ordular Istanbul'da biraraya geleceklerdi [5].

---

ayrılıklar arzediyor. Munro, intikal şekilleri arasındaki farklılıkları tahlil etmekte (*The Speech of Pope Urban II at Clermont, American Historical Review, XI*, s. 231 vdd.) ve birbirine uygun noktaları birleştirerek gerçek metni tesise gayret etmektedir. Ancak beş müelliften her birinin kendi düşünüşüne göre, papanın ne şekilde konuşmuş olması gerekiyorsa öyle konuştuğunu kaydettiği ve bu metin içine kendi sevdikleri ifade şeklini sokuşturdukları açıkça bellidir.

[4] Robertus Monachus, I, II-III, s. 15 vd.; Baldricus Dolensis, I, v, s. 15.

[5] Clermont konsilinin resmî kararları Arras'lı Lambert tarafından bildirilen şekli ile Mansi (*ayn. esr., XX*, s. 815-20)'de bulunur. Bunlardan sadece 33. ve sonuncusu haçlı seferine taallûk eder ve bu karar da Gratian'ın onu bu Clermont konsilinin kararları arasında saymasına rağmen, Clermont konsili kararlârını aynen kabul etmiş olan Rouen konsilinin resmî karar tutanakları içinde yoktur. Bk.

Yapılması gerekli ilk iş hareketin başına bir kimseyi getirmek idi. Urbanus seferin kilisenin emrinde olacağı hakkında hiç bir şüpheye yer bırakılmamasını arzu ediyordu. Seferin başında bulunacak olanın bir kilise adamı ve kendisinin *legat*'ı olması lâzımdı. Konsil ittifakla bu işe Le Puy piskoposunun tayinini kararlaştırdı.

Le Puy piskoposu Adhemar de Monteil, Valentinois kontları ailesine mensuptu. Bundan dokuz yıl önce Kudüs'e bir hac seyahati yapmış olan orta yaşlı bir adamdı. Urbanus'un çağrısı üzerine ortaya atılan ilk şahıs olmakla hareketin başına geçirilmeyi haketmişti; fakat daha ağustos ayı içinde Urbanus'u Le Puy'de misafir etmiş olduğu ve onunla doğu meseleleri hakkında konuşmuş olması lâzım geldiğine göre, onun etrafını ateşlendiren jestinin ânî bir çoşkunluktan ibaret bulunmamış olması da mümkündür. Onun bu işe önder seçilmesi atılmış iyi bir adım idi. Sonraki tecrübeler onun mükemmel bir vâiz, soğuk kanlı bir diplomat, samimî ve geniş yürekli, sakin, iyilik seven, herkesin hürmet ettiği ve buyurmak yerine iknâ etmeyi tercih eden bir adam olduğunu isbat etmiştir. İhtirasları yatıştırmak, dostluklar kurmak hususunda nüfuzunu hiç durmadan kullandı, ama gücü, şekil bakımından emrinde olmaları gereken büyük reisleri dizginleyecek kadar yeterli değildi [6].

Sefere katılmak için başvuran ilk büyük arazi sahibi Toulouse kontu Raymond oldu. Urbanus'un daha Clermont'dan ayrılmamış bulunduğu 1 Aralık tarihinde, kontun ve asillerinin haçı kabul etmek için iştiyak duyduklarını bildiren haberciler vasıl oldular. Toulouse'da bulunmakta olan Raymond'un büyük çağrıdan henüz haber almış olmasına imkân yoktu. Bunu önceden bilmiş olması lâzımdır. Plândan ilk haberdar edilen ve haçlı yeminini ilk eden kendisi olduğu için diğer büyük dünyevî şahsiyetler üzerinde seferin idaresinin kendisine verileceğini ummakta idi. Adhemar Hârûn ise kendisi onun Musa'sı olacaktı. Urbanus onun bu kendini beğenmiş arzusunu yerine getirmeye yanaşmadı; fakat Raymond da bundan hiç bir zaman vazgeçmedi; ancak Adhemar ile muvafakat halinde ve ahenk içinde çalıştı [7].

Urbanus Clermont'dan 2 aralıkta ayrıldı. Cluny tarikatına ait muhtelif manastırları ziyaret ettikten sonra noeli Limoges'da geçirdi ve bu şehrin katedralinde haçlı seferi vaazında bulundu; sonra kuzeye teveccühle Poitiers üzerinden Loire vâdisine gitti. Martda Tours'da idi. Burada bir konsil topladı ve bir pazar günü cemaati nehir kenarında bir çayıra toplanmaya çağırdı. Acele yapılmış bir kerevet üzerinde uzun ve törenli bir vaaz vererek dinleyicilerini, günahlarına tövbe edip haçlı seferine çıkmak hususunda uyardı. Tours'dan tekrar güneye dönerek Aquitania'yı boydan boya geçti ve Saintes ve Bordeaux üzerinden

---

Hefele-Leclercq, *ayn. esr.*, *V*, s. 339. Chalandon (*ayn. esr.*, s. 44 vdd.) papanın bu hususdaki hazırlık ve önlemlerini muhtelif ve oldukça karmaşık kaynaklara dayanarak tahlil etmiştir.

[6] Robertus Monachus, I, IV, s. 731; Guibertus Novigenti, II, s. 140. Adhemar'ın geçmişi hakkında Chevalier (*Cartulaire de Saint-Chaffre* s. 13 vd., 139, 161 vdd.)'nin bir araya topladığı metinlere bk.

[7] Baldricus Dolensis, I, v, s. 16.

Toulouse'a vardı. Mayıs ve haziran ayları için karargâhını burada kurdu ve bu arada kendisini misafir eden Toulouse kontu Raymond ile haçlı seferini bol bol görüşmek fırsatını buldu. Haziran sonuna doğru Provence'a hareket etti. Raymond onu Nîmes şehrine kadar uğurladı.

Papa ağustos ayında Alpleri geçerek Lombardia'ya döndü. Seyahati hiç de bir dinlenme gezisi olmamıştı. Bütün yolculuğu boyunca durmadan kilise mensupları ile istişare etmiş, mektuplar yazmış, Fransa kilisesini yeniden organize etmekle ve her şeyden önce haçlı seferi plânlarını yürütmekle meşgul olmuştu. Batı piskoposlarına Clermont'da varılan kararlar hakkında yazılar gönderilmişti. Bazı hallerde bu kararların uygulanmasını sağlamak için mahallî konsiller, eyalet konsilleri, tertip olunmuştu. Muhtemel olarak en büyük dünyevî makamlara da papalığın arzuları ulaştırılmış idi[8]. 1095 sonunda Urbanus, Limoges'dan Flandre'daki bütün mü'minlere bir yazı göndererek onlara Clermont'da alınan kararları bildirmiş ve kendisine bu hususta yardımda bulunmalarını istemişti[9]. Flandre'da ve buna civar olan yerlerde çağrısının bulduğu akislerle sevinebilirdi. 1096 temmuzunda Nîmes'de bulunduğu sırada, işlediği zinâ suçundan dolayı doğrudan doğruya kendisine iltica ettiğini ve pek muhtemel olarak kardeşi Hugue de Vermandois'nın haçlı seferine katılacağını bildiren kral Philippe'den bir mesaj aldı[10]. Aynı ay içinde Toulouse kontu Raymond, mülklerinden bir çoğunu Saint-Gilles manastırına teslim etmek suretiyle maksadının ciddiyetini ispat etti[11]. Urbanus, belki de Raymond'un tavsiyesi üzerine, seferin iaşesini sağlamak için bir deniz devletinin müzaheretini temin etmenin gerekliliği kararına varmıştı. İki papalık elçisi Cenova cumhuriyetine hitaben kaleme alınmış mektuplarla, bu devleti harekete katılmaya davet için yola çıkarıldılar. Cenova cumhuriyeti oniki galeri ve bir yük gemisini sefere tahsise hazır olduğunu bildirdi; fakat haçlı seferinin gerçekten ciddiye alınacak bir teşebbüs olduğu anlaşılıncaya kadar bunların gönderilmesini erteledi. Ancak 1097 temmuzunda bu filo Cenova'dan denize açıldı. Bu arada bir çok cenevizli de haçı kabul etmişlerdi[12].

Urbanus İtalya'ya döndüğü sırada plânının başarıya ulaşacağından artık emin bulunuyordu. Çağrısına şevk ve heyecan ile uyulmakta idi. Uzak İskoçya'dan, kenarda kalmış Danimarka ve Ispanya'dan bir çok kimse haçlı yemini etmek üzere koşup gelmekte idiler. bunlardan bazıları mallarını ve arazilerini rehin etmek suretiyle seyahat masraflarını sağlıyorlardı. Geri

[8] Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica*, IX, 3, *III*, s. 470; Riant, *Inventaire*, s. 109. Riant (*ayn. esr.*, s. 113) içinde papanın dünyevî büyüklere arzularını bildirdiği, anlaşıldığına göre kaybolmuş bazı belgelere dayanan 16. yüzyıla ait bir metin zikretmektedir. Papanın izlediği yolun tafsilâtı için bk. Crozet, *Le Voyage d'Urbain II*, *Revue Historique*, *CLXXIX*, s. 271-310.

[9] Mektup Hagenmeyer (*Die Kreuzzugsbriefe*, s. 136 vd.)'de bulunur. Bu mektubunda Urbanus haçlı seferinin hareket tarihi olarak 15 Ağustosu vermektedir.

[10] Jaffé-Loewenfeld, *Regesta*, *I*, s. 688. Philipp suçunu affettirmek için adadığını yerine getirmemiştir.

[11] Belge, d'Achéry (*Spicilegium*, I^2, s. 630) ve Mansi (*ayn. esr.*, *XX*, s. 938)'de bulunuyor.

[12] Caffaro, *De Liberatione*, s. 49 vd.

döneceklerini hatırlarına bile getirmeyen bazıları ise her şeylerini kiliseye bağışlamakta idiler. Yeteri sayıda şöhretli asılzade haçlı ordusuna katılmış ve bu suretle sefere kudretli, askerî bir temel sağlamışlardı. Toulouse kontu Raymond ve Vermandois dükü Hugue yanında Flandre kontu Robert II., Normandie dükü Robert ve enistesi Blois kontu Etienne sefer hazırlıkları yapmaktaydılar. İmparator Heinrich IV.'e bağlı bazı kimselerin iltihakı daha da dikkate değer idi. Bunların başında Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon bulunmakta olup bu zat kardeşleri olan Baudouin ve Boulogne kontu Eustache ile beraberce haçı kabul etmişti. Bu reislerin etrafında aşağı asalet tabakasından bir çok şövalye ve Bayeux piskoposu gibi bazı önemli kilise erkânı toplanmış bulunuyorlardı [13].

Urbanus İtalya'da da buna benzer şevk ve heyecanla karşılaştı. 1096 eylül'ünde Bologna şehrine gönderdiği mektupta, bu şehir ahalisinin gösterdiği ilgi ve heyecana teşekkür ediyor, fakat papaslarının müsaadesini almadan doğuya doğru yola çıkmamak hususunda uyarmada bulunuyordu. Yeni evlenmiş olanlar da karılarının rızası olmadan hareket etmemeli idiler. bu arada büyük hareket ve gaye hakkındaki haberler güney İtalya'ya kadar ulaşmış ve her zaman için yeni macerelara atılmaya hazır olan bu bölge Normanları tarafından hararetle telâkki olunmuşlardı. Hükümdarlar önce çekimser kaldılar. Fakat harîsane arzuları İtalya'da, kendisinin şimdi Tarentum hükümdarı bulunmasına rağmen, kardeşi Roger Borsa ve amcası Sicilya kralı Roger tarafından çelmelenen, Robert Guiskard'ın oğlu Bohemund, haçlı seferinin kendisine açacağı imkânları süratle gördü. Ailesinin bir çok mensubu ve bir çok dostları ile birlikte haçı kabul etti. Bunların iştiraki, harekete en tecrübeli ve en büyük teşebbüs erbabı avrupalı savaşçıları sağlamış bulunuyordu. Urbanus, tam zamanında, 1096 noelinde Roma'ya döndüğünde haçlı seferinin gerçekten rayına oturmuş olduğundan emin olabilirdi [14].

Gerçekte kendisinin dahi tahmin edemediği derecede büyük bir hareketi meydana getirmiş bulunuyordu. Belki de büyük asılzadelerden daha az sayıda kimsenin papanın davetine uyması daha hayırlı olacaktı. Çünkü Bohemund'un istisnasiyle, bunların hepsinin hareketine gerçek sebep dinî gayret olmakla beraber, bunların dünyevî rekabeti ve karşılıklı hileleri çok kısa bir zaman içinde, papalık legatlarının kontrolü içine sığmayacak münasebetsizlikler doğuracaktı. Ayrıca her yerde, Fransa'da, Flandre'da ve Rhein bölgesinde basit halkın çağrıya karşı gösterdiği heyecan ve istek, önüne hiç geçilemiyecek bir mahiyet ve ölçüye ulaşmış bulunuyordu.

Papa, piskoposlardan haçlı seferini her tarafta vaaz etmelerini talep etmişti. Fakat çağrı, daha fakir kimseler, Fontevrault tarikatinin kurucusu Robert d'Arbissel gibi her tarafta dolaşan vâizler ve en etkili bir şekilde de Pierre namında gezgin bir keşiş tarafından yapıldı. Pierre, Amiens civarında doğmuş ihtiyarca bir

[13] Haçlıların daha dolgunca listeleri için bk. Kitap III, Birinci bölüm.

[14] Urbanus II.'un Bologna'lılara mektubu: Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 137 vd. Normanlar için bk. yukarıda s. 44 vd.

kimse idi. Tahmin edildiği üzere bundan bir kaç yıl önce Kudüs'e haccetmek teşebbüsünde bulunmuş, fakat Türkler tarafından fena muamele görerek geri dönmeye zorlanmıştı. Çağdaşları onu "Küçük Pierre" - Picardie lehçesine göre Chtou veya Kiokio - lâkabiyle tanırlardı; sonradan umumiyetle taşıdığı kukuletaya nisbetle Pierre l'Hermite (Münzevî, Mutekif Pierre) tesmiye olundu ve tarihte bu adla şöhret kazandı. Küçük ve kısa bacaklı, koyu esmer renkli bir adamdı; yüzü, üzerine bindiği ve halk tarafından hemen hemen kendisi kadar hürmet gören eşeğinin suratına şaşılacak kadar benziyordu. Bu surat uzun ve etsizdi. Yalın ayak olup elbiseleri pislik içinde yüzmekteydi. Ne ekmek, ne de et yer, fakat balık ve bol bol şarap atıştırırdı. Aşağılık görünüşüne mukabil kendisinde insanların ruhlarını harekete getiren bir kudret vardı. Üstünden nev'i şahsına özgü bir kudret fışkırır gibi idi. Guibertus Novigenti - ki onu şahsen tanımakta idi - "Ne söyler veya yaparsa yarı ilâhî imiş gibi görünürdü" diyor [15].

Pierre l'Hermite büyük bir ihtimalle Clermont konsilinde hazır bulunmamıştı. Fakat daha 1095 yılı bitmeden o haçlı seferi vaazına başlamış bulunuyordu. Vaaz seyahatine Berry dükalığında girişmiş, şubat ve mart boyunca Orléannais ve Champagne üzerinden Lorraine'e ve buradan da Mosel nehri kenarından ve Aachen üzerinden Köln'e giderek paskalyayı orada kutlamıştı. Etrafına bir çok havârî toplamış ve bunları kendi gidemediği yerlerde haçlı seferine çağrı vaazı vermek üzere göndermişti. Bunların arasında fransız Gautier Sans Avoir (= Meteliksiz Gautier) ve alman Orel ve Gottschalk gibi kimseler vardı. Pierre ve elçileri nereye gelirse, erkekler ve kadınlar onu takip etmek için evlerini, yurdlarını terkediyorlardı. Köln'e geldiği sırada maiyyeti onbeşbin kişi tahmin edilmekteydi. Almanya'da da kendisine bunun dışında büyük sayıda insan katıldı [16].

Vaazlarının kazandığı fevkalâde başarının bir çok sebepleri vardı. Kuzey batı Avrupa köylüleri haşin ve emniyetsiz şerait içinde yaşamakta idiler. Barbar istilâları ve Vikinglerin yağma akınları sırasında arazinin büyük bir kısmı ekilememişti. Sedler yıkılmış, deniz ve ırmaklar tarlaları basmıştı. Feodal beyler çoğunlukla içinde avlandıkları ormanların sökülüp tarla haline getirilmesine müsaade etmiyorlardı. Bir büyük arazi sahibinin müstahkem şatosu tarafından himaye edilmeyen köyler daima eşkiya veya dahilî küçük ayaklanmalara karışan askerler tarafından yağma edilmek ve yakılmak tehdidi ile karşı karşıya idiler. Kilise fakir köylüyü himayeye ve boş arazide pazar yerleri ve küçük, müstahkem şehirler kurmaya gayret ediyordu; fakat bu yardım süreksiz ve çoğunluğu ile etkisiz kalıyordu. Büyük feodal beyler bazen müstahkem şehirlerin yapılmasını hoşgörüyor, destekliyorlardı; fakat küçük baronlar (= mahallî asılzadeler) bunun aleyhindeydiler. Hür ve veraset yolu ile intikal eden arazi sistemi inkıraz halinde

[15] Guibertus, I, vii, s. 142. Pierre'in menşei ve ilk hareketlerinin en tafsilâtlı münakaşası şu eserde bulunur: Hagenmeyer, *Le Vrai et le Faux sur Pierre l'Hermite*, Furcy Raunaud'un ingilizce çevirisi, s. 17-63. Guibertus (II, viii, s. 142) onu tasvir eder. Ordericus Vitalis (*ayn. esr.*, IX, *4*, *III*, s. 477) onun taraftarlarının sayısını 15.000 olarak veriyor.

[16] Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 127-51; Chalandon, *ayn. esr.*, 57 vdd.

idi. Yerine de yeni bir sistem kaim olmamıştı. Artık doğrudan doğruya kölelik kalmamış olmakla beraber insanlar, üzerlerine almaktan istinkâf edemedikleri bir çok yükümlülükler yüzünden topraklarına bağlı kalıyorlardı. Bu arada nüfus artmakta, fakat köyler belli bir hadden aşırı taksime müsait bulunmamakta idiler. Keşiş Robert'in rivayetine göre papa Urbanus, Clermont konsilinde "Bu memleket artık sâkinlerini doyurmaktan âcizdir; onun için mülkü tahrip ediyor ve bitmez tükenmez şekilde birbirinizle savaşıyorsunuz" demişti. Yakın zamanlarda güçlükler daha da artmıştı. 1094 yılındaki sel ve salgın hastalıkları, ertesi yıl kuraklık ve açlık felâketleri izlemişti. Bu, muhaceret düşüncesine çok uygun bir andı. 1095 nisanında semada müşahede olunan bir göktaşı akını büyük bir kavimler göçü olacağı şeklinde ta'bir olunmuştu [17].

Muammalı, esrarlı ilham ve kehanetler iktisadî sebeplere eklenmişti. Bu, bir kehanetler ve vizyonlar (= hayâl görme) devresi idi. Pierre l'Hermite genellikle, görünmeyeni gören, bilinmeyeni farkeden bir kimse sayılıyordu. Ortaçağ insanı, İsa'nın geri dönüşünün hemen çok yakın olduğu kanaatindeydi. Daha henüz vakit varken tövbe etmek lâzımdı. Hayır işlemek için yollara dökülmek gerekiyordu. Kilise, günahların hac yolu ile affolunabilceğini öğretiyor, kehanetler ise İsa'nın yeryüzüne dönmesinden önce Kutsal Ülke'nin doğru inanç tarafından geri alınması gerektiğini ilân ediyorlardı. Bundan başka cahil kimseler için Kudüs ve Yeni Kudüs arasındaki fark hiç de malûm değildi. Pierre l'Hermite'in dinleyicilerinden pek çoğu, onun kendilerini içinde bulundukları sefaletten kurtarıp, mukaddes kitabın, içinde süt ve bal aktığını bildirdiği ülkeye götürmeyi vaadettiğine inanıyorlardı. Buraya yolculuk sert şartlar içinde ve güç geçecekti. Deccal'ın orduları ile başedilmesi lâzımdı. Fakat hedef, altun ve pırıl pırıl Kudüs idi [18].

Urbanus'un Pierre l'Hermite ve vaazları hakkında ne düşündüğünü bilmiyoruz. Onun Bologna'lılara yazdığı mektuptan, kendisini bu sınırsız şevk ve galeyanın bir az korkuttuğu anlaşılıyor. Fakat bu şevkin İtalya'da da yayılmasının önüne geçemezdi; hiç olmazsa bunu yapmadı. Bütün 1096 yazı boyunca taliin bir araya getirdiği sonsuz bir hacılar nehri durmadan, başsız ve hiç teşkilâtsız doğuya doğru aktı. Urbanus hiç şüphesiz bu hacıların ve Pierre l'Hermite'in adamlarının başlarına bir iş gelmeden Istanbul'a varacaklarını ve orada onları büyük hristiyan ordusunun safları arasına alacak olan, kendisinin legatını ve diğer askerî reislerin gelmesini bekliyeceklerini ümid ediyordu.

Urbanus'un, sefer kuvvetlerinin mutlaka Istanbul'da toplanmaları üzerindeki ısrarı, seferin Aleksios tarafından hoş karşılanacağından ne kadar emin

[17] Ekkehardus, *Chronicon*, 1094 yılı, s. 207; Sigebert of Gembloux, *Chronicon*, 1095 yılı, s. 367; Robertus Monachus, I, 1, s. 728. Lisieux piskoposu Gislebert'in, Kutsal Yerler'e doğru bir kitle muhacereti vukubulacağı şeklinde yorumladığı göktaşı akını Ordericus Vitalis (IX, 4, *III*, s. 461 vd.) tarafından zikredilmektedir.

[18] Baldricus tarafından kaleme alınan hayat hikâyesi *Aa. Ss.*, 23 şubat, *III*'de yayınlanmış olan Arbrissel'li Robert'in esrarlı tutumu, zamanın düşünce ve zihniyeti bakımından tipiktir. Robert de Urbanus'un talebi üzerine haçlı seferi vaazedenlerdendi (*ayn. esr.*, s. 695).

olduğunu gösterir. Bizans batıdan asker ricasında bulunmuştu. Şimdi bunlar çağrıya tek-tek ücretli asker olarak değil, büyük, muazzam ordular halinde icabet ediyorlardı. Papanın emniyet ve itimadı samimî ve her türlü hilekârlıktan uzaktı. Hiç bir devlet müttefik kazanmanın aleyhinde değildir. Fakat bu müttfikler, kendisinin üzerlerinde nüfuz tesis edemediği büyük ordular gönderirlerse ve bu ordular o devletin arazisine girer,kendilerinin iaşe ve ibate edilmelerini ve bütün ihtiyaçlarının tatminini talep ederlerse, o zaman yardım talep eden devlet, bu ittifakın bu fedakârlığa değip değmediğini sormaya başlar. Haçlı hareketi hakkındaki haberler Istanbul'a gelince her tarafta açık bir endişe ve korku doğurdu.

1096 yılında Bizans imparatorluğu bir kaç aydan beri, nadiren kavuştuğu bir sükûnet devresinde bulunuyordu. İmparator kısa bir müddet önce Balkanlarda bir Kuman taarruzunu o kadar kesin bir şekilde püskürtmüştü ki, yakın bir gelecekte hiç bir barbar kabilesinin sınırı geçmeyi tecrübe etmiyeceği belli idi. Anadolu'da bizans diplomasisinin tahrik ve teşvik ettiği dahilî savaşlar, selçuklu devletinin yavaş yavaş dağılmasına müncer olmakta idi. Aleksios kısa bir süre içinde taarruza geçebilmek ümidinde idi; fakat bunun zamanını kendisi tayin etmek istiyordu. Dar yardım imkânlarını düzgün bir hale getirebilmek için bir nefes alma müddetine mühtaçtı. Asker temin etmek problemi onu endişeye sevketmekteydi. Batıdan asker, ücretli savaşçı istiyor ve İtalya'daki elçilerinin askere çağrı kampanyasında başarı kazanacaklarını umuyordu. Şimdi ise kendisine, münferid şövalyeler, kendi birliklerini takviye için kullanacağı küçük birlikler yerine bütün ve büyük frank ordularının harekete geçtikleri haber verilmekteydi. Buna hiç de sevinmemişti. Çünkü tecrübe ile Frankların hiç bir anlaşmaya riayet etmeyen, para düşkünü ve kendilerine itimad caiz olmayan bir millet olduklarını bilmekte idi. Bunlar taarruzda fevkalâde idiler; fakat mevcut şartlar içinde bu hiç de büyük bir fazilet addolunamazdı. İmparatorluk sarayı, Prenses Anna komnene'nin yazdığı gibi, bir az endişe ile "Bütün batı dünyasının ve Adriyatik ötesinden Herkül Sütünlarına (Cebelüttarık) kadar bütün barbar kavimlerinin neleri var neleri yoksa beraberlerinde olduğu halde harekete geçtikleri ve yanlarında bütün ailelerini getirdikleri" haberini almış bulunuyordu. Sade imparatorun değil, teb'asının da neşesi kaçtı. Uyarıcı işaretler olarak büyük çekirge sürüleri imparatorluk arazisi üzerinden geçtiler. Bunlar tarlalardaki buğdaylara dokunmadılar, fakat buna mukabil bütün bağları yiyip bitirdiler. Belki de resmî makamlar tarafından kulakları bükülen halk kâhinleri, panik uyandırmamak için bu olayı, Frankların, sembolleri buğday olan iyi hristiyanlara hiç bir şey yapmayacakları, fakat sefihane yaşayışları gayet uygun olarak asma kökü ile temsil edilebilecek olan Arapları (= müslümanları) mahvedecekleri şeklinde yorumladılar. Prenses Anna bu yorumlamaya karşı bir az şüpheci kaldı; fakat ne de olsa Frankların çekirgelere benzetilmesi pek de yabana atılamazdı [19].

[19] Anna Komnena, X, v, 4-7, *II*, s. 206 vdd. Anna, belki de haçlılarla ilk teması onun vahşi güruhu ile olduğundan, haçlı seferi organizasyonunu Pierre l'Hermite'e irca ve izafe etmektedir.

İmparator Aleksios sükûnetle tedbirler almaya başladı. Frank ordularının *devlet arazisinden geçişleri esnasında iaşe edilmeleri gerekiyordu. Bunların* memleketi tahrip ederek ahaliyi soyup soğana çevirmelerini önleyecek tedbirlerin alınması lâzımdı. Bu sebeple onların geçecekleri bütün merkezlerde yiyecek maddeleri depo edildi ve her birliğe imparatorluk arazisine girer girmez Istanbul'a kadar refakat edecek inzibat-muhafız kuvvetleri hazırlandı. Balkan yarımadasından iki ana yol geçiyordu: Belgrad'da devlet sınırını geçen ve güney doğu istikametinde Niş, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden geçen kuzey yolu ve Dyrrhakhion (= Draç)'dan başlayıp Okhrida ve Vodena (Edessa) üzerinden Selânik'e ve oradan Mosynopolis ve Selymbria (= Silivri) yolu ile Istanbul'a varan *Via Egnatia.* 1064 yılındaki büyük alman hacılar seferinden beri kuzey yolu batıdan gelen hacılar tarafından ancak pek nadiren kullanılmıştı. Hacıların sayısı çok azalmış olup seyahatin güçlüklerini kabullenenler de diğer yolu tercih eder olmuşlardı. Bundan başka Aleksios haçlı seferi hakkındaki haberleri de İtalya üzerinden almıştı. Bu sebeple frank ordularının Adriyatik'i geçeceklerini ve *Via Egnatia*'yı kullanacaklarını kabul ediyordu. Bir çok ihtiyat yiyecek maddesini Draç'a ve bu yol üzerinde bulunan şehirlere gönderdi. Draç valisi olan imparatorun yeğeni Ioannes Komnenos'a frank reislerini samimiyetle kabul etmesi, fakat bunların ve ordularının askerî polis tarafından devamlı surette göz önünde bulundurulmasını sağlaması emrolundu. Her haçlı kumandanını karşılamak için Istanbul'dan ayrı ayrı yüksek memurlar gönderilecekti. Bu arada amiral Nikolaos Mavrokatakalon, sahilleri muhafaza etmek ve frank gemileri görünür görünmez haber ulaştırmak üzere Adriyatik sularına bir filo ile gönderildi.

İmparator glecek haberleri beklemek üzere Istanbul'da kaldı. Papanın hareket günü olarak 15 ağustos tarihini tayin ettiğini bildiği için hazırlıkları tamamlamakta acele etmiyor, kendisini pek sıkmıyordu. Birdenbire 1096 mayısı sonunda kuzeyden koşup gelen, nefesi kesilmiş bir ulak, ilk fransız ordusunun Macaristan'ı geçerek Belgrad yanında devlet arazisine girdiğini bildirdi.

KİTAP III

SAVAŞA DOĞRU YOLCULUK

BİRİNCİ BÖLÜM

HALKIN SEFERİ

".. Rab onları kendilerine vaadettiği ülkeye götüremedi.."
Tesniye IX, 28

Pierre l'Hermite paskalya cumartesisi olan 12 nisan 1096'da etrafında bulunanlarla birlikte Köln şehrine vardı[1]. Bir halk hareketi reisinin başına gelmesi olağan olan güçlüklerin burada o da farkına varmaya başladı. Yanında toplanan muazzam ve her cins insandan müteşekkil galeyan halindeki kitle, çok muhtelif menşe'li idiler. Bunlardan bazıları yanlarında karılarını, bir kısımları da hatta çocuklarını getirmişlerdi. Çoğunluğu köylüler teşkil etmekle beraber aralarında şehirliler, şövalye ailelerinin küçük erkek oğulları, bir zamanlar eşkiyalık etmiş kimseler ve gerçek canîler de vardı. Bunları birbirine bağlıyan yegâne unsur dinî taassuplarıydı. Pierre l'Hermite'e refakat etmek için hepsi de sahip oldukları her şeyi terketmiş, arkalarında bırakmışlardı. Durmadan ilerlemek hususunda ısrar etmekteydiler. Zaten, eğer bunlar beslenecekseler, daimî hareket halinde bulunmaları da lâzımdı. Ortaçağ Avrupa'sının pek az yerinde böyle kalabalık bir toplumun uzunca süre ihtiyaçlarını sağlıyacak kadar yiyecek maddesi fazlası bulunabilirdi. Bununla beraber Köln, verimli bir arazide kurulmuş olup, yanından geçen nehir, etraf ile bağlantıyı pek güzel sağlıyabilirdi. Pierre l'Hermite burada önüne çıkan fırsattan yararlanarak Almanlara vaazlarda bulunmak üzere bir süre kalmayı düşündü. Muhtemeldir ki, burada oturan asîllerden bir kaçını haçlı seferi için kazanmayı ummuş olsun. Fransa ve Flandre'da şövalyeler büyük feodal beylerden birisinin maiyyetine katılmayı yeğlemekteydiler. Almanya'da ise önem taşıyan hiç bir soylu veya hükümdar haçlı seferine katılacağını ilân etmemişti. Pierre l'Hermite'in vaazları başarılı oldu. Onun çağrısına uyan bir çok Alman arasında, başta Tübingen tontu Hugo,

[1] Pierre l'Hermite ve Gautier Sans-Avoir'ın seferlerinin yegâne tafsilâtlı orijinal kaynağı Albertus Aquensis'in tasviridir. Albertus'un gerçeklere sadakati ve güvenilirliğinden çok şüphe edilmiştir (Bk. Ek I); fakat onun, haberlerini muhtemelen gördüklerini kaydetmiş olan bir göz şahidinden aldığı oldukça açık bir keyfiyet olarak görünüyor. Onun verdiği sayılardan bir kısmı tatmin edici değildir ve zaman zaman Pierre'in tutumu mantığa uygunluk göstermez. Ancak müellif onu muhtemelen, gerçeğe uymasa bile, her zaman iyi bir açıdan göstermek istemiş olmalıdır. *Zimmern* vekayinâmesi bazı ek bilgiler arzetmekle beraber 1096 ve 1101 haçlı seferlerini birbirine karıştırmış görünmektedir. Kısa bir bilgi de *Bari* vekayinâmesi (s. 147)'nde bulunuyor. Sorun bütünü ile Hagenmeyer (*ayn. esr.*, s. 151-241) tarafından, her cihetten tafsilâtiyle, incelenmiştir. Genel olarak ben de onun vardığı sonuçlara katılıyorum.

Schwarzenberg kontu Heinrich, Walter von Teck ve Zimmern kontunun üç oğlu olmak üzere aşağı düzeydeki soylular sınıfının bir çok temsilcileri bulunmaktaydılar [2].

Buna mukabil Fransızlar sabırsızlanıyorlardı. Gautier Sans-Avoir, Köln'de daha fazla beklememeye karar verdi. Vatandaşlarından bir kaç bin kişiyle birlikte, paskalya yortusu biter bitmez, muhtemelen paskalyadan sonraki salı günü şehri terkederek Macaristan istikametinde yola koyuldu. Rhein nehrini yukarıya doğru takip etti, sonra Neckar ırmağı boyunca ve daha sonra Tuna kıyısından yürüyerek 8 mayısda macar sınırına vardı. Buradan kral Koloman'a elçiler yollayarak, ülkesinden geçmek ve adamları için yiyecek maddeleri sağlanmasında desteklenmesi talebinde bulundu. Koloman bu isteği iyiniyetle karşıladı. Ordu, kötü bir olaya meydan vermeden Macaristan'ı geçti. Ayın sonuna doğru devlet sınırının öte yanında Semlin'e ulaştı ve Belgrad yanında Save suyunu geçerek Bizans devleti arasizine girdi.

Belgrad'ın askerî kumandanı bir sürpriz ile karşı karşıya bulunmaktaydı. Böyle bir istilâya karşı nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında hiç bir talîmat almamıştı. Süratle, bulgar eyaleti valisinin merkezi olan Niş'e haberciler yollayarak ona Gautier'nin gelişini bildirdi. Görevine bağlı fakat önemsiz bir kişi olan Niketas adındaki vali de bu hususda her hangi bir direktif almış değildi. O da haberi mümkün olduğu kadar çabuk Istanbul'a bildirmek üzere yola haberciler çıkardı. Bu arada Gautier, Belgrad'da, yanında bulunanlar için yiyecek, içecek talebinde bulunmuştu. Mahsul henüz toplanmamıştı ve garnizonun da artmış iaşe maddesi yoktu. Bu sebeple Gautier ve birlikleri civarı yağmalamaya başladılar. Gautier'nin kızgınlığı, diğerleriyle birlikte Save suyunu geçmeyip Semlin'de bir pazar yerini basmak girişiminde bulunan onaltı adamının sebep olduğu olayla daha da arttı. Macarlar bunları yakalayıp silâhlarını ve elbiselerini almışlar, bu eşyayı ibret olsun diye Semlin surlarına astıktan sonra hacıları çırıl çıplak Belgrad'a yollamışlardı. Belgrad'ın etrafında yağmacılık hareketleri başlayınca kumandan silâha sarıldı. Vuku bulan çarpışma sırasında Gautier'nin adamlarından bir çoğu öldürüldü, bir kısmı da bir kilise içinde diri diri yakıldı.

Gautier nihayet Niş istikametinde yola çıkmaya muvaffak oldu. Niketas onu burada dostane bir şekilde karşılayıp haçlılara yiyecek maddeleri sağlamakla birlikte bunları Istanbul'dan bir cevap alıncaya kadar alıkoydu. Haçlıların batıyı Meryem'in urûcu'ndan önce terketmiyeceklerini zannetmiş olan imparator, hazırlıklarını çabuklaştırmak zorunda olduğunu anlamıştı. Niketas'a, Gautier'yi askerî bir refakatle Istanbul'a yollaması emrolundu. Bizans askerleri tarafından refakat olunduğu halde Gautier ve ordusu yolculuklarına barış havası içinde

[2] Bk. Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 158 vdd., 165 vd. ve Pierre'e katılan alman soylular bakımından özellikle s. 160, n. 2 ve s. 166, n. 1. Ekkehardus (*Hierosolymita*, s. 18 vd.) haçlı seferinin, kilise ayrılıkları sebebiyle Almanya'da resmen vaazedilmediğini bildirir.

devam ettiler; temmuz ayı başında Filibe'ye ulaştılar. Gautier'nin amcası Gautier de Poissy burada öldü. Ayın ortalarında haçlılar Istanbul'daydılar [3].

Niketas her halde Gautier'den, Pierre l'Hermite'in çok daha büyük bir kitleyle pek çok gerilerde olmadığını işitmiş olmalıydı. Bu sebeple onu karşılamak üzere Belgrad'a gitti ve Semlin'in macar valisiyle de temasa geçti.

Pierre l'Hermite 20 nisan civarında Köln'den çıktı. Almanlar önceleri onun vaazları ile alay etmişlerdi; fakat bu arada kendisine binlerce kişi iltihak ettiği cihetle ordusu muhtemelen erkek ve kadın olarak yirmibin kişiyi bulmuştu. Ateşli taassubunun alevlendirdiği diğer alman grupları onu Gottschalk ve Leisingen kontu Emich idaresinde takip etmek niyetindeydiler. Pierre l'Hermite, Köln'den itibaren Rhein ve Neckar üzerinden Tuna'ya çıkan alışılmış yolu izledi. Tuna'ya vardıklarında, taraftarlarından bir kaçı gemilerle seyahate devamı kararlaştırdılar. Pierre l'Hermite ve ana kuvvet ise yol boyunca Ferto gölünün güneyinden yürüyüşlerini sürdürerek Ödenburg yanında Macaristan topraklarına girdiler. Bizzat Pierre eşeği üzerinde, alman şövalyeleri atları üstünde yolculuk ediyorlar, yiyecek ihtiyatları ve seyahat için toplamış olduğu hazine sandığı ağır ağır yol alan arabalarda sevkediliyorlardı. Adamlarının büyük çoğunluğu ise yayandı. İyi yollarda bunlar günde yaklaşık kırk kilometre yapacak kadar gayret göstermekteydiler.

Kral Koloman, Pierre l'Hermite'in elçilerini de, Gautier'ye göstermiş olduğu iyiniyetle kabul etti ve sadece, her türlü yağma girişiminin cezalandırılacağını söyliyerek onları uyardı. Mayısın son ve haziranın ilk günlerinde ordu barışı koruyan bir düzen içinde Macaristan'ı geçti. Yolda muhtemelen Karlovici yanında, gemilerle gelen birlikler tekrar ona katıldılar. Ordu 20 haziranda Semlin'e ulaştı [4].

Felâketler burada başladı. Gerçekte meselenin nasıl başladığı açık değildir. Görünüşe göre, aslen oğuz Türklerinden olan şehrin valisi, ordunun büyüklüğünü görünce korkuya kapılmıştı. Sınırın öte yanındaki meslekdaşı ile beraberce muhafızlık görevini daha ciddî bir surette yerine getirmeye çalıştı. Pierre l'Hermite'in ordusu da pirelenmeye, endişelenmeye başlamıştı. Pierre l'Hermite, Gautier'nin adamlarının başına gelenleri duymuştu. İki valinin birlikte kendisine oyun oynamalarından kuşkulanıyordu. Ayrıca hâlâ surlar üzerinde görülmekte olan, Gautier'nin onaltı arkadaşına ait silâhlar da onu kızdırmıştı. Bütün bunlara rağmen eğer bir ayakkabı alış verişinde kavga çıkmasaydı, her şey yolunda gidecekti. Bu olay bir anda büyüyerek savaşa dönüştü. Tahmin edildiğine göre Pierre l'Hermite'in itirazına rağmen haçlılar Godefroi Burel'in kumandasında şehre saldırdılar ve içkaleyi zapta muvaffak oldular. Dörtbin kadar Macar

[3] Gautier'nin seferi Albertus Aquensis (I, 6, s. 274 vdd.) ve daha kısa olarak Ordericus Vitalis (*ayn. esr.*, IX, 4, *III*, s. 478 vd.) tarafından tasvir olunmuştur.

[4] Albertus Aquensis, I, 7, s. 276 *Malavilla* ile kesin olarak Semlin kasdedilmiş olmalıdır (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 169, n. 1). Guibertus (II, VIII, s. 142 vd.) Pierre'in Macaristan'dan geçerken hoşa gitmeyecek güçlüklerle karşılaştığını bildirmekle beraber onu Emich ile karıştırmış görünüyor.

öldürüldü ve büyük bir erzak deposu elegeçirildi. Bundan sonra haçlılar, kral Koloman'ın intikam alacağı korkusu içinde süratle Save'yi geçmeye başladılar.

Sallar inşa etmek için evlerde ellerine geçen bütün tahta ve odunları topladılar. Belgrad'dan bunların harekâtını endişeyle izlemekte olan Niketas, nehrin geçilmesine nezaret etmek ve bunların topluca aynı yerden geçmelerini sağlamak istedi. Valinin emrindeki birlikler genellikle kendisine körü körüne itaat edeceklerinden emin olduğu peçenek ücretli askerlerinden mürekkep bulunuyordu. Bunlar tesbit edilen belirli bir geçit noktasından başka bir yerden nehrin geçilmesine engel olmak için sandallarla harekete geçirildiler. Askerlerinin sayısının az olduğunu bilen ve böyle bir kitleyle başedemiyeceğini anlayan Niketas ise, eyaletin büyük askerî karargâhı olan Niş'e çekildi. Onun geri çekilmesi üzerine Belgrad ahalisi şehirlerini terkederek dağlara kaçıştı [5].

Pierre l'Hermite'in ordusu 26 haziranda Save'den geçişi zorla sağladı. Peçenekler onları sadece bir yerden geçmeye zorlamak isteyince hücuma uğradılar. Sandalların bir çoğu devrildi, içinde bulunanlar esir edilerek öldürüldüler. Ordu Belgrad'a girdi. Şehri baştan başa yağma ettikten sonra yaktı. Bundan sonra haçlılar yedi gün müdddetle ormanlar arasından yürüyerek 3 temmuzda Niş'e ulaştılar. Pierre l'Hermite derhal Niketas'a bir elçi yollayarak erzak talebinde bulundu [6].

Niketas, Istanbul hükûmetini Pierre l'Hermite'in yaklaşmasından haberdar etmiş olup, bu batılı orduyu başşehre götürmek üzere gelecek hükûmet memurlarını ve refakat birliklerini beklemekteydi. Niş'de, emrinde kuvvetli bir garnizonu mevcut olup Niketas bunu ücretle emrine aldığı peçenek ve macar savaşçılariyle daha da takviye etmişti [7]. Fakat anlaşılan, Istanbul'dan askerî

[5] Albertus Aquensis, I, 7, 8; s. 276 vdd. Albertus, aslında tam anlamıyla barışsever karakterde olan Pierre'i burada, belki de kendisine bu bilgiyi aktaran kimsenin, bu şekilde vahşice bir davranışın Pierre'in itibarını artıracağını düşünmesi sebebiyle, kana susamış bir kişi gibi göstermektedir. Peçenek asıllı sınır muhafızları bakımından bir çok defa tekrarlanan 7 sayısı da aynı şekilde gerçeğe uygun olarak kabul edilmemelidir. Albertus, Morava ve Save ırmaklarını birbirine karıştırıyor.

[6] Albertus Aquensis, I, 9, s. 278. Burada Hagenmeyer (*Chronologie*, s. 30 vd.)'in kronolojisini izliyorum.

[7] Istanbul'dan Pierre'i karşılamaya gönderilen refakat birliği, 600 kilometreyi aşan bir mesafeyi arkasında bıraktıktan sonra 9 veya 10 temmuzda onun yanına varmıştı. Bunun muhtemelen, mesafeyi tabîatiyle süratle kateden bir atlı birlik olmasına rağmen, yine de Pierre'in 3 temmuzda ulaştığı Niş'den gönderilen habercinin imparatorluk sarayına ulaşmasından daha önce Istanbul'dan hareket etmiş olması gerekir. Jireček (*Die Heerstrasse von Belgrad*, s. 9)'in belirttiği gibi, 19. yüzyıl başlarında Avusturya imparatorluğunun postacılığını yapan Tatarlar, dörtnala ve menzillerde değiştirilerek at sürdükleri halde, bu seyahat için beş gün sarfederlerdi (Mesafe yaklaşık 1000 kilometrenin üstündedir). Bizans devri yolları osmanlı devrindekilerden bir az daha iyiydiler ama menziller muhtemelen Osmanlılar zamanındaki kadar iyi teşkilâtlı değillerdi. Özel bir ulak o zamanlarda Niş'den Istanbul'a her halde beş-altı günde gidebilirdi. Şu halde Niketas, habercisini Pierre'in yaklaştığı haberi üzerine, aslında Pierre sınırı henüz geçmeden yola çıkarmış olmalıdır. Batılı kaynakların *Nichita* dedikleri Niketas bize Schlumberger'nin neşrettiği (*Sigillographie de l'Empire Byzantin*, s. 239) bir mühürü ile mâlûmdur. Bu zat Chalandon'un (*Essai sur le Règne d'Alexis Comnène*, s. 167, n. 4) hatalı olarak yaptığı gibi, Paristrium dükü Leo Nikeritis ile aynı şahıs addolunmamalıdır.

birlikler yollanmadan haçlılara refakat birlikleri tahsis edecek durumda bulunmuyordu. Diğer taraftan, böyle büyük bir kitleye Niş'de kalmak müsaadesi vermek de tehlikeli ve nâhôş görünmekteydi. Bu sebeple Pierre l'Hermite'den, adamları için erzak sağlanıncaya kadar rehineler vermesi ve mümkün olduğu kadar çabuk yoluna devam etmesi talep olundu. Başlangıçta her şey yolunda gitti. Godefroi Burel ve Gautier de Breteuil rehin olarak valiye gönderildi. Yerli ahali haçlılara sadece bütün ihtiyat erzaklarını satmakla kalmayıp, fakir hacılara sadaka bile verdi. Halktan bazıları hatta sefere katılmalarına müsaade edilmesi ricasında bulundular.

Ertesi sabah hacılar Sofya yolu üzerinden hareket başladılar. Fakat bunlar şehri terkederlerken, bir gece önce halktan birisiyle kavga etmiş olan bir kaç Alman, nehir kenarındaki değirmenlerde yangın çıkardılar. Niketas bunu haber alınca haçlıların ardçılarına taarruz edip rehine olarak alıkoyabileceği bir kaç kişi esir etmek üzere birliklerini yola çıkardı. Pierre l'Hermite eşeği üzerinde yaklaşık birbuçuk kilometre ileride ordunun baş tarafında yola koyulmuş olup, Lambert adında birisi, arka taraftan koşup durumu kendisine bildirinceye kadar hiç bir şeyin farkında değildi. Niketas ile esir edilenlere ödenecek fidye hususunda anlaşmak amaciyle hemen geri döndü. Fakat bunlar müzakere halindeyken orduda ihanet ve savaş rivayetleri çıktı. Kızgın ve sinirli bir grup geri dönerek şehrin istihkâmlarına saldırdı. Şehir garnizonu bunları püskürttükten sonra mukabil saldırıya geçti. Adamlarını geri çekmek için koşup gelmiş olan Pierre l'Hermite, Niketas ile yeniden temasa çılışırken, ayrı bir grup saldırıyı yenilemeye karar verdi. Niketas bunun üzerine bütün askerlerini haçlılar üzerine sevketti. Haçlılar müthiş bir hezimete uğrayarak çil yavrusu gibi dağıldılar; bir çoğu öldürüldü. Pek çoğu da, erkek ve kadın, çocuk, esir edildiler ve hayatlarının geri kalan kısımını civar bölgelerde esarette tamamladılar. Pierre l'Hermite içinde hazinesi bulunan sandığı kaybetti. O, Renaud de Breis, Gautier de Breteuil ve beşyüzden bir az fazla haçlı, canlarını yalnız kendilerinin kurtardıklarını sanarak bir tepe üstüne kaçtılar. Bununla beraber ertesi sabah etrafa dağılmış olanlardan yedibin kişi daha bunlara katıldı. Haçlılar yürüyüşlerine devam ettiler. Ahalisi tarafından terkedilmiş Bela Palanka şehrinde bir süre durarak tarlalarda kalmış olan mahsulü topladılar; çünkü artık hiç yiyecekleri kalmamıştı. Burada kendilerine bir çok kaçak daha katıldı. Tekrar harekete geçtiklerinde tesbit ettiklerine göre, esas mvcutlarının dörette birini kaybetmişlerdi [8].

12 temmuzda Sofya'ya vardılar. Burada Istanbul'dan gönderilen elçiler ve refakat birlikleri onlara kavuştu. Bunlar aldıkları emre göre haçlıların bütün ihtiyaçlarını karşılayacaklar, fakat hiç bir yerde üç günden fazla kalmamalarına da dikkat edeceklerdi. Bu andan itibaren seyahat olaysız ve rahat geçti. Yerli ahali bunlara iyi muamele ediyordu. Filibe'de Bizanslılar bunların çektiklerinden o kadar üzüntü duydular ki, talep edilmediği halde bunlara para, at ve katırlar

[8] Albertus Aquensis, I, 9-12, s. 278, s. 278-82. Albertus tamamı 40 000 kişi olan ordudan 30 000 kişi kalmış olduğunu beyan eder.

hediye ettiler. Edirne'den iki konak önce Pierre l'Hermite'e yeniden, imparatorun dostane bir mesajını getiren elçiler geldi. Haçlıların yaptıklarını affetmek kararı verilmişti; çünkü cezalarını bol bol görmüş bulunmaktaydılar. Pierre l'Hermite, bu kadar büyük bir hükümdarın kendisine ettiği iltifata gözyaşlariyle teşekkür etti [9].

İmparatorun dostça tutumu, haçlılar 1 ağustosda Istanbul'a ulaştıklarında da değişmedi. İmparator bu haçlıların reisini şiddetle merak ediyordu. Pierre'e, kabul edilmek üzere saraya gelmesi emrolundu ve burada ona para verildiği gibi bir çok tavsiyelerde de bulunuldu. İmparator Aleksios'un tecrübeli gözleri bu seferden pek etkilenmemişti. Bunların Asya topraklarında Türkler tarafından çabucak imha olunuvereceklerinden korkmuştu. Ancak bunların disiplinsizliği kendilerini mümkün olan süratle Istanbul yakınından uzaklaştırmaya mecbur bıraktı. Bu batılılar bir hırsızlığı bırakıyor, diğerine başlıyorlardı. Şehrin varoş ve sayfiyelerindeki villalara giriyorlar ve hatta kiliselerin damlarındaki kurşunları aşırıyorlardı. Bunların şehre girişlerine ciddiyetle nezaret olunuyor ve ancak temaşa meraklılarından küçük gruplar içeri alınıyorlardı; fakat bütün civarı polis nezareti altında tutmaya elbette imkân yoktu.

Gautier Sans-Avoir ve adamları Istanbul'daydılar. Ayrıca italyan hacılarından muhtelif gruplar da hemen aynı sıralarda buraya gelmişlerdi. Bunlar Pierre l'Hermite'in sefer heyetine katıldılar. 6 ağustosda bütün haçlı ordusu Boğaz'dan geçirildi. Anadolu kıyısından bunlar vahşî ve yakışıksız hareketler yaparak Marmara sahili boyunca onbeş yıl önce Türkler tarafından tahribinden beri terkedilmiş olan İzmit'e vardılar. Burada Alman ve İtalyanlarla Fransızlar arasında anlaşmazlık çıktı. Almanlar ve İtalyanlar Pierre l'Hermite'in idaresini terkederek Rinaldo adında bir İtalyanı kendilerine reis seçtiler. Ordunun her iki parçası da buradan batıya, İzmit körfezinin güney sahili boyunca yürüyerek, Bizanslılar tarafından Kibotos, haçlılarca Civetot olarak adlandırılan ve Aleksios tarafından, kendi ingiliz menşe'li ücretli askerleri için Helenopolis (Yalova) yakınında inşa edilmiş bulunan müstahkem bir karargâha teveccüh ettiler. Burası, arazi verimli ve iaşe işleri de Istanbul'dan kolayca mümkün olduğu için, uygun ve iyi bir karargâhtı [10].

Aleksios, pierre l'Hermite'e, müslümanlar üzerine taarruza geçmeden haçlıların esas ordularının ulaşmasını beklemesini ısrarla tavsiye etmiş ve onun bu tavsiyesi Pierre l'Hermite'e tesir etmişti. Fakat Pierre l'Hermite'in otoritesi zayıflamaktaydı. Sükûnet içinde yorgunluklarını giderip kuvvetlerini toplıyacak yerde hem Rinaldo idaresindeki İtalyan ve Almanlar, hem de muhtemelen Godefroi Burel'e daha ziyade bağlanmış olan kendi Fransızları, civara yağma

[9] Albertus Aquensis, I, 13-15, s. 282 vd.; Anna Komnena, X, v-vı, *II, s. 210.*

[10] Albertus Aquensis, I, 15, s. 283 vd.; *Gesta Francorum*, I, 2, s. 6 (Burada ordunu kaba ve vahşi tutumu bildiriliyor). Anna Komnena, ayn. yer. Ordericus Vitalis IX, *5, III, s. 490 vd.)*, Aleksios'un Civetot'u kendi ingiliz birlikleri için tesis ettiğini kaydeder. Bk. Vesilievsky, *Eserler* (rusça), *I*, s. 363 vd. Tarihleme için bk. Hagenmeyer, *Chronologie*, s. 32.

akınları tertib etmek hususunda birbirleriyle rekabet etmekteydiler. Bunlar önceleri hemen karargâhları yakınında bulunan araziyi yağmaladılar; sonra yavaş yavaş ve ihtiyatla Türklerin işgalinde bulunan bölgeye girerek akınlar tertiplemeye ve hepsi de grek-hristiyan olan köyler ahalisini soymaya başladılar. Eylül ortalarında binden fazla Fransız hatta selçuklu sultanı Kılıçarslan'ın başşehri İznik'e kadar sokulmaya cür'et etti. Bunlar şehrin varoşlarını yağma ve tahrip, hayvan sürülerini gaspettikten başka hristiyan ahaliyi de en korkunç işkencelerle zâlimce öldürdüler. Bunların hatta küçük çocukları mızraklarının ucunda ateşte kızarttıkları rivayet edildi. Şehirden üzerlerine sevkolunan bir türk birliği şiddetli bir çarpışmadan sonra geri püskürtüldü. Bundan sonra Fransızlar Civetot'a geri dönerek ganimetlerini arkadaşlarına ve karargâhta bulunan bizanslı gemicilere sattılar. Fransızların zengin ganimet sağlıyan bu akınları Almanların kıskançlığını uyandırdı. Eylül sonlarına doğru Rinaldo yaklaşık altıbin Alman'la - ki aralarında papazlar ve hatta piskoposlar vardı - yola koyuldu. Bunlar İznik'i de geçtiler, yolda ne buldularsa yağmaladılar, fakat hristiyan ahaliye karşı Fransızlardan daha yumuşak davrandılar ve nihayet Kserigordon adında bir kale önüne geldiler; hisarı almaya muvaffak oldular. Kale her türlü yiyecek maddesiyle dolu olduğu için burasını civara yapacakları akınlar için bir üs olarak kullanmayı düşünüyorlardı. Sultan, haçlıların baskınını haber alır almaz yüksekçe bir kumandanını büyük bir kuvvetin başında olduğu halde hisarı geri almaya gönderdi. Kserigordon bir tepe üzerindeydi. Hisarın muhtaç olduğu su, hemen kale surlarının dışındaki bir kuyu ile vâdideki bir kaynaktan sağlanıyordu. Türk ordusu Aziz Mikhail gününde, yani 29 eylülde kale önüne geldi. Rinaldo'nun kurmuş olduğu pusudan yaptığı bir taarruzu püskürterek kuyu ve kaynağı işgal ve Almanları kale içinde muhasara etti. Susuzluk kuşatılanları kısa zamanda umutsuzluğa düşürdü. Bunlar toprağın serinliğinden, rutubetinden bile imdad aradılar; atlarının ve eşeklerinin damarlarını keserek kanlarını içtiler, hatta birbirlerinin idrarını içmek zorunda kaldılar. Papazlar bunlara boşuna yere teselli ve cesaret vermeye uğraşıyorlardı. Sekiz gün süren öldürücü susuzluktan sonra Rinaldo teslim olmaya karar verdi. Dinini inkâr ettiği takdirde hayatta bırakılacağına dair bir vaad aldıktan sonra düşmana kapıları açtı. İnançlarına sadık kalanların hepsi kılıçtan geçirildi. Rinaldo ve onun gibi dinlerini inkâr edenler Antakya ve Haleb'e ve Horasan içlerine esarete gönderildiler.

Kserigordon'un Almanlar tarafından zaptedildiği haberi Civetot'a ekim ayı başında ulaşmıştı. Bu haberi, iki türk casusu tarafından yayılan, Almanların hatta İznik'i de zaptetmiş ve ganimetleri aralarında payetmekte oldukları şâyiası izledi. Türklerin umdukları gibi bu haber ordugâhta dehşetli bir heyecan uyandırdı. Askerler süratle, sultanın büyük bir itina ile tuzaklar kurmuş olduğu yollar üzerinden İznik'e yürümek için hararetle müsaade edilmesini istiyorlardı. Reisleri bunları zaptetmeye çalışırken birdenbire Rinaldo akınının âkıbeti hakkında doğru bilgi ulaştı. Bunun üzerine heyecan yerini paniğe bıraktı. Ordu kumandanları, ne yapacaklarını kararlaştırmak üzere toplandılar. Pierre

l'Hermite Istanbul'a gitmişti. Ordu üzerindeki kumanda yetkisi sıfıra inmişti. Otoritesini, imparatordan önemli maddî yardımlar elde ederek güçlendirmek umudundaydı. Orduda derhal hareket geçerek Kserigordon'un intikamını almak eğilimi belirdi; fakat Gautier Sans-Avoir, arkadaşlarını sekiz gün içinde dönecek olan Pierre l'Hermite'i beklemeye iknâ etti. Fakat Pierre l'Hermite bu süre içinde dönmediği gibi, bu arada Türklerin bütün kuvvetleriyle Civetot üzerine yürüdükleri haberi de yayılmıştı. Kumanda heyeti yeniden toplandı. Kumandanlar arasında Gautier Sans-Avoir, Renaud de Breis, Gautier de Breteuil, Foulque d'Orléans, alman Hugo von Tübingen ve Walter von Teck gibi sorumluluklarını bilen kimseler, hâlâ Pierre l'Hermite'in dönüşüne kadar her hangi bir girişimde bulunmamak taraftarıydılar. Fakat ordunun genel eğilimine dayanan Godefroi Burel, düşmanın karşısına çıkmamanın korkaklık ve delilik olduğunu iddia etmekteydi; kendi fikrini kabul ettirdi. 21 ekim sabahı alaca karanlıkta sayısı yirmibini aşan bütün haçlı ordusu Civetot'dan çıktı ve geride sadece ihtiyar, kadın, çocuk ve hastaları bıraktı.

Ordugâhtan daha yaklaşık beş kilometre uzakta, İznik'e giden yolun dar ve ormanlık bir vâdiye girdiği Drakon adlı bir köy yanında Türkler pusuya yatmış bulunmaktaydılar. İhtiyata riayet etmeden, gürültü ederek, önlerinde atları üstünde şövalyeler bulunduğu halde haçlılar vâdiye girdiler. Birdenbire ormandan ok yağmaya başladı ve bu oklar atları öldürdü veya yaraladı. Atlar birbirine girmiş durumda süvarilerini sırtlarından atarken Türkler taarruza geçtiler. Atlar Türkler tarafından ürkütülerek hristiyan yayalar üzerine atıldı. Şövalyelerin bir çoğu büyük bir secaatle savaşmalarına rağmen orduyu kaplayan paniği önleyemediler. Bir kaç dakika içinde bütün ordu vahşî bir intizamsızlık içinde Civetot istikametinde kaçmaya başlamış bulunuyordu. Orada günlük ordugâh hayatı henüz başlamış olup ihtiyarlardan bir kısmı hâlâ uyumaktaydı. Şurada burada bir papaz sabah âyîni yapmaktaydı. İşte korkudan çılgın hale gelmiş bir kaçak sürüsü, arkalarında kendilerini takip eden düşmanla birlikte ordugâhın ortasına vardı. Gerçek anlamiyle hiç bir mukavemette bulunulmadı. Askerler, kadınlar ve papazlar yerlerinden kıpırdanamadan kılıçtan geçirildiler. Bazıları etraftaki ormanlara kaçtı; fakat kurtulan az oldu. Bir kısım haçlı da kısa bir müddet, rüzgârın dumanlarını Türklere karşı savurduğu bir ateş yakarak kendilerini koruyabildiler. Sadece görünüşleri Türklerin hoşuna giden genç çocuklar ve kızlarla, savaşın harareti söndükten sonra ele geçen esirler hayatta bırakıldı. Bunlar esarete yollandılar. Daha talihli olan üçbin kadar haçlı deniz kıyısında eski bir saraya ulaşmak imkânını buldu. Saray çoktan beri terkedilmiş olup ne kapısı, ne de penceresi vardı. Fakat kaçaklar ümitsizliğin verdiği kuvvet ve gayretle etrafta buldukları odun parçalarından kendilerine uydurma da olsa yine de işe yarayan bir istihkâm yaptılar; bu suretle düşmanın hücumlarını önlemek mümkün oldu.

Saray mukavemet etti. Fakat savaş meydanında öğle üzeri herşey bitmiş bulunuyordu. Drakon yanındaki geçitten sahile kadar bütün toprağı

öldürülenlerin cesetleri doldurmuştu. Gautier Sans-Avoir, Renaud de Breis, Foulque d'Orléans, Hugo von Tübingen, Walter von Teck, Konrad ve Albert von Zimmern ve diğer bir çok alman şövalyesi maktuller arasındaydılar. Hayatta kalan kumandanlar sadece, inat ve ısrarı felâketi doğurmuş olan Godefroi Burel ile Gautier de Breteuil, Guillaume de Poissy, Heinrich von Schwarzenberg, Friedrich von Zimmern ve Rudolf de Bandis'den ibaret olup bunların hepsi de ağır yaralıydılar.

Akşam karanlık çökerken, orduda bulunan bir Bizanslı, bir sandal bularak, Pierre l'Hermite ve imparatora savaşın haberini ulaştırmak üzere Istanbul'a doğru yelken açmaya muvaffak oldu. Pierre'in haberi nasıl aldığını bilmiyoruz. Aleksios'a gelince, güçlü askerî birliklerle doldurulan donanmaya mensup savaş gemilerinden bir kaçına, derhal denize açılmak emrini verdi. Bizans savaş filosunun ulaşması üzerine Türkler kuşatmayı kaldırarak ülkenin iç taraflarına çekildiler. Savaştan canlarını kurtaranlar gemilere alınarak Istanbul'a götürüldü. Burada şehrin varoşlarında onlara oturacak yer tahsis olundu; silâhlarına gelince, ellerinden alındı [11].

Halkın haçlı seferi sona ermişti. Binlerce kişinin kurban edilmesi ile sonuçlanmış, imparator ve teb'asının sabırlarını uzun ve haşin bir tecrübeye tâbi tutmuş ve akıllılık ve soğukkanlılıkla elele yürümeyen sadece inanç kuvvetinin Kudüs yolunu açamıyacağı dersini vermişti.

[11] Albertus Aquensis, I, 16-22, s. 284-89; *Gesta Francorum*, I, 2, s. 6-12. Bu iki kaynak yağma ve garet akınları ile Pierre'in ordusunun kesin mahvini tafsilâtiyle tasvir ederler. Haberlerini Istanbul'da rastladığı bir kılıç artığından almış olması mümkün olan *Gesta* yazarı, sürekli olarak, Aleksios'un Pierre'e karşı düşmanca davrandığını ve bunun adamlarının kılıçtan geçirilmesine çok sevindiğini, aynı zamanda bunların kötü davrandıklarını ve kiliseleri yaktıklarını da belirtmesine rağmen, bildirmektedir. Albertus'un hikâyesi ise, cömertliği, doğru tavsiyesi ve kaçabilenlerin süratle kurtarılması bakımından imparatora müteşekkirdir. Anna Komnena (X, vı, 1-6) daha kısa bir tasvir vermekte ve Frankların takındıkları tavırdan şikâyet ederek, yanlış olarak orduda bulunduğunu sandığı Pierre'in bütün suçu, kendisine itaat etmeyi reddeden adamlarının Tanrı'yı inciten tutumlarına atfettiğini bildirmektedir. *Zimmern* vekayinâmesi (s. 9) Civetot'da öldürülen Almanların bir listesini ihtiva ediyor.

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN HAÇLI SEFERİ

"Ah Yârab! İsrail'de kalan bütün kimseleri mahv mı edeceksin?..."
Hezekiyâl IX, 8

Pierre l'Hermite'in doğuya hareketi ile Almanya'da haçlı seferi şevk ve galeyanı henüz sönmüş değildi. Pierre, başka bir ordu toplaması için, havârisi Gottschalk'ı arkasında bırakmıştı; diğer bir çok vâiz ve ileri gelen şahsiyet de onu bu işde taklide başladılar. Fakat Almanlar, binlerce kişi olarak davete uymalarına rağmen, derhal Kutsal Ülke'ye hareket hususuda Fransızlar kadar aceleci davranmadılar. Önce kendi yurtlarında harekete geçmeleri lâzım gelmekteydi.

Yahudi kolonileri yüzyıllardan beri Avrupa'nın ticaret yolları üzerinde mevcut bulunmaktaydılar. Bunlar, ataları barbar istilâlarının karanlık devrelerinde Akdeniz havzasından buralara göçetmiş olan *sephardik* yahudileriydiler. Bizans ve arap ülkelerinde oturan dindaşlarıyla ilişkilerini sürdürüyorlar ve bu sayede, uluslararası ticaret sahasında, fakat özellikle müslüman ve hristiyan ülkeleri arasındaki ticarette ehemmiyetli bir rol oynamak imkânına sahip bulunuyorlardı. Hristiyan batıda tefecilik yasak ve Bizans'da da bunun ciddî bir şekilde kontrola tâbi tutulması bunlara bütün hristiyan dünyasında borç para verme müesseseleri kurmak gibi serbest bir faaliyet sahası sağlamıştı. Bundan çok evvel vizigot Ispanyasında uğradıkları takibat istisna edilirse, batıda hiç bir zaman ciddî takibata marûz kalmamışlardı. Bunlar vatandaş hukukuna sahip değildiler, fakat gerek dünyevî, gerekse rûhânî makamlar, cemaatin bu kadar faydalı olan uzuvlarına özel himayelerini seve seve tahsis etmekteydiler. Fransız ve alman kralları eskiden beri bunlara dostane bir temayül gösterirlerdi; Rhein bölgesindeki büyük şehirlerin başpiskoposları tarafından hassaten iyi muamele görüyorlardı. Fakat eski hizmet yoluyla ödeme sistemi yerine peşin para iktisadiyatının hâkim olması üzerine, gittikçe artan bir ölçüde paraya ihtiyaç duyan köylüler ve fakir şehir ahalisi bunlara gittikçe daha fazla borçlandılar ve neticede bunlara karşı düşmanlık hissetmeye başladılar. Yahudilere gelince bunlar da, haiz oldukları hukukî himayenin yetersizliği muvacehesinde, mahallî hâkimlerin sempatisi kendilerini himaye ettiği yerlerde, köylü ve şehirliden daha büyük faiz hadleri, istihkaklarından daha fazla kazanç elde etmek yoluna saptılar.

Gittikçe daha fazla halk tabakasının kendilerinden borç almaya başladığı bütün 11. yüzyıl boyunca, yahudilere karşı duyulan nefret de devamlı surette arttı

ve haçlı hareketinin başlangıç safhası da bu nefreti daha da güçlendirdi. Haçlı seferi için donanımını tamamlamak bir şövalye için oldukça pahalı bir keyfiyetti. Eğer rehin verebileceği arazisi veya başkaca mülkü yoksa yahudilerden borç para almak zorundaydı. Fakat onun hristiyanlık uğrunda savaşabilmek için, İsa'yı haça germiş olan bir kavim mensuplarının pençesine düşmesi doğru muydu? Fakir haçlı şövalyesi, zaten daha önceden yahudilere borçluydu. Hristiyanlık vazifesini yerine getirirken onun böyle bir Tanrı'sıza borçululukla ma'lûl olması haklı mı olurdu? Haçlı seferlerinin gezgin vâiz ve davetçileri, özellikle Kudüs'ü, İsa'nın haça gerildiği yerleri ileri sürmekteydiler. Bu suretle dikkatin, İsa'nın ellerinde bu kadar eziyet çekmiş olduğu bir kavme çevrilmesinden kaçınılamazdı. Müslümanlar şimdiki düşmanlarıydılar; İsa'nın taraftarlarını takibata uğratıyorlardı. Yahudilerse hiç şüphesiz daha kötüydüler. Onlar bizzat İsa'yı takibata uğratmışlardı [1].

Daha Ispanya savaşları sırasında hristiyan orduları, yahudilere fenalık etmek hususunda bazı temayüller izhar etmişti. Barbastro'ya karşı yapılan sefer esnasında papa Alexandrus II., müslümanlarla yahudiler arasında esaslı fark bulunduğu hakkında uyarmak üzere ıspanyol piskoposlarına yazmıştı; birincilerin hristiyanların barış kabul etmez düşmanları olmasına mukabil ikinciler, yani yahudiler hristiyanlarla işbirliğine hazırdılar. Fakat Ispanya'da yahudiler müslümanlar tarafından o kadar imtiyazlı bir muamele görmüşlerdi ki, hristiyan fâtihler bunlara güvenmeye bir türlü kaail olamamışlardı [2].

1095 aralık ayında kuzey Fransa'daki yahudi cemaatleri Almanya'daki dindaşlarını, haçlı hareketinin büyük bir ihtimalle kendilerine zararlı olacağı hususunda yazılariyle uyardılar [3]. Rouen'dan, oradaki yahudilerin katliâmına dair haberler geldi. Böyle bir katliâmın gerçekten vukubulmuş olması pek muhtemel değildir. Fakat ne de olsa yahudiler, Pierre l'Hermite'e, kendileriyle iyi bir ticarî anlaşma imkânı sağlıyacak kadar endişeye düşmüş bulunuyorlardı. Pierre l'Hermite, hiç şüphesiz, aksi halde adamlarını dizginliyemeyeceği îmâsıyle yahudileri tehdit ederek, fransız yahudilerinden, kendisini hoş karşılamak ve ordusunu bütün ihtiyaçları bakımından tatmin etmek babında bütün avrupa yahudi cemaatlerine hitap eden tavsiye mektupları almıştı [4].

Yaklaşık aynı sıralarda aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon haçlı seferi hazırlıklarına başladı. Onun eyaletinde ortaya çıkan bir söylentiye göre dük, hareketinden önce İsa'nın ölümünün intikamını yahudilerin kanıyla alacaktı. Düştükleri korku içinde Rheinland yahudileri, Mainz şehri başhahamı Kalonymus'a, her zaman için kavimlerinin dostu olduğunu ispat etmiş olan ve

[1] Bu zamanlarda Yahudilerin durumu için bk. Graetz, *Geschichte der Juden*, VI., s. 89 vdd.

[2] Mektuplar, *M.P.L.*, CLXVI, sütun 1387.

[3] Hagenmeyer, *Chronologie*, s. 11; *Mainz-Darmstadt Anonimi*, Neubauer ve Stern, *Quellen zur Geschichte der Juden, II*, s. 169.

[4] Salomon bar Simeon, *Relation*, Neubauer ve Stern, *ayn. esr.*, s. 25, 131. *Notitiae Duae Lemovicenses de Praedicatione Crucis in Aquitania* (s. 351) vuzuhsuz olarak muhtelif Fransa şehirlerinde yapılan soykırımları telmih eder.

Godefroi'nın metbûu bulunan imparator Heinrich IV.'e bir mektup yazdırarak takibatı yasaklamasını rica ettiler. Bundan başka, daha emniyetli hareket etmiş olmak için, Mainz ve Köln yahudi cemaatlerinin her biri düke beşeryüz gümüş sikke takdim etti. İmparator Heinrich en önemli dünyevî ve rûhânî adamlarına, bölgelerindeki bütün yahudilerin emniyetlerini sağlamalarını emretti. Şantajının başarısını elde etmiş bulunan Godefroi cevabında, aklına en az gelen şeyin böyle bir takibat olduğunu bildirerek, talep olunan teminatı rahatlıkla verdi [5].

Yahudiler, hristiyan taassubunun arzettiği tehlikeden bu kadar ucuz kurtulduklarını sanıyorlardıysa, kısa zamanda uyanacaklardı. 1096 nisanı sonuna doğru, menşei hakkında hiç bir şey bilmediğimiz Volkmar adında bir kimse, yanında onbin kişiden çok fazla bir kuvvetle Rheinland'dan hareket etti. Amacı doğuda Pierre l'Hermite'e iltihak etmekti. Macaristan'a Bohemia'dan geçen yolu takip etti [6]. Bundan bir kaç gün sonra da Pierre l'Hermite'in eski öğrenci ve havârîsi Gottschalk daha büyükçe bir kitleyle yukarı Rhein'a doğru ve sonra Bavyera'dan geçen ve bizzat Pierre'in kullanmış olduğu yoldan harekete geçti [7]. Bu arada küçük bir Rhein soylusu olup, yağma baskınları ve kanuna aykırı hareketleriyle bir zamandan beri bir tür şöhret kazanmış olan Leisingen kontu Emich, üçüncü bir ordu daha kurmuş bulunuyordu. Emich şimdi, mucizevî bir surette vücuduna bir haç damgası vurulmuş olduğunu iddia ediyordu. O, ünlü ve tecrübeli bir savaş adamı olmak sıfatiyle, Volkmar ve Gottschalk'a nazaran çok daha büyük ve korku saçan bir kitleyi bayrağı altına toplamıştı. Bir kısmı, rivayete göre ilâhî Ruh'un nefhedilmiş olduğu bir kazın arkasından giden, ahmak ve taassup galeyanı içinde bir hacılar güruhu ona iltihak etmişti. Fakat ordusunda Salm ve Viernenberger gibi Zweibrücken hâkimleri, Hartmann von Dillingen, Drogo von Nesle, Clarambaud de Vendeuil, Thomas de la Fere ve muazzam bedenî gücü yüzünden Dülger lâkabiyle anılan Visconte Guillaume de Melun gibi fransız ve alman asılzade sınıfına mensup kimseler de vardı [8].

Emich'i, dinsel galeyanı kendi şahsının ve adamlarının çıkarları için istismar etmenin kolaylığı düşüncesine, belki de Pierre l'Hermite ve Godefroi'nın verdikleri örnekler sevketmişti. İmparator Heinrich'in hususî emirlerini bir hamlede bir kenarda bırakıp adamlarına, haçlı seferine 3 mayısda, kendi yurduna yakın Speyer yahudi cemaatine saldırarak başlamak emrini verdi. Bu, pek gözalıcı bir saldırı olmadı. Speyer piskoposu - ki iyiniyeti kıymetli bir hediyeyle sağlanmış bulunuyordu - yahudileri kendi şahsî himayesine aldı. Haçlılar bunlardan sadece oniki kişiyi elegeçirebildiler ve hristiyanlığı kabulü reddettikleri için öldürdüler. Bir yahudi kadını namusunu kurtarmak için intihar etti. Piskopos diğer yahudileri kurtardı ve hatta katillerden bir kısmını yakalatıp ceza olarak ellerini kestirdi [9].

[5] Salomon bar Simeon, s. 87; Ekkehardus, *Chronicon*, 1098 yılı, s. 208.

[6] Ekkehardus, *Hierosolymita*, s. 20; Kosmas von Prag, III, 4, s. 103.

[7] Albertus Aquensis, I, 23, s. 289 vd.; Ekkehardus, *ayn. esr.*, s. 20.

[8] Albertus Aquensis, I, 27, 28, s. 292 vdd., 30, s. 295, 31, s. 299; Ekkehardus, *ayn. esr.*, s. 20 vd.

[9] Salomon bar Simeon, Eliezer bar Nathan ve *Mainz-Darmstadt Anonimi*, Neubauer ve Ṣtern, *ayn. esr.*, *II*, s. 84, 154 vdd., 171; Bernold, *Chronicon*, s. 465.

Speyer'deki katliâm, ne kadar küçük ölçüde olusa olsun, iştihayı arttırdı. 18 mayısda Emich ve birlikleri Worms'a geldiler. Derhal, yahudilerin bir hristiyanı yakalayıp suda boğdukları ve cesedin içinde kaldığı suyu da şehrin kuyularını zehirlemek için kullandıkları şâyî oldu. Yahudilerden ne Worms içinde, ne de bu şehrin civarında hoşlanılıyordu. Söylenti şehir ve civar halkını, Emich'in yahudi mahallesine yaptığı saldırıya katılmaya tahrîk etti. Yakalanan her yahudi öldürüldü. Speyer'de olduğu gibi piskopos duruma müdahale ederek piskoposluk sarayını yahudi firarilerine açtı. Fakat Emich ve kızgın kitle, kapıları kırarak sığınılan yere girdiler. Burada piskoposun itirazlarına rağmen sayısı beşyüze varan bütün mülteci misafirlerini istisnasız kılıçtan geçirdiler [10].

Worms katlâmı 20 mayısda vuku bulmuştu. 25 mayısda Emich, büyük Mainz şehri önüne geldi. Burada başpiskopos Rothard'ın emriyle şehrin kapılarının kendisine kapanmış olduğunu gördü. Onun geliş haberiyse şehir içinde yahudilere karşı harekete geçilmesine sebep oldu; bu olaylar esnasında bir hristiyan öldü. Bu, şehir içindeki Emich dostlarına şehrin kapılarını açmak fırsatını verdi. Sinagog içinde toplanmış olan yahudiler, başpiskoposa ve şehrin dünyevî en büyük şahsiyetine ikiyüz marklık gümüş göndererek saraylarında kendilerine iltica edecek yer vermelerini rica ettiler. Aynı zamanda bir yahudi elçisi Emich'in yanına giderek yedi libre altun mutkabilinde cemaatlerini zarardan korumak vaadini satın aldı. Fakat para beyhude yere verilmişti. Ertesi gün Emich başpiskopusun sarayına saldırdı. Mütearrızların vahşetinden son derecede ürken Rothard, maiyyeti ile birlikte kaçmakta istical gösterdi. O gider gitmez Emich'in adamları saraya girdiler. Yahudiler mukavemete yeltendilerse de kısa bir süre içinde imha edildiler. İsmi bize intikal etmeyen dünyevî şehir büyüğü, belki daha büyük bir cesaret gösterdi; fakat Emich onun sarayını ateşlemeye ve içinde bulunanları dışarı çıkmaya zorlamaya muvaffak oldu. Bir çok yahudi dinlerine ihanet ederek canını kurtardı. Diğerleri öldürüldüler. Katliâm, kaçanların yakalanması ve öldürülmesiyle iki gün daha devam etti. Dinlerine ihanet edenlerden bir kısmı düştükleri zaaftan pişman olarak intihar ettiler. Bunlardan bir tanesi, kendisini ve ailesini öldürmezden önce, yeni hakaretlere uğramasını önlemek üzere sinagogu yaktı. Başhaham Kalonymus maiyyetinde elliyi aşkın insanla Rüdesheim'a kaçmış ve oradaki sayfiyesinde bulunmakta olan başpiskopostan sığınma hakkı rica etmişti. Ziyaretçilerini kaplamış olan derin korku hissinden başpiskopos bunları tanassur ettirmek için yararlanmak istedi. Bu ise artık Kalonymus'un tahammül edebileceğini aşmaktaydı. Bıçağını çekerek başpiskoposun üzerine atıldı. Bir şey yapmasının önüne geçtiler, fakat bu küstahlık onun ve adamlarının hayatına malolduu. Maiz katliâmı çerçevesinde yuvarlak bir rakamla bin kadar yahudi imha olunmuştu [11].

[10] Salomon bar Simeon, s. 84; Eliezer bar Nathan, s. 155 vd.; *Mainz-Darmstadt Anonimi*, s. 172.

[11] Salomon bar Simeon, s. 87-91; Eliezer bar Nathan, s. 157 vd.; *Mainz-Darmstadt Anonimi*, s. 178 vdd.; Albertus Aquensis, I, 27, s. 292 vd. (zaman bakımından Mainz katliâmını Köln soykırımından sonraya vazeder).

Emich bundan sonra Köln'e yürüdü. Burada daha nisan ayı içinde yahudilere karşı harekete geçilmişti. Şimdiyse, Mainz olaylarının haberiyle paniğe tutulan yahudiler civar köylere ve tanıdıkları hristiyanların evlerine dağıldılar. Bu kimseler onları 1 hazirandaki yortu pazarı ve pazartesi gününe kadar sakladılar. Emich bu sırada yakında bulunuyordu. Sinagog yakıldı ve dinlerine ihaneti reddeden bir yahudi ve bir de yahudi kadını öldürüldü; buna mukabil başpiskoposun nüfuzu diğer taşkınlıkların önüne geçmeye muvaffak oldu [12].

Emich, Köln'de, Rheinland'daki vazifesinin başarılmış olduğu kararına vardı. Haziran başında ordusunun büyük kısmıyla Main suyu boyunca Macaristan'a doğru yola çıktı. Fakat adamlarından büyükçe bir grup, Mosel vâdisinin de yahudilerden temizlenmesi gerektiği fikrindeydi. Bunlar Mainz'da ana ordudan ayrılarak 1 haziranda Trier'e geldiler. Oradaki yahudi cemaatinin başlıca mensuplarına başpiskopos kendi sarayında sığınak tahsis etmişti; fakat haçlılar yaklaşınca, yahudilerden bazıları, kapıldıkları panik havası içinde birbirlerine saldırmaya başladılar, bir kısmı da nehre atlayıp boğuldu. Yahudi takipçileri buradan Metz'e gittiler. Burada da yirmi iki yahudi öldürüldü. Haziran ortalarında haçlılar Emich'e katılmak üzere Köln'e döndüler; fakat Emich hareket etmiş olduğu için bunlar Rhein'in akış istikametinde ilerleyip 24-27 haziran arasında Neuss, Wevelighofen, Eller ve Xanten yahudilerini öldürdüler. Bundan sonra dağıldılar. Bazıları evlerine döndü, bazıları da muhtemelen Godefroi de Bouillon'un ordusunda eridiler [13].

Emich'in gösterdiği kahramanlıklar hakkındaki haber Almanya'yı terkedip doğuya doğru yola düzülmüş olan ordulara da erişti. Volkmar ve adamları mayıs ayı sonuna doğru Prag'a vardılar. 30 haziranda bunlar şehrin yahudilerini kitleler halinde öldürmeye başladılar. Sivil makamlar bunların hareketlerini önlemeye imkân bulamıyorlardı. Piskopos Kosmas'ın şiddetli protestosu da hiç akis bulmadı. Volkmar, Prag'dan sonra Macaristan'a girdi. Sınırın beri tarafındaki ilk büyük şehir olan Nitra (Neutra)'da muhtemelen Prag'dakine benzer bir teşebbüse girişti. Fakat Macarlar böyle bir tutuma müsaade etmediler. Haçlıların, aklı başına gelmez, nasihat kâretmez âsîlerden başka bir şey olmadığını anlayınca doğrudan doğruya onlara saldırıp darmadağın ettiler. Bir çoğu öldürüldü, bir kısmı esir edildi. Kurtulanların ve bizzat Volkmar'ın âkıbeti ise meçhul kaldı [14].

Bavyeradan geçen yolu izleyen Gottschalk ve adamları oradaki yahudileri öldürmek için Regensburg'da kaldılar. Bir kaç gün sonra Wieselburg (Moson) yanında macar arazisine girdiler. Kral Koloman, erzak sağlanmasında, namuslu davrandıkları sürece, bunlara yardım edilmesini emretti. Fakat bunlar derhal ülkeyi yağmalamağa, şarap, buğday, koyun ve sığırları çalmaya başladılar. Macar köylüleri onların bu gazaplarını önlemeye çalışınca arada çarpışmalar

[12] Salomon bar Simeon, s. 116 vd.; *Martyrologie von Nürnberg*, s. 109; Albertus Aquensis, I, 26, s. 292.
[13] Salomon bar Simeon, s. 117-37; Eliezer bar Nathan, s. 160-63.
[14] Kosmas von Prag, ayn. yer.

oldu; bir çok kimse öldürüldüğü gibi genç bir macar çocuğu da kazığa geçirildi. Koloman, bunları yola getirmek için birlikler sevkederek güneye doğru Stuhlweissenburg kasabası yanında kuşattı. Haçlılar bütün silâhlarını ve çaldıkları malları teslime zorlandılar. Fakat taşkınlıklar devam ediyordu. Haçlıların mukavemete çabalamış olmaları da muhtemeldir. Belki de Koloman, Nitra'da olup bitenleri öğrendiği için bunlara silâhsız oldukları halde de güvenememişti. Her neyse, haçlılar kendilerine kayıtsız şartsız teslim olmuşlarken, macar ordusu bunların üzerine saldırdı. Firara önce kadem basan Gottschalk oldu, fakat yakalandı. Bütün adamları kılıçtan geçirildi [15].

Bundan bir kaç hafta sonra Emich'in ordusu macar sınırına yaklaştı. Bu ordu Gottschalk'ınkinden daha büyük ve daha tehlikeliydi. Kral Koloman son tecrübeleri sebebiyle ciddî endişe içinde bulunuyordu. Emich kendisine elçiler yollayıp memleketinden geçiş hakkı talep edince, Koloman bunu reddederek Wieselburg yakınındaki Tuna kolunun köprüsünü müdafaa etmek üzere birlikler sevketti. Fakat Emich kralın reddine boyun eğmedi. Adamları altı hafta süresince köprübaşını elde etmek için Macarlarla vuruşurken, ikinci bir köprü kurmak faaliyetine girişildi. Bu sırada nehrin kendi taraflarındaki sahilini de haçlılar yağmalamakta devam ediyorlardı. Nihayet bunlar kendi yaptıkları köprü üzerinden karşıya geçmeye ve Wieselburg kalesini kuşatmaya muvaffak oldular. Orduları iyi teçhiz edilmiş olup öyle kudretli kuşatma âletlerine malik bulunuyorlardı ki, şehrin düşmesi her an bekleniyordu. Fakat her halde, kralın bizzat büyük bir orduyla yaklaştığı söylentisinin ânî olarak doğurduğu bir panik haçlıları şaşkına çevirdi. Şehir garnizonu bunun üzerine bir çıkış hareketi yaparak haçlıların karargâhına girdi. Emich, adamlarını bir arada tutmaya muvaffak olamadı. Bunlar kısa bir savaşı müteakip tamamiyle imha olundular. Çoğunluğu savaş meydanında kaldı. Fakat bizzat Emich ve şövalyelerinden bir kaçı süratli atları üzerinde kaçıp kurtulmaya muvaffak oldular. Emich ve alman arkadaşları nihayet yurtlarına döndüler. Aralarında Clarambaud de Vendeuil, Thomas de La Fere, Dülger Guillaume'un da bulunduğu fransız şövalyeleri Filistin'e doğru yola çıkan diğer sefer heyetlerine katıldılar [16].

Volkmar ve Gottschalk'ın akamete uğrayan seferlerinden hemen sonra Emich'in haçlı seferinin de sönüp gitmesi batı hristiyanlığı üzerinde derin etkiler yaptı. İyi hristiyanların bir çoğu nazarında bu, Cenâbıhakkın yahudi katillerine verdiği bir cezaydı. Bütün haçlı seferi teşebbüslerini delice ve yanlış bir hareket addeden diğer kimselerse, felâkette, bütün teşebbüsün Tanrı tarafından açıkça hoşgörülmemesini müşahede ediyorlardı. Şimdiye kadar Clermont'da yükselmiş olan "*Deus le volt*" feryadlarını haklı çıkarabilecek hiç bir şey olmamıştı [17].

[15] Ekkehardus, *Hierosolymita*, s. 20 vd.; Albertus Aquensis, I, 23-24, s. 289 vdd.

[16] Ekkehardus, ayn. yer.; Albertus Aquensis, I, 28-29, s. 293 vdd.

[17] Albertus Aquensis, I, 29, s. 259. Ekkehardus (*ayn. esr.*, s. 21) bir çok kimsenin haçlı seferi düşüncesini yakışıksız ve uygunsuz bulduğunu bildirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI REİSLERİ VE İMPARATOR

"Sana çok yalvaracak veya yaltaklanacak mı sanırsın? Seninle ittifak edecek mi sanırsın?"
Eyyub, XLI, 3-4

Haçı kabul etmiş olan batılı asiller Pierre l'Hermite ve dostlarından daha az sabırsızdılar. Bunlar papanın zamanlama plânına uygun hareket etmek istiyorlardı. Ordu birlikleri toplanmalı ve donatılmalıydı. Bunun için para tedariki gerekiyordu. Belki de yıllarca sürebilecek olan ayrılıkları zamanında memleketlerinin idaresi için tedbirler alınması lâzımdı. İçlerinden hiç birisi ağustos ayından önce harekete hazır değildi.

Yola ilk çıkan, Le Maisné, yani Genç (junior karşılığı) lâkabı, hatta kendi zamanında yaşayan lâtin tarihyazarları tarafından bile, tamamiyle isabetsiz bir şekilde "Magnus" (büyük) olarak tercüme edilmiş olan kont Hugue de Vermandois oldu. Fransa kralı Henri I.'nin iskandinav kanı taşıyan bir Kiew prensesi olan Anna'dan doğmuş küçük oğlu olan bu zat kırk yaşının bir az üstünde, asalet derecesi servetinden üstün, küçük kontluğunu, bu kontluğun vârisesi ile evlenmiş olmasına medyûn bulunan ve fransız siyasî hayatında hiç bir zaman önemli bir rol oynamamış bir kimseydi. Asaletine mağrur, fakat zayıf ve cevvaliyetten yoksun bir adamdı. Onun hangi sebeplerle haçlı seferine katıldığını bilemiyoruz. Hiç şüphesiz o iskandinavyalı atalarının huzursuzluğunu, sebatsızlığını tevârüs etmiş olmalıdır. Belki de doğuda yüksek asaletine yakışacak kudret ve serveti elde edebileceğini sanıyordu. Muhtemelen, kendisini ve ailesini papanın gözde çocuğu yapmak isteyen ağabeyisi kral Philippe onu bu karara varmağa teşvik etmişti. Arazisini karısının idare ve ihtimamına bırakarak kendisine bağlı adamlarından ve ağabeyisinin vassal şövalyelerinden müteşekkil küçük bir orduyla ağustos sonunda İtalya'ya doğru yola çıktı. Seyahate başlamadan önce İstanbul'a, imparatordan kral kanı taşıyan bir soyluya yaraşır şekilde karşılanmasını talep etmek üzere, özel bir ulak gönderdi. Güneye doğru yolculuğu sırasında, Emich'in felâketle sonuçlanan seferinden geri dönmüş olan Drogo de Nesle, Clarambaud de Vendeuil, Dülger Guillaume ve diğer bazı fransız şövalyeleri kendisine katıldılar [1].

[1] Anna Komnena, X, VII, 1, *II*, s. 213; *Gesta Francorum*, s. 14; Fulcherius Carnotensis, s. 144 vd. Anna (X, VII, 3, s. 213) kont 'Τἀεφπεντήφιος'un onun seferine refakat ettiğini ve Albertus Aquensis (II, 7, s. 304) Drogo ve Clarambaud'nun onun yanında bulunduğunu bildirir. Anna, Hugue'e "Uvos" demektedir.

Hugue ve adamları Roma'ya uğramadan ekim ayı başında Bari'ye vardılar. Bu sırada güney İtalya'da norman reisleri haçlı seferi için hazırlık yapmaktaydılar. Bohemund'un yeğeni Guillaume, kendi soyunun hareketini beklemeden Hugue ile birlikte Adriyatik'i geçmeye karar verdi. Hugue, Bari'den Dülger Guillaume'un başkanlığında yirmidört şövalyeden mürekkep bir elçi heyetini, valisinden yakında vukubulacak vürûdunda kendisini asaletine lâyık bir şekilde karşılamasını talep etmek üzere Draç'a yolladı. Vali Ioannes Komnenos bu suretle imparatoru onun yaklaştığından haberdar etmek imkânını bulurken, diğer taraftan da onu karşılamak hazırlıklarına girişti. Fakat Hugue'ün muvasalatı, kendisinin ümit ettiği gibi parlak ve şerefli olmadı. Adriyatik denizini geçmek için kiralamış olduğu küçük filo fırtınaya tutularak kazaya uğradı. Gemilerden bir kaçı, içindeki insanlarla birlikte battı. Bizzat Hugue, Draç'ın bir kaç kilometre kuzeyindeki Palli burnunda karaya vurdu. Ioannes'in gönderdiği adamlar onu burada perişan, morali tamamen kırılmış bir halde bularak efendilerinin yanına götürdüler. Vali onu derhal yeniden giydirip kuşatıp törenle kabul ederek onu memnun edecek herşeyi elinden geldiği kadar yapmakla beraber, bir taraftan da kendisini en ciddî bir şekilde göz hapsine aldı. Hugue gösterilen ilgi ve ihtimamdan çok memnun kaldı; fakat maiyyetinde bulunanlardan bir kısmı onun bir esir muamelesi gördüğü hissinden kendilerini kurtaramıyorlardı. Hugue, imparator tarafından kendisine Istanbul'a kadar refakat etmek üzere gönderilen yüksek bir saray memuru, amiral Manuel Butumites, gelinceye kadar Draç'da kaldı. Istanbul'a yolculuğu imparatorun, onun büyük sayıda Via Egnatia yolundan geçmekte olan italyan hacılarıyla karşılaşmasını arzu etmemesi yüzünden, Filibe üzerinden yolu uzatmaya mecbur edilmiş olmasına rağmen, gayet rahat ve iyi geçti. Istanbul'da imparator kendisine samimî bir kabul gösterdi ve onu hediyelere garketti; fakat hareket serbestîsini sınırlı tutmakta devam etti [2].

Hugue'ün muvasalatı Aleksios'u, batı asılzadelerine karşı güdeceği siyaseti açıkça belli etmeye zorladı. Elde ettiği bilgi ve Roussel de Bailleul tecrübesi onda, Frankların gerçek amaçlarının, haçlı seferlerinin resmî sebepleri ne olursa olsun, doğuda kendileri için devletler kurmak olduğu inancını uyandırmıştı. Aslında buna bir itirazı yoktu. İmparatorluk, Türklerin taarruzundan önce kendisine ait olan toprakları elde ettikten sonra sınırlarında hristiyan tampon devletçiklerinin teşekkülü pek faydalı olacaktı. O zamanlarda, böyle küçük devletçiklerin bağımsız kalabilecekleri kimsenin aklına bile gelemezdi. Fakat Aleksios, yeniden kurulacak bütün devletçiklerin yüksek hâkimi olarak mütalâa edileceğine tamamiyle emin olmak istiyordu. Batıda vassalliğin, törenle edilen bir sadakat yeminiyle temin ve takviye edildiğini biliyordu. Bu sebeple bütün batılı

[2] Anna Komnena, X, VII, 2-5, *II*, s. 213-15. Anna, Ioannes Komnenos'un Hugue'ü tam sayılacak bir özgürlük içinde bırakmadığını itiraf eder; *Gesta Francorum*, Fulcherius ve Albertus (önceki nota bk.) onun, arzusu hilâfına, tamamiyle bir esir muamelesi görmüş olduğunu bildiriyorlar. Onun sonraki tutumu batılıların anlattıklarına hak verdirecek mahiyette değildir.

kumandanlardan, gelecekteki fetihleri hakkında bu tür bir vassallik yemini talep etmeye karar vermişti. Aleksios, bir taraftan kendi servetini ve şanlı-şerefli hükümdarlık durumunu elinden geldiği kadar belirterek, onların kendisine karşı vassallik durumunu şereflerine yakışmaz bir hal olarak mütalâa etmelerinin önüne geçmeye çalışırken, diğer taraftan da bu yemini etmelerini sağlamak için hepsini hediyelere ve lütuflara garketmeye hazırdı. İmparatorun gözleri önüne serdiği ihtişamdan ve onun cömertliğinden gözleri tamamen kamaşmış olan Hugue kendi arzusuyla imparatorun plânlarına uydu. Fakat batıdan gelen daha ikinci asılzade hiç de kolayca iknâ edilecek gibi değildi.

Godefroi de Bouillon, aşağı Lorraine dükü, sonradan hakkında doğan efsanede mükemmel hristiyan şövalyesinin timsali ve bütün haçlı seferleri tarihinin eşsiz kahramanı olarak görülür. Fakat işin aslına nüfuz eden tarih incelemeleri bu hükmün değişmesini gerektirir. Godefroi 1060 yılı civarında Boulogne kontu Eustache II. ile aşağı Lorraine dükü Godefroi II.'nın kızı Ida'nın izdivacından ikinci oğul olarak doğmuştu. Annesi Ida, anne kolundan Büyük Karl'dan inmekteydi. Godefroi annesinin mallarının vârisi addolunuyordu; fakat annesinin babasının ölümünden sonra Heinrich IV. dükalığı çekip almış ve Godefroi'ya sadece Antwerpen kontluğunu ve Ardennes'lerde bulunan Bouillon arazisini bırakmıştı. Buna rağmen Godefroi, imparator Heinrich'e Almanya ve İtalya seferlerinde o kadar sadıkaane hizmet etmişti ki, 1082 yılında dükalık, her ne kadar miras bırakmak hakkı hariç olmak üzere de olsa, makam olarak kendisine verilmiş bulunuyordu. Lorraine tamamiyle Cluny tarikatinin etkisi altındaydı. Godefroi imparatora sadık kalmış olmakla beraber, Cluny tarikati öğretilerinin, papa yanlısı etkileriyle onun vicdanını ağırlaştırmaya başlamış olması muhtemeldir. Onun Lorraine'i idaresi faal ve kudretli olmaktan oldukça uzaktı. Heinrich'in onu burasının dükü olarak muhafaza edeceği hakkında şüpheler mevcutmuş gibi görünmektedir. Bu sebeple o haçlı çağrısına, kısmen Lorraine'deki geleceği hakkında duyduğu umutsuzluk, kısmen dinî sadakat duygularının yeterli olmadığı hakkında duyduğu üzüntü ve kısmen de duyduğu gerçek şevk ve galeyan sebebiyle uydu. Hazırlıklarını büyük bir ihtimamla gördü. Şantaj yoluyla yahudilerden para kopardıktan sonra, Meuse kenarındaki Rosay ve Stenay arazilerini sattı ve Bouillon şatosunu da Lüttich piskoposuna rehin bıraktı. Bu suretle oldukça büyük bir orduyu donatacak duruma kavuştu. Birliklerinin sayısı ve evvelce haiz olduğu rütbe ve mevki Godefroi'ya, herkesin hoşuna giden tavır ve hareketiyle muhteşem görünüşünün daha da güçlendirdikleri büyük bir nüfuz ve şöhret sağlamıştı. İri, kusursuz vücutlu ve açık renkli olup açık sarı saç ve sakalı ile kuzey şövalyesinin ideal bir örneğiydi. Fakat orta çapta bir savaşçı olup şahsiyet yönünden de kendisinden daha genç olan kardeşi Baudouin tarafından gölgede bırakılıyordu.

Godefroi'nın iki kardeşi de aynı şekilde haçı kabul etmişlerdi. Yaşlıları olan Boulogne kontu Eustache III. pek istekli bir haçlı olmayıp, her zaman için, Manş kanalının iki sahilinde de bulunan zengin emlâkine geri dönmeyi arzulamıştır.

Onun sefere katmış olduğu savaşçı sayısı Godefroi'nınkinden oldukça az olduğu cihetle, kendi isteğiyle Godefroi'nın reisliğini kabul etmişti. Pek muhtemeldir ki, o sefere Godefroi'dan ayrı ve İtalya üzerinden çıkmış bulunsun. Küçük kardeş olup Godefroi'ya refakat eden Baudouin başka bir tipti. Rûhânî mesleğe intisabı kararlaştırılmış olduğu için ailenin mülkünden kendisine hiç bir hisse tanınmamıştı. Fakat Reims'deki büyük mektepte yapmış olduğu tahsilin kendisine kültür ve tenevvür bakımından devamlı bir zevk aşılamış olmasına rağmen, fıtrat ve tabîatı hiç de bir kilise adamınınki değildi. Dünyevî hayata dönmüş ve galiba Lorraine'de ağabeyisi Godefroi'nın hizmetine girmişti. İki kardeş birbirleriyle göze çarpan bir tezat teşkil ediyorlardı. Baudouin, Godefroi'dan daha boylu posluydu. Ağabeyisinin saçı ne kadar sarıysa bununkisi o kadar siyahtı. Fakat derisi, cildi olağanüstü beyazdı. Godefroi ne kadar mültefit ve iyi yürekliyse kardeşi Baudouin o kadar inatçı, mağrur ve soğuktu. Godefroi'nın zevki basitti. Baudouin ise, büyük mahrumiyetlere katlanmasını bildiği halde, müsrifane gösterişten hoşlanırdı. Godefroi hususî hayatında disiplinli ve namusluydu; Baudouin'in hayatı ise şehvete ve ifrata temayül ediyordu. Baudouin haçlı seferini sevinçle telâkkî etmişti. Yurdu ona hiç bir gelecek vaadetmiyordu; belki doğuda bir krallık ele geçirirdi. Sefere çıkarken norman asıllı karısı Godvere de Toeni'yi ve onun küçük çocuklarını beraber aldı. Geri dönmek düşüncesinde değildi. Wallon ve Lorraine bölgesinden bir çok ünlü şövalye Godefroi ve kardeşlerine katıldılar. Bunlar arasında yeğenleri ve Le Bourg hâkimi Baudouin de Rethel, kont Baudouin II. de Hainaut, kont Reinard de Toul, Garnier de Grez, Dudon de Conz-Saarbrück, Baudouin de Stavelot, Pierre de Stenay ve Henri ve Geoffroi d'Esch kardeşler vardı [3].

İmparatora sadık kalmış olmak dolayısiyle Godefroi papalık ile münasebetlerinde muhtemelen bir az mahcup durumdaydı. Bu sebeple diğer haçlılar gibi İtalya üzerinden gitmemeye karar verdi. Bunun yerine Macaristan üzerinden yürümeyi ve bu suretle sadece halk haçlılarının değil, yeniden batıda deveran etmeye başlayan bir efsaneye göre kendi atası olan Büyük Karl'ın da Kudüs'e hac için istimal ettiği yolu kullanmayı düşünüyordu. Ağustos sonunda Lorraine'i arkasında bıraktı ve Rhein nehri akıntısına ters yönde bir kaç haftalık bir yürüyüşten sonra Tuna boyundan ekim ayı başında Leitha suyu kenarında macar sınırına vardı. Buradan, macar sarayını önceden tanıyan Geoffroi d'Esch idaresinde bir elçi heyetini kral Koloman'a yollayarak yurdundan geçme müsaadesi rica etti.

[3] Lorraine dükü Godefroi'nın daha önceki hayatı için bk. Breysig, *Gottfried von Bouillon vor dem Kreuzzug, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte, XVII,* s. 169 vd. Albertus Aquensis (II, 1, s. 229) ona refakat edenlerin bir listesini verir. Dış görünüşü Willermus Tyrensis (IX, 5, s. 371) tarafından tasvir edilmiştir; Boudouin'in tasviri de aynı eserdedir (X, 2, s. 401 vd.). Albertus'a göre (II, 21, s. 314) Eustache de Boulogne sefere kuzey fransız ordusu ile birlikte katılmıştı; ancak bu orduda bulunan ve ordu hakkında zengin bilgi veren Fulcherius Carnotensis onun mevcudiyetinden bahsetmemektedir. Onun, deniz yolunu kullanan ve Godefroi de Bouillon'dan hemen sonra Istanbul'a ulaşan şövalyelerden birisi olması muhtemeldir.

Koloman son zamanlarda, yeni bir haçlı istilâsına güler yüz gösteremiyecek derecede, haçlıların oyununa gelmişti. Elçi heyetini sekiz gün alıkoyduktan sonra Godefroi ile Ödenburg'da şahsen görüşmek istediğini bildirdi. Godefroi bir kaç şövalyesinin refakatinde Ödenburg'a geldi ve macar sarayında bir kaç gün geçirmeye davet olundu. Koloman bu ziyaretten aldığı intibâ ile, şövalyeler arasında en tehlikelisi addettiği Baudouin, karısı ve çocuklarıyla birlikte rehine olarak kendisi yanında kalmak şartiyle, ordunun geçmesine müsaade etti. Godefroi orduya dönünce Baudouin önce rehin olarak kalmayı reddetti, fakat sonra razı oldu. Godefroi ve birlikleri Ödenburg yanında krallık arazisine girdiler. Godefroi münadilerle bütün ordu içinde, her hangi taşkınlık sayılabilecek bir hareketin ölümle cezalandırılacağını ilân ettirirken, Koloman da ordunun ihtiyaçlarını ma'kul bir fiyatla tatmin etmek vaadinde bulundu. Bu ihtiyat tedbirleri alındıktan sonra haçlılar, kral ve birlikleri tarafından bütün yol boyunca sıkı bir şekilde göz hapsinde tutularak barış içinde Macaristan'ı geçtiler. Bizans sınırı yakınında Mangjeloz'da üç günlük bir tevakkufla burada yeniden ordunun ihtiyaçları temin edildikten sonra Godefroi kasım ayı sonunda Semlin'e ulaştı ve ordusunu hiç bir olay çıkarmadan Save üzerinden Belgrad'a geçirdi. Herkes karşıya geçer geçmez rehineler kendisine geri verildi.

Muhtemelen Macarlar tarafından önceden haberdar edilmiş olan imparatorluk makamları onu karşılamaya hazırdılar. Bizzat Belgrad beş ay önce Pierre l'Hermite tarafından yağma edileli beri hâlâ boş ve terkedilmiş haldeydi. Fakat sınır muhafızlarından birisi süratle vali Niketas'ın idare merkezi olan Niş'e koşmuştu. Godefroi için burada refakat birliği hazırdı. Bu birlik derhal yola çıkarak Godefroi'ya yarı yolda, Belgrad ile Niş arasındaki sırp ormanlarında ulaştı. Ordunun iaşesi için gerekli önlemler alınmıştı. Ordu Balkan yarımadasını olaysız geçti. Godefroi Filibe'de Hugue de Vermandois'nın Istanbul'a varışını ve gerek onun ve gerekse arkadaşlarının nâil oldukları muhteşem hediyeleri haber aldı. Baudouin de Hainaut ve Henri d'Esch bu haberlerin öylesine etkisi altında kaldılar ki, diğerleri varmadan hediyelerden hisselerine düşeni bir an önce alabilmek için orduyu terkederek süratle İstanbul'a koşmayı kararlaştırdılar. Bundan başka bazı söylentiler, hiç de sebepsiz olmayarak, Hugue'ün mevkuf tutulduğu meâlindeydi. Godefroi bundan dolayı bir az olsun endişelenmemiş değildi[4].

12 Aralık civarında Godefroi'nın ordusu, Marmara kenarında Silivri (Selymbria)'de durak yaptı. Burada, o vakte kadar mükemmel olan disiplin birdenbire çöktü. Sekiz gün müddetle civar arazi yağmalanıp tahrip edildi. Bu taşkınlığın sebebi bilinmemektedir; fakat Godefroi bunu, Hugue'ün mevkuf tutuluşunun bir tepkisi olarak göstermek suretiyle ma'zûr addettirmeye uğraşmıştır. İmparator Aleksios derhal hizmetinde bulunan iki Fransızı, Raoul

[4] Godefroi'nın seferi Albertus Aquensis tarafından (II, 1-9, s. 299-305) ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. *Zimmern Kroniği* (s. 21 vd.) kısa bir tasvir verir. Seferin seyri hiç bir grekçe kaynakta zikredilmemiştir.

Peeldelau ve Daimbert'in oğlu Roger'yi yollayarak Godefroi'yı muaheze ve onu, seferini barışçı bir hava içinde devam ettirmeye davet etti. Elçiler işlerini başarıyla yürüttüler. Godefroi'nın ordusu 23 Aralıkta Istanbul'a vararak imparatorun talebine uyup, şehrin dışında, Haliç'in yukarı kısmı boyunca ordugâhını kurdu.

Godefroi'nın büyük ve iyi teçhiz edilmiş bir ordu ile gelişi imparatorluk hükûmetini güç bir soru karşısında bırakmıştı. Şimdiye kadar takip ettiği siyasete uygun olarak Aleksios, Godefroi'dan vassallik yeminini sağlamak ve sonra da onu mümkün olan süratle başşehrin tehlikeli komşuluk bölgesinden uzaklaştırmak istemekteydi. Onun, kızı Anna'nın telmih ettiği gibi, Godefroi'nın Istanbul'u ele geçirmek istemesinden şüphe etmiş olması pek kesin değildir. Bununla beraber şehrin varoşları Pierre l'Hermite'in adamlarının tahribatından çok zarar görmüştü. Bu bölgeyi, aynı şekilde disiplinden yoksun bulunduğunu ispat etmiş, üstelik daha iyi silâhlı bir ordunun gözü önünde tutmak tehlikeli olabilirdi. Fakat her şeyden önce Godefroi'dan vassallik yemini alınmalıydı. Bu sebeple, Godefroi ordugâhında yerleşir yerleşmez Hugue de Vermandois, imparatoru ziyarete teşvik etmesi için Godefroi'nın yanına gönderildi. İmparator tarafından böyle bir göreve tayinini şerefsizlik saymaktan çok uzak bulunan Hugue, istekle bu vazifeyi üstlendi.

Godefroi, imparatorun davetini reddetti. Tereddüt içinde olup neye inanacağını bilmiyordu. Hugue'ün takındığı tavır onu şaşırtmıştı. Askerleri, kısa bir zaman önceki felâketi imparatorun hilekârlığına yükleyen Pierre l'Hermite'in kılıç artığı adamlarıyle temas etmişlerdi. Bunların propagandası onun üzerinde etkili olmuştu. Aşağı Lorraine dükü sıfatiyle kendisi bir kere imparator Heinrich IV.'e vassallik yemini etmişti; bunun belki de doğudaki rakîp imparatora da yemin etmesine engel teşkil ettiğini düşünüyordu. Ayrıca, bildiğine göre, hemen bu yakınlarda vâsıl olmaları gereken diğer haçlı reisleriyle fikir alış verişinde bulunmadan kesin bir adım atmak da istemiyordu. Hugue hiç bir cevap alamadan saraya geri döndü.

Aleksios buna içerlemişti; akılsızca bir kararla, onun birliklerine tahsisini vaadetmiş olduğu maddeleri teslim etmiyerek Godefroi'nın aklını başına getirmeyi denedi. Godefroi henüz tereddüt içindeyken, Baudouin şehrin varoşlarını yağmalamaya başlamıştı bile. Nihayet Aleksios ablukayı kaldırmak vaadinde bulunup bu hareketleri önledi. Aynı zamanda Godefroi karargâhını Haliç kenarından Beyoğlu (Pera)'na nakletmeyi kabul etti. Bu suretle kış rüzgârlarından daha iyi korunacak ve imparatorluk inzibat kuvvetleri tarafından daha iyi kontrol edilebilecekti. Bir müddet, her iki taraf da başka bir adım atmadılar. İmparator batıdan gelen birlikleri yeterli yiyecek maddesiyle besliyor, Godefroi da ordusunun disiplinini muhafaza ediyordu. Ocak ayı sonunda Aleksios, Godefroi'yı tekrar kendisini ziyarete davet etti. Fakat Godefroi diğer haçlı reisleri gelmedikçe her hangi bir şekilde bağlanmayı hâlâ istememekteydi. Yeğeni Baudouin du Bourg'u Conon de Montaigu ve Geoffroi d'Esch'i, imparatorun tekliflerini öğrenmek üzere saraya gönderdiği halde, bunların

dönmesinden sonra hiç cevap vermedi. Aleksios, yeniden varoşları yağma eder korkusuyla Godefroi'yı kışkırtmak, tahrik etmek istemiyordu. Lorraine'lilerin dış dünya ile temasları kalmamasını sağlıyarak Godefroi'nın sabrını yitirip kendisiyle anlaşmasını bekledi.

Mart sonunda Aleksios başka haçlı ordularının yakında Istanbul'a varacakları haberini aldı. Bunun üzerine kesin sonucu çabuklaştırmak zorunda olduğunu düşünerek haçlı ordusuna yaptığı teslimat mikdarını düşürmeye başladı. Önce hayvanların istihkakını kıstı; sonra, paskalya haftası yaklaşınca balık ve nihayet de ekmek istihkakını kesti. Haçlılar bu tedbirlere, yakın köylere yaptıkları yağma baskınlarıyla cevap verip nihayet bu bölgede polis görevi yapmakta olan Peçeneklerle kapıştılar. İntikam almak üzere Baudouin polis kuvvetlerine pusu kurdu. Altmış inzibat eri esir alınarak içlerinden çoğu öldürüldü. Bu küçük başarıdan cesaret bulan ve artık mücadele etmeyi görev bilen Godefroi karargâhının yerini değiştirmeye ve bizzat şehre taarruza karar verdi. Beyoğlu'nda içine yerleştirilmiş oldukları evleri iyice yağmalayıp nihayet yaktıktan sonra askerlerini Haliç'in yukarısında kurulmuş olan köprüden geçirerek şehir surlarının karşısında topladı ve Blakhernae saray mahallesine çıkan şehir kapısına saldırıya geçti. Onun imparatoru baskı altına almaktan ileri giden bir hedefi olup olmadığı bilinmemektedir; fakat Bizaslılar onun Bizans imparatorluğunu eline geçirmek istemiş olmasından şüphe ederler.

Paskalyanın yeşil perşembesi, 2 nisan, gelmişti; Istanbul böyle bir baskın için tamamiyle hazırlıksızdı. Şehirde sadece imparatorun varlığı ve onun soğukkanlı davranışı yüzünden sükûnete kavuşturulan panik işaretleri belirmişti. İmparator bu kadar kutsal bir günde mücadele etmek zorunluğu karşısında en derin bir üzüntü içinde bulunuyordu. Birliklerine bir gövde gösterisi yapmak üzere şehir kapıları önünde görünmelerini, fakat düşmanla mücadeleye girişmemelerini emr ettiği gibi, surlar üzerindeki okçularına da, bu düşmanların başları üstünden havaya atış yapmaları talimatı verildi. Haçlılar taarruzdan vazgeçerek sadece yedi Bizanslıyı öldürdükten sonra geri çekildiler. Ertesi gün Hugue de Vermandois, Godefroi'yı hareketinden dolayı muaheze etmek üzere yeniden şehirden çıktıysa da, Godefroi onunla, kölecesine itaati yüzünden ve kendi isteğiyle vassal olduğu için istihza etti. Aleksios aynı gün, Hugue'ün gelişinden daha sonra, Godefroi vassallik yeminini yapmadığı halde bile haçlıların derhal Anadolu'ya geçirilmelerini teklif için elçiler yollayınca haçlılar bu elçileri dinlemek bile istemeden üzerlerine yürüdüler. Bunun üzerine Aleksios bu işe bir son vermeyi kararlaştırdı ve bunların taarruzlarını geri püskürtmek üzere daha büyük kuvvetler celbetti. Haçlılar, savaş tecrübesi büyük olan imparatorluk birlikleriyle başedemediler. Kısa bir çarpışmadan sonra geri dönerek kaçmaya başladılar. Bozgun, sonunda Godefroi'yı, zaafını itirafa mecbur etti. Vassallik yeminini etmeye ve ordusunu Boğaz'dan geçirtmeye istekli olduğunu bildirdi.

Törenli yemin muhtemelen bundan iki gün sonra, paskalya pazar günü icra olundu. Godefroi, Baudouin ve bunların ileri gelen şövalyeleri, imparatoru,

fethedecekleri bütün memleketlerin yüksek hâkimi olarak tanıyacaklarına ve bütün geri alınacak ülkelerden evvelce imparatora ait olmuş bulunanları imparatorluk memurlarına teslim edeceklerine yemin ettiler. Bundan sonra muazzam para hediyelerine nâil olarak imparatorun verdiği bir ziyafette i'zâz ve ikram olundular. Tören sona erer ermez Godefroi ve birlikleri Kadıköy'e geçirilerek İzmit yolunda Pelekanon adını taşıyan bir ordugâha kadar yollarına devam ettiler [5].

Aleksios'un ancak pek az vakti kalmıştı. İtalya yolundan geçmeyi tercih etmiş ve reisleri de muhtemelen Toul kontu bulunan, Godefroi'nın muhtelif vassal şövalyelerinden mürekkep karışık bir ordu birliği şehrin en dış varoşlarına varmış olup Marmara kenarında Sosthenion'da beklemekteydi. Bu kitle de aynen Godefroi gibi küstah ve edepsizce davranıyor ve hemen arkalarında bulunan Bohemund ve Normanları beklemek istiyordu. Halbuki imparator bunların Godefroi ile birleşmelerinin önüne geçmek kararındaydı. Bu birliği kontrol altına alıncaya kadar Aleksios bazı çatışmalar, silâhlı müdahaleler yapmak zorunda kaldı. Godefroi'yı Boğaziçi'nin öte kıyısına geçip emniyet altına alınır alınmaz deniz yoluyla başşehre getirtti. Godefroi burada diğer ve küçük gruplar halinde Balkanlardan inip gelmiş olan haçlılarla buluştu. Bunların reislerini vassallik yeminine iknâ etmek için imparator büyük gayret ve ehemmiyetli hediyeler sarfına mecbur kaldı. Bunlar nihayet yemin etmeye razı olunca imparator bu andiçme törenine daha tantanalı bir hava vermek için Godefroi ve Baudouin'i yemin şahidi olarak bizzat salona getirdi. Batılı asiller serkeş kimseler olup ancak istemeye istemeye boyun eğiyorlardı. Bunlardan birisi imparatorun tahtına

[5] Godefroi'nın Istanbul'daki davranışı hakkında en ayrıntılı iki tasvir Anna Komnena (X, IX, 1-11, *II*, s. 220-26) ve Albertus Aquensis (II, 9-16, s. 305-11) tarafından verilmiştir. Chalandon (*Histoire de la première Croisade*, s. 119 vd.)'un da beyan ettiği gibi, Anna'nın hikâyesi Albertus'unkinden oldukça daha iknâ edici olup, Godefroi'nın ordusunun sayısı hakkındaki abartma bir tarafa bırakılacak olursa, gerçek olarak kabul olunabilir. Daha kısa ve oldukça tarafgîrane bir tasvir de *Gesta Francorum* (I, 3, s. 14-18)'da bulunmaktadır. Pelekanon'un yeri kesin olarak belli değildir. Leib, burasını, Anna Komnena'nın eserinin kendisi tarafından yapılan neşrinde (*II*, s. 226, n. 2) İzmit'in otuz kilometre kadar batısındaki Hereke ile bir tutuyor. Ramsay (*Historical Geography of Asia Minor*, s. 185) bunu Istanbul'a yakın, Kadıköy yakınlarında tahmin eder. Anna Komnena'nın ifadesinden, burasının, Civetot'a hareket eden gemilerin iskelesine yakın olduğu ve Istanbul ile rahat bir bağlantısı bulunduğu anlaşılıyor. Bu mevkii zikreden yegâne bizanslı yazar olan Ioannes Kantakuzenos, burasını bugünkü Gebze, eski Dacibyza'nın doğusuna vazediyor (*I*, s. 342 vdd.). Civetot'a gemilerin kalktığı iskele Gebze ile Hereke'yi birleştiren yolun ortasında, bu iki kasabadan da yaklaşık onar kilometre uzaklıkta Aegiali'de bulunuyordu. Anna'ya göre (IX, 111, *III*, s. 16) Aleksios İznik'in sukutundan sonra haçlıları Pelekanon'da huzuruna kabul etmişti; ancak Etienne de Blois (Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 140) bu maksatla kendisini ziyaret ettiğinde Aleksios'un bir adada bulunduğunu bildirmektedir. Bununla beraber Pelekanon'un, nerede olursa olsun, bir ada olmadığı kesindir. Burası, Anna'nın doğru olarak adını verdiği Aegiali yarımadası da olamaz. Etienne'in verdiği bilgiler bu gibi noktalarda emin değildir. Bundan dolayıdır ki, Pelekanon'un Aegiali'ye çok yakın olması, Aleksios'un ise sahile yakın bulunan adalardan birisine, meselâ ya Tuzla (Aegiali'den yaklaşık onsekiz kilometre batıda) karşısında, üzerinde bizans devrine ait hâlâ bir çok harabe bulunan adaya veya Pendik karşısında bulunan ve meşhur bir bizans dinlenme yeri olan Aziz Petrus ve Aziz Paulus adasına çekilmiş olması muhtemeldir.

yangelmişti. Baudouin ona, biraz önce imparatorun vassali olmuş bulunduğunu hatırlatarak sert sözlerle çıkıştı ve ona memleketin âdetlerine uymasını emretti. Batılı şövalye kızgın kızgın homurdanarak, bu kadar kahraman kumandanlar ayakta dururken imparatorun oturmasının yakışık'almadığını belirtti. Bu sözleri duymuş ve kendisine tercüme ettirmiş olan Aleksios bu şövalye ile görüşmek istedi ve bu konuşmada şövalye şimdiye kadar hiç bir düelloda yenilmemiş olduğunu belirtince ona dostane bir tavırla, Türklerle yapacağı mücadelede başka taktik kullanması tavsiyesinde bulundu [6].

Bu olay imparator ile Franklar arasındaki münasebetler bakımından göze çarpıcıdır. Batının kaba ve haşîn şövalyeleri sarayın ihtişamının, parlak ve usullerine tam olarak riayet olunan seremonisi ve saray erkânının sâkin ve yontulmuş tavırlarının tabiî olarak etkisinde kalmışlardı; fakat bütün bunları en derin anlamıyla kötü gözle görüyorlardı. Yaralanmış olan gururları onları terbiyesiz çocuklar gibi inatçı ve küstah yapmıştı.

Vassallik yeminlerini eder etmez şövalyeler ve adamları, Godefroi'nın Asya kıyısındaki ordusuyla birleşmek üzere Boğaz'dan karşıya geçirildiler. İmparator tam sırasında işi bitirmişti. 9 nisanda Tarento kontu Bohemund İstanbul'a varmıştı.

Güney İtalya Normanları başlangıçta Urbanus'un haçlı seferi davetine pek kulak asmamışlardı. Robert Guiskard'ın ölümünden beri bölgelerinde durup durup yeniden patlak veren iç savaşlar bir türlü bitmemişti. Robert, Bohemund'un annesi olan ilk karısından boşanmış ve Apulya dukalığını, ikinci karısı Sigelgaita'dan doğan oğlu Roger Borsa'ya bırakmıştı. Bohemund, kardeşine karşı ayaklanarak, her ikisinin de amcası olan Sicilya kralı Roger, kardeşler arasında bir tür mütareke tesis edinceye kadar, italyan çizmesinin topuğundaki Tarento ve Terra d'Otranto'yu elde etmeye muvaffak olmuştu. Bohemund mütarekeyi hiç bir zaman kesin saymamış olup Roger Borsa'ya arkadan sürekli olarak saldırmaktaydı. Fakat buna rağmen 1096 yazında bütün aile, âsî Amalfi şehrini cezalandırmak için birleşti. Bu arada haçlı seferi hakkındaki papalık emirleri ilân edilmiş bulunuyordu. Güney İtalyalılardan müteşekkil küçük kafileler çoktan denizi aşıp doğuya doğru yola çıkmışlardı. Fakat ancak

[6] Anna Komnena, X, x, 1-7, *II*, s. 226-30. Anna bu grubun başkanına "kont Raoul"- "ὁ Ραούλ καλούμενος κόμης" demektir; bu zatın kim olduğu bilinmiyor; çünkü başka hiç bir yerde adı geçmemektedir. İmparatorun, Godefroi'yı bu grup mensuplarının yemin töreninde bulundurmayı uygun görmesi dolayısiyle bunların Lorraine civarından gelmiş olduklarını tahmin ediyorum. Fransa'dan gelmiş olsalardı, Hugue'ün merasimde bulunması bunların üzerinde daha etkili olurdu. Reinald de Toul'ün Godefroi'nın sancağı altında haçlı seferine katıldığını biliyoruz. Albertus Aquensis, daha seferin başından beri onu Godefroi'nın maiyyeti arasında zikreder; fakat bu haber kelimesi kelimesine doğru olarak alınmamalıdır. Anna frank isimlerini çoğu zaman doğru olarak zaptedememiş ve kontları bazen, meselâ Isangeles şeklinde kaydettiği Raymond misâlinde olduğu gibi, asıl adları ile değil, ünvanlarıyla zikretmiştir. Raoul adı ise, onun daha önce Robert Guiskard'ın elçisi Raoul dolayısiyle tanıdığı, bildiği bir isim idi. Bundan dolayı onun Reinald de Toul adını kendisine daha munis gelen Raoul şekline sokmuş olması pekâlâ mümkündür.

Fransa'dan galeyan halinde ilk haçlı ordularının İtalya'ya varışlariyle Bohemund bu hareketin önemini iyice idrâk etti. Bunu kendi çıkarına istismar edebileceğini anladı. Amcası, Sicilya kralı Roger, onun bütün Apulya dukalığını elde etmesine hiç bir zaman müsaade etmiyecekti. Doğuda kendisine bir krallık arasa daha iyi olacaktı. Fransız haçlılarının mücadele şevk ve azimleri Amalfi önündeki norman birliklerine de sirayet etmişti; Bohemund bunu daha ziyade körükledi. Kendisinin de haçı kabul edeceğini ilân ettirerek bütün iyi hristiyanları kendisine katılmaya davet etti. Toplanan ordusunun gözleri önünde, birliklerinin kumandanlarına haçlar yaptırmak üzere, sırtından çıkardığı erguvânî mantosunu parça parça etti. Vassalleri onu taklidde müsaraat gösterdiler. Bunlara kardeşinin ve Sicilya'daki amcasının bir çok adamı da katıldı. Roger amca, haçlı hareketinin kendisine, ordusuna malolduğu şikâyetiyle geride kaldı [7].

Bohemund'un yeğeni Guillaume derhal fransız haçlıları ile birlikte yola çıktı. Bohemund'un ise savaş birliklerini harekete hazır hale getirmek için bir az zamana ihtiyacı vardı. Bazı teminat mukabilinde arazisini kardeşinin himayesine bırakarak, kendisiyle beraber yola çıkacak herkesin ihtiyaçları için yeter derecede para temin etti. Sefer heyeti ekim ayında Bari'den gemilere bindi. Bohemund'un refakatinde, Guillaume'un ağabeyisi ve Bohemund'un kızkardeşi Emma ile marki Odo'nun izdivacından doğmuş bulunan yeğeni Tankred, kuzenleri olan Salerno kontları Richard [8] ve Rainulf ile bu sonuncunun oğlu Richard, bunlardan başkaca Rossignuolo kontu Godefroi ve kardeşleri, Robert d'Ansa, Herrmann de Cannae, Onfroi de Monte Scabioso, Albered de Cagnano ve Ariano piskoposu Girard ve Sicilya Normanları bulunmaktaydılar. Robert de Sourdeval ve Boel de Chartres Fransa Normanlarından olup Bohemund'a iltihak etmişlerdi. Bohemund'un ordusu Godefroi'nınkinden daha küçük, fakat iyi donatılmış ve iyi yetişmiş bir orduydu [9].

Sefer heyeti Epir'in Draç ile Avlona arasındaki kıyısının muhtelif yerlerinde karaya çıkarak Viusa ırmağı yukarı vâdisinde Dropoli adında bir köyde birleşti. Karaya çıkma hazırlıkları hiç şüphesiz, belki de Via Egnatia üzerindeki şehirlerin erzaklarını daha ziyade tüketmemeyi isteyen Draç'daki bizans makamları ile önceden varılan anlaşmaya göre yapılmıştı; fakat ordusunun izleyeceği yol ve yön muhtemelen Bohemund tarafından kararlaştırılmış olacaktır. O, bundan onbeş yıl önceki seferleri dolayısıyle anayolun güneyinde kalan arazi hakkında oldukça bilgi sahibi olmuş bulunuyordu. Belki de kullanılması pek mutad olmayan bir yolu seçmekle Bizanslıların kontrolünden kurtulmayı ümid etmekteydi. Ioannes Komnenos maiyyetinden birlikler tefrik edecek durumda değildi. Bu yüzden Bohemund imparatorluk polis-refakat birlikleri olmaksızın yola çıkabildi. Fakat arada her hangi bir anlaşmazlık çıkmamış görünüyor. Çünkü Normanlara bol bol iaşe maddesi verildiği gibi, Bohemund da adamlarını, bir hristiyan diyarından

[7] *Gesta Francorum*, I, 4, s. 18-20. Krş. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie, II*, s. 302.

[8] Richard du Principat adiyle meşhurdur.

[9] *Gesta Francorum*, I, 4, s. 20.

geçtikleri ve her türlü yağma ve karışıklık doğuracak hareketlerden çekinmeleri gerektiği hakkında ısrarla uyarmıştı.

Ordu doğruca Pindos geçidine yönlenerek noelden bir az önce batı Makedonya'da Kastoria'ya vardı. Seyahatin yolunu teferruatiyle tesbit etmek mümkün değildir. Fakat bunun hiç de basit olmadığı ve deniz üstünde binüçyüz metreye kadar varan yüksekliklerden geçildiği anlaşılmaktadır. Kastoria'da Bohemund yiyecek maddesi bulmaya çalıştı. Fakat ahali, hâlâ zâlim bir düşman olarak hatırladığı bu beklenmedik misafirlere zaten az olan yiyecek ihtiyatlarından vermek istemiyordu. Bu yüzden ordu, ihtiyacı olan hayvanları ve Pindos geçitlerinde yük hayvanlarının çoğunu kaybettiği için, bulduğu at ve eşekleri müsadere yoluna gitti. Noel günleri Kastoria'da geçirildi. Bundan sonra Bohemund adamlarını doğuya, Vardar nehrine doğru sevketti. Yola yakın *pavlikian* sapık akîdesine bağlı bir köye taarrruz etmek ve evlerini içindekilerle birlikte yakmak için bir duraklama yaptıktan sonra nihayet şubat ayı ortalarında, hemen hemen yüzelli kilometrelik bir yol parçasını geçmek için yedi hafta sarfettikten sonra, Vardar nehrine ulaştı [10].

Bohemund'un yolu onu muhtemelen Edessa (Vodena)'dan geçirmekte olup, burada Via Egnatia'ya ulaşmış oluyordu. Bundan sonra artık kendisine, imparatordan aldıkları alışılmış, yağma akınlarına ve münferit gruplar halinde civarda dolaşmalarına engel olmak ve haçlıların hiç bir meskûn yerde üç günden fazla kalmamaları esbabını hazırlamak emriyle hazır bulundurulan Peçeneklerden müteşekkil bir birlik tarafından refakat olundu. Vardar suyu ordunun anabirlikleri tarafından derhal geçildi. Fakat kont Rossignuola ve kardeşleri küçük bir birlikle nehrin batı kıyısında biraz geç kaldılar. Peçenekler bunları acele ettirmek için taarruza geçtiler. Tankred bu çatışmayı haber alınca geri dönerek onları kurtarmak için nehri tekrar gerisin geriye geçti. Peçenekleri kaçmaya zorlayarak bunlardan bir kaçını esir etti ve Bohemund'un yanına götürdü. Bohemund bunlara sorular sordu ve imparatorun emriyle hareket ettiklerini haber alınca hepsini derhal serbest bıraktı. İmparatora karşı hiç bir muahezeye meydan vermiyecek dürüst bir davranış içinde bulunmak onun siyaseti idi [11].

Hoşa gitmiyecek hiç bir harekette bulunmamak endişesi içinde Bohemund, muhtemelen daha Epir kıyılarına çıkışında derhal imparatora elçiler yollamıştı. Ordusu Selânik surları yanından geçip Serez yolu üzerinde bulunurken bu elçiler Istanbul'dan dönerek ona katılmışlar ve yanlarında, kısa bir süre içinde Bohemund ile samimî dost olacak olan imparatorun yüksek memurlarından birisini getirmişlerdi. Orduya bol mikdarda iaşe maddesi verildi. Buna mukabil Bohemund yol üzerinde her hangi bir şehre girmemeyi vaadetmekle kalmadı, hatta adamlarının yolda musadere etmiş oldukları bütün kesimlik ve yük

[10] *Gesta Francorum*, I, 4, s. 20-22. Bohemund muhtemelen bugünkü Arnavutluk sınırı içinde Premeti ve Koritza üzerinden geçerek sınırı aşmadan önce bir kuzey münhanî çizen ve sonra güney doğu istikametinde Kastoria'ya inen yolu izlemiş olmalıdır.

[11] *Ayn. esr.*, s. 22-24.

hayvanlarını da tazmin edeceğine söz verdi. Yolda bir kaç kere adamları civarı yağmalamak hevesine kapıldılarsa da Bohemund bunu şiddetle yasakladı.

Ordu 1 nisanda Trakya'da Keşan (Russa) şehrine vardı. Bohemund burada, süratle Istanbul'a giderek imparatorla oraya ulaşmış olan batılı kumandanlar arasında nelerin müzakere edildiğini öğrenmeye karar verdi. Ordusunu Tankred'in emrinde bıraktı; Tankred kendisine emanet olunan orduyu anayolun dışında verimli bir vâdiye götürdü. Paskalya günleri burada geçirildi. Bohemund 8 nisanda Istanbul'a vardı. Şehir surları dışında Aziz Kosmas ve Aziz Damianos manastırları kendisine karargâh olarak tahsis olundu ve ertesi gün de imparator tarafından huzura kabul edildi [12].

Aleksios'un gözüne Bohemund, haçlı şövalyeler arasında en tehlikelisi olarak görünmekteydi. Geçmişteki tecrübeler, Bizanslılara Normanların harîs, hilekâr, korkusuz ve korku aşılayan düşmanlar olduklarını öğretmişti. Bohemund da önceki seferleriyle bunlara tam lâyık bir reis olduğunu ispat etmişti. Birlikleri iyi organize ve techiz edilmiş olup disiplinliydiler. Bohemund birliklerinin güvenine sahip bulunuyordu. Strateji bakımından belki de kendisine fazla güveniyor ve her zaman akıllı davranmıyordu; fakat diplomat olarak ince görüşlü ve iknâ edici, siyasetçi olaraksa uzak görüşlüydü. Etkileyici bir görünüşü vardı. Onu tanıyan ve kendisinden olağanüstü nefret eden Anna Komnene, şahsiyetinin etrafa saçtığı büyüyü itiraf etmiş ve onun yakışıklı görünüşünü şevkle tasvir etmiştir. Boyu posu muazzam olup, kırk yaşını aşmış olmasına rağmen bir gencin vücut ve tenine malikti. Geniş omuzlu, dar kalçalı, ter temiz cildli ve taze, pembe yanaklıydı. Çocukluğundan beri bir az öne doğru eğik dururdu, fakat bu hal onun ne sıhhatine, ne de vücut kuvvetine bir zarar vermişti. Anna, yüz ifadesinde haşin bir mânanın, gülüşünde de meş'ûm bir tehdidin belirdiğini yazar. Fakat Anna, bütün Grekler gibi, insan güzelliğine meftun olduğu için, ona olan hayranlığını saklıyamamıştır [13].

Aleksios, tutumu hakkında emniyet getirmek için Bohemund'u önce yalnız olarak kabul etti; onun tamamiyle dostane ve anlayışlı davrandığını görünce, henüz sarayda bulunmakta olan Godefroi ve Baudouin'i de konuşmalara davet etti. Bohemund'un dürüst davranışı önceden hesaplanmış ve kararlaştırılmıştı. Bizans'ın hâlâ çok kudretli olduğunu ve onun yardımı olmadan hiç bir şey elde edilemiyeceğini diğer haçlıların hepsinden daha iyi biliyordu. Bizans ile mücadele sadece felâkete götürürdü, fakat ittifaktan akıllıca faydalanma yoluyla kendi çıkarını sağlıyabilirdi. Seferin başkumandanlığını deruhde etmek istiyor, fakat bu hususta papadan bir selâhiyetnâme koparmamış bulunuyordu. Arzusuna ulaşmak için haçlı ordularındaki diğer isteklilerle çarpışması lâzımdı. Eğer imparatordan resmî bir vazife elde edebilirse, seferi idare edebilecek bir duruma

[12] *Gesta Francorum*, II, 5, s. 24-28. Bohemund'un Istanbul'a ulaştığı tarih Hagenmeyer (*Chronologie de la Première Croisade*, s. 64) tarafından hesaplanmıştır.

[13] Bk. Anna Komnena, XIII, x, 4-5, *III*, s. 122-24. Bohemund'un tasviri bu zikredilen yerde verilmektedir.

kavuşmuş olurdu. Haçlıların imparatorla muhabere ve müzakereleri hep onun aracılığıyla olacağı gibi, imparatorun adamı sıfatiyle haçlılar imparator namına geri alacakları toprakları ona teslim ederlerdi. Bu suretle bütün hristiyan ittifakının etrafında döndüğü manivela noktası haline gelmiş olacaktı. Hiç tereddüt etmeden vassallik yeminini etti ve hemen arkasından, kendisinin doğunun *büyük domestikos*'u, yani imparatorluğun Asya'daki bütün kuvvetlerinin başkumandanı tayin edilmesini teklif etti.

Bu teklif Aleksios'u müşkil durumda bırakmıştı. Bohemund'dan korkuyor ve ona güvenmiyordu; fakat onun dostluğunu muhafazaya da önem vermekteydi. Ona önceden çok cömert davranmış, hususî ikramlarda bulunmuştu. Onu paraya garketmeye devam etti. Fakat kaçamak yollarıyla onun talebine vereceği cevabı hep geri bıraktı. Böyle bir tayin için vaktin henüz erken bulunduğunu, fakat Bohemund'un hiç şüphesiz şecaati ve sadıkaane hizmetiyle bunu hak edeceğini söyledi. Bohemund kendisini imparatorla işbirliği siyasetinde devama cesaretlendiren bu müphem vaadle yetinmek zorunda kaldı. Bu arada Aleksios haçlı ordularına refakat etmek üzere birlikler tahsis etmeyi, haçlı şövalyelerinin masraflarını karşılamayı ve onların devamlı surette iaşelerini sağlamayı ve ikmal yolları sorununu çözümlemeyi vaadediyordu [14].

Bunun üzerine Bohemund'un ordusuna Istanbul'a gelmesi emrolundu. Ordu 26 nisanda Boğaz'dan geçirildi. Bunlar Godefroi'nın Pelekanon'daki ordusuyla birleşeceklerdi. Dayısının siyasetini anlamayan ve bu politikadan hoşlanmıyan Tankred, kuzeni Richard de Salerno ile birlikte vassallik yemininden sıyrılmak için şehirden geceleyin geçti [15]. Aynı gün içinde Toulouse kontu Raymond Istanbul'a vararak imparator tarafından huzura kabul olundu.

Genellikle en sevdiği mülkü olan Saint-Gilles'e nisbetle Saint-Gilles kontu olarak ün salmış olan Toulouse kontu Raymond IV. bu sıralarda muhtemelen altmışına merdiven dayamış, olgunca yaşta bir zattı. Atalarının kontluk arazisi Fransa'nın en verimli topraklarından olup kısa bir süre önce yine aynı şekilde zengin olan Provence markiliğini de tevârüs emişti. Aragon hânedanı prenseslerinden Elvira ile evlenmiş olması dolayısiyle ıspanyol hânedanlariyle de ilgiliydi; bundan başka Ispanya Araplarına karşı yapılan bir çok sefere katılmıştı. Papa Urbanus'un, haçlı seferi plânını şahsen açtığı yegâne büyük feodal hükümdar olup sefere katılacağını ilk ilân eden de oydu. Bu itibarla, kısmen de haklı olarak dünyevî başkumandanlık için iddia sahibiydi. Fakat bütün hareketi sıkıca kilisenin idaresinde tutmak amaciyle papa bu iddiaya hiç bir suretle müsait

[14] Anna Komnena, X, xı, 1-7, *II*, s. 230-34. *Gesta Francorum* (II, s. 28-32) mutadı veçhile imparatorun çok aleyhinde kaleme alınmış bir tasvir verir. Aynı eserin s. 30, satır 14-20 arasında bulunan ve imparator ile Bohemund arasında Antakya konusunda kabul edilen bir gizli anlaşmaya ait paragraf "*Fortissimo autem... preteriret*" sonradan ve Bohemund'un emriyle metne sokulmuştur. Bk. Krey, *A neglected Passage in the "Gesta"*, s. 57-78. Albertus Aquensis (II, 18, s. 312) Bohemund'un vassallik yeminini arzusu hilâfına etmiş olduğunu bildiriyor. Bunun isabetli bir şey olduğu her halde kabul edilemez.

[15] *Gesta Francorum*, II, 7. s. 32 vdd.; Albertus Aquensis, II, 19, s. 313.

davranmamıştı. Pek muhtemeldir ki, Raymond, dünyevî idareyi eline alacak bir reisin pek kısa bir zamanda tayini gerekeceğini düşünüyordu. Bu arada da, hareketin dinî reisi Le Puy piskoposunun refakatinde doğuya doğru yola çıkmayı düşünüyordu.

Raymond haçı, Clermont konsili zamanında, 1095 kasım ayında kabul etmişti. Fakat ancak ertesi yılın ekiminde ülkesini terkedebilecek duruma gelmişti. Büyük bir törenle, artık hayatının geri kalan günlerini Kutsal Ülke'de geçireceğini ilân ve buna yemin etti. Fakat onun bu yeminini bazı şartlara bağlamış olması muhtemeldir; çünkü her ne kadar Fransa'daki arazilerini gayrı meşrû oğlu Bertrand'ın idaresine devretti ise de, haklarını da bütünüyle devretmekten ihtimamla kaçındı. Karısı ve evlenmesinden doğan meşrû oğlu Alfonso ona refakat edeceklerdi. Sefer için kullanmak üzere arazisinin bir kısmını sattı, bir kısmını rehin verdi; fakat buna rağmen birliklerini donatmak bakımından oldukça hesaplı, hasis davrandığı görülüyor. Şahsiyeti hakkında bir değer hükmü güç verilebilir. Hareket tarzı onu cakacı, inatçı ve oldukça maldüşkünü olarak gösteriyor. Fakat nâzikâne tavırları, onu diğer arkadaşlarından bir az daha medenî bulan Bizanslılarda iyi etki bıraktı. O, Bizaslılara diğerlerinden daha güvene lâyık ve daha namuslu görünmüştür. Daha sonraki olaylarla onun tarafını tutan Anna Komnene, Raymond'un kibarlığını ve yaşayışının temizliğini övmektedir. Hiç şüphesiz yüksek ilkelere sahip bir şahsiyet olan Adhemar du Puy onda kendisine lâyık bir dost görmüştür.

Bir çok güney Fransalı asılzade Raymond'un haçlı ordusuna katıldı. Bunların arasında kont Rambauld d'Orange, Gaston de Béarn, Gerard de Roussillon, Guillaume de Montpellier, Raymond du Forez ve Isoard de Gap bulunmaktaydılar. Le Puy piskoposu Adhemar, kardeşleri Peyrin şövalyeleri olan François-Lambert de Monteil ve Guillaume-Hugue de Monteil'i ve bu sonuncunun bütün adamlarını beraberinde getirmişti. Sefere katılan piskoposlar içinde önem bakımından Adhemar'a en yakını Orange piskoposu Guillaume'-du [16].

Ordu Alpleri Col de Geneve'de geçerek kuzey İtalya yoluyla Adriyatik'in kuzey kıyısına vardı. Raymond belki de tasarrufa riayet maksadiyle, Adriyatik'i deniz yoluyla geçmemeye, bunun doğu sahili boyunca Istria ve Dalmaçya yolunu izlemeyi kararlaştırmıştı. Bu pek akıllıca bir karar değildi; çünkü Dalmaçya yolları çok kötü olduğu gibi, bölge ahalisi de kaba ve sevimsizdi. Istria'dan olaysız geçildi; fakat bundan sonra ordu kırk kış günü boyunca kayalık Dalmaçya keçi yollarında, durmadan vahşî islâv kabileleri tarafından taciz edilerek yol almak zorunda kaldı. İslâv kabileleri ardçı kuvvetlerini takip ettikleri için Raymond mütemadiyen bu kuvvetlerin yanında kaldı ve bir keresinde adamlarını, esir edip

[16] Raymond'un daha önceki hayatı için bk. Vaissète, *Histoire de Languedoc, III*, s. 446-77 ve Manteyer, *La Provence du Ier au XIIe Siècle*, s. 303 vdd. Haçlı seferine çıkan en önemli güney fransız soylularının oldukça karışık bir listesi Albertus Aquensis'in eserinde (II, 22-23, s. 315 vd.) mevcuttur. Adhemar ve ailesi hakkında s. 86'da verilen bilgiye bk.

korkunç işkencelerle öldürttüğü islâv cesetlerinden yol üzerine mânialar yapmak suretiyle kurtardı. Seyahate yanında bol erzakla başlamıştı; adamlarından yolda açlıktan veya çatışmalarda ölen olmadı. Fakat bunlar İşkodra'ya vardıklarında yiyecekleri bitmek üzere bulunuyordu. Raymond, burada oturan sırp hükümdarı Bodin ile görüştü. Bodin kendisine verilen değerli hediyeler mukabilinde haçlılara şehrin pazararında istediklerini satın almak müsaadesini verdi; fakat yiyecek maddesi bulmak kaabil olmadı. Ordu gittikçe artan açlık ve sefalet içinde yola çıkmak zorunda kaldı. Nihayet şubat ayı başında, Draç kuzeyinde imparatorluk arazisine varıldı. Raymond ve Adhemar artık felâketlerin sona erdiğini sanıyorlardı.

Ioannes Komnenos haçlıları Draç'da karşıladı. Burada imparatorun elçileri ve peçenek birlikleri Via Egnatia üzerinden haçlılara refakat etmek üzere beklemekteydiler. Raymond, muvasalatını haber vermek üzere Istanbul'a bir elçi heyeti gönderdi ve ordu da Draç'da bir kaç gün dinlendikten sonra yeniden yola koyuldu. Adhemar'ın kardeşi Peyrins hâkimi, seyahatin güçlükleri yüzünden tutulduğu bir hastalığı atlatmak üzere Draç'da bırakıldı. Raymond'un adamları küstah ve disiplinsizdiler. Bunlar kendilerini her taraftan kontrol etmekte olan Peçeneklerin mevcudiyetine içerliyorlardı. Bunların bir türlü önüne geçilemeyen yağmacılık temayülleri, kendilerini refakat birliği ile sık sık çatışmaya sevkediyordu. Daha bir kaç gün geçmeden Provence baronlarından ikisi böyle bir çatışmada öldürüldüler. Bundan pek az sonra bizzat Le Puy piskoposu yoldan saptı ve Peçenekler tarafından yaralanarak, kim olduğunu bildirmeye imkân bulamadan esir edildi. Şahsiyeti öğrenilir öğrenilmez derhal orduya iade olundu. Piskoposun bu olayı fenaya alıp büyütmediği anlaşılmaktadır. Fakat haçlı birlikleri fena halde kızmışlardı. Bunların hiddeti, bir keresinde bizzat Raymond, benzer bir durumda Edessa yakınlarında saldırıya uğrayınca daha da arttı.

Selânik'de Le Puy piskoposu, aldığı yaraları iyice timar ettirmek üzere ordudan ayrıldı. Kardeşi Draç'dan gelip kendisine katılıncaya kadar şehirde kaldı. Fakat onun yatıştırıcı etkisi ortadan kalkınca ordunun disiplini daha da bozuldu. Fakat Trakya'da Russa (Keşan)'ya varıncaya kadar her hangi ciddi bir olay çıkmadı. Bohemund'un adamları bu şehrin ondört gün önce kendilerini karşılayış şeklinden çok memnun kalmışlardı. Fakat Raymond'un adamları her hangi bir şeye, belki de ahalinin satacak yiyecek maddesi kalmamış olmasına, kızdılar. Savaş naraları olan "Toulouse, Toulouse!" sesleri arasında şehrin surlarına saldırıp içeri girdiler ve evleri yağmaladılar. Bir kaç gün sonra Rodosto (Tekirdağ) yanında Istanbul'dan dönmekte olan Raymond'un elçilerine rastladılar. Bunlar beraberlerinde, Raymond'un kendisini Godefroi ve Bohemund'un acele olarak bekledikleri Istanbul'a doğru süratle yola çıkmasını rica eden bir imparatorluk elçisini de getirmişlerdi. Raymond'u bu daveti kabule sevkeden her halde mesajın ikinci kısmı, yani Godefroi ve Bohemund'un Istanbul'da bulunmaları havadisi ve önemli kararlar verilirken kendisinin orada bulunmaması korkusu olacaktır. Ordusundan ayrılarak süratle Istanbul yolunu tuttu ve 21 nisanda oraya vardı.

Artık orduda nizam ve intizamı koruyacak hiç kimse kalmamıştı. Askerler hiç durmadan civara yağma akınları tertibine başladılar. Fakat bu arada onlara karşı çıkmak için ortada sadece küçük peçenek binliği yoktu. Yakında karargâhı olan bizans ordusu alayları haydutlara taarruz için koşup yetiştiler. Cereyan eden savaşta Raymond'un adamları tamamiyle bozularak kaçmaya başladılar. Bırakıp kaçtıkları silâhlar ve ağırlıkları Bizanslıların eline düştü. Bu felâketin haberi ise Raymond'a, hem de tam imparatorun huzuruna kabul edilmek üzere yola çıktığı anda vardı [17].

Raymond Istanbul'da iyi kabul görmüştü. Şehir surlarının hemen dışında bir saraya yerleştirilmiş, fakat mümkün olduğu kadar süratle imparatorluk sarayına gitmesi rica olunmuş ve burada da kendisine, vassallik yemini etmesi tenbih edilmişti. Fakat gerek seyahat esnasında başına gelenler, gerekse pek az önce almış olduğu felâket haberi onun keyfini kaçırmış bulunmaktaydı. Sarayda karşılaştığı durumu da beğenmemiş ve hayrete düşmüştü. Onun değişmez amacı, bütün haçlı seferinin askerî reisi olarak tanınmaktı. Fakat onun bu türden bir yetkisi, vardı ise bile, papadan ve kendisinin papanın temsilcisi Le Puy piskoposu ile olan irtibatından neş'et ediyordu. Halbuki piskopos burada değildi. Raymond, piskoposun varlığının ona bahşedeceği destekten ve onun verebileceği tavsiyeden yoksun olduğunu hissediyordu. Piskopos olmadan karar vermek istemiyordu; ayrıca özellikle, bütün diğer haçlı reisleri gibi vassallik yemini etmesinin onun papalıkla olan hususî münasebetlerinden vazgeçmesi anlamını taşıması dolayısiyle karar veremiyordu. Bu suretle diğerlerinin seviyesine inmiş olacaktı. Bundan başkaca ayrı bir tehlike daha vardı. Raymond kendisinin en tehlikeli rakîbinin Bohemund olduğunu anlıyacak kadar zekiydi. Bohemund imparatorun hususî teveccühüne mazhar olmuş görünmekteydi; onun imparatorluğun büyük bir emir ve kumanda mevkiine tayin edileceği söylentileri etrafta dolaşmaktaydı. Yeminin icrası belki de Raymond'un sadece herkese üstünlük iddiasını kaybetmesini değil, belki hatta, imparatorun mümessili sıfatiyle Bohemund'un emri altına girmesini intaç edecekti. Bu sebeplerle, Tanrı rızası için doğuya geldiğini ve Tanrı'nın şimdi yegâne yüksek hâkim ve metbû olduğunu söyleyerek papanın dünyevî murahhassı olduğunu îma etti. Eğer imparator birleşik hristiyan kuvvetlerini bizzat idare eder ve bunlara kumanda etmeyi üstüne alacak olursa, kendisinin emrinde seve seve çalışacağını da ilâve etti. Onun bu ta'vîzi, kızgınlık hedefinin imparator değil, Bohemund olduğunu göstermektedir. İmparator bu sözlere sadece, memleketteki şartların ona maalesef imparatorluk arazisini terketmek imkânını vermediği cevabını verebildi. Diğer batılı kumandanlar, bütün seferin başarısının tehlikeye gireceği korkusuyla, boş yere Raymond'dan fikrini değiştirmesi ricasında bulundular. Hâlâ bir imparatorluk kumanda makamını elde etmeyi ümit eden ve imparatora yaranmak isteyen Bohemund hatta, Raymond imparatorla açık mücadeleye girişecek olursa imparatorun

[17] Raymond'un Istanbul'a seyahati büyük tafsilâtiyle Raimundus Aguilers (I-II, s. 237-38) tarafından ve Bizanslıları çok acı bir şekilde tenkit etmek suretiyle verilmiştir.

tarafını tutacağını ilân edecek kadar ileri gitti. Bizzat Godefroi, onun takındığı tavrın hristiyanlığa vereceği zarara işaret etti. Aleksios, diğer kumandanlara verdiği misafirlik hediyelerini Raymond'dan esirgemiş olmakla beraber, kendisini tartışmanın dışında tuttu. Nihayet Raymond 26 nisanda, metni değiştirilmiş başka bir yemin vermeye razı oldu. Bu yemine göre o, imparatorun hayat ve şerefine hürmet etmeyi ve ne kendisi, ne de adamları tarafından onun zararına hiç bir şey yapılmayacağını vaadediyordu. Vassaller arasında bu tarzda bir yemin güney Fransa'da hiç de alışılmamış bir şey değildi; Aleksios da buna razı oldu.

Ancak bu müzakerelerin bitmesinden sonradır ki, Bohemund ve ordusu Anadolu yakasına geçti. Bu arada Raymond'un ordusu, sesleri oldukça kısılmış olarak Rodosto'da yeniden toplanmış ve kendisini Istanbul'a götürecek olan Le Puy piskoposunun muvasalatını beklemekte bulunmuştu. Adhemar'ın başkentteki faaliyeti hakkında hiç bir şey bilmemekteyiz. Muhtemelen grek kilisesinin önemli şahsiyetlerini ziyaret etmiş olacaktır. Onun imparator tarafından huzura kabul edilmiş olması muhakkaktır. Onun temaslarının tamamiyle dostane bir mahiyet taşıdığı da bellidir. Muhtemelen Adhemar, Raymond'u Aleksios ile barıştırmak hususunda yardım etmiştir; çünkü bunların ilişkileri süratle iyileşti. Fakat pek muhtemel olarak bu iyileşmeye Bohemund'un Istanbul'dan ayrılmış olması daha çok yaramıştır. İmparator şimdi Raymond'la baş başa konuşmak ve ona Normanlar hakkında hiç de iyi düşünmediğini ve Bohemund'un hakikatte hiç bir zaman imparatorluğun başkumandanlığına getirilmeyeceğini ihsas etmek imkânını bulmuştu. Raymond yemin ettikten iki gün sonra ordusunu Boğaz'dan geçirdi; fakat kendisi daha ondört gün kalmak üzere saraya döndü. Veda ederken artık, şahsında Bohemund'a karşı kuvvetli bir müttefik bulmuş olduğu Aleksios ile samimi bir anlaşma içinde, canciğer kuzusarması olmuştu. İmparatorluk hakkındaki düşünceleri temelinden değişmiş bulunmaktaydı [18].

[18] Raymond ile imparator arasındaki müzakereler Raimundus Aguilers (II, s. 238) ve *Gesta Francorum* (II, 6, s. 52) tarafından verilmiştir. Bu tasvirler, Raymond'un Tekirdağ yanında ordusunun uğradığı bozgunun intikamını almaya çalıştığı ve diğer reislerin onu ancak pek güçlükle, her hangi bir yemin vermeye iknâ edebildikleri hususunda birbirleriyle uygunluk halindedirler. Bunlar onun ettiği yeminin şekli hakkında da ittifak halindedirler. Önemli olan ve kontun, Aleksios'a şahsen hizmet etmeye hazır olduğu hakkındaki bilgi sadece Raimundus Aguilers tarafından verilmiştir. Ben onun hareket tarzının Bohemund'a karşı duyduğu kıskançlıkla izah edilebileceği kanısındayım. Sonraki olaylar dolayısiyle Raymond'a tarafdar bir havaya bürünmüş olan Anna Komnena bütün bu müzakerelerden hiç bahsetmemiş, sadece, babasının "Isangeles"i -yani Saint- Gilles kontunu- nezaketi ve içtenliği sebebiyle beğenmiş ve saymış olduğunu kaydetmiştir. Anna buna, Aleksios'un kont ile uzun bir konuşma yaptığını ilâve ederek, kontun imparatoru Bohemund'a karşı uyaran ve Bizanslılarla bu bakımdan işbirliği vaadeden bir sözünü kaydetmiştir (X, xi, 9, *II*, s. 234 vd.). Ben Anna'nın bu ziyareti, Raymond'un 1100 yılında Aleksios'a yaptığı ziyaretle karıştırmış olduğunu kabul etmeye her hangi bir sebep görmüyorum. Bilgisini Godefroi'nın bir savaşçısından alan Albertus Aquensis, Raymond'un ondört gün daha kaldığı Istanbul'dan Aleksios'la tam bir anlaşma havası içinde ayrılmış olduğu hususu ile mutabıktır (II, 20, s. 314). Languedoc'da daha önce edilmiş yeminleri ortadan kaldırmayan yeminin kullanıldığı hakkındaki örnekler Vaissète (ayn. esr., *V*, s. 372 ve 381 ve *VIII*, s. 134 vdd.) tarafından verilmektedir.

Dördüncü büyük haçlı ordusu 1096 ekiminde, Raymond'un yurdunu terketmesinden kısa bir süre sonra, kuzey Fransa'dan yola çıktı. Bu ordu Normandiya dükü Robert, onun enistesi Blois kontu Etienne ve kuzeni Flandre kontu Robert II.'in müşterek kumandasında bulunuyordu. Robert de la Normandie, Fâtih Guillaume'un en yaşlı oğluydu. Kırk yaşında, halim selim, pek faal olmayan fakat şahsî cesaret ve çekicilikten de yoksun bulunmayan bir kimseydi. Babasının ölümünden beri, bir çok defa dükalığına saldırmış olan kardeşi İngiltere kralı Guillaume Rufus ile oldukça plânsız savaşlar yapmıştı. Urbanus'un haçlı seferine daveti onu derinden heyecanlandırdı ve hemen katılacağını ilân etti. Buna karşılık olmak üzere papa, kuzey Fransa'da bulunduğu sırada, kardeşiyle onu barıştırdı. Fakat Robert savaş hazırlıkları için aylarca vakit geçirdi ve en sonunda bunun için gerekli olan parayı, dükalığını onbin gümüş mark karşılığında kardeşi Guillaume Rufus'a terhin etmek suretiyle sağlıyabildi. Rehin evrakı 1096 eylülünde imzalanmıştı. Bundan bir kaç gün sonra Robert ordusuyla, kendisine Etienne de Blois ve Robert de Flandre'ın iltihak ettikleri Pontarlier'ye gitti. Onunla birlikte Bayeux piskoposu Eude; kont Gautier de Saint-Valéry; Montgomery ve Mortagne kontlarının vârisleri olan Girard de Gournay, Hugue de Saint-Pol ve Hugue de Grant-Mesnil'in oğulları ve sadece Normandiya'dan değil İngiltere, İskoçya ve Bretagne'dan bir çok şövalye ve piyade sefere iştirak ettiler; bununla beraber bu haçlı seferine katılan yegâne ingiliz asılzadesi, bu sıralarda sürgünde, annesinin Bretagne'daki arazisinde yaşamakta olan Norfolk kontu Ralp Guader oldu [19].

Etienne de Blois'nın haçlı seferine katılmaya hiç de isteği yoktu. Fakat o Fâtih Guillaume'un kızı Adele ile evlenmişti ve bu evlilikte hükmünü yürüten, kararları veren Adele idi. Onun sefere katılmasını istedi; o da, ne yapsın, katıldı. Maiyyetinde en önemli vassalleri olan Everard du Puits, Guerin Gueronat, Caro Asini, Geoffroi Guerin ve kendi rahibi Alexandre bulunmaktaydılar. Bu seyyahlar arasında müstakbel tarih yazarı Fulcherius Carnotensis (Foucher de Chartres) da bulunmaktaydı. Fransa'nın en zengin adamlarından birisi olan Etienne, seyahat için gerekli parayı kolaylıkla sağladı. Arazisini zevcesinin işbilir ellerine emanet etti [20].

Flandre kontu daha az genç, fakat çok daha kudretli bir şahsiyetti. Babası Robert I., 1086 yılında Kudüs'e haccetmiş ve dönüşü sırasında bir süre imparator Aleksios'un hizmetine girmiş olup 1093 yılında vukubulan ölümüne kadar onunla muhabere halinde kalmıştı. Bundan dolayı Robert II.'in, babasının müslümanlara karşı faaliyetini devam ettirmesi tabiî idi. Ordusu Raymond veya Godefroi'nın ordusundan bir az daha küçük olmakla beraber yüksek kaliteliydi. Ona ayrıca Gent kontu Baudouin d'Alost kumandasında Brabant birlikleri de refakat

[19] Robert de la Normandie için bk. David, *Robert Curthose*, tür. yer. Bu eserin D eki (s. 221-29) Robert'e refakat edenlerin ayrıntılı bir listesini ihtiva etmektedir.

[20] Etienne de Blois hakkında bk. Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 48-56.

etmekteydiler. Yokluğu sırasında arazisi zevcesi, Bourgogne kontesi Clementia tarafından idare edildi [21].

Birleşik ordu Pontarlier'den güneye, Alpler üzerinden İtalya'ya yöneldi. Kasım ayında ordu Lucca'dan geçerken, Cremona'dan Roma'ya gidişi sırasında bu şehirde bir kaç gün kalmış olan papa Urbanus ile karşılaştı. Urbanus kumandanları huzuruna kabul ederek onları hususî surette takdis etti. Ordu Roma istikametinde ilerleyerek Petrus'un mezarını ziyaret, fakat Urbanus ile şehri rahatsız eden mukabil papa Guibert taraftarları arasındaki mücadeleye karışmayı reddetti. Roma'dan, Monte Cassino üzerinden güneydeki norman dükalığına geçildi. Burada Apulya dükü Roger Borsa orduya güzel bir kabul gösterdi. Roger Borsa'nın zevcesi, Danimarka'nın dul kraliçesi Adele, Flandre kontunun kızkardeşi olup Roger, Normandiya dükünü bütün norman kavminin reisi addediyordu. Roger, kayın biraderine bir çok değerli hediyeler takdim etti; fakat o sadece Kutsal Bakire'nin bir saç teli ve Aziz Matthaeus ve Nicolaus'un kemik bakıyyelerinden ibaret bir kutsal emanetten başka bir şey kabul etmedi; bunları da Watten manastırında muhafaza edilmek üzere karısına gönderdi [22].

Robert de la Normandie ve Etienne de Blois kışı hoş şartlar altında Kalabriya'da geçirmeyi kararlaştırdılar. Fakat Robert de Flandre adamlariyle Bari istikametinde hareket ederek aralık ayı başında Epir istikametinde gemilere bindi. Başına hiç bir şey gelmeden Bohemund ile hemen hemen aynı zamanda Istanbul'a vardı. Fakat kararlaştırılmış olan limanlardan daha güneyde, Chimarra'da karaya çıkmayı deneyen kont d'Alost, yolunun bir bizans filosu tarafından kesilmiş olduğunu gördü. Arada, kahramanı, amiralin oğlu Marianos Mavrokatakalon dostlarından olduğu cihetle Anna Komnene'nin tarihinde mufassal olarak tasvir edilen küçük bir deniz savaşı vukubuldu. Ruhânî kisvesine aldırmayışı Bizanslıları hayret ve dehşet içinde bırakan bir lâtin papazının gösterdiği şecaate rağmen Brabant gemisi ele geçirildi ve kont adamlarıyla birlikte Draç'da karaya çıkarıldı [23]. Flaman kitlenin vassallik yemini etmek hususunda

[21] Robert ve Clementia de Flandre hakkında bk. Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 247 vdd. Haçlı ordusundaki kuzey Fransa şövalyelerinin isimleri Albertus Aquensis'in listesinde verilmiştir (II, 22-23, s. 315 vd.).

[22] Fulcherius Carnotensis, I, vii, s. 163-68; Flandre kontesi Clementia'nın belgesi için bk. Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 142 vd.

[23] Fulcherius Carnotensis, I, vii, s. 168. Anna Komnena, X, viii, 2-10, *II*, s. 215-20. Maricq (*Un "Comte de Brabant" et les "Brabançons" dans deux textes byzantins, Bulletin de la Classe des Lettres de l'Acad. Belg., XXXIV*, s. 463 vdd.), Anna'nın "ὁ κόμης Πφβέντζας" lâfzını tatmin edici şekilde kont Baudouin d'Alost olarak teşhis etmiştir. Bu suretle Grégoire'ın daha önceki ve bunun Richard du Prinzipat olduğu hakkındaki tahmini mesnetsiz kalmış olmaktadır (*Notes sur Anne Comnène, Byzantion, III*, s. 312 vd. Burada bundan başka Anna'nın aynı yerde geçen τζάγγφα kelimesinin ilgi çekici bir münakaşası yapılmaktadır). Ducange'ın "κόμης Πφεβέντζας" lâfzının aynı zamanda Provence markisi olan Raymond de Toulouse'u ifade ettiği şeklindeki ve Mrs. Buckler'in (*Anna Comnena*, s. 465) kabul ettiği teori, Anna Komnena'nın, Raymond'u her yerde "Isangeles" tesmiye etmesi ve onun izlediği yol ile durak yerleri iyice bilindiği cihetle, kabule şayan değildir.

güçlük çıkarmadığı anlaşılmaktadır. Kont Robert, Raymond'a, yemini icraya razı olması için ısrar eden kumandanlardandır [24].

Robert de la Normandie ve Etienne de Blois ilkbahara kadar güney İtalya'da kaldılar. Bunların şevksizliği maiyyetlerine de sirayet ettiği cihetle, bunlardan bir çoğu yurtlarına geri dönmeye başladılar. Mart ayı içinde ordu nihayet Brindisi'ye teveccüh ederek 5 nisanda gemilere binmeye başladı. Bir talihsizlik eseri olarak denize açılan ilk gemi devrilerek battı. Gemiyle birlikte dörtyüzden fazla insan, atları, katırları ve bir çok para dolu sandık da kayboldu. Her ne kadar karaya vuran cesetlerin kürek kemikleri üzerine mucizevî bir şekilde haç işaretleri dağlanmış olduğunun akıllıca bir hesapla keşfedilmiş olması dindarların imanını güçlendirmek bakımından faydalı olduysa da, bu yine de daha korkakça bir çok kimsenin sefere sırt çevirmesinin önüne geçemedi. Bununla beraber ordunun büyük kısmı gemilere binerek dört gün süren fırtınalı bir seyahatten sonra Draç'da karaya çıktı. Bizans makamları haçlıları iyi karşıladılar ve yanlarına, onları Via Egnatia üzerinden Istanbul'a kadar refakat etmek üzere bir birlik kattılar. Pindos'da azgın bir ırmağın geçişi sırasında ânî bir selin bir kaç hacıyı sürükleyip götürmesiyle sonuçlanan bir kaza hariç tutulacak olursa, seyahat iyi şartlar içinde geçti. Selânik surları yanında dört günlük bir duraktan sonra mayıs ayı başında Istanbul'a varıldı. Ordu için hemen şehir surları yanında bir ordugâh hazırlanmış bulunuyordu. Yabancılar her gün beşer altışar kişilik gruplar halinde, görülmeye değer yerleri ziyaret ve kiliselerinde ibadet etmek üzere şehre alındılar. Daha önce vasıl olmuş bulunan haçlı ordularının hepsi de bu arada Boğaz'dan Anadolu yakasına geçirilmiş bulunuyorlardı. Bu sebeple bu geç kalmış olanlar, kendilerinin Bizanslılarla münasebetleri üzerinde etkili olabilecek gayrı memnun veya kızgın kimselere rastlamadılar. Şehrin ihtişamı ve güzelliği onları büyük bir hayranlıkla doldurmuştu. Şehrin kendilerine bahşettiği güzelliklerden ve dinlendirici sükûnetten faydalanıyorlardı. Aralarında dağıttığı sikkeler, ipekli elbiseler ve emirlerine tahsis ettiği yiyecek maddeleri ve atlar için imparatora medyun ve minnetdar kalmışlardı. Kumandanları derhal vassallik yemini ederek muhteşem armağanlarla mükâfatlandırıldılar. Görevi gereği zevcesine olup bitenleri sadıkane haber veren ve ona ertesi ay mektup yazan Etienne de Blois, imparator tarafından huzura kabulünden dolayı duyduğu sevinç ve şevkten ne diyeceğini şaşırmıştı. İmparatorun kendisine bir oğul muamelesi yaptığı, bir çok güzel tavsiyelerde bulunup pek çok değerli hediyeler verdiği ve onun en küçük oğlunu terbiye ettirmeye talip olduğu sarayda on gün kaldı. İmparatorun hangi rütbeden olursa olsun bütün haçlı ordusu mensuplarına karşı gösterdiği cömertlik ve onun, savaş meydanına varmış bulunan birlikleri müsrifane denilecek bir şekilde ve mükemmel bir teşkilâtla iaşe etmesi Etienne de Blois üzerinde özellikle derin bir tesir bırakmıştı. Fâtih Guillaume'u kastederek şöyle yazmıştı: "Sevgilim, senin baban bir çok büyük hediyeler vermiştir; ama o bu adamla mukayese edilirse hemen hemen bir hiçtir".

[24] Raimundus Aguilers, II, s. 238.

Ordu asya yakasına geçirilmeden Istanbul'da ondört gün kaldı. Boğaz'dan geçiş bile, burasının tehlikeli olduğunu duymuş bulunan ve fakat bunu şimdi Marne veya Seine'den daha tehlikeli bulmayan Etienne de Blois'nın hoşuna gitmişti. Ordu, İzmit körfezi boyunca yürüyerek, İznik'in muhasarasına başlamış bulunan haçlı ordularının ana kuvveti ile birleşmek üzere, İzmit yanından geçti [25].

Aleksios artık yeniden geniş bir nefes alabilirdi. Batıdan ücretli asker talep etmiş, bunlar yerine kendisine, her birisinin başında ayrı kumandanı bulunan büyük ordular gönderilmişti. Hiç bir hükûmet, bağımsız müttefik savaş kuvvetlerinin kendi arazisine girmesinden pek hoşlanmaz; hele bunlar daha aşağı bir uygarlık düzeyinde bulunuyorlarsa. Yiyecek maddeleri hazır bulundurmak, gasp ve yağma akınlarının önlenmesi gerekmişti. Haçlı ordularının gerçek kuvvetleri hakkında sadece tahminlerde bulunulabilir. Ortaçağdaki tahminler her zaman çok abartılı olmuştur; fakat Pierre l'Hermite'in vahşî kitlesi, bütün savaş dışı mensuplariyle birlikte muhtemelen yaklaşık yirmibin sayısındaydı. Raymond, Godefroi ve kuzey Fransalıların ana ordularından her biri, savaşa katılmayanlar da dahil olmak üzere onarbin kişiden çok fazlaydılar. Bohemund'un ordusu bir az daha küçüktü. Bunlara muhtelif diğer gruplar da ilâve olunmalıdır. Hepsi bir arada olmak üzere 1096 yazı ile 1097 ilkbaharı arasında altmış ilâ yüzbin arasında insan batıdan imparatorluk arazisine gelmiş olmalıdır [26]. Genellikle, bunlarla başaçıkabilmek için imparatorun aldığı tedbirler isabetli olmuştu. Haçlı ordularından hiç birisi Balkanları geçerken iaşe maddesi eksikliğinden ötürü ıztırap çekmemişti. Yiyecek içecek temini için teşebbüs edilen yegâne yağmacılık hareketleri, her ikisi de fevkalâde ahval ve şeraitte vukubulmuş olan, Gautier Sans-Avoir'ın Belgrad ve Pierre l'Hermite'in Bela Palanka saldırıları ile, Bohemund'un en soğuk kış aylarında uygunsuz bir yoldan geçerken Kastoria'da yaptığı hareket olmuştur. Küçük yağmalar ve hırsızlıkların, şehirlere karşı girişilen bir iki sebepsiz taarruz teşebbüsünün önüne, Aleksios yeteri kadar polis vazifesi görecek kuvvete sahip olmadığından dolayı geçilememişti. Fakat gönderdiği özel görevli yüksek memurlar batılı kumandanlara genellikle gerekli iyi muameleyi gösterirlerken, peçenek birlikleri, haçlıları kızdırmış ve tahrik etmiş oldukları kabul edilse bile, körü körüne ve harfiyyen emirlere itaat etmeleri ile işe yarar ve iş bilir bir emniyet kuvveti olduklarını ispat etmişlerdi. İmparatorun kullandığı metodun gittikçe artan bir başarı sağladığı, son ve iyi disiplinli bir kavim olmayan, zayıf ve kabiliyetsiz kimseler tarafından sevkedilen kuzey Fransızlarından müteşekkil orduların hiç bir olay çıkmadan geçişleriyle iyice belirmektedir.

[25] Fulcherius Carnotensis, II, VIII, s. 168-76; Etienne'in karısına yazdığı mektup Hagenmeyer (*ayn. esr.*, s. 138 vdd.) tarafından verilmiştir. Bu mektup İznik'den yazılmıştı. Etienne de Blois'nın bu mektubunda bahsettiği, daha önce Istanbul'dan görderilen ve buraya gelişi tasvir eden mektup ne yazık ki zamanımıza intikal etmemiştir.

[26] Bk Ek II, s. 263-67.

Istanbul'da ise Aleksios, özel bir anlaşmaya vardığı Raymond'un istisnasiyle bütün kumandanlardan vassallik yemini almıştı. Bu yeminin pratik değeri veya bunu eden kimselerin güvene liyakatleri hususunda hayallere kapılmıyordu. Fakat yemin ona ne de olsa, önemli olabilecek hukukî bir fayda sağlamaktaydı. Bu sonuca ulaşmak hiç de kolay olmamıştı; çünkü Bohemund gibi anlayışlı reislerin ve Foucher de Chartres gibi zeki müşahitlerin Bizans ile müşterek hareketin zorunluğunu idrak etmelerine mukabil, vassallik yemini daha aşağı düzeydeki şövalyelere ve savaşçılara bir zillet ve hatta kendilerine güvensizlik gibi görünüyordu [27]. Bunlar, kendi tasavvurlarına göre kurtarmaya geldikleri memleketin halkı tarafından soğuk karşılanışları yüzünden Bizans'a dargındılar. Istanbul, bu muazzam ve muhteşem şehir, zenginliği, hareketli, çalışkan tacir ve zenaatkârları, sivil elbiseler taşıyan saray asılzadeleri, iyi giyinmiş, hadımlar ve esirlerle dolaşan boyalı hanımları ile onlarda bir az aşağılık duygusu ile karışık küçümseme duyguları uyandırmıştı. Ülkenin ne dilini, ne de örf ve âdetlerini biliyorlardı. Bunların kiliselerindeki ibadet şekilleri bile onlara yabancıydı.

Bizanslılar bunların nefretine nefretle mukabele ettiler. Başşehrin ahalisi için, bu kadar uzun zaman varoşlarında karargâh kuran bu haşîn ve disiplinsiz sokak eşkıyası, bezdirici bir yük teşkil ediyordu. Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos'un Via Egnatia üzerinde bulunan piskoposluk merkezi Okhrida'dan yazmış olduğu bir mektup bu duyguları güzelce belirtir. Batıya karşı iyi düşünüşüyle tanınan bu zat, haçlıların kendi ruhânî bölgesinden geçişlerinin yarattığı huzursuzluktan bahsetmekte, fakat kendisinin ve cemaatinin kötülüklerin yükünü sabırla taşımayı öğrendiklerini ilâve etmektedir [28]. Haçlı seferlerinin başlangıç safhası doğu ile batı arasındaki iyi ilişkiler bakımından hiç de vaadedici olmamıştı.

Her şeye rağmen Aleksios gayrı memnun değildi. Istanbul'un maruz olduğu tehlike atlatılmıştı. Türklere karşı savaşmak üzere büyük bir haçlı ordusu harekete geçmiş bulunuyordu. Şartlı olmakla beraber haçlılarla müşterek hareket etmeyi içtenlikle arzuluyordu. Yegâne şartı şuydu: İmparatorluğun menfaatlerini batıdan gelen şövalyelerin çıkarına feda etmiyecekti. En büyük vazifesi halkına yararlı olmaktı. Bundan ayrı olarak bütün Bizanslılar gibi o da, hristiyanlığın refah ve saadetinin tarihî hristiyan imparatorluğunun iyi durumda bulunmasına bağlı olduğuna kaani bulunuyordu. Bu kanaati de doğru ve haklıydı.

[27] Fulcherius Carnotensis, I, VIII, 9, s. 175 vd.; I, IX, 3, s. 179.

[28] Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos'un mektubu: *M.P.G., CXXVI*, sütun 324 vd.

KİTAP IV

TÜRKLERE KARŞI SAVAŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SEFERİ

"Böylece kuzeyin en uzak yerinde olan yurdundan geleceksin, sen ve büyük bir kitle, hepsi atlar üstünde, koskoca bir ordu."
Hezekiyâl XXXVIII, 15

İmparator ve haçlı reisleri, hukukî durumları ve gelecekteki fetihlerinin paylaşılması üzerinde ne kadar mücadele ederlerse etsinler, müslümanlara karşı yapılacak seferin açılış safhası hakkında bir anlaşmazlık söz konusu olamazdı. Eğer haçlılar Kudüs'e varmak istiyorlardıysa, Anadolu içinden buraya giden yolların temizlenmesi, açılması gerekti; ve Türklerin Anadolu'dan atılması da bizans siyasetinin esas hedefiydi. Takip edilecek strateji hakkında tam bir anlaşma havası hâkimdi; taktikle ilgili işlere gelince haçlılar, bir bizans ordusu da onlarla beraber bulunduğuna göre, bu ordunun tecrübeli kumandanlarının, şimdilik, emrine girmeye razıydılar.

İlk hedef selçuklu başşehri İznik (Nikaia) idi. Burası, Marmara denizinin pek uzağında olmayan Askania gölünün kenarındaydı. İkinci ve bir az daha doğudan giden bir yolun yürüyüş için emre âmâde bulunmasına rağmen, eski bizans ordu yolu İznik'den geçmekteydi. Bu büyük müstahkem mevki düşman elinde bırakıldığı takdirde, memleket içinde bütün geri ile irtibat ve ikmal yolları tehlikede kalırdı. Yaz mevsimi ilerlemeye başlamış olduğu cihetle Aleksios haçlıları mümkün olduğu kadar çabuk yola çıkarmak gayretindeydi; zaten haçlılar da sabırsızlanmaktaydılar. Nisanın son günlerinde, daha kuzey Fransızlarının ordusu Istanbul'a varmadan, Pelekanon'daki karargâhı terkedip İznik üzerine yürüme emri verildi [1].

Zaman iyi seçilmişti; çünkü selçuklu sultanı Kılıç Arslan I. memleketinin doğu sınırında ve Danişmendli hükümdarıyla, ermeni hâkimi Gabriel'in komşu hükümdarlar arasında düşmanlık yaratmak için büyük gayret sarfettiği Malatya üzerinde yüksek hâkimiyet elde etmek için mücadele halinde bulunuyordu. Kılıç

[1] Haçlı reislerinin sefer ve hareketleri karışık olup ancak zorlukla izlenebilmektedir. Godefroi'nın ordusu nisan ayı başından beri Pelekanon'da olup, Bohemund'un ordusu da burada onunla birleşmişti. Her iki ordu muhtemelen 29 veya 30 nisanda, Raymond'un ordusu vasıl olmazdan önce ordugâhta her hangi bir sıkışıklığı önlemek için Godefroi'nın ordusu Bohemund'unkinden üç gün önce hareket etmişlerdi. Raymond'un kuvvetleri, imparatorla görüşmek üzere geri dönmüş olan reislerini Pelekanon'da beklemişti.

Arslan batıdan gelen bu yeni tehdidi ciddiye almamıştı. Pierre l'Hermite'in disiplinsiz ve nizamsız kitlesi üzerinde kolay elde etmiş olduğu zafer onu, haçlıları küçümsemeye sevketmişti. Pek muhtemeldir ki, onun Istanbul'da bulunan casusları da, efendilerini sevindirmek amaciyle, imparatorla batılı reisler arasındaki ihtilâfı pek mübalâğalı olarak aksettirmiş olsunlar. Sultan, haçlıların hiç bir zaman İznik'e kadar ilerliyemiyeceklerine dair duyduğu büyük emniyet ve güvenle hanımını ve çocuklarını ve bütün hazinelerini bu şehrin surları içinde bırakmıştı. Ancak düşman kuvvetlerinin Pelekanon'da toplandıkları haberini aldıktan sonra acele olarak ordusunun bir kısmını batıya göndermiş ve doğudaki işlerini düzenler düzenlemez de kendisi bu kuvveti takip etmişti. Sultanın birlikleri haçlıların İznik'e yürüyüşlerini önlemek için çok geç kaldılar [2].

Godefroi de Bouillon'un ordusu Pelekanon'u 26 nisan civarında terkederek İzmit'e gitti ve orada üç gün bekleyerek Tankred'in emrindeki Bohemund ordusu ve Pierre l'Hermite ve onun adamlarından artakalmış olanlarla birleşti. Bohemund, imparatorla ordunun ikmal işlerini karara bağlamak üzere bir kaç gün daha Istanbul'da kaldı. Kuşatma âletleriyle küçük bir bizans istihkâm birliği Manuel Butumites kumandasında bulunduğu halde orduya refakat etmekteydi. Godefroi orduyu İzmit'den Civetot'a sevketti ve oradan güneye doğru, Pierre l'Hermite'in adamlarının mahvoldukları vâdiye teveccüh etti. Maktullerin kemikleri hâlâ vâdinin ağzını kaplamaktaydı; bunların âkıbetinden gerekli dersi almış ve imparatorun tavsiyesine uymuş bulunan Godefroi ihtiyatla ilerleyerek, yolu açmak ve genişletmek için öncüler ve istihkâm kıtaları gönderdi. Bundan sonra arkadan gelecek hacılara yolu göstermek için geçtikleri istikamete bir çok ağaç haçlar diktirdi. 6 mayısta Godefroi İznik önüne ulaştı. Şehir dördüncü yüzyıldan beri kuvvetle tahkim edilmiş bulunuyordu. Altı kilometreyi aşan ve ikiyüzkırk nöbetçi kulesine malik bulunan surlar Bizanslılar tarafından sürekli onarılarak mükemmel bir halde tutulmuştu. Şehir, İznik (Ascania) gölünün doğu kıyısında olup batı surları sığ olan sular içinden yükselmekteydi. Surların umumî heyeti gayrı muntazam bir beşköşe teşkil etmekteydi. Godefroi karargâhını şehrin kuzey suru, Tankred doğu suru önünde kurdular. Güney sur kesimi Raymond de St.-Gilles'in ordusu için boş bırakıldı.

Türk garnizonu büyük olmakla beraber takviyeye ihtiyaç göstermekteydi. Sultana süratle, içlerinden birisi haçlılar tarafından yakalanan haberciler gönderilerek, şehir tamamiyle kuşatılmadan güney kapısından şehre birlikler yollaması hususunda sıkıştırıldı. Fakat türk ordusu henüz çok uzakta bulunuyordu. Daha ordu öncüleri yaklaşmaya muvaffak olamadan Raymond 16 mayısta ordusu ile yetişerek güney sur kesimini de kuşattı. Bohemund bu tarihten iki veya üç gün önce ordusunun başına geçmiş bulunmaktaydı. Onun gelişine kadar haçlılar yetersiz ikmal ve iaşe yüzünden kuvvetten düşmüşlerdi; fakat bu andan itibaren, onun yaptığı anlaşmalar sayesinde kuşatıcılara kara ve deniz

[2] Urfalı Mateos (II, CXLIX -CL, s. 211 vd., 215) Kılıçarslan'ın Malatya'ya taarruzunu hikâye ederek, Franklar İznik'e saldırırken onun Malatya'da savaş halinde olduğunu kaydetmektedir.

yoluyla bol iaşe maddeleri akmaya başladı. Nihayet 3 haziranda Robert de la Normandie ile Etienne de Blois da kuvvetleriyle İznik önüne gelince haçlı ordusu bütünüyle toplanmış oldu. Bu ordu her ne kadar bir başkumandana malik değildiyse de, yine de bir bütünlük arzetmekteydi. Bütün kararlar haçlı reislerinin katıldığı bir kurulda müşterek olarak alınıyordu. İlk hamlede aralarında henüz ciddi bir anlaşmazlık havası yoktu. Bu arada bizzat imparator da gerek başşehri ve gerekse İznik ile bağlantısını muhafaza ettiği Pelekanon'a gelmiş bulunuyordu [3].

İlk türk yardımcı birlikleri Raymond'dan hemen sonra İznik önüne gelmişler ve şehrin kara cihetinden tamamiyle kuşatılmış olduğunu görmüşlerdi. Bunlar Raymond'un birlikleriyle başarısız bir çarpışmaya giriştikten sonra sultanın idaresinde yaklaşmakta olan büyük türk ordusunun gelmesini beklemek üzere geri çekildiler. Garnizonun kumandanları kendilerini kuşatmadan kurtaracak olan kuvvetin tekrar geri çekildiğini farkedince, Butumites'den, teslim şartlarını müzakere etmek üzere ve emân tahtında şehre gelmesini talep ettiler. Butumites bu talebi kabul etti; fakat bundan bir az sonra, sultanın artık pek uzakta olmadığı haberi geldi ve müzakereler kesildi.

Sultan 21 mayıs civarında ordusuyla güney istikametinden geldi ve ânî bir şaşırtıcı taarruzla şehre girişini sağlamak için, derhal haçlılara saldırdı. Taarruzun yükünü Raymond ve onun sağ kanadına kumanda eden Le Puy piskoposu taşımak zorunda kaldılar; çünkü Godefroi ve Tankred şehir suru karşısında kendilerine isabet eden kesimi boşaltmaya cesaret edememişlerdi. Buna mukabil Robert de Flandre ve birlikleri Raymond'a yardıma geldiler. Savaş gayet sıkı bir şekilde bütün gün sürdü, fakat Türkler ilerlemek imkânını bulamadılar. Gecenin bastırması ile sultan geri çekilmeye karar verdi. Haçlı ordusu onun tahmin ettiğinden daha güçlüydü; ve adam adama mücadelede onun Türkleri, batının iyi teçhiz edilmiş savaşçıları karşısında, şehir önündeki savaşta hafif kalmışlardı. Dağlara doğru geri çekilmek ve şehri mukadderatına terketmek strateji bakımından daha akıllıca bir hareket olacaktı [4].

Haçlılar ağır kayıplara uğramışlardı. Aralarında Gent kontu Baudouin'in de bulunduğu bir çok kimse telef olmuştu; savaşa katılıp sağ kalanların da hemen hepsi yaralıydılar. Fakat kazandıkları zafer onların mâneviyatını yükseltmişti. Sultanın, elegeçireceğini umduğu esirleri bağlamak için beraberinde getirdiği

[3] *Gesta Francorum* (II, 7, s. 34) Godefroi'nın İznik yürüyüşünü tasvir eder. Anna Komnena (XI, 1, *III*, s. 7) ordunun bir kısmının doğrudan doğruya deniz yoluyla Pelekanon'dan Civetot'a gittiklerini anlatır. Albertus Aquensis (II, 20, s. 313 vd.) Godefroi'nın Pelekanon'daki ordugâhı terkettiği günün akşamında "Rufinel"e varıp orada Raymond'un Istanbul'dan gönderdiği bir mesajı aldığını ve Pierre l'Hermite ile birleştiğini kaydetmektedir. Onun "Rufinel" ile kasdettiği, sadece, Pelekanon'dan bir günlük uzaklıkta bulunan Nikomedia (İzmit) olabilir. Raymond'un 16 mayıstaki muvasalatı *Gesta Francorum* (II, 8, s. 36)'da kaydedilmekte olup kuzey Fransızlarınki de aynı yerde (s. 38) ve Fulcherius Carnotensis (I, x, 3, s. 182) tarafından da, tarihi ile birlikte, verilmektedir.

[4] Anna Komnena (XI, 1, 3-4, *III*, s. 8 vd.) Türklerin İznik'i kuşatmadan kurtarmak üzere iki ayrı ordu gönderdiklerini tasrih ediyor. Albertus Aquensis (II, 25-26, s. 318 vd.) türk casuslarının umumî türk taarruzundan kısa bir süre önce esir edildiklerini bildirir. Savaş *Gesta Francorum* (II, 8, s. 36 vdd.), Raimundus Aguilers (III, s. 239) ve Albertus Aquensis (II, 27, s. 319 vd.) tarafından tasvir edilmiştir.

ipleri türk şehitlerinin üzerlerinde bulmuşlardı. Kuşatılmış garnizonun mukavemet ruhunu sarsmak için şehitlerin kafalarını kesip surlar üzerinden şehir içine attılar veya bunları kazıklara çakarak Türklerin gözü önünde surlar önünde dolaştırdılar [5]. Bundan sonra da, artık dıştan gelecek bir müdahaleden korkuları kalmadığı cihetle, bütün gayretlerini kuşatmaya verdiler. Ancak şehrin istihkâmları muazzamdı. Raymond ve Adhemar boş yere, istihkâm askerleri ile altına bir lâğım kazmak ve içinde büyük bir ateş yakmak suretiyle güney kulelerinden birini düşürmeye çabaladılar. Lâğım ve ateşin yaptığı küçük zarar aynı gece içinde garnizon tarafından onarıldı. Bundan başka kuşatmanın tam olmadığı da anlaşıldı; zira göl yolundan şehre Türkler tarafından ikmal yapılmaya devam olunuyordu [6]. Haçlı şövalyeler bu su yolunu kesmek için kayıklar vererek kendilerine yardım etmesini imparatordan rica etmek zorunda kaldılar. Aleksios pek muhtemeldir ki, duruma tamamiyle vâkıf bulunuyordu, fakat kendisinin işe karışmasının ne kadar gerekli olduğu fikrine haçlıların kendiliklerinden varmalarını istiyordu. Onların talebi üzerine Butumites kumandasında küçük bir filoyu gölde vazifelendirdi [7].

Sultan geri çekilişi sırasında şehir garnizonuna, kendisi artık başka bir yardım yapamıyacağı için, bildiği gibi hareket etmesini emretmişti. Garnizon göl üstünde bizans gemilerini görüp imparatorun haçlılara tam anlamiyle yardım ettiğini anlayınca teslim olmaya karar verdi. Aleksios'un da ümidi buydu. Devletine, yarı yarıya tahrip edilmiş bir şehri katmak işine gelmiyordu; ayrıca müstakbel tebasını, ki ekseriyeti esasen hristiyandı, yağma ve tahrip felâketinden korumak da istiyordu. Yalnız garnizon ve küçük bir saraylı grubu Türktü. Türkler Butumites ile temas kurdular; teslim şartları üzerinde müzakerelere girişildi. Fakat Türkler hâlâ, sultanın geri geleceği ümidi içinde, müterediddittiler. Ancak haçlıların genel bir saldırı plânladıklarını duyunca teslim oldular.

Genel taarruz emri 19 haziran için verilmişti. Fakat bu tarihte gün ışıyınca haçlılar şehrin kulelerinde imparatorluk bayraklarının dalgalandığını gördüler; Türkler aynı gece içinde teslim olmuşlar ve imparatorluk birlikleri, çoğunlukla Peçenekler, göl cihetindeki kapılardan şehre girmişlerdi. Haçlı ordusu reislerinin teslim müzakerelerinden haberdar edilmemiş olmaları pek ihtimal dışıdır. Bunlar duruma pek de içerlemediler; çünkü nasıl olsa ellerinde kalmıyacak olan bir şehri hücumla zaptetmek için vakit ve bir çok insan hayatı feda etmenin anlamsız olduğunu her halde düşünmüş olacaklardır. Bununla beraber teslim işinin son safhası hakkında onlara maksatlı olarak haber verilmemişti ve haçlı birlikler

[5] *Gesta Francorum*, ayn. yer.; Albertus Aquensis, II, 28, s. 320 vd. Gent kontu Baudouin'in ölümü Etienne de Blois'ya atfen Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 139'da verilmektedir.

[6] *Gesta Francorum*, ayn. yer; Albertus Aquensis, II, 31, s. 322 vd.; Anna Komnena, XI, 1, 6-7, *III*, s. 9 vd.

[7] *Gesta Francorum*, II, 8, s. 40; Albertus Aquensis, II, 32, s. 323 vd. Anna Komnena XI, 11. 3-4, *III*, s. 11 vd.), babasının neden göle gemiler yollamaya karar verdiğini izah ederek, onun aynı zamanda haçlılara karada da yardım etmek üzere Tatikios ve Tzitas kumandasında kuvvetler gönderdiğini anlatmaktadır.

kendilerinin ganimet hususunda dolandırıldıklarına kaani oldular. Zengin İznik'i istedikleri gibi yakıp yağmalamayı ummuşlardı. Buna mukabil ancak küçük gruplar halinde şehre alındılar ve burada imparatorluk inzibat kuvvetleri tarafından ciddi şekilde kontrol ve göz altında bulundurulduldular. Haçlılar türk asılzadelerini ele geçirip bunlardan büyük kurtuluş paraları koparmak ümidindeydiler; şimdiyse bunların bütün taşınabilir mallariyle ve askerî himaye altında Istanbul'a veya Pelekanon'a, imparatorun yanına gönderildiklerini görüyorlardı. İmparatora karşı hoşnutsuzlukları bu sebeple artmaya devam etti [8].

Bu kızgınlık belirli bir ölçüde imparatorun cömertçe davranışı ile yumuşadı. Aleksios derhal haçlı ordusunun bütün askerlerine yiyecek maddesi paketleri verilmesini emretmiş ve haçlı reislerini Pelekanon'a çağırarak onlara sultanın hazinesinden altın ve mücevher hediyeler takdim ettirmişti. Raymond de Toulouse ile birlikte Pelekanon'a giden Etienne de Blois, hissesine düşen altın yığını karşısında kendinden geçmişti. O, imparatorun bizzat İznik'e gelmesinin gerektiğini düşünen bazı arkadaşlarının fikrine katılmıyordu; çünkü Aleksios'un, kurtarılan şehrin ahalisi tarafından kendisine yapılacak gösteriler yüzünden belki de müşkil duruma düşeceği kanaatindeydi. Verdiği armağanlar mukabilinde Aleksios, henüz vassallik yemini etmemiş olan haçlı reislerinin bu yemini şimdi etmelerini talep etmekteydi. Istanbul'dan geçerken önem vermemiş olduğu bir çok küçük soylu bu talebe uydu. Raymond'dan, önce verdiği değişik yeminden fazlası talep edilmemiş görünüyor. Fakat Tankred'in durumu üzerinde ciddiyetle duruldu. Tankred önce hırçın davrandı. Kendisine imparatorun çadırı tepesine kadar altınla doldurulup verilmediği ve bütün diğer reislerin aldıklarının toplamı kadar altın takdim edilmediği takdirde hiç bir yemin vermiyeceğini söyledi. İmparatorun akrabasından Georgios Palaiologos bu edepsizliğe kızıp söylenmeye başlayınca Tankred büsbütün kabalaşıp onu döğmeye kalkıştı. İmparator buna engel olmak üzere yerinden fırladı ve Bohemund da yeğenine sert şekilde çıkıştı. Tankred nihayet istemeye istemeye vassallik yeminini etti [9].

[8] Anna Komnena (XI, 11, 4-6, *III*, s. 12 vd.) da şehrin teslimini tafsilâtlı olarak hikâye etmekte ve Bizanslıların haçlıları aldattıklarını safiyetle itiraf etmektedir. Batı kaynakları sadece İznik'in imparatora teslim olduğunu kaydetmektedirler.

[9] Raimundus Aguilers (III, s. 239 vd.) imparatorun haçlı reislerine İznik'de ele geçen bütün ganimeti vaadettiğini ve bu şehirde bir lâtin manastırı ve bir darülaceze inşa etmeyi üzerine aldığını kaydediyor; bu vaadlerin yerine getirilmemesi büyük bir kırgınlık doğurmuştu. Buna mukabil Fulcherius Carnotensis (I, x, 10, s. 188 vd.), Anselm ve Ribemont (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 145) ve Etienne de Blois (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 140) onun büyük ölçüye varan cömertliğinden bahsederler. Etienne de Blois onun en iyi ganimet parçalarını reisler arasında paylaştırdığını ve daha yoksul savaşçılara yiyecek maddeleri verdiğini söylemektedir ve hatta *Gesta Francorum* (III, 9, s. 42) onun yoksul Franklara bol sadaka dağıttığını kaydediyor. Anna Komnena (XI, 111, 1-2, *III*, s. 16 vd.) ikinci vassallik yemininden bahsediyor. Grousset (*Histoire des Croisades*, *I*, s. 31) ciddi bir sebebe dayanmadan Takred'in yemin etmemekte ısrar ettiğini kabul etmekte ve hatta Chalandon (*Essai sur le Règne d'Alexis Comnène*, s. 123, n. 4), Aleksios sonraları Tankred'i hiç bir zaman yeminini bozmakla suçlamadığı için, onun bu yemini etmediğini zannetmektedir. Fakat Anna'nın tasviri açık ve iknâ edicidir. Diğer taraftan Radulphus Cadomensis'in (XVIII-XIX, s. 619 vd.) bu olay hakkındaki tasviri gayet açık olarak hayâl mahsulü olup meseleyi, Tankred'in olmuş olmasını temenni edeceği şekilde

İmparatorun türk esirlerine muamele tarzı haçlıları kızdırdı. Saray memurlarına ve kumandanlara kurtuluş parası karşılığında serbest kalmak müsaadesi verilirken emîr Çaka'nın kızı olan sultanın zevcesi, hükümdarlara mahsus şerefli bir şekilde, kocasından kendisini nerede teslim alacağı haberi gelinceye kadar ikamet etmek üzere Istanbul'a gönderilmişti. Kılıç Arslan'dan haber gelir gelmez çocuklarıyla birlikte ve kurtuluş parası mukabilinde olmadan onun yanına yollanacaktı. Aleksios mağlûp düşmanına karşı iyi davranmanın değerini takdir edecek kadar iyi yürekliydi; fakat onun bu tutumu haçlı reislerine mutabasbıslık ve hiyanet gibi görünüyordu [10].

Şehri bizzat kendilerinin zaptetmemiş ve hazinelerine bizzat konmamış olmanın doğurduğu hayâl sukutuna rağmen İznik'in kurtarılması haçlıları sevindirmiş ve onlara gelecek için emniyet hissi vermişti. Bu saygın şehrin hristiyanlık için yeniden kazanıldığına dair zafer ve beşaretnameler kısa zamanda batı dünyasına ulaşmış bulunuyordu; bu haber her yerde şevk ve heyecan uyandırdı. Haçlı seferinin başarılı bir girişim olduğu sabit olmuştu. Bir çok gönüllü sefere talip olduğu gibi, vaadettikleri yardımı yerine getirmek hususunda müteredditdavranan italyan şehirleri de hareketi ciddiye almaya başladılar. Haçlı ordusu karargâhındaysa şövalyeler sefere devam hususunda sabırsızlık göstermeye başladılar. Etienne de Blois büyük şevk içindeydi. Zevcesine "Beş hafta içinde Kudüs'de olacağız" diye yazıyor ve bilmeden kehanette bulunarak "Olmaya ki, Antakya önünde durmaya zorlanalım" cümlesini ilâve ediyordu [11].

Haçlılar İznik'den, eski bizans anayolu boyunca Anadolu içine doğru yola koyuldular. Kadıköy (Khalkedon) ve İzmit'den gelen yol, Helenopolis ve İznik'den gelen bu anayolla Sakarya nehri kenarında birleşiyordu. Bundan bir az sonra yol nehir mecrasını terkederek güneyde bir vâdi içinde bugünkü Bilecik yanından geçip bir dağ geçidinden Eskişehir (Dorylaion)'e varıyordu. Yol burada ikiye ayrılmaktaydı. Bizanslıların büyük ordu yolu doğru yönde doğuya yönelip muhtemelen bir az güneyde bulunan Ankara yanından geçip Kızılırmak'a varıyor, burayı aştıktan sonra tekrar ikiye ayrılıyordu. Yollardan biri doğruca Sivas (Sebastea) üzerinden Ermînîye'ye gidiyor, diğeri ise Kayseri (Kaisaraia Mazakha)'ye kıvrılıyordu. Kayseri'den itibaren bir çok yollar antitoros geçitleri üzerinden Fırat vâdisine varıyor, diğer bir yol ise güney batı istikametinde Tyana üzerinden Çukurova geçidine doğru gerileyerek gidiyordu. Eskişehirden çıkan ikinci yol Anadolu'nun ortasındaki büyük tuzlu çöl ortasından Amorion'un Tatta gölü güneyinden Kilikya geçitine varmaktaydı. Bu sonuncu yol, tenha ve susuz

---

aksettirmektedir. Bk. Nicholson, *Tankred*, s. 32, n. 5. Anselm (Hagenmeyer, *ayn. esr., s. 145)* haçlı reislerinden bazılarının imparatora kırgın olduklarını itiraf eder. Albertus Aquensis (II, 28, s. 321) haçlı reisleri arasında daha kuşatma sırasında Aleksios'un dağıttığı hediyelerden bahseder. Törenin yapıldığı yer için bk. Kitap III, bölüm III, n. 5.

[10] *Gesta Francorum*'un yazarı (II, 8, s. 40 vdd.) imparatorun esirlere, bunlar sonradan güçlükler hazırlasınlar diye, iyi kalpli davrandığını belirtir. Sultan hanımın sonraki ikamet yerleri için bk. s. 149.

[11] Etienne de Blois (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 140). Haçlılara İznik'i onar kişilik gruplar halinde ziyarete müsaade olunmuştu (Anna Komnena, XI, 11, 10, *III*, s. 16).

araziden geçtiği için ancak süratle hareket eden birlikler tarafından kullanılabilirdi. Üçüncü bir yol çölün güney kenarı boyunca Akşehir (Philomelion)'den Konya ve Ereğli (Heraklaia)'ye ve nihayet Çukurova geçidine gidiyordu. Akşehir'den ayrılan ikinci bir tâlî yol Antalya yanından Akdeniz'e, başka bir tâlî yol da Konya'nın hemen yanından ayrılarak Silifke yanından sahile ulaşmaktaydı [12].

Haçlılar bu yollardan hangisini kullanmaya karar verirlerse versinler, Eskişehir'den geçmek zorundaydılar. 26 haziranda, İznik'in düşmesinden bir hafta sonra, öncü kuvvetler harekete başladılar. Ordunun diger kısımları, yolun Sakarya vâdisini terkederek yaylalara doğru yükselmeye başladığı Sakarya köprüsü yanında tekrar birleşmek üzere müteakip iki gün içinde birbiri arkasına hareket ettiler. Bizans kuvvetlerinden küçük bir birlik tecrübeli bir kumandan olan Tatikios'un emrinde haçlılara refakat ediyordu. Haçlılardan bir kısmı, her halde İznik yanında yaralanmış olanlar, geride kalarak imparatorun hizmetine girdiler. Bunlar İznik'i tamir etmek ve sonra da buranın garnizonunu teşkil etmek üzere Butumites'in emrine verildiler [13].

Köprü yanında, Lefke adını taşıyan bir köyde haçlı reisleri danışmak üzere toplandılar. Burada ikmal ve iaşe işlerini kolaylaştırmak için ordunun bir yürüyüş günlük mesafe ile birbirini takip edecek iki kol halinde birbirinden ayrılması kararlaştırıldı. Birinci grup İtalya ve kuzey Fransa Normanlarından, Flandre kontunun ve Etienne de Blois'nın birlikleri ile yolda kılavuzluk edecek kişileri sağlayan Bizanslılardan terekküp ediyordu. İkinci ordu güney Fransızları, Lorenlileri ve Vermandois kontunun birliklerini kapsıyordu. Bohemund birinci ordunun, Raymond de Toulouse ise ikinci ordunun kumandanları addolunmaktaydılar. Taksim işi ikmal edilir edilmez Bohemund'un ordusu Eskişehir istikametinde yola koyuldu [14].

Sultan Kılıç Arslan İznik'i kuşatmadan kurtarma girişiminin başarısız kalması üzerine, kuvvetlerini yeniden toplamak ve Danişmendoğulları ile barış ve bu yeni tehlikeye karşı bir ittifak anlaşması yapmak üzere doğuya doğru çekilmişti. İznik'in kaybı onu derinden sarsmış olup oradaki hazinesinin kaybı da kendisi için ağır bir darbe teşkil etmişti. Fakat Türkler henüz ruhlarının derinliklerinde göçebeliklerini muhafaza etmekteydiler. Sultanın gerçek payitahtı çadırından ibaret bulunuyordu. Haziranın son günlerinde bütün kuvvetlerinin başında bulunduğu ve Kayseri bölgesi (Kappadokya) Türklerinin beyi olup kendisine tâbi bulunan Hasan Bey ve kendi beylerinin kumandasında Danişmendoğulları ordusu tarafından refakat edildiği halde geri döndü. 30

[12] Anadolu yolları için bk. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor*, s. 74-82.

[13] Bohemund'un ordusu 26 haziranda (*Gesta Francorum*, III, 9, s. 44), Raymond'un ordusu 28 haziranda (Raimundus Aguilers, III, s. 240; Anselm de Ribemont, Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 145) ve kuzey Fransalılar 29 haziranda (Fulcherius Carnotensis, I, xi, 1, s. 190) hareket ettiler. Anna Komnena (XI, iii, 3, *III*, s. 16 vd.) Franklardan bazılarının Butumites'in yanında kaldıklarını zikrediyor.

[14] Anna Komnena, XI, iii, 4, III, s. 18; *Gesta Francorum*, III, 9, s. 44; Albertus Aquensis, II, 38, s. 328 vd.

haziranda Eskişehir yakınında bir vâdide bulunuyor ve karşısındaki geçitten aşağı inmeye başlar başlamaz taarruza geçmek üzere haçlıları bekliyordu.

Aynı gece içinde birinci haçlı ordu sütunu Eskişehir'den uzak olmayan bir yerde karargâh kurmuştu. Güneş yükselir yükselmez Türkler savaş naraları atarak yamaçlardan inip haçlı ordusunun üstüne atıldılar. Bohemund hazırlıksız yakalanmış değildi. Silâh taşımıyan hacılar süratle ordugâhın, içinde bir kaç yerden su kaynayan ortasına alındılar; kadınlar ileriye, savaş hattına su taşımakla görevlendirildiler. Acele olarak çadırlar kuruldu ve şövalyelere atlarından inmeleri emrolundu. Bu arada bir haberci dörtnala ikinci ordu grubuna, bunları mümkün olan süratle savaş yerine getirmek vazifesiyle yola çıkartılırken Bohemund da emrindeki yüksekçe rütbeli askerlere talîmatını vermekte bulunmuştu: Bunlar savaşın ağır ve korkunç olacağını hatırlarında tutacaklar ve ön safhada sadece savunmada kalacaklardı. Bunlardan sadece bir kişi onun emrine uymadı; bu, Istanbul'da küstahça imparatorun tahtına oturmuş olan şövalye idi. Bu zat adamlarından kırk kişi ile taarruza geçti ise de, kuyruğunu kısmış ve yaralarla kaplanmış olarak geri dönmek zorunda kaldı. Haçlı ordugâhı kısa bir müddet içinde Türkler tarafından sarılmış bulunuyordu. Haçlılar bunları saymakla bitmiyecek kadar çok görüyorlardı. Türkler sevdikleri savaş taktiğine göre harbediyorlardı: Okçuları süratle ön sıraya sevkediyorlar, bunlar bir yıldırım hıziyle oklarını attıktan sonra yerlerini yeni bir okçu dalgasına bırakmak üzere geri çekiliyorlardı.

Sıcak temmuz güneşi içinde haçlılar bu bitmez tükenmez ok yağmuruna daha ne kadar dayanabileceklerini düşünüp ümitsizliğe düşmeye başlamışlardı. Fakat kuşatılmış oldukları için kaçmak mümkün değildi. Teslim olmaksa esaret ve köleliğe düşmek anlamına gelecekti. Bu sebeple gerekirse din şehidi (martyr) olmaya hepsi birden karar vermiş bulunuyorlardı. Nihayet öğleye doğru ikinci orduda bulunan arkadaşlarının yaklaştığını gördüler. Godefroi, Hugue ve adamları önde, Raymond ve askerleri hemen bunların arkasında yetişmişlerdi. Türkler bütün haçlı ordusunun kurdukları tuzak içine düşmemiş olduğunu anlıyamamışlardı. Yeni gelenleri görünce tereddüte düştüler ve iki ordunun birleşmesini önleyemediler. Haçlılar yeniden cesaretlenmişlerdi. Bunlar Bohemund, Robert de la Normandie ve Etienne de Blois sol kanatta, Raymond de Toulouse ve Robert de Flandre merkezde, Godefroi ve Hugue sağ kanatta bulunduğu halde uzunlamasına bir cephe teşkil edip, birbirlerine zaferi kazandıkları takdirde elde edecekleri ganimeti hatırlatarak mukabil saldırıya geçtiler. Türkler mukabil bir taarruza karşı hazırlıklı değildiler; ayrıca her halde cephaneleri de azalmıştı. Le Puy piskoposu güney Fransalılardan mürekkep bir birlikle ansızın arkalarından saldırınca tereddütleri paniğe döndü. Adhemar bu şaşırtma taarruzunu kendiliğinden plânlamış ve kendisini tepeler arasındaki patikalardan geçirecek kılavuzları da sağlamıştı. Onun müdahalesi haçlıların zaferini sağladı. Türk hatları çözüldü ve bunlar birden bire panik halinde kaçmaya başladılar. Acelelerinden bütün karargâhlarını olduğu gibi düşmana

bıraktılar; sultanın ve beylerin çadırları, içinde bulunan bütün hazineleriyle hristiyanların eline geçti [15].

Bu büyük bir zaferdi. Bir çok hristiyan şövalye maktul düşmüştü. Bunların arasında Tankred'in kardeşi Guillaume, Onfroi de Monte Scobioso ve Robert de Paris bulunmaktaydılar ve Franklar savaşçı olarak Türkleri takdir etmeyi öğrenmiş bulunuyorlardı. Onlar belki de, ilmine uygun savaş şekillerini ukalâlık addettikleri Bizanslılardan esirgedikleri takdirlerini, bizzat kendi başarılarını daha da belirgin olarak göstermek için, Türklere isteye isteye bezletmişlerdi. Bunlar Bizanslıların savaşın kazanılmasında oynadıkları önemli rolü de hiç bir şekilde kabul etmek istememişlerdir. *Gesta Francorum*'un anonim müellifi, eğer hristiyan olsalardı Türklerin dünyanın en şecî ve en asîl milleti addolunacakları fikrindeydi; her ikisi de Truvalılardan neş'et ettikleri cihetle Türklerin ve Frankların aynı menşeden oldukları efsanesini hatırlatmaktaydı. Bu, tabîatiyle her iki tarafın da Greklerle müşterek olan rekabetinden başka hiç bir etnolojik esasa dayanmayan bir efsanedir [16]. Fakat türk savaşçılarının şecaati ne kadar tadire şayan olursa olsun, bunların mağlûbiyeti haçlı ordusunun Anadolu'dan emniyetle geçmesini sağlamış bulunuyordu. Önce payıtahtını, bundan sonra da sultanî çadırlarını ve hazinesinin en büyük kısmını kaybetmiş olan sultan nihayet

[15] Anna (ayn. yer) fransız şövalyesi hakkında bilgi verir; *Gesta Francorum*, III, 9, s. 44-48; Raimundus Aguilers (IV, s. 240 vd.) Adhemar'ın oynadığı rolü tasvi eder; Fulcherius Carnotensis, I, XI, 3-10, s. 189-97; Albertus Aquensis, II, 39-42, s. 329-32; reislerin papa Urbanus II.'a yazdıkları mektup: Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 161. Genel olarak bu savaşa adını vermiş olan Dorylaion bugünkü Eskişehir'in yaklaşık 3-4 kilometre kuzey batısındaydı. Savaşın yeri hakkında tam bir anlaşma yoktur. Anna burasını "Dorylaion ovası", reislerse Urbanus'a yazdıkları mektupta, her halde Dorylaion'u kasdetmesi gereken "Dorotilla vâdisi" olarak isimlendiriyorlar. Raimundus Aguilers "Campus Floridus", Albertus Aquensis ise "bugün Ozellis olarak adlandırılan Degorganhi vâdisi" demektedir. Hagenmeyer (*Chronologie de la Première Croisade*, s. 86 vd.) haçlıların, Lefke'den 22 yürüyüş saati uzaklıkta bulunduğu için Dorylaion'a 30 haziran gecesinde ulaşamamış oldukları fikrindedir. O, savaşı bugünkü "Bosuzuk" (bununla Bozöyük'ü kasdetmektedir) veya İnönü yakınına vazediyor. Fakat doğru giden bizans yolu her iki yerden de geçmez; bu yol Söğüt'den geçip Dorylaion'un yaklaşık 12-13 kilometre kuzey batısında ovaya dahil oluyordu. Türkler ânî bir taarruzda bulundular; bu sebeple dağlarda saklanmış olmalıdırlar. Adhemar da Türkleri arkadan vurmak için bir kaç yamaçtan faydalanmıştı. Yol ovaya dahil olmadan yamaçlar böyle manevralara müsait olmayacak kadar sarptır. Buna mukabil, yolun dahil olduğu Sarısu (grekçe Bathys) ovası, Porsuk (grekçe Tembris) ovasından, kolay aşılabilen ve ırmakların Dorylaion'un hemen üst tarafında birleştikleri yere kadar uzayan alçak bir tepeler silsilesi ile ayrılmıştır. Haçlılar ordugâhlarını Sarısu vâdisinde kurmuşlar idiyse, Türkler Porsuk vâdisi üzerinden ânî ve sürpriz bir taarruz yapabilirlerdi. Bu takdirde Porsuk'un hemen güneyinde, Karacaşehir tepelerinde bulunan bir rasat mevkii, haçlıların harekâtını izlemek imkânını bahşederdi. Adhemar da, Türklere arkalarından saldırmak için, her halde Porsuk vâdisi boyunca hareket etmişti. Araziyi bizzat müşahede eden bir kimse olarak savaş mevkiini, Lefke'den doğruca gelen yolun Sarısu vâdisine girdiği yere vazediyorum. Haçlı öncü kuvveti İznik'i 26 haziran sabahında terkettiği, fakat muhtemelen Lefke'de tam bir günü istirahatle geçirdiği için 4 günde yaklaşık 140 kilometre katetmek zorundaydı. Ardçı kuvvet İznik'ten iki gün sonra çıkmış, fakat anlaşılan Lefke'de dinlenmemişti. Cebrî bir yürüyüşle ardçı kuvvetin savaş gününün öğleden sonrasında öncü birliklere yetişmesi mümkündü. Atlı olan ardçı kumandanları muhtemelen, arkadaşları ile durum muhakemesi yapmak üzere, yaya kuvvetlerden önce Lefke'ye gelmiş olmalıdır.

[16] *Gesta Francorum*, III, 9, s. 50 vdd.

haçlıları tutmaya çalışmanın beyhude olduğu kararına varmıştı. Kaçışı sırasında, savaşa katılmak için geç kalmış olan suriyeli Türklerden müteşekkil bir birliğe rastlayınca, onlara kısaca, Frankların tahmin ettiğinden daha çok sayıda ve daha kuvvetli olduklarını, onların karşısına çıkamıyacağını söylemişti. Kendisi ve adamları, işgallerinde bulunan şehirleri tahrip ve yağma edip kaderleriyle başbaşa bıraktıktan, civardaki araziyi, haçlılara yürüyüşleri esnasında ikmal ve iaşeyi imkânsız kılmak amaciyle, çöle çevirdikten sonra dağlara çekildiler [17].

Haçlı ordusu savaş yorgunluğunu çıkarmak ve seferin müteakip safhalarını plânlamak üzere Eskişehir'de iki gün kaldı. Takip edilecek yolun tesbiti o kadar güç olmadı. Doğudaki ordu yolu, kudretleri henüz kırılmamış olan Danişmendliler ve diğer beylerin hüküm sürdükleri arazi içine girmekteydi. Haçlı ordusu Tuz Çölü'nü ortasından aşmak için gerektiğinden fazla büyük ve ağır hareketliydi. Çölün güneyinden, sıra dağların yamaçlarından geçen daha uzunca yolun seçilmesi gerekti. Tatikios'un ve onun yanında bulunan ve yolları tanıyan kılavuzların tavsiyesi her halde bu olmuş olmalıdır. Fakat bu yol bile emniyetli değildi. Türkmen istilâsı ve yirmi yıldır süren savaşlar buradaki köyleri tahrip etmiş, tarlaları ekilmeden bırakmıştı; kuyular pisletilmiş veya kurumuştu; köprüler çökmüş veya tahrip edilmiştiler. Çok az sayıda kalmış ve ürkmüş olan ahali istenilen bilgiyi her zaman vermiyordu. Buna rağmen, ne zaman her hangi bir iş ters gitse, Franklar hemen bizanslı kılavuzları hıyanetle suçluyorlar, buna mukabil de frank küstahlığı ve nankörlüğü Bizanslıları çileden çıkarıyordu. Tatikios, gördüğü vazifenin gittikçe sevimsiz ve güç bir hal aldığını farketmekte idi [18].

Ordu 3 temmuzda, Eskişehir yanındaki tehlikeli durumla bir daha karşılaşmamak için birleşik olarak, bir kitle halinde harekete geçti ve zorluklar içinde güney doğuya, Anadolu yaylasına doğru sürüklenmeye başladı. Ordu eski büyük yol üzerinden gidemiyordu. Polybotos'dan sonra bu yoldan ayrılarak Pisidia'daki Antiokheia üzerine gitti: burası muhtemelen Türklerin tahribinden kurtulmuştu ve yiyecek maddeleri bulunması mümkündü. Haçlılar buradan Akşehir yanında yeniden anayola varmak üzere Sultandağ'ın kel geçitlerini aştılar. Akşehir'den itibaren yol sıradağlarla çöl arasında kalan bomboş araziden geçiyordu. Yaz aylarının merhametsizce kavuran sıcağı altında zırhlı şövalyeler, atları, ve yayalar korkunç şekilde eziyet çekmekteydiler. Çölün tuzlu bataklıkları dışında etrafta bir damla su bulmak imkânı olmadığı gibi, bir az ıslaklık hissedebilmek için dallarını boş yere kemirdikleri dikenli çalılıklardan başka hiç bir bitki de yoktu. Bunlar yol kenarında doğal olarak eski bizans kuyularını bulmaktaydılar; fakat bunların hepsi de Türkler tarafından kullanılmaz hale getirilmişlerdi. Önce atlar ölmeye başladı. Şövalyelerin bir çoğu sefere yayan

[17] *Ayn. esr.*, IV, 10, s. 52 vdd.

[18] Ordunun Antakya'ya varışından önce Tatikios ve Bizanslılar hakkında her hangi bir şikâyet yoktur; ancak bu sıralarda artık Tatikios "inimicus" olmuştu bile (*Gesta Francorum*, VI, 16, s. 78). Bk. kitap IV, Üçüncü bölüm, s. 172, n. 16. Bohemund'un propagandasının böyle birdenbire başarılı olabilmesi için, ona karşı kızgınlığın gittikçe artmakta bulunmuş olması gerekir.

olarak devam zorunda kaldı. Koyunlar, keçiler ve köpekler eşya taşıyan arabaları çekmek üzere kullanılırken, bir kısım şövalyeyi öküzler üzerinde süvarilik ederken görmek mümkündü. Bütün bunlara rağmen ordunun savaş ruhu yükseklerde uçmaya devam ediyordu. Vekayinâme yazarı Fulcherius Carnotensis'e o kadar muhtelif ülkeden gelmiş, o kadar muhtelif dil konuşan savaşçıların birbiriyle arkadaşlık etmeleri Tanrı'nın bir mucizesi gibi görünmekteydi [19].

Ağustos ortasında haçlılar Konya (Ikonion)'ya vardılar. Bu günkü Konya onüç yıldan beri Türklerin elinde bulunuyordu. Kılıç Arslan kısa bir müddet sonra burasını başşehir yapmıştır. Haçlıların varışında ise şehir tamamiyle terkedilmiş durumdaydı. Türkler taşınabilir bütün mallariyle birlikte dağlara kaçmışlardı. Fakat şehrin kenarında bulunan sevimli Meram bahçelerini ve burada akan suları tahrip etmek imkânını bulamamışlardı. Meram'ın yeşillikleri yorgun hristiyanları kendinden geçirdi. Yeniden güçlenmek için burada bir kaç gün kaldılar. Hepsinin de dinlenmeye ihtiyacı vardı. Reisleri bile halsiz, dermansız kalmışlardı. Godefroi buraya varışlarından bir kaç gün önce avladığı bir ayı tarafından yaralanmıştı. Raymond de Toulouse ağır hastaydı, öleceği sanılıyordu. Orange piskoposu ona ölüm duasını bile yapmıştı; fakat Konya'daki durak onu yeniden kendine getirdi; öyle ki, ordu hareket ettiği zaman Raymond da buna katılacak kuvveti kendisinde buldu. Konya yakınında oturan küçük bir ermeni kolonisinin tavsiyesiyle birlikler verimli Ereğli vâdisine varıncaya kadar kendilerine yetecek suyu da beraberlerine aldılar [20].

Haçlılar Ereğli'de Emîr Hasan ve Danişmend emîrinin kumandasında bir türk ordusuna rastladılar. Kayseri bölgesindeki arazileri için endişeye düşmüş bulunan her iki bey de her halde burada görünmelerinin haçlıları Toros silsilesi yoluyla deniz kıyısına ulaşmak girişimine zorlayacağını zannetmiş olacaklardı. Fakat haçlılar Türkleri görür görmez derhal Bohemund'un kumandasında saldırıya geçtiler. Bohemund şahsen Danişmendli emîrin üzerine atıldı. Türkler doğrudan doğruya bir meydan savaşını arzu etmemekteydiler; süratle kuzeye doğru çekilerek Ereğli şehrini hristiyanlara bıraktılar. Bu sırada gökyüzünde görünen bir kuyruklu yıldız haçlı zaferini aydınlatıyor addolundu [21].

Burada takip edilecek yol hakkında yeniden bir karara varmak icap etti. Anayol Ereğli'nin bir az doğusundan, Toros silsilesi üzerinden ve muazzam Gülek boğazından Çukurova'ya varmaktaydı. Bu, Antakya'ya götüren doğru yoldu, fakat kullanılmasının bazı sakıncaları da vardı. Gülek boğazı kolay geçilecek bir yer değildir. Yol bazı yerlerinde o kadar dik ve dardır ki, tepelere hâkim olan

[19] *Gesta Francorum*, IV, 10, s. 55; Fulcherius Carnotensis, I, XIII, 1-5, s. 199-203; Albertus Aquensis, III, 1-3, s. 339 vdd.

[20] *Gesta Francorum*, IV, 10, s. 56; Fulcherius Carnotensis, I, XIII, s. 200 Zaman bakımından bu devreye düşmesi gereken Raymond'un hastalanmasını Raimundus Aguilers (IV, s. 241), Godefroi'nın uğradığı kazayı ise Albertus Aquensis (III, 4, s. 341 vd.) bildirmektedirler.

[21] *Gesta Francorum*, ayn. yer.; Anna Komnena, XI, III, 5, *III*, s. 18 vd. Anna bu savaşta Bohemund'un gösterdiği şecaati zikreder. Ona bunu Tatikios bildirmiş olmalıdır. Fulcherius Carnotensis (I, XIX, s. 203 vdd.) kuyruklu yıldızdan sözetmektedir.

küçük bir birlik, ağır hareket eden bir orduya çok büyük kayıplar verdirebilir. Çukurova Türklerin elinde bulunuyordu ve bizanslı kılavuzların verdiği bilgiye göre burada iklim eylül ayı içinde dayanılmaz derecede sıcak olurdu. Buna ilâve olarak, Çukurova'dan Antakya'ya sefer eden bir ordu, Amanos sıradağlarını, hem de Suriye Kapısı adı ile ün salan güç geçilir bir geçit üzerinden aşmak zorundaydı. Diğer taraftan Türklerin yeni ve son yenilgisi Kayseri yolunu da açmış bulunuyordu. Büyük bizans askerî yolunun devamı buradan itibaren Antitoroslar üzerinden Maraş'a ve pek yüksek olmayan geniş Amanos geçidi ile Antakya ovasına varmaktaydı. Türk akınlarından önceki yıllarda Antakya ile Istanbul arasındaki gidiş geliş daha ziyade bu yol üzerinden yapılırdı; bu ân için bu istikamet ayrıca hristiyan ellerinde bulunan araziden geçmek gibi bir üstünlük de arzediyordu. Zira burada çoğunluğu ismen imparatorun vassali bulunan ve bu sebeple pek muhtemel olarak haçlılara ve imparatorluğa sempati besliyen küçük ermeni sergerdeleri oturmaktaydı. Tatikios ve bizanslı kılavuzlar bu yolu tavsiye etmiş olmalıdırlar; fakat imparatora düşmanlık duygusu taşıyan haçlı reisleri ve özellikle Tankred, bu teklife muhalefet ettiler. Ordunun çoğunluğu Kayseri üzerinden geçen yolu seçti; fakat Tankred, güney İtalya Normanlarından bir grup ve Godefroi'nın kardeşi Baudouin, bir kaç Flaman ve Lorenli ile birlikte ordudan ayrılmaya ve dağlar üzerinden Çukurova'ya inmeye karar verdiler.

10 eylül civarında Tankred ve Baudouin birbirinden ayrı iki yoldan Toros geçitlerine doğru yola çıkarken[22], esas ordu da kuzey doğu istikametinde Kayseri'ye doğru hareket etti. Bu ordu Augustopolis köyü yanında Hasan Bey'in birliklerine yetişerek bunları yeniden bozguna uğrattı; fakat her hangi bir gecikmeye sebebiyet vermemek için, yoldan pek uzakta bulunmayan emîrin kalesini zaptetmekten vazgeçildi. Bununla beraber bir kaç küçük köy işgal edilerek burada oturan Symeon adında küçük bir ermeni reisinin şahsî müracaati üzerine, imparatorluk iktâı olarak idare etmesi şartiyle ona teslim edildi. Eylülün sonuna doğru haçlılar, Türklerin terketmiş oldukları Kayseri'ye vardılar. Burada durmayarak, hemen bu sırada danişmendli Türkler tarafından kuşatılmakta olan, zengin ve daha ziyade Ermeniler tarafından iskân edilmiş Komana (Placentia) şehrine yöneldiler. Haçlı ordusu yaklaşınca Türkler ortadan kayboldular ve Bohemund'un kendilerini takip etmesine rağmen ele geçmediler. Şehir ahalisi kurtarıcılarını sevinçle karşıladı; haçlılar Tatikios'dan burasını imparator adına idare etmek üzere bir vali tayin etmesini talep ettiler. Tatikios, önceden Robert Guiscard ile doğuya gelmiş, sonradan imparatorun hizmetine girmiş Provence'lı bir şövalye olan Pierre d'Aulps'u buraya vali tayin etti. Bu, uzak görüşlü, iyi bir seçimdi. Bu vâkıa, Frankların ve Bizanslıların pekâlâ beraberce hareket etmek ve haçlı reisleriyle imparator arasında yapılan anlaşmaya riayet etmek imkânlarının mevcut bulunduğunu göstermektedir[23].

[22] Bk. aşağıda s. 151.

[23] *Gesta Francorum*, IV, 11, s. 60-62; Etienne de Blois (Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 150); Baldricus Dolensis, VII, s. 38 vd.; Anna Komnena, XI, III, 6, *III*, s. 19.

Ordu Komana'dan güney doğuya, Antitoros silsilesinin yamacında verimli bir vâdinin ortasında Ermenilerin oturduğu parlak Kokson, bugünkü Göksün şehrine yöneldi. Ordu burada üç gün kaldı. Ahali dostça davranmaktaydı ve haçlılar seyahatlerinin bundan sonraki ve dağlar üzerinden geçecek kısmı için bol bol yiyecek maddesi satın almak imkânını buldular. Fakat bu anda Türklerin Antakya'yı terketmiş oldukları söylentisi orduya yayıldı. Danişmendlileri takip etmekte olan Bohemund orduda değildi. Bu sebeple Raymond de Toulouse, kendi adamlarından başka hiç kimseye danışmadan, şehri teslim almak üzere Pierre de Castillon kumandasında beşyüz şövalyeyi derhal yola çıkardı. Şövalyeler ellerinden geldiği kadar süratli davrandılar; fakat bunlar Âsîrmak'tan pek uzakta bulunmayan pavlikyan mezhebindeki sapık inançlı kimselerin oturduğu bir kaleye vardıklarında haberin yanlış olduğunu, Türklerin bilâkis büyük kuvvetleri takviye olarak Antakya şehrine sevketmekte olduklarını öğrendiler. Bunun üzerine Pierre de Castillon, anlaşıldığına göre, orduya geri döndü. Fakat onun maiyyetindeki şövalyelerden birisi, Pierre de Roaix, bir avuç arkadaşı ile birlikten ayrılarak, Türklerle yaptığı bir çarpışmayı müteakip Haleb istikametinde, Rusia vâdisinde bir kaç müstahkem mevki ve köyü ele geçirdi. Buralarda oturan yerli Ermeniler kendisine sevinçle yardım etmişlerdi. Raymond de Toulouse bu manevrasiyle belki de Antakya bölgesi üzerinde kendisine bir hâkimiyet sağlamayı düşünmemiş, sadece buraya ilk varacak olana ait olacak şan, şeref ve ganimeti hesap etmiştir. Fakat Bohemund orduya dönüşünde bu teşebbüsten haberdar olunca kuşkulandı. Haçlı reisleri arasında büyümekte olan anlaşmazlık bu olayla açık bir şekilde ortaya çıktı [24].

Göksün'den itibaren başlayan yol haçlı ordusunun önüne çıkan yolların en çetini idi. Artık ekim ayı başında bulunuluyordu; sonbahar yağmurları başlamıştı. Antitorosları kesen yol çok kötü durumdaydı. Yol kilometrelerce, dik bayırlara tırmanan ve derin uçurumlar yanından geçen çamurlu bir patikadan ibaretti. Atlar birbiri ardından uçuruma uçuyordu; birbirine bağlı yük hayvanlarından müteşekkil diziler olduğu gibi derinliklere gömülüyordu. Hiç kimse ata binmeye cesaret edemiyordu. Teçhizatlarının ağırlığı altında inleye sıklaya yayan sürüklenen şövalyeler silâhlarını daha hafif mücehhez olanlara satmaya çalışıyor, çoğu zaman da bîtap düşerek bunları fırlatıp atıyorlardı. Bu dağlar üzerine sanki bir lâ'net çöreklenmiş gibiydi. Dağlar haçlılara Türklerin verdirdiği kayıplardan çok daha fazlasına maloldular. Ordu nihayet geniş bir nefes alarak Maraş etrafındaki ovaya vardı.

Yine dostça davranan bir ermeni ahali kitlesine rastlanılan Maraş'da haçlılar bir kaç gün kaldılar. Şehrin hâkimi, önceleri bir bizans devlet memuru olan Thatul adında bir ermeni reisiydi. Bunun hükümranlık yetkileri tasdik edildi. Bohemund bir sonuca ulaşmamış olan Türkleri takip işinden geri dönerek burada ana orduya katıldı. Baudouin de büyük bir süratle, ölüm halinde yatmakta olan zevcesi Godvere'yi son bir defa görmek üzere Çukurova'dan koşup gelmişti.

[24] *Gesta Francorum*, IV, 11, s. 62.

Karısının vefatından sonra ordudan tekrar, bu sefer doğu istikametinde ayrıldı [25]. 15 ekim civarında ordu yeniden canlanmış, güçlenmiş bir halde hareket ederek Antakya ovasına doğru indi. 20 ekimde Demir Köprü'ye vardı; şehirden artık sadece üç saat mesafede bulunuluyordu [26].

Haçlı ordusunun İznik'den hareketinden beri dört ay geçmiş bulunmaktaydı. Çok sayıda savaş dışı maiyyet kalabalığına sahip, kavurucu yaz sıcağı içinde büyük kısmı verimsiz topraklardan ibaret bir ülkeyi geçen ve her an tehlikeli, vurucu ve süratle hareket kabiliyeti olan bir düşman tarafından taarruza uğramak ihtimali ile karşı karşıya bulunan büyük bir ordu için bu hatırı sayılır bir başarıydı. Haçlılara ilerlemek gücünü inançlarının sağlamlığı ve Kutsal Ülke'ye varmak için duydukları yakıcı sabırsızlık vermekteydi. Bu gücü tahrik eden önemli bir husus da ganimet ve belki bir hükümdarlık elde etmek ümidi idi. Fakat elde edilen başarıda, belirli bir ölçüde de olsa, orduya refakat eden, Türklerle mücadelede edindikleri tecrübeler sayesinde haçlılara değerli tavsiyelerde bulunan Bizanslıların da payı vardı. Eğer Bizanslılar ve araziyi tanıyan kılavuzları olmasa batılı ordular Anadolu'yu asla geçemezlerdi. Bu kılavuzların da şurada burada yanıldıkları elbette olmuştu; meselâ Göksün'den Maraş'a giden yolda. Fakat ne de olsa yirmi yıllık ihmalden ve zaman zaman kasıtlı olarak yapılan tahriplerden sonra her hangi bir yolun şu andaki gerçek durumunu doğru olarak kestirmek esasen mümkün olamazdı. Tatikios güç bir rol oynamak zorundaydı; buna rağmen ordunun Antakya önüne ulaşmasına kadar onun batılı reislerle ilişkileri genellikle dostane olarak devam etmişti. Aşağı kademedeki askerler Bizanslılara ne kadar güvensizlik gösterirse göstersin, hareketin başında bulunanlar arasında her şey şimdiye kadar normal ve anlaşmazlığa düşülmeden olup bitmişti.

Anadolu boyunca irtibatı muhafaza etmek görevini üstlenmiş bulunan imparator Aleksios bu arada haçlı seferinin arkasında kalan bölgede hristiyanlığın durumunu sağlamlaştırmıştı. Frankların başarısı Selçuklularla Danişmendlilerin barışması ve bununla, uğranılan bozgunluğun verdiği ilk korku atlatılır atlatılmaz Anadolu yarımadasının merkezinde ve doğusunda kudretli bir türk savaş gücünün meydana gelmesi sonucunu doğurmuştu. Bu sebeple imparatorun siyaseti Anadolu'nun batısını yeniden kazanmak ve buradan kudreti artan deniz gücünün yardımiyle yarımadanın güney kıyısına yol bulmak ve burasını sürekli kontrol altında bulundurmaya müteveccih idi. İznik'i yeniden tahkim ettikten ve Eskişehir'e giden yola hâkim bulunan kaleleri de elegeçirdikten sonra kayın biraderi *caesar* Ioannes Dukas'ı, amiral Kaspaks kumandasında bulunan bir filo ile takviye ederek İyonya ve Phrygia'yı geri almak üzere gönderdi. Ana hedef

[25] Bk. aşağıda s. 151 vd. Baudouin'in zevcesi Godvere (veya Godhild) de Tosni'nin vefatı Albertus Aquensis (III, 27, s. 358) tarafından kaydedilmiştir.

[26] Göksün'den Antakya'ya yürüyüş, dağ yolunun korkunçluğu belirtilerek *Gesta Francorum* (IV, 11, s. 64)'da tasvir edilmiştir. Aynı şekilde Albertus Aquensis (III, 27-29, s. 358 vd.). Thatul'un Maraş hükümdarlığına tayini Urfalı Mateos (II, CLXVI s. 229 vd.) tarafından zikredilir.

İzmir'di; burada Çaka Bey'in oğlu, İyonya kıyılarının en büyük kısmının ve Midilli, Sakız ve Sisam adalarını kapsayan beyliğin başında bulunuyordu. Onun muhtelif vassal beyleri de Efes'i ve kıyıya yakın diğer şehirleri idare etmekteydiler. Phrygia ise sultan ile bağlantıları artık kesilmiş bulunan selçuklu beylerinin elindeydi. Ioannes Dukas, Türkleri tesir altında bırakmak gayesiyle, kocasının yanına dönmesi için henüz her hangi bir hazırlık yapılmamış olan sultanın zevcesi olan Çaka'nın kızını da yanına almıştı. İzmir beyi, imparatorluk kara ve deniz güçlerinin müşterek saldırısına mukavemet edemiyerek, serbestçe doğuya doğru çekilmesine müsaade edilmesi karşılığında bütün beyliği teslim etti. Onun, kızkardeşine, sultanın yanına giderken refakat ettiği anlaşılmaktadır; orada tarih sahnesinden kaybolmuştur. Bundan sonra Efes hemen hemen hiç direnmeden düştü; Kaspaks ve donanması kıyıları ve adaları zaptederken Ioannes Dukas kara yolundan hareketle en önemli Lydia şehirlerini birbiri arkasına işgal etti: Sardes, Philadelphia ve Laodikaia. 1097 sonbaharının nihayetine doğru bütün eyalet onun ellerinde bulunuyordu; kış geçer geçmez Phrygia'ya yürümeye ve haçlı ordularının geçmiş oldukları anayola kadar ilerlemeye hazırdı. Hedefi muhtemelen, Polybotos ve Philomelion'dan güney istikamette Antalya'ya ve sonra kıyı boyunca doğuya giden yolu tekrar Bizans adına ele geçirmekti; sahilde donanma bu hareketi himaye eder ve şimdi Toroslara iskân edilmiş bulunan ermeni reisleriyle bağlantı kurulurdu. Bu suretle Suriye'de savaşan hristiyanların takviyesi için bir ikmal yolu sağlanmış olacak ve hristiyan dünyasının müşterek gayretleri sürdürülebilecekti [27].

[27] Anna Komnena, XI, v, 1-6, *III*, s. 23-27.

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ PERDE ARASI

"*Kimse dosta güvenmesin*".
Mikha, VII, 5

Selçuklu akınlarının Aras vâdisinde ve Van gölü havzasında hayatı dayanılmaz derecede emniyetsiz duruma getirmeleriyle başlamış olan Ermenilerin güney-doğuya doğru muhaceretleri, 11. asrın son yılları içinde durmadan sürüp gitmişti. Haçlıların doğu Anadolu'ya muvasalatları sırasında orta Fırat'ın ötelerinden ta Toros silsilesinin kalbine kadar bir sıra küçük ermeni devletleri mevcut bulunuyordu. Ermeni Philaretos'un kurmuş olduğu kısa ömürlü devlet, daha onun 1090 yılında vukubulan ölümünden evvel çöküp gitmişti. Fakat Thoros hâlâ, türk işgal kuvvetini kalesinden atmaya muvaffak olduğu Urfa'yı elinde tutmaktaydı; ve onun kayınpederi Gabriel de hâlâ Malatya'ya sahip bulunuyordu [1]. Maraş'da, şehrin en nüfuzlu hristiyan reisi olan Thatul, haçlıların şehri teslim ettikleri Bizanslılar tarafından vali olarak tanınmıştı [2]. Ra'ban ve Keysun'da, Maraş ile Fırat nehri arasında Kogh Vasil (hırsız Vasil) adında bir Ermeni küçük bir devlet kurmuştu [3]. Thoros ve Gabriel ve muhtemelen Thatul, Philaretos'un maiyyetinde bulunmuşlar ve onun gibi kariyerlerine bizans devlet hizmetinde başlamışlardı. Bunlar ayrılmış olan ermeni kilisesine değil, ortodoks kiliseye mensup olup, uzun zaman önce imparatordan aldıkları ünvanları hâlâ muhafaza ediyorlardı; müsait bir fırsat bulur bulmaz da Istanbul sarayı ile yeniden ilişki kurup vassallik ve sadakat yeminlerini yenilemekteydiler. Hatta Thoros, Aleksios'dan yüksek *kuropalates* ünvanını almıştı. İmparatorluk sarayı ile bu bağlılıkları onlara bir tür meşrûiyet sağlamaktaydı, ancak onlar için daha kuvvetli dayanağı, civarlarındaki türk beylerinin hâkimiyetlerini kabul etmeleri teşkil ediyordu. Thoros bu kudretli metbularını şaşılacak bir döneklikle birbirlerine düşürüyor, Gabriel ise, en yüksek müslüman makamları tarafından tanınmak amaciyle karısını görevle Bagdad'a yolluyordu. Fakat bütün bu sergerdeler hep tehlikeli bir durumdaydılar. Kogh Vasil'in istisnasiyle hepsi de inançları bakımından yurddaşlarının çoğunluğuna ters düşmekteydiler;

[1] Thoros hakkında bk. Laurent, *Des Grecs aux Croisés*, s. 405-10; Gabriel hakkında bk. *ayn. esr.*, s. 410 ve Honigmann, *Malatya* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*. Ayrıca bk. yukarıda s. 58 ve 135 vd.

[2] Bk. yukarıda s. 147.

[3] Kogh Vasil hakkında bk. Chalandon, *Les Comnènes*, s. 99 vdd. Ermeni kilisesine mensup hükümdarlardan en itibarlısı olmak sıfatiyle o, ermeni katolikosu Gregor Vahram'a barınak teklif etmişti (Urfalı Mateos, II, CIXXXVIII s. 258). Bundan başka, şimdi Ani'de bulunan, Basilios adında rakîp bir katolikos daha vardı (*ayn. esr.*, II, CXXXIV, s. 201 vd.).

arazilerinde hâlâ büyük sayıda mevcut bulunan suriyeli hristiyanlar onlardan nefret ediyorlardı ve hepsine karşı da Türkler güvensizlik duyuyorlardı. Ancak Türklerin kendi aralarında anlaşamamaları bu ermeni reislerine yerlerinde tutunmak imkânını sağlıyordu.

Toroslarda oturan Ermeniler daha az tehlikedeydiler; çünkü yerleştikleri arazi kolay nüfuz edilmez ve rahatça savunulabilecek nitelikteydi. Çukurova geçidi (Gülek)'nin batısında kalan dağlara Hethum'un oğlu Oşin hâkimdi. Esas karargâhı Tarsus ve Çukurova'nın üst tarafında, yüksek bir dağ çıkıntısında, zaptı gayrı kaabil Lampron kalesindeydi. Zaman zaman Istanbul ile bağlantısını muhafaza ediyor ve imparatordan "Kilikya *Stratopedarkhos*'u" ünvanını almış bulunuyordu. Ortodoks kiliseye mensup olmaması muhtemel bulunmasına rağmen, evvelce Aleksios emrinde bulunmuş ve belki de Lampron kalesini de imparatorun rızasiyle içinde bulunan garnizondan teslim almıştı. Sık sık Çukurova'ya akınlar yapmakta olup 1097 yılında, Türkler haçlılarla uğraşırlarken Adana şehrinin bir kısmını ele geçirmek fırsatını bulmuştu [4]. Gülek boğazının doğusundaki dağlar, Sis'in kuzey batısında Partzerpert kalesinde oturan, Ruben'in oğlu Konstantin'in elinde idiler. Konstantin, babasının ölümünden beri hâkimiyet bölgesini doğuya, Antitoroslara doğru genişletmiş ve Göksu ırmağı kenarındaki büyük Vahka (şimdi Feke) kalesini, dışla irtibatı kesilen bizans garnizonunun elinden almıştı. Ana kiliseden ayrılmış ermeni kilisesinin müfrit bir taraftarı olup Bagrat hânedanının temsilcisi ve vârisi sıfatiyle, aynen babası gibi o da Bizans'a karşı bir aile mücadelesi sürdürmekteydi. O da, ahalisi artık çoğunluğu ile ermenileşmiş bulunan zengin Çukurova'da sağlamca yerleşebilmek için, Türklerin içinde bulundukları kötü durumdan yararlanmayı umuyordu [5].

Boudouin de Boulogne bir süreden beri ermeni sorununa karşı ilgi duymakta bulunmuştu. İznik'de Kogh Vasil'in kardeşi Bagrat adında bir Ermeni ile dostluk kurmuştu; ve önceleri imparatorluk hizmetinde bulunmuş olan Bagrat onun maiyyetine girmişti. Muhtemelen Bagrat, ailevî ilişkilerle bağlı bulunduğu Fırat kenarındaki ermeni devletçiklerine Baudouin'in yardımını sağlamak arzusundaydı [6]. Fakat Tankred, Ereğli'de, bahtını Çukurova'da denemek üzere ana orduyu terketmek niyetini ilân edince Baudouin, eğer bizzat kendisi Ermenilerin baş dostu olmak durumundan faydalanmak istiyorsa, başka bir batılı reisin ilk olarak bunlarla ilgili bir girişimde bulunmasına müsaade etmenin akılsızlık olacağını düşündü. Tankred ile onun, aralarında bir anlaşmaya varmış olmaları muhtemel

[4] Oşin'in hayat ve yükselişi Urfalı Mateos (II, clı, s. 216) tarafından anlatılmaktadır. Bk. Laurent, *Les Arméniens de Cilicie, Mélanges Schlumberger, I*, s. 159-68. Mateos'a göre Oşin'in kardeşi Pazouni henüz hayattaydı. Radulphus Cadomensis (XI., s. 634 vd.)'de Oşin, Ursinus olarak adlandırılmıştır.

[5] Konstantin hakkında bk. Urfalı Mateos, II, clı, s. 216; Smbat, *Tarih*, s. 610.

[6] Bagrat'ın daha önceki hayatı ve Baudouin'e intisabı Albertus Aquensis (III, 17, s. 350 vd.) tarafından kaydolunmuştur. Willermus Tyrensis (VII, 5, I, s. 383 vd.) de onun Kogh Vasil ile akrabalığını zikreder.

değildir. Her ikisi de hükümdar ailelerinin, yurtlarında parlak bir geleceği olmayan mensuplarındandılar; her ikisi de, kendilerinin de itiraf ettikleri gibi, doğuda kendilerine devlet kurmak istiyorlardı. Ancak Baudouin'in çoktan beri bir ermeni devleti kurmayı kararlaştırmış olmasına mukabil Tankred, kendisine en az iş çıkaracak yere yerleşmek istemekteydi. Kayseri üzerinden yolun uzatılmasına, bunun ancak Bizanslılara fayda sağlıyacak bir bizans teklifi olması yüzünden itiraz etmişti; ayrıca hemen yakınlarında, dostça davranacak hristiyan bir ahali kitlesinin mevcut bulunması onun için bir fırsat teşkil etmekteydi.

15 eylül tarihlerinde Tankred yüz şövalye ve ikiyüz yayadan müteşekkil küçük bir birlikle haçlıların Ereğli'deki ordugâhlarını terkederek doğrudan doğruya Gülek boğazına yöneldi. Ondan hemen sonra da Baudouin, kuzeni Baudouin du Bourg, Reinard de Toul ve Pierre de Stenay, beşyüz şövalye ve ikibin yaya ile yola koyuldu. Her iki birlik de kendisine savaş dışı kimseleri yük edinmemişti. Baudouin'in karısı Godvere ve çocukları büyük orduda kalmışlardı. Tankred, bugünkü tren hattının geçtiği, Ulukışla üzerinden geçite varan yolu izlemiş görünüyor. Buna mukabil, Baudouin daha güç hareket edebilen ordusu ile daha doğudan, Tyana'dan geçen ve geçidin üst başında Pozantı'ya ulaşan eski anayolu tercih etti. Bu sebeple o ancak Tankred'den üç gün sonra Gülek boğazını geçti.

Tankred ovaya ulaşır ulaşmaz, o zamanlar Çukurova'nın en önemli şehri olan Tarsus üzerine yürüdü. Bu arada, takviye talep etmek üzere, esas haçlı ordusuna haberciler gödermişti. Tarsus bir türk garnizonu tarafından tutulmaktaydı. Türkler derhal bir çıkış hareketi yaparak saldırganları püskürtmeye çalıştılarsa da geri atıldılar. Bunun üzerine şehrin ermeni ve bizanslı hristiyanları Tankred ile temasa geçerek ondan şehri almasını rica ettiler. Türklerse mukavemete devam ediyorlardı. Bu direniş üç gün sonra Baudouin ve ordusunun görünmesine kadar devam etti. Türkler şimdi sayıca mahkûm olduklarını anladılar; gecenin bastırmasına kadar bekledikten sonra karanlığın himayesinde çekilip gittiler. Ertesi sabah hristiyanlar Tankred'e kapıları açtılar. Baudouin yaklaştığında, Tankred'in sancaklarının şehir surunun kulelerinde dalgalandığını gördü. Tankred'in yanında hiç bir bizans memuru bulunmadığı gibi o da hiç şüphesiz fethedeceği her hangi bir yeri imparatora geri vermek düşüncesinde değildi. Bununla beraber o, Baudouin'in şahsında, aynen kendisi gibi, Istanbul ile varılmış anlaşmalara hiç ehemmiyet vermeyen, çok daha tehlikeli bir rakip bulmuştu. Baudouin, Tarsus'un kendisine teslim edilmesini talep ediyordu. Tankred hiddetinden ne yapacağını şaşırmıştı; fakat rakîbinin üstün kuvveti karşısında her hangi bir şey yapamadan boyun eğmek zorunda kaldı. Birliklerini toplayarak doğuya, Adana istikametine yürüdü.

Baudouin Tarsus'u hemen teslim almıştı ki, ana ordudan Tankred'e takviye için gönderilmiş olan üçyüz Norman şehir önüne vasıl oldu. Bunların bütün yalvarıp yakarmalarına rağmen Baudouin şehre girmelerine razı olmadı. Bunlar şehir dışında, surlar önünde ordugâh kurdular ve geceleyin etrafta dolaşmakta

olan Tarsus'un eski türk garnizonu efradı tarafından baskına uğratılarak bir kişi kalmamacasına kılıçtan geçirildiler. Bu olay haçlıları fena halde kızdırdı. Baudouin, hatta kendi adamları tarafından bile, öldürülenlerin uğradıkları âkıbetten sorumlu tutuldu. Eğer bu arada bir hristiyan filosunun hiç beklenmeyen muvasalatı haberi ulaşmamış olsaydı, mevkii belki de çok sarsılacaktı. Hristiyan filosu Mersin körfezinde, Tarsus ırmağı (Kydnos) munsabında ve şehrin hemen aşağısında görünmüştü; donanmanın kumandanı Guynemer de Boulogne'du.

Guynemer meslekten korsan olup keskin görüşüyle haçlı seferinin donanma himayesine ihtiyaç duyacağını düşünmüştü. Etrafına Danimarkalı, Frizon ve Flaman korsanlarından bir güruh toplayarak ilkbahar sonlarında Hollanda'dan denize açılmıştı. Şimdi doğu Akdeniz kıyılarına varmış olduğu cihetle, haçlılarla temas kurmaya çalışıyordu. Vatanı olan Boulogne şehrine karşı bir tür duygusal bağlantı hissettiği için, kumandanı bölgesinin yerli kontunun kardeşi olan bir ordu ile karşılaşmaktan son derecede memnun olmuştu. Gemileriyle Tarsus çayından yukarı çıkarak Tarsus'da Baudouin'e hürmet ve itaat arzetti. Onun bu jestine mukabil Baudouin de ona tayfa olarak adamlarından üçyüzünü verdi ve muhtemel olarak Guynemer'i Tarsus'da kendisine vekil ve vali olarak bıraktı ve kendisi doğuya harekete hazırlandı.

Bu arada Tankred Adana'da karışık bir durumla karşılaşmıştı. Lampron hâkimi Oşin kısa bir süre önce bu şehre bir yağma akını yapmış ve orada Türklerle şehir hâkimiyeti için mücadele eden bir kuvvet bırakmıştı. Aynı zamanda, muhtemelen Baudouin ordusu ile yola çıkmış ve fakat kendi gücüyle bir şeyler elde edebilmek ümidiyle ondan ayrılmış bulunan Bourgogne'lu Welf adında bir şövalye de zorla şehre girmiş olup içkaleyi elinde tutuyordu. Tankred yaklaşınca, Türkler geri çekildiler ve Tankred'in birliklerini içkalede dostça karşılayan Welf şehrin sahibi olarak tasdik edildi. Oşin her halde sadece adamlarını bu tehlikeli ve karışık işlerden sıyırmak, kurtarmak amacındaydı. İşlere müdahale ettiği için Tankred'e minnettardı, bir taraftan da ona tamamiyle Ermenilerden mürekkep bir ahalinin Türklerin elinden kurtulmak için dua ettiği Mamistra, antik Mopsuestia, şimdiki Misis'e yönelmesi için ısrarlı ricalarda bulunuyordu. Onun bütün istediği, rakîbi Ruben oğlu Konstantin'in harîs gözlerini dikmiş olduğu nüfuz sahasına, Frankların daha derin bir şekilde girmeleriydi.

Tankred ekim başında Misis'e vardı. Adana'da olduğu gibi Türkler burada da onu görür görmez çekildiler ve hristiyanlar da sevinçle ona şehrin kapılarını açtılar. Tankred daha henüz şehirde iken Baudouin ordusuyla yaklaştı. Baudouin'in artık bu sıralarda müstakbel devletinin Çukurova'da kurulmaması hususunda bir karara varmış olduğu görülüyor. Burada iklim eylül ayında sıcak, rutubetli ve sıtma yüklü olup belki de onu burada kalmaktan vaz geçirmiş olacaktır. Belki de Çukurova'nın, gittikçe kudreti artan imparatorluğa çok yakın komşu olduğunu da düşünmüştü. Danışmanı Bagrat da, Ermenilerin yardımını rica ettikleri daha doğuya gitmesi hususunda ısrar etmekteydi. Fakat ne olursa olsun o, Tankred'in güçlü bir Çukurova devleti kurmak şansına zarar vermişti.

Baudouin şimdi, yeni bir sefere teşebbüs etmeden, ağabeyisi ve dostları ile müşavere etmek üzere ana orduya doğru yola çıkmış bulunuyordu. Tankred ise, tahmin olunabileceği gibi, pirelenmişti. Baudouin'e Misis'e girmeyi yasaklıyarak onu Ceyhan nehrinin karşı kıyısında ordugâh kurmaya zorladı. Bununla beraber şehirden bu ordugâha yiyecek maddeleri gönderilmesine müsaade edeceğini ilân etti. Bu arada bir çok Norman, özellikle Tankred'in enistesi Richard, Baudouin'in Tarsus'da Normanlara karşı işlemiş olduğu cinayetin cezasız kalmış olmasına tahammül edememekteydiler. Bunlan Tankred'i, Baudouin'in karargâhına yapacakları bir baskına katılmaya kandırdılar. Bu akılsızca bir hareketti. Baudouin'in birlikleri onlara sayıca ve kuvvetçe üstündüler; baskına kalkan Normanları bunlar kolaylıkla nehrin ötesine püskürttüler. Bu yakışıksız olay ruhiyatın birden değişmesine sebep oldu; Tankred ve Baudouin barışmaya razı oldular. Fakat bu hareketten doğan zararın telâfisi mümkün değildi. Haçlı reislerinin, ellerine kişisel çıkarlarını sağlamak fırsatı geçer geçmez hristiyanlığın umumî menfaati adına işbirliğini bir kenara bırakmaya hazır oldukları bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştı; yerli hristiyanlar süratle, Frank kurtarıcılarının yalnız yüzeyde kalan digergâm duygularla hareket ettiklerinin ve kendileri için bir Frankı diğerine karşı oynamanın daha faydalı olacağını öğrenmişlerdi [7].

Misis'deki barışmadan sonra Baudouin tekrar Maraş'da bulunan anaordu ile birleşmek üzere hemen yola çıktı. Godvere'nin ölmek üzere olduğu haberini almıştı; anlaşıldığına göre karısının çocukları da hastaydılar ve çok yaşamadılar. Baudouin kardeşleri ve diğer haçlı reisleri yanında sadece bir kaç gün kaldı. Ana kuvvet Antakya istikametinde güneye hareket edince kendisi de talihini Fırat vâdisinde ve onun ötesinde kalan arazide denemek üzere doğuya doğru yola koyuldu. Bu sefer ona, Çukurova seferine katılmış olan birlikten çok daha küçük bir birlik refakat ediyordu. Muhtemeldir ki kumandan olarak gördüğü itibar Tarsus önündeki olaylardan sonra tekrar yerine gelmemişti; belki de Antakya'yı zaptetmeyi düşünen kardeşleri ona şimdi daha büyük bir kuvvet verememişlerdi. Yalnız yüz atlısı vardı; fakat ermeni danışmanı Bagrat hâlâ yanında bulunuyordu ve Baudouin maiyyetine yeni bir ordu papazı ilâve etmişti: Tarih yazarı Fulcherius Carnotensis [8].

Tankred, Baudouin'in ayrılışından sonra Misis'de fazla kalmadı. Burada küçük bir garnizon bırakarak güneye, İssos körfezi boyunca İskenderun'a yürüdü.

[7] Kilikya seferinin tarihi Albertus Aquensis (III, 5-17, s. 342-50) ve Radulphus Cadomensis (XXXIII-XLVII, s. 629-41) tarafından tafsilâtlı olarak tasvir olunmaktadır. Seferin daha kısa ve Tankred lehinde bir tasviri *Gesta Francorum* (IV, 10, s. 55-60)'da vardır. Radulphus (s. 634), Ursinus (Oşin)'un bu sırada Adana'ya hâkim bulunduğunu kaydediyor; fakat Albertus (s. 346) Adana'nın Welf'in elinde bulunduğunu bildirmektedir. Albertus, Guynemer'in muvasalatını da vermektedir (s. 348 vd.).

[8] Urfalı Mateos (II, clv, s. 219)'a göre Baudouin Tell Bâşir'i aldığında yanında 100 şövalye, Urfa'ya giderken 60 şövalye vardı. Ona refakat eden Fulcherius Carnotensis (I, xiv, 2, s. 206; 15, s. 215), Baudouin'in sefere çıktığında "milites paucos" (az sayıda asker)'e (I, xiv, 4, s. 208) ve Fırat'ı geçerken 80 kişiye malik olduğunu (I, xiv, 7, s. 210) söyler.

Yoldan, karargâhı muhtemelen hâlâ Tarsus'da bulunan Guynemer'e elçiler yollayarak harekâta katılmasını talep etti. Guynemer bu talebe sevinçle uydu, gemileri ile gelerek İskenderun önünde Tankred ile birleşti. Müştereken yaptıkları bir taarruz şehri bunların eline düşürdü. Tankred buraya bir garnizon yerleştirdikten sonra Amanos dağları üzerinden Suriye geçidi yoluyla, Antakya önündeki hristiyan ordusuyla yeniden birleşmek üzere hareket etti[9].

Çukurova macerası ne Baudouin'e, ne de Tankred'e dişe dokunur bir fayda sağlamıştı. Her ikisi de burada bir devlet kurmayı zahmete değer bulmamışlardı. Üç Çukurova şehrinde bırakılmış olan küçük frank garnizonları - Tarsus'da Guynemer, Adana'da Welf ve Misis'de Tankred'in bıraktığı kuvvet - ciddi bir saldırıya dayanacak güçte değillerdi. Fakat haçlı seferinin tümü bakımından türk garnizonlarının dağıtılması bir az kıymet ifade ediyordu; bu, Türklere, Franklar Antakya'ya karşı hareket ederlerken Çukurova'yı yandan taarruz için bir çıkış noktası yapmaktan alıkoymuştu. İskenderun'un zaptı da Franklar için faydalı bir ikmal limanı temin etmişti. Fakat bu girişimden tam anlamiyle faydalananlar, dağlık bölgedeki ermeni sergerdeleri oldu. Ovada türk kuvvetinin kırılması onlara yavaş yavaş köylere ve kasabalara nüfuz etmek ve Çukurova'da küçük ermeni krallığının temelini yaratmak imkânını bahşetmişti.

Baudouin büyük haçlı ordusunu Maraş yanında terkederken, bu ordu güneye, Antakya'ya doğru yola çıkmak üzereydi. Önce Baudouin de büyük ordunun sol kanadını korumak amaciyle bu yola doğuda bir kaç kilometre mesafeden geçen paralel bir yoldan ilerledi. Belki de bu görevi üstlenmeyi vaadettiği içindir ki, kendisine ana ordudan ayrılmak müsaadesi verilmişti. Aslında Baudouin, yaptığı seferi, haçlı harekâtını bütünüyle koruyan cephesiyle haklı gösterebilirdi; çünkü Antakya'da bulunan Türklerin Büyük Selçuklu Devletinden alabilecekleri takviye kuvvetleri için kullanılacak en rahat yol, onun nüfuz etmek istediği bölgeden geçmekteydi. Ayrıca bu verimli topraklar haçlı seferini lüzumlu gıda maddeleriyle destekliyebilirdi.

Ayntab yanında Baudouin doğuya keskin bir dönüş yaptı. Onun Fırat kenarında hem kendisine, hem de bütün haçlı harekâtına fayda sağlıyacak bir devlet kurmak kararından başka her hangi belirli bir plân takip etmiş olması çok şüpheli bir keyfiyettir. Şartlar onun için çok müsaitti. Ülkeyi müslümanların elinden almak zorunda değildi; çünkü burası zaten kendisine dost düşüncede olan Ermenilerin elinde bulunuyordu. Ermeni reisleri ile muhabere ve ilişki kurmuştu. Bagrat'ın aracılığı ile, hâkimiyet bölgesi Maraş'ın doğusunda bulunan, bu adamın kardeşi Kogh Vasil ile münasebet tesis etmiş olmalıdır. Sürekli olarak danişmendli Türkleri tarafından tehdit edilen Malatya hâkimi Gabriel, hiç şüphesiz frank yardımı istemekte olduğu gibi, Urfa hâkimi Thoros da haçlılarla muhakkak olarak bağlantı kurmuştu. Rivayete göre Baudouin'in Çukurova'yı terketmek kararı, esasen kendisinin veya Bagrat'ın daha Çukurova'dayken

[9] Willermus Tyrensis (III, 25, 1, s. 149) denizcilerin Tankred'in yanında kalmış olduklarını zikreder.

aldıkları ve onun Urfa'ya gelmesini ısrarla talep eden bir mesaja dayanmaktaydı. Ermeniler çoktan beri batıdan yardım gelmesini ümid etmekteydiler. Bundan daha yirmi yıl önce, papa Gregorius VII.'un doğu hristiyanlığını kurtarmak için bir plân hazırladığı haber alınır alınmaz, papayı ermeni sorunu bakımından kazanmak amaciyle bir ermeni piskoposu Roma'ya gitmişti [10]. Ermeniler ve hatta bizans ünvanları taşıyan ermeni soyluları için bile batılı müttefikler, her zaman için kendilerinin nefret ettikleri imparatorlukla bağlantılarını takviye edecek her hangi başka bir yardımdan daha sevimli gelmekteydi. Kendi sınırlarında hristiyanlık adına muzafferane savaşmakta olan frank ordusunun varlığı onlara çoktan beri hasretle bekledikleri gayelerinin, yani kesin olarak hem Türklerin hem de Bizans'ın yüksek hâkimiyetinden sıyrılarak bağımsızlıklarını tesis etme arzularının tahakkukunu vaadediyordu. Bunun için Baudouin ve adamlarını sevinçle karşıladılar.

Bizler bugün artık o ümidle dolu, dop dolu "kurtarmak" kelimesine güvenmemeyi öğrenmişizdir. Bu acı dersi Ermeniler bizden önce aldılar. Baudouin Fırat nehrine yaklaşınca ermeni ahali onu selâmlamak ve karşılamak için dört taraftan koşuştu. Civarda varlıklarını muhafaza edebilmiş olan türk garnizonları ya kaçtı veya hristiyanlar tarafından kılıçtan geçirildi. Bütün bu civarın yegâne önemlice türk beyi olup Urfa'dan Malatya'ya giden yola hâkim bulunan Samsat hâkimi Baldak bey her ne kadar bir direnme hareketi hazırlamaya çalıştıysa da, taarruza geçmek imkânını bulamadı. Franklar tarafından Fer ve Nikusus olarak adlandırılan mahallî iki ermeni ileri geleni küçük birliklerle Baudouin'e iltihak ettiler. 1097 kışı başlangıcında Baudouin Fırat'a kadar bütün bölgenin işgalini tamamlamış ve arapça adları olan Râvendân, Tellbâşir ve lâtin telâffuzuna göre Ravendel ve Turbessel halini almış bulunan iki ana müstahkem mevkii zaptetmiş bulunuyordu. Kendisinin Antakya ile bağlantısına hâkim bulunan Ravendel'e ermeni danışmanı Bagrat'ı vali olarak tayin etti; Fırat'ın tarihî geçit yeri Kargamış'a yakınlığı dolayısiyle önem taşıyan Turbessel'e ise ermeni Fer kumandan tayin olundu [11].

Muhtemelen yeniyıl başında, Baudouin henüz Turbessel'de bulunurken, Urfa'dan bir elçi heyeti geldi. Thoros, Fırat'ın batı kıyısında tereddüt içinde durduklarını müşahede ettiği Frankların muvasalatını sabırsızlıkla beklemekteydi. Onun durumu daima tehlike içinde bulunmuştu. Fakat şimdi Musul'un korkunç türk emîri Kürboğa'nın, her ne kadar Antakya'yı muhasaradan kurtarmak gayesiyle olmasına rağmen, yolda hiç güçlük çekmeden Urfa ve diğer ermeni hâkimiyetlerini ortadan kaldırabilecek büyük bir ordu topladığı haberiyle büsbütün endişelenmiş bulunuyordu. Baudouin, sadece kendi gayelerine uygun şartlar içinde Urfa'ya doğru yürümek fikrindeydi. Thoros onu ücretli asker olarak kullanmak ve bol hediyelerle tatmin etmek istemişti; şimdi ise Baudouin'in

[10] Gregorius'un mektubu: Jaffé, *Monumenta Gregoriana, VIII*, 1, *Bibliotheca Rerum Germanicarum, II*, s. 423 vdd.

[11] Albertus Aquensis, III, 17-18, s. 350 vd.

bundan çok daha fazlasını talep ettiği açıkça ortaya çıkmıştı. Turbessel'deki Urfa elçilik heyetine, yapacağı teklifi, yani vaadleri yükseltmek yetkisi verildi. Thoros Baudouin'i tebennî etmeye ve onu kendi ülkesinin müşterek hükümdarlığına getirmeye hazırdı. Bu ihtiyarlamağa başlamış, çocuksuz Thoros'a yegâne çare olarak görünüyordu. Kalben buna razı değildi ama, kendi memleketinde sevilmediği ve komşuları tarafından tehdit altında tutulduğu için çareler arasında seçim yapacak durumda değildi [12]. Bununla beraber Ermenilerin daha uzakgörüşlü olanları endişeliydiler. Bu, Bagrat'ın ermeni işleri hakkında Baudouin'e verdiği derslerin amacına pek uygun değildi. Bu durumdan hoşlanmadığını ilk belirten de Bagrat oldu. Franklar daha henüz Turbessel'deyken, hiç şüphesiz Baudouin'in güvenilir adamı olmak hususunda Bagrat'ın halefi olmayı arzu eden Fer, Bagrat'ın gizlice Türklerle anlaşmış olduğunu ihbar etti. Muhtemelen Bagrat sadece ermeni bağımsızlığının uğradığı bu yeni tehdit hakkında kardeşi Kogh Vasil ile muhabere etmiş olacaktı. Belki de Ravendel hükümdarlığına yükselmeyi ümit etmekteydi. Fakat Baudouin kendisini riske atacak cinsten değildi. Süratle Bagrat'ı tutuklamak üzere Ravendel'e birlikler sevketti. Yakalanan Bagrat Baudouin'in yanına getirilerek, yaptıklarını itiraf etmesi için işkenceye tabi tutuldu. Pek itiraf edecek bir şey bulamayan Bagrat kısa bir zaman sonra kardeşi Kogh Vasil'e iltica etmek üzere kaçtı; fakat nihayet Kogh Vasil de kardeşi gibi memleketini bırakıp kaçmaya zorlandı [13].

Baudouin 1098 şubatı başında Tellbâşir'den hareketle Urfa'ya gitti. Refakatinde sadece seksen şövalye bulunuyordu. Samsat Türkleri, onun Fırat'ı geçeceği tahmin olunan Birecik yanında bir tuzak kurmuşlardı; ancak Baudouin daha kuzeydeki bir geçit yerinden faydalanmak suretiyle onların elinden kurtuldu. 6 şubatta Urfa'ya vâsıl olarak Thoros ve bütün hristiyan ahali tarafından taşkın bir sevinçle karşılandı. Muvasalatından hemen sonra Thoros onu, bütün formalitelerini yerine getirerek oğul edindi. O zamanlar Ermenilerin izledikleri âdete göre yapılan tören gerçekte yetişkin bir adamdan ziyade küçük bir çocuğun oğul edinilmesine daha yaraşacaktı: Baudouin belden yukarı soyunmak zorunda kalmış, Thoros da giymiş olduğu çok geniş bir gömleğin içine bu oğul azmanını zorla sıkıştırmıştı; bundan sonra yeni baba ve yeni oğul göğüslerini birbirine sürtmüşlerdi. Bundan sonra aynı seremoni Thoros'un karısı ile tekrarlanmıştı [14].

Urfa hükümdarlığının vârisi ve müşterek hükümdarı sıfatiyle durumunu emniyete alır almaz Baudouin, ilk vazifesinin, batı ile bağlantısını kolayca kesebilecek olan Samsat türk beyliğini yoketmek olması gerektiğini anladı. Urfalılar onun plânını sevinçle desteklediler: çünkü emîr Baldak düşmanlarının en

[12] Albertus Aquensis, III, 19, s. 352; Fulcherius Carnotensis, I, XIV, 5-6, s. 209 vd.; Urfalı Mateos, II, CLIV, s. 218-21; Laurent, *ayn. esr.*, s. 418-23.

[13] Albertus Aquensis, III, 18, s. 351.

[14] Albertus Aquensis, III, 19-20, s. 352 vdd.; Fulcherius Carnotensis, I, XIV, 7-12, s. 210-13. Guibertus Novigenti (XIV, s. 165) de oğulluğa alma törenini tasvir etmektedir.

yakını olup onlara büyük zahmet veriyor, sürülerini ve tarlalarını baskına uğratıyor ve hatta zaman zaman şehri haraç vermeye zorluyordu. Urfa'nın eli silâh tutanları Baudouin ve şövalyelerine Samsat seferinde refakat ettikleri gibi, Thoros'un vassali olan Gerger hâkimi Konstantin adında bir ermeni sergerdesi de ona katıldı. 14-20 şubat arasında yapılan sefer başarılı olmadı. Urfalılar iyi asker değildiler. Bunlar Türkler tarafından baskına uğratılarak içlerinden bin kişi kılıçtan geçirildi; bunun üzerine ordu geri çekildi. Ancak Baudouin türk beyinin merkezi olan Samsat'a yakın Aziz Ioannes adında bir köyü zapt ve tahkim ederek Türkleri hareketlerinde rahatsız etmek için şövalyelerinin büyük bir kısmını buraya garnizon olarak yerleştirdi. Bunun sonucu türk akınlarının azalması şeklinde görüldü ve Ermeniler haklı olarak Baudouin lehine bunu bir puan kaydettiler [15].

Baudouin'in Urfa'ya dönüşünden kısa bir süre sonra Gerger hâkimi Konstantin'in desteğiyle şehirde Thoros'a karşı bir suikast plânlandı. Baudouin'in bununla ne ölçüde iştirak halinde bulunduğu hiç bir zaman tespit edilemiyecektir. Onun dostları kendisinin böyle bir olaya iştirakini reddetmişlerdir; fakat ermeni tarih yazarı Mateos'a göre, Baudouin'e suikastçılar tarafından Thoros'un kendi yararına düşürüleceği haber verilmişti. Urfa ahalisi Thoros'u sevmemekte ve onun şehrin bağımsızlığını muhafaza için maharetle hareket etmiş olmasını da takdir etmemekteydi. Urfalılar ondan ortodoks kiliseye bağlı ve taşıdığı ünvana göre bizans imparatorluğunun bir memuru olduğu için hoşlanmıyorlardı. Onların ürünlerini ve ticarî mallarını eşkıya taarruzlarından koruyamamıştı ve kendilerinden yüksek vergi almıştı. Fakat Baudouin ortaya çıkıncaya kadar ondan kurtulmak imkânını bulamamışlardı. Şimdi daha kabiliyetli bir koruyucuları vardı. Buna göre bir suikast tertip ettirmek için Frankların fısıldamasına ihtiyaç yoktu; fakat ne de olsa Frankların tasvibi olmadan suikastçıların bu kadar ileri gidebileceklerine inanmak güçtür. 7 mart pazar günü bunlar harekete geçtiler. Ahaliyi, Thoros'un memurlarının evlerini yağmalamaya tahrik ve teşvik ettiler ve sonra hükümdarın içkaledeki sarayına yürüdüler. Thoros, birlikleri tarafından yalnız bırakıldı, oğulluğu ona yardıma gelmedi ve ona teslim olmak tavsiyesinde bulundu. Thoros bunu kabul ederek sadece kendisinin ve karısının serbestçe çekilip gitmelerine müsaade edilmesi ricasında bulundu. Görünüşe göre, Baudouin'in onun hayatı için teminat vermesine rağmen, Thoros'un çekip gitmesine müsaade olunmadı. Thoros sarayı içinde mahbus kaldığını görünce, ertesi salı günü kaçmaya teşebbüs etti, fakat yakalanarak ahali tarafından parça parça edildi. Baudouin'in manevî annesi olan Thoros'un karısının âkıbeti belli değildir. 10 mart çarşamba günü halk Baudouin'den idareyi eline almasını istedi.

Baudouin, kendisine bir krallık, bir devlet kurmak hedefini gerçekleştirmişti. Urfa her ne kadar Kutsal Ülke'de değil idiyse de, orta Fırat bölgesinde kurulacak her hangi bir frank devleti Filistin'de kurulacak her devlet için değerli bir tampon,

[15] Albertus Aquensis, III, 21, s. 353 vd. Urfalı Mateos (II, clv, s. 218-21) sadece seferin bir felâket olduğunu beyan etmektedir.

bir savunma hattı olabilirdi. Bu sebeple Baudouin, büyük haçlı politikasına uygun bir iş yapmış olduğunu söyliyebilirdi. Fakat hukukî bakımdan o hristiyanlar nazarında her hangi bir iddiaya sahip olamazdı. Urfa şehri Türklerin akınlarından önce bizans imparatorluğuna aitti; bu sebeple Baudouin'in Istanbul'da ettiği yemin çerçevesine giriyordu. Bundan başka o bu şehri, hiç olmazsa formalite bakımından imparatorluğun memuru olan bir valiyi düşürerek ve öldürülmesine yardımda bulunarak eline geçirmişti. Fakat Baudouin daha henüz Çukurova'dayken, verdiği yemine hiç bir değer atfetmediğini ispat etmiş olduğu gibi, Thoros da çok uzaklarda bulunan büyük efendisine ehemmiyet vermeden kendi haklarını onunla mübadele etmiş bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen olay Aleksios'un gözünden kaçmadı; o, sadece kendi hukukunu kuvvetle elde edebileceği bir devreyi beklemekle yetindi.

Frank hâkimiyetinin Fırat bölgesindeki Ermenilerin tamamiyle mahvını intaç ettiği açıkça belli olan zamanlarda eserlerini yazmış olan muahhar ermeni tarihçileri Baudouin'i ciddi şekilde suçlamışlar, kötülemişlerdir. Fakat bunların görüşleri haksızdır. Lâtin vakanüvislerinin mahcup ve tutuk tutumlarının açık olarak belli ettiği gibi, Baudouin'in Thoros'a reva gördüğü muamele tarzı için ahlâkî hiç bir mazeret mevcut olamaz. Thoros da, bundan üç veya dört yıl önce kendisini Danişmendlilerden kurtarması için davet edip sonradan öldürttüğü türk Alpyuluk'a karşı aynen onun gibi davranmıştı. Ama o bu adımı, şehrini ve kavmini müslümanlardan korumak için atmıştı ve Alpyuluk onu tebennî de etmemişti. Tebennî etmek müessesesinin ermeni anlayışına göre hatıda câri olan kanuna nazaran daha az ciddî olduğu doğrudur; fakat bu da Baudouin'in ahlâkî suçluluk durumunu yumuşatamaz. Buna rağmen Ermenilerin ona tarizde bulunmaları haklı değildir; çünkü Thoros'u öldürenler yine de Ermenilerdi ve Baudouin hemen hemen ermeni milletinin ittifaka yakın arzusiyle onun yerine geçirilmişti. Bundan sonra haçlılar tarafından mevkilerinden atılacak ve yerlerinden sürülecek olan ve haçlıların yardımına güvenmeyen bütün ermeni reisleri, hep önceki zamanlarda bizans imparatorluğuna hizmet etmiş olanlardır. Bunlar imparatorun emrinde oldukları için ve daha ziyade de ortodoks inancı kabul ettiklerinden ahali tarafından sevilmiyorlardı. Thoros ve Gabriel gibi önceki bizans devlet memurları, Fırat kenarında ermeni bağımsızlığını muhafaza edebilmek için yeter derecede idare tecrübesine sahip yegâne kişilerdi. Fakat, Bizans'a karşı duydukları kin ve buna mukabil Lâtinlerin bütün sapık hatalarını hoşgörme duygusu içinde bu frank dostlarının onları uçuruma sevketmelerinden, yalnızca bunların nankör tebaları mesuldür [16].

Bu ân için her şey toz pembe görünmekteydi. Baudouin Urfa kontu ünvanını almış ve tek başına hüküm sürmek istediğini göstermişti. Ancak onun frank birlikleri sayı bakımından azdı. Hizmetinde bulunan Ermenilere dayanmak

[16] Urfalı Mateos (ayn. yer) Baudouin'in hilekârlığını özellikle tebarüz ettirmektedir. Fulcherius Carnotensis (I, xiv, 13-14, s. 213 vdd.)'de daha kısa ve oldukça tutuk bir ifade var. Albertus Aquensis, III, 22-23, s. 354 vdd. Krş. Laurent, *ayn. esr.*, s. 428-438. Laurent burada Mateos'un bu sırada Urfa'da bulunduğunu iknâ edici bir şekilde izah etmektedir.

zorundaydı. Bunların arasından kendilerine güvenebileceği bir çok kimse buldu. Ayrıca durumu, büyük kısmiyle Bizanslılar devrinden kalan ve Thoros'un aldığı vergilerle takviye ettiği büyük bir hazinenin içkalede keşfedilmesiyle daha da düzeldi. Bu yeni ele geçen hazine Baudouin'e sadece kendisine kuvvetli destekler sağlamak imkânını temin etmekle kalmadı, ona ustaca bir diplomasi oyununu başarmak fırsatını bahşetti. Baudouin'in tahta çıktığı haberi türk emîri Baldak'a büyük bir darbe olmuştu. Kendi merkezine karşı yeni bir sefer hazırlığı yapıldığını haber alınca Urfa'ya haberciler göndererek emîrliğini onbin bizans altını karşılığında satmak önerisinde bulundu. Baudouin bu teklifi kabul ederek törenle Samsat'a girdi. Orada, içkalede Baldak'ın Urfa'dan rehine olarak kaçırmış olduğu bir çok kimseye rastladı. Bunları derhal ailelerinin yanına gönderdi. Onun bu davranışı ve Samsat'daki türk tehdidinin ortadan kalkmış olması ona karşı duyulan sevgiyi arttırdı. Baldak'dan, maiyyetiyle birlikte kontun ücretli askeri sıfatiyle Urfa'da yerleşmesi talep olundu [17].

Baudouin'in başarıları her tarafta yayılınca, Antakya önündeki haçlı ordusunu takviye için yola çıkmış bulunan bir çok batılı şövalye, onun başarılarından payalmak için anayoldan ayrılırken bir çok şövalye de Antakya'nın can sıkıcı kuşatmasından ayrılıp ona iltihak etmeye başladı. Bunların arasında Drogo de Nesle, Reinard de Toul ve bunun vassali Gaston de Béarne bulunmaktaydılar. Baudouin bunları hazinesinden ayırdığı değerli armağanlarla mükâfatlandırdığı gibi ülkesine sağlamca yerleşmelerini sağlamak için bunları ermeni zenginlerinin mallı mülklü kızları ile evlenmeye teşvik etti. Dul ve çocukları da ölmüş bulunduğu için yalnız kalmış olan kendisi de onlara örnek oldu. Yeni karısı lâtin vakanüvislerinin Taphnuz veya Tafroc şeklinde kaydettikleri bir ermeni soylusunun kızıydı. Bu, Urfa'ya yakın bir yerde çiftliği bulunan ve görünüşe göre Gerger hâkimi Konstantin'in akrabası olan bir ermeni idi; aynı zamanda Istanbul ile de bağlantısı vardı ve sonradan oraya gitti. Onun Maraş hâkimi olan ve Baudouin için ittifakı hiç şüphesiz değer taşıyacak olan Thatul ile aynı şahıs olması da mümkündür; kızına altmışbin bizans altını çeyiz ve kendisinin vârisesi olmak hususunda müphem bir vaad vermişti. Fakat bu evlenme başarılı olmadı, çocuksuz kaldı [18].

[17] Albertus Aquensis, III, 24, s. 355 vd.

[18] Baudouin'in kayınpederinin kimliği kesin olarak tesbit olunamamaktadır. Albertus Aquensis (III, 31, s. 361) onu Taphnuz tesmiye etmekte ve Konstantin'in kardeşi olduğunu söylemektedir. Willermus Tyrensis (X, 1, 1, s. 402) onu Tafroc olarak adlandırıyor. Dulaurier (Urfalı Mateos neşri, s. 431, n. 2) onun Rupen hanedanından Konstantin'in Thoros adında bir kardeşi olması gerektiğini kabul etmektedir; fakat o aynı zamanda Konstantin'in bu adda bir kadeşinin bilinmediğini de itiraf ediyor. Hagenmeyer (Fulcherius Carnotensis neşri, s. 421, n. 7) Dulaurier'nin düşüncesini kabul etmektedir. Ancak Albertus Aquensis'in kasdettiği Konstantin'in Gerger hâkimi Konstantin olduğu açıktır. *Encyclopaedia of Islam*'daki *Marash* maddesinde Honigmann, Taphnuz'un gerçekte Thatul olduğunu tahmin ediyor. Bu düşünce, Thatul'un, bildiğimiz gibi, 1104 yılında Istanbul'a çekilmiş olması vâkıası (Urfalı Mateos, III, cıxxxvı, s. 257) ve Baudouin'in zevcesinin 1104 yılında, kocası tarafından boşandıktan kısa bir zaman sonra, Istanbul'da bulunan ebeveyninin yanına gitmek müsaadesi istemesi ile (Willermus Tyrensis, XI, 1, 1, s. 451 vd.) desteklenmektedir. Bu hanımın

Baudouin bu suretle, sonraları Kudüs kralı iken de izliyeceği politikanın ilkelerini, temellerini kurmuş oluyordu. İdare kuvveti, sağlam olarak hükümdarın ve onun frank aslından vassallerinin elinde toplanmıştı. Fakat doğulular, hristiyan olsun, müslüman olsun devlet hayatına iştirake davet olunuyorlardı. Milletlerin ve ırkların birbirine iyice girip nüfuz etmesi bu devleti birbirine kaynaşmış bir bütün haline getirecekti. Bu, görüşü kuvvetli ve berrak bir devlet adamının politikasıydı; fakat kendilerini haça adamış ve müslümanları imha etmeye yemin etmiş bulunan batıdan yeni gelen şövalyelere bu hareket tarzı haçlı yeminine bir ihanet gibi görünmekteydi. Bunlara göre papa Urbanus, hristiyan inançlılarına Clermont'da yaptığı daveti, Baudouin ve emsalini yarı doğulu hükûmetlerin başına geçirmek için yapmamıştı.

Başlangıçta bu siyaset esasen kolayca yürütülecek gibi değildi. Müslümanlar, Baudouin'in şahsında, belki de kendi amaçlarına hizmet edebilecek geçici bir mâceraperest müşahede etmekteydiler. Urfa ile Fırat arasında güney batıda müslüman Süruç şehri bulunmaktaydı. Bu şehir artukoğullarından Behram oğlu Belek'e haraç veriyordu; fakat kısa bir müddet önce ona karşı ayaklanmıştı. Belek, Baudouin'e bir mektup yazarak, ücreti mukabilinde şehri itaate almasına onun yardımını rica etti. Böylece eline geçen fırsata çok sevinen Baudouin görevi kabul etti. Bunun üzerine Süruç ahalisi gizlice Baldak'a haber gönderip, ondan şehre gelerek kendilerini kurtarmasını istediler. Baldak ve maiyyeti gizlice Urfa'dan çıktılar ve Süruç şehrine alındılar. Fakat Baudouin onları kısa mesafeden takip etmiş ve yanında kuşatma âletleri getirmişti. Bunu görünce Baldak ve Süruç ahalisinin cesareti kırıldı. Ahali derhal şehri Baudouin'e teslim etmek ve ona haraç ödemek hususunda müracaat ederken, Baldak da şehirden çıkıp Baudouin'i karşıladı; kendisinin sadece şehri ona teslim etmek için önden gelmiş olduğunu söyledi. Baudouin bu bahaneye aldanmadı. Fakat onun mazeretini kabul ettiği gibi, sanki yine ona güveniyormuş gibi davrandı. Fakat bir kaç gün sonra karısının ve çocuklarının rehine olarak kendisine verilmesini emretti ve Baldak bu emre derhal uymayınca tutuklanarak kafası kesildi. Bu arada Süruç'a, tarih yazarı Fulcherius ile karıştırılmaması gereken Foucher de Chartres kumandasında bir garnizon yerleştirilmişti. Olay, Baudouin'e, müslümanlara itimad etmemesi gerektiğini göstermişti. Bundan sonra hâkimiyet bölgesinde oturan müslümanların başsız, reissiz kalmalarına dikkat etti; fakat inançları hususunda onlara serbestlik tanıdı. Bütün ahalisi müslüman olan Süruç gibi bir şehri elinde tutmak istiyor idiyse başka türlü hareket edemezdi. Fakat onun bu hususdaki hoşgörüsü batıda umumî efkârı kızdırdı [19].

Süruç'un ve bundan bir kaç ay sonra da Fırat geçidi ile birlikte Birecik'in zaptı, Urfa ile Tellbâşir ve Râvendan kaleleri arasındaki yolu açmış oluyordu. Bu

kendisine bazen izafe olunan Arda adını taşımış olduğunu kabul için bir sebep yoktur. Bk. Hagenmeyer (Fulcherius Carnotensis neşri, s. 421, n. 7. Albertus Aquensis (V, 15, s. 441 vd.) Baudouin'e iltihak eden şövalyelerin adlarını vermektedir.

[19] Albertus Aquensis, III, 25, s. 356 vd.

suretle Baudouin'in kontluğunun iç birliği sağlamlaşmış ve onun haçlı ordusu ile bağlantısı kurulmuştu. Bu, müslümanlara, Urfa kontunun ciddiye alınması gereken bir kudret olduğunu da öğretmişti. Müslümanlar onu imha etmek için plânlar yapmaya başladılar. Bunların kararlarının kesinliği ve frank hâkimiyetinde bulunan Urfa'nın haçlı seferi bakımından arzettiği önem mayıs ayında, Antakya'yı kuşatmadan kurtarmak için yola çıkmış bulunan Kürboğa'nın Baudouin'i ortadan kaldırmak üzere Urfa önünde durmasiyle büsbütün belli oldu. Kürboğa üç hafta süreyle boşuna yere şehrin surlarına saldırdı, durdu. Onun başarısızlığı Baudouin'in itibarını arttırdı ve onun bu suretle kaybettiği zaman da haçlı seferini felâketten kurtardı [20].

Ermeniler de Baudouin'i yeteri kadar ciddiye almamışlardı. Frank şövalyelerinin durmadan kendi bölgelerine akıp gelmelerini ve Baudouin'in onlara gösterdiği kolaylığı kötü gözle görüyorlardı. Frank şövalyeleri de, Ermenileri kendileriyle barıştıracak hiç bir harekette bulunmuyorlar, aksine onlara hakaretle muamele ediyor ve zorbalıkta bulunuyorlardı. Urfa'nın nüfuzlu yerlileri, sadece Frankların katıldığı kontun istişare heyetinden uzakta tutuluyorlardı; fakat ödemekle yükümlü oldukları vergi Thoros zamanındakinden hiç de aşağı değildi. Bundan başka bu yeni gelenlere ermeni arazi ve çiftlikleri iktâ olunuyor ve ermeni köylüler batının daha sert olan feodalite kurallarına uygun olarak yeni efendilerine çok daha sert ve sıkı bağlarla raptolunuyorlardı. 1098 yılının sonuna doğru bir Ermeni, Baudouin'e, aleyhinde bir suikast tertip olunduğunu ihbar etti. Gûya şehrin en nüfuzlu oniki yerlisi Diyarbakır bölgesindeki türk beyleriyle muhabere halindeydiler. Baudouin'in kayın pederi Taphnuz bu sırada Urfa'da bulunuyordu; kızının kontla evlenme töreni pek az önce icra olunmuştu. Rivayete göre suikastçılar onu Baudouin'in yerine geçirmek veya hiç olmazsa Baudouin'i idareyi onunla paylaşmaya zorlamak istiyorlardı. Baudouin bu haberi alır almaz derhal harekete geçti. Suikastçilerin iki ileri geleni tutuklanarak gözleri çıkarıldı; bunların en önemli arkadaşlarının burunları veya ayakları kesildi. Meseleyi bildiklerinden şüphe olunan çok sayıda Ermeni zındana atıldı ve servetleri müsadere olundu. Fakat bunlar şarklı kurnazlığı ile paralarını o kadar iyi saklamışlardı ki, Baudouin'in adamları bir türlü bulamıyorlardı. Bu sebepten Baudouin, büyük bir âlîcenaplıkla, onlara hürriyetlerini yirmi ilâ altmışarbin bizans altınına satın almak müsaadesini bahşetti. Suikastçılarla bağlantısı ispat edilemeyen Taphnuz, bu korkunç damadın şerrinden süratle kendi dağlarına kaçmayı canına minnet bildi. Şimdiye kadar sadece yediyüz altınını ödediği kızının çeyizinden büyük kısmını da beraberinde götürdü [21].

Baudouin'in suikastı cezalandırmak hususunda gösterdiği korkunç zulüm, ermeni tebasından gelebilecek tehlike ve tehditlere son vermişti. Birecik'e vali yaptığı, meselâ Abulgarîp gibi bazı Ermenileri yüksek memuriyetlerde

[20] Albertus Aquensis, IV, 10-12, s. 396 vd.; Fulcherius Carnotensis, I, XIX, s. 242 vd.; Urfalı Mateos, II, CLV, s. 221.

[21] Albertus Aquensis, V, 16-18, s. 442 vd.

kullanmaya devam etmekle beraber, şöhretinin kendisine çektiği bir çok Frankın iltihakı sayesinde git gide doğulu tebasını istihdam etmekten tamamiyle vazgeçti. Urfa'ya geleli ancak bir yıl olduğu halde şöhreti korkunç şekilde yayılmıştı. Haçlı ordusu daha henüz binbir güçlük içinde Kudüs'e doğru ilerlemeye çalışırken o, "Asya'nın derinliklerinde" zengin ve kudretli bir devlet kurmuş ve bütün doğu dünyasında korku salmış, itibar kazanmıştı. Haçlı seferine çıktığı sırada, kardeşlerinin himâyesine muhtaç, parasız, pulsuz bir "en genç, en küçük oğul"du. Raymond de Toulouse veya Hugue de Vermandois gibi büyük asılzadeler veya Bohemund gibi tecrübeli mâceraperestler onu gölgede bırakmışlardı. Şimdi ise bunlardan her hangi birisinden daha büyük bir hükümdar olmuştu. Haçlı seferi onun şahsında en kabiliyetli ve en zeki devlet adamını müşahede etmeliydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTAKYA SURLARI ÖNÜNDE

"Yenilecek meyve vermediğini bildiğin ağaçları kesmeli ve bunlardan seninle savaşan şehrin karşısında orayı eline geçirmek için hücum âletleri yapmalısın."
Tesniye XX, 20

Antakya şehri Âsîrmak (Orontes) kenarında, denizden yaklaşık yirmi kilometre kadar mesafededir. Milâddan önce 300 yılında Selevkos I. tarafından inşa edilmiş ve bunun babasının ismiyle adlandırılmıştır. Kısa bir zamanda Asya'nın en önemli şehri olmuştu. Roma devleti içinde dünyanın üçüncü büyük şehriydi. Hristiyanlar için bu şehir özel bir değer taşıyordu; zira bunlar ilk defa bu şehirde "hristiyan" adını almışlardı ve havârî Petrus ilk piskoposluğunu burada kurmuştu. Mîlâdî 6. yüzyılda depremler ve İranlıların burasını yakıp yıkmasiyle şehir parlaklığını kaybetti. Arap fethinden beri de şehir, daha içerde bulunan rakîbi Haleb lehine gittikçe sönmekteydi. 10. yüzyılda Bizans tarafından geri alınması ona bir zamanki büyüklüğünü kısmen geri getirmişti. Bizans-İslâm ticarî ilişkilerinin en önemli mübadele merkezi ve Suriye sınırındaki en kudretli müstahkem mevki haline gelmişti. Süleyman b. Kutalmış 1085 yılında Antakya'yı fethetti. Onun ölümüyle şehir Melikşah'a geçmiş, o da türkmen Yağısıyan'ı buraya vali tayin etmişti. Yağısıyan şimdi şehri on yıldan beri idare etmekte bulunuyordu. Melikşah'ın ölümünden beri Heleb emîri Rıdvan ismen onun metbûu idi; fakat Yağısıyan pek itaatkâr olmayan bir vassaldi ve Dimaşk emîri Dukak ile Musul emîri Kürboğa'yı Rıdvan aleyhine tahrik etmek suretiyle fiilen ve pratik anlamda bağımsızlığını koruyordu. Hatta 1096 yılında Yağısıyan, Rıdvan'a, şimdi efendisi olarak kabul ettiği Dukak ile yapılan savaşda açıkça ihanet etmişti; fakat onun yardımı Dukak'ın Haleb'i almasına yetmemiş ve Rıdvan da onun bu davranışını hiç bir zaman affetmemişti.

Hristiyanların harekete geçmiş oldukları haberi Yağısıyan'ı endişeye düşürdü. Antakya haçlıların tabiî ve önceden belli hedefiydi. Gerçekten de hristiyanlar bu büyük müstahkem mevki ellerine geçmeden güneye, Filistin'e yürümeyi akıllarına bile getiremezlerdi. Yağısıyan'ın tebasının çoğu hristiyan, Rum, Ermeni ve Süryânî idi. Greklerden ve Ermenilerden aynı ölçüde nefret eden Süryânîler belki de tarafsız veya devlet tarafdarı kalacaklardı, fakat diğerlerine güvenemezdi. Anlaşıldığına göre o şimdiye kadar hristiyanlara karşı hoşgörülü davranmıştı. Ortodoks patrik Ioannes Oksites, büyük kiliseleri camiye

çevrilmemiş olan şehirde rûhânî hâkimiyetini sürdürebilmişti. Fakat haçlıların yaklaştıkları sırada Yağısıyan, hristiyanların etkisini sınırlandırıcı emirler vermeye başladı. Antakya'nın en önemli cemaatinin reisi olan patrik hapse atıldı. Nüfuzlu bir çok hristiyan şehirden sürülüp çıkartıldı; bir kısmı da kaçtı. Aziz Petrus katedrali kirletilerek emîrin atları için ahır haline getirildi. Şehir dışındaki köylerde bazı takibat yapıldı; bu da türk garnizonlarının, haçlılar buralara ulaşır ulaşmaz, köylü halk tarafından derhal kılıçtan geçirilmesi sonucunu verdi [1].

Yağısıyan ilk tedbir olarak etrafında müttefikler aradı. Haleb emîri Rıdvan, bir önceki yılda vukubulan ihanetin intikamını almak için ona yardıma gelmeyi reddedecek kadar kısa görüşlüydü. Ancak, Yağısıyan'ın oğlu Şemsülmülk'ün yardımını rica için bizzat ziyaret ettiği Dimaşk meliki Dukak onu kurtarmak üzere bir sefer tertip etti; bunun atabeyi olan türkmen Tuğtekin ve Hıms emîri Cenâhüddevle de yardım vaadettiler. Yağısıyan'ın ikinci bir elçisi Musul atabeyi Kürboğa'nın sarayına gitti. Kürboğa bu sırada yukarı Elcezire'nin en kudretli hâkimiydi. O haçlı seferinin bütün islâm dünyası için arzettiği tehlikeyi görecek kadar akıllıydı; üstelik de çoktan beri Haleb'e gözkoymuş bulunuyordu. Antakya'yı hâkimiyeti altına alacak olursa Rıdvan her taraftan kuşatılmış ve onun kudretine mahkûm olmuş olacaktı. O da Antakya'nın kurtarılması için bir ordu göndermek üzere hazırlıklara girişti. Bağdad ve İran'da hüküm süren sultanlar da onu desteklemeyi vaadettiler. Bu sırada Yağısıyan kendi ve önemlice sayıda olan kuvvetlerini kalede toplamış ve uzun bir kuşatma ihtimaline karşı yiyecek maddeleri depo etmiş bulunuyordu [2].

Haçlılar Yağısıyan'ın arazisine küçük Maarrata kasabası yanında girdiler. Buranın türk garnizonu, hristiyan ordusunun yaklaştığını görünce kaçmıştı. Maarrata'dan ordunun bir birliği Robert de Flandre kumandasında güney batıya, hristiyan ahalisinin türk garnizonunu katletmiş olduğu Artah şehrini kurtarmaya gitti. Bu arada ordunun büyük kısmı 20 ekimde Âsîrmak'a Demirköprü yanında varmış bulunuyordu. Burada Maraş ve Haleb'den gelen yollar birleşmekteydi. Köprü, her iki tarafında da iki nöbetçi kulesiyle iyi şekilde tahkim olunmuştu. Fakat haçlılar Le Puy piskoposunun kumandasında derhal saldırıya geçerek şiddetli bir savaş sonunda nehir geçitini açtılar. Bu başarı neticesinde, Yağısıyan'ın ordusunu takviye için yolda bulunan ve sığır, koyun sürüleriyle buğday nakleden büyük bir kervan ellerine düştü. Artık Antakya'ya giden yol açılmış idi; haçlılar şehrin içkalesini uzaktan görebiliyorlardı. Ertesi günü Bohemund öncü kuvvetlerinin başında olduğu halde surların önüne geldi; ordunun geri kalan kısmı hemen onu takip etmekteydi [3].

Büyük şehrin manzarası haçlıları saygılı bir hayretle doldurdu. Antakya'nın evleri ve çarşıları, Asîrmak'la Silpios dağı arasında hemen hemen beş kilometre uzunlukta ve birbuçuk kilometre genişliğinde bir ovayı kaplamaktaydı; dağın yamacıysa zenginlerin villaları ve saraylarıyla süslenmişti. Bütün bunlar

[1] Abū'l-Fidā, s. 3; İbn al-Aṯīr, s. 192; İbn al-'Adīm, s. 578 vd.

[2] İbn al-'Adīm, ayn. yer.

[3] Albertus Aquensis, III, 28-35; *Gesta Francorum*, V, 12, s. 66 vd.

Iustinianus'un yaptırdığı ve bir asır önce Bizanslıların, o zamanki tekniğin en son buluşlarını kulanarak onardıkları muazzam istihkâmlarla çevrilmişti. Surlar kuzeyde ırmağın bataklık kıyısından yükseliyor, doğuda ve batıda dağın dik yamaçlarını çıkıyor ve güneyde dağ sırtını takip ediyordu. Sonra bu surlar vahşi bir dağ ırmağı olan Onopnikles'in ovaya doğru kendisine yol açtığı uçurum üzerinden Demirkapı adını taşıyan bir çıkış kapısına ve oradan da nihayet şehrin üçyüz metre yukarısında olan içkaleye müntehi oluyordu. Surlar, duvarın her karış yerini okçuların tarayabilecekleri şekilde birbirine yakın dörtyüz nöbetçi kulesini ihtiva ediyorlardı. Surun kuzey doğu köşesinde Demirköprü'den ve Haleb'den gelen yol Aziz Paulus kapısından şehre dahil olmaktaydı. Kuzey batı köşeden Lâzikiye ve Lübnan sahilinden gelen yol Aziz Georgius kapısından şehre girerdi. İskenderun'a ve Süveydiye (şimdi Samandağ, eski St. Symeon)'ye giden yollar şehri nehir kenarındaki büyük bir kapıdan ve tahkim edilmiş bir köprüden terketmekteydi. Küçük kapılar, meselâ Dük kapısı ve Köpek kapısı, daha doğuda nehre doğru açılmaktaydılar. Surların iç tarafında bol su mevcut olduğu gibi sebze bahçeleri ve otlaklar için de yer vardı. Burada büyük bir ordu yerleştirilebilir ve uzun bir kuşatma boyunca iaşe edilebilirdi. Şehri tamamiyle kuşatmak da mümkün değildi; çünkü güneydeki vahşi ve uçurumlu arazide birlikler yerleştirilmesine imkân yoktu [4].

Türkler Antakya'yı 1085 yılında ancak ihanet sayesinde elegeçirebilmişlerdi; Yağısıyan'ı tehdit eden yegâne tehlike de bir ihanet ihtimali idi. Buna rağmen o kesin emniyette değildi. Haçlılar her ne kadar şehri tamamiyle kuşatmak imkânına sahip değil idiyseler de, Yağısıyan da bütün suru kaplıyacak, muhafaza edebilecek sayıda askere malik bulunmuyordu. Takviye kuvveti almadığı sürece, adamlarından birisini bile tehlikeye atmaması gerekiyordu. Bunun içindir ki, haçlılar mevzi alırken onlara taarruz etmeye teşebbüs etmediği gibi, iki hafta müddetle de onlara hiç dokunmadı.

Haçlılar surlar önüne varınca surun kuzey doğu köşesine karşı yerleştiler. Bohemund Aziz Paulus kapısı, Raymond Köpek kapısı karşısına düşen kesimleri işgal ederlerken Godefroi, Bohemund'un sağında, Dük kapısı karşısına yerleşti. Geri kalan ordu kısımları Bohemund'un arkasında, gerektiğinde ön safa geçmek üzere hazır beklemekteydiler. Köprü kapısı ile Aziz Georgius kapısı önceleri boş bırakıldı. Fakat derhal, Godefroi'nın karargâhını müslüman mezarlığının bulunduğu Talenki köyü ile birleştirmek üzere nehir üzerinde sallardan bir köprü inşasına başlandı. Bu köprü, orduya, İskenderun'a ve Samandağ'a giden yollara

[4] Fulcherius Carnotensis (I, xv, 2-4, s. 217 vd) ve Raimundus Aguilers (V, s. 241 vd.) Antakyanın kısa bir tasvirini verirler. Willermus Tyrensis (IV, 9-10, 1, s. 165-69) şehri daha ayrıntılı olarak tasvir eder. Batılı vakanüvisler Âsî = Orontes nehrine Ferrins (Fulcherius Carnotensis, I, xv, 1, s. 216- "Orontes veya Ferrins"), Far (Willermus Tyrensis, IV, 8, 1, s. 164'de bunu kaba bir hata sayar), Farfar (*Gesta Francorum*, X, 34, s. 180) veya Pharpar (Albertus Aquensis, III, 28-35, s. 358-64) demektediler.

ulaşmayı sağladı. Irmağın kuzey kıyısında da kısa zamanda bir ordugâh kuruldu [5].

Yağısıyan, şehre derhal şiddetli bir taarruza girişileceğini düşünmüştü. Fakat haçlı reisleri arasında surları hücumla almayı sadece Raymond tavsiye etmişti. O, kendilerini buraya kadar korumuş olan Tanrı'nın onlara hiç şüphesiz zafer vereceğini söylemişti [6]. Onun inancına diğerleri katılmadılar. Şehrin tahkîmatı onları yıldırmıştı; birlikleri yorgundu; bu ân için ağır kayıplara uğramayı göze alamazlardı. Bundan başka, bekliyecek olurlarsa takviye de alacaklardı. Tankred İskenderun'dan dönmek üzereydi. Belki de imaprator kısa bir müddet sonra o fevkalâde kuşatma âletleriyle çıkıp gelirdi. Guynemer'in donanması belki onlara takviye kuvveti bırakabilirdi. Bazı şâyialara göre bir Ceneviz donanması da varmak üzere bulunuyordu. Reisler arasında düşüncesi en ağır basan Bohemund'un, Raymond'un önerisine karşı cephe almasının sebepleri vardı. Onun bütün hırsı, şimdi, Antakya'yı kendisi için ele geçirmeye dönüktü. O sadece, zengin bir şehri yakıp yıkmaktan zevk alan bir ordu tarafından Antakya'nın yağma edilmesini hoşgörmemekle kalmıyor, bütün haçlı kuvvetlerinin iştiraki ile zaptolunduğu takdirde şehre sahip olabilmek, yalnızca sahip olabilmek iddiasında bulunamıyacağından korkuyordu. Aleksios'un İznik'de verdiği dersi unutmamıştı. Eğer işleri, şehri şahsen kendisine teslim olacak şekilde ayarlayabilirse, onun hâkimiyet iddiasına kolay kolay itiraz edilemezdi. Kısa bir zamanda buna uygun önlemleri alabileceğini umuyordu; çünkü hiyle ve hiyanetin doğuda kullanılan yöntemlerine oldukça vâkıftı. Onun etkisiyle Raymond'un tavsiyesi reddolundu. Raymond'un ona karşı duyduğu nefret arttı ve Antakya'yı süratle ele geçirmek için yegâne imkân yitirilmiş oldu. Çünkü ilk taarruz en küçük bir başarı elde etmiş olsaydı, sinirleri bozulmaya başlamış olan Yağısıyan ancak pek az direnebilecekti. Taarruzun geri bırakılması onun kendisine güvenini arttırdı.

Bohemund ve dostları için, düşmanla irtibatı sağlıyacak aracılar bulmak güç olmadı. Şehirden kaçmış veya sürülmüş olan hristiyanlar hem kuşatmada, hem de savunmada mevcut olan boşluklar, delikler sayesinde surların içinde kalmış olan akrabalarıyla sıkı bir bağlantı içindeydiler. Haçlılar Antakya içinde olup bitenleri gayet iyi bilmekteydiler.Fakat bu bağlantı her iki cephe için de mevcuttu; çünkü şehir hristiyanlarından bir çoğu ve özellikle Süryânîler, bizans veya frank hâkimiyetinin türk egemenliğine tercih edilebileceğinden şüphe etmekteydiler. Bunlar, haçlı ordugâhında olup bitenler hakkında bilgi vererek Yağısıyan'ın teveccühünü kazanmaya pekâlâ teşneydiler. Yağısıyan bunlar vasıtasiyle, haçlıların taarruza geçmek hususundaki tereddütlerini öğrendi. Çıkış hareketleri yapmaya başladı. Adamları batı kapısından çıkarak, ordugâhın dışında

[5] Albertus Aquensis (III, 38-39, s. 365 vd.) birliklerin yerleştiriliş şeklini verir. *Gesta Francorum* (V, s. 66 vdd.) şehir garnizonunun hareketsizliğini, Raimundus Aguilers (V, s. 242 vd.) ise köprünün inşasını ve Raymond'un ordugâhının kuruluşunu tasvir eder.

[6] Raimundus Aguilers, IV, s. 241.

rastladıkları, yiyecek maddeleri arayan küçük frank birliklerini yakalamaktaydılar. Yağısıyan, Demirköprü'nün öbür tarafında Haleb yolu üzerinde bulunan Hârim (Harenc) garnizonu ile muhaberede bulunuyor ve bunları, taciz edici küçük saldırılarla Frankları arkadan vurmaya teşvik ediyordu. Bu arada o oğlunun Dimaşk'daki görevini başarı ile sonuçlandırmış olduğunu ve kendisini kuşatmadan kurtarmak için bir ordunun yola çıkmış bulunduğunu da haber almıştı [7].

Sonbahar geçip kış gelince, Yağısıyan'ın başlangıçtaki hareketsizliğinden ötürü gerektiğinden fazla emniyet hissetmekten çekinmemiş olan haçlıların cesareti, bazı küçük başarılara rağmen, kırılmaya başladı. Kasım ayı ortalarında Bohemund'un kumanda ettiği bir birlik Hârim garnizonunu müstahkem mevkiinden çıkmaya kandırmış ve son neferine kadar imha etmişti [8]. Hemen hemen aynı günde onüç gemiden oluşan bir ceneviz donanması Süveydiye önünde görünmüş ve haçlılar bu limanı işgal etmişlerdi. Bu donanma, papa Urbanus'un iki yıl önce Cenova şehrine yaptığı davetin geçce kalmış bir cevabı olup insan ve silâh takviyeleri getirmekteydi. Bu donanmanın gelişi haçlılara, artık bundan sonra yurtları ile deniz yolundan bağlantı sağlanmış olduğu hususunda huzur verici bir duygu vermişti. Fakat bütün bu başarılar ordunun iaşesinin doğurduğu güçlükler tarafından karartılmaktaydı. Haçlılar Antakya ovasına indiklerinde burasını yiyecekle dolu bulmuşlardı. Sığır ve koyun çok buldu. Köylülerin anbarları yılın ürünüyle tıkabasaydı. Haçlılar iyi ve bol bol beslenmişler, fakat kış ayları için erzak depo etmeyi ihmal etmişlerdi. Şimdiyse birlikler yiyecek birşeyler bulmak için gittikçe daha uzaklara uzanmak zorunda kalıyor ve bu sebeple de dağlardan inen Türkler tarafından yollarının kesilmesi tehlikesi gittikçe büyüyordu. Baskın yapan kuvvetlerin Antakya'dan Onopnikles suyunun açtığı uçurumlu yoldan yukarı tırmandıkları ve Bohemund'un karargâhının üst tarafında ordugâha dönmek hususunda geç kalan haçlıları gözleyip bunlara saldırdıkları keşfolundu. Bunları karşılamak için haçlı reisleri, tepe üzerinde müstahkem bir kule inşa etmeye ve bu kuleyi nöbetle birbirlerinden devir almaya karar verdiler. Kule çabucak inşa edilerek Malregard (Kemgöz) adını aldı [9].

1097 noelinde ordunun erzak ihtiyatı hemen tamamiyle tükenmişti; civarda da artık hiç bir şey bulmak mümkün değildi. Haçlı reisleri toplanarak, ordunun bir kısmını Bohemund ve Robert de Flandre kumandasında Âsîrmak vâdisi boyunca Hama istikametinde yollamaya ve bunların oradaki köyleri yağmalıyarak ele geçecek bütün yiyecek maddelerini toplayıp getirmelerine karar verdiler. Kuşatma bu arada Raymond ve Le Puy piskoposu tarafından devam ettirilecekti. Godefroi bu sıralarda ciddi şekilde hastalanmış bulunuyordu. Bohemund ve Robert 28 aralıkta yirmibinden bir az fazla bir kuvvetle yola çıktılar. Bunların hareketi derhal Yağısıyan'a ihbar edildi. Yağısıyan bunların yeteri

[7] *Gesta Francorum*, V, 12, s. 68; İbn al-'Adîm, s. 577.

[8] *Gesta Francorum*, ayn. yer, s. 68-70.

[9] *Gesta Francorum, V, 13, s. 70:* Raimundus Aguilers, V, s. 242; Caffaro, *De Liberatione*, s. 50.

kadar uzaklaşmalarını bekledikten sonra bütün kuvvetiyle köprü üzerine bir çıkış yaptı ve ırmağın kuzeyinde, ordugâhlarında bulunan haçlılara saldırdı. Pek muhtemeldir ki, kış yağmurları nehirle şehir arasındaki alçak bölgeyi oturulmaz hale soktuğu zaman Raymond'un birlikleri yerlerini değiştirip buraya taşınmışlardı. Taarruz beklenmedik bir anda yapılmıştı; fakat Raymond'un uyanıklığı durumu kurtardı. Raymond süratle etrafına şövalyelerden bir birlik toplayarak ânî bir şekilde karanlıklar içinde Türklerin üzerine saldırdı. Bunlar geri dönerek köprüden geriye kaçmaya başladılar. Raymond onları o kadar yakından takip ediyordu ki, adamları bir an için köprünün öbür tarafına, kapılar daha kapanamadan, geçebilmek imkânını buldular. Görünüşe göre Raymond, şehrin hücumla zaptolunabileceği hakkındaki kanaatinin doğruluğunu ispat etmek üzereydi ki, süvarisini üzerinden atan bir at ânî olarak geriye doğru koştu ve köprü üzerinde sıkışık bir durumda bulunan şövalyeleri birbirine kattı. Etraf karanlık olduğu için kimse ne olduğunu anlayamadı ve şövalyeler birden paniğe kapıldılar. Bu sefer de şövalyeler Türkler tarafından takip olundukları halde geriye doğru kaçmaya başladılar ve ancak sallardan yapılmış köprü yanında kendilerini toplayabildiler. Türkler bundan sonra şehre döndü. Her iki taraf da büyük kayıplara uğramıştı; fakat haçlı seferinin en gerekli unsurları olan şövalyelerin kayıpları daha büyüktü. Maktul düşenler arasında Adhemar'ın bayraktarı da bulunmaktaydı [10].

Bu arada Bohemund, Robert de Flandre ile birlikte, Antakya'nın nasıl kıl payı farkla rakîbi Raymond'un eline düşmekten kurtulduğunu ve bundan daha önemli olarak da büyük bir müslüman kurtarıcı ordusunun hem de doğruca kendi üzerine doğru yola çıkmış bulunduğunu hatırına getirmiyerek, güneye doğru at sürmekteydi. Dimaşk meliki Dukak, aralık ayının ortalarında, yanında atabeyi Tuğtekin, Yağısıyan'ın oğlu Şems bulunduğu halde kuvvetli bir ordu ile başşehrinden hareket etmişti. Hama yanında, burasının emîri birlikleriyle ona katılmıştı. 30 aralıkta bunlar, haçlı ordusunun burunlarının dibinde bulunduğu haberini aldıkları Şeyzer'de bulunuyorlardı. Hiç durmadan yürüyüşe devam ederek ertesi sabah Albara köyü yanında düşmanla karşılaştılar. Haçlılar habersiz yakalanmış olup, birlikleri Bohemund'un kıtalarından bir mikdar ilerde bulunan Robert etrafının kuşatıldığını gördü. Fakat Bohemund durumu anladı ve müslümanlara, savaşı kazandıklarını sandıkları anda ansızın taarruz etmek gayesiyle birliklerini durdurdu. Onun müdahalesi Robert'i kurtardığı gibi, Dimaşk ordusuna o kadar zayiata maloldu ki, bu ordu Hama'ya doğru geri çekildi. Fakat haçlılar da, savaş meydanını muhafaza etmiş ve fiilen Antakya'nın kurtarılması hareketini önlemiş bulunmalarına rağmen o kadar bîtâp düşmüşlerdi ki, erzak temini harekâtına devam edemediler. Bir iki köyü yağmalayıp bir de cami yaktıktan sonra hemen hemen boş ellerle Antakya karargâhına geri döndüler [11].

[10] Raimundus Aguilers, V, s. 243 vd.; *Gesta Francorum*, VI, 14, s. 74 vdd.

[11] *Gesta Francorum*, V, 13, s. 70-72; Albertus Aquensis, III, 50-51, s. 373 vd.; İbn al-ʿAdīm, s. 580.

Burada arkadaşlarını büyük bir mâneviyat kırıklığı içinde buldular. 29 aralıktaki meş'ûm gece savaşından sonra, ertesi gün, hatta Urfa"da bile hissolunan, şiddetli bir deprem olmuştu; bunun gecesinde de fecri şimâlî (Aurora Borealis) gökyüzünü aydınlattı. Bunu takip eden haftalarda durmadan tufanı andıran yağmurlar yağdı ve hava gittikçe soğudu. Etienne de Blois, Suriye'de gereğinden fazla güneşten nasıl şikâyet edildiğini bir türlü anlıyamıyordu. Tanrı'nın, savaşçılarına gururları, isyan içinde edepsizce yaşayışları ve hırsızlıkları, eşkıyalıkları sebebiyle kızmış olduğu belliydi. Le Puy piskoposu Adhemar üç gün günahlara tövbe orucu tutulmasını emretti; fakat süratle yaklaşan açlık tehlikesi muvacehesinde oruç tutmak zaten bir anlam taşımamaktaydı. Erzak temini için tertip edilmiş olan seferin akamete uğramış olması şimdi bir çok kimse için açlıktan ölmek anlamına geliyordu. Mevcudun yedide biri kısa bir zamanda açlıktan ölüp gitti. Yiyecek aramak üzere her tarafa, Toros silsilesi içlerine kadar elçiler gönderildi. Buradaki Ruben hânedanı hükümdarları ellerinden gelen yardımı yapmaya razı oldular. Amanos dağlarına yerleşmiş olan ermeni keşişleri bir mikdar yiyecek gönderirken, civarda oturan ermeni ve süryânî hristiyanlar da bulabildikleri yenilebilecek her şeyi toplayıp ordugâha getirmekteydiler; fakat bunlar dindaşlarına karşı duydukları acıma hissi ile değil kazanç gayesiyle hareket ediyorlardı. Bir eşek yükü yiyecek maddesi için sekiz bizans altını talep ediyorlardı. Bu ise ancak en zengin askerlerin zorlanarak ödeyebileceği bir fiyattı. Atlar insanlardan daha fazla ıstırap çekmekteydiler; nihayet orduda sadece yediyüzün bir az üstünde at kaldı [12].

Kıbrıs adası cömert bir yardımcı oldu. Le Puy piskoposu, hiç şüphesiz papa Urbanus'un verdiği talimata uygun olarak, doğudaki doğru inançlı kilisenin ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurmaya gayretten hiç ayrılmamıştı; piskopos bunlara, papanın haçlı seferini bunları emri altına almak için bir âlet saydığını iddia eden zihniyeti tamamiyle yalanlayan bir hürmetle muamele ediyordu. Şehir içinde mahpus tutulmakta olan patrik için bu dostluk önce her hangi bir değer ifade etmemekteydi; çünkü Türkler onu zaman zaman bir kafes içine koyup şehir surundan aşağıya sarkıtıyorlardı. Fakat Artuk beyin ölümünden sonra emniyetle yaşama imkânını bulamadığı için makamından ayrılmış olan Kudüs patriği Symeon şimdi Kıbrıs'da bulunmaktaydı. Burası ile bağlantı kurulur kurulmaz Adhemar onunla hemen muhabereye başlamıştı. Symeon, aleyhine kesin ve fakat ılımlı bir dille kaleme alınmış bir yazı yayınlamış olduğu lâtin âdetlerine pek dost değildi, fakat hristiyanlığın yüksek menfaati için batı kilisesi ile işbirliği yapmaya hazırdı. Daha ekim ayında Adhemar ile birlikte batı hristiyanlarına haçlı seferinin durumu hakkında bir haber bülteni göndermişti. Şimdi ordunun ihtiyacını duyar

[12] Anselm de Ribemont, Hagenmeyer (*Die Kreuzzugsbriefe*, s. 157)'deki mektubu (özellikle atlardan bahseder); Etienne de Blois (*ayn. esr.*, s. 150) havanın korkunçluğunu zikreder; Fulcherius Carnotensis (I, xv, 2 -xvi, 6, s. 221-28) de, kabahatin haçlıların günahlarına atfedildiği edebî bir tasvir verir; Raimundus Aguilers (VI, s. 245) fecri şimâlîyi ve orucu zikreder; *Gesta Francorum* (VI, 14, s. 76) yerli karaborsacılar tarafından talep olunan fiyatları verir; Urfalı Mateos (II, CLI, s. 217) ermeni keşiş ve derebeylerinin cömertliklerini belirtir.

duymaz, adanın mahrumiyetine katlanabileceği bütün yiyecek maddelerini ve şarabı Antakya önüne gönderdi [13].

Patriğin gönderdiği yiyecek paketleri ne kadar çok olursa olsun umumî sefaleti gidermek hususunda pek büyük bir iş göremezdi. Açlık tesiriyle askerler ordugâhtan kaçmaya, ya daha zengin bölgelere iltica etmeye ve yahut memleketlerine dönmek üzere yola koyulmaya başladılar. Başlangıçta bu kaçaklar sadece basit yayalar veya ücretli askerler arasından zuhur ediyordu; fakat ocak ayı içinde bir sabah, Pierre l'Hermite'in de yanında Dülger Guillaume olduğu halde kaçmış olduğu anlaşıldı. Guillaume zamanını beyhude bir haçlı seferine feda etmek istemeyen bir mâceraperestti; daha önce de Ispanya'da bir haçlı seferinden kaçmıştı. Fakat Pierre l'Hermite'in neden bu kadar sinir bozukluğuna uğradığı anlaşılır bir keyfiyet değildir. Tankred derhal kaçakların takibine çıkarak bunları zorla ve rezil olmuş şekilde karargâha geri getirdi. Şöhretini muhafaza etmesi gerekli görülen Pierre l'Hermite'e ses çıkarılmadı ve affolundu; fakat Guillaume bütün geceyi Bohemund'un çadırında ayakta geçirmek zorunda kaldı ve ertesi sabah tehditlerle dolu bir tekdire muhatap oldu. Guillaume orduyu Kudüs'e varıncaya kadar bir daha terketmiyeceğine dair yemin etmiş, fakat sonra bu sözünü de tutmamıştır. Pierre l'Hermite'in itibarı çok sarsıldı; fakat o bunu yeniden kazanmak fırsatını yakında bulacaktı [14].

Ordunun sayısı açlık ve kaçaklık yüzünden her gün azalmakta olduğundan Adhemar takviye kuvvetleri gönderilmesi için batıya ısrarla başvurulması gerektiği kanaat ve kararına vardı. Bu müracaatin etkisini arttırmak gayesiyle bunu, muhtemel olarak muvafakatini almış bulunduğu Kudüs patriğinin ağzından kaleme aldı. Bu yazının dili, Adhemar'ın izlediği kilise siyasetine dikkat çekici bir ışık serpmektedir. Patrik bu yazıda batılı müminlere, şimdi doğuda bulunan grek ve lâtin piskoposların reisi sıfatiyle hitap etmektedir. Kendisini *apostolik* olarak takdim ve içtiği haçlı andını yerine getirmeyecek olan her hristiyanı aforoz etmek hakkını haiz olduğunu iddia etmektedir. Bu, bağımsız bir kilise reisinin ağzıdır. Adhemar bu sözleri hiç bir zaman, papanın emri altına almak amacını güttüğü bir kimseye söyletemezdi. Urbanus'un doğu kiliselerini idare hususundaki nihâî gayesi ne olursa olsun, onun *legat*'ı hiç bir suretle papalık makamının üstünlüğünü iddia ve vaazetmemekteydi. Patriğin mektubunun batıda ne gibi akisler uyandırdığını bilmiyoruz [15].

Haçlılar doğudaki ortodoks inançlı kilise büyüklerine karşı gereken hürmeti yerine getirirken, dünyevî yüksek metbûlariyle olan ilişkileri gözle görülecek

[13] Albertus Aquensis, VI, 39, s. 489. Symeon haçlılara nar, "Lübnan sedir ağacı elmaları", domuz yağı ve şarap yollamıştı. Batı kilisesinin haçlı seferinin yürümesinden haberdar edildiği, ekim ayı Antakya tarihli mektupta Symeon ile özellikle "Papa Urbanus"un hristiyan ordusunun başına geçirdiği Adhemar'ın adları verilmektedir (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 141 vd.). Symeon için bk. yukarıda s. 61 ve 81.

[14] *Gesta Francorum*, VI, 15, s. 76-78.

[15] Mektup Hagenmeyer (*ayn. esr.*, s. 146-49) tarafından neşredilmiştir.

şekilde kötüleşmekteydi. Şubat başında imparatorun temsilcisi olan Tatikios birdenbire orduyu terketti. O, haçlı seferine İznik'den itibaren küçük şahsî bir maiyyet, yollara âşinâ rehberler ve kılavuzlar ve istihkâm askerleriyle refakat etmiş ve görünüşe göre haçlı reisleriyle anlaşma havası içinde bulunmuştu. Komana ve Göksün'de haçlılar işgal ettikleri yerleri, evvelce kararlaştırılmış olduğu gibi, ona teslim etmişler, o da imparatora gönderdiği haberlerde haçlıların savaşçılık vasıflarını açık kalplilikle öğmüş, değerlendirmişti. Onun çekilip gitmesi hakkında o zamanlarda muhtelif izah şekilleri ortaya atılmıştır; fakat onun Istanbul'a geldiği zaman yaptığı açıklamaların doğruluğunu reddetmek için hiç bir sebep yoktur. Bu açıklamalara göre, Bohemund, Türklerin Antakya'yı kurtarmak için yeni bir teşebbüse girişikleri haberi etrafa yayıldıktan sonra bir gün onu yanına çağırtmış ve büyük bir gizlilikle, diğer bütün haçlı reislerinin Türkleri imparatorun kışkırttığı fikrinde olduklarını ve bunun intikamını almak üzere onu öldürmeyi kararlaştırdıklarını bildirmişti. Tatikios bu hikâyeye inanmıştı. Gerçekten de ordunun bu zamandaki ruh haleti öylesine kötü idi ki, bütün günahların üstüne yükleneceği bir kurban bulmak pek uygun olurdu. Bundan başka Tatikios, açlığın zayıflattığı ve ümitleri tamamen kırılmış olan birliklerin şimdilik bu büyük müstahkem mevkii düşürmeyi düşünemiyeceklerine emin bulunuyordu. O, şehrin kapılarına hâkim bulunan iki kuleyi işgal ederek Antakya müstahkem kalesini aç bırakmak ve teslime zorlamak tavsiyesinde bulunmuş, fakat bu kabul edilmemişti. Bunun üzerine ikmal ve iaşe işlerini daha iyi bir düzene sokmak için bizans devleti arazisine geri dönmek zorunda olduğunu bildirerek Süveydiye limanından Kıbrıs istikametinde denize açılmıştı. Geri döneceğine rehine olarak adamlarından çoğunu orduda bırakmıştı. Ancak o hareket eder etmez Bohemund'un adamları ordugâhta, onun beklenmekte olan türk taarruzundan alçakça korkarak, yahud da hatta ihanet etmek amaciyle kaçmış olduğu şâyiasını yaydılar. Eğer imparatorun temsilcileri bu kadar namussuzca davranırlarsa, haçlılar artık tabîatiyle imparatorluğa karşı üzerlerine aldıkları yükümlülükten sıyrılmış olurlardı. Diğer bir deyimle: Antakya'nın artık devlete iadesi gerekli değildi [16].

Bohemund bundan hemen sonra, bu sefer artık kendisinin de orduyu terketmeyi düşündüğünü etrafa yaydı. Yurdundaki görevlerini artık daha uzun bir müddet ihmâl edemezdi. Bohemund şimdiye kadar haçlı seferinin askerî

[16] Raimundus Aguilers (V, s. 254-56), Tatikios'un daha sıkı ve tam bir çemberleme teklif ettiğini bildirir: Teklifi kabul edilmedi ve o pek az sonra Misis, Tarsus ve Adana şehirlerini Bohemund'a tevcih ettikten sonra, haince kaçtı. Bu pek ihtimâl dışı hediye, yani bu adı geçen şehirlerin Bohemund'a tevcihi, Bohemund tarafından icat ve ordu içine işâe edilmiş olmalıdır. *Gesta Francorum* (VI, 16, s. 78-80) onun doğrudan doğruya ve ordunun daha iyi beslenmesini sağlamak bahanesiyle, korkusundan kaçmış olduğunu kaydeder. Albertus Aquensis, onun, daha işin başlangıcından beri kaçmak niyetinde olduğu için çadırını ordugâhın tam kenarında kurdurmuş olduğunu ve gerçekten de kaçarken, yeniden döneceğini yalan olarak vaadettiğini bildirmektedir (III, 38, s. 366, IV, 38, s. 416). Tatikios'un şahsî beyanına irca edilmesi gereken Anna Komnena'nın tasviri olayın en iknâ edici versiyonu olup (XI, IV, 3 *II*, s. 20) ben burada bu tasvire uyuyorum.

harekâtında en büyük rollerden birini oynamıştı; bu kritik anda onu kaybetmek ihtimâli, onun da pek güzel hesap ettiği gibi, orduyu büyük endişeye düşürdü. Buna dayanarak Bohemund, eğer kendisine verilecek olursa, Antakya hâkimiyetinin ancak yokluğu dolayısiyle İtalya'da uğrayacağı zararları tazmin edebileceği fikrini etrafına aşılamaya başladı. Diğer reis arkadaşları bu manevrayı yutmadılar; fakat basit ordu mensupları arasında o kendisi için oldukça büyük bir anlayış ve sempati yaratmış oldu [17].

Bu arada Türkler, Antakya'yı kurtarmak üzere yeniden ordu toplamaktaydılar. Dimaşk meliki Dukak vaadettiği yardımı yapamayınca Yağısıyan tekrar önceki metbûu Haleb meliki Rıdvan'a müracaat etti. Rıdvan da bu arada, haçlılara Antakya'ya kadar ilerlemek fırsatını vermiş olan önceki hareketsiz kalışına pişman olmuştu. Yağısıyan yeniden onun yüksek hâkimiyetini tanıyınca, Diyarbekr artuklularından kuzeni Sökman ve kayınpederi Hama emîri tarafından desteklenerek yardım hazırlıklarına girişti. Şubat başında müttefikler yeniden Hârim'i zaptederek haçlı ordugâhına taarruz için orada birleştiler. Haçlı reisleri bunu haber alır almaz Adhemar'ın çadırında bir savaş divanı kurdular. Burada Bohemund, şehirden yapılacak her hangi bir çıkış hareketini önlemek üzere yayaların ordugâhta kalmalarını, bu sırada ancak yediyüzü savaşa girecek durumda olan şövalyelerle ilerlemekte olan müslüman ordusuna ânî bir baskın yapılmasını teklif etti. Onun bu önerisi kabul olundu. 8 şubatta frank şövalyeleri hava kararıktan sonra gizlice sallardan yapılmış olan köprüyü geçerek nehir ile Antakya gölü arasında mevzi aldılar. Buradan, Demirköprü'yü aşmak üzere geçmek zorunda olan Türklere baskın yapmak mümkündü. Sabah hava aydınlanırken Türkler göründüler; derhal ve türk okçu birliklerinin mevzi almalarına vakit bırakmadan haçlıların ön sırası bunların üzerine yürüdü. Mütearrızlar türk ordu kitlesini yarmağa muvaffak olamadılar; şövalyeler geri çekilerek düşmanı kendilerinin seçmiş oldukları, solunda gölün ve sağında nehrin büyük türk kitlelerinin haçlıları kanatlardan kuşatmalarına engel oldukları araziye doğru çektiler. Bu dar alanda şövalyeler bu sefer bütün güçleriyle ikinci defa taarruza geçtiler. Bu darbenin ağırlığı altında hafif teçhizatlı türk kuvvetleri ezildi, kaçmaya başladı ve arkadan gelenleri de birbirine kattı. Pek kısa bir süre içinde Rıdvan'ın ordusu tamamiyle dağılmış olarak Haleb yoluna dökülmüş bulunuyordu. Bunlar Hârim yanından geçerken oradaki garnizon da kaçanlara katılarak şehri hristiyan ahaliye bıraktı, bunlar da şehri haçlılara geri verdiler.

Haçlı süvarileri bu dramatik zaferi kazanırken, yaya gücü de ağır bir svaş vermekteydi. Yağısıyan bütün kuvvetiyle haçlı ordugâhına bir çıkış hareketi yapmış ve haçlı kuvvetleri kayıplara uğrayarak geri çekilmeye başlamışlardı ki, öğleden sonra muzaffer atlıların yaklaştığı görüldü. Bunların görünüşü üzerine Yağısıyan kurtarıcı ordunun bozulmuş olduğunu anladı ve askerlerini tekrar surların gerisine dönmeye çağırdı [18].

[17] Raimundus Aguilers, V, s. 254-256.

[18] *Gesta Francorum*, VI, 17, s. 80-86; Raimundus Aguilers, VII, s. 246-48.

Antakya'yı kuşatmadan kurtarmak üzere gelen bu ikinci ordu üzerinde kazanılan zafer her ne kadar haçlıların kendilerine güvenini güçlendirmiş idiyse de durumlarını düzeltmemişti. Süveydiye limanına ikmâl ve iaşe maddelerinin gelmeye başlamasına rağmen yiyecek içecek hâlâ yetersizdi. Limana gelen maddeler başlıca patrik Symeon'un ve belki de hizmeti takdir edilmemiş olan Tatikios'un, ellerine geçen her şeyi toplamaya çabaladıkları Kıbrıs'dan gelmekteydi. Fakat deniz kıyısına giden yol, şehirden gizlice çıkıp küçükçe kervanlara pusu kurarak bunları soyan müslüman çeteleri tarafından tamamiyle emniyetsiz bir hale getirildiği gibi, Antakya da hâlâ kontrol altına alınamamış olan Aziz Georgius kapısı ve müstahkem köprü yoluyla yardım ve takviye malzemesi almaya devam ediyordu. Köprüyü kontrol altına ve böylece Süveydiye'den gelen yolu emniyete almak için Raymond nehrin kuzey kıyısına yakın bir yerde bir nöbetçi kulesi inşa edilmesini önerdi. Bununla beraber inşaat malzemesi ve gerekli taşın azlığı yüzünden bu plân geri bırakıldı. 4 mart tarihinde, efradı İngilizlerden müteşekkil bir filo, aforoz edilmiş ingiliz velîahdi Edgar Atheling kumandasında Süveydiye'ye vasıl oldu. Bu filo İtalya'dan hacılar getirmekle beraber Istanbul'a da uğramış ve burada Edgar filoya katılarak imparatorun hizmetine girmişti. Istanbul'da gemilere kuşatma malzemesi ve bunları kullanmasını bilen uzman işçiler yüklenmişti; bunlar şimdi tam zamanında buraya gelmiş bulunuyorlardı. Bütün bunların imparator tarafından sağlanmış olduğu vâkıasına gelince bu, haçlılar tarafından görmezlikten gelindi.

Gemilerin limana geldikleri haberi üzerine, her ikisi de diğerini yalnız bırakmaya güvenemiyen Raymond ve Bohemund beraberce yola düzüldüler. Amaçları gemilerin yolcuları arasından kendilerine mümkün olan en büyük sayıda ücretli asker toplamak ve malzeme ile uzman işçilere Antakya yolunda refakat etmek idi. Bunlar 6 martta ağır surette yüklü olarak Süveydiye'den geri dönerlerken şehirden gizlice çıkmış olan bir müslüman müfrezesinin kurduğu pusuya düştüler. Haçlı reislerinin adamları baskına uğrayınca paniğe kapılarak kaçmaya başladılar ve bütün yüklerini düşmanlarına bıraktılar. Öteye beriye dağılan haçlılardan bir kaçı karargâha vararak Raymond ve Bohemund'un kılıçtan geçirilmiş olduğu şâyiasını her tarafa yaydılar. Bu haber üzerine Godefroi, yola çıkıp bozguna uğrayan birlikleri kurtarmaya hazırlanırken Türkler, şimdi ganimet yüklü olarak dönmekte olan baskın müfrezelerinin şehir kapılarına varıncaya kadar himayesini sağlamak üzere şehirden ânî bir çıkış hareketi yaptılar. Silâhlarını kuşanmış olup deniz istikametinde yola çıkmak üzere bulunan Godefroi'nın adamları, Raymond ve Bohemund hiç beklenmedik bir anda, yanlarında kalmış kuvvetlerle yetişinceye kadar müslüman hücumuna dayanabildiler. İki haçlı reisinin yanındaki kuvvetler, ne kadar zayıf olurlarsa olsunlar, yine de Godefroi'ya Türkleri şehre doğru püskürtmek imkânını verdiler. Bundan sonra haçlı reisleri, baskın yapan müslüman müfrezesini dönüşü esnasında ele geçirmek için birleştiler. Taktikleri tam bir başarıya ulaştı. Ağır yükleri yüzünden çabuk hareket edemiyen müfreze sıkıştırılarak, köprüden geçebilmek için mücadele ederken son neferine kadar kılıçtan geçirildi. Değerli

inşaat malzemesi bu suretle kurtarılmış oldu. Rivayete göre bu arada binbeşyüz Türk öldürülmüş, bir çokları da nehri yüzerek geçmeye çalışırken boğulmuştu. Ölenler arasında dokuz da emîr bulunmaktaydı. Aynı geçe içinde şehir garnizonundan bir kısmı şehitleri ırmağın kuzey kıyısında bulunan müslüman kabristanına defnetmek için gizlice şehirden çıktı. Haçlılar bunun farkına varmakla beraber, onlara engel olacak bir harekette bulunmadılar; fakat ertesi sabah, altın ve gümüş eşyalarını ele geçirmek için ölüleri topraktan çıkardılar [19].

Haçlıların bu zaferi Antakya'nın artık tamamiyle kuşatılması sonucunu verdi. Yeni inşaat malzemesi ve işçilerin yardımiyle, müstahkem köprüye girişi kontrol altına alması plânlanmış olan kule bina edildi. Kule müslüman mezarlığı yanında bulunan bir mescide ek olarak yapıldı ve resmî olarak da, cami karşılığında eski fransızcada kullanılan bir sözcükten türev olarak La Mahomerie tesmiye olundu; fakat sonra reisler bu kulenin kimin muhafazasına verilmesi hususunu müzakere ederken, bu fikri ortaya atmış olan Raymond, kulenin kendisine verilmesini istedi. Kule bundan sonra herkes tarafından Raymond kulesi olarak adlandırıldı. Kulenin inşası 19 martta ikmâl olunmuştu. Köprü kapısına girişi kapamak suretiyle kısa zamanda kıymetini ispat etmiş oldu. Bununla beraber, Aziz Georgius kapısı hâlâ açıktı. Bu son kapıyı da kontrol altına almak için, onun karşısındaki tepede mevcut eski bir manastıra da bir kule yapılması kararlaştırıldı. Bu kulenin inşası da nisan ayı içinde bitirilerek, iaşe masrafı üçyüz mark tahsisatiyle birlikte Tankred'e teslim olundu. Artık bundan sonra hiç bir iaşe kervanı şehre giremiyeceği gibi, şehir halkı da, alışmış oldukları gibi sürülerini surlar dışında otlatamaz oldu. Her ne kadar münferit çeteler hâlâ Silpios dağı cihetinden surlardan dışarı çıkmağa veya gayet dar olan Demirkapıdan dışarı sızmaya muvaffak oluyorlardıysa da, büyük çapta çıkış hareketi yapmak imkânı kalmamıştı. Bu suretle şehir garnizonu açlık çekmeye başlarken, haçlıların iaşe ve ikmâl hususlarında duydukları endişeler bir az olsun hafiflemiş bulunuyordu. Yumuşak ilkbahar havası, Türklerin pususuna düşmeden yiyecek aramak üzere etrafa dağılabilmek imkânı ve mallarını şimdiye kadar yüksek fiyatla şehir garnizonuna satmış olan tâcirlerin hristiyan ordugâhı ile

[19] *Gesta Francorum*, VII, 18, s. 88-96; Raimundus Aguilers, VII-VIII, s. 248 vd.; Albertus Aquensis, III, 53-55, s. 383-86; Etienne de Blois'nın mektubu (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 151 vd.); Anselm de Ribemont'un mektubu (*ayn. esr.*, s. 158 vd.); Lucca ruhânîlerinin mektubunda (*ayn. esr.*, s. 165 vdd.) Lucca'lı Bruno adında ve ingiliz filosu ile seyahat eden bir şahsın tam bu sırada Süveydiye'ye varmış olduğu bildiriliyor. David (*Robert Curthose*, s. 236 vd.), Edgar Atheling'in, 1097 sonbaharında henüz İskoçya'da bulunduğu ve bu filoda bulunması için İngiltere'yi bu tarihten önce terketmiş olması gerektiği mülâhazasiyle, adı geçen deniz kuvvetinde bulunmuş olmasını şüphe ile karşılıyor. Ancak bu filo büyük bir kesinlikle İngiltere'yi çok daha önceden terketmiş ve İmparatorun emri altına girmiş olarak Akdenizde dolaşan ingiliz vareglerinden terekküp etmekteydi (bk. aşağıda s. 196). Edgar, pekâlâ süratle Istanbul'a gelip geçici olarak imparatorun hizmetine girmiş ve filoya katılmış olabilir. Ordericus Vitalis (XX, 11, *IV*, s. 70-72) kesin olarak onun filoda bulunduğunu ve kuşatma sırasında Lâzikiye'yi zaptetmiş olduğunu bildirmektedir; halbuki William of Malmesbury (II, s. 310) Lâzikiye'nin zaptını zaman bakımından bir az daha sonraya vazetmiştir (bk. aşağıda s. 196).

ticaret yapmak hususunda göstermeye başladıkları iyi niyet.. Bütün bunlar daha çok erzakın gelmesine sebep oluyor ve Frankların moralini yükseltiyordu. Tankred, kulesinin inşasından hemen sonra, suriyeli ve ermeni hristiyan tacirler tarafından bu tarafa getirilen ve Yağısıyan'a teslim edilecek olan çok büyük bir yiyecek maddesi kervanını ele geçirmişti. Bu türden başarılar haçlılarda, Antakya'nın artık aç bırakılarak teslime zorlanabileceği ümitlerini uyandırıyordu. Tabîatiyle bunun çabuk olması gerekiyordu; çünkü Musul hâkimi korkunç Kürboğa kuvvetlerini toplamaya başlamıştı [20].

İmparator Aleksios haçlılara, daha bunlar Istanbul'da iken, mısır Fâtımîleriyle her hangi bir anlaşmaya varmalarını tavsiye etmişti. Fâtımîler Türklerin inatçı düşmanları idiler; hristiyan tebalarına karşı hoşgörülü olup, hristiyan devletleriyle müzakerelere girişmeye her zaman hazır bulunmuşlardı. Haçlılar imparatorun bu tavsiyesine her halde uymamış olmalıdırlar; fakat ilkbahar başlangıcında Antakya önündeki ordugâha küçük yaştaki halife el-Müsta'lî'nin kudretli veziri el-Efdal'in gönderdiği bir mısır elçi heyeti geldi. Vezirin haçlılara selçuklu devletinin aralarında taksimini teklif ettiği anlaşılıyor; Franklar kuzey Suriye'yi, Mısırlılar Filistin'i alacaklardı. El-Efdal anlaşıldığına göre haçlıları sadece imparatorun ücretli askerleri addediyor ve buna dayanarak, bu şekilde bir taksimin türk istilâsından önceki duruma dönülmesini sağlıyacağı cihetle, bunlar tarafından hiç itirazsız kabul edilmesi gerektiğini sanıyordu. Batılı reisler elçilere iyi bir kabul gösterdiler, fakat belirli bir anlaşmaya yanaşmadılar. Mısırlılar ordugâhta bir kaç hafta kaldıktan sonra nihayet küçük bir frank elçi heyeti refakatinde ve 6 mart savaşında elde edilen ganimetten ayrılmış hediyelerle yüklü olarak yurtlarına döndüler. Müzakereler haçlıların dikkat nazarlarını, muhtelif müslüman devletleri arasında yapılacak entrikalardan elde edilmesi mümkün faydalar üzerine çevirmişti. Bunlar dinî mülâhazaları bir tarafa bırakarak, Kürboğa'nın hazırlıkları haberi üzerine Dimaşk hükümdarı Dukak'a bir elçi heyeti gönderip, onun ülkesine karşı hiç bir kasıtları olmadığını temin etmek suretiyle tarafsız kalmasını talep ettiler. Kardeşi Haleb hükümdarı Rıdvan'ı başdüşmanı sayan ve onun tarafsızlığa dönmüş olduğunu müşahede eden Dukak haçlıların arzularını kabul etmedi [21].

Mayıs başında Kürboğa'nın yürüyüşe geçtiği öğrenildi. Kendi birliklerinden başka Bağdad ve İran sultanları ve kuzey Elcezire hükümdarı olan Artukoğulları

[20] *Gesta Francorum*, VII, 18, VIII, 19, s. 88, 96-98; Raimundus Aguilers, VIII, s. 249 vd.; Anselm de Ribemont'un mektubu (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 158 vd.); Lucca ruhânîlerinin mektubu (*ayn. esr.*, s. 166).

[21] *Historia Belli Sacri (Tudebodus Imitatus)*'ye göre (s. 181) haçlılar Aleksios'un tavsiyesiyle, daha İznik'de iken Mısır'a bir elçi heyeti göndermişlerdi. Verilen elçi listesi güvene lâyık değildir; bunlar belki de Antakya'dan gönderilen elçi heyetini teşkil etmişlerdir. Bununla beraber imparatorun tavsiyesinin hatırlanmış olması muhtemeldir. Antakya'ya gelen mısır elçi heyeti şunlar tarafından zikredilir: Raimundus Aguilers, VII, s. 247; Etienne de Blois (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 151), Anselm de Ribemont (*ayn. esr.*, s. 160) ve *Gesta Francorum*, VI, 17, s. 86, VII, 19, s. 96. İbn al-Aṯīr (s. 193) haçlıların Dukak ile müzakerelerini zikreder.

onun emrine birlikler vermişlerdi; Dukak ona katılmak için sabırsızlıkla bekliyordu. Antakya'da ise Yağısıyan, çok müşkil durumda olmasına rağmen, hâlâ dayanmaktaydı. Haçlıların sinirleri gittikçe gerilmekteydi. Bunlar daha önceden şehri zaptedemedikleri takdirde şehir garnizonu ve muazzam kurtarma ordusu arasında ezileceklerini biliyorlardı. İmparator Aleksios bu sıralarda Anadolu'da seferdeydi. Onları kurtarmak üzere süratle Antakya'ya doğru gelmesi için ümitsiz bir yardım ricası ulaştırıldı. Antakya'yı kendi eline geçirmeye kararlı olan Bohemund'un endişe etmekte özellikle hakkı vardı. Eğer imparator Antakya'nın düşmesinden önce gelir veya Kürboğa sadece imparatorun yardımı sayesinde mağlûp edilirse, şehri imparatorluğa geri vermemek mümkün olamazdı. Haçlı reislerinin çoğunluğu şehri Bohemund'a bırakmaya hazırdı; fakat muhtemelen Le Puy piskoposu tarafından desteklenmekte olan Raymond de Toulouse buna bir türlü razı olmuyordu. Raymond'un bu şekilde hareketinin sebepleri çok tartışılmıştır. Raymond bütün haçlı reisleri arasında resmî bir yeminle imparatora bağlı olmayan yegâne kimseydi; fakat buna rağmen Istanbul'u terkederken imparatorla iyi bir anlaşma havası içinde bulunmuştu. Haçlı seferinin askerî idaresinde baş rakîbi olan Bohemund'dan nefret ediyor, ona itimad etmiyordu. Onun ve papanın *legat*'ı Le Puy piskoposunun, eğer edilen yemin geçerli değilse sadece, mümessili Adhemar olan kilisenin her hangi bir kimseye ülkeler bahşetmeye hakkı olduğu düşüncesinde bulundukları tahmin olunabilir. Bir çok münakaşalardan ve çevrilen entrikalardan sonra nihayet bir anlaşmaya varıldı. Eğer Bohemund'un birlikleri şehre ilk olarak girer ve imparator da gelmiyecek olursa şehir Bohemund'a teslim olunacaktı. Raymond bu anlaşmaya karşı bile bazı itirazlarda bulunda ise de, Bohemund durumdan memnun olmak için yeterli sebebe malik bulunuyordu [22].

Kürboğa'nın kendiliğinden içine düştüğü yanlış hesap haçlı seferine geniş bir nefes alma imkânı verdi. Kürboğa, sağ kanadını tehdit edebilecek durumda olan bir frank ordusu Urfa'da bulunduğu müddetçe Antakya'ya doğru ilerlemek istemiyordu. O, Baudouin'in taarruz edemiyecek kadar zayıf, fakat büyük kalesi içinde kolayca ortadan kaldırılamıyacak kadar güçlü olduğunu anlayamamıştı. Kürboğa, sarfedilen çabanın ve kaybolan zamanın bu işe değmiyeceğini anlayıncaya kadar, mayısın son üç haftası boyunca Urfa önünde durup, boşuna yere surlara saldırdı [23].

Bu üç hafta içindeyse Bohemund yorulmak bilmez bir gayretle işbaşındaydı. Bilinmeyen bir tarihte Antakya'daki subaylardan Fîruz adında birisiyle bağlantı kurmuştu. Fîruz anlaşılan, Yağısıyan idaresinde önemli mevkie çıkmış olan bir ermeni dönmesiydi. Dıştan bakılınca sureti haktan görünmekle beraber, kısa bir müddet önce erzak istifçiliği yaptığı için kendisini para cezasına çarptırmış olan

[22] *Gesta Francorum* (VIII, 19, s. 100-102)'un verdiği bilgi Anna Komnena (XI, IV, 4, *III*, s. 21) tarafından teyid ediliyor. Willermus Tyrensis (V, 17, 1, s. 220 vd.)'in tasviri Raymond'un aksine olan düşünceyi yansıtmaktadır.

[23] Bk. yukarıda s. 162 ve aynı sahifede 20 no. lu notta verilen kaynaklar.

efendisine kızmaktaydı. Ayrıca bir zamanki dindaşlariyle bağlantısını muhafaza etmişti. Bunlar vasıtasiyle Bohemund ile bir anlaşma yaparak şehri satmaya hazır olduğunu bildirdi. Bu anlaşma gayetle gizli tutuldu. Bohemund bunu kimseye açıklamadı. Aksine, elde edeceği başarının değerini daha da yükseltmek için, alenen ve ısrarla, belirmekte olan tehlikelere işaret etmekte devam etti [24].

Bohemund'un propagandası istediğinden daha başarılı oldu. Mayıs sonunda Kürboğa, Urfa'nın neticesiz kuşatmasından vazgeçerek Antakya üzerine yürüyüşe başladı. Onun yaklaşması haçlı karargâhını paniğe düşürdü. Orduyu terkedip kaçanların sayısı o kadar kabardı ki, bunları geri getirmeye uğraşmanın hiç bir anlamı kalmadı. Nihayet 2 haziranda kuzey Fransızlarından büyük bir grup Etienne de Blois kumandasında İskenderun'a doğru yola koyuldu. Etienne'in neşeli bir haleti ruhiye içinde karısına mektup yazarak kuşatmanın zorluklarından ve fakat 6 marttaki muzafferane savaştan ve ordu içinde bizzat kendisinin haiz olduğu önemden ısrarla bahsetmesinin üzerinden ancak iki ay geçmiş bulunuyordu. Şimdi ise, şehir hâlâ zaptolunamadığı ve Kürboğa'nın güçlü ordusunun gelip çatmış olduğu bu durumda kurbanlık koyun gibi, başlaması muhakkak olan katliâmı beklemek onun gözünde delilikten başka bir şey değildi. Aslında hiç bir zaman büyük bir savaşçı olmamıştı; böylelikle hiç olmazsa hayatta kalacak ve ileride yeniden silâha davranmak imkânını bulacaktı. Bütün haçlı reisleri arasında imparatora en fazla hayran olan Etienne idi. O çekip giderken Bohemund her halde gülümsemiş olacaktır; Etienne'in kaçışının kendi işine ne kadar faydalı olacağını bilemezdi ki [25].

[24] *Gesta Francorum*, VIII, 20, s. 100. Müellif onu "Pirrus" olarak adlandırmakta ve türk olduğunu söylemektedir. Anna Komnena (XI, IV, 2, *II*, s. 19) onu "Ermeninin biri" olarak verir. Radulphus Cadomensis (LXII, s. 651 vd.) onu "zengin bir Ermeni" addeder. Urfalı Mateos (II, CIV, s. 222) onun milliyetini vermeden "şehrin esas ahalisinden" olduğunu zikreder. Raimundus Aguilers (VIII, s. 251), her halde bir hristiyan dönme anlamına gelecek olan "quidam de Turcatis" tesmiye etmektedir. Arap kaynakları. İbn al-'Adîm (s. 581 vd.) ve İbn al-Aşîr (s. 193) bir milliyet zikretmiyorlar. İbn al-Aşîr onu Fîrûz olarak adlandırır. İbn al-'Adîm onun "zarrâd" adiyle maruf bir demirci, silâh yapımcısı ve Yağısıyan tarafından istiğçilik yüzünden cezalandırılmış olduğunu bildirmektedir. Anlaşıldığına göre arapça kaynaklara dayanan Willermus Tyrensis (V, 11, 1, s. 212 vd.) onun "*Benû Zarra-quod in lingua latina interpretatur filii loricatoris*" loncasına mensup olduğunu kaydetmiştir. İyi bir aileye mensuptu. Willermus Tyrensis'in eski fransızca tercümesi onun bir "Hermin", yani ermeni olduğunu ilâve etmiştir.

[25] Fulcherius Carnotensis (I, XVI, 7, s. 226) Etienne'in dönüşünün Antakya'nın düşmesinden bir gün önce, yani 2 haziranda vukubulduğunu bildirmektedir. Fulcherius bunu teessüfle kaydetmiş, fakat onun korkaklığına hamletmemiştir. *Gesta Francorum* (IX, 17, s. 140) onun, bu kaçışına özür olarak hastalığını göstermiş olduğunu kaydeder. Raimundus Aguilers (XI, s. 248), sebep olarak, umumî intibâ ve kanaati aksettirdiği anlaşılan, korkaklığı göstermiştir. Guibertus Novigenti (XXV, s. 199 vd.) kendisini ona mazeret bulmaya zorunlu hissetmiştir. Etienne de Blois, *Gesta Francorum* (ayn. yer)'a göre ordunun "*ductor*"luğuna seçilmişti; Raimund Aguilers (ayn. yer) buna "*dictator*" demekte, Etienne de Blois ise mektubunda (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 149) "*dominus atque omnium actuum provisor atque gubernator*" seçildiğini yazmaktadır. O, askerî harekât esnasında hiç bir zaman idareyi eline almadığı, aksine haçlı reisleri üzerinde her hangi siyasî bir otoriteye sahip kimse Adhemar olduğu için, bu kayıtlar onun haçlı seferinin başkumandanı veya siyasî başkanı seçildiği anlamına kesinlikle gelmez. Binaenaleyh Etienne ordunun idarî işleri ile görevlendirilmiş ve işaenin organizasyonundan sorumlu

Etienne de Blois hareketini sadece bir kaç saatçik geciktirmiş olsaydı, başka türlü düşünmek imkânını bulacaktı. Onun hareketi gününde Fîruz, ihanete hazır bulunduğu haberiyle oğlunu Bohemund'a göndermişti. Sonradan çıkan bazı rivayetler, onun bundan önceki geceye kadar hıyanet hususunda tereddüt ettiğini, ancak karısının kendisini türk arkadaşlarından birisiyle aldattığını keşfedince hıyanete karar verdiğini iddia etmişlerdir. Kendisi bu sırada "İki kız kardeş" kulesine ve buna dayanan ve Tankred'in kulesine karşı olan sur kesimine kumanda etmekteydi. Bundan dolayı Bohemund'dan haçlı ordusunu o gün öğleden sonra toplayıp, sanki Kürboğa'ya karşı gidiyormuş gibi doğuya doğru götürmesini talep etti. Birlikler karanlık basınca batı surlarına yaklaşacak, hücum merdivenlerini dayayıp Fîruz'un bekleyeceği kuleye tırmanacaklardı. Eğer Bohemund bu plânla mutabık ise Fîruz, her şeyin hazır olduğunu bildirmek üzere ve rehine olarak geceleyin oğlunu onun yanına gönderecekti.

Bohemund onun tavsiyesine uydu. Gün sonuna yaklaşırken kendi yaya askerlerinden Male Couronne adında birisini çığırtkan olarak karargâha gönderip, ordunun güneşin batışı zamanında düşman arazisine bir baskın için hazırlanmasını ilân ettirdi. Bundan sonra en önemli reisleri, Adhemar, Raymond, Godefroi ve Robert de Flandre'ı yanına çağırtarak onlara ilk defa açıldı: "Bu gece, Tanrı bize yardım edecek olursa, Antakya bize teslim edilecek" dedi. Raymond, kıskançlık duymuş olsa bile bir şey söylemedi. Bütün diğer reisler gibi bu teşebbüsün başarıya ulaşması için Bohemund'a sadıkane destek oldu.

Güneş batarken haçlı ordusu doğuya doğru harekete geçti; şövalyeler atları üzerinde, şehrin önündeki vâdiden yukarıya çıkıyor, yaya savaşçılarsa dağ patikalarından binbir eziyetle onları takip ediyorlardı. Şehirdeki Türkler onların gittiğini görünce, sâkin bir gece geçirmek ümidiyle dikkatlerini azalttılar. Gece yarısı bütün haçlı ordusuna, geri dönerek şehrin batı ve kuzey surları üzerine yürümesi emredildi. Şafaktan bir az önce Bohemund'un birlikleri "İki kız kardeş" kulesi önüne varmış bulunuyorlardı. Kuleye bir merdiven dayandı; Foulque de Chartres kumandasında altmış şövalye birbiri arkasından merdivene tırmandı. Bunlar yukarıda surun üst tarafında bulunan bir pencereden Fîruz'un korku içinde kendilerini beklediği bir odaya girdiler. Odaya girenlerin sayısı Fîruz'a az görünmüştü. Rumca: "Eyvah pek az Frank var" diye bağırarak, Bomemund'un nerede olduğunu sordu. Korkusu aslında anlamsızdı. Şövalyeler bu kuleden hareketle, yine Fîruz'un emrinde bulunan diğer iki kuleyi de ele geçirdiler. Bu suretle dışarıda bekleyenler, bu kuleler arasında bulunan sur kesimine merdivenlerini dayamak imkânını buldular. İtalyan Normanlarından bir savaşçı da Bohemund'a koşarak şehre girmesinin zamanı geldiğini bildirdi. Sura tırmandığı merdiven onun arkasından kırıldı, fakat bir kaç savaşçı surlar üzerinde koşup türk muhafızları içinde bulundukları kulelerde basarken, diğerleri de şehre inip halktan hristiyan olanları uyandırıp onların yardımiyle Aziz Georgius ve büyük köprü kapısını açtılar. Ordunun büyük kısmı bunların önünde beklemekteydi. Bunlar kapılardan içeriye girmeye başladılar ve ancak zayıf bir

direnişle karşılaştılar. Şehrin Rum ve Ermenileri onlarla işbirliği yapmakta ve ellerine geçirdikleri Türkü, ister kadın, ister çocuk olsun öldürmekteydiler. Bu öldürülenler arasında bizzat Fîruz'un kardeşi de vardı. Karışıklık içinde bir çok hristiyan da ölüp gitti. Kargaşalığın gürültüsü ile uyanan Yağısıyan her şeyin kaybolduğunu derhal anladı. Şahsî muhafız kuvveti ile atlara binip uçurum yukarı Demirkapı'ya ve oradan da dağlık araziye kaçtı. Oğlu Şemsüddevle ise soğukkanlılığını kaybetmedi. Acele olarak etrafına toplayabildiği kuvvetlerle yukarıdaki içkale yolunu, Franklar yetişmeden, zorla açtı. Bohemund onu süratle takip ettiyse de içkaleye girmesini önleyemedi. Bohemund çıkabildiği en yüksek noktaya erguvânî renkteki sancağını dikti. Buradan yeni doğan güneşin ışığında bu sancağın arzettiği manzara, aşağıda bulunan haçlılar için, şehre girerlerken, sevinçli bir selâm gibiydi.

Bohemund etrafına yeter sayıda adam toplayınca içkaleye şiddetli ve ciddi bir taarruz yaptı. Fakat geri püskürtüldüğü gibi, bizzat yaralandı. Bunun üzerine o bir ermeni köylüsünün kendisine getirdiği Yağısıyan'ın başı ile teselli ararken, adamları daha hoşa giden bir uğraşı, yağma ve tahriple meşgul olmayı daha yararlı buldular. Yağısıyan, kaçışı sırasında, bir dağ patikasında atından düşmüş, refakatindekiler tarafından kendi haline bırakılmıştı. Yorgun ve yarı baygın yatarken kendisini görüp tanıyan Ermeniler onu derhal öldürmüşlerdi. Bu Ermenilerden birisi onun kesik başını Bohemund'a getirmek suretiyle yüklüce bir mükâfata konmuştu; diğerleri ise Yağısıyan'ın kemerini ve eğri kılıç kılıfını beheri altmışar bizans altınına sattılar.

3 haziranda akşam olurken Antakya'da canlı hiç bir Türk kalmamış bulunuyordu. Frankların hiç bir zaman girmemiş oldukları civar köylerden bile, türk ahali Kürboğa'nın himayesine sığınmak üzere kaçmışlardı. Antakya ahalisinin evleri, ister hristiyan, ister müslüman evi olsun, tamamiyle yağma edildi. Bunların içinde bulunan silâhlar ve değerli eşya ya dört bir tarafa dağıldı, ya da tahrip edildi. Şehrin sokaklarında, hepsi de bu sıcak yaz gününde süratle tefessüh eden cesetlere rastlamadan bir adım atmak mümkün değildi. Ama her şeye rağmen, Antakya yine bir hristiyan şehri olmuştu [26].

[26] Antakya'nın zaptının en canlı tasviri, Bohemund'un içkaleyi almak üzere yaptığı beyhude teşebbüsü meskût geçmiş olmasına rağmen *Gesta Francorum* (VIII, 20, s. 100-10) vermektedir. Bohemund'un beyhude gayretini tasvirine ekleyen Raimundus Aguilers (IX, s. 251-53) şehre giren ilk şövalyenin Foulque de Chartres olduğunu bildirir. Radulphus Cadomensis onu Gouel de Chartres tesmiye etmektedir. Fulcherius Carnotensis (I, 1-VIII, s. 230-33) daha kısa bir tasvir vermiştir. Willermus Tyrensis'in tasviri (V, 18-23, *I*, kısım 1, s. 222 vd.) uzun olmakla beraber güvene lâyık olmayan tafsilâtla doludur. Firuz'un karısı ile ilgili hikâyeyi o verir. İbn al-Aşîr (s. 193) Yağısıyan'ın kaçışını ve ölümünü bildirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLILAR ANTAKYA'DA

"Ellerini onunla barış içinde bulunanlara uzatıp ahdini bozuyorlar."
Mezâmîr LV, 21

Antakya'nın zaptı bütün hristiyanlığın kalbini sevinçle dolduran bir başarıydı. Fakat ilk çoşkunluk geçip de haçlılar durumlarını soğukkanlılıkla gözden geçirince, önceki durumlarından pek de daha iyi bir halde bulunmadıklarının farkına vardılar. Şüphesiz bazı üstünlükler sağlamışlardı; bir kere savaş esnasında zarar görmeyen ve Kürboğa'ya karşı kendilerini koruyacak olan şehir tahkimatı ellerindeydi. Bütün hastalıklara ve ordudan kaçmalara rağmen hâlâ oldukça büyük olan savaş dışı ağırlıkları şimdi barınacak yer bulmuş olup, orduğâhta olduğu gibi yük teşkil etmiyorlardı. Şehirde bulunan türk ordusu hemen hemen tamamiyle imha edilmiş olup artık sürekli tehdit edici bir varlık olmaktan uzaktı. Fakat surların çok uzun olan cephesi savunma bakımından, haçlıların şimdiki halde sağlıyabileceğinden çok daha büyük kuvvetlere ihtiyaç gösteriyordu. İçkale de alınamamış olup etrafının kuvvetlerle çevrilmesi gerekmişti. İçkale garnizonu her ne kadar hücuma geçemiyecek kadar zayıf idiyse de, bulunduğu yüksek mevkiden şehrin içindeki en küçük harekâtı bile görebilecek, takip edebilecek durumdaydı. Ayrıca bu garnizonun Kürboğa ile bağlantı kurmasının önüne geçmek de mümkün değildi. Haçlılar şehirde umdukları kadar yiyecek maddesi bulamamışlardı. Taşkın hareketleri yüzünden şehrin refah ve servetinin büyük bir kısmını mahvetmişlerdi. Gerçekte müslüman ahaliyi öldürmüşlerdi, fakat yerli hristiyanlara da güvenemiyorlardı. Hele özellikle Süryânîler önceleri de ihanette bulunmuşlardı ve Lâtinlere pek sempati duymamaktaydılar. Bunların sadakatsizliği, şehri savunacak bir ordu için, dışarıdaki bir ordu için olduğundan çok daha fazla zararlıydı. Bundan başka kazanılan zafer, bütün alâmetlere göre haçlı seferini parçalamak istidadını gösteren bir probleme cevap verilmesi hususunu acele hale getirmişti: Şehir kime teslim olunacaktı?

Bununla beraber şehrin geleceği ile uğraşılacak, bu hususta tartışmalara girişilecek zaman da değildi. Kürboğa yoldaydı. Şehir vukubulacak taarruza karşı savunulmalıydı. Bohemund, plânı ne olursa olsun, arkadaşlarının yardımı olmadan surları koruyacak kadar kuvvete sahip değildi. Müdafaaya herkesin katılması gerekliydi. Haçlı reislerinden her biri sur kesimlerinden birisini üstlendi. Ordunun en acele yapacağı iş, şehri temizlemek ve kokmaya başlayan cesetler

salgın hastalık doğurmadan bütün ölüleri süratle gömmekti. Askerler bu işle uğraşırken Le Puy piskoposu Adhemar, Aziz Petrus katedralini ve Türkler tarafından kirletilmiş diğer kiliseleri temizleterek hristiyan ibadetine açtı. Patrik Ioannes zındandan çıkarılıp tekrar tahtına oturtuldu. Ioannes Bizanslı olup lâtin kilise âdetlerinin aleyhindeydi; fakat o kendisini henüz tamamiyle Roma kilisesine mensup hisseden bir cemaatin meşrû patriğiydi. Adhemar gerek bu meşrûluk, gerekse yerli halkın hissiyatı aleyhine bir tutum yaratmayı aklına bile getirmiyordu. Haçlı şövalyelerinin hiç birisi de, belki onun makamına iadesinin kendisi için zararlı olacağını düşünebilecek olan Bohemund dışında, Ioannes'in dini uğruna çektiği cefaları bildikleri için, onun tayinine itiraz etmedi [1].

Kürboğa göründüğü zaman haçlılar şehirde ancak şöyle-böyle yerleşebilmişlerdi. Kürboğa 5 haziranda Demirköprü yanında Âsîrmak'a vardı. Bundan iki gün sonra da şehrin surları altında, kısa bir zaman öncesine kadar hristiyanların elinde bulunan aynı yerde, ordugâhını kurdu. Şemsüddevle derhal ona ulaklar göndererek yardımını rica etti. Kürboğa içkaleyi kendi birlikleriyle işgal etmek hususunda ısrar etti. Şemsüddevle, şehir geri alınıncaya kadar içkaleye kumanda etmesine müsaade buyurmasını rica etti. Fakat bu beyhudeydi. Kaleyi bütün ihtiyat erzakı ile birlikte Kürboğa'nın sadık adamlarından Ahmed b. Mervan'a teslim etmeye zorlandı [2].

Kürboğa önceleri içkaleden şehre sızmayı plânlamıştı. Bohemund ve Raymond bu tehlikenin farkına vararak içkaleyi şehir istihkâmlarından ayıran kaba bir duvar ördürmüşlerdi. Savunma hattının en ziyade tehlikeye açık noktası burası olduğundan bu duvarın korunmasını haçlı reislerinin nöbetleşe devraldıkları anlaşılıyor. Bir kaç keşif hareketinden sonra Ahmed b. Mervan, muhtemelen 9 haziranda bu kesime taarruz etti. Hugue de Vermandois, Robert de Flandre ve Robert de la Normandie bu anda nöbetteydiler ve az kalsın bu saldırıyla ezileceklerdi; fakat sonunda Ahmed'i büyük zayiatla geri püskürttüler. Bundan sonra Kürboğa, Frankları sıkı bir surette kuşatmanın ve ancak açlıktan zayıf düştükleri zaman bunlara taarruz etmenin daha az kayba mâlolacağı kararına vardı. 10 haziranda şehre yaklaşarak her tarafından kuşattı. Haçlılar buna engel olmak için şiddetli bir çıkış hareketi yaptılarsa da surların arkasına geri dönüp kendilerini emniyete almaya zorlandılar [3].

Yaptıkları çıkış hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması haçlıların moralini bozdu. Şehrin zaptı ile yükselmiş olan savaşçılık tansiyonu en aşağı dereceye düştü. Yiyecek maddeleri yeniden azaldı. Küçük bir somun ekmek bir bizans altınına, bir yumurta iki altına, bir tavuk onbeş altına satılıyordu. Askerlerden bir çoğu gıdalarını ağaçların yapraklarından veya kurutulmuş derilerden sağlamaya çalışıyordu. Le Puy piskoposu Adhemar boşuna yere hacılar arasında bulunan

[1] Albertus Aquensis, IV, 3, s. 433. O, Ioannes'i "*virum Christianissimum*" tesmiye etmektedir.

[2] İbn al-ʿAdîm, s. 582 vd.; *Gesta Francorum*, IX, 21, s. 112.

[3] İbn al-ʿAdîm, ayn. yer; *Gesta Francorum* XI, 21, s. 114; haçlı reislerinin papa Urbanus II.'a mektubu: Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 162; Willermus Tyrensis, VI, 4, 1, s. 240.

fakirler için yardım kampanyalarına girişiyordu. Şövalyeler arasında pek çoğu Etienne de Blois'nın en akıllıca işi yaptığını söylüyordu. 10 haziran gecesinde Grant-Mesnil kontu Guillaume ve Alberich ile Clermont kontu Lambert kumandasında bir birlik düşman hatları arasından sızarak deniz istikametinde Süveydiye limanına varmaya muvaffak oldu. Burada bir kaç frank gemisi bulunmaktaydı. Bunlar her halde cenevizli ve bir kaç da Guynemer'in filosuna mensup gemiler olmalıdır. Kaçaklar buraya gelip de haçlı ordusunun kaçınılmaz şekilde mahvolmaya mahkûm bulunduğu haberini getirince gemiler süratle demir alıp daha emniyetli bir liman bulmak üzere denize açıldılar. Kaçaklar da onlarla birlikte Tarsus'a gittiler. Orada, Antakya'nın alındığını duyduğu için oraya geri dönmek isteyen ve fakat Kürboğa'nın ordusunu uzaktan görünce bu isteğinden vazgeçmiş bulunan Etienne de Blois ile karşılaştılar. Grant-Mesnil kontu Guillaume, Bohemund'un kızkardeşi Mabilla ile evliydi. Norman reisinin bu kadar yakın bir akrabasının ordudan kaçısı hiç şüphesiz askerler üzerinde çok büyük etki yapmıştı[4].

Antakya'da kuşatılanlar artık ancak imparatorun ordusu ile oraya gelmesi şartiyle kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Aleksios'un ordusu ile Istanbul'dan sefere çıktığı haberi gelmişti. Ioannes Dukas ilkbahar içinde Lydia'dan Phrygia'ya doğru ilerlemişti ve haçlıların kullandığı anayola varmıştı. Bu yürüyüşü esnasında Antalya yolunu da açmış bulunuyordu. Bu sebeple Aleksios, ordusunu haçlı seferine yardıma gitmek maksadiyle Anadolu içlerine sürmekte pek sakınca ve tehlike görmemekteydi; halbuki danışmanlarının bir çoğu, kendisini başşehrinden bu kadar uzaklaştıran ve ayrıca düşmandan iyice temizlenmeyen yollarda böyle bir sefer yapılmasına muarızdılar. Haziran ortalarında Aleksisos Akşehir'deydi. Daha ziyade ilerlemek için hazırlıklarda bulunurken Etienne ve Guillaume onun karargâhına geldiler. Bunlar beraberce Tarsus'da gemiye binmişler ve yolda, her halde Antalya'da, imparatorun nerede olduğunu öğrenmişlerdi. Birliklerini gemi ile yol almaya devam ettirip kendileri süratle, Türklerin artık kesin surette Antakya içinde bulunduğunu ve haçlı ordusunun imha edildiğini haber vermek üzere, kuzeye, Akşehir'e doğru yola çıkmışlardı. Hemen aynı sıralarda Komana (Kömenek) deki memuriyetini terkederek, bir türk ordusunun imparatora Antakya'ya varmadan taarruz etmek için yolda bulunduğu haberini vermek üzere Pierre d'Aulps da Aleksios'un ordugâhına varmış idi. Aleksios'un, bunların verdiği haberlerin doğruluğundan şüphe etmesine sebep yoktu. Etienne ona şimdiye kadar doğru ve emniyetli bir dost olarak kalmıştı ve onun bildirdiği şekildeki bir felâket hiç de imkânsız değildi. Bu haber onu plânlarını yeniden

[4] Raimundus Aguilers. *H.*, s. 256 vdd.; *Gesta Francorum*, IX, 23, s. 126 vdd.; Lucca ruhânilerinin mektubu: Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 166. Burada Guillaume de Grant-Mesnil "*cognatus Boemundi*" olarak zikredilmektedir. Ducange (*Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Grecs, II*, s. 27) Anna Komnena'ya verdiği hâşiyelerde bunun zevcesi Mabilla hakkında, bunların evlenmeleri üzerinden çok zaman geçmediğini kabul etmesine rağmen, bilgi verir. Ordericus Vitalis (VIII, 28, *II*, s. 455) bunların Apulya'da, haçlı seferinden önce evlenmiş olduklarını belirtmektedir.

gözden geçirmek durumunda bıraktı. Eğer Antakya Türkler tarafından zapt ve Franklar imha edilmiş iseler, Türkler taarruzlarına hiç şüphesiz devam edeceklerdi. Selçuklular muhakkak surette, kaybetmiş olduklarını yeniden ele geçirmeye çalışacaklar ve bu teşebbüslerinde bütün muzaffer türk dünyasını kendi arkalarında hissedeceklerdi. Bu durumda daha ziyade ilerlemeye kalkmak delilikten başka bir şey olamazdı. İmparatorun sol kanadı zaten tehlikeli bir şekilde açık kalmış, türk hücumlarına maruz bulunuyordu. Bu durumda, esasen kaybedilmiş bir gaye uğruna ikmâl yollarını daha ziyade uzatmak düşünülemezdi bile. Aleksios haçlı reisleri gibi bir mâceraperest bile olsaydı, yine de iş rizikoya değmezdi. İmparator ise büyük ve tehlikeye düşmüş bir devletin hayatından, refahından sorumlu bulunyordu; en önemli vazifesi de tebasına karşı olan göreviydi. Savaş meclisini toplayarak, geriye dönmek zorunda olduğunu bildirdi. Maiyyetinde bir norman reisi, Bohemund'un üvey kardeşi de bulunmaktaydı. Bu zat uzun yıllardan beri onun hizmetindeydi. Guido, haçlıların düştüğü kötü durumdan heyecana gelmiş olup imparatordan, belki onları kurtarmak mümkün olur ümidiyle, yürüyüşe devam etmesini istirham etti. Fakat onun bu ricasını başka hiç bir kimse desteklemedi. Büyük bizans ordusu kuzeye doğru çekilme hareketine başladı ve yeni kazanılmış araziyi türk taarruzlarından korumak için arada tahrip edilmiş büyük bir bölge bıraktı [5].

Eğer imparator Guido'nun ricalarını kabul etmiş olsaydı, onun kesin savaştan önce Antakya'ya varması mümkün olmamasına rağmen, yine de imparatorluk ve doğu hristiyanlarının barış ve sükûn içinde yaşaması için iyi bir iş yapmış olacaktı. Çünkü imparatorluk ordusunun geri döndüğü haberi gelince haçlılar fena halde içerlediler. Bunlar kendilerini dinsizlerle savaşan İsa'nın askerleri addetmekteydiler. Ne kadar ümitsiz de olsa, onlara yardıma koşmaktan çekinmek, inanca karşı ihanet demekti. Bunlar imparatorun diğer vazifelerini takdir edecek halde değildiler. Onun ihmâli daha ziyade şimdiye kadar Rumlara karşı hissetmiş oldukları nefret ve güvensizliğe hak verdirecek gibi görünüyordu. Bizans'ı bu yüzden hiç bir zaman affetmediler. Bohemund, işlerin gidişinin kendi harîsane plânlarına çok faydalı olduğunu görmüş bulunuyordu [6].

Haçlılar Etienne de Blois'nın da suçlu olduğunu biliyorlardı. Haçlı vakanüvisleri büyük bir kızgınlıkla onun korkaklığından bahsettiler. Hikâye kısa zamanda bütün Avrupa'ya yayıldı. Etienne'e gelince, hiç acele etmeden yurduna, hiddetinden tir-tir titreyerek kocasından utanan refikasının yanına döndü.

[5] Gesta Francorum (IX, 27, s. 140-46) Bohemund'un kardeşi Guy'ün müdahalesinden bahseder; Anna Komnena, XI, VI, 1-2, *III*, s. 27 vd. Anna, Pierre d'Aulps'un Antakya'dan kaçan diğer firarîlerle birlikte gelmiş olduğunu kaydediyor. Ancak bu zat Placentia valisi olarak bırakılmıştı; her halde oradan gelmiş ve Aleksios'un yürüyüşe devam ettiği takdirde yolunu keseceği, doğudan büyük bir türk ordusunun yaklaştığı haberini getirmiş olmalıdır. Aleksios'u geri dönmeye sevkeden haberin bu olduğunu Anna açıklıkla belirtiyor. Franklar Antakya'da mağlûp edilmişlerdiyse, yürüyüşe devam etmek ancak delilik olurdu.

[6] İmparatorun ricat ettiği haberi, Kürboğa'nın bozguna uğramasından ancak çok sonra Antakya'ya ulaşabilirdi, bk. aşağıda s. 191 vd., 196.

Zevcesi, namusunu temizlemesi için onu tekrar doğuya gönderinceye kadar durup dinlenmeden dırdır etti [7].

Bu arada Kürboğa Antakya'yı sıkıştırmaya devam ediyordu. 12 haziranda yaptığı ânî bir taarruz ona az kalsın güney-batı surlarındaki iki kuleden birini ele geçirmek imkânını verecekti. Mecheln'li üç şövalyenin kahramanlığı bunu önledi. Böyle bir tehlikenin tekerrürünü önlemek üzere Bohemund surun yakınında bulunan bir çok mahalleyi yaktırdı; birlikler bu suretle daha rahat hareket etmek imkânını bulacaklardı [8].

Bu sırada hristiyanların mücadele ruhu, Tanrı'nın kendilerinden razı olduğunun delili saydıkları bir sıra olayla yeniden kuvvetlenmekteydi. Askerler aç ve kırık mâneviyatlıydılar. Şimdiye kadar onları ayakta tutmuş olan iman sarsılmaya başlamış, fakat henüz tamamiyle kırılmamıştı. Ortada, rüya ve hayâllerin alabildiğince at koşturduğu bir atmosfer teşekkül etmişti. Ortaçağ insanı için tabîat üstü olaylar gayrı mümkün, hatta nâdir bile değildi. Bilinç altının gücü hakkındaki modern bilgiler henüz meçhuldüler. Rüyalar ve görülen hayâller rahmânî veya bazen de şeytânî idiler. Şüphecilik, sadece rüyayı veya hayâli görenin anlattıklarına inanmamaktan ibaret kalıyordu. İşte aşağıda anlatılacak olayı değerlendirmek bakımından bu düşünce ve inanış tarzını hatırlamak gerekir.

10 haziran 1098'de fakirce giyimli bir köylü kont Raymond'un çadırına gelerek onunla ve Le Puy piskoposu ile görüşmek istediğini söylemişti. Adı Pierre Bartholomaeus idi. Guillaume-Pierre adında Provence'lı bir hacının uşağı olarak sefere katılmıştı. Aşağı tabakaya mensup olmasına rağmen okuma yazma hususunda pek de cahil değildi. Ama arkadaşları yanında pek sağlam bir ayakkabı addolunmuyordu; hayatın kaba zevkleriyle ilgili bulunmakla marûftu. Son aylarda sürekli olarak hayaller görmek sıkıntısı içinde bulunduğunu, bu arada Aziz Andreas'ın, hristiyanlığın en kutsal emaneti olan, Hazreti İsa'nın böğrünü delen mızrağın yerini ifşa edecekti. Pierre bir an sonra kendisini, sırtında yalnız gömleği vukubulan zelzele esnasında görmüştü. Yer sarsıntısından korkarak duaya dalmışken birden bire ona gümüş saçlı ihtiyar bir adam, uzun boylu ve hârikulâde güzel bir gencin refakatinde olduğu halde görünmüştü. İhtiyar adam kendisinin Aziz Andreas olduğunu söylemiş ve derhal kont Raymond ve piskopos Adhemar'ın yanına gitmesini emretmişti. Piskoposa, vaaz vazifesinde gösterdiği ihmâller yüzünden çatacak, konta ise, ihtiyar Aziz'in kendisine göstereceği mızrağın yerini ifşa edecekti. Pierre bir an sonra kendisini, sırtında yalnız gömleği bulunduğu halde, şehrin içinde Aziz Petrus katedralinde bulmuştu. Burasını Türkler cami olarak kullanmaktaydılar. Aziz Andreas onu binanın güney

[7] Ordericus Vitalis (X, 19, *IV*, s. 118) Adele'nin duyduğu utancı ve Etienne'i yeniden haçlı seferine çıkarıncaya kadar dayatmasını hikâye eder.

[8] *Gesta Francorum*, IX, 26, s. 136; Radulphus Cadomensis (LXXVI, s. 660 vd.) mahalleyi yıktıranın Robert de Flandre olduğunu yazar. Albertus Aquensis (IV, 35, s. 413) Mecheln'li şövalyelerden bahseder.

kapısından daha güneyde bulunan şapele götürmüştü. Burada Andreas bir anda toprak içinde kaybolmuş ve hemen sonra elinde mızrak bulunduğu halde yeniden görünmüştü. Pierre mızrağı hemen almak istemiş, fakat kendisine, şehrin zaptından sonra oniki arkadaşı ile oraya gidip aynı yerde mızrağı araması emrolunmuştu. Bundan sonra da yeniden ve bir anda karargâha iade olunmuştu.

Pierre kendisi gibi fakir bir adama kimsenin inanmıyacağını düşünerek Aziz'in emirlerini yerine getirmemişti. Bunun yerine Urfa'ya doğru yapılan bir yiyecek maddesi bulma seferine katılmıştı. 10 şubatta Horozun Ötmesi gününde Urfa'ya yakın bir kalede iken Aziz Andreas ve refiki ona tekrar görünerek itaatsizliği yüzünden iyice azarlamışlardı. Ceza olarak geçici bir süre gözleri hastalanmıştı. Aziz Andreas ayrıca ona Tanrı'nın haçlılara bahşettiği özel himayeden bahsetmiş ve bütün Azizlerin yeniden insan vücuduna girerek haçlıların yanında savaşmak için büyük bir istek duyduklarını sözlerine eklemişti. Pierre Bartholomaeus suçunu itiraf ederek Antakya önüne dönmüştü. Burada ise yeniden cesaretini kaybetmişti. Bu büyük şahsiyetlere yaklaşmaya bir türlü cesaret edemiyordu. Bu sebeple efendisi Guillaume-Pierre mart ayı içinde yiyecek maddesi satın almak üzere gittiği Kıbrıs'a kendisini de beraberine aldığında hafiflemişti. Palm Pazarı gecesi efendisi Guillaume-Pierre ile Süveydiye'de bir çadır içinde uyurken hayâl yeniden görünmüştü. Pierre mazeretlerini sıralamaya başlamıştı. Fakat Andreas ona korkmamasını emrederek, kont Raymond'un Ürdün suyu kenarına ulaşınca izleyeceği tutum hakkında talimat vermişti. Guillaume-Pierre konuşmayı işitiyor, fakat hiç bir şey görmüyordu. Bunun üzerine Pierre Bartholomaeus Antakya önündeki ordugâha dönmüş, fakat kontun yanına varmaya yine muvaffak olamıyarak Kıbrıs seyahatini tamamlamak üzere Misis'e gitmişti. Burada Aziz Andreas ona tekrar görünerek, hiddetle, geri dönmesini emretmişti. Pierre her ne kadar bu emre itaat etmek istemişse de efendisi onu gemiye binmeye zorlamıştı. Gemi üç defa dalgalar tarafından geriye çevrilmiş ve nihayet Süveydiye yakınında bir adada karaya oturmuştu. Burada nihayet seyahatten vazgeçilmişti. Pierre bir süre hasta olmuş ve onun nekaheti sırasında da Antakya zaptedilmişti. Kendisi şehre girmek hususunda içinde önüne geçilmez bir istek duymuş ve oraya girmişti. 10 haziran savaşına katılmış ve iki at arasında kalıp muhakkak bir ölümden kılpayı kurtulmuştu. Bundan sonra Aziz Andreas ona tekrar görünerek o kadar öfkeli konuşmuştu ki, artık ona itaatsizlik gösteremezdi. Hikâyesini önce arkadaşlarına anlatmıştı. Bunun o kadar şüpheyle karşılanmış olmasına rağmen, yine de kendilerine anlatmak üzere kont Raymond ve piskoposun huzuruna çıkmıştı [9].

Adhemar hikâyenin etkisinde kalmadı. O, Pierre Bartholomaeus'u hilekâr ve kendisine güvenmenin caiz olmadığı bir kimse addetmekteydi. Belki de kendi

[9] Pierre Bartholomaeus'un hikâyesi, ona tamamiyle inanmış olan Raimundus Aguilers tarafından tafsilâtiyle anlatılmaktadır (X, s. 235-55). Muhtemelen olayın vukuu sırasında kaleme alınmış olan *Gesta Francorum*'daki kısa tasvir (IX, 35, s. 132-34) de olan bitene inanış ifade eder. Aynı şekilde reislerin Urbanus II.'a mektupları (Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 163). Bu mektup Bohemund tarafından yazılmıştı.

vaazları hakkında duyduğu eleştiriye kızmıştı. Belki de, Istanbul'dayken gerçekliği bakımından daha eski bir iddiaya sahip bir Kutsal Mızrak görmüş olduğunu hatırlamıştı. Tecrübeli bir kilise adamı olarak, cahillerin bu türden hayâllerine itimad etmiyordu. Buna mukabil dindarlığı çok daha ilkel ve heyecana müsait olan Raymond, işin doğru olup olmadığını incelemeye hazırdı. Beş gün sonra törenle mızrağın aranmasında hazır bulunmayı vaadetti. Bu arada da Pierre Bartolomaeus'u kendi ordu papazının himayesine tevdi etti [10].

Görülen hayâllerin sayısı hızla arttı. Bütün reisler aynı günün gecesinde şehrin yukarı kısmında içkaleye karşı yapılan müdafaa duvarı yanında toplanmışken, Etienne adında Valence'lı bir papaz onlarla konuşmak istedi. Reislere, bir önceki gece, Türklerin şehri zaptettiklerini sanarak bir grup papazla birlikte Notre Dame kilisesine dua etmek üzere gitmiş olduğunu, duanın sonunda diğer papazların uyuduklarını, kendisinin ise uyanık olarak yatmaktayken hârikulâde güzellikte bir kimsenin görünerek, bu adamların kim olduklarını sorduğunu; bunların inançsız kimseler değil iyi hristiyanlar olduğunu belirli bir memnunlukla karşıladığını anlattı. Hayâl bundan sonra Etienne'e, kendisini tanıyıp tanımadığını sormuştu. Etienne "hayır" cevabını vermek üzereydi ki, onun başı üzerinde, İsa'nın tasvirlerinde görüldüğü gibi, haç şeklinde bir kutsal ışığın bulunduğunu farketmişti. Ziyaretçi, kendisinin İsa olduğunu kabul etmiş ve ordunun başkumandanının kim olduğunu sormuştu. Etienne, ordunun bir değil bir kaç kumandanı olduğu, fakat bütün iktidar selâhiyetlerinin bir piskoposun elinde bulunduğu cevabını vermişti. Bunun üzerine İsa, Etienne'e, piskoposa giderek adamlarının gösterdikleri açgözlülük ve nefsânî ihtiraslariyle günaha girmiş olduklarını, fakat hristiyanca yaşam şekline geri dönecek olurlarsa onlara beş gün içinde himaye ve destek yollayacağını bildirmesini emretmişti. Bundan sonra parlak yüzlü bir hanım görünmüş ve İsa'ya, bunların kendileri için o kadar sık sık şefaat ettiği kimseler olduklarını söylemişti. Bunlara Aziz Petrus da katılmıştı. Etienne, kendi gördüklerini tasdik etmeleri için arkadaşlarını uyandırmaya çalışmış, fakat buna muvaffak olamadan hayâller kaybolup gitmişlerdi.

Adhemar bu mucizeyi gerçek olarak kabul etmeye hazırdı. Etienne, hakkında müsait hüküm verilen bir din adamı olduğu gibi, doğru konuştuğuna dair Kutsal Kitap üzerine de yemin ediyordu. Etienne, reislerin hikâyesinin etkisi altında kaldıklarını anlar anlamaz, onları mukaddesatları üzerine, bundan sonra hiç birinin diğerlerinin muvafakatini almadan Antakya'yı terketmiyeceklerine dair andiçmeye davet etti. İlk olarak Bohemund andiçti, bundan sonra Raymond, Robert de la Normandie, Godefroi ve Robert de Flandre yemin ettiler. Bunları daha az önemli reisler izledi. Andiçme töreninin haberi orduya yeniden cesaret

[10] Raimundus Aguilers X s. 255. Istanbul'da muhafaza edilmekte olan mızrak hakkında bk. Ebersolt, *Les Sanctuaires de Byzance*, s. 9, 24, 116. Ayrıca bk. Runciman, *The Holy Lance found at Antioch*, *Analecta Bollandiana*, *LXVIII*. Bohemund tarafından bildirilen, Pierre Bartholomaeus'un kötü şöhreti Radulphus Cadomensis tarafından verilmiştir (CII, s. 678).

verdi. Bundan başka Pierre Bartholomaeus'un iddiası, Etienne'in de beş gün içinde gerçekleşecek ilâhî bir yardımdan bahsetmesiyle desteklenmiş oluyordu. Karargâhta artık hararetle bir mucize beklenmekteydi [11].

14 haziranda, türk ordugâhına düşer gibi görünen bir kuyruklu yıldız müşahede edildi. Ertesi sabah da Pierre Bartholomaeus aralarında kont Raymond, Orange piskoposu ve tarihçi Aguilers'li Raymond'un da bulunduğu oniki kişi tarafından Aziz Petrus katedraline götürüldü. Bütün gün boyunca işçiler kilisenin tabanını kazdıkları halde hiç bir şey bulamadılar. Kont, hayâl sukutuna uğramış durumda buradan ayrıldı. Nihayet bizzat Pierre, sadece bir gömlek giyinmiş olduğu halde açılan çukura atladı. Orada bulunanların hepsinin dua etmelerini emretti ve büyük bir sevinçle bir demir parçasını ortaya çıkardı. Aguilers'li Raymond, bu demir parçasını, daha henüz toprak içindeyken öpmüş olduğunu yazmaktadır. Bunun keşfi hikâyesi kısa zamanda bütün ordugâhta işitildi ve umumî bir heyecanla kutlandı [12].

Gerçekte neyin olup bittiği hakkında bir karara varmak üzere gayret sarfetmek bu gün için anlamsızdır. Katedral bundan ancak kısa bir süre önce yeniden takdis ve ibadete tahsis edilmek üzere temizlenmişti. Belki de Pierre Bartholomaeus ne zaman vukubulduğunu söylemediği Antakya'ya dönüşünde bu temizlik işlerinde çalıştırılmış ve taban altına bir demir parçası saklamak imkânını bulmuştu. Yahut da toprak içinde bulunan madenlerin yerini tayin edebilecek bir istidada malikti. Dikkate değer olan cihet, genellikle mucizelerin mümkün addolunduğu o zamanda bile, Adhemar'ın kendi görüşünde, Pierre'in bir şarlatan olduğu düşüncesinde ısrar etmiş olmasıdır. Onun bu güvensizliğine, daha sonraki olayların da gösterdiği gibi, diğer bir çok kimse de katılmaktaydı. Fakat bu güvensizlik henüz izhar edilmemişti. Kutsal emanetin bulunması hristiyanları, hatta Rum ve Ermenileri moral bakımından öylesine tatmin etmişti ki, bu etkiyi kimse gölgelemek istemedi. Pierre Bartholomaeus'a gelince o, taraftarlarının itimadını, daha iki gün geçmeden Aziz Andreas'ın yeni bir ziyaretini haber vermek suretiyle sarstı. Belki de Etienne'in doğrudan doğruya İsa ile musahabesini kıskanarak o şimdi Aziz Andreas'dan, kendi hayâllerinde onun refakatçisi olarak gördüğü şahsın gerçekte İsa'dan başka birisi olmadığını öğrenmişti. Aziz Andreas ona bundan sonra keşfin kutlanması ve bunun her yıl yapılacak bayramı için edilecek duaları bildirmişti. Bu litürjik tafsilâtın içinde şüphe uyandırdığı Orange piskoposu, Pierre'e okumayı bilip bilmediğini sordu. Pierre kendisinin ümmî olduğunu söylemenin akıllıca bir hareket olduğunu düşündü. Bunun yalan olduğu ortaya çıktı; fakat onun dostları kısa zamanda teskin olundular; çünkü bu andan itibaren Pierre artık okumak bilmiyordu! Aziz

[11] Raimundus Aguilers, XI, s. 255 vd.; *Gesta Francorum*, IX, 24, s. 128-32.

[12] Raimundus Aguilers, XI, s. 257. Bütün söz sahibi kaynaklar, bunun mızrak değil çivi olduğunu söyleyen ve bulunuşunu Pierre l'Hermite'e atfeden Anna Komnena (XI, vı, 7, *III*, s. 30) ve Urfalı Matcos (II, clv, s. 223) dahil, mızrağın bulunuşunu zikretmişlerdir. İbn al-Aşīr, Pierre'in mızrağı buraya bizzat gömmüş olduğunu beyan eder (s. 195). Bk. Runciman, *ayn. esr.*

Andreas bundan sonra tekrar arzı endâm ederek Türklere karşı yapılacak bir savaş hakkında haber verdi. Bu savaşın cereyanı pek uzak değildi, çünkü haçlılar açlıktan ölmek tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Aziz, ordu mensuplarının işledikleri günahların kefareti olarak beş günlük oruç tutmalarını tavsiye ediyordu. Bundan sonra ordu Türklere hücum etmeliydi. Zafer onlarındı. Bununla beraber düşmanın çadırları yağma edilmemeliydi [13].

Kont Raymond hasta yattığı için başkumandayı elinde bulunduran Bohemund, Kürboğa'nın karargâhına olanca gücüyle saldırmaktan başka kurtuluş çaresi kalmadığı kararına varmış bulunuyordu; yani Aziz Andreas'ın son tavsiyesinin pek âlâ dünyevî kaynaklarca ona telkin edilmiş olması mümkündü. Haçlıların morali düzelirken, öbür tarafta Kürboğa, müttefiklerini bir arada tutabilmek için gittikçe artan güçlüklerle karşılaşıyordu. Haleb meliki Rıdvan hâlâ bu müşterek teşebbüsten uzaktaydı; fakat Kürboğa onun yardımına ihtiyaç hissettiğini anlamıştı. Onunla müzakerelere girişti ve bu sebeple Dimaşk hükümdarı Dukak'ın keyfini bozdu. Dukak, Mısırlıların Filistin'e saldırmalarından korkuyor ve bu sebeple güneye, yurduna dönmek istiyordu. Hıms emîri, Menbiç emîri ile ailevî geçimsizlik içinde olup onunla işbirliği yapmak istemiyordu. Kürboğa'nın kendi birlikleri içinde de Araplarla Türkler arasında kargaşalıklar çıkmaktaydı. Kürboğa otoriter ve bencil davranışlariyle nizam ve intizamı muhafaza etmek istiyor, fakat bütün diğer emîrler gözünde sadece bir "atabey" addedildiği cihetle, bu şekilde davranışı hoş karşılanmıyordu. Haziran ayı boyunca orduyu terkedip kaçma olayları gittikçe çoğalmıştı. Türkler olsun Araplar olsun büyük sayıda gruplar halinde yurtlarına dönmekteydiler [14].

Kürboğa'nın maruz olduğu güçlükler hiç şüphesiz haçlı reislerince biliniyordu. Bunlar onu kuşatmadan vazgeçirmek için bir girişimde bulundular. 27 haziranda onun ordugâhına Pierre l'Hermite ve Herluin adında bir Franktan müteşekkil bir elçi heyeti gönderdiler. Bu Herluin hem arapça, hem de farsça biliyordu. Pierre l'Hermite'in bu heyete seçilmiş olması keyfiyeti, onun beş ay önce ordudan kaçarak kaybettiği nüfuz ve itibarını yeniden elde etmiş olduğuna delildir. Muhtemeldir ki, elçilerin dokunulmazlığı ilkesine riayet edilmeyeceği korkusu ile reislerden hiç birisi bizzat elçiliği üzerine almamıştı. Pierre l'Hermite ihtimaldir ki, ordunun savaşa katılmayan en ünlü şahsiyeti olduğu için gönderilmiştir. Onun bu vazifeyi üstlenmiş olması cesaretini isbat edip eski şöhretini yeniden kazanmasına yardım etti. Pierre'in Kürboğa'ya ne gibi şartlar ileri sürmeye yetkili olduğunu bilmiyoruz; çünkü sonraki vakanüvislerin gerek ona ve gerekse Kürboğa'ya söylettikleri şeyler, pek belli olarak, uydurulmuştur. Bazı kronistlerin ısrarla bildirdikleri gibi, belki de sonucun bir sıra teke tek mücadele, yani düello ile elde edilmesi teklif edilmiş olacaktır. Kürboğa ise, durumunun gittikçe zayıflamasına rağmen hâlâ kayıtsız şartsız teslim talebinde

[13] Raimundus Aguilers, XI, s. 257-59.

[14] İbn al-'Adīm, s. 583; Abū'l-Fidā, s. 4; İbn al-Aṯīr, s. 194.

ısrar ediyordu. Elçi heyeti boş ellerle geri döndü. Ancak Herluin müzakerelerin devamı sırasında türk ordugâhındaki durum hakkında faydalı bilgiler toplamış olmalıdır.

Elçilik heyetinin başarısızlığa uğramasından sonra artık kesin bir savaştan başka hiç bir imkân kalmamış oluyordu. 28 haziran pazartesi sabahı Bohemund haçlı ordusunu savaş nizamına soktu. Orduyu altı grupa ayırdı. Birinci grup Hugue de Vermandois ve Robert de Flandre kumandasında Frank ve Flamanlardan müteşekkildi. İkinci ve Lorraine'lilerden ibaret grupa Godefroi de Bouillon; üçüncü ve Normandie Normanlarından müteşekkil birliğe dük Robert de la Normandie; Toulouse ve Provence'lılardan kurulmuş dördüncü grupa Le Puy piskoposu Adhemar (çünkü Raymond hasta olarak yatmaktaydı); İtalya Normanlarından müteşekkil beşinci ve altıncı gruplara ise Bohemund ve Tankred kumanda ediyorlardı. İçkaleyi göz altında bulundurmak üzere ikiyüz asker şehirde bırakıldı; Raymond hasta yatağından bunlara kumanda edecekti. Papaz ve ordu rahiplerinden bir kaçı şehrin surları üstünde dua ve âyîn yapacaktı; geri kalan papazlar orduyla birlikte hareket ettiler. Tarih yazarı Raymundus'a Kutsal Mızrak'ı savaş yerine taşımak şerefi bahşolunmuştu. Her haçlı reisi sancağı ile kolayca seçilebiliyordu; ancak şövalyelerin silâhlarının parlaklığı bir az sönmüştü. Bunlardan bir çoğu atlarını kaybettikleri için yaya yürümek veya yük hayvanlarına iltifat etmek zorunda kaldılar. Fakat pek kısa bir süre önce tezahür eden, Tanrı'nın bu işe rızası olduğu alâmetleriyle moralleri yükselmiş olan savaşçılar, birbiri arkasından müstahkem köprüden geçerken oldukça güvenli ve neşeli idiler[15].

Bunların bu şekilde şehrin kapılarından çıktığını gören Kürboğa'nın arap kumandanlarından Vessâb b. Mahmud efendisine bunların üzerine derhal saldırılması hususunda ısrar etti. Kürboğa ise, eğer böyle zamanından önce taarruz edecek olursa haçlıların sadece öncülerini imha etmekle kalmaktan korkuyordu. Bekleyecek olursa bütün haçlı ordusunu bir darbede dünyadan kaldıracağı kanısındaydı. Birliklerinin içinde bulunduğu bu hâleti rûhiye ile bu zor kuşatmaya devam imkânı olmayacaktı. Fakat Frankların bütün ordusunu karşısında görünce tereddüde düştü ve artık iş işten geçtiği bir zamanda bir münadî göndererek, mütareke şartlarını müzakereye hazır olduğunu bildirdi. Franklar münadiye hiç aldırmadan ilerlemeye devam ettiler; bunun üzerine Kürboğa geri çekilmek ve düşmanı okçularının birden bire bir ok yağmuru ile delik deşik etmesi için yolsuz bir bölgeye çekmekten ibaret olan alışılmış türk savaş taktiğine başvurdu. Aynı zamanda da Frankların ırmak ile korunmayan sol kanatlarını çevirmek üzere de bir birlik gönderdi. Fakat Bohemund bunu tahmin etmiş olduğu için Reinald de Toul kumandasında, bu taarruzu önlemek üzere yedinci bir ordu grupu teşkil etti. Asıl cephede şiddetli bir mücadele başladı;

[15] *Gesta Francorum*, IX, 28, s. 146-50; Fulcherius Carnotensis, I, xxı, 1-2, s. 247-49; Raimundus Aguilers, XI, s. 259; Albertus Aquensis, IV, 44-46, s. 420 vd.

maktul düşenler arasında Adhemar'ın bayrakdarı da bulunuyordu. Fakat türk okçuları haçlı şövalyelerinin ilerlemesine engel olamadılar. Türk savaş hatları sarsılmaya başladı. Hristiyanlar dağın yamacında görünen ve reislerini Aziz Georgius ve Aziz Merkurius ve Aziz Demetrius olarak teşhis ettikleri beyaz atlar üzerinde beyaz bayraklar taşıyan bir şövalye grupu hayâliyle cesaretleri artmış şekilde ilerlemeye devam ettiler. Fakat kendilerine asıl yardım, Kürboğa'dan yüz çevirmeye karar veren bir çok müslüman emîrinin hareketinden doğdu. Bu emîrler kazanılacak bir zaferin Kürboğa'yı gereğinden fazla güçlendireceğine ve işin sonunda bunun zararını kendilerinin çekeceğine kaani idiler. Başta Dimaşk hükümdarı Dukak olmak üzere bunlar savaş meydanını terke başladılar. Bunların çekilip gidişi orduda panik uyandırdı. Kendi hatlarında düzeni kurduktan sonra Frankları durdurmak için mezbûhane bir teşebbüsle Kürboğa kendi hatları önündeki kuru otlara ve çalılara ateş verdi. Kendisine sadakatlerini muhafaza eden son iki emîr, Artukoğullarından Sökman ve Hıms emîri idiler. Nihayet bunlar da kaçmaya başlayınca Kürboğa oyunun kaybedildiğini anladı ve bozgunu kabul etti. Bütün türk ordusu korkunç bir dağınıklık içinde kaldı. Haçlılar Aziz Andreas'ın tavsiyesine riayet ederek düşman ordugâhını yağmalamakla vakit yitirmeyip kaçanları Demirköprü'ye kadar kovaladılar ve içlerinden büyük bir mikdarını kılıçtan geçirdiler. Türklerden Tankred'in kulesine sığınan bir grup da sıkıştırılarak imha olundu. Savaştan kurtulmuş olanlardan bir çoğu da açık arazide Süryânî ve Ermeniler tarafından öldürüldü. Kürboğa, kuvvetlerinin artakalanları ile Musul'a varabildi, fakat nüfuz ve itibarı bir daha geri gelmemek üzere kırılmıştı.

İçkale kumandanı Ahmed b. Mervan savaşı dağın tepesinden izlemişti. Harbin kaybedildiğini görünce şehre bir münadi göndererek teslim olacağını bildirdi. Münadi, Raymond'un çadırına götürüldü; Raymond içkaleye asılması için kendi sancağını gönderdi. Fakat Ahmed, bunun Bohemund'un sancağı olmadığını duyunca kaleye asmayı reddetti. Çünkü, anlaşılan Bohemund ile, hristiyanların zaferi halinde meriyyete girecek gizli bir anlaşma akdetmiş bulunuyordu. Kalenin kapılarını ancak bizzat Bohemund gelince ve garnizona serbestçe çıkıp gitme müsaadesini verince açtı. Adamlarından bir kaçı, bizzat Ahmed de dahil olduğu halde, hristiyanlığı kabul ederek Bohemund'un ordusuna girdiler [16].

Haçlıların zaferi her ne kadar beklenmez bir şey idiyse de tamdı. Sonucu Antakya'nın kesin olarak hristiyanların elinde kalması oldu. Fakat şehrin kime teslim edileceği meselesi henüz açıkta idi. Raymond dışındaki bütün haçlı reislerinin imparatora ettikleri yemin, gayet açık olarak şehrin ona teslimini gerektirmekteydi. Ancak Bohemund şehri kendisi için alıkoymak amacında olduğunu önceden ilân etmiş bulunuyordu; bütün reis arkadaşları da, Raymond

[16] *Gesta Francorum*, IX, 29, s. 150-58 (en canlı tasvir); Raimundus Aguilers, XII, s. 259-61; Fulcherius Carnotensis, XXII-XXIII, s. 251-58; Albertus Aquensis, IV, 47-56, s. 421-29; Anselm de Ribemond (mektup, Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 160); İbn al-'Adîm, s. 583; İbn al-Aşîr, s. 195 vd.

dışında, şehrin zaptını plânlayan ve içkalenin teslim olduğu kişi o olduğu için, Bohemund'un isteğini kabule hazırdılar. Ettikleri yemine riayet etmemiş olmak hususu onları filvâki bir tür huzursuzluk içinde bırakmaktaydı, ama imparator çok uzaktaydı; onlara yardıma gelmemişti. Onun temsilcisi bile onları terketmişti. Haçlılar onun yardımı olmadan şehri zapt ve Kürboğa'yı mağlûp etmişlerdi. Aleksios tenezzülen bizzat gelmek kararına varıncaya veya bir vali göndermek lûtfunda bulununcaya kadar şehri korumak için buraya bir garnizon bırakmak onlarca anlamsız görünüyordu. Ayrıca burada bulunmayan bir kimsenin haklarını korumak için beyhude vakit sarfetmek ve en işe yarar kumandanlarının çekip gitmesi veya düşman olması rizikosunu üzerlerine almak pek de uygun olmayacaktı. Lorraine dükü Godefroi, Bohemund'un harîsane emellerine engel olmaya çalışmayı delilik addetmekteydi. Bununla beraber Raymond hâlâ Bohemund'a karşı derin bir kıskançlık hissetmekte devamı ediyordu. Onun Aleksios'un haklarını müdafaa ederken sadece bu kıskançlığı yüzünden böyle hareket ettiğini düşünmek de haksızlık olurdu. O, daha Istanbul'u terketmeden Aleksios ile dost olmuştu. Haçlıların, eğer ikmâl yollarını muhafaza etmek istiyorlardıysa ve müslümanların mutlaka vukubulacak mukabil taarruzları önüne geçilmek isteniyorsa, muhtaç oldukları imparatorun iyi niyetini Antakya'yı imparatorluğa iade etmedikleri takdirde kaybedeceklerini akıl edecek kadar uzak görüşlüydü. Bu vukubulacak olursa haçlı seferi artık birleşen bütün hristiyanlık âleminin müşterek teşebbüsü olmaktan çıkacaktı. Le Puy piskoposu Adhemar da onun görüşüne katılıyordu. O, efendisi papa Urbanus'un da hiç şüphesiz arzu ettiği gibi, doğu hristiyanları ile müştereken hareket etmeyi arzuluyor, Bizans'ı kızdırmanın ifade ettiği tehlikeyi açıkça görüyordu [17].

Hugue de Vermandois'nın Aleksios'a durumu açıklamak için gönderilmesi muhtemelen Adhemar'ın nüfuzuna ircâ edilmelidir. Hugue artık Antakya ele geçirildiği için memleketine geri dönmek ve bu dönüşünü Istanbul üzerinden yapmak istiyordu. Haçlılar hâlâ Aleksios'un Anadolu içinde, yolda olduğunu zannetmekteydiler. Etienne de Blois ile konuştuktan sonra geri dönmüş olduğu haberi henüz erişmemişti. Adhemar ve Raymond, Hugue'ün vereceği mesajın, imparatorun süratle onlara doğru hareketine sebep olacağını ummakta idiler. Aynı zamanda, haçlıların Kudüs'e doğru yollarına devamdan önce 1 kasım tarihine kadar Antakya'da beklemeleri de kararlaştırılmıştı. Bu gayet tabîî bir karardı; çünkü ordu bitkin bir durumda olup, Suriye'de yaz mevsiminin en kızgın günlerinde, hemen hemen hiç bilmedikleri yollarda yürüyüşe devam zır delilikten başka bir şey olmazdı. Ayrıca, Antakya'nın kime ait olacağı sorunu da çözülmeliydi ve Adhemar, hiç şüphesiz o zamana kadar imparatorun geleceğini ummaktaydı. Hugue de Vermandois, Hainaut kontu Baudouin tarafından refakat edildiği halde temmuz ayında yola çıktı. Anadolu yollarında bu birlik Türklerin taarruzuna uğrayarak anası ağlatıldı. Hainaut kontu bu arada kayboldu ve âkıbeti hiç bir zaman anlaşılmadı. Hugue'ün Istanbul'a gelip de Antakya'da olup

[17] Albertus Aquensis, V, 2, s. 433 vd.; Adhemar'ın rolü tahminlere dayanmaktadır.

bitenleri tafsilâtiyle imparatora bildirmesine kadar sonbahar gelmişti. Anadolu'nun dağlık arazisi üzerinden bir sefere girişmek için mevsim çok ilerlemişti. Aleksios için ertesi ilkbahardan önce Antakya'ya varmak mümkün değildi [18].

Bu arada Antakya'da haçlıların sabırları tükenmeye başlamıştı. İçkale önceleri Bohemund, Raymond, Godefroi ve Robert de Flandre tarafından müştereken işgal olunmuştu; fakat Bohemund ana kuleleri kendi elinde tutmuştu. Şimdi, muhtemelen Godefroi ve Robert'in rızası ile, arkadaşlarının içkaledeki birliklerini dışarı çıkarmaya muvaffak olmuştu. Raymond'un itirazları, diğerlerinin ittifakı sebebiyle sonuçsuz kaldı. Raymond buna çok kızdı ve bu davranışa cevap olarak müstahkem köprü ile Yağısıyan'ın sarayını yalnız başına işgal etti. Ancak Raymond azimli hareket edemiyecek kadar hastaydı; bu arada Adhemar da hastalandı. İki reislerinden de bu suretle mahrum kalan güney Fransızları, diğer birlikler, özellikle Normanlar tarafından kötü muamelelere maruz kalıyorlardı; bunların aralarından bir çoğu bu yüzden Raymond'un Bohemund ile barışmasını yürekten arzu ediyorlardı. Bohemund, sanki artık şehrin efendisiymiş gibi davranıyordu. Kürboğa'nın yenilgisi haberi üzerine bir çok cenevizli, şehrin ticaretini herkesten önce ellerine geçirmek üzere Antakya'ya koşuşmuştu. Bohemund 14 temmuzda bunlara bir pazar yeri, bir kilise ve otuz ev tahsis eden bir imtiyaz beratı vermişti. Bundan sonra Cenevizler tabîatiyle onun tarafını tutacaklardı; ayrıca İtalya ile bağlantıyı muhafaza bakımından onların yardımına güvenebilecekti. Bunlar Toulouse kontu dışında, oğu Antakya şehrinde her muârızına karşı desteklemeye hazır olduklarını ilân ettiler. Eğer Toulouse kontu ile aralarında bir anlaşmazlık çıkarsa tarafsız kalacaklardı [19].

Raymond ve Bohemund birbirlerinin hareketini dikkatle takip ederlerken, daha aşağı derecedeki soylular Urfa'da Baudouin'e iltihak etmek, civara yağma akınları yapmak ve hatta civar arazide kendilerine bağımsız derebeylikler kurmak üzere şehirden ayrılmaktaydılar. Bu akınlardan en cüretkâranesi, 17 temmuzda Âsîırmak'ı geçerek doğuya yönelen ve üç gün sonra süryânî ahalisinin kendisini sevinçle karşıladıkları Tell Mannas şehrini işgal eden, Raymond'un ordusuna mensup Limousine'li Raymond Pilet tarafından icra olunmuştu. Bu zat civarda bulunan bir türk kalesini zaptettikten sonra, daha büyük bir şehir olan Maarratünnuman'ı zaptetmek için büyük kısmı yerli hristiyanlardan müteşekkil olan bir birlikle yürüyüşüne devam etti. Fakat onun yerli ahaliden olan askerleri savaşa alışkın değillerdi. Bunlar Haleb hükümdarı Rıdvan'ın şehri kurtarmak üzere gönderdiği birliklerle karşılaşınca geri dönüp kaçmaya başladılar. Bununla beraber Rıdvan Raymond Pilet'yi Tell Mannas'dan söküp atmaya muvaffak olamadı [20].

[18] *Gesta Francorum*, X, 30, s. 161 vd.; Albertus Aquensis, V, 3, s. 434 vd.

[19] Raimundus Aguilers, XIII, s. 261 vd.; Cenevizlerin Bohemund ile yaptıkları anlaşma belgesi: Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 155 vd.

[20] *Gesta Francorum*, X, 30, s. 162-64; İbn al-ʿAdîm, s. 584.

Temmuz ayı içinde Antakya'da şiddetli bir salgın hastalık çıktı. Bunun ne hastalığı olduğu kesin olarak bilinemiyor; muhtemel olarak son aylardaki kuşatma ve savaşlara ve doğuda alınması gerekli sağlık önlemlerini bilmemeye ircâ olunabilecek bir tifüs salgınıydı. Bir zamandan beri sağlık durumu zaten iyi olmayan Le Puy piskoposu Adhemar salgının şöhretli kurbanlarının ilki oldu; 1 ağustosda öldü [21].

Adhemar'ın ölümü haçlı seferinin en büyük fâcialarından biri oldu. O, çağdaş kaynakların sayfalarında bir az da gölgede kalmış bir şahsiyet olarak görünür. Fakat bu kaynak kayıtlarından onun her hangi diğer bir haçlıdan daha büyük kişisel bir nüfuza sahip olduğu belli olmaktadır. Papanın temsilcisi sıfatiyle saygı görüyordu; kendi yaratılışı, kişiliği de ona bütün ordunun sevgisini sağlamıştı. Merhametli bir kimse olup fakirler ve hastalarla ilgilenirdi. Alçak gönüllüydü ve hiç bir zaman kavgacı olmamıştı. Fakat her zaman için de, hatta askerî sorunlarda, makul tavsiyeleriyle hazırdı ve kumandan olarak da cesur olduğu kadar ileri görüşlü ve zekiydi. Eskişehir zaferi büyük ölçüde onun stratejisiyle kazanılmıştı; Antakya'nın kuşatılması sırasında savaş divanının bir çok toplantısına başkanlık etmişti. Siyasî alanda, doğu hristiyanları ile, Bizans ile olduğu kadar Suriye'nin doğru inançlı kiliseleriyle de anlaşma bakımından etkili olmaya çalışıyordu. Papa Urbanus'un güvenine mazhar olup onun niyet ve amaçlarını biliyordu. Onun yaşadığı sürece, Frankların ırk ve din bakımından müsamahasızlıkları dizginlenebildiği gibi, haçlı reislerinin bu sefere telâfî edilemez zararlar verecek olan bencil davranışları, hırsları ve kavgacılıkları önlenebilmişti. Onun isteyerek haçlı hareketine hâkim olmayı hiç bir zaman denememiş olmasına rağmen o, herkesçe ve her çevrece, papaz Etienne'in gördüğü hayâlde İsa'ya söylemiş olduğu gibi, haçlı seferinin reisi addolunmaktaydı. Onun ölümünden sonra, üstün otoriteye sahip hiç bir kimse belirmedi. Aynı onun gibi, haçlı seferine çağrıdan uzun zaman önce papa Urbanus ile bu seferin politikası üzerinde konuşmuş olan Toulouse kontu Raymond onun görüşünü, düşünüş tarzını tevârüs etti. Fakat Raymond onun kadar kudretli bir kişiliğe sahip değildi ve Bohemund'un karşısına kilisenin sözcüsü olarak değil, ancak onun dengi bir kimse olarak çıkabildi. Onun bulunmadığı zamanlarda haçlı reislerinden hiç birisi, hristiyanlığın birliğinin korunması için gayret edecek bir uzak görüşlülüğe sahip değildi. Adhemar'ın hristiyanca olan insan sevgisinden, onun bilgisinden ve namusundan arkadaşlarının hiç birisi, hatta harîsane amaçlarına itiraz ettikleri bile, şüphe etmemiştir. Bohemund'un adamları onun kaybedilişine, kendi vatandaşları olan Fransızlardan daha az samimi olarak yakınmamışlardır. Bizzat Bohemund onun na'şını Kudüs'e taşıyacağına andiçti. Bütün ordu onun ölümiyle mahzun ve huzursuz olmuştu.

Yalnız bir kişi bu ölümden üzüntü duymadı. Pierre Bartholomaeus papa elçisinin, kendi gördüğü hayâllerin gerçekliğine inanmamış olmasını hiç bir

[21] *Gesta Francorum*, X, 30, s. 166; Raimundus Aguilers, XIII, s. 262; Fulcherius Carnotensis, I, XXIII, 8, s. 258; Haçlı reislerinin papa Urbanus II'a yazdıkları mektup, Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 164.

suretle affetmemişti. Ölümünden iki gün sonra intikamını aldı. Aziz Andreas'ın ona tekrar göründüğünü, bu sefer yanında Adhemar'ın bulunduğunu iddia ediyordu. Adhemar ona, mucizeye inanmamış olmasının cezası olarak ölümünden sonra geçen saatleri cehennemde geçirmiş olduğunu, ancak arkadaşlarının ve özellikle Bohemund'un duaları sayesinde ve mızrağın muhafazası için verilen bazı sadakaların yüzü suyu hürmetine oradan kurtulmuş olduğunu anlatmış, artık Tanrı'nın affına mazhar olduğu cihetle na'şının Antakya katedralinde bırakılmasını istemişti. Bundan sonra da Aziz Andreas kont Raymond için bir sıra tavsiyelerde bulunmuştu. Antakya, demişti Aziz Andreas, hali hazırda onun üzerinde hak iddia eden kimseye verilmelidir; be-ân şart ki, o doğru yolda olan bir adam olduğunu kanıtlamış ola. Lâtin âyîn yöntemlerini bilen bir patrik seçilip o kimsenin doğru yolda olup olmadığını o saptamalıydı; haçlılar bütün günahlarına tövbe edip, buradan ancak on günlük uzaklıkta olan Kudüs'e yürümeliydiler; ancak Tanrı'nın hoşuna gidecek bir yaşayış şekline dönmiyecek olurlarsa bu seyahat on yıl sürecekti. Başka bir deyimle, Pierre Bartholomaeus ve onun Provence'lılar arasında bulunan arkadaşları, haçlı seferine yardım etmeyi üstlendiği takdirde Antakya'nın Bohemund'a verilmesi fikrindeydiler. Bunlar ordunun hemen Kudüs'e doğru yola çıkmasını, Bizanslılarla ve yerli doğru inançlı kiliselerle hiç ilgilenilmemesini istiyorlardı.

Bu tanrısal vahiyler Raymond'u müşkil durumda bıraktı. O, Kutsal Mızrak'a samimî olarak inanıyordu. Mızrağın kendi birliklerinin elinde bulunması onun itibarını arttırıyordu. Çünkü, bir çok kimsenin Kürboğa'ya karşı savaşın Bohemund'un stratejisi sayesinde kazanıldığını söylemesine mukabil, diğer bir çokları da bu şerefi Mızrak'ın varlığına bağlıyorlar ve bu suretle dolambaçlı yoldan da olsa Raymond'a izafe ediyorlardı. Raymond'un nüfuz ve itibarını sağlayan ikinci nokta, onun uzun süre Adhemar ile beraber bulunmuş olmasıydı. Eğer şimdi Kutsal Mızrak'ın saklandığı yeri ifşa etmiş olan tanrısal haberci, yani Andreas, Adhemar'ın hüküm verme hususundaki isabetini şüpheli duruma sokuyor ve Raymond'un Adhemar'dan tevarüs ettiği, kendi şahsî düşüncesine de uygun olan siyasetten vazgeçilmesini emrediyorsa, bu takdirde Raymond dayanaklarından birisini, ya Mızrak'ı, ya da Adhemar'ın politikasını terketmek zorundaydı. Raymond bu hususta bir karara varmayı mütemadiyen geciktirmekteydi. Her ne kadar Mızrak'a olan inanışında ayak diredi ise de bir taraftan da, Pierre Bartholomaeus'un görmeye devam ettiği hayâllere inanıp inanmamak hususunda tereddüt içinde kaldığını anlatmaya çalıştı. Çünkü Aziz Andreas'ın sözlerine rağmen gerek o ve gerekse bir çok diğer kimse, Antakya'nın imparatora teslim edilmesi gerektiğinde ısrar etmekteydiler. Bunun neticesi onun, birliklerinin çoğunluğu ile anlaşmazlığa düşmesi oldu.

Orduda, Adhemar'a ölümünden sonra yapılan saldırı genellikle fena tesir bıraktı. Bu hücum açıkça papalık elçisinin kutsal emanetin gerçekliğine inanmamış olduğuna işaret ederken, bir çoklarının bu işin başında duymuş oldukları şüpheleri de yeniden uyandırmış oluyordu. Özellikle, Provence'lılardan

hiç bir zaman hoşlanmamış olan Normanlar ve kuzey Fransızları kutsal emanetin değerini düşürmeye ve sahtekârlık rezaletini, kont Raymond'u ve plânlarının kötülemek hususunda kullanmaya başladılar. Bunlar Adhemar'ın adını ve doğruluğunu savunurken, onun tarafdar olduğu siyaset aleyhine çalışmak imkânına kavuşmuş bulunuyorlardı. Bohemund'un bütün bunların tadını çıkardığını tahmin edebiliriz [22].

Salgın hastalık bütün Antakya'ya yayılırken ileri gelen haçlı reisleri selâmeti açık arazide aradılar. Bohemund, Amanos silsilesi üzerinden Çukurova'ya giderek, bir önceki sonbaharda Tankred'in burada bıraktığı garnizonları takviye ve bunların itaatlerini kabul etti. Çukurova eyaletini kendi Antakya devletine katmak gayesindeydi. Godefroi, kardeşi Baudouin'in kendisine teslim ettiği Tell Bâşir ve Râvendan şehirlerine doğru, kuzeye gitti. Godefroi kardeşinin başarılarını kıskanmakta olup, Antakya yakınlarında kendilerine beylikler kurmak isteyen diğer haçlı reisleri gibi, kendisine bir pay çıkarmaya uğraşıyordu. Muhtemeldir ki, haçlı ordusu Kudüs'e doğru yürüyüşe geçince bu şehirleri kardeşine geri vermeyi tekeffül etmişti. Bu devre içinde Raymond'un bulunduğu yer belli değildir. Robert de la Normandie Lâzikiye'ye gitmişti [23].

Lâzikiye türk akınlarından önce bizans devletinin en güneydeki limanıydı. 1084 yılı civarında Türkler tarafından fethedilmiş fakat sonraları Şeyzer'in arap emîrinin hâkimiyeti altına girmişti. 1097 sonbaharında Guynemer de Boulogne limana saldırarak zaptetti. Kış boyunca onun koyduğu garnizon burasını muhafaza etti. Fakat mart içinde Edgar Atheling kumandasındaki donanma, haçlılara getirdiği malzemeyi Süveydiye'de boşalttıktan sonra Lâzikiye istikametinde yelken açtı. Guynemer'in adamları buradan kovularak liman imparator namına işgal olundu. Bununla beraber Edgar şehrin muhafazası için buraya ancak küçük bir garnizon bırakabildi ve haçlı ordusuna müracaat ederek kendi savunma kuvvetlerini takviye etmesini istedi. Kürboğa'ya karşı zaferin kazanılmasından hemen sonra Robert de la Normandie bu isteğe uymak üzere Lâzikiye'ye geldi ve şehir, imparator namına idare etmesi için ona teslim olundu. Fakat Robert'in idarî faaliyet olarak tasavvur edebildiği yegâne şey, idare olunandan mümkün olduğu kadar çok para sızdırmaktı. Hâkimiyeti o kadar nefret uyandırdı ki, o, bir kaç hafta içinde şehirden geri çekilmek zorunda kaldı. Lâzikiye'ye bundan sonra Bizans'ın Kıbrıs valisi Eustathios Philokales tarafından bir garnizon yerleştirildi [24].

22 Raimundus Aguilers, XIII, s. 262-64; Bohemund takriben bu sıralarda ilk defa olarak mızrağın gerçekliği üzerinde şüphe izhar etmiş olmalıdır (Radulphus Cadomensis, CII, s. 678).

23 Raimundus Aguilers, XIII, s. 262; Albertus Aquensis, V, 4, s. 453, 13, s. 440 vd.

24 Lâzikiye sorunu için bk. Chalandon, *Essai sur le Règne d'Alexis Comnène*, s. 205-12 ve David, *Robert Curthose*, s. 230 vdd. Albertus Aquensis (VI, 45, s. 500 vd.) Lâzikiye'yi Guynemer'in 1097 sonbaharında Türklerden aldığını ve Raymond de Toulouse'un emrinde işgal altında tuttuğunu bildirir. Ordericus Vitalis (X, 19, *IV*, s. 228 n. 1) burasını Edgar Atheling ve İngilizlerin 1098 yılı başlarında imparatorluk kuvvetlerinden zorla alıp Robert de la Normandie'nin emrine bıraktıklarını yazar. David (*ayn. esr.*, s. 230) Albertus'un tasvirine inanmamakta ve İngilizlerin burasını Türklerden almış olduklarını ve

Eylül ayı içinde salgın hastalık gücünü yitirdi ve haçlı reisleri Antakya'ya döndüler. 11 eylülde, papa Urbanus'a Antakya'nın zaptının ayrıntılarını ve elçisinin ölümünü bildiren bir mektup kaleme almak üzere bir toplantı yaptılar. Hepsinin üstünde bir otoritenin gereğine kaani bulundukları için papadan şahsen doğuya gelmesini talep ediyorlardı. Antakya'nın Aziz Petrus tarafından kurulmuş bir piskoposluk olduğunu, Aziz Petrus'un vârisi sıfatiyle onun bizzat buraya gelmesi gerektiğini bildiriyorlardı; hem Kutsal Şehir'e o da gitmeliydi. Filistin'e doğru yola çıkmadan kendisinin ulaşmasını beklemeye hazırdılar [25]. İmzalayan reislerin listesinin en üstünde Bohemund'un adı vardı ve mektup da muhtemel olarak onun kâtipleri tarafından yazılmıştı. Adhemar'ın ölümünün etkileri, patrik Ioannes'in haklarının örtülü şekilde reddedilmesi ve bâtıl inanç olmakla suçlanan yerli hristiyan mezheplerine karşı yükselen düşmanca seslerle belirmeye başlamıştı. Haçlı şövalyelerin, papanın doğuya seyahat edebilecek bir durumda olduğuna inandıkları güç kabul edilebilir; ancak bu çağrıları, Antakya'nın âkıbeti, geleceği hakkında verecekleri kararı bir kere daha ertelemek imkânını sağlamıştı; geçecek zaman içinde papa hiç şüphesiz, kararın sorumluluğunu üzerine yükleyebilecekleri yeni bir *legat* gönderecekti. İmparatorun bu yıl içinde Suriye'ye kadar ilerleyemiyeceği artık ap açık belliydi. Belki de onun Akşehir'den geri döndüğü artık Antakya'da duyulmuştu.

Ordunun asker ve hacıları pek kötü bir durumda bulunmaktaydılar. Savaşlar yüzünden Antakya ovasında mahsul toplanamamıştı ve kıtlık sürüp gidiyordu. Raymond, ön plânda yiyecek maddesi sağlamak amaciyle müslüman arazisine bir yağma akını tertipledi. Daha hedefinin neresi olacağı belli olmadan Godefroi tarafından Raymond'a, kendisiyle birlikte Urfa ve Tell Bâşir'den Antakya'ya giden yol üzerinde bulunan Azâz şehrine müşterek bir sefer yapması teklif olundu. Azâz emîri Ömer, tâbi olduğu Haleb hükümdarı Rıdvan'a isyan etmiş, Rıdvan da onu tedîp etmek üzere yola çıkmıştı. Ömer'in subaylarından birisi bir frank hanımını esir etmiş ve ona âşık olmuştu. Bu hanım Lorraine'li bir şövalyeden dul kalmıştı. Bu kadının tavsiyesi üzerine Ömer, Godefroi'dan yardım rica etmişti. Godefroi bu ricayı seve seve kabul etti; çünkü Azâz'ın Rıdvan'ın eline düşmesi işine gelmiyordu. Raymond, Godefroi'nın teklifini kabul etmekle beraber, Ömer'in oğlunun rehine olarak teslim edilmesinde ısrar etti. Baudouin de Urfa'dan birlikler gönderdi. Hristiyan ordusu yaklaşınca Rıdvan Azâz'dan

Robert de la Normandie'nin 1097/98 kışı içinde burada bulunduğunu iddia etmektedir. Raimundus Aguilers, 1097 aralık ayında yapılan sefer esnasında Robert'in mevcut bulunmadığını bildiriyor. Bununla beraber, İngilizlerin mart ayından önce Suriye sahillerinde bulunmuş olmaları şüpheli bir keyfiyettir. Radulphus Cadomensis, Robert'in, Etienne de Blois'nın kaçışı sıralarında, bu esnada imparatorun hâkimiyeti altında bulunan Lâzikiye'ye gitmiş olduğunu bildirir (LVIII, s. 649). Bununla beraber, hemen bir kaç gün sonra Kürboğa'ya karşı yapılan savaşa iştirak etmiştir; bütün kaynaklar onun bu savaşa katıldığını teyid ediyorlar. Guibertus Novigenti (XXXVII, s. 254), Robert'in bir süre Lâzikiye'yi idare ettiğini, fakat iktisâdî baskı niteliğindeki önlemleri sebebiyle dışarı atılmış olduğunu beyan etmektedir. Ben burada bana en iknâ edici görünen hikâye şeklini veriyorum.

[25] Haçlı reislerinin papa Urbanus II.'a yazdıkları mektup: Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 161-65.

çekildi. Ömer şehrin hâkimiyetinde Godefroi tarafından teyid ve tasdik edildi ve Godefroi'ya tâbi oldu. Raymond civarda yiyecek maddesi toplamaya muvaffak olduysa da dönüş esnasında türk baskınları ile ağır kayıplar verdi. Bu episod, sadece müslüman emîrlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda frank yardımından yararlanmaya hazır bulunduklarının değil, aynı zamanda Frankların da savaşçı taassuplarından ayrılıp müslümanları kendilerine vassal yapmaya pek âlâ istekli olduklarını göstermektedir [26].

Ekim ayı içinde Raymond, Pierre Bartholomaeus'un, Aziz Andreas'ın yeniden Kudüs'e doğru çabuk hareket edilmesini istemiş olduğunu bildirmesine rağmen, yiyecek maddesi bulmak için tekrar sefere çıktı. Âsîırmak kenarında, Antakya'dan elli kilometre kadar uzaklıkta Rugia'yı işgal etti. Buradan hareketle bir az daha güney doğuda bulunan Albara şehrine saldırdı. Hepsi de müslüman olan ahali savaşmadan teslim oldu; fakat ya kılıçtan geçirildi, ya da Antakya'da köle olarak satıldı. Bundan sonra şehre hristiyanlar yerleştirildi, cami kiliseye çevrildi. Raymond, birliklerinin hoşuna giden bir hareketle buraya kendi papazlarından birisini, Narbonne'lu Pierre'i piskopos tayin etti. Bu tayin, şehirde şimdiye kadar ortodoks bir piskoposluk makamı bulunmadığı için yapılmıştı. Daha henüz hiç kimse Grekler ile Lâtinler arasında, piskoposlukların ikili işgalini intaç edecek olan bir kilise ayrılığı düşünmüyordu. Yeni piskopos, lâtin kilisesi mensubu olmasına rağmen, Antakya'nın grek patriği Ioannes tarafından takdis olundu. Bununla beraber Narbonne'lu Pierre'in piskoposluğa yükseltilmesi, doğuda lâtin kilisesinin yerleşmesine bir başlangıç teşkil ettiği gibi, haçlılar arasında Pierre Bartholomaeus gibi, yerli grek papazların yerine Lâtinleri getirmek düşüncesinde olanlara, istedikleri gibi bir örnek oldu [27].

Kürboğa'nın mağlûbiyetinden sonraki müzakerelerin cereyanı sırasında haçlı reisleri kasım ayında Kudüs'e doğru yola çıkmaya andiçmişlerdi. 1 kasımda bunlar plânları üzerinde fikir teatisinde bulunmak üzere Antakya'da toplanmaya başladılar. Raymond, birliğinin büyük bir kısmını bıraktığı Albara'dan geldi. Godefroi, Tell Bâşir'den gelerek, o civarda yaptığı bir sıra baskında esir ettiği Türklerin kesik başlarını da beraberinde getirmişti. Flandre kontu ve Normandie dükü de Antakya'ya gelmiş bulunuyorlardı. Çukurova'da hastalanarak yatağa düşmüş olan Bohemund iki gün sonra vasıl oldu. 5 kasımda reisler ve danışmanları Aziz Petrus katedralinde toplandılar. Aralarında bir anlaşma mevcut olmadığı derhal belli oldu. Bohemund'un dostları oturumu, Antakya'nın ona verilmesini talep ederek açtılar. İşte imparator gelmiyordu, Bohemund da bütün haçlılar arasında düşmanın en çok korktuğu, kabiliyetli ve yetenekli bir kişiydi. Raymond buna, toplantıya katılanlara, kendisinden başka hepsinin imparatora ettikleri yemini ısrarla hatırlatarak cevap verdi. Godefroi ve Robert de Flandre'ın, Bohemund'un

[26] Raimundus Aguilers, XIII, s. 264 vd.; Albertus Aquensis, V, 5-12, s. 435-40; İbn al-ʿAdîm, s. 286.

[27] Raimundus Aguilers, XIV, s. 266; *Gesta Francorum* (X, 31, s. 36-38) piskoposun takdis edilmek üzere Antakya'ya getirildiğini kaydetmiştir.

iddiasını desteklediklerini biliniyordu; fakat bunlar yeminlerine ihanetle suçlandırılmamak için, açıkça onun tarafını tutmaya cesaret edemiyorlardı. Tartışma bir kaç gün sürdü. Bu arada dışarıda sonucu beklemekte olan askerler ve hacılar sabırsızlanmaktaydılar. Bunların yegâne istekleri, ettikleri yemini yerine getirmek ve Kudüs'e ulaşmaktı. Bu kadar zaman kaybettikleri ve o kadar ıstırap çekmiş oldukları Antakya'dan çıkıp gitmeyi şiddetle arzuluyorlardı. Pierre Bartholomaeus ve onun hayâlleri tarafından tahrik edilmiş olarak reislerine bir ültimatom verdiler. Bu ültimatomlarında hem Bohemund'un, hem de Raymond'un harîsane emellerine kemali istihkaar ile dokunarak, Antakya'nın vâridatından çöplenerek rahat yaşamak isteyenlerin patlayıncaya kadar tıkınmalarını, imparatorun vereceği armağanları özleyenlerin de onun gelmesini beklemelerini; kendilerinin ise Kudüs'e doğru yola çıkacaklarını söylemekte ve eğer reisleri hâlâ Antakya'nın sahibinin kim olacağı hakkında pazarlığa devam edecek olursa, hareketlerinden önce bu şehrin surlarında taş üstünde taş bırakmıyacaklarını bildirmekteydiler. Bu tehdit ve Bohemund ile Raymond'un birden bire silâhlı mücadeleye girişebilecekleri korkusu muvacehesinde mutedil tutumlu reisler, sadece en büyük kumandanların katılacağı daha samimi bir toplantı yapılmasını teklif ettiler. Bu toplantıda yine gayet şiddetli tartışmalar sonunda geçici bir düzen kararlaştırıldı. Raymond, Bohemund'un haçlı seferine Kudüs'e kadar katılmak üzere yemin etmesi şartiyle, reisler kurulunun ileride Antakya hakkında vereceği kararları kabul edeceğini beyan etti. Bohemund piskoposlar önünde, şahsî çıkarı uğruna haçlı seferini geciktirmiyeceğine veya bu sefere zarar vermiyeceğine yemin edecekti. Antakya'nın kime verileceği sorunu hallolunmadı, fakat Bolemund'un içkaleye ve şehrin dörtte üçüne sahip olduğu tasdik edildi. Ancak Raymond müstahkem köprüyü ve Yağısıyan'ın sarayını elinde tutacaktı. Raymond burasını Guillaume Ermingar adında bir adamına verdi. Kudüs'e hareket tarihi henüz tesbit olunmamıştı; fakat birlikleri bu arada meşgul etmek için ordu güneye, Filistin'e doğru yola çıkacağı zaman bunun sol kanadını emniyette bulundurmak üzere itaat altına alınması gerekli olan Maarratünnuman şehrine taarruza karar verildi [28].

23 kasımda Raymond ve Flandre kontu Robert, Rugia ve Albara'ya doğru yola çıktılar ve ayın 27'sinde Maarratünnuman surlarına ulaştılar. Ertesi sabah yaptıkları genel saldırı başarısızlığa uğradı ve Bohemund da öğleden sonra birlikleriyle gelip yapılan ikinci bir taarruz da sonuç vermeyince, tam anlamiyle bir kuşatma yapılmasına karar verildi. Fakat şehrin tamamiyle kuşatılmasına rağmen iki hafta müddetle hiç bir ilerleme elde edilemedi. Artık kuşatma âletleri inşa etmek için civar arazide ağaç aranması lâzım geldi. Yiyecek maddesi azdı. Ordunun büyük büyük birlikleri buğday ve sebze aramak üzere mevzilerini terkediyordu. Nihayet 11 aralıkda, Pierre Bartholomaeus'un başarının elde edilmek üzere olduğunu ilân etmesinden sonra, Raymond'un adamlarının inşa

[28] Raimundus Aguilers, XIV, s. 267 vd.; *Gesta Francorum*, X, 33, s. 168 vdd.; *Historia Belli Sacri* XCII, s. 208.

ettikleri tekerlekler üzerinde yürüyen ahşap bir kuşatma kulesi, Guillaume de Montpellier kumandasında surun burçlarından birisine doğru yürütüldü. Bu kuleden burcu elegeçirmek için yapılan ilk teşebbüs akaamete uğratıldı. Fakat bu ahşap kulenin himayesinde burcun altında bir lâğım açmak mümkün oldu. Gece sur çöktü ve askerlerden bir kısmı şehre girerek etrafı yağmalamaya başladılar. Bu arada Raymond'un başarısını kıskanan ve Antakya baskınını tekrarlamak isteyen Bohemund, bir münadi vasıtasiyle, şehir kendisine teslim olduğu takdirde, surun ana kapısı civarındaki bir binaya sığınacak olan bütün müdafilerin canlarını bağışlayacağını ilân ettirmişti. Gece boyunca mücadele yavaş yavaş bitti. Sur ve istihkâmları delinmiş ve düşmüş olan ahaliden bir çoğu evlerini tahkim ettiler, bununla beraber kendilerine dokunulmaması şartiyle haraç vereceklerini bildirdiler. Bir kısım halk da Bohemund'un işaret ettiği binaya sığındı. Fakat sabahleyin mücadele yeniden başlayınca kimsenin hayatı bağışlanmadı. Haçlılar sürüler halinde şehre doluştular, önlerine kim çıktıysa kılıçtan geçirip zorla evlere girdiler, her tarafı yağmalayıp yaktılar. Bohemund'un himayesine güvenenlere gelince, bunların erkekleri öldürüldü, kadın ve çocukları köle olarak satıldı.

Kuşatma boyunca Bohemund'un ve Raymond'un birlikleri birbirleriyle çok güç işbirliği yapmışlardı. Şehri zapteden kuvvetin Raymond'un ordusu olmasına rağmen, Bohemund'un hiyle ile ganimetin en büyük kısmını eline geçirmiş olması güney Fransızları ile Normanlar arasındaki düşmanlığı yeniden alevlendirdi. Raymond, şehrin kendisine ait olduğunu iddia ederek burasını Albara piskoposunun hâkimiyetine vermek istedi. Bohemund ise, Raymond'un Antakya'daki bölgesini terketmediği takdirde ordusunu geri çekmekten imtinâ etti ve açıkça Pierre Bartholomaeus'un gördüğü hayâllerin gerçekliğinden şüphe ettiğini söylemeye başladı.

Bu arada hoşnutsuzluk bütün orduyu sarmaktaydı. Özellikle Raymond'un birlikleri Kudüs'e doğru ilerlenmesini talep ediyorlardı. Noel günü (24 aralık) askerlerin temsilcileri Raymond'a, eğer ordunun hareket etmesini temin edecek olursa onu bütün haçlı ordularının başkumandanı olarak kabul edeceklerini bildirdiler. Raymond buna razı olmanın gerektiği kanaatindeydi; bir kaç gün sonra, bütün ordunun Filistin'e doğru hareket etmek üzere olduğunu ilân ederek Maarratünnuman'dan Rugia'ya gitti. Bunun üzerine Bohemund Antakya'ya döndü; Maarratünnuman Albara piskoposuna teslim olundu[29].

Ancak Raymond, seferi ilân etmiş olmasına rağmen hâlâ tereddüt etmekteydi. Antakya Bohemund'un elinde bulunduğu sürece güneye doğru yola çıkmayı bir türlü kendisine yediremiyordu. Her halde Raymond'un birliklerinin gün geçtikçe âsileştiklerini, Raymond tereddüt ettikçe kızdıklarını farketmiş ve imparatorun da kış aylarında Anadolu'dan çıkıp gelmiyeceğini anlamış olan Bohemund, seferin paskalyaya kadar ertelenmesini önerdi. Bir karara varmak üzere Raymond bütün reisleri Rugia'da kendisiyle buluşmaya davet etti. Burada

[29] Raimundus Aguilers, XIV, s. 267-70; *Gesta Francorum*, X, 33, s. 172-78; İbn al-Ḳalānisī, s. 46-47; İbn al-Aṯīr, s. 196 vd.

onlara para kuvvetiyle kendisini reis kabul ettirmeye çalıştı. Pek muhtemel olarak teklif ettiği mikdarlar, her reisin bu sırada çıkarabildiği kuvvet ile mütenasip olacaktır. Godefroi'ya onbin *sous*; Robert de la Normandie'ye aynı mikdar; Robert de Flandre'a altıbin, Tankred'e beşbin ve daha aşağı derecedeki asillere daha az. Bohemund'a hiç bir şey teklif olunmamıştı. Raymond bu suretle kendisini haçlı seferinin tartışılmaz başkanı haline ve Bohemund'u da yola getireceğini ümit etmişti. Fakat teklifleri gayet soğuk karşılandı [30].

Reisler Rugia'da müzakereyle meşgulken, Maarratünnuman'daki ordu kendi başına harekete geçti. Ordu açlıktan nerdeyse mahvolmak üzereydi. Civarda bulunan bütün yiyecek maddeleri tüketilmişti. İşin tek çıkar yolu olarak yamyamlık kalmıştı. Bu fecî durumlarda da muhafaza edilen demir gibi bir azim, Raymundus d'Aguilers'in hüzünle "bundan faydalanabilmek için geç kaldık" kaydı ile belirtmiş olduğu gibi, hatta Türkler üzerinde bile derin bir etki bırakmıştı. Provence'lılar üzerinde bir dereceye kadar nüfuz sahibi olan Orange piskoposu bu mahrumiyetler içinde ölüp gitti. Nihayet askerler, Albara piskoposunun bütün protestolarına rağmen, Maarratünnuman'ın surlarını yıkmak suretiyle Raymond'u Filistin'e doğru yola çıkmaya zorlamaya karar verdiler. Bu haber üzerine Raymond hemen şehre koştu; fakat burada artık hareketi geciktirmenin imkânı kalmamış olduğunu gördü [31].

13 ocak 1099'da Raymond ve birlikleri, haçlı seferine devam etmek üzere Maarratünnuman'dan hareket ettiler. Kont, bir hac kafilesi reisine yakışan yegâne şekilde, yalın ayak başı kabak yürümekteydi. Artık geri dönüşün bahis konusu olmadığına işaret olarak şehir alevler içinde geride bırakıldı. Raymond'un etrafında bütün vassalleri bulunmaktaydılar. Albara piskoposu ve Raymond Pilet onunla birlikte sefere katılmak için şehirlerini terketmişlerdi. Guillaume Ermingar kumandasında Antakya'da bırakmış olduğu kuvvet, Bohemund ile başa çıkamamış ve burasını terkederek Raymond'un peşine düşmüştü. Diğer reislerden Robert de la Normandie, hiç şüphesiz Bohemund tarafından haçlı seferi esnasında norman-italyan menfaatlerini gözden kaçırmamakla görevlendirilmiş olan Tankred ile birlikte, Raymond'a katılmak üzere derhal hareket etti. Godefroi de Bouillon ve Robert de Flandre, umumî efkâr sefere katılmaya kendilerini zorlayıncaya kadar, hemen hemen bir ay tereddüt ettiler. Baudouin ve Bohemund ise zaptetmiş oldukları arazilerinde kaldılar [32].

Bu suretle iki büyük reis arasındaki münazaa son bulmuş gibi görünüyordu. Raymond şimdi hiç münakaşasız haçlı seferinin başkanı idi; ama Bohemund Antakya'yı elinde tutuyordu.

[30] Raimundus Aguilers, XIV, s. 271; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 178. Krş. Ek II.

[31] Raimundus Aguilers, XIV, s. 270 vdd.; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 176-78.

[32] Raimundus Aguilers, XIV, s. 272 *Gesta Francorum*, X, 34, s. 180. *Gesta*'nın müellifi Takred'in birliğine refakat etmekteydi.

KİTAP V

KUTSAL ÜLKE

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS YOLU

"Ve şimdi git ve kavmi sana söylediğim yere götür."
Huruc XXXII, 34

Etienne de Blois zevcesine İznik'den mektup yazıp haçlı seferinin Antakya önünde duraklayabileceği hususunda endişesini açıklarken, bu duraklama ve gecikmenin süresini aklının ucundan bile geçiremezdi. Ordu Antakya surlarının önüne vardığından beri onbeş ay geçmişti. Bu zaman zarfında müslüman dünyasında önemli değişiklikler olmuştu. Mısır'ın Fâtımîleri haçlı seferinin öncesinde Bizanslılar gibi türk taarruzunun yarattığı ilk korkunun etkisinden kurtulmuş olup, aynen Bizanslılar gibi, nekahet devrelerini devam ettirmek üzere haçlı seferinden faydalanmayı ummaktaydılar. Mısır'ın gerçek hâkimi, babası ermeni dönmesi Bedrülcemâlî'yi küçük yaştaki halife el-Müsta'lî'ye vezir olarak istihlâf etmiş olan Şehinşâh el-Efdal idi. el-Efdal'in Antakya önündeki haçlı karargâhına göndermiş olduğu elçi heyeti bir sonuç elde edememişti. Onun elçileriyle birlikte frank elçileri de Kahire'ye gelmişlerdi; fakat bunların bir ittifak akdetmek hususunda yetki sahibi olmadıkları ve Frankların, Filistin'i geri almaları için Mısırlılara yardım şöyle dursun, tam aksine Kudüs'e sefer etmek azminde bulundukları çok kısa zamanda belli olmuştu. Bundan dolayı el-Efdal kuzey Suriye'deki savaştan faydalanmaya karar vermişti. Kürboğa'nın Antakya önündeki yenilgisini haber alıp, Asya'daki bütün Türklerin yeni bir taarruza dayanamayacaklarını farkedince Filistin'e saldırdı. Eyalet hâlâ, Dimaşk hükümdarı Dukak'ı yüksek metbûları tanıyan, Artuk'un oğullarından Sökman ve İlgazi'nin ellerinde bulunuyordu. el-Efdal'in ilerlemesi karşısında bunlar Kudüs'ün surları arkasına çekildiler. Dukak'ın kendilerine derhal yardıma gelemiyeceğini biliyorlardı; fakat Kudüs'ün çok müstahkem surlarının ve kendi türkmen birliklerinin savaş tecrübesinin, yardım gelinceye kadar mukavemet etmelerine imkân sağlayacağını ummaktaydılar. el-Efdal'in ordusu en yeni kuşatma araçları, bu arada kırk mancınıkla donatılmış bulunuyordu. Buna rağmen Artukoğulları, surlar onları teslim olmaya zorlayacak kadar hırpalanıncaya dek, kırk gün bu orduya mukavemet ettiler. Artukoğullarına, birlikleriyle beraber Dimaşk'a gitmek müsaadesi verildi; bunlar buradan, Diyarbekr çevresindeki akrabalarıyla birleşmek üzere yürüyüşlerini sürdürdüler. Bundan sonra Mısırlılar bütün Filistin'i işgal etmiş ve sonbaharda sınırlarını

Köpek ırmağı (Nehrülkelb)'nın, Beyrut'un kuzeyindeki sahildeki dağ geçidine kadar ileri sürmüşlerdi. Bu arada Kudüs'ün surlarını da yeniden onarmışlardı [1].

Kuzey Suriye'de mahallî arap hanedanları türk kudretinin kırılmasından hiç de daha az memnun olmuş değillerdi; bunlar Franklarla anlaşmalar yapmaya seve seve hazırdılar. Hama emîri, Rıdvan'ın kayınpederi ve Hıms emîri - ki her ikisi de Kürboğa'nın yanında kahramanca savaşmışlardı - her türlü mukavemet düşüncesinden vazgeçmişlerdi. Haçlılar bakımından iki en ehemmiyetli arap hanedanının, Şeyzer'deki Munkızîler ile Trablus'daki Benû Ammâr'ın tutumları daha büyük önem taşımaktaydı. Bunlardan birincisi, yani Munkizoğulları, Âsîırmak'la deniz kıyısı arasında ve haçlıların hemen önlerinde bulunan bölgeye, Benû Ammâr ise orta Lübnan'dan fâtımî sınırına kadar olan kıyı bölgesine hâkim bulunuyorlardı. Haçlı seferinin ilerlemesi için bunların dostluğu veya hiç olmazsa tarafsızlığı şarttı [2].

Raymond Maarratünnuman'dan, bunun yaklaşık yirmi kilometre güneyinde bulunan Kefertâb üzerine yürüdü. Burada, birliklerini yeniden techiz ve iaşe etmek için 16 ocağa kadar bekledi. Tankred ve Robert de la Normandie ona burada katıldılar ve burada, haçlılar emîrin ülkesinden barış içinde geçmeyi vaadettikleri takdirde, yolları iyi bilen kılavuzlar ve ucuz erzak sağlamak önerisinde bulunmak üzere, Şeyzer emîrinin elçileri geldiler. Raymond bu teklifi kabul etti; 17 ocakta emîrin kılavuzları orduyu Şeyzer ve Hama arasında Âsîırmak'dan geçirip Sarût vâdisi boyunca yukarıya doğru sevkettiler. Emniyete alınmak amaciyle civarın bütün hayvan sürüleri Sarût'un yan vâdilerinden birisine götürülmüştü. Kılavuzlardan birisi yanılarak Frankları bu vâdiye götürdü. Çoban ve köylüler, bütün sürüleri ele geçiren Franklara direnecek güçte değildiler. Bu vâdiye hâkim olan kalenin kumandanı, kendi emniyetini haçlılardan parayla satın almayı daha uygun buldu. Elde edilen ganimet o kadar çoktu ki, bir çok şövalye bunların kendilerine fazla gelen bölümünü yük hayvanlarıyla trampa etmek üzere Hama ve Şeyzer'e gittiler; istedikleri yük hayvanlarından hemen hemen bin kadar elde ettiler. Arap makamları bunlara hiç bir zorluğa uğramadan şehirlerine girmek ve alım-satımda bulunmak müsaadesi verdiler [3].

Bu yiyecek maddeleri ve yük hayvanları bir araya toplanırken Raymond ve maiyyetindeki kumandanlar da, hangi yoldan ilerlemek gerektiği hususunda birbirleriyle istişare etmekteydiler. Bizzat Raymond, mümkün olduğu kadar süratle deniz kıyısına ulaşmak için, doğrudan doğruya batı istikametinde, Nusayrî dağ silsilesi üzerinden ilerlemek taraftarıydı. Lâzikiye bir süreden beri hristiyanların elindeydi; sahili terketmediği sürece Antakya ile bağlantısını

[1] İbn al-Aşîr, s. 197 vd. Bk. Buhl, *al Kuds* maddesi ve Zettersteen, *Sukman İbn Ortok* maddesi, her ikisi *Encyclopaedia of Islam*'da.

[2] Honigmann, *Shaizar* maddesi ve Sobernheim, *Ibn ʿAmmār* maddesi, her ikisi *Encyclopaedia of Islam*'da.

[3] Raimundus Aguilers, XIV, s. 272 vd.; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 180-82.

koruyacak ve dostça ilişkiler sürdürdüğü Kıbrıs'daki bizans makamlarından gerekli ikmâli sağlıyabilecekti. Buna karşı ise Tankred, kıyı yolunu elde bulundurmak için yol üstünde bulunan bütün büyük müstahkem kalelerin zaptedilmesi gerektiğine işaret etti. Bu sıradaysa ordunun savaş gücü sadece bin şövalye ile beşbin yayadan ibaretti. Bu kadarcık bir kuvvet nasıl olur da bir kuşatma savaşını göze alabilirdi? Tankred, bunun yerine doğruca Kudüs üzerine yürümek ve sahil müstahkem mevkilerini zaptetmek zorunluğundan kaçınmak gerektiğini belirtmekteydi. Kudüs alınabildiği takdirde, bu haber Avrupa'dan bir çok kuvvetleri buraya çekecek ve Trablus, Sûr ve Akkâ gibi şehirler o zaman haçlılara karşı mukavemeti hatırlarına bile getiremiyeceklerdi. Bununla beraber bu düşünüş tarzına da, Lübnan ile çöl arasındaki bütün arazinin, arap emîrlerinin aksine, hiç şüphesiz haçlı ordusunun ilerlemesine karşı duracak olan Dukak'ın hâkimiyetinde bulunması vâkıası bir itiraz noktası teşkil etmekteydi. Nihayet, Suriye içlerinden denize doğru yegâne engelsiz girişi sağlayan ve düşman müstahkem mevkilerini teslime zorlamak için vakit kaybını mümkün mertebe önleyecek olan, çölün daha güneyini zorlamak, yani Nusayrî dağları ile Lübnan silsilesi arasındaki Bukayye vâdisi yolu ile hareket etmek kararlaştı [4].

22 ocakta haçlılar, sahibi kendileriyle bir anlaşma yapmak üzere süratle gelen, Masyaf şehrine ulaştılar. Haçlılar Helû dağını dolanmak için güney doğuya yöneldiler. Ertesi gün, sakinleri tarafından terkedilmiş, fakat her türlü erzakla dolu bulunan Refenîye şehrine vardılar. Burada üç gün kaldıktan sonra Bukayye vâdisine doğru indiler. Ovaya muazzam Hısnülekrâd kalesi hâkim bulunuyordu. Burası vâdinin yukarı kısmında, tepede inşa edilmiş olup bu gün yerinde Krak des Chevaliers'nin harabeleri bulunmaktadır. Ahali ihtiyatlı hareket ederek bütün sürülerini surların arkasına götürmüştü; haçlılar stratejik sebeplerden ziyade iaşelerini sağlamak düşüncesinden hareketle kalenin alınmasına karar verdiler. 28 ocakta surlara saldırdılar. Fakat onların davranış tarzlarını öğrenmiş olan müdafiler, kapılardan birisini aralayarak dışarıya bir kaç hayvan salıverdiler. Haçlılar bu ganimeti toplamak üzere o kadar hırsla saldırdılar ki, birbirlerinden ayrılıp dağıldılar. Kaleden yapılan bir çıkış hareketi bunların toplanmasına engel olduğu gibi, az kalsın kendi muhafızları da ganimet hevesine düşüp yanından ayrılmış bulunan Raymond esir edilecekti. Ertesi günü, böyle bir hiyleye aldanmış olduklarından büyük utanç duyan Franklar ciddi bir genel taarruz plânladılar; fakat surların önüne geldiklerinde, kalenin geceleyin boşaltılmış olduğunu anladılar. Müdafilerin yanlarında götürememiş oldukları erzak oldukça çoktu. Ordu üç hafta konaklamak üzere burada kaldı. Bu esnada bir çok toplantılar yapılarak izlenecek strateji üzerinde tartışıldı ve bu günlere düşen bir hristiyan yortusu kalede kutlandı [5].

Raymond Hısnülekrâd'da bulunurken, hediyeler ve emîrin haçlı seferine mâni olmayacağına dair vaadlerle, Hama emîrinin elçileri geldiler. Bunları

[4] Raimundus Aguilers, XIV, s. 273.

[5] Raimundus Aguilers, XIV, s. 273-75; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 182.

Trablus emîrinin elçileri takip etti. Benû Ammâr hanedanına mensup olan Celâlülmülk Ebulhasan - ki bu aile savaşçılığından ziyade âlimleriyle şöhret kazanmıştı - emîrliğinin bağımsızlığını, Selçukluları Fâtımîlere karşı koz olarak kullanmak suretiyle koruyabilmişti. Türk kudretinin azalması muvacehesinde şimdi, tekrar yükselmek istidadı gösteren Mısır'a karşı Franklara yardımcı olmaya hazır bulunuyordu. Raymond'dan, haçlı ordusunun geçişi için gerekli önlemleri kararlaştırmak üzere Trablus'a temsilciler göndermesi ve emîrin kaleye asması için Toulouse sancağını da yollaması talep olunuyordu. Trablus'un ve civarının ulaşmış olduğu yüksek refah düzeyi frank elçileri üzerinde büyük etki yaptı; bunlar dönüşlerinde Raymond'a, emîrliğin kalelerinden birisine bir gösteriş saldırısı yapacak olursa, emîrin diğer arazisini zarardan korumak için her halde büyük miktarda para teklif edeceğini söylediler. Paraya ihtiyacı olan Raymond bunların tavsiyesini kabul ederek orduya, Bukayye vâdisinin deniz kıyısına doğru açıldığı yerde, Trablus'dan yaklaşık yirmibeş kilometre uzaklıkta bulunan Arka şehrine taarruz emri verdi. Ordu 14 şubatta bu şehrin surları önüne vardı [6].

Bu arada Raymond, Lâzikiye garnizonu ve sahil ile bağlantı kurma gayretleri çerçevesinde, Raymond Pilet ve kont Raymond de Turenne'i, Lâzikiye ile Trablus arasında yegâne iyi liman olan Antartus (Tortosa) üzerine bir baskın taarruzu yapmaya teşvik etmişti. Her iki Raymond küçük bir birlikle batıya doğru hareket ederek 16 şubatta karanlık basarken şehrin önüne geldiler. Bunlar ellerindeki kuvveti olduğundan daha çok göstermek için şehir surlarının boyunca bir sürü ateş yaktılar. Bu hiyle başarılı oldu. Trablus emîrine tâbi olan Antartus valisi öyle korkuya düştü ki, garnizonu ile geceleyin deniz yolundan kaçıp gitti. Ertesi gün Franklara şehrin kapıları açıldı. Bu haber üzerine bunun onaltı kilometre kadar kuzeyinde bulunan Markîye kalesi valisi de Raymond'un yüksek hâkimiyetini tanımak hususunda müsaraat gösterdi. Antartus'un zaptı haçlı seferini önemli şekilde takviye etti. Artık Antakya, Kıbrıs ve Avrupa'ya rahatça deniz yolu açılmış bulunuyordu [7].

Bu başarı, hâlâ Antakya'da bulunan şövalyelerin kıskançlığını uyandırdı ve onlara Raymond'u takip etmek kararını ilham etti. Şubat sonuna doğru Godefroi de Bouillon, Bohemund ve Robert de Flandre Antakya'dan çıkarak Lâzikiye'ye doğru yola koyuldular. Bohemund buradan tekrar geri döndü. Eğer ilkbaharda imparator Suriye'ye doğru sefer edecek olursa kendisinin Antakya'daki durumunu kuvvetlendirmesinin daha akıllıca bir iş olacağını düşünüyordu. Godefroi ve Robert, küçük liman şehri Cebele'yi kuşatmak üzere yürüyüşlerine devam ettiler. Bunlar orada iken Albara piskoposu gelerek onlardan Raymond adına, onunla Arka önünde birleşmelerini rica etti [8].

Arka kuşatması pek yolunda gitmemekteydi. Şehir iyi tahkim edilmiş olup ısrarlı şekilde müdafaa olunuyordu. Raymond'un ordusu da bunu tamamiyle

[6] Raimundus Aguilers, XIV-XV, s. 275; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 184.
[7] Raimundus Aguilers, XV, s. 276; *Gesta Francorum*, X, 34, s. 184-86.
[8] *Gesta Francorum*, X, 35, s. 186; Albertus Aquensis, V, 33, s. 453.

kuşatacak büyüklükte değildi. Ordunun kalelere taarruz edecek durumda olmadığı hakkında Tankred'in uyarısının tamamiyle haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Fakat Raymond kuşatmaya bir kere başlamış bulunduğu için, Trablus emîrinin kendisinin zaafını anlayarak açıkça düşmanlığa girişmesi korkusuyla, bunu terkedemiyordu. Birliklerin kendilerini pek sıkmamış olmaları da muhtemeldir. Karargâhtaki hayat hoş geçiyordu. Bütün civar topraklar verimli olduğu gibi, Antartus limanından ilâve erzak da gelmeye başlamıştı. Geçirdikleri bunca bâdireden sonra askerler bir az olsun dinlenip nefes alabildikleri için memnundular. Mart başında, bizzat Bagdad halifesinin idaresinde bir müslüman ordusunun Arka'yı kuşatmadan kurtarmak üzere hazırlandığı şâyiaları ortalıkta dolaşmaya başladı. Bu haber yalan olmakla beraber Raymond'u, duyduğu endişe ve korku içinde, Godefroi ve Robert de Flandre'ı yanına çağırmaya sevketti. Godefroi ve Robert bu mesajı alır almaz, yüksek hâkimiyetlerini kabul eden Cebele emîri ile bir mütareke anlaşması yaparak süratle güneye, Arka'ya gittiler. Bunlar oraya varışlarını, Trablus varoşlarına saldırarak ve Bukayye vâdisine muhtelif ve başarılı yağma akınları tertib ve bir çok hayvan ve bu arada develer iğtinâm ederek kutladılar [9].

Raymond kısa zamanda arkadaşlarının gelişine pişman oldu. İki ay boyunca tartışmasız şekilde haçlı seferinin başkumandanı olmuştu. Tankred bile, beşbin *sous* karşılığında onun üstünlüğünü kabul etmişti. Şimdi ise rakîplerinden yardım rica etmek zorunda kalmıştı. Tavsiyesini dinlememiş olduğu Tankred, Raymond'un kendisine yeteri kadar para vermediğini söyliyerek Godefroi'nın yanına geçmişti. İki Robert'ler Raymond'un üstünlüğünü kabule pek eğilimli değildiler. Raymond haiz olduğu hakları zorla korumak istediyse de etrafta isteksizlik ve kızgınlık uyandırdı. Kavgalar, tartışmalar çıktı. Reislerini anlaşmazlık içinde gören birlikler de onların örneğine uydular ve işbirliği yapmaktan imtinâ ettiler.

Nisan başında imparatordan mektuplar gelmeye başlayınca anlaşmazlıklar daha da arttı. Aleksios haçlılara, artık Suriye'ye doğru harekete hazır olduğunu bildiriyordu. Eğer haziran sonuna kadar onu bekliyecek olurlarsa Aziz Ioannes Günü'nde onların yanında olacak ve haçlıları Filistin'e götürecekti. Raymond bu teklifi kabul etmek düşüncesindeydi. Aleksios'un sadık müttefiki sıfatiyle, imparatorun desteğinin, frank ordusu üzerindeki başkumandanlık mevkiini tekrar elde etmek bakımından yararlı olacağını hesaplıyordu. Bizzat kendi adamları içinde, meselâ Raymundus d'Aguilers gibi birçoğu, Bizanslılara karşı duydukları bütün antipatiye rağmen, imparatorun gelişinin haçlı seferine hiç olmazsa, bütün diğer reislerin de kabul edeceği bir baş sağlıyacağı düşüncesindeydi. Fakat ordunun büyük kısmı sabırsızlanmakta olup, Kudüs'e doğru yola devam etmek istiyordu. Diğer reislerden hiç birisi de imparatorun vassalliğine girmek istememekteydi. Umumî efkârın bu şekildeki baskısına

[9] *Gesta Francorum*, ayn. yer; Raimundus Aguilers, XVI, s. 277 vd.

Raymond'un siyaseti karşı duramazdı. Muhtemelen Aleksios da haçlıların kendisini bekleyeceklerine inanmıyordu. Bunların Antakya'da takındıkları tavır sebebiyle kızarak bundan sonra tarafsız kalmaya karar vermişti. Bizanslı bir siyâsî için bu tarafsızlık hiç bir surette pasif kalmak anlamına gelmiyordu; bu, her iki tarafla da temasa geçerek, hangi taraf kazanırsa kazansın, durumdan kendi payına faydalanmak demekti. Aleksios, haçlı seferi kendi topraklarından geçerken, kendisine mektup yazarak, bunların onun namına hareket edip etmediklerini sormuş olmaları muhtemel bulunan Mısırlılarla irtibat halindeydi. Aleksios cevabında, haçlı hareketinin kendisiyle ilgili olmadığını bildirmişti. Bu adımı atmakta da haklıydı. Bohemund'un hareket hattı ona Franklara güvenilemiyeceğini öğretmişti; bundan ayrı olarak Filistin'le pek ilgili de değildi. Burası onun imparatorluğa geri kazanmak istediği topraklara dahil değildi. Filistin'de, sadece, koruyucuları bulunduğu doğru inançlı hristiyanlara karşı bazı yükümlülükleri vardı. O belki de bu hristiyanların Fâtımîlerin hoşgörülü hâkimiyeti altında, daha şimdiden Antakya'da yerli hristiyanlara karşı tamamiyle düşmanca davranmış olan Frankların idaresinden çok daha iyi şartlar içinde bulunacakları düşüncesindeydi. Fakat aynı zamanda da, imparatorluğa hâlâ faydası dokunması mümkün olan haçlı seferiyle de bozuşmayı, haçlılarla bağları koparmayı istemiyordu. Onun Mısırlılarla muhaberesi sonraları haçlıların eline geçti; bunlar kendilerinin sözlerinde durmamış olmalarını pek âlâ hazmetmiş olmalarına rağmen, imparatorun bu sadakatsizlik delillerine samimi olarak köpürdüler. Antakya'dan Kahire'ye göndermiş oldukları elçilerin, orada o kadar uzun zaman alıkonulmuş olması suçunu imparatora yüklediler [10].

Bahis konusu elçiler bundan bir kaç gün sonra Arka önündeki ordugâha dönerek Fâtımîlerin en son barış teklifini beraberlerinde getirdiler. Teklife göre haçlılar, zorla fâtımî topraklarına girmek hususunda her türlü teşebbüsten vazgeçtikleri takdirde, hacılara kutsal şehirlere serbestçe giriş müsaadesi verilecek ve hacılar kafilesine her türlü yardım ve kolaylık gösterilecekti. Bu teklif derhal reddolundu [11].

Diğer bütün reislerin yürüyüşe devam etmek arzularına rağmen, Raymond Arka'yı zaptetmeden arkada bırakmayı reddetti. Kesin bir sonuç elde edilmesi için Pierre Bartholomaeus 5 nisan tarihinde, İsa, Aziz Petrus ve Aziz Andreas'ın, Arka'ya derhal genel bir taarruz yapılması lâzım geldiğini bildirmek üzere hep birlikte kendisine görünmüş olduklarını ilân etti. Ordunun büyük kısmı artık Pierre'in hayâllerinden bıkmıştı; onun bildirilerinde sadece kont Raymond'un siyasî gayelerini görmekteydiler. Robert de la Normandie'nin ordu vâizi Rohes papazı Arnulf (Arnoul)'un başında bulunduğu bir kısım kuzey Fransızları şimdi açıkça, Pierre'in ilhamlarına inanmadıklarını ve Le Puy piskoposu müteveffa Adhemar'ın da hiç bir suretle kaani olmadığı gerekçesiyle, hatta Kutsal Mızrak'ın gerçekliğinden de şüphe ettiklerini söylemeye başladılar. Provence'lılar Pierre'in

[10] Raimundus Aguilers, XVI, s. 277, XVIII, s. 286.

[11] Raimundus Aguilers, XVI, s. 277; Willermus Tyrensis, VII, 19, *I*, kısım 1, s. 305 vd.

tarafını tuttular. Valence'lı Etienne, Antakya'da görmüş olduğu hayâli orduya hatırlatıyordu. Aguilers'li Raymundus, Mızrak'ı daha henüz toprak içindeyken nasıl öpmüş olduğunu anlatmaktaydı. Pierre Desiderius adında başka bir papaz, Adhemar'ın, ölümünden sonra kendisine görünüp, duyduğu şüphelerin kendisini içine ittikleri cehennemin ateşlerini tasvir ettiğini hikâye ediyordu. Everard adında diğer birisi, Antakya'nın Türkler tarafından kuşatıldığı sırada ticaret maksadiyle Trablus'da bulunurken oradaki bir Süryânînin, içinde Aziz Markus'un Kutsal Mızrak'tan bahsettiği bir vizyon (hayâl)dan bahsettiğini bildiriyordu. O vakte kadar şüpheci tutumunu muhafaza etmiş olan Apt piskoposu, bu hususdaki düşüncesini değiştiren bir vizyondan bahsetmekteydi. Adhemar'ın maiyyetine mensup Bertrand du Puy adındaki bir şövalye, gerek piskoposun ve gerekse bayraktarının, kendisine bir vizyon içinde görünüp, Mızrak'ın gerçek olduğunu itiraf ettiklerini söylüyordu. İspat gücü bu kadar büyük deliller karşısında Arnoul her kesin önünde, artık bu vizyonlara inandığını beyan etti; fakat onun dostları, bütün hikâyeden şüphe etmeye devam ediyorlardı ki, nihayet Pierre Bartholomaeus bir kızgınlık ânında, kendisini "ateşle sınama" suretiyle müdafaa etmesine müsaade istedi. Aslında gerçek ne olursa olsun, görünüşe göre Pierre, artık kendisinin tanrısal ilhama mazhar olduğuna sıkıca iman etmiş idi.

Ateş sınavı 8 nisanda yapıldı. Dar bir yolda iki odun yığını hazırlanıp piskoposlar tarafından takdis edildikten sonra tutuşturuldu. Sadece bir gömlek giymiş olan Pierre Bartholomaeus mahut Mızrak'ı elinde tuttuğu halde süratle alevlerin içinden geçmeye çalıştı. Alev yığınından korkunç yanıklarla sıyrılan Pierre, eğer Raymond Pilet kendisini tutmasa, korların içine düşecekti. Oniki gün bu yanıkların acısına dayandıktan sonra nihayet öldü. Ateş sınavının sonucu, Mızrak'ın, Pierre'in hiç yanmadan alevler arasından geçtiğini fakat onun kutsal gömleğine dokunmak isteyen heyecanlı kalabalık tarafından, geriye ateşler içine itildiğini iddia eden Provence'lılar dışında, hiç kimsenin yanında itibarı kalmadı. Kont Raymond ise Mızrak'ı büyük bir hürmetle kendi ibadet köşesinde muhafaza etti [12].

Ordu, Raymond nihayet kuşatmadan vazgeçirilinceye kadar, daha bir ay müddetle kararsız ve ne yapacağını bilmeden Arka önünde durdu. Arka'yı zapt için yapılan savaşlar bir çok kimsenin, bu arada efendisi Reims başpiskoposuna yazdığı mektuplar haçlı seferinin canlı bir tasvirini ihtiva eden Anselm de Ribemont'un hayatına malolmuştu [13]. 13 mayısta Raymond arkadaşlarının ısrarlı ricalarına dayanamıyarak, gözleri yaşlı, ordugâhı bozmak emrini verdi.

[12] Raimundus Aguilers (XVII-XVIII, s. 279-88) Pierre Bartholomaeus'u destekliyor; Fulcherius Carnotensis, I, xviii, 4-5, s. 238-41; Albertus Aquensis, V, 13, s. 452; Radulphus Cadomensis, CVIII, s. 682. Gerek Fulcherius ve gerekse Albertus şüphe içinde olmakla beraber taraf tutmuyorlar. Radulphus açıkça Pierre'in aleyhindedir. *Gesta* müellifi olayı meskût geçmiştir.

[13] Raimundus Aguilers, XVI, s. 276 vd.; *Gesta Francorum*, X, 35, s. 188. Fulcherius Carnotensis (I, xxv, 8, s. 270) onun bir taş isabetiyle öldüğünü bildiriyor.

Bütün ordu Trablusşam'a yöneldi. Takip edilecek yürüyüş yolu üzerinde yeniden, ince ince durulmuş, tartışılmıştı. Süryânîler Raymond'a, Dimaşk üzerinden kolay geçilir bir yol mevcut olduğunu, fakat burada yiyecek maddesinin bol olmasına mukabil su bulmanın müşkül bulunduğunu söylemişlerdi. Lübnan üzerinden geçen yolda su çoksa da bu yol yük hayvanları için güçlük arzedecekti. Üçüncü imkân sahil yoluydu; ancak bu yol da bir çok yerlerinde bir avuç düşman tarafından kesilebilirdi. Bir çok mahallî kehanetler ise, Kudüs'ü kurtaracak olanların sahil boyunca gideceklerini müjdelemekteydi. En nihayet de, kehanetlerin beşaretinden ziyade, şimdi doğu Akdeniz sularında dolaşıp duran ingiliz ve ceneviz filoları ile irtibat sağladığı cihetle bu son yol seçildi [14].

Haçlıların yaklaşması üzerine Trablus emîri, şehrinde bulunan üçyüzün üstündeki hristiyan esirini serbest bırakarak, şehrini ve varoşlarını zarardan kurtarmak istedi. Bu esirlere onbeşbin bizans altını ve onbeş değerli at verdiği gibi bütün orduya da yük hayvanları ve hayvan yemi gönderdi. Bundan başka, Franklar savaşta Fâtımîleri yendikleri takdirde hristiyanlığı kabul etmeye karar verdiği de şâyî olmuştu [15].

Haçlılar Trablus'u 16 mayıs pazartesi günü terkettiler. Yanlarında emîrin hizmetlerine tahsis ettiği kılavuzlar olup bunlar haçlıları Ras Şakka burnunu dolaşan tehlikeli yoldan emniyet içinde geçirdiler. Haçlılar emîre ait olan Botrun ve Cebayl şehirlerinden barışı koruyan bir şekilde geçip 19 mayısta Köpek ırmağı (Nehrülkelb) kenarında fâtımî sınırına vardılar. Fâtımîlerin, sahil şehirlerinde bulunan küçük garnizonlar hariç tutulacak olursa, kendilerine tâbi ülkenin kuzey bölgelerinde hiç bir birlikleri yoktu; fakat buna mukabil bu şehirlerin savunulması için harekete geçebilecek kuvvetlice bir donanmaları vardı. Bu sebepledir ki, haçlılar, yollarda hiç bir mukavemete rastlamamış olmakla beraber, yanlarından geçerlerken bunlara ait limanları zaptetmeyi ümit edemezlerdi. Bundan dolayı hristiyan donanması da onlarla bağlantısını artık koruyamazdı. Erzakın azalması korkusu, artık fâtımî hududuna geldikten sonra haçlıları, son hedeflerine mümkün olan süratle ulaşmaya gayret sarfına zorladı.

Haçlılar Beyrut'a yaklaşırken şehrin dört tarafındaki verimli bahçe ve meyveliklerin tahrip edilmesinden korkan şehir ahalisi, meyve ağaçlarının, bağlarının ve tarlalarının zarara sokulmaması şartiyle hediyeler verip serbest geçiş sağlıyacaklarını bildirmekte acele ettiler. Haçlı reisleri şartları kabul ederek orduyu süratli bir yürüyüşle Sayda (Sidon) üzerine sevkedip 20 mayısta buraya ulaştılar. Sayda garnizonu daha yürekli davranıp, haçlılar Nehrülavâlî kenarında ordugâh kurarlarken bunlara karşı bir çıkış hareketi yaptı. Bu taarruz püskürtüldü ve haçlılar şehir varoşlarındaki bahçeleri tahrip ederek intikam aldılar. Fakat mümkün olduğu kadar süratle hareket edip Sûr (Tyrus)'a doğru yürüdüler. Burada Baudouin du Bourg ile Antakya ve Urfa'dan gelen bir mikdar

[14] Raimundus Aguilers, XVIII, s. 288, 290 vd.

[15] Raimundus Aguilers, XVIII, s. 291; *Gesta Francorum*, X, 35-36, s. 188-90.

şövalyenin orduya yetişmeleri için iki gün kaldılar. Civarda şırıldayan ırmaklar ve etrafın koyu yeşilliği Sûr'u mükemmel bir durak yeri yapmaktaydı. Sûr garnizonu surların arasında kalıp onları rahatsız etmedi. Ordu 23 mayısta şehri terkederek "Sûr merdiveni" adıyla meşhur olan dağ geçidini ve Nakûra tepelerini zahmetsizce aştı ve 24 mayısta Akkâ (Akkon) önüne ulaştı. Akkâ valisi, Beyrut örneğine uyarak şehrin etrafındaki verimli bölgenin zarardan korunmasını, orduya bol erzak hediye etmek suretiyle satın aldı. Ordu Akkâ'dan Hayfa'ya ve kıyı boyunca Karmel dağı yanından Kaysâriye (Caesarea) ye varıp Pantekot yortusunu iyi bir şekilde kutlamak için 26-30 mayıs arasında burada dört gün kaldı. Ordu burada konaklarken ordugâh üzerinde bir güvercin bir atmaca tarafından gagalanıp ölü olarak Apt piskoposunun çadırı yanına düştü. Bunun Akkâ valisinin, Filistin müslümanlarını müstevliler aleyhine mukavemete çağıran bir mesajını taşıyan bir posta güvercini olduğu meydana çıktı [16].

Müteakip yürüyüş sadece Arsuf'a kadar kıyıyı takip etti; ordu buradan bölgenin içine doğru girerek 3 haziranda Remle'ye ulaştı. Filistin'deki şehirlerden çoğunun aksine Remle bir müslüman şehriydi. Türk fethinden önce eyaletin idare merkeziydi; fakat son yıllar içinde öneminden bir kısmını kaybetmişti. Haçlıların yaklaşması şehir ahalisini dehşete düşürdü. Garnizonu küçük ve mısır donanmasından yardım alabilmek için de kıyıdan uzaktaydı. Bütün ahali, inatçı bir meydan okuma gayreti içinde, Remle'den birbuçuk kilometre kadar mesafede viran bir köy olan Lydda'da bulunan büyük Aziz Georgius kilisesini tahrip ettikten sonra varını yoğunu beraberine alarak güney doğu istikametinde çekildi. Robert de Flandre ve Gaston de Béarn haçlı ordusunun öncüleriyle şehre girdiklerinde bütün yolları boş, bütün evleri terkedilmiş buldular.

Kutsal Ülke'nin ortasında bir müslüman şehrini işgal etmiş olmak haçlıları sevinç ve gurur hislerine garketti. Bunlar hemen kiliseyi yeniden inşa etmeye, Remle ve Lydda'yı Aziz Georgius'un patronluğu altında bir hâkimiyet halinde birleştirmeye ve piskoposunun hüküm süreceği yeni bir *dioecese* (rûhanî bölge) vücuda getirmeye andiçtiler. Rouen'lı Robert adında bir norman papazı piskoposluğa tayin edildi. Albara'da olduğu gibi bu, burada da lâtin bir piskopos adına bir grek piskoposunun azli anlamına gelmiyordu; zaptedilmiş bir müslüman bölgesinde yeni bir piskoposluk kurmak demekti. Bu tayin, haçlıların genel görüşüne göre, zaptedilen bir bölgenin kiliseye teslim edilmesi gerektiğini göstermektedir. Robert şehri muhafaza etmek üzere küçük bir garnizonla burada bırakıldı [17]. Bu arada haçlı reisleri, bundan sonra ne yapılması gerektiği hakkında müşaverede bulundular; çünkü bunlardan bir kısmı, Kudüs'e yazın ortasında taarruz etmenin delilik olacağı kanaatindeydi. Bunlar gerçek düşman, yani Mısır üzerine yürümenin daha iyi olacağını söylüyorlardı. Bir süre münakaşadan sonra

[16] Raimundus Aguilers, XVIII-XIX, s. 291; *Gesta Francorum*, X, 36, s. 190-92.; Fulcherius Carnotensis, I, xxv, 10-12, s. 271-76.

[17] Raimundus Aguilers, XIX, s. 291 vd.; *Gesta Francorum*, X, 36, s. 190 vdd.; Willermus Tyrensis (VII, 22, *I*, kısım 1, s. 313) piskoposun adını veriyor.

bunların fikirleri reddedilerek Kudüs'e doğru yürüyüşe 6 haziranda devam olundu [18].

Ordu Remle'den itibaren, bugünkü büyük anayolun kuzeyinde Judaea tepeleri arasından kıvrıla kıvrıla geçen eski yolu takip etti. Emmaus köyünden geçilirken Bethlehem şehrinin elçileri gelip, şehrin hepsi hristiyan olan ahalisi adına haçlı reislerinden, kendilerini müslüman boyunduruğundan kurtarmalarını rica ettiler. Tankred ve Baudouin du Bourg hiç vakit geçirmeden, tepeler üzerinden Bethlehem'e at sürdüler. Bunlar gece yarısı şehre ulaştılar. Ahali şaşkınlık içinde önce bunları Kudüs'ü takviyeye gelen mısır ordusunun bir kısmı sandı. Gün ışıyıp da şövalyelerin hristiyan oldukları belli olunca bütün şehir ahalisi, kutsal emanetleri ve Doğuş kilisesinin haçları ile büyük bir tören alayı halinde kurtarıcılarını karşılamak ve onların ellerini öpmek üzere dışarıya çıktı [19].

İsa'nın doğum yeri bu şekilde hristiyan hâkimiyetine geri alınırken, hristiyanların ana ordusu cebrî yürüyüşle bütün gün ve bütün gece Kudüs istikametinde ilerlemişti. Hilâl'in karardığı duygusunu aşılayan bir ay tutulması ordunun cesaretini arttırmıştı. Ertesi sabah Tankred'in birliğinden yüz şövalye Bethlehem'den gelerek orduya katıldı. Aynı sabah haçlılar İsmail Peygamber camii yanında, hacıların Montjoie (Sevinç tepesi) olarak adlandırdıkları tepenin doruğunda yolun en yüksek noktasına vardılar: Surları ve kuleleri ile önlerinde ve uzakta Kudüs yükselmekteydi. 7 haziran 1099 tarihli bu aynı salı günü akşamı hristiyan ordusu Kutsal Şehir önünde ordugâhını kurmaktaydı [20].

[18] Raimundus Aguilers, XIX, s. 292.

[19] Fulcherius Carnotensis, I, xxv, 13-17, s. 277-81; Albertus Aquensis, V, 44-45, s. 461-63.

[20] *Gesta Francorum*, X, 37, s. 194; Raimundus Aguilers, XX, s. 292; Albertus Aquensis, V, 45, s. 463.

İKİNCİ BÖLÜM

HAÇIN ZAFERİ

"Bütün kavimler, el çırpın ve sevinçle Tanrı'ya alkış tutun. Çünkü Rab, o her şeyden yüksek olan, korkutucudur."
Mezâmîr XLVII, 1, 2

Kudüs şehri ortaçağ dünyasının en müstahkem mevkilerinden biriydi. Cebûsîler gününden beri tahkimatının savunma gücü ün salmıştı; yüzyıllar boyunca da insan oğlunun ustalığı bu mukavemet kudretini daha da arttırmaya çalışmıştı. Haçlıların altında bulundukları sur duvarları, sonradan osmanlı sultanı Kanunî'nin inşa ettirdiği, bugün de eski şehri kuşatan surların temeli üzerindeydi. Bu temeller roma imparatoru Hadrianus devrinde şehrin yeniden inşası sırasında atılmıştı. Bizanslılar, Emevîler ve Fâtımîler bu surları kendi devirlerinde genişletmişler ve onarmışlardı. Doğuda şehir suru Kedron uçurumunun dik yamaçlariyle korunuyordu. Güney doğuda arazi Gehenna vâdisine doğru sarkmaktaydı. Üçüncü ve daha az derin olmayan bir vâdi de batı suru boyunca uzamaktaydı. Sadece surun Sion tepesi üzerinden geçtiği güney batı kesimi ile kuzey surlar boyunca arazi, tahkimata taarruz imkânını nisbeten kolaylaştırıyordu. İçkale, Davud kulesi, batı surun ortalarında olup, tepeye, Yafa kapısına doğru giden yola hâkimdi. Surların iç tarafında su kaynakları bulunmamakla beraber, su ihtiyacı, açılmış olan çok sayıda kuyu ile sağlanabilmekteydi. İçinde bulunduğumuz 20. yüzyılda bile hâlâ kullanılan roma kanalizasyonu şehri salgın hastalıklardan koruyordu.

Savunma, fâtımî valisi İftiharüddevle'nin eline bırakılmıştı. Surlar iyi durumda olduğu gibi İftiharüddevle'nin emrinde arap ve sudanlı birliklerden kurulu güçlü bir garnizon vardı. Frankların yaklaştığı haberi üzerine ihtiyat tedbiri olarak şehrin dışındaki kuyuları kapatmış ve zehirletmiş, sığır ve koyun sürülerini şehrin etrafındaki otlaklardan emniyetli yerlere göndertmişti. Bundan sonra İftiharüddevle, hakikî veya sapık inançlı bütün hristiyan ahaliye, surların dışına çıkmalarını emretti. Buna mukabil Yahudilere şehir içinde kalmak müsaadesi verildi. Bu akıllıca bir davranıştı. 10. yüzyıl içinde Kudüs'de hristiyanların sayısı müslümanlardan çoktu; halife el-Hâkim'in takibatı zamanında bunların sayılarının azalmış ve bir çoklarının, bu arada ortodoks papazların çoğunluğunun Artuk beyin ölümünden sonraki karışıklıklar içinde patrikle beraber şehri terketmiş olmalarına rağmen yine de binlerce hristiyan mevcuttu. Bunlara silâh taşımak yasak olduğu ve ayrıca hristiyan kardeşleriyle

yapılacak savaşda hiç bir suretle emniyet olunamıyacağı cihetle, asker olarak bunlardan faydalanmak kaabil değildi. Ayrıca, bunların şehirden çıkarılmaları doyurulacak karınların da azalması demekti. İftiharüddevle aynı zamanda silâhlı yardım rica etmek üzere Mısır'a acele haberciler göndermişti [1].

Arazi vaziyeti şehrin tamamiyle kuşatılmasına müsait olsaydı bile haçlıların savaş birlikleri bu işe yetecek sayıda değildi. Bunlar birleşmiş kuvvetlerini surlara yanaşabildikleri kesimlere tevcih ettiler.Robert de la Normandie kuzey surları boyunca Çiçek kapısı (Herodes kapısı) karşısına, Robert de Flandre onun sağında Sütunlar kapısı (Aziz Etienne veya Dimaşk kapısı) karşısına yerleştiler. Godefroi de Bouillon şehrin kuzey batı köşesinden Yafa kapısına kadar olan kesimini üzerine aldı. Burada kendisine, ordu mevzi aldıktan sonra Bethlehem'den gelip yetişen ve yolda eline geçirdiği koyun sürülerini beraberinde getiren Tankred katıldı. Bunun güneyinde Raymond de Toulouse bulunmakta olup, iki veya üç gün sonra, vâdinin kendisini surlardan çok uzakta durmaya zorladığını farkederek Sion dağına doğru çıktı. Doğu ve güney kesimleri boş bırakılmıştı [2].

Kuşatma haçlı ordusunun surlar önüne vardığı aynı 7 haziran tarihinde başladı. Fakat kısa bir süre içinde zamanın kuşatılanların lehinde işlediği anlaşıldı. İftiharüddevle'nin erzak ve su durumu iyiydi. Teçhizatı da Franklarınkinden daha iyiydi. Ayrıca frank mancınıklarının fırlattığı taşların çarpmasına daha iyi mukavemet edebilmelerini sağlamak üzere kulelerini pamuk ve saman çuvallarıyla takviye edecek durumdaydı. Eğer Mısır'dan kurtarma ordusunun gelişine kadar dayanabilecek olursa haçlı seferinin âkıbeti belliydi. Fakat, ne kadar büyük olursa olsun şehir garnizonu bütün surları işgal edecek sayıda değildi. Haçlılara gelince, bunlar kısa zamanda su sıkıntısı çekmeye başladılar. İftihar'ın aldığı tedbirler sonuç vermeye başlamıştı. Haçlıların elinde olan yegâne kirletilmemiş kuyu, güney surunun aşağı tarafında Siloam havuzu olup şehirden yapılacak atışlara mükemmel bir hedef teşkil ediyordu. İlâve su sağlanması için kuşatıcılar hemen on kilometre kadar iç tarafa gitmek zorundaydılar. Bunu bilen garnizon, küçük müfrezeler gönderip suya giden yollara pusu kurduruyordu. Bu baskınlarda bir çok asker ve hacı hayatlarını kaybettiler. Yiyecek maddeleri de azalmaya başlamıştı; şehir civarında ele geçirilebilecek pek az şey vardı. Sıcak, toz ve güneşten korunacak gölgenin azlığı haçlıların keyfini kaçırıyordu; daha soğuk iklimlere alışık olan haçlılardan bir çoğu da Filistin yazına pek uygun olmayan zırhlar ve teçhizat taşımaktaydılar. Hepsi de uzun bir kuşatmaya dayanamıyacaklarını, şehri süratle ve genel hücumla almak zorunda olduklarını biliyorlardı [3].

[1] Fulcherius Carnotensis (I, xxvii, 12, s. 300) "habeş" birliklerinden bahseder. Raimundus Aguilers (XX, s. 293 vd.) ve *Gesta Francorum* (X, 37, s. 198) kuyuların zehirlenmiş olduğunu kaydetmişlerdir. Ermeni katolikosu Vahram bu sıralarda Kudüs'de bulunuyordu; bununla beraber şehirden kaçmaya muvaffak olduğu anlaşılıyor (Urfalı Mateos, II, clvii, s. 225).

[2] Raimundus Aguilers, XX, s. 283; *Gesta Francorum*, X, 37, s. 194; Albertus Aquensis, V, 46, s. 463 vd.

[3] Raimundus Aguilers, XX, s. 293 vd.; *Gesta Francorum*, X, 37, s. 194-98.

12 haziranda haçlı reisleri Zeytindağı'na bir hac ziyareti yaptılar. Orada çok ihtiyar bir keşiş onlarla görüşerek, surlara ertesi gün saldırmalarını talep etti. Reisler itiraz makamında, başarılı bir umumî taarruz için âletlere sahip olmadıklarını söylediler; fakat keşiş hiç bir itirazı dinlemiyordu. Eğer inançları varsa Tanrı'nın zaferi onlara vereceğini söylemekteydi. Onun sözleriyle cesaretlenen reisler ertesi gün için umumî taarruz emrini verdiler. Fakat ya keşiş yanılmıştı, ya da kendi inançları çok zayıftı. Haçlılar büyük bir şevk ile hücuma geçerek kuzey surunun dış savunmasını süratle kırmışlardı. Fakat surların muhtelif yerlerine aynı zamanda tırmanabilmek için yeterli sayıda hücum merdivenleri yoktu. Bir kaç saatlik mezbûhane bir mücadeleden sonra, teşebbüslerinin meyve vermediğini anlayıp geri çekildiler[4].

Taarruzun başarısızlığı büyük hayâl sukutu uyandırdı; fakat aynı zamanda da reisleri, daha çok kuşatma âleti yapmak gereğine iknâ etmiş oldu. 15 haziranda toplanan bir savaş meclisinde, daha çok mancınık ve daha fazla hücum merdivenine malik olmadan yeni taarruz hareketlerine girişmemeye karar verdiler. Ancak bu âletleri yapmak için malzeme yoktu. Antakya'da da olduğu gibi haçlılar, bu sefer de denizden yardım gelmesiyle güç durumlarından kurtuldular. 17 haziranda altı hristiyan gemisi boş buldukları Yafa limanına girmişlerdi; müslümanlar şehri gizlice terketmiş bulunuyorlardı. Filo, Embriaco kardeşlerin emrinde iki ceneviz galerisi ile muhtemelen ingiliz donanmasına mensup dört gemiden müteşekkildi. Bunlar erzak ve kuşatma araçlarının inşası için gerekli halat, çivi, kereste gibi malzeme yüklüydüler. Haçlılar bunların muvasalatını haber alır almaz, onlarla bağlantı kurmak üzere küçük bir birlik gönderdiler. Bu birlik Remle yakınında, muhtemelen Askalan'dan gönderilen bir müslüman müfrezesinin pususuna düştü ve ancak kendisini yakından takip eden Raymond Pilet'nin müdahalesi sayesinde kurtulabildi. Bu arada mısır filosu da yetişerek Yafa'yı denizden kuşatmıştı. İngiliz gemilerinden biri bu muhasaradan sızarak Lâzikiye'ye doğru yelken açtı. Diğer gemiler, efradları tarafından, yükler karaya boşaltılır boşaltılmaz terkolundular; gemiciler Raymond Pilet'nin refakatinde Kudüs önündeki karargâha doğru yollandılar. Gerek bu gemiciler ve gerekse getirdikleri eşyalar çok makbule geçti. Fakat âletlerin yapılması için hâlâ ağaç bulmak gerekiyordu. Kudüs'ü çevreleyen kel tepelerde pek az işe yarar odun bulunabilirdi; haçlılar aradıklarını bulmak için kilometrelerce uzaklaşmak zorundaydılar. Ancak Tankred ve Robert de Flandre, Samaria civarındaki ormanlık bölgeye gidip, develer veya müslüman esirler tarafından taşınan bol mikdarda ağaç gövdesi ve tahtalarla dönünce savaş âletleri yapılmasına başlandı. Hücum merdivenleri yapıldı. Raymond ve Godefroi'dan her biri birer ahşap hücum kulesi inşasına başladılar. Bunlar tekerlekler üzerinde hareket ediyor ve mancınıklarla mücehhez bulunuyorlardı. Gaston de Béarn, Godefroi'nın, Guillaume Ricout ise Raymond'un kulelerinin yapılışına nezaret etmekte idiler[5].

[4] Raimundus Aguilers, XX, s. 293; *Gesta Francorum*, X, 37, s. 196.

[5] Raimundus Aguilers, XX, s. 294-97; *Gesta Francorum*, X, 37, s. 196-200.

Ancak çalışmalar çok yavaş yürüyordu. Franklar bu arada sıcaktan büyük ıstırap duymaktaydılar. Günlerce sıcak sam yelleri esmiş ve buna alışık olmayan haçlıların sinirlerini tahrip etmişti. Su temini gittikçe zorlaşıyordu. Günden güne yük hayvanları ve ordunun civardan topladığı koyun sürüleri susuzluktan mahvolup gidiyorlardı. Su arama birlikleri Ürdün suyuna kadar gitmekteydiler. Yerli hristiyanlar dostça davranmakta olup civarın su kaynaklarına ve ormanlara giden yolları gösteriyorlardı ama, ya şehirdeki garnizona mensup veya bölgede kendi hesaplarına eşkıyalık eden müslüman çetelerinin baskınlarını, ânî taarruzlarını önlemek mümkün olmuyordu. Haçlı reisler arasında önce Bethlehem'e hâkimiyet yönünde yeni anlaşmazlıklar doğmuştu. Şehri kurtaran Tankred olup, Doğuş kilisesi kulelerinde onun sancağı asılı durmaktaydı. Fakat hem rûhanîler, hem de birbiriyle ihtilâf halinde bulunan reisler, böylesine kutsal bir binanın dünyevî bir hükümdarın elinde bulunmasını hiç de uygun bulmuyorlardı. Tankred bu şehir üzerindeki hakkını savunmaktaydı; umumî efkârın onun aleyhinde olmasına rağmen kesin karar ertelenmişti. Bundan sonra Kudüs'ün müstakbel durumu tartışılmaya başlandı. Bazı şövalyeler buraya bir kral tayin edilmesini önerdiler. Fakat rühbân sınıfı tek ses halinde, İsa'nın taçlandığı ve ıstırap çektiği şehirde hiç bir hristiyanın kendisine kral ünvanını veremiyeceğini belirterek itiraz etti. Bu meselede de umumî efkâr papazların tarafını tuttu; bu tartışmanın devamı da ertelendi. Cismânî mahrumiyetler, başarısızlığa uğrayan taarruzun ilham ettiği hayâl sukutu ve reisler arasında yeniden ortaya çıkan anlaşmazlıklar haçlılardan bir çoğunun, Kudüs önünde bulunulan şu anda bile, sefere sırt çevirmesine sebep oluyordu. Büyükçe bir grup kutsal ırmakta yeniden vaftiz edilmek için Ürdün ırmağı istikametinde ordugâhtan ayrıldı; bunlar vaftiz edildikten ve ırmak kenarında hurma dalları topladıktan sonra, kendilerini Avrupa'ya götürecek gemiler bulabilmek ümidiyle Yafa'ya gittiler[6].

Temmuz başında, Kudüs'ü muhasaradan kurtarmak üzere Mısır'dan büyük bir ordunun yola çıkmış olduğu haberi ordugâhta yayıldı. Haçlı reisleri artık kaybedilecek zaman kalmadığını anladılar. Ancak birliklerinin savaşçılık ruhu pek parlak değildi. Bu sefer de imdadlarına yeni bir hayâl yetişti. 6 temmuz sabahı bundan önce de bir defa Adhemar'ı ölümünden sonra bir vizyonda gördüğünü iddia etmiş olan papaz Pierre Desiderius, Adhemar'ın kardeşi Guillaume Hugue de Monteil ve kendi efendisi Isoard de Gap'ın yanına gelerek müteveffa piskoposun kendisine tekrar göründüğünü haber verdi. Piskopos haçlı reislerine, egoist plânlarını ve hiylekârlığı bir yana bırakıp bir mikdar oruç tutmayı ve büyük bir törenle yalın ayak Kudüs surlarının etrafında dolaşmayı emretmişti. Bunu pişmanlık duyan bir kalple ifa ettikleri takdirde dokuz gün içinde Kudüs'ü zaptedeceklerdi. Pierre Desiderius bir zamanlar Adhemar'ı Mızrak'a inanmadığı için cehennem ateşinde gördüğünü iddia ettiği zaman ona umumiyetle

[6] Raimundus Aguilers, XX, s. 295 vd.

inanılmamıştı; şimdi ise, belki de sayın piskoposu daha iyi bir ışıkta gösterdiği için, belki de Monteil ailesinin desteklemesi sayesinde bütün orduda gerçek olarak kabul edildi. Adhemar'ın emirleri taassupla yerine getirildi. Bir müddet oruç tutulması emredildi ve bu, üç gün ciddiyetle uygulandı. 8 temmuz cuma günü merasimle şehrin etrafı dolaşıldı. Piskoposlar ve papazlar haçlar ve mukaddes emanetler taşıyarak önden yürüyorlar, bunları haçlı reisleri ve şövalyeler, onları da yayalar ve hacılar takip ediyordu. Hepsi de yalın ayaktı. Müslümanlar surların üzerine çıkmış bunlarla alay ediyorlardı; hristiyanlarsa bu alaylara aldırmayarak şehrin tavâfını ikmâl ettikten sonra Zeytindağı'na çıktılar. Burada onlara Pierre l'Hermite ve arkasından Raymond'un ordu vâizi Aguilers'li Raimundus ve Robert de la Normandie'nin ordu vâizi ve başpapazı Arnoul - ki bu sonuncusu bütün ordunun en iyi vâizi addolunuyordu - vaazettiler. Bunların hitabeti ordunun yüreğini heyecana getirdi. Hatta Raymond ve Tankred bile kavgalarını unutarak haç için beraberce mücadele etmeye yemin ettiler [7].

Şevk ve heyecan devam etti. Ertesi günlerde orduda bulunan herkes, susuzluğun bütün ıstırabına rağmen, büyük hücum kulelerini tamamlamak için gücü yettiği kadar gayret gösterdi. Guillaume Embriaco'nun kumandasındaki Cenevizlerin işçilik bakımından ustalıkları büyük bir yardım teşkil ediyordu. İhtiyar erkek ve kadınlar bile deve derilerini birbirine dikip Arapların kullandığı rum ateşinden korumak üzere kulelerin açıkta bulunan ahşap kısımları üstüne çivileyerek çalışmalara katıldılar. 10 temmuzda ahşap kulelerin inşası bitmiş olup bunlar tekerlekleri üstünde, faaliyet gösterecekleri yerlere naklolundular. Kulelerden birisi kuzey suruna, diğeri Sion dağına götürüldü. Surların kuzey batı köşesine yanaştırılmak üzere üçüncü ve daha küçük bir kule daha inşa edilmişti. Bunların inşası ihtiyatî bir tedbirle, şehir garnizonunun göremiyeceği bir yerde gerçekleştirilmişti. Müslümanlar birdenbire böyle kulelerle karşılaşınca hem büyük bir şaşkınlığa, hem de dehşete düşmüşlerdi. Vali İftiharüddevle süratle müstahkem surun zayıfça olan kesimlerini takviye etmişti. Hücum kuleleri de sürekli şekilde, surlara yaklaştırılmalarını önlemek için, taş ve sulu ateşe tutulmaya başlandı [8].

Genel taarruza 13 temmuzu 14'e bağlıyan gece başlanmasına karar verilmişti. Esas taarruz aynı zamanda Sion dağı ve kuzey surunun doğu kesiminde yapılacak ve yalancı bir saldırı ile kuzey batıdaki garnizon oyalanacaktı. Aguilers'li Raimundus'a göre -ki bunun sayı bakımından verdiği bilgiden şüphe etmeye sebep yoktur - ordunun savaş kuvveti şimdi onikibin yaya ve binikiyüzbinüçyüz arasında şövalyeden ibaret bulunuyordu. Buna sayılarını tahmine çalışmadığı bir çok hacı ve savaşa karışabilmek için çok ihtiyar veya hasta olan erkeklerle kadın ve çocuklar ilâve edilmeliydi. Saldıranların birinci hedefi ahşap hücum kulelerini surların dibine kadar sürmek idi; bunun için surların eteğinde uza-

[7] Raimundus Aguilers, XX, s. 296 vd.; Daimbert'in papaya mektubu, Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 170 vd.; *Gesta Francorum*, X, 38, s. 200-02.

[8] Raimundus Aguilers, XX, s. 298; *Gesta Francorum*, X, 38, s. 200.

yan hendeği doldurmak gerekiyordu. Bütün gece ve onu izleyen 14 temmuz günü haçlılar bütün gayretlerini bu hususta yoğunlaştırdılar. Bu arada atılan taşlardan ve mâyî halindeki ateşten fazlasiyle müteessir oluyorlar ve buna kendi mancınıklarının yoğun ateşiyle karşılık veriyorlardı. 14 temmuz akşamı Raymond'un adamları kulelerini hendekten geçirip sura yanaştırmaya muvaffak oldular. Fakat savunma çok şiddetliydi; anlaşıldığına göre bu kesimi İftiharüddevle bizzat müdafaa ediyordu. Raymond sura adım atmaya muvaffak olamadı. Ertesi sabah Godefroi'nın kulesi bugünkü Çiçek kapısı yakınında kuzey suruna yanaştı. Godefroi ve ağabeyisi Eustache de Boulogne kulenin en üst katından hücuma kumanda ediyorlardı. Öğle saatlerinde bunlar kuleden sur kenarına bir köprü yerleştirmeye muvaffak oldular; Litold ve Gilbert de Tournai adında iki flaman şövalyesi lorraine ordusunun en tecrübeli birliklerini karşıya geçirdiler. Bizzat Godefroi da bunları takip etti. Surun bir kesiminin elegeçtiği bu anda müteaarrızlar büyük sayıda, hücum merdivenleri ile şehre inmeyi başardılar. Godefroi sur üstünde kalıp yeni gelenleri teşci eder ve Sütunlar kapısı'nı ordunun ana kuvvetine açmak üzere adamlar yollarken, Tankred ve adamları hemen Lorraine'lilerin arkasından surlara çıkmış ve oradan derinliğine şehre nüfuz etmiş bulunuyorlardı. Savunma sistemlerinin delindiğini anlayan müslümanlar Kubbetüssahra ve Mescidülaksâ'nın bulunduğu Haremüşşerîf meydanına doğru koşuştular. Maksatları camii son müstahkem savunma yeri olarak hazırlamaktı; fakat bunu müdafaa durumuna sokacak vakitleri kalmadı. Bunlar camiye girip çatıya doğru çıkmaya çalışırken Tankred üzerlerine saldırdı. Müslümanlar derhal ona teslim olarak büyük kurtulma parası vaadinde bulunup camiye asmak üzere sancağını aldılar. Tankred Kubbetüssahra'yı eline geçirmiş ve kutsal bir yer olmasına aldırmadan yağmalamıştı. Bu arada şehir sâkinleri büyük bir panik içinde İftiharrüddevle'nin hâlâ Raymond'a karşı mukavemette devam ettiği güney mahallelerine doğru akmaktaydı. İftihar öğleden hemen bir az sonra artık her yeşin kaybedildiğini anladı. Davud kulesine çekilerek, kendisine ve muhafız kuvvetine hayatları bağışlanması şartiyle çok sayıda altınla birlikte kaleyi Raymond'a teslim etmeyi önerdi. Raymond bu şartı kabul ederek kuleyi işgal etti. İftiharüddevle ve adamları emniyetle şehirden çıkarıldılar; bunlara Askalan'da bulunan müslüman garnizonu ile birleşmek müsaadesi verildi[9].

Bütün Kudüs'de canlarını kurtaran yegâne müslümanlar bunlar oldu. Bu kadar ıstırap ve mahrumiyetten sonra böylesine büyük bir zafer kazanmış olmakla akılları başlarından giden haçlılar, zincirden boşanmış deliler gibi yollarda, evlerde ve camilerde oradan oraya koşuşup önlerine çıkan herkesi, erkek, kadın veya çocuk olsun, hiç fark gözetmeden öldürdüler. Katliâm bütün öğleden sonra

[9] Raimundus Aguilers, XX, s. 293-300; *Gesta Francorum*, X, 38, s. 202-04. Bu her iki göz tanığı haberi birbirine uygundur. Fulcherius Carnotensis, I, xxvii, 5, 13, s. 295-301. Fulcherius ve Raimundus birbirine uygun olarak, şehre girişin öğle üzeri vukubulduğunu bildirirler. *Gesta Francorum*, şehre girişin İsa'nın ölüm saatine rastladığını kaydetmiştir. Albertus Aquensis, uzun, fakat güvene daha az layık bir tasvir veriyor.

ve izleyen gece içinde devam etti. Mescidülaksâ'dan sarkan Tankred'in sancağı da, oraya iltica etmiş olanlara hiç bir himaye sağlamadı. Ertesi sabah güneş doğarken buraya zorla giren bir haçlı gürûhu içeride kimi bulduysa yere serdi. Tarihçi Raimundus aynı sabah tapınakların bulunduğu mahalleye giderken cesetler ve dizlerine kadar çıkan kan birikintileri içinden geçmek zorunda kalmıştı [10].

Kudüs Yahudileri topluca baş sinagoglarına kaçmışlardı. Fakat bunlar, müslümanlara yardım etmiş olmakla suçlanmaktaydılar; bu sebeple onlara merhamet edilmedi. Bina ateşe verildi; bütün Yahudiler havraları içinde yanarak öldü [11].

Kudüs'deki kanlı katliâm bütün dünyada derin akisler uyandırdı. Kurbanlarının sayısı hakkında kesin bir rakam verilemez; bilinen cihet bütün müslüman ve yahudi sekenenin öldürülmüş olduğudur. Hristiyanların bir çoğu bile böyle menfur bir davranıştan dehşet duydular. O vakte kadar Frankları, zamanın karma karışık siyaset yumağının bir ilmeği gibi kabule eğilimli olan müslümanlara gelince bunlar, bu cânîleri bu ülkeden sürüp çıkarmak hususunda kesin karara vardılar. İslâmın taassubunu yeniden körükleyen, hristiyan taassubunun kaniçiciliğinin bu şekilde ispat edilmesi oldu. Daha akıllı Lâtinler, daha sonraki zamanlarda, doğuda hristiyan ve müslümanların işbirliği için bir temel bulmaya çalışırlarken, bu katliâmın acı hatırası daima aşılmaz bir mânia olarak önlerine dikildi.

Artık öldürülecek hiç bir müslüman kalmayınca haçlı reisleri büyük bir törenle, İftiharüddevle'nin şehirden hristiyanları çıkarmasından beri boş ve terkedilmiş durumda kalmış bulunan hristiyan mahallesinden geçerek Kutsal Mezar kilisesine gittiler ve burada Tanrı'ya şükür duası ettiler. Bundan sonra 17 temmuzda, zaptedilen şehre bir hükümdar tayin etmek üzere bir toplantı yaptılar [12].

Bunların çoğunun seve seve kabul edebilecekleri hükümdar ölmüş idi. Bütün ordu, kendisini vakfettiği vazifenin zaferini idrâk edememiş olan Le Puy piskoposu Adhemar'ın ölmüş olması sebebiyle mâtem içindeydi. Onun bu anda yaşamadığına, kendilerinin yanında bulunmadığına inanamıyorlardı. Asker asker üstüne, genel hücum sırasında piskoposun yüz çizgilerini taşıyan bir savaşçının ön saflarda mücadele ettiğini gördüklerini söyleyip durmaktaydı [13]. Bununla beraber zafere sevinecekleri şüphesiz başka kimseler de bu haberi

[10] Raimundus Aguilers, XX, s. 300; *Gesta Francorum*, X, 38, s. 204-06; Daimbert'in mektubu, Hagenmeyer, *ayn. esr.*, s. 171. Abū'l-Fidā (s. 4) ve İbn al-Aṯīr (s. 198 vd.) katliâmı tasvir ederler. İbn al-Aṯīr, Raymond'un sözünü tutmuş olmasını öğer. Bk. ayrıca İbn al-Ḳalānisī, s. 48.

[11] İbn al-Ḳalānisī, ayn. yer.

[12] Raimundus Aguilers, XX, s. 300; *Gesta Francorum*, X, 38, s. 206; Fulcherius Carnotensis, I, xxiv, 1-4, s. 304-06.

[13] Raimundus Aguilers, ayn. yer.

alamadılar. Kudüs patriği Symeon, Kudüs'ün zaptından bir kaç gün önce, sürüldüğü Kıbrıs'da ölmüştü [14]. Uzaklarda, İtalya'da, haçlı seferinin baş tertipçisi hasta yatmaktaydı. 29 temmuz 1099'da, savaşçılarının Kutsal Şehir'e girişlerinden iki hafta sonra, fakat haberin kendisine ulaşmasından önce papa Urbanus II. Roma'da ölmüştü [15].

[14] Albertus Aquensis, VI, 29, s. 489.
[15] *Vita Urbani II, Liber Pontificalis*, II, s. 293.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADVOCATUS SANCTI SEPULCHRI

"O zamanlar İsrail'de kral yoktu."
Hâkimler XVIII, 1

Hedefe varılmıştı. Kudüs hristiyan âlemine geri alınmıştı. Fakat bunun muhafazası nasıl mümkün olacaktı? Kudüs nasıl idare edilecekti? Her haçlının sâkin anlarında düşünüp bir karara bağlamaya çalışmış olduğu muhakkak olan soru artık ertelenemezdi. Umumî efkâr, haçlı seferinin kilise tarafından İsa şerefine plânlanmış olduğu düşüncesinden hareket ederek, yüksek hâkimiyetin kiliseye ait olması lehindeydi. Le Puy piskoposu Adhemar hayatta olsaydı, hiç şüphesiz, idare şeklini tesbit ve devlet reisini tayin etmesi ondan beklenecekti. O, herkesin hürmet ve hükmüne riayet ettiği, aynı zamanda papa Urbanus'un arzu ve isteklerini bilen bir şahsiyet idi. Muhtemelen, patrik Symeon idaresinde, papanın *legat*'ı sıfatiyle ve devlet reisinin müşaviri olarak kendisinin ve dünyevî koruyucu ve devletin silâhlı kuvvetlerinin başkumandanı sıfatiyle Raymond'un iştirak edeceği bir kilise devleti tahayyül etmişti. Ancak biz onun arzu ve temennileri üzerinde fikir yürütemeyiz; çünkü bu arzu ve düşünceler kendisiyle beraber göçüp gitmişti. Papa Urbanus gerçekte, henüz haçlılarca bilinmemesine rağmen, Adhemar'a bir halef seçmiş bulunuyordu. Bu yeni *legat* Pisa piskoposu Daimbert idi [1]. Fakat Daimbert şahsen o kadar harîs ve aynı zamanda o kadar tesir altında kalan bir şahsiyet olarak belirmiştir ki, onu papa politikasının gerçek ve meşrû tefsircisi addetmeye imkân yoktur. Haçlı seferi artık tavsiyesine hiç itiraz edilmeden uyulacak, itaat olunacak bir kimseye malik bulunmamaktaydı.

17 temmuzda reisler ele alınması en zorunlu sorunları karara bağlamak üzere toplandılar. Sokaklar ve evlerin cesetlerden temizlenmesi ve ölülerin her hangi bir şekilde gömülmesi gerekmekteydi. Asker ve hacılara şehir içinde oturacak yer tahsisi lâzımdı. Beklenen mısır taarruzuna karşı hazırlık yapılmalıydı. Aynı zamanda Tankred'in, arasında Kubbetüssahra'dan aşırdığı sekiz muazzam gümüş kandilin de bulunduğu bütün hazineleri kendi namına muhafaza edip edemiyeceği de tartışıldı [2]. Bundan sonra toplantıda bulunanlardan birisi, bir kral seçilmesi meselesini ortaya attı. Rûhanî sınıf derhal iddialarını belirtti. Bunlar rûhanî gereklerin önplânda olduğunu ileri sürdüler. Onlara nazaran, her hangi

[1] Daimbert 1099 eylülünde Lâzikiye'ye varmıştı. Buna göre o İtalya'yı Kudüs'ün alınışından çok önce terketmiş olmalıdır, bk. s. 231 vd.

[2] Raimundus Aguilers, XX, s. 300 vd.; *Gesta Francorum*, X, 39, s. 206; Fulcherius Carnotensis, X, XXVIII, 1-2, s. 301-03.

bir kralın seçilmesinden önce, seçim oturumuna başkanlık etmesi gereken bir patriğin seçilmesi gerekiyordu. Eserini bundan hemen hemen yüz yıl sonra, krallık müessesesinin artık herkes tarafından kabul edilmiş olduğu bir zamanda yazmış olan Willermus Tyrensis, kendisinin de bizzat bir başpiskopos olmasına rağmen, bu talepte, kilisenin kendi haklarından fazlasını elde etmek için attığı çok nefret uyandırıcı bir adım müşahede etmektedir. Fakat bahis konusu anda bu öneri, sadece bunu temsil edenlerin kiliseye lâyık olmayan kişiler olması yüzünden, hoş karşılanmadı. Bir patriğe şüphesiz ihtiyaç vardı. Symeon hayatta olsaydı onun hakkına riayet edilirdi; Adhemar onu tanımış ve tasdik etmişti; haçlılar da onun Antakya'ya gönderdiği hediyeleri minnetle hatırlamaktaydılar. Fakat ondan başka hiç bir Rum veya süryânî rûhanî kabul edilemezdi; böylelerinden hiç bir kimse de esasen hak iddia etmedi; çünkü Kudüs'ün yüksek rütbeli rûhanî sınıfı Symeon'u menfasına kadar izlemişlerdi. Patriklik tahtına Lâtinlerden birisini geçirmek lâzımdı. Ancak lâtin rûhânîleri arasında şimdi üstün bir şahsiyet mevcut bulunmamaktaydı. Adhemar'ın ölümünden sonra piskoposlar arasında en ziyade saygı gören Guillaume d'Orange idi, ama o da Maarratünnuman'da ölmüştü. Şimdilik kilise adamlarının en aktifi Maturano piskoposu olan norman-italyan asilinden Arnoul idi. Bu zat, kendi dostu ve Robert de la Normandie'nin ordu papası olan Arnoul Malecorne de Rohes'in patrikliğe getirilmesini ve bizzat kendisinin de Bethlehem başpiskoposluğu ile taltif edilmesini teklif etti. Arnoul de Rohes'in bazı fevkalâdelikleri yok değildi. Fâtih Guillaume'un kızı rahibe Caecilia'nın hususî öğretmeni olmuş ve Caecilia, kardeşi Robert'in onu hizmetine almasını ve bir piskoposluk vaadetmesini sağlamıştı. Mükemmel bir vâiz ve münevver bir adamdı; fakat bazılarına göre dünya zevklerine fazlaca düşkündü. Ayrıca Pierre Bartholomaeus'un düşmanı olarak da hatırlardaydı. Bütün bunlardan başka da onun patrikliğe teklifi, Normanların entrikası manzarası vermekteydi. Hiç şüphesiz Raymond de Toulouse tarafından takviye edilen güney Fransa rûhânîleri, ona bu bakımdan yardımcı olmayı reddettiler. Patriği kraldan önce seçmek teklifi bir kenara bırakıldı. Bu olup bitenler Willermus Tyrensis'in sandığı kadar önemli değildir. Müteakip olayların gösterdiği gibi, umumî efkâr dünyevî iktidara karşı kiliseyi tutmakta devam etmiştir [3].

Bunu takip eden günler dünyevî tahta kimin yükseltileceği hususunda yapılan entrikalar içinde geçti. Istanbul'dan yola çıkan büyük haçlı reisleri arasında şimdi sadece dördü mevcut bulunuyordu: Raymond de Toulouse, Godefroi de Bouillon, Robert de Flandre ve Robert de la Normandie. Eustache de Boulogne, kardeşi Godefroi'nın yanında daima ikinci plânda kalmıştı. Tankred'e gelince, bütün savaşçılık kabiliyet ve meharetine rağmen sadece pek az tarafdara

[3] Raimundus Aguilers, XX-XXI, s. 301 vd.; Willermus Tyrensis, IX, 1, *I*, kısım 1, s. 364-66. Fulcherius Carnotensis (I, xxx, 2, s. 308), papanın tavsiyesi alınmadan hiç bir patriğin seçilmemiş olduğunu bildirmektedir. O bununla muhtemelen ilk münakaşayı telmih eder. Arnoulun daha önceki hayatı için bk. David, *Robert Curthose*, s. 217-20. David onu Arnulf de Choques tesmiye etmekte ve "de Rohes" adını yanlış saymaktadır.

sahip bulunuyor ve Bohemund'un fakir akrabasından başka bir şey addolunmuyordu. Bahis konusu dört reisten Raymond en ağır basan adaydı. Yaşı, zenginliği, tecrübesi ve Adhemar ile uzun süren bağlantısı, terazinin bir kefesine atmak için diğer hiç bir reisin malik olmadığı ağırlıklardı. Ancak o reis arkadaşları yanında sevilen bir kimse değildi. Kendisini haçlı seferinin dünyevî başı addettiğini lüzumundan sık ve gerektiğinden ukalâca belirtmişti. İmparator ile dostluğu hatta kendi tarafdarlarından bir çoğu tarafından bile tasvîb edilmiyordu. Münakaşasızca başkumandanlık ettiği az sayıdaki aylar başarılı olmamıştı; Arka önündeki fiyasko ve Kutsal Mızrak'ı gerçek kabul etmesi itibarını sarsmıştı. Cesaretinden ve cevvaliyetinden şüphe edilmemesine rağmen, savaşçı olarak hiç büyük zafer kazanmamıştı. Kral olarak onun, kumandanlık sıfatı ve siyaseti ile kimseye hürmet telkîn etmiyeceği halde ukalâ ve bencil davranacağı zannolunuyordu. Geri kalanlardan en kabiliyetlisi Robert de Flandre idi. Fakat onun, Kudüs'de hristiyan hâkimiyeti kesinleşir kesinleşmez yurduna dönmek istediği bilinmekteydi. Robert de la Normandie, umumiyetle sevilen bir şahsiyet olup norman milletinin başı olmak dolayısiyle ün ve itibar sahibiydi. Ancak kuvvetli bir şahsiyet değildi ve o da Avrupa'ya geri dönmeyi düşünüyordu. Geriye Godefroi kalmaktaydı. Aşağı Lorraine dükü sıfatiyle bu zat mevki ve rütbe bakımından önceleri bütün diğer arkadaşlarından üstündü. Aslında pek kabiliyetli bir dük olmamıştı; Istanbul'da takınmış olduğu tavır, kendisinde, zeki olmayan ve zayıf bir adamın güvensizlikten mütevellit inatçılığı bulunduğunu göstermişti. Fakat onun devlet ve idare adamı olarak yetersizliği haçlılarca malûm değildi. Bunlar onun şahsında kahraman, Tanrı'dan korkar ve Tanrı buyruğuna sadakatle hizmet eden bir adam görmekteydiler. Seçiciler muhtelif haçlı reislerinin özel yaşayışları hakkında tahkikat yaparlarken, Godefroi'nın maiyyetinde bulunanlar, mübalâğalı dindarane davranışlar dışında, kendisinde hiç bir kusur bulunmadığını belirtmişlerdi[4].

Bu seçicilerin kimler olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen bunlar yüksek rütbeli rûhaniler ve haçlı reislerinin ileri gelen şövalyeleri idiler. Tac önce Raymond'a teklif olundu; fakat Toulouse kontu bunu reddetti; onun haçlı seferine başkumandan olmak hususundaki harîsâne gayreti o kadar açıkça belli idi ki, onun tac ve tahtdan bu istinkâfi tarih yazarları için bir sürpriz teşkil etmiştir. Ancak Raymond her halde kendisine yapılan teklifin haçlıların çoğunluğu tarafından samimi olarak desteklenmediğini ve reis arkadaşlarının hiç bir zaman gerçek biçimde onun otoritesine boyun eğmiyeceklerini bilmiş olmalıdır. Avrupa'ya dönmek için sabırsızlık gösteren kendi eski askerleri bile, onun tacı kabul etmesinin aleyhinde olduklarını beyan etmişlerdi. Bu sebeple Raymond, İsa'nın kutsal şehrinde kral olmayı arzu etmediğini ilân ve bu suretle bütün diğer rakîplerinin de kral olmalarını imkânsız kılmayı ümit etti. Seçiciler bundan sonra daha rahat bir vicdanla, Robert de Flandre ve Robert de la Normandie'nin de desteklediklerı malûm bulunan Godefroi'ya müracaat ettiler. Godefroi

[4] Willermus Tyrensis, IX, 1, *I*, k. 1, s. 365 vd.

başlangıçta zâhirî bir çekingenlik gösterdi; sonra iktidarı eline almaya hazır olduğunu beyan ve fakat kral ünvanını almak mecburiyetinden mâzûr sayılmasını rica etti. O kendisinin Advocatus Sancti Sepulchri (Kutsal Mezar'ın savunucusu) tesmiye edilmesini istiyordu [5].

Raymond, kendisine hiylekârane bir oyun oynandığı kanısındaydı. Ancak Godefroi'nın, içinde İsa'nın dikenden bir tac taşımış olduğu şehirde kendi başına murassa bir tac takmayı reddederken hiç şüphesiz samimi olduğu kabul edilmelidir. Onun başlıca meziyeti, dindarlığının, orta karar bir haçlının dindârane inanç ve tahayyülleriyle aynı seviyede bulunmasıydı. Godefroi hiç bir zaman, Kutsal Ülke'nin en yüksek hâkiminin İsa'nın kilisesi olduğu kanaatinden sıyrılamamıştır. Ancak onun ölümünden, hacıların büyük kısmının yurtlarına dönüşünden ve sadece mâceraperest ve pratik hayattan hoşlanan kimselerden müteşekkil bir koloninin burada kalmasından sonradır ki, Kudüs'de bir kral başına tac giyebilmiştir [6].

Raymond, Godefroi'nin zaferine kalbinin en derin yerinden içerledi. Davud kulesi elindeydi; bunu yeni hükümdara teslim etmeyi reddetti. Gelecek paskalyayı kutlamak üzere Kudüs'de kalmayı tasarladığını, bu müddet içinde kulenin kendisine karargâh ve merkez olarak kalacağını beyan etti. Robert de la Normandie ve Robert de Flandre'ın kendisine tarizlerde bulunmaları üzerine nihayet, haçlı şövalyelerin genel bir toplantısında ihtilâfın çözümlenmesine kadar kuleyi Albara piskoposunun muhafazasına bırakmaya razı oldu. Fakat kuleyi terkeder etmez piskopos, her hangi bir kararı beklemeden burasını derhal Godefroi'ya teslim etti. Piskopos özür makamında Raymond'a, kendisini müdafaa edemiyeceğini ve boyun eğmek zorunda kaldığını bildirdi. Ancak tarihçi Aguilers'li Raimundus, sadakatsiz papazın, Kutsal Mezar'ın yakınında bir eve taşınırken beraberinde götürdüğü bir yığın silâhı kendi gözleriyle görmüştü. Muhtemel olarak piskopos bu harekete, efendilerini Fransa'ya dönmek hususunda tahrik etmek isteyen, Raymond'un bazı adamları tarafından teşvik olunmuştu. Raymond geçirdiği bir hiddet buhranında, derhal ülkesine döneceğini ilân etti. Kudüs'ü terketti, fakat bütün birlikleriyle birlikte Ürdün vâdisine yöneldi. Pierre Bartholomaeus'un kendisine Antakya'da iken ettiği tavsiyelere sadıkane uyarak her birisi elinde bir palmiye dalı taşıyan adamlarını Jericho'dan ırmağa doğru sevketti. O geri dönünce bütün topluluk dualar ve İncil'den âyetler okuyarak kutsal ırmakta yıkandı ve yeni elbiseler giydi. Tarihçi Raimundus "Bu kutsal kişinin bütün bunları bize neden yaptırdığını hâlâ anlamış değiliz" demektedir.

[5] Raimundus Aguilers (XX, s. 301) Raymond'un tacı reddedişini anlatır; *Gesta Francorum*, (X, 39, s. 206-08) Godefroi'nın müslümanlara karşı mücadele etmek üzere "*principes civitatis*" seçildiğini anlatır. Fulcherius Carnotensis (I, xxx, I) "*princeps*" ünvanını kullanıyor; Albertus Aquensis, (VI, 33, s. 485 vd.) aynı şekilde Raymond'un feragatini zikreder. Willermus Tyrensis, IX, 2, *I*, k.1, s. 366 vd. Godefroi'nın ünvanı için bk. Moeller, *Godefroi de Bouillon et l'Avouerie du Saint-Sépulcre*, tür. yer.

[6] Bk. Chalandon, *Histoire de la première Croisade*, s. 290-92.

Raymond bundan sonra hakarete uğramış olduğu Kudüs'e tekrar dönmek istemiyerek ordugâhını Jericho'ya kurdu [7].

Raymond'un tacı elde etmek fırsatını kaçırması onun tarafdarlarını zayıflattı. Rûhanîler bir patrik seçmek üzere 1 ağustosda toplandıklarında Arnoul de Rohes'e karşı Provence'lıların itirazının, etkisini kaybetmiş olduğu görüldü. Marturano piskoposu Lorraine'lilerle Fransa ve İtalya Normanlarının desteğinden emin bulunuyordu ve bu sebeple toplantıya katılanların çoğunluğunu Arnoul'ü patrik ilân etmek için kazanmaya muvaffak oldu. Aguilers'li Raimundus ve dostları, Arnoul'ün daha *subdiaconus* rütbesinde bile olmadığı ve sürdüğü hayatın, ordugâhta bu hususta hicviyelerin şüyûbulacağı kadar bozuk olduğu gerekçesiyle boşuna yere bu tayinin kilise hukukuna aykırı olduğunu işaret edip durdular. Umumî efkâr onun tayinini uygun bulmuştu [8]. Arnoul bir siyasî olarak ılımlı davrandı. Eğer rûhanî sınıf onun Godefroi'ya bazı hususlarda karışacağını, ona emirler vereceğini beklemiş idiyse yanılmıştı. Muhtemel olarak Arnoul, Kudüs'ün hâkimi olarak ortaya atılmak için yeterli kudret ve kuvvete sahip olmadığını takdir etmiş ve faaliyetini bu sebeple kilise işlerine hasretmiştir. Bu anlamda onun hedefi, piskoposluğu lâtinleştirmek idi. Godefroi'nın tasvibi ile Arnoul Kutsal Mezar'a, her gün ibadet törenleri yapmak üzere yirmi papaz tayin ve halkı ibadete davet etmek üzere bunların emrine çanlar tahsis etti. - Müslümanlar çan çalmak hususunda hristiyanlara hiç bir zaman müsaade etmemişlerdi. Arnoul ikinci bir adım olarak, şimdiye kadar bu kilisede âyin yapmış, doğu kilise âdetlerine uyan papazları aforoz etti; çünkü Kutsal Mezar kilisesi bugün olduğu gibi o zamanlar da bütün doğu hristiyan mezheplerinin mihraplarını, sadece doğru inanç sayılan grek ve gürcü değil, ermeni, yakubî ve kopt mezheplerinin mihraplarını da ihtiva etmekteydi. Yerli hristiyan ahali, Lâtinler tarafından zoptolunur olunmaz sevinç içinde Kudüs'e koşuşmuşlardı; bunlar şimdi efendilerinin değişmiş olmasından pişmanlık duymaya başladılar. Bazı ortodoks papazları İftiharüddevle tarafından şehirden çıkarıldıkları sırada Kudüs kilisesinin en kutsal emaneti olan gerçek haçın ana parçasını beraberlerinde götürmüşlerdi. Şimdi bunu, haklarını reddeden bir patriğe teslim etmek istemiyorlardı. Arnoul ancak işkenceye başvurarak kutsal emanetlerin muhafızlarını, bunun saklandığı yeri ifşa etmeye zorlayabildi. Bununla beraber bütün artmakta olan kızgınlıklarına rağmen, yerli ortodoks hristiyanlar için lâtin hiyerarşisini kabullenmekten başka çare kalmamıştı. Kendi yüksek rûhânî sınıfları dağılıp gitmişti. Lâtinlere muhalefet halinde kendileri için ayrı piskoposlar ve ayrı bir patrik intihap etmek akıllarına bile gelmiyordu. Arnoul'ün, bir anlaşmazlığın önüne geçilmez hale gelmesi için ilk adımları atmış olmasına rağmen, Filistin'de henüz doğu ve batı doğru inançlarının birbirine cephe alması vâki olmamıştı. Müslümanların müsamaha gösterdikleri sapık

[7] Raimundus Aguilers, XX, s. 301 vd. Willermus Tyrensis, IX, 3, *I*, k.1, s. 367 vd.

[8] Raimundus Aguilers, XXI, s. 30; *Gesta Francorum*, Arnulf için "*sapientissimum et honorabilem virum*" demektedir (X, 39, s. 208). Willermus Tyrensis, IX, 4, *I*, k.1, s. 369.

inançlı kiliselere gelince bunlar lâtin işgali ile kendileri için karanlık bir devrenin başlamış bulunduğunu idrak etmekteydiler[9].

Godefroi'nın, kendisini şimdiye kadar desteklemiş olan reis arkadaşlariyle, iktidara yükseldikten sonra, arası açıldı. Her hangi bir sebeple Robert de la Normandie'yi gücendirdi. Robert de Flandre da belirli bir şekilde soğuk davranmaya başladı. Tankred bu arada, Kudüs'e elçi heyeti gönderip haçlılara itaat arzetmiş olan Nablus'a gitmişti. Godefroi'nın kardeşi Eustache de Boulogne, belki de onun alışıldığı gibi bütün ganimeti kendisinde alıkoymasını önlemek üzere, ona refakat etmekteydi. Bunlar Nablus'da iyi karşılandılar, fakat anlaşıldığına göre hiç bir ganimet elde edemediler[10].

Bunların hareketinden bir az sonra Kudüs'e bir mısır elçi heyeti gelerek Frankları ahde vefasızlıkla suçlayıp Filistin'i boşaltmalarını emreyledi. Bu elçi heyetini, mısır ordusunun bizzat vezir el-Efdal'in kumandasında olduğu halde Filistin sınırını geçtiği ve Askalan'a doğru ilerlediği haberi takip etti. Godefroi bunun üzerine Tankred ve Eustache'a haberciler göndererek, sahildeki ovaya yönelip düşmanın harekâtı hakkında bilgi vermelerini emretti. Bunlar Kaysâriye'ye doğru süratle hareket edip buradan güneye, Remle'ye döndüler. Yolda Mısırlıların çıkardığı casuslardan bir çoğunu elegeçirerek, bunlardan işkenceyle vezirin ordusunun kuvveti ve taktiği hakkında tafsilâtlı bilgi elde ettiler. Bu bilgilerden el-Efdal'in donanmasını ve ikmâl ve iaşe gelmesini beklediğini ve Franklar tarafından bir taarruza uğramayı hiç hesaba katmadığını istihraç ederek Godefroi'ya, veziri ânî bir taarruzla basdırmasını ısrarla tavsiye ettiler. Godefroi derhal ordusunu toplayarak müttefiklerinden kendisine katılmalarını talep etti. Robert de Flandre bu çağrıya uydu; fakat Robert de la Normandie ve hâlâ Ürdün vâdisinde bulunmakta olan Raymond, haberin doğruluğu anlaşılıncaya kadar beklemek fikrinde olduklarını bildirdiler. Bunlar ancak, ne olup bittiğini anlamak üzere kendi keşif kollarını ve casuslarını harekete geçirdikten sonra, Godefroi gibi sefere çıkmaya hazır olduklarını beyan ettiler[11].

Godefroi ve Robert de Flandre 9 ağustosda bütün orduları ile Kudüs'den hareket ettiler. Patrik Arnoul onlara refakat etmekteydi. Remle'ye gelip burada Tankred ve Eustache'la birleşince, Marturano piskoposu, durumun ne derecede tehlikeli bulunduğunu ve savaşabilecek her kesin orduya katılmaya davet edildiğini bildirmek üzere süratle Kudüs'e geri gönderildi. Robert de la Normandie ve Raymond bu arada işin önemine kaani olduklarından 10 ağustosda Kudüs'ü terketmişlerdi. Şehirde küçücük bir garnizon bırakıldı. Pierre l'Hermite'e, Grek ve Lâtinlerin beraberce hristiyanlığın muzafferiyeti için dualarına katılacakları âyînler ve Tanrı'ya yalvarma törenleri düzenlemesi emrolundu. 11 ağustos sabahı erken saatlerde haçlı ordu birlikleri Remle'nin bir

[9] Raimundus Aguilers, ayn. yer; Fulcherius Carnotensis, I, xxx, s. 309 vd. Willermus Tyrensis, ayn. yer.

[10] *Gesta Francorum*, X, 39, s. 208-10.

[11] *Ayn. esr.*, s. 209 vd.

kaç kilometre güney batısında bulunan Ibelin'de toplandılar. Bunlar hiç vakit geçirmeden Aşdod ovasına doğru ilerleyerek, akşama doğru, Mısırlıların kendi birliklerini beslemek için getirmiş oldukları hayvan sürülerini ellerine geçirdiler. Kısa bir gece istirahatinden sonra haçlılar, vezirin ordugâhını kurmuş olduğu Askalan'ın kuzeyindeki yeşil ve verimli el-Mecdel ovasına çıktılar. Burada alaca karanlıkta savaş düzenine girdiler: Raymond sağ kanatta, denize en yakın yerde, her iki Robert ve Tankred ortada, Godefroi sol kanatta yer aldılar. Savaş sıraları hazır olur olmaz derhal mısır ordusuna saldırdılar. el-Efdal tamamiyle gafil avlanmış oldu. Casusları ve keşif kolları iş görememişlerdi; Frankların bu kadar yakında olacağını tahmin edememişti. Mısırlı birlikler hemen hemen hiç mukavemet etmediler. Bir kaç dakika içinde anlamsız bir panik içinde kaçmaya başladılar. Kuvvetlice bir birlik civardaki incirliklerde barınak aradıysa da burada etrafa verilen ateşle diridiri yandılar. Sağ kanatta Raymond büyük bir mısır birliğini denize döktü. Merkezde Robert de la Normandie ve Tankred düşman karargâhının kalbine kadar ilerlediler. Robert'in muhafiz kuvveti vezirin sancağını ve şahsî mallarının büyük kısmını ele geçirdi. Bizzat vezir bir avuç subayı ile Askalan'a kaçmaya muvaffak olarak buradan Mısır'a gitmek üzere gemiye bindi. Bir kaç saat içinde tam bir zafer kazanılmış ve Kudüs'e hâkimiyet kesinlik kazanmış bulunuyordu [12].

Elde edilen ganimet ölçüsüzdü. Robert de la Normandie vezirin sancağını, onu eline geçirmiş olan Norman'dan yirmi gümüş marka satın alarak patrik Arnoul'e hediye etti. Vezirin kılıcı da bir başka reise altmış bizans altınına satıldı. Mısırlıların ağırlıkları arasında muazzam mikdarda altın külçeleri ve mücevher bulundu. Dağlar gibi yığılmış silâh ve büyük mikdarda hayvan haçlıların eline geçti. 13 ağustos cumartesi günü ordu ganimetle yüklü olarak bir zafer alayı halinde Kudüs'e döndü. Taşınamayan bütün eşya ise yakıldı [13].

Bu zaferin ifade ettiği mânâ herkes için açıktı. Bununla beraber, her ne kadar Mısırlıların kaybettikleri toprakları geri alamamalarını intaç ettiyse de bütün Filistin'in derhal Franklar tarafından işgali anlamını da taşımamaktaydı. Mısır donanması eskiden olduğu gibi şimdi de sahillere hâkim olup limanları korumaktaydı. Godefroi savaş sona erer ermez, garnizonunun birleşmiş haçlı kuvvetlerine dayanamıyacağını pekâlâ bildiği Askalan şehrini derhal zaptedebileceğini ümit etmişti. Fakat Kudüs katliâmı unutulmamıştı. Askalan müslümanları aynı âkıbete uğramak hususunda hiç de hevesli değillerdi. Kudüs'de sadece Raymond de Toulouse'a teslim olanların canlarını kurtarabilmiş olduklarını biliyorlardı. Bu sebeple Raymond'un doğru sözlülüğü ün salmıştı. Askalan ahalisi haçlı ordugâhına elçiler gönderip şehri sadece Raymond'a teslim edeceklerini

[12] *Ayn. esr.*, 210-16; Raimundus Aguilers, XXI, s. 302-04; Fulcherius Carnotensis, I, xxxi, 1-11, s. 311-18; Albertus Aquensis, VI, 44-50, s. 493-97; İbn al-Aṯîr, s. 202.

[13] *Gesta Francorum*, X, 39, s. 216-18; Raimundus Aguilers, XXI, s. 304 vd.; Albertus Aquensis, VI, 47, s. 495; Fulcherius Carnotensis, I, xxxi, s. 316 vd. Raimundus ve *Gesta* tarihlerini Askalan savaşı ile sona erdirmektedirler.

bildirdiler. Davud kulesi ihtilâfından beri Raymond'a karşı derin bir güvensizlik hisseden Godefroi, şehrin kendisine teslimine taallûk etmeyen her hangi bir şartı kabul etmiyeceğini beyan etti. Hiddetinden kuduran ve bu şekilde haysiyeti kırılan Raymond derhal bütün adamları ile birlikte kuzeye doğru yola koyuldu. Robert de la Normandie ve Robert de Flandre, Godefroi'nın bu küçüklüğüne o kadar içerlediler ki, onlar da kendisini yalnız bıraktılar. Onların yardımı olmadan Godefroi Askalan'a taarruza girişemezdi. Bu suretle bu şehir yarım yüzyıldan fazla bir süre için Frankların elinden kurtulmuş oldu [14].

Bundan sonra ikinci olarak küçük Arsuf şehri Raymond'a teslim olmaya talip oldu. Godefroi bu defa da böyle bir anlaşmayı reddetti; Raymond yine kızgın kızgın yürüyüp gitti. Godefroi'nın dostları Raymond'un bu şehir garnizonunu Godefroi'ya mukavemete teşvik ettiğini ve bu şehre karşı Godefroi'nın birşey yapamıyacağını belirttiğini iddia ettiler [15].

Ağustos sonlarına doğru Raymond ve her iki Robert Filistin'i terketmeyi kararlaştırmış bulunuyorlardı. Gerek Normandie dükü ve gerekse Flandre kontu yurtlarına dönmeyi düşünmekteydiler. Hristiyanlık görevlerini yapmışlardı ve içtikleri andı yerine getirdiklerini kabul edebilirdiler. Son günlerdeki ihtilâflarına rağmen Godefroi'nın yüreği, onları gider görünce acıyla doldu. Birbirlerine "hoşça kal" derlerken onlara, Avrupa'ya gider gitmez, doğuya gelmek ve haç için savaşmak üzere yeni savaşçılar göndermek bakımından ellerinden gelen her şeyi yapmalarını yalvardı; Kutsal Ülke'de kalmış olanların durumlarının ne kadar tehlikeli olduğunu tekrar tekrar hatırlattı. Yolcular eylül ayı başında seyahatlerine sahil yolundan kuzeye yönelerek başladılar [16]. Raymond bunlara refakat etmekteydi. Fakat onun gidişi ötekilerinki gibi kesin ve ebedî değildi; çünkü o doğuda kalmaya yemin etmişti. Kudüs'ü kaybetmişti; fakat onun Bohemund ve Baudouin'in yaptıklarını örnek alarak kendisine bağımsız bir hükümdarlık kurmaması için hiç bir sebep yoktu. Ona en büyük imkân arzeden bölge orta Suriye idi. Burası Türklerden ve Mısırlılardan, emniyeti sağlayacak kadar uzakta olup, savaşçı olmaktan uzak Benû Ammâr'ın elindeydi. Raymond burada ayrıca Bizans'dan destek bulmayı da ümit edebilirdi [17].

Raymond ve iki Robert'le birlikte bunların birliklerinin çoğunluğu da yola çıkmıştı. Her ordudan az sayıda insan Filistin'de yerleşmek üzere orada kalmıştı. Fakat bunlara mukabil Godefroi'nın adamlarından bir kısmı da gidenlere katılmıştı. Bunlar arasında Baudouin du Bourg da bulunmakta olup bu kimseler Flandre kontunun maiyyetinde ülkelerine dönmekteydiler. Tankred ve küçük maiyyeti ise Filistin'de kaldılar [18].

[14] Radulphus Cadomensis, CXXXVIII, s. 703; Albertus Aquensis, VI, 51, s. 497 vd.

[15] Albertus Aquensis, ayn. yer.

[16] Albertus Aquensis, VI, 53, s. 499; Fulcherius Carnotensis, I, xxxii, s. 318-20; Ordericus Vitalis, X, 11, *IV*, s. 69.

[17] Albertus Aquensis, VI, 53, s. 499. Raymond'un orta Suriye'de bir devlet kurmaya ne zaman karar verdiği belli değildir.

[18] Albertus Aquensis, VI, 54, s. 499 vd.

Kuzeye doğru yolculuk hiç güçlüğe uğramadan devam etti. Sahil şehirlerinin müslüman valileri, topraklarından geçen orduya iaşe maddeleri vermekte süratli davrandılar. Eylül ortalarında ordu, hâlâ Raymond'un adamlarından müteşekkil bir garnizon tarafından muhafaza edilmekte olan Antartus'a vardı. Oradan Cebele'ye gitti. Reisler burada kendilerini fevkalâde kızdıran ve endişeye düşüren bir haber aldılar [19].

Papa Urbanus ölümünden kısa bir süre önce, Filistin'de Adhemar'ın yerini almak üzere yeni bir *legat* tayin etmişti. Bu, Pisa başpiskoposu Daimbert idi. Urbanus her ne kadar Fransız yurddaşlarını iyi tanıyor idiyse de İtalyanlar hakkında bazen yanıldığı oluyordu. Daimbert faal bir başpiskopostu; kutsal savaşlar için duyduğu ilgi de biliniyordu. Papa, bu sebeple onu 1098 yılında *legat* (elçi) olarak Kastilya hânedanından kral Alfonso VI.'nun sarayına göndermişti. Daimbert burada, Endülüs müslümanlarından geri alınmış olan bölgelerde kiliseyi yeniden teşkilâtlandırmak hususunda şevk, gayret ve meharet göstermişti. Fakat ortaya çıkan bir çok söylentiye göre idaresi pek temiz ve namuslu değildi; kral Alfonso'nun papaya gönderdiği hazinenin büyük bir kısmını kendisi için alıkoyduğu söyleniyordu. Bütün faaliyetine, cevvaliyetine rağmen onun kendini beğenmiş, harîs ve hiç de dürüst olmayan bir kimse olduğu belliydi. Onu doğuda temsilcisi (legat) olarak tayin etmekle Urbanus, kendi kişisel siyasetini geniş anlamiyle yeniden bozmuş, yıkmış oluyordu [20].

Daimbert 1098 yılının sona ermesinden önce İtalya'dan hareket etmişti. Kendisi için Pisa şehri belediyesinin donatmış olduğu bir Pisa filosu ona refakat etmekteydi. Daimbert, hiç şüphesiz, Pisa'lılar üzerinde sahip olduğu nüfuz sayesinde donanmayı kendi şahsî mevkiini kuvvetlendirmek hususunda kullanacağını ümit ederken, donanma da, serbest yerleşme ve serbest ticaret hususunda imtiyazlar koparmak için onun yardımının faydalı olacağını hesaplamaktaydı. Bu donanma kanun, nizam tanımayan bir güruhun elindeydi. Doğu yolunda Korfu, Leukas, Kephalonia ve Zante adalarını bir güzel yağmalamıştı. Bunların edepsizliği haberi kısa zamanda Istanbul'a ulaştı; imparator da, ancak bir kaç ay önce Antakya önünden geri dönmüş olan Tatikios ve İtalya'da doğmuş Landolf adında bir denizcinin kumandasında, bunlara karşı bir donanma gönderdi. Bizanslılar Samos adası önünden geçerken Pisa'lıları yakalamak istedilerse de oraya geç vardılar ve bunları Kos adası yanında da yakalayamadılar. Nihayet iki donanma Rodos yanında birbirini gördü. Bizanslılar Pisa'lıları deniz savaşına zorlamak istediler ve içinde Bohemund'un akrabasından birisinin de bulunduğu bir Pisa gemisini zaptettiler; fakat birden

[19] *Ayn. esr.*, ayn. yer.

[20] Daimbert'e aleyhdar kaleme alınmış, onun daha önceki devrine ait bir tasvir Albertus Aquensis (VII, 7, s. 51 vd.)'de bulunuyor. Bk. ayrıca *Annales Pisani* (nşr. Tronci), *I*, s. 178 vdd. Onun, Urbanus'un Adhemar'ın ölümünü haber almasından önce yola çıkmış olması veya yolda iken legatlığa tayin edilmiş ve yahut da legatlık yetkilerini, doğuda en kıdemli kilise reisi olmak sıfatiyle, üzerine almış bulunması muhtemeldir.

patlayan bir fırtına Pisa'lılara kaçmak imkânını bahşetti. Bundan sonra Pisa'lılar Kıbrıs kıyılarına çıkmak istedilerse de, bizans valisi Philokales tarafından püskürtüldüler. Bunlar bundan sonra, bizans donanması Kıbrıs'a yanaşırken Suriye sahillerine doğru yelken açtılar [21].

Arkadaşlarının Kudüs'e doğru yola çıkmalarından beri Bohemund, Antakya'daki durumunu sağlamlaştırmakla uğraşmıştı. Şimdilerde Türklerden pek korkacağı yoktu. Esas dikkati Bizans'a dönüktü. İmparatorun kendisini hiç bir zaman affetmiyeceğini biliyordu ve imparator güney sularında, Lâzikiye limanında, tam da kendi arazisinin hemen güneyinde en güçlü donanmaya sahip bulunduğu sürece Bohemund kendisini emniyette hissedemezdi. Ağustos sonuna doğru, artık kesin sonucu almaya karar vererek, Lâzikiye'ye hücum etmek üzere Antakya'dan çıktı. Fakat deniz gücüne sahip olmadığı için hiç bir şey yapamadı. Şehrin surları kuvvetliydi; garnizon Kıbrıs'dan ikmâl, iaşe ve takviye alabiliyordu. Bu yüzden, Bizanslılara temayül etmek için hiç bir sebebe malik bulunmayan Pisa filosunun çıkıp gelişi tam zamanında oldu; Bohemund, Daimbert ve Pisa'lı kaptanlarla bir anlaşmaya varmak hususunda müsaraat gösterdiği gibi onlar da kendisine her türlü yardım vaadinde bulundular [22].

İmparator, amiraline Lâtinlerin yaptıkları korsanlığı cezalandırmasını emretmişti; fakat açıktan açığa düşmanlığa başlamak da istemiyordu. Tatikios işlerin bu şekilde gelişmesi karşısında ne yapmak gerektiğine karar veremiyordu. Kıbrıs valisine danıştıktan sonra - muhtemelen imparatorun umumî vekili sıfatiyle doğuda işlere müdahale edebilmek için - Kıbrıs'da bulunan bizans kumandanı Butumites'den, Antakya'ya giderek Bohemund ile konuşmasını talep etti. Fakat Bohemund hiç bir anlaşmaya yanaşmamaktaydı; elçi heyeti hiç bir başarı sağlıyamadı. Butumites Kıbrıs'a geri döndü ve buradan da, durum hakkında bilgi vermek ve yeni direktifler almak üzere Tatikios ve ana donanma ile Istanbul'a yelken açtı. Bizans gemilerinden bir çoğu batı Kilikya sahilinde Sykos yanında patlak veren korkunç bir fırtınada mahvoldu; fakat amiralin kendi deniz birliği yoluna devam etmeye muvaffak oldu. Pisa gemileri de bundan sonra Lâzikiye'yi kuşatmak üzere mevzi aldılar [23].

Tam bu sırada Raymond ve iki Robert'ler Cebele'ye vasıl olmuşlardı. Raymond'un Lâzikiye'de olup bitenler üzerine küplere binmesi tabiî idi. Bohemund'un her türlü girişimi onu kızdırıyordu; ayrıca kendisi Bizans'la ittifak siyaseti takip etmekteydi. Fakat onun yol arkadaşları da aynı şekilde şaşırmışlardı. Bunlar her ne kadar imparatorun şu veya bu adımını beğenmemekte iseler de, doğu ve batı hristiyanları arasında ne şekilde olursa olsun bir işbirliği mevcut olmasının zorunluğu onlarca gayet açık bir keyfiyetti. Onlar, bundan başka, ordularını Avrupa'ya götürmek problemi ile karşı karşıya idiler ve bu da bizans yardımı olmadan çözülemezdi. Ve nihayet yeni papalık *legat*'ının, doğudaki

[21] Anna Komnena, XI, x, 1-6, *III*, s. 41-44.

[22] Albertus Aquensis, VI, 45, s. 500 vd.

[23] Anna Komnena, XI, x, 7-8, *III*, s. 45; Albertus Aquensis, ayn. yer.

yardımı olmadan çözülemezdi. Ve nihayet yeni papalık *legatının*, doğudaki memuriyetine, doğu hristiyanlarının büyük çoğunluğunu şiddetle kızdıracak bir hareketle başlamış olması da pek yakışıksız bir şeydi. Daimbert'e, Cebele'deki ordugâha gelmesi emrolundu. Bu zat, haçlı reislerinin hiddetli çıkışmaları karşısında yaptığı hatayı anlayarak Pisa donanmasına geri çekilmek emrini verdi. Bu yardımdan mahrum kalıp arkadaşlarını da bu şekilde kızdırdıktan sonra Bohemund kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Raymond bundan sonra ahalinin rızasiyle Lâzikiye'ye girerek içkaleye kendi sancağını imparatorun bayrağı ile yan yana astırdı. Bu olaylardan haberdar edilen Kıbrıs valisi duruma rızasını bildirerek Robert de Flandre ile Robert de la Normandie'ye kendilerini ücretsiz olarak Istanbul'a, dönüş yolculuğunun ilk merhalesine ulaştırmayı teklif etti. Bu öneri teşekkürle kabul edildi. İki Robert'ler sağ-salim Istanbul'a yelken açarak orada imparator tarafından dostça kabul olundular. Bunlar imparatorun, doğuda kalarak kendi hizmetine girmeleri teklifini reddedip kısa bir tevakkuftan sonra batıya doğru yolculuklarını sürdürdüler. Kendileriyle adamlarından kaçının gemilere bindiği mâlûm değildir. Bunlardan bir kısmı her halde ceneviz gemileriyle İtalya'ya gitmiş olmalıdırlar. Raymond ise Lâzikiye'de kaldı [24].

Bu arada Daimbert Antakya'ya, Bohemund'un yanına dönmüştü. Bohemund bu adamı artık iyice tanımıştı; kısa zamanda onun üzerinde yeniden nüfuzunu tesis etti. Papalık temsilcisi Kudüs'e gitmek hususunda acele ediyordu. Bohemund ona refakat etmeye karar verdi. Bütün diğer haçlılar gibi Bohemund da Kutsal Mezar'da dua etmeye andiçmiş olup, yeminini yerine getirmemiş olması itibarını zedelemekteydi. Hac seferini Daimbert ile birlikte yapmak ve bu suretle onun kendisiyle ittifakından emin bulunmak fırsatı onun kaçıramıyacağı kadar müsait idi. Ayrıca Kudüs'ün geleceği de göz önüne alınmalıydı. Godefroi'nın tabiî bir vârisi olmadığı gibi sıhhati de pek yerinde değildi. Onun halefini tayin etmek pekâlâ papanın elçisine düşebilirdi. Ve oradaki durum hakkında şahsî müşahedelerde bulunmak, ne olursa olsun, pek münasip idi. Daimbert ve Bohemund, noelde Kutsal Şehir'de bulunmak üzere sonbahar sonunda Antakya'dan yola çıkacaklarını ilân ettiler [25].

Baudouin bunu haber alınca Urfa'dan haber göndererek kendisinin de bu hac seyahatine katılacağını bildirdi. Onun da içtiği andı yerine getirmesi gerekliydi; Urfa'yı bir müddet için terkedebileceği kanısındaydı ve hac kafilesini mümkün olduğu kadar güçlendirmenin herkesin işine yarayacağı da açıktı. Ancak Baudouin de Godefroi'nın mirasıyla ilgilenmekteydi. Kendisi Godefroi'nın kardeşi ve doğuda en yakınıydı. - Eustcahe Filistin'i anlaşılan Robert de Flandre'dan kısa bir süre sonra terketmişti. Baudouin, Bohemund'dan daha az harîs değildi. Bohemund ve Baudouin ile, bölgelerinin korunması için kendilerinden feragat imkânı bulunan bütün birlikler ve çok sayıda kadın yola

[24] Albertus Aquensis, VI, 56-60, s. 501-05; Ordericus Vitalis, *IV*, s. 70-72; Guibertus Novigenti, s. 232.

[25] Fulcherius Carnotensis, I, xxxiii, 1-6, s. 322-26; Albertus Aquensis, VII, 6, s. 511.

çıktılar. Fulcherius Carnotensis bunların topluca yirmibeşbin kişi olduklarını kaydetmektedir[26].

Hacılar kasım ayı başlarında yola çıkmışlardı. Bohemund ve Daimbert Pisa filosunun himayesinde sahil yolunu takip ettiler. Bunlar Lâzikiye önünden geçerlerken Raymond iaşe maddesi vermeyi reddetti. Bir az daha güneyde, Bulunyas'da, Baudouin'in kendilerine yetişmesi için tevakkuf ettiler. Baudouin, Bohemund'un hareketinden sonra Antakya'ya gelmiş, fakat Lâzikiye'de Raymond'dan daha iyi bir muamele görmüştü. Görünüşe göre imparatorun yüksek hâkimiyetini tanımakta olan Bulunyas'ın bizanslı hristiyanları hacıların gelişinden memnun kalmamışlardı. Bunlara erzak sağlanması hususunda da pek istekli davranmadılar. Hacılar yollarına devam ederken açlıktan ıstırap çekmeye başladılar. Ayın sonuna doğru önünden geçtikleri Antartus yeniden müslümanların eline geçmiş bulunuyordu; garnizon geride kalan münferit hacıları yakalayarak öldürdü. Yiyecek maddesi burada bulunmadığı gibi Trablus'da da çok yoktu. Ekmek okadar pahalıya satılmaktaydı ki, bunu yalnız zenginler alabilmekteydiler. Trablus civarındaki şeker kamışı tarlaları bir mikdar gıda sağladı; fakat bu, her ne kadar hacılar için bilinmeyen bir madde olarak çok ilgi çekici idiyse de, onların açlıklarını gidermeye yeterli değildi. Aralık ayı hiç beklenmedik şekilde soğuk oldu. Yağmur durmadan yağıyordu. Yaşlı ve hastalar arasında ölüm nisbeti yükseldi ve yük hayvanlarının çoğu mahvoldu. Buna rağmen hacılar ilerlemeye devam ederek hiç bir yerde gerektiğinden fazla kalmadılar. Aralık ortasında Kaysâriye'ye ulaştılar. Burada yiyecek satın alabildiler. 21 aralıkta bunlar Kudüs'e varmış bulunuyorlardı[27].

Godefroi bunların gelişine sevindi. Askere çok ihtiyacı vardı ve bunlardan pek çoğunu Filistin'de kalmaya ve şimdi kendisinin verebileceği araziye yerleşmeye iknâ edebileceğini ummaktaydı. Bu bakımdan oldukça başarı da kazandı. Bohemund ve Baudouin kuzeye geri dönerlerken bir çok şövalye, maiyyeti ile birlikte Godefroi'nın yanında kaldı. Askalan yanında Mısırlılara karşı kazanılan zafer, her ne kadar sahil şehirlerinin, Yafa dışında, hâlâ fâtımî donanması himayesinde mısırlı valiler tarafından idare edilmesini önleyememiş ise de, Judaea yaylası ve Samaria'nın Mısırlıların elinden tamamiyle çıkması sonucunu doğurmuştu. Bu bölgenin köyleri umumiyetle hristiyanlarla meskûndu. Bunlar nesiller boyunca silâh kullanması yasak edilmiş ve merkezî idare ne zaman zayıflamışsa müslüman efendileri tarafından tamamiyle istismar edilmiş bulunan küçük köylülerden mürekkep, mukavemet ruhu olmayan bir millet idiler. Bunlar başlangıçta efendi değişimini sevinçle karşıladılar; yaz sonuna doğru Godefroi'nın hâkimiyet sahası kuzeyde Jezreel ovasına, güneyde Hebron üzerinden Negeb'e kadar uzanmış bulunuyordu. Bununla beraber onun hâkimiyeti güney Judaea'da

[26] Fulcherius Carnotensis (ayn. yer) Bohemund'un, Baudouin'i kendisine refakate davet ettiğini, çünkü daha fazla insanın daha büyük bir emniyet sağlıyacağını bildiriyor; Fulcherius hacıların sayısını bildirmekteyse de bu, hiç şüphesiz, mübalâğalı bir rakamdır (*ayn. esr.*, s. 328).

[27] Fulcherius Carnotensis, *ayn. esr.*, 7-8, s. 326-32.

pek tam değildi; çünkü buranın ahalisinin çoğunluğu müslüman olup, çölden de sürekli olarak bedevîler bölgeye sızmaktaydılar. Haçlıların St. Abraham şeklinde adlandırdıkları Hebron, bölgeyi kuvvetle elde tutabilmek için, gayet iyi tahkim edilmişti [28].

Bu arada Tankred yirmidört şövalye ve bunların yaya maiyyetinden kurulu küçük bir birlikle Galilaea (Celîle) bölgesine girmişti. Galilaea kısa bir müddet önce Fâtımîlerle Dimaşk meliki Dukak arasında ihtilâf konusu olmuştu; fakat Dukak, Fâtımîlerin Askalan yanındaki yenilgilerinden sonra bu eyaleti işgal için henüz vakit bulamamıştı. Bu sebeple yerli müslüman ahali Tankred'e mukavemet etmedi. Tankred'in küçük birliği bölgenin merkezi olan Taberiye (Tiberias) şehrine yaklaşınca müslümanlar Dimaşk'a tâbi olan bölgeye kaçtılar. Şehirde azınlığı teşkil eden hristiyanlar Tankred'i sevinçle karşıladılar. Sayıları kabarık olan yahudiler, Kudüs'deki ırkdaşlarının âkıbetini hatırlayarak daha az sevinç izhar ettiler. Tankred Taberiye'yi tahkim ettikten sonra hristiyan şehri olan Nazareth ve Tabor dağı istikametinde yürüyüşüne devam ve fütuhatını Jezreel ovasından Ürdün'e sevkeden dağ geçidine hâkim bulunan Beysan (Skythopolis)'ı zapt ve tahkim ederek ikmal etti. Galilaea eyaletindeki müslümanlar burasını süratle terkettiler. Tankred bunların çekilişini, civar müslüman arazisine yaptığı bir sıra gayet başarılı, yıldırım gibi, arap usulü baskınlarla izledi. Bu baskınlar ona ve maiyyetine sadece zengin ganimetler sağlamakla kalmadı; onun Galilaea üzerindeki hâkimiyetini de sağlamlaştırdı. Hristiyan devleti bu suretle, Fâtımîlere tâbi olan sahil şehirlerini, hinterlandı olan Mâverây-ı Ürdün (Transjordan) ve Havran bölgelerinden tamamiyle ayıran, sağlamca birbirine bağlı bir arazi bloğu halinde genişlemiş bulunuyordu. Mısırlılar henüz Askalan'ın intikamını alacak durumda bulunmadıkları, Dimaşk meliki Dukak ise bir taarruz harbine cesaret edemiyecek kadar aile içi kavgalar içine gömüldüğü için, Godefroi kendisini doğrudan doğruya tehdit eden bir tehlike karşısında görmüyordu. Bu da tam onun işine geliyordu. Çünkü o, Willermus Tyrensis'in çağdaş kayıtlara dayanarak üçyüz şövalye ve ikibin yayadan ibaret olarak tahmin ettiği savaş birliğiyle ciddi bir karşı saldırıya mukavemet edebilecek halde değildi. Küçük müstevlî devlete arazileri ortasında sağlamca yerleşmek fırsatını sadece Araplar arasındaki anlaşmazlıklar yaratmış bulunmaktaydı [29].

Beraberce güneye doğru yollanırken Daimbert ve Bohemund gelecekteki siyasetlerini plânlamaktaydılar. Godefroi'nın onların yardımına ihtiyacı vardı. Daimbert'in emrindeki Pisa gemilerinin denizdeki gücüne, Bohemund'un kendisine bırakabileceği kadar şövalyeye muhtaçtı. Hacılar noeli Bethlehem'de geçirdiler. Yortu günleri geçer geçmez misafirler kozlarını ortaya sürdüler. Bir çok düşmanı olan ve koruyucusu Normandie dükü şimdi çok uzaklarda bulunan Arnoul, seçiminin kilise hukukuna aykırı olduğu bahanesiyle patriklikten

[28] Willermus Tyrensis (IX, 19, *I*, k.1, s. 193)'e göre Godefroi'nın sadece 300 atlısı ve 2000 yaya askeri vardı.

[29] Radulphus Cadomensis, CXXXIX, s. 703 vd.; Willermus Tyrensis, IX, 13, *I*. k.1, s. 394.

azlolundu; Bohemund'un entrikaları sonucunda Daimbert onun yerine Kudüs patrikliğine seçildi. Şâyialara göre bu teşebbüsü Bohemund ve Godefroi'ya takdim olunan hediyeler desteklemiş idiler.. Tayininden hemen sonra Godefroi ve Bohemund Daimbert'in önünde diz çökerek onun tarafından Kudüs ve Antakya hâkimiyetinde tasdik olundular[30].

Tören anlamlıydı; önemi de anlamı da açıktı. Hacıların umumî efkârı öteden beri Kutsal Ülke'nin kilisenin bir *patrimonium*'u (miras olarak intikal eden mülkü) olduğu merkezindeydi. Fakat Arnoul dünyevî iktidarlar üzerine kilisenin yüksek hâkimiyetini tesis edecek ne otoriteye, ne de şahsiyete sahip bulunmuştu. Daimbert papanın temsilcisi olarak ve papa Urbanus tarafından tayin edilmiş olmasının sağladığı bir itibar ile doğuya gelmişti. Ayrıca elle tutulur bir dayanak olarak bir donanma ve Bohemund'un tam desteğini beraberinde getirmiş bulunuyordu. Orta karar bir haçlı onun iddialarına itiraz edemezdi ve bazı inatçılık nöbetlerine rağmen zayıf bir kimse olan ve kendisini emniyette hissetmeyen Godefroi da kilise karşısında duyulan samimi hürmete tam anlamiyle iştirak ediyordu. Kilisenin yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle kendi kişisel mevkiine lâyık ahlâkî bir temel kazanmayı ve ülkenin dünyevî idaresi için kilisenin tam bir desteğini elde etmeyi umuyordu. Daimbert'i henüz tanımamıştı. Bohemund'un hareket noktası ise daha inceydi. Daimbert'i en yüksek efendisi olarak tanımış olması ona hiç bir şeye malolmuyordu; çünkü Daimbert, ne olursa olsun, Antakya'nın işlerine karışabilmek için çok uzaktaydı. Rum olan ve Bizans'a casusluk ettiğinden şüphelendiği Antakya patriğinin hukukunu bir kenara itebileceğinden dolayı memnundu. İktidar yetkilerinin bütün formalitelerine riayet etmek suretiyle doğudaki en yüksek kilise reisinden neş'et ettirerek imparatorun ileri süreceği iddialara, bütün Lâtinlerin memnunlukla selamlıyacakları bir cevap vermiş olmaktaydı ve imparator ona taarruz etmek istediği takdirde bu Lâtinlerin kayıtsız, şartsız yardımlarını hesaba katabilecekti. Bu münasebetle muhtemelen "Antakya hükümdarı" ünvanını almıştı. Princeps (başkan, hükümdar) ünvanı belirli bir arazi ile bağlı olarak batıda hemen hiç bilinmeyen bir şeydi; güney İtalya'da, Lombard arazisini işgal ederek Aziz Petrus piskoposluğundan (yani papalıkdan) başka hiç bir üstün hâkimiyet tanımayan bazı norman reislerinden gayrı bu ünvanı kimse kullanmamıştı. Bu sebeple ünvan Bohemund'a fevkalâde yaraşmaktaydı. Aynı zamanda onun yeğeni olan Tankred de muhtemelen kendisinin yüksek efendisinin Godefroi değil de patrik olduğunu belirtmek maksadiyle, Galilaea princepsi ünvanını aldı. Daimbert kendisine edilen bu "bîat"den çok çok memnun kalmıştı[31]. Urbanus II. her halde, mevcut kilise düzenini yıkmak istememekle beraber, Kutsal Ülke'yi kilisenin bir *patrimonium*'u haline getirmek istemiş olmalıdır. O hiç şüphesiz, meşrû ve barışçı yoldan vukubulduğu takdirde, doğunun muhtelif patrikliklerinin Lâtinler tarafından istihlâf edilmesini sevinçle karşılayacaktı. Fakat onun, Kudüs

[30] Albertus Aquensis, VII, 7, s. 511 vd.; Willermus Tyrensis, IX, 15, *I*, k.1, s. 387.

[31] Bk. Grousset, *Histoire des Croisades*, *I*, s. 194-96 ve Moeller, *ayn. esr.*

patrikliğinin kendisinden daha eski ve daha tarihî bir üstünlük taşıyan Antakya patrikliği üzerinde hâkimiyet taslayan bir teşebbüsünü hoş karşılayacağından şüphe etmekteyiz. Daimbert kendi patrikliği için doğuda dinî ve dünyevî üstün hâkimiyet bakımından, bir zamanlar papa Gregorius VII.'un papalık için batıda iddia ettiği üstünlükten hiç de aşağı kalmayan iddialar ileri sürmekteydi. Bunun zamanı da iyi seçilmişti. Çünkü Urbanus II. ölmüştü. 13 ağustosda papalığa yükseltilmiş olan halefi Paschalis II.'in seçimi haberi Kudüs'e ancak kış başlangıcında varmış olmalıdır. Pek muhtemel olarak Daimbert, Paschalis'i önceden tanımaktaydı; çünkü yeni papa Ispanya'da papalık elçiliğinde onun selefi idi. Daimbert onun orta kabiliyette ve karakteri pek kuvvetli olmayan bir kimse olduğunu biliyordu. Papanın, kendi yüksek hâkimiyeti resmen tanındığı müddetçe, Daimbert'e güçlük çıkarması pek düşünülemezdi [32].

Urfa kontu Baudouin patriğe bîat etmedi. Onun bîata davet edilip de mi bunu reddettiği veya bu meselenin bahis konusu edilip edilmediği belli değildir; ancak onun Daimbert ile ilişkilerinin pek samimi olmadığı hissi uyanmaktadır [33].

Tören sona erdikten sonra Bohemund ve Baudouin 1100 yılının ilk gününde, bölgelerine dönmek üzere beraberce yola çıktılar. Maiyyetlerinin çoğunluğu onlarla beraber dönmekteydi; ancak bunlardan bir kısmı da Kudüs'de kaldı ve Godefroi tarafından Filistin'de çiftlik ve arazi ile mükâfatlandırıldı. Godefroi ve Daimbert hacılara, "Üç krallar" gününü tesîd etmek üzere tevakkuf ettikleri Jericho ve Ürdün'e kadar refakat ettiler. Bundan sonra Bohemund ve Baudouin kuzeye, Beysan'a giden vâdiye ve Taberiye'ye yöneldiler. Burada, sahil yolundan değil, doğrudan doğruya Banyas ve Litani vâdisi yoluyla Coelesyria (Lübnan ve Antilübnan arasında kalan güney Suriye)'ye yürümek kararına vardılar. Bu bölgenin içlerine, Baalbek harabelerine varıncaya kadar hiç bir mukavemete rastlamadılar. Bu bölge Dimaşk meliki Dukak'a ait olup, türk hükümdarı onları burada kıstırmak düşüncesindeydi. Ordu, öncü olarak Bohemund ve ardcı olarak Baudouin kumandasında yürürken Dimaşk savaş birliklerinin taarruzuna uğradı. Ancak Dukak bunları imhadan ziyade bir an önce topraklarından defetmeyi düşünmekteydi. Taarruzu da pek şiddetli olmadı ve güçlük çekilmeden haçlılarca püskürtüldü; Franklar Bukayye vâdisi üzerinden deniz istikametinde yollarına devam ederek Antartus ve Lâzikiye yoluyla sahilden Antakya'ya yöneldiler. Baudouin şubat sona ermezden önce tekrar Urfa'daydı [34].

Silâhlı kuvvetlerinin artması Godefroi'ya hâkimiyetini Filistin'in sahil ovalarına doğru genişletmek imkânını verdi. Şimdiye kadar arazisi, Yafa'ya giden bir koridor hariç tutulacak olursa, denizle hiç bir bağlantıya sahip bulunmuyordu. Sonbahar esnasında bu koridoru Yafa'nın kuzeyindeki Arsuf

[32] Paschalis II. hakkında bk. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, *Pascal II* maddesi (Amann), nşr. Vacant ve Mangenot.

[33] Baudouin'in, Urfa hâkimi sıfatiyle Daimbert'e her hangi bir zamanda bîat etmiş olduğuna dair her hangi bir haber yoktur. Sonraki olaylardan, Daimbert'in ona güveni olmadığı anlaşılmaktadır.

[34] Fulcherius Carnotensis, I, xxxiii, 19-20, s. 332-34.

liman şehrini zaptederek genişletmeye teşebbüs etmişti. Raymond'a teslim olmak teklifleri Godefroi'nın müdahalesiyle reddolunduktan sonra, Raymond'un Filistin'i bırakıp gitmesini müteakip, Arsuf ahalisi Godefroi ile anlaşmanın daha akıllıca bir hareket olacağını düşündüklerinden, ona rehineler gönderdiler. Bunun karşılığı olarak da Gérard d'Avesnes adında Hainaut'lu bir şövalyeyi yarı rehine, yarı da resmî temsilci sıfatiyle şehirlerine kabul ettiler. Fakat Godefroi'nın maksadı şehri doğrudan doğruya eline geçirmek idi; bu sebeple sonbaharın son günlerinde küçük bir birlikle buraya taarruz etmek için yola çıktı. İlk kurbanı, Arsuf ahalisinin derhal zincire vurup mütearrızların oklarına müdafaasızca hedef teşkil edecek surette şehrin surlarından sarkıttıkları, kendi dostu Gérard oldu. Gérard beyhude yere, kendisini koruması için Godefroi'ya yalvarıp aşağıya doğru seslendi; Godefroi ise, orada asılı olan kendi kardeşi Eustache bile olsa taarruza devam edeceği cevabını verdi. Pek kısa bir süre sonra Gérard kendi arkadaşlarının attığı oniki okla delik deşik edilmiş olarak şehre geri çekildi. Fakat onun bu şekilde feda edilişi bir işe yaramadı. Godefroi'nın birlikleri şehrin surlarına karşı hiç bir başarı elde edemediler; inşa ettirdiği iki müteharrik kulesi de birbiri arkasına garnizonun attığı rum ateşi ile tahrip olundu. Godefroi 15 aralıkta kuşatmayı kaldırdı, fakat ordusunun yarısını Remle'de bırakarak bunlara, ahalisinin tarlalarını ekmelerini imkânsız kılacak şekilde Arsuf'un etrafını tahrip etmelerini emretti [35].

Takviye kuvvetlerinin gelişi ile Godefroi politikasını daha büyük ölçüde uygulamaya devam etti. Birlikleri bütün fâtımî sahil şehirlerinin hinterlandı olan Askalan, Kaysâriye, Akkâ gibi Arsuf bölgesini de yağma akınlariyle doldurdular; öyle ki, bunların hiç birisi artık yaşamak için civarından ürün elde edemez oldu. Godefroi aynı zamanda Pisa'lı denizcilerin yardımiyle Yafa'yı yeniden tahkim ve limanını islâh etti. Yeni devlet ile yapılacak ticaret imkânlarının cezbettiği bütün italyan ve Provence limanlarına mensup gemiler, Pisa'lılara katılmak ve yeni fırsatlardan onlarla beraber faydalanmak üzere Yafa'ya gelmeye başladılar. Bunların yardımiyle Godefroi Filistin sahilini abluka altına alabilecek duruma geldi. Fâtımî donanması, müslüman liman şehirlerine denizden malzeme ulaştırmak hususunda gittikçe daha büyük zorluklarla karşılaşır oldu. Her iki taraf da birbirlerine karşı korsanlık hareketlerinde bulunuyorlardı. Fakat işin esasına bakılacak olursa, durumdan en ziyade ıstırap duyanlar liman şehirleri halkı oluyordu [36].

Mart ayı ortalarında Mısırlılar ısrarlı bir yardım ricasına uyarak Arsuf garnizonunu takviye için deniz yoluyla küçük bir birlik gönderdiler. Bundan cesaret bulan Arsuf müdafileri bu sefer Franklara bir baskın girişiminde bulundularsa da tuzağa düştüler ve birliklerinin büyük kısmı kılıçtan geçirildi. Düştüğü ümitsizlik içinde şehir bunun üzerine Godefroi'ya bir elçi heyeti gönderdi. Bu heyet 25 martta Kudüs'e vararak haçlı reisine itaatlerinin sembolik

[35] Albertus Aquensis, VII, 1-6, s. 507-11.

[36] Albertus Aquensis, VII, 12, 14, s. 515 vd.

ifadesi anlamında şehrin anahtarlarını takdim ve yıllık haraç vermeyi teklif etti. Godefroi bunların itaatlerini kabul ederek haracın teslim alınmasını en değerli şövalyelerinden Robert d'Apulie'ye havale etti. Bundan bir kaç gün sonra da Godefroi'nın sevinçli şaşkınlığı içinde Gérard d'Avesnes tekrar Kudüs'de arzı endâm etti. Yaraları iyileşmişti ve Arsuf makamları tarafından, iyi niyetlerinin bir delili olarak, iade olunmuştu. Onun yüzünden vicdanı sızlamakta olan Godefroi, Gérard'a St. Abraham, veya diğer adiyle Hebron'u iktâ etti [37].

Aradan çok geçmeden Askalân, Kaysâriye ve Akkâ da Arsuf'un örneğine uydular. Nisan başında bu şehirlerin emîrleri toplandılar ve Godefroi'ya buğday, meyve, yağ ve arap atları gibi hediyelerle bol bol yüklü elçiler gönderdiler. Bunlar, rahatsız edilmeden tarlalarını ekmelerine müsaade edilmesi şartiyle ayda beşbin bizans altını tutarında vergi vermeyi üstleniyorlardı. Godefroi bu önerileri kabul etti ve kısa bir süre içinde muhtelif müslüman şehirleriyle hristiyan metbûları arasında samimi ilişkiler kurulmuş oldu. Sıradağların eteğinde hüküm süren bir çok küçük müslüman şeyhi de zaten Godefroi'ya itaatlerini arzetmiş bulunuyorlardı. Godefroi daha Arsuf önündeki karargâhındayken bu şeyhlerin bir heyeti yiyecek maddesi hediyeleriyle birlikte onu ziyaret etmiş ve kendisinin basit ve şatafattan yoksun yaşayışından duygulanıp memnun kalmışlardı. Bu öyle bir basit yaşayış şekli idi ki, ona hem kişisel eğilimleri, hem de zaten gerçek olan fakirliği tarafından yüklenmiş idi. Bu yaşayış tarzı şeyhlerin büyük, fakat alçakgönüllü bir savaşçı hakkındaki düşüncelerine uymakta olduğu için, bunların dostluğunu kazanmak hususunu da kolaylaştırmış bulunuyordu [38].

Bunlardan sonra Ürdün ötesi şeyhleri onunla anlaşmaya gayret ettiler. Bunlar o zamana kadar zirâî ürünlerinin artan kısmını kıyı şehirlerine gönderirlerdi; frank devletiyse şimdi onların yolunu kesmişti. Bunlar kervanlarını yine eskisi gibi Judaea bölgesinden geçirmek müsaadesi rica ettiler. Godefroi bunların isteklerini kabul etmekle beraber, ticaretlerini mümkün olduğu nisbette hristiyan Yafa limanına yöneltmelerini sağlamaya çalıştı. Aynı zamanda İtalyanlara da, müslüman sahil şehirleri ile Mısır arasındaki ticareti, bu şehirleri hristiyanlarla ticarete zorlamak için, ellerinden geldiği kadar baltalamaları tenbih olundu. Bu suretle bütün Filistin adım adım Avrupa'ya doğru deniz aşırı bağlarla bağlanan iktisadî bir bütün haline getirildi. Frankların bu politikası, haçlı devletini, kısa süre içinde zengin ve müreffeh bir hale getirmek suretiyle, mükâfatlandırdı [39].

Müslüman komşuları yanında gittikçe artan nüfuzu Godefroi'yı, hâkimiyet bölgesini Ürdün suyunun öbür tarafındaki araziye doğru genişletmek teşebbüsüne cesaretlendirmişti. Taberiye gölü (Genezareth)'nün doğusunda Suvat bölgesinde haçlıların "Şişman köylü" adını taktıkları bir emîr oturmaktaydı. Tankred daha önce bir kez bunun ülkesine bir yağma akını yapmış ve onu, hristiyanların

[37] Albertus Aquensis, VII, 13, 15, s. 515 vd.
[38] Albertus Aquensis, ayn. yer; Willermus Tyrensis, IX, 20, *I*, k.1, s. 395 vd.
[39] Albertus Aquensis, VII, 14, s. 516.

hâkimiyetini tanımaya zorlamıştı. Ancak Şişman Köylü, Tankred geri çekilir çekilmez vassalliği silkip atmış ve metbûu Dimaşk meliki Dukak'dan yardım istemişti. Bunun neticesinde Tankred Godefroi'ya müracaat etti. Eğer Franklar burada tutunabilecek olurlarsa Cavlân ve Havrân bölgelerinin zengin ticaretini belki Filistin limanlarına yöneltmek imkânını bulabileceklerdi; üstelik Suvat civarı da verimliliği ile ünlüydü. Godefroi burasının fethine iştirâk etmeyi şiddetle arzulamaktaydı. Mayıs başında Şişman Köylü'nün arazisi içinden Cavlân bölgesinin ortasına kadar gidecek olan bir akında Tankred'in birlikleriyle işbirliği yapmak üzere kendi savaşçılarını getirdi. Bunlar ganimet yüklü olarak geri dönerlerken Dukak, Tankred'in kumandasında olan ardçıları bastı. Birliğin ön tarafında bulunan Godefroi, arkasında olup bitenlerin farkında olmadan yürümeye devam etmekteydi. Tankred ancak adamlarının bir çoğunu ve ganimetten kendi payına düşenlerin hepsini kaybettikten sonra yakasını kurtarabildi. Fakat Dukak kendisini, Frankları takip edebilecek kadar güçlü hissetmedi. Bunların kendi arazisinden çıkıp gittiklerini gördükten sonra Dimaşk'a döndü. Godefroi kendi ganimet payı ile Kudüs'e yöneldi. Ancak Tankred intikam almak için kuduruyordu. Ordusunu Taberiye'de kısa bir süre dinlendirdikten sonra takviye kuvvetleri topladı ve Dimaşk arazisine öylesine vahşiyane ve şiddetli yeni bir akında bulundu ki, Dukak kendisine elçiler gönderip mütareke teklif etmek mecburiyetini hissetti. Cevap olarak Tankred Dimaşk'a altı şövalye göndererek Dukak'a, ya hristiyanlığı kabul etmesini veya Dimaşk'ı bırakıp gitmesini bildirdi. Bu hakarete kızan Dukak ise, elçilere, ya müslüman olmak, ya da ölmek şıklarından birisini seçmelerini söyledi. Bunlardan sadece birisi dinine ihanette bulundu; diğer beşi kılıçtan geçirildiler. Tankred derhal Godefroi'dan, bunların ölümünün intikamını almak üzere kendisine yardım etmesini talep etti. Bunun üzerine Godefroi, Tankred ile birlikte, birincisinden çok daha tahripkâr bir akın yaptı. Müslümanlar şehirlerinin surları arkasında korkudan zangır zangır titrerlerken, hristiyanlar iki hafta müddetle Cavlân bölgesini tahrip ettiler. Her zaman olduğu gibi bu defa da doğru dürüst bir sefere çıkmakta tereddüt eden Dukak, bunların karşısına çıkmak için hiç bir harekette bulunmadı. Metbûu tarafından yalnız bırakılmış ve Franklar tarafından soyulup soğana çevrilmiş olan Şişman Köylü, yeniden Tankred'i metbû tanımak ve ona muntazaman vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı[40].

Godefroi'nın müslüman komşuları yanında nüfuz ve itibarı artmaya devam ederken, asıl kendi hâkimiyet sahasında kuvvet ve kudreti azalmaktaydı. Vassallerinin en büyüğü olan Tankred ile münasebetleri samimiydi; fakat Tankred'in, Godefroi'dan talep ettiği bütün yardımların sağlanmasına rağmen, siyasetini yine de kendi isteklerine göre yürüttüğü anlaşılmaktadır. Galilaea hükümdarı bağımsız bir kral gibi hareket ederken, Godefroi kendi bağımsızlığının, o kadar acele ve üzerinde düşünmeden kabul etmiş olduğu en yüksek metbûu, yani patrik Daimbert tarafından gittikçe sınırlandırıldığını farketmek mevkiinde

[40] Albertus Aquensis, VII, 16-17, s. 517 vd.

kalmıştı. Daimbert sadece nazarî ve şeklî bir hâkimiyetle yetinmiyor, bunu elle tutulur bir kudret hâline getirmeyi tasarlıyordu. Kiliseye karşı daima alçakgönüllü olan ve bundan başka Pisa'lıların yardımını kaybetmekten çekinen Godefroi onun taleplerini geri çeviremiyordu. 2 şubattaki yortuda Kudüs piskoposluğuna Yafa şehrinin dörtte birini teslim etti. Bundan sonra Daimbert, kendisine sadece bütün Yafa şehrinin değil, içkalesi ile birlikte Kudüs'ün de teslim edilmesini talep etti. Godefroi buna da razı olmakla beraber, belki de bu işe kızan şövalyelerinin ısrarı üzerine, teslimin ertelenmesini istedi. Paskalya günü olan 1 nisanda yapılan muhteşem bir törende, her iki şehri patrikliğe vakfetmekle beraber, bunları ölümüne veyahut dinsizlerin elinden iki büyük şehir alıncaya kadar muhafaza edeceğini ilân etti. Bu hiç de tatminkâr bir çözüm yolu değildi; çünkü geçici bir başkent etrafında düzenli ve yaşama gücüne sahip bir krallık kurmak hiç de o kadar kolay değildi. Godefroi'nın kendi saray idaresinden, bütçesinden başka her hangi başka bir devlet idare makamına sahip bulunmadığı ve Kudüs'de bunun ötesinde bir şey elde etmeyi de ümit edemiyeceği anlaşılmaktadır. Eğer Daimbert büyük bir idareci veya Adhemar gibi akıllı bir devlet adamı olsaydı, hayâl ettiği hiyerarşik hâkimiyet belki tutunabilirdi; fakat onun, hristiyan devletinin kendi emniyeti bakımından muhtaç olduğu dünyevî müdafileri başkentten sürüp çıkarmak şeklindeki kısa görüşlü teşebbüsü, kesinlikle felâketle sonuçlanırdı. Godefroi'nın sağladığı bu nefes alma aralığı bile sadece gelecek hakkında duyulan endişeleri büyütmeye yetti. Ancak kader Kudüs'e merhamet etmiş olmalıydı[41].

Godefroi 18 haziranda Cavlân bölgesindeki akından Galilaea'ya dönünce kuvvetli bir venedik filosunun Yafa limanına girdiğini duydu. Bu deniz kuvvetinin kıyılara hâkim olmak hususunda kendisine ne kadar faydalı olacağını bildiği için, bunlara "hoş geldin" demek üzere süratle yola çıktı. Taberiye'den Akkâ ve Hayfa yoluyla Kaysâriye'ye yöneldi. Yüksek hâkimine gereken hürmeti göstermek isteyen Kaysâriye emîri onu ziyafete davet etti. Yemekte kendisine en büyük ikramlarda bulunuldu, saygı gösterildi. Godefroi ziyafet masasından doğruca Yafa'ya gitti. Buraya varışında kendisini rahatsız hissetti ve büyük misafirler için kendisinin inşa ettirmiş olduğu misafirhane önünde yığılıp kaldı. Dostları Godefroi'nın emîrin ziyafet masasında yemiş olduğu meyveleri hatırlayarak etrafa onun zehirlenmiş olduğunu fısıldadılar. Gerçekte ise haçlı hükümdarı tifüs hastalığına tutulmuş olmalıdır. Ertesi gün Godefroi oldukça kendine geldi; venedik filosunun kumandanı ile ona refakat eden bir piskoposu kabul ve onlarla haçlılara yardım etmek için ileri sürdükleri şartları tartışabildi. Fakat bunun için gösterdiği gayret kudretini aşmıştı. Maiyyetinin kendisini Kudüs'e götürmesini emretti. Başşehrin daha serince olan havası ona bir az iyi geldi; fakat devlet işlerini göremiyecek kadar zayıflamıştı[42].

[41] Willermus Tyrensis, IX, 16-17, *I*, k.1, s. 388-90.

[42] Albertus Aquensis, VII, 18, s. 519. Muhtemelen mahallî hristiyan şâyialarına dayanan Urfalı Mateos, Godefroi'nın emîr tarafından zehirlenmiş olduğunu iddia etmektedir (II, clxv, s. 229).

Onun hasta yatağı yanında siyasîler birbirleriyle çekişiyor, pazarlıklara girişiyorlardı. Daimbert, şehre el koyacağı ânı sabırsızlıkla beklemekteydi. Venedikliler anlaşma şartlarını elde etmek için ısrar ediyorlardı. Bunlar kutsal mahallerde ibadette bulunmak üzere birincisi 21 ve ikincisi 24 haziranda olmak üzere iki grup halinde Kudüs'e geldiler; ancak kumandanları ile piskoposun, müzakereleri sürdürmek için Kudüs'de daha uzunca bir müddet kaldıkları anlaşılmaktadır. Tankred, Godefroi'nın hastalığını ve Venediklilerin geldiğini duyar duymaz hemen Galilaea'dan güneye yöneldi. Hasta yatağından Godefroi, idare işlerini yürütmesi için yeğeni, Bourgogne kontlarından Warner de Gray'i görevlendirdi ve Venediklilerin haçlılarla işbirliği için ileri sürdükleri şartları kabul etti. Bunların bütün frank devleti topraklarında serbestçe ticaret etmelerine müsaade olunacaktı; devletin her şehrinde bunların bir kiliseleri ve bir pazarları olacaktı; zaptına yardım ettikleri her şehrin üçte biri bunların olacağı gibi, bütün Trablus şehri de bunlara verilecek, buna mukabil onlar da Godefroi'ya belirli bir vergi ödeyeceklerdi. Bu anlaşma ile Venediklîler 15 ağustosa kadar haçlılara yardım etmeyi tekeffül ediyorlardı[43]. Bundan sonra bu yaz aylarında hangi şehirlere taarruz edileceği hususunda görüşme yapıldı. Emîrinin Godefroi ile bir anlaşma yapmış olmasına rağmen Akkâ'nın baş hedef olarak kabulü hususunda anlaşmaya varıldı; fakat Hayfa'nın da alınmasına karar verildi. Tankred Akkâ'yı kendi devleti için elde etmeyi umuyordu. Godefroi'ya gelince o, Hayfa şehrini bizzat dostu Geldemar Carpenel'e vaadetti[44].

Temmuzun ilk yarısı esnasında Godefroi bir az kendisine gelmiş idi; onun sağlığına yeniden tam olarak kavuşacağı sanılmaktaydı. Akkâ'ya karşı yapılacak seferin hazırlıklarına şevkle girişilmişti. Tankred'in birlikleri Godefroi ile başkentte birleştiler; Godefroi'nın birliklerine kumanda görevi Warner de Gray'e verildi. Patrik Daimbert, ülkede kendisini en yüksek şahsiyet olarak tanıtmak ve fetholunacak arazinin paylaştırılmasında söz sahibi olabilmek için sefere katılmaya karar verdi. Patrik, Warner'e güvensizlik besliyor ve Godefroi hasta durumda yatağında yattığı ve esasen bütün birlikleri seferdeyken onun her hangi bir harekete girişemiyeceğini düşündüğü için Kudüs'ü terketmeyi sakıncalı görmüyordu. Bundan daha büyük ölçüde yanılması mümkün değildi.

Patrik, Tankred, Warner ve bütün birlikleri 13 temmuzda Kudüs'ü terkederek Venediklilerle bağlantı kurmak üzere Yafa'ya yöneldiler. Yafa'ya yaklaştıklarında birden bire Warner hastalandı. O her halde sefere devam edebilecek durumda değildi ki, dört gün Yafa'da kaldıktan sonra bir mahiffe içinde Kudüs'e götürüldü. Bu arada ordu süratli bir yürüyüşle kıyıdan kuzeye doğru ilerlemekteydi; venedik gemileri de bunların açığında yelken açmak üzere

[43] *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, *R.H.C.*, Occ., *V*, k.1, s. 272 vd.; Albertus Aquensis, VII, 19, s. 519.

[44] *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, ayn. yer; Albertus Aquensis, VII, 20, s. 520.

hazırlanmaktaydılar. Ancak kuvvetli bir kuzey rüzgârı onları geri bıraktı; hemen hemen ilerleyemez oldular[45].

Warner Kudüs'e ancak ulaşmıştı ki, Godefroi'nın yorgun kalbi çarpmaz oldu. 18 temmuz çarşamba günü, Lorraine dükü, Kutsal Mezarın müdafii Godefroi, kilisenin son tesellileri ile kuvvetlenmiş olarak sakince ebedî istirahate vardı. Zayıf ve akılsız bir hükümdar olmuştu, ama bütün milletlerin mensupları ona, cesareti, alçakgönüllülüğü ve güçlü inancı yüzünden saygı duymuşlardı. Kudüs'de ölümü derin bir üzüntü içinde duyuldu. Cesedi beş gün halkın ziyaretine açık tutulduktan sonra Kutsal Mezar kilisesinde toprağa verildi[46].

[45] *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, ayn. yer.

[46] Albertus Aquensis, VII, 21, s. 520 vd.; Willermus Tyrensis, IX, 23, *I*, k.1, s. 399.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS KRALLIĞI

"Hayır, hayır, bizim başımızda bir kral olmalı."
İlk krallar VIII, 19

Godefroi de Bouillon hasta yatağındayken, paskalyada ettiği vaade sadık kalarak Kudüs'ü patriğe vasiyet etmek suretiyle son arzusunu belirtmiş idi. Öldüğü sırada şehirde Warner de Gray'den başka her hangi bir iktidar yetkisine sahip kimse yoktu. Patrik ve nüfuzlu şövalyelerin hepsi dışarıda, Akkâ'ya karşı yapılan sefere katılmaktaydı. Warner'e gelince, o da hemen hemen ölüm halindeydi; buna rağmen o, meselenin önemini müdrikti. Derhal hasta yatağından kalkarak Davud kulesini, yani içkaleyi, işgal etti ve buraya Godefroi'nın şahsî muhafız kuvvetini yerleştirdi. Bundan sonra ve Godefroi'nın maiyyetindeki yüksek ünvanlı şahsiyetlerle, saray nazırı Matthaeus, başhacip Godefroi, Remle piskoposu Robert ve sabık patrik Arnoul ile istişareyi müteakip Remle piskoposunu iki şövalye ile birlikte Baudouin'e ağabeyisinin ölümünü haber verip onun mirasına elkoymak için çağırmak üzere, mümkün olan süratle Urfa'ya yolladı. Çünkü istişarede bulunduğu bu kimseler sadece Godefroi'nın sülâlesine mensup bir kimseye itaat edebileceklerini bildirmişlerdi. Atılan bu adım önceden tasarlanmış idi; çünkü Baudouin'e davet Geldemar Carpenel ve Wicher Aleman gibi bu sırada dışarıda orduda bulunan bazı şövalyelerin adına da yapılmıştı. Bu grup haçlı seferine Godefroi ile çıkmış veya sonradan ona katılmış olup, Godefroi'nın etkileri altında kaldığı Norman ve İtalyanlara karşı şiddetli bir düşmanlık hisseden Lorraine'li ve kuzey Fransızlarından müteşekkildi. Bunlar sırlarını iyi korumuşlardı ve bu gizliliği muhafazada devamı da gerekli bulmaktaydılar. Ordu dükün ölümünden haberdar edilmedi [1].

Ancak venedik gemileri hâlâ kuzey rüzgârının şiddetini kaybetmesini beklerken bunların yanına Kudüs'den Godefroi'nın ölümünü bildiren bir haberci geldi. Bu haberin sefer üzerinde ne gibi bir tesir bırakacağı hakkında kesin bir hükme sahip olmayan Venediklilerin şefi, Tankred ve patriğe yetişerek bunların maksat ve gayelerini sormak üzere en yollu galerilerinden üçüncü sahil boyunca harekete geçirdi. Godefroi'nın çok sevilmekte olduğu orduda bu haber derin bir

[1] Albertus Aquensis, VII, 30, s. 526; Willermus Tyrensis, X, 3, *I*, k. 1, s. 403 vd.; ordu kumandanlarının Godefroi'nın ölümünden ancak Venediklilerce haberdar edildikleri açık bir keyfiyettir.

şaşkınlık uyandırdı. Daimbert'in bir tereddüt ânı geçirdiği anlaşılıyor. Mirası hakkında endişeliydi. Fakat Godefroi'nın son arzusuna güveniyor ve Lorraine'lilerin başsız kaldıklarını zannediyorudu. Venediklilerin yardım fırsatını kaçırmak istemeyen Tankred, Akkâ'ya karşı yapılacak taarruzu ertelemek, fakat hiç olmazsa Hayfa'yı almak teklifinde bulununca, bunu kabul etti. Fakat Davud kulesini kendi adına teslim almak üzere de Kudüs'e bir adamını gönderdi [2].

Ordu Hayfa'ya doğru yürüyüşe devam ederek Karmel dağı eteklerinde ordugâh kurdu; pek az sonra da venedik filosu körfeze girdi. Hayfa daha ziyade yahudiler tarafından iskân edilmiş olup sadece küçük bir fâtımî garnizonuna sahipti. Kudüs ve Galilaea'daki kolonilerinin başına gelenleri bilen yahudiler şehri sonuna kadar savunmaya hazırdılar. Müslümanlar onları silâhlandırdılar ve yahudiler de kendilerine özgü bir inatla mücadele ettiler. Venedikliler limanda yapılan bir savaşta gemilerinden birisini kaybettikten sonra cesaretlerini kaybedip körfezden çekildiler. Diğer taraftan büyük bir kızgınlık içinde Godefroi'nın Hayfa'yı Geldemar Carpenel'e vaadettiğini duymuş olan Tankred de adamlarını mücadele alanından çıkarıp kendisi de homurdanarak çadırına çekildi. Daimbert, taarruza devam hususunda onu kandırabilmek için bütün gayretini sarfetmek zorunda kaldı; Venediklilerin çıkıp gitmek üzere olduklarına işaret ederek, Hayfa'nın en iyi ve en liyakatli kimseye verilmesi hususunda elinden gelini yapmayı vaadetti. Tankred nihayet tekrar harekâlta katılmaya karar verince yeni bir taarruz yapıldı. Mezbûhane bir boğuşmadan sonra ordu müstahkem mevkiin anakalesini hücumla almaya ve şehre girmeye muvaffak oldu. Şehirden kaçabilen müslüman ve yahudiler Akkâ veya Kaysâriye'ye kapağı attılar; fakat çoğunluk kılıçtan geçirildi [3].

Hayfa 25 temmuz tarihlerinde düşmüştü. Şehrin işgalinden hemen sonra ordu kumandanları, şehrin kime teslim edileceğini kararlaştırmak üzere bir toplantı yaptılar. Tankred daha büyük savaş kuvvetine ve Daimbert'in desteğine malik bulunmaktaydı. Geldemar Carpenel ona karşı bir şey yapmaya muvaffak olamadı ve şehirden kovuldu. Geldemar orduda bulunan Lorraine'lilerin refakatinde güney Filistin'e çekilerek, hâkimi Gérard d'Avesnes muhtemel olarak Hayfa'da, Tankred'in yanında bulunan Hebron kalesine kapandı [4]. Bundan sonra Daimbert ve Tankred daha önemli bir mesele, yani Kudüs'ün müstakbel hâkimiyeti hakkında görüşmek üzere bir araya geldiler. Bu arada Daimbert, Kudüs'den haberler almıştı. Göndermiş olduğu adamı Davud kulesini Warner de Gray'in elinde bulmuş ve Warner burasını patriğin temsilcisine teslim etmeyi reddetmişti; patriğin temsilcisi aynı zamanda Baudouin'in güneye çağırıldığını da öğrenmişti. Warner uğraşısının verdiği yorgunlukla 23 temmuzda ölmüştü; fakat patriğin dostlarının onun ölümünde, kiliseye karşı hürmetsizliğinden dolayı onu

[2] *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, s. 275 vd.; Willermus Tyrensis, ayn. yer.

[3] Albertus Aquensis, VII, 22-25, s. 521-23; *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, s. 276-78.

[4] Albertus Aquensis, VII, 6, s. 523 vd. Gérard'ın Geldemar'ın hareketini protesto ettiği hiç bir yerde kaydedilmemiştir.

cezalandıran Tanrı'nın elini müşahede etmelerine rağmen, bu da onların pek işine yaramamıştı; çünkü kule Lorraine'lilerin ellerindeydi [5]. Daimbert iddialarını yardımsız gerçekleştirmeyi umamazdı. Tankred ile ittifak etmesi zaruriydi, çünkü bunun hükümranlık alanı şimdi Taberiye gölünün doğu kıyısından Akdeniz'e kadar uzamakta olup Kudüs'ü ülkenin kuzey bölgesinden ayırıyordu. Diğer taraftan da Tankred, üç yıl önce Çukurova'daki çatışmalarından ötürü Baudouin'den nefret etmekteydi. Daimbert, Tankred'in tam mutabakatı ile Filistin'in idaresini Bohemund'a teklif etmeyi kararlaştırdı. Hususî kâtibi Morellus, patriğin bir mektubu ile hiç vakit geçirmeden derhal Antakya hükümdarının yanına gitmek için yola çıkmak emrini aldı.

Daimbert, Bohemund'un, gelecekteki hâkimiyetinin ölçüsü bakımından abartmalı hayâllere kapılmasını hatırına bile getirmiyordu. Mektubuna, Roma'nın bu hususlaki iddialarını egoistçe bir kenara iterek, bütün kiliselerin anası ve milletlerin efendisi olarak tesmiye ettiği Kudüs piskoposluğuna seçilmesi sırasında Bohemund'un kendisine yardım ettiğini hatırlatarak başlamıştı. Bundan sonra Godefroi'dan kopardığı haklardan söz ediyor ve fakat dükün maiyyetinin bunları boşa çıkarmak gayretlerinden şikâyette bulunuyordu. Daimbert paskalya günü yapılan vakfın şartlarını tekrarlıyor ve bu vakfa göre Kudüs'ün, Godefroi'nın ölümü halinde kendisine intikal etmesi gerektiğini ısrarla belirtiyordu. Fakat Warner de Gray hukuka aykırı bir şekilde Davud kulesini işgal ve Godefroi'nın mirasını Baudouin'e teklif etmişti. Bundan dolayı Daimbert, Bohemund'u, bir zamanlar babası nasıl alman imparatorları tarafından sıkıştırılan papa Gregorius VII.'a yardıma gitmişse, bu sefer kendisine yardıma çağırıyordu. - Bu hatıra her halde Daimbert'in zannetmiş olduğu gibi kilise için öyle pek mesud bir hâtıra değildi. Bohemund Baudouin'e mektup yazıp, patriğin müsaadesi olmadan Kudüs'e gitmesini yasaklamalıydı; eğer Baudouin bunu dinlemiyecek olursa o zaman Bohemund onu zorla orada tutmalıydı. Diğer bir deyimle, bütün ülkenin savunulmasını omuzlarına yüklenmiş olan şövalyelerin arzusu hilâfına patriğin Filistin'de hüküm sürmesi için Antakya'nın hristiyan hükümdarı Urfa'nın hristiyan kontuna harp ilân etmeliydi [6].

Bohemund'un bu mektuba nasıl cevap vereceğini bilemeyiz. Onun Baudouin ile çarpışmayı göze alacak kadar düşüncesiz olacağı pek muhtemel değildir. Ve eğer Bohemund Filistin'e gelmiş olsaydı, patriğe her halde uzun boylu boyun eğecek değildi. Fakat davet ona zaten ulaşamadı. Daimbert'in şansı yoktu.

Son aylar içinde kuzey Suriye'deki durum değişmişti. Toulouse kontu Raymond kış aylarını, imparatorun temsilcisiyle beraberce idare ettiği Lâzikiye'de geçirmişti. Kendisinden iaşe maddeleri sağlamak imkânına sahip bulunduğu Kıbrıs valisi ile en dostça ilişkiler kurmuştu. İlkbahar içinde,

[5] Willermus Tyrensis, X, 3, *I*, k. 1, s. 403 vd.

[6] Albertus Aquensis, VII, 27, s. 524. Daimbert'in mektubunun tam metni Willermus Tyrensis (X, 4, *I*, k. 1, s. 405 vd.) tarafından verilmektedir.

Aleksios'dan, ettiği yardımdan dolayı kendisine teşekkür edip Lâzikiye'yi bizans makamlarına teslim etmesini talep eden bir yazı almıştı. Bu mektuba onu imparatorluk sarayını, Istanbul'u, ziyarete çağıran bir davetnâme de ekliydi. Bu mektup muhtemelen, kısa bir müddet önce imparatorluk donanmasının amiralliğine yükseltilmiş olan hadım Eustathios tarafından getirilmiştir. Eustathios kuvvetli bir filoyla harekete geçerek batı Çukurova limanlarını, Silifke ve Korykos'u istirdat etmiş ve ondan sonra Tarsus, Adana ve Misis'i işgal ederek kudretini Bohemund'un daha doğuda bulunan Çukurova arazisine uzatmaya başlamıştı. Raymond daveti kabul ederek haziran ayında Istanbul'a gitmek üzere gemiye bindi. Kıbrıs yanında, Yafa yolunda bulunan venedik filosuna rastladıktan sonra ayın sonuna doğru imparatorluk başşehrine ulaştı. Bütün seferleri esnasında onun yanında bulunmuş olan karısı Aragon hanedanı prenseslerinden Elvira, Toulouse ve Provence ordularının bakıyyesi ile bizans makamlarının himayesinde Lâzikiye'de kalmıştı [7].

Daimbert'in hususî kâtibi Morellus Antakya yolunda, temmuz sonuna doğru Lâzikiye'ye vardı. İdarî makamlar kağıtlarını incelemek üzere onu alıkoydular ve Bohemund'a yazılmış olan mektubu keşfettiler. Tercüme edilmesi için mektubu verdikleri Raymond'un adamları bu mektuba o kadar kızdılar ki, bunu geri vermediler ve Morellus'u tutukladılar [8].

Eğer Bohemund bu mektubu almış olsaydı bütün geleceği çok daha şanslı olurdu. Bohemund ağustos başında, Filistin'deki olaylardan tamamiyle habersiz, Malatya Ermenilerinin bir yardım çağrısı üzerine Antakya'dan çıkarak Fırat'ı yukarıya doğru takibe başlamıştı. Yaz başlangıcında Âsîırmak'ın karşı kıyısındaki güney doğu sınırını, Haleb meliki Rıdvan'ın bir karşı taarruzunu püskürterek kuvvetlendirmiş bulunuyordu. Rıdvan bu suretle Hıms emîrinden yardım rica etmek zorunda kalmıştı [9]. Hıms ile Haleb arasındaki ilişkiler o kadar değişik safhalar arzediyordu ki, Bohemund'un bu taraftan endişe etmesine sebep yoktu. Raymond Pilet'nin Toulouse kontuyla birlikte Kudüs'e doğru hareket etmesinden sonra yeteri derecede güçlü bir garnizonu kalmamış olan Tell Mannas'ı müslümanların tekrar almış olması bile önemli değildi. Bohemund durumunu, hâkimiyet bölgesini kuzeye doğru genişletebilecek kadar güçlü hissediyordu. Deniz kuvvetine sahip bulunmadığı için Çukurova'nın Bizans tarafından geri alınmasını önleyememişti; ancak Antakya'ya karşı yapılacak her bizans seferinin her halde kullanması gereken antitoros geçitlerini eline geçirmeyi çok istiyordu. Sivas danişmendli emîri Melik Gazi Gümüştekin'in taarruzunu bekleyen Malatya hâkimi Gabriel ondan yardım ricasında bulununca Bohemund işte bu sebeple ve sevinçle ricayı kabul etti. Danişmendli emîr, Gabriel'in topraklarına üç yaz

[7] Anna Komnena, XI, vii, 4, x, 9-10, *III*, s. 345 vd.; Fulcherius Carnotensis, I, xxxii, s. 321 vd.; *Translatio Sancti Nicolai in Venetiam*, s. 271. Anna'nın kronolojik tertibi vâzıh değildir, fakat tarih batı kaynaklarınca teyid edilebiliyor.

[8] Albertus Aquensis, VII, 27, s. 524.

[9] İbn al- 'Adīm, s. 588 vd.

mevsimi boyunca birbiri arkasına yağma akınları yapmıştı ve şimdi de bizzat bu şehre karşı bir sefer yapmasından korkuluyordu. Damadı Thoros'un Urfa'da başına gelenlerden sonra, Gabriel kendisine çok daha yakın bulunmasına rağmen Baudouin'e başvurmak istememişti. Buna mukabil Bohemund Ermenilere karşı anlayışlı davranmaktaydı. Bohemund'un dostları arasında Antakya'nın ermeni piskoposu Zyprian ve Maraş piskoposu Kirkor gibi kimseler vardı. Gabriel bunları aracı olarak kullandı ve Türklerin tehdidine bir son verilmesi şartiyle şehrini Bohemund'a terketmeyi önerdi [10].

Bohemund, Gabriel'in davetine icabet etmek üzere Antakya'yı terketmeden, kendisinin Rumlarla kesin olarak bozuşması ve sonraki etkileriyle, grek ve lâtin kiliseleri arasında bir daha aşılması mümkün olmayacak bir ayrılık uçurumu yaratması ile sonuçlanan bir adım attı. Adhemar tarafından tekrar Antakya patrikliğine getirilmiş bulunan Ioannes IV., o vakte kadar rahatsız edilmeden makamını işgal etmekte bulunmuştu. Fakat o Rumdu ve Bohemund onun Bizans'a karşı sempati duymasından ve patrikliğine mensup kimselerin imparator tarafından kurtarılmak ümitleri beslediğinden şüphe etmekteydi. İmdi Bohemund onun şehirden çıkarılmasını emrederek yerine, Adhemar'ın ordu vâizlerinden olup Bohemund'un kısa bir süre önce Artah piskoposluğuna tayin edip piskoposluk takdisi almak üzere beraberinde Kudüs'e götürmüş olduğu bir lâtin papazını, Bernard de Valence'ı tayin etti. Antakya patrikliğinin lâtin piskoposlar listesini meşrû göstermek kaygısında olan meselâ Willermus Tyrensis gibi sonraki Lâtinler, Ioannes'in bu sırada piskoposluktan kendi isteğiyle çekilmiş, yani istîfa etmiş bulunduğunu iddia etmişlerdir; gerçekteyse Ioannes ancak, yeni bir rum halefine yol açmak düşüncesiyle, Istanbul'a gittikten sonra istîfa etmiştir. Ioannes, Oxia'da bir manastıra çekilerek bir cedel kaleme almış ve bunda lâtin âdetlerine hücum ederek acı bir dille Lâtinlerin baskısından bahsetmiştir. Onun patriklik hakları sürgünde bulunan rahipleri tarafından seçilen yeni patriğe intikal etti. Bu suretle birbirine rakîp, birisi lâtin, diğeri grek iki patrik tayin edilmiş bulunuyorlardı. Bunlardan hiç birisi de arzusiyle haklarını diğerine devretmeye yanaşmıyordu. Antakya'da kilisenin bu suretle parçalanması Bohemund tarafından kesin olarak gerçekleştirilmiş idi. İmparatora gelince, onun Antakya'yı tekrar devletine kazanmak kararı, hukukî ve meşrû kiliseyi yeniden patrikliğe getirmek azmiyle pekişmiş bulunmaktaydı [11].

Bu şekilde Antakya'da vukuu muhtemel bir ihanet tehlikesinin ana kaynağını ortadan kaldırdıktan sonra Bohemund Malatya'ya doğru yola çıktı.

[10] Albertus Aquensis, VII, 27, s. 524; Urfalı Mateos, II, CLXVII, s. 230 vd.; Süryanî Mikhail, III, III, s. 187; İbn al-Aşîr, s. 203 vd. .

[11] Willermus Tyrensis, VI, 23, *I*, k. 1, s. 273-75; Ordericus Vitalis (*IV*, s. 141) mantıksız olarak patrik değişiminin Bohemund'un esareti sırasında vukubulduğunu kabul eder. Radulphus Cadomensis, CXL, s. 704. Krş. Leib, *Deux Inédits Byzantins*, s. 59-69. Ioannes'in istifa belgesi Sinai dağındaki St. Katharinen manastırında mevcut olup Benechewitch (*Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum*, s. 279) tarafından yayınlanmıştır. Krş. Grumel, *Les Patriarches d'Antioche du nom de Jean, Echos d'Orient, XXXII*, s. 286-98.

Başşehrini yeterli olmayan bir kuvvetle arkasında bırakmayı pek istemediği için yanına sadece kuzeni Salerno kontu Richard'ı, ayrıca üçyüz şövalye ve bir yaya birliği almakla yetinmişti. Antakya ve Maraş'ın ermeni piskoposları da ona refakat etmekteydiler. Şövalyelerinden bir kaçının da ermeni olması muhtemeldir. Bu kadar küçük bir kuvvetle de Türkleri yenebileceğine dair kendisine duyduğu güven duygusu içinde Malatya'yı Aksu vâdisinden ayıran dağlık bölgeye ihtiyatsızca girdi. Burada ise danişmend emîri onu pusuda beklemekteydi ve Bohemund'u ansızın bastırdı. Franklar tam bir şaşkınlığa uğrayarak kuşatıldılar. Kısa ve çok şiddetli bir savaştan sonra bütün haçlı ordusu tümiyle imha olundu. Ermeni piskoposları öldürüldü ve o zamana kadar müslümanlar için bir umacı olmuş bulunan Bohemund, Salerno kontu Richard ile birlikte esir edildi [12].

Hristiyanlar için kuzey Suriye'yi kurtarmak görevi Baudouin'e düştü. Esir düşeceğini anlayınca Bohemund açık sarı saçlarından bir tutamını keserek askerlerinden birisine vermişti. Bu asker türk kuşatmasından sıyrılıp Urfa'ya kaçmaya muvaffak olmuştu. Orada, gerçeği söylediğine delil olarak bu saç tutamını gösterdikten sonra Baudouin'e Bohemund'un mesajını bildirdi. Bohemund bu mesajında, Türklerin kendisini Anadolu içlerine sürüklemelerine vakit kalmadan kurtarılmasını rica etmekteydi. Baudouin içinse, eski bir dost ve rakîbinin şahsından ziyade, frank devletinin emniyeti önem taşıyordu. Yanında sadece yüzkırk şövalyeden müteşekkil küçük bir birlik bulunduğu halde derhal yola çıktı. Ancak onun gözcüleri görevlerini mükemmel bir surette yapmaktaydılar; kendisinden önce, kuvvetlerini gözlerde büyüten şâyialar yolalmaktaydı. Melik Gazi Gümüştekin, zaferi kazandığı gün, müdafilerine frank ve ermeni maktullerinin kesilen başlarını göstermek üzere Malatya surları önüne yollanmıştı. Ancak Baudouin'in yaklaştığı haberini alınca, kazandığı ganimet ve esirleriyle birlikte kendi topraklarına çekilmeyi daha akıllıca bir hareket saydı. Baudouin onu dağlık bölgelerin içine kadar izledi; ancak pusuya kolaylıkla düşebileceği bir ülke içine girmekten çekindiği gibi, buraların yerli ahalisine de güveni yoktu. Üç gün sonra Malatya'ya döndü. Bohemund ve Salerno kontu ağır zincirlere vurulmuş olarak uzak Karadeniz sıradağları içindeki Niksar (Neokaisaraia) kalesine, uzun sürecek bir esaret hayatına sürüklendiler [13].

Malatya hâkimi Gabriel, Baudouin'i kurtarıcısı olarak sevinçle karşılayıp derhal onun vassalliğine girdi. Buna karşılık Baudouin, şehrin savunulması için şövalyelerinden ellisini orada bıraktı. Bu takviye kuvveti sayesinde Gabriel, bir kaç ay sonra, Baudouin'in kuzey Suriye'yi terkettiğini duyar duymaz harekete geçmiş olan danişmendoğullarının bir taarruzunu püskürtebildi [14].

[12] Albertus Aquensis, VII, 27-28, s. 524 vd.; Fulcherius Carnotensis, I, xxxv, 1-4, s. 343-47; Radulphus Cadomensis, VXLI, s. 704 vd.; Urfalı Mateos, II, CLXVII, s. 230 vd.; Süryanî Mikhail, *III*, III, s. 188 vd. (ermeni ihanetinden bahseder); İbn al-Ḳalânisî, s. 49 vd.; İbl al-Aṯîr, s. 203; İbn al-'Adîm, s. 589.

[13] Albertus Aquensis, VII, 29, s. 525 vd. ve bundan önceki notlarda verilen açıklamalar.

[14] Albertus Aquensis, ayn. yer.

Ancak bu seferden dönüşünde, ağustos ayı sonlarına doğrudur ki, Baudouin Kudüs'den ona ağabeyisinin ölümünü haber vermek üzere gelmiş olan heyeti kabul edebildi. Eylül ayını seyahat hazırlıkları ve Urfa'nın gelecekteki idaresi için önlemler alarak geçirdi. Kuzeni Baudouin du Bourg Antakya'da bulunmaktaydı. Bu zat orada Bohemund'a vekâlet ediyor ve belki de iki büyük ordu reisi arasında irtibat subaylığı vazifesi görüyordu. Baudouin du Bourg Urfa'ya çağırılarak Baudouin de Boulogne tarafından, kendi vassalliği altında, Urfa kontluğu makamına getirildi. 2 ekimde Baudouin, maiyyeti ve ikiyüz şövalyeyle yediyüz yayadan müteşekkil muhafız kuvveti ile, kendi ordu papazı Fulcherius Carnotensis (Foucher de Chartres)'in hikâye ettiğine göre, ağabeyisinin ölümünden bir az üzüntülü, fakat onun bıraktığı mirastan ötürü daha ziyade sevinçli bir ruh hâleti içinde, Kudüs'e doğru yola çıktı [15].

Daimbert'in, ona Bohemund'un engel olması ümidi boşa çıkmıştı. Bohemund esaretteydi ve piyasadan çekilmişti; Antakya Frankları, müdahalesi kendilerini uğradıkları felâketin sonuçlarından korumuş olan Baudouin'i sevinçle karşıladılar. Baudouin üç gün kaldığı Antakya'dan karısını ve hizmetçilerini deniz yolundan Yafa'ya gönderdi; çünkü yolda çatışmalar olacağından endişeliydi. Resmî makamların kendisini sevinç ve sevgi ile karşıladıkları ve iki gece geçirdiği Lâzikiye'de kendisine bir çok savaşçı iltihak etti. Fakat bunların şevk ve heyecanları çok sürmedi; çünkü Dimaşk Türklerinin onu sahil yolundan aşağı inerken imha etmek kararında oldukları haberi alınmıştı. Cebele'ye vardığı zaman yanındaki kuvvet yüzaltmış şövalye ve beşyüz piyadeye düşmüş bulunuyordu. Cebrî yürüyüşle sağ-selâmet Trablus'a ulaşabildi. Trablus'un yeni emîri Fahrülmülk'ün, Lübnan kıyılarına sokulmaya çalışan Dimaşk meliki Dukak ile arası çok bozuktu. Bu sebepten o Baudouin'e sadece ihtiyacı olan iaşe maddelerini vermekle yetinmeyip ona Dukak'ın plânları ve askerî harekâtı hakkında da bol bol bilgi verdi.

Trablus sahil yolu Beyrut'a yaklaşırken Nehrülkelb'i geçişinde dağlarla deniz arasında dar bir geçit halini alır. Bu dağ geçidi eski çağlardan beri meşhurdur; Firavun Ramses'den başlayarak bu geçidi zorla geçmeye muvaffak olmuş olan bütün fâtihler başarılarını, geçidin dağ tarafındaki kayalara birer kitabe kazdırarak kutlamışlardır. Dimaşk'lılar Baudouin'i burada bekliyorlardı. Trablus emîri tarafından uyarılmış olan Baudouin mümkün olan bütün ihtiyatla ilerlediği halde kendisini birdenbire Dukak'ın bütün ordusu ve Hıms emîrinin birlikleri karşısında buldu; Beyrut'dan hareket eden bir arap donanması da onun ricat hattını kesmek üzere sahile yanaşmış bulunuyordu. Baudouin'in ırmağı bu kadar üstün güçlerin savunmasına karşı zorla geçmek teşebbüsü muvaffak olamadı. Ortalığın kararması ve bu suretle geriye çekilmek imkânını bulması onun bakımından şükredilecek bir lûtuf oldu. Hıms emîri, her ne kadar Dimaşklılara karanlığın himayesinde Baudouin'e taarruz etmek hususunda ısrar ettiyse de,

[15] Fulcherius Carnotensis, II, 1, 1, s. 352-54; Albertus Aquensis, VII, 31, s. 527.

Dukak'ın kumandanları, müslüman filosunun da kendileriyle işbirliği edebilmesi için sabahı beklemeyi tercih ettiler. Gece boyunca frank ordugâhına durmadan ok yağdırmakla yetindiler. Fulcherius Carnotensis savaşı tasvir ederken "Bu anda yurdum Chartres veya Orléans'da bulunmayı ne kadar arzu etmiştim, bizimkiler de aynı şeyi düşünüyorlardı" demektedir. Fakat Baudouin cesaretini kaybetmemişti. Gün ağarırken, en iyi silâhlı adamlarının ardçı olarak kalmalarına dikkat ederek sahte bir ricat hareketi yaptı. Dimaşklılar telâşla onu takibe giriştiler; fakat yedi-sekiz kilometre kuzeyde, yolun tekrar darlaştığı Yûniye mevkiinde Baudouin ânî olarak geri döndü ve zırhlı şövalyelerini, bütün güçleriyle, kendilerini takip eden Dimaşklıların üzerine saldırttı. Dimaşklılar böyle bir şey beklemediklerinden, arkalarından gelen arkadaşlarının üzerine düştüler. Kısa bir sürede daracık yol üzerinde büyük bir karışlıklık meydana geldi; Baudouin taarruzunu büyük bir şiddetle devam ettirdi; arap gemileri sahile, paniğe kapılmış olan müttefiklerine yardım edebilecek kadar yanaşamadılar. Karanlık basarken bütün müslüman ordusu dağlara veya Beyrut surları arkasına kaçmış bulunuyordu. Baudouin geceyi Yûniye'de geçirdi ve ertesi gün de ordusu ganimetlerle yüklü olarak ve mukavemete rastlamadan Köpek Suyu'nu geçti.

Bundan sonra Baudouin müslümanlar tarafından yolda bir daha rahatsız edilmedi. Kendisine kimse sataşmadan Beyrut ve Sayda'nın yanından geçti. Sûr'daki mısır valisi onun emrine iaşe maddeleri tahsis etti. Ekim ayının son gününde Baudouin hristiyan sahil şehri Hayfa'ya vardı. Şehir Tankred'e ait olmakla beraber Tankred, Daimbert'in, Baudouin'in muvasalatından önce Davud kulesini Lorraine'lilerin elinden almak için yaptığı beyhude teşebbüse yardım etmek üzere Kudüs'de bulunuyordu. Onun yokluğundan yararlanarak Hayfa Frankları Baudouin'e, şehrin kapılarını açmak teklifinde bulundular; ancak her hangi bir ihanetten çekinen Baudouin karargâhını şehrin surları dışında kurmayı tercih etti. Birlikleri burada bir kaç gün istirahat ettikten sonra yine sahili takip ederek Yafa'ya yöneldi. Onun yaklaştığı haberi üzerine Tankred, şehri ona karşı korumak maksadiyle acele Yafa'ya gitmişti. Fakat ahali onu buradan koğdu. Baudouin, ahalisi tarafından şevkle ve heyecanla karşılanarak Yafa'ya girdiyse de burada durmadı. 9 kasımda dağlık bölgeye yürüyüp Kudüs'e girdi [16].

Şehre yaklaşırken ahali dışarıya fırlamış ve onu çok büyük sevinç gösterileriyle karşılamıştı. Ona karşı çıkıp Kutsal Mezar'a gidişinde şeref refakatinde bulunan muazzam kitle arasında sadece bütün Franklar değil, aynı zamanda Rumlar, Süryânî ve Ermeniler de bulunmaktaydı. Düşmanları dağılıvermişlerdi. Daimbert patriklik sarayından Sion dağı tepesinde bulunan bir manastıra çekilmiş ve orada zamanını ibadet ve dindarane işlerle geçirmeye başlamıştı. Tankred kuzeye, kendi bölgesi olan Galilaea'ya gitmişti. Godefroi'nın ölümünden beri Kudüs'de hüküm sürmekte olan anarşi son bulmuştu. 11 kasım

[16] Fulcherius Carnotensis (II, 1, 2, III, 9, s. 354-66) seyahatin canlı bir tasvirini verir; Albertus Aquensis, VII, 32-35, s. 527-31.

pazar günü -Aziz Martinus günü- Baudouin umumî bir tasvîb ve heyecan dalgası içinde Kudüs kralı ünvanını aldı [17].

Baudouin bir intikam siyaseti gütmiyecek kadar akıllıydı. Sabık patrik Arnoul gibi Daimbert düşmanları, Daimbert'in derhal cezalandırılacağını ummuşlardı. Fakat Baudouin onun aleyhinde hiç bir harakette bulunmadı. Onun bütün haklarını tasdik ederek kendisi Araplara karşı sefere çıktı. Daimbert'e gelince, o da yenilgiyi kabul edip ona göre davranmaktan daha akıllıca bir iş olamıyacağı kanısına vardı. Baudouin aralık ayı ortalarında Kudüs'e döndüğünde Daimbert artık onunla uzlaşmaya hazır bulunuyordu. Aktif bir teokrasi kurmak ümidlerini gömmeğe mecburdu; ama belki de ismen olsun üstün hâkimiyetini devam ettirebilir ve bu suretle krallık üzerinde nüfuz elde ederdi. Daimbert'in Pisa'lıların yardımına mazhar olduğunu gözünden kaçırmamış olan Baudouin onu af ve piskoposluğunda tasdik etti [18]. Tankred daha inatçıydı. Baudouin ona, Godefroi'nın Hayfa'nın temliki hususunda malûm bulunan arzusuna karşı göstermiş olduğu itaatsizliğin hesabını vermek üzere Kudüs'e gelmesini emretti. Tankred bu emre itaati iki defa reddettikten sonra nihayet Baudouin ile Yafa ve Ausuf şehirleri arasındaki küçük Avcâ suyu kenarında buluşmayı kabul etti. Fakat kararlaştırılan tarih yaklaşınca yeniden, oraya gelmeyi de reddederek Hayfa şehrinde bir mülâkat talep etti. Nihayet daha kolay bir çözüm yolu bulundu. Bohemund esarete düşeli ve Baudouin du Bourg da Urfa kontluğunu üstleneli beri Antakya Frankları başsız kalmışlardı. Bunlar dayısı yerine Tankred'in kendilerine hükümdar olarak gelmesini teklif ettiler. Bu teklif Takred'e, Baudouin'in gölgesinden uzak, yeni ve daha büyük bir faaliyet sahası açmaktaydı. Diğer taraftan Baudouin de hiç sevmediği ve güvenmediği bu vassalinden bu kadar zahmetsizce kurtulmuş olmaktan memnundu. İki reisin mülâkatı mart başında Hayfa'da ve dostane bir hava içinde yapıldı. Tankred kendisinin Galilaea iktâını Baudouin'e iade edip, onun dostça dilekleriyle birlikte Antakya istikametine çekip gitti [19].

Baudouin bundan daha önce, 1100 yılı noel gününde Bethlehem'deki Doğuş kilisesinde patrik Daimbert'e bîat etmiş ve onun tarafından kendisine krallık tacı giydirilmiş bulunuyordu [20].

Bu suretle batı Avrupa asillerinin yurtlarından haçlı seferi için ayrılışlarından dört yılı aşan bir süre sonra Kudüs krallığı kurulmuş bulunmaktaydı. Bütün büyük reisler arasında nihayet kesin başarıya ulaşan, Boulogne kontunun hiç bir mal ve mülke sahip bulunmayan yoksul küçük oğlu Baudouin olmuştu. Bütün rakîpleri, birbiri arkasına ortadan çekilmişlerdi. Normandie dükü Robert, Flandre kontu Robert, Hugues de Vermandois ve Etienne de Blois gibi bir çokları

[17] Fulcherius Carnotensis, II, III, 13-14, s. 368 vd.; Albertus Aquensis, VII, 36, s. 531 vd.; Willermus Tyrensis, X, 7, s. 410 vd.

[18] Fulcherius Carnotensis, II, III, 15, s. 369 vd.; Willermus Tyrensis, X, 9, 1, s. 413.

[19] Fulcherius Carnotensis, II, III, s. 390 vd.; Albertus Aquensis, VII, 44-5, s. 537 vd.;

[20] Fulcherius Carnotensis, II, III, s. 384 vd.; Albertus Aquensis, VII, 43, s. 536 vd.; Willermus Tyrensis, ayn. yer.

batıya geri dönmüşlerdi. Godefroi'nın mirasına konmayı ümid edebilecek olan ağabeyisi Eustache de Boulogne Manş kanalı kenarındaki mâlikânesini tercih etmişti. Doğudaki büyük rakîplerinden Bohemund, yardımsız ve çaresiz, bir türk zındanında çürüyordu; hâlâ bir ülkeyi eline geçirememiş olan Raymond ise imparatorun dizi dibinde, uzak Istanbul'daydı. Baudouin ise tam uygun ânı beklemiş ve fırsatı saçlarından kavramıştı. Bütün arkadaşları arasında en kabiliyetlisi, en sabırlısı ve en uzak görüşlüsü olduğunu ispat etmişti. İşin mükâfatı da onun hissesine düşmüştü. Gelecek, onun bu mükâfatı hakettiğini gösterecekti. Onun muhteşem taç giyme töreni ilk haçlı seferinin çok şeyler vaadeden bir sonucu olmaktaydı.

EK I

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ TARİHİNİN ANA KAYNAKLARI

Birinci haçlı seferinin tarihi hemen hemen tam olarak çağdaş veya çağdaş denilebilecek kadar devreye yakın kaynaklarda mevcuttur. Verdiğim notlarda, ikinci elden ve yan kaynakların ortaya çıkardığı sorunları tartıştım. Durmadan başvurmak zorunda olduğumuz ve her zaman birbiriyle uygunluk içinde bulunmayan en önemli aslî kaynaklar ise, bunların birbirleri muvacehesinde haiz oldukları değeri doğru olarak takdir edebilmemiz için, genel bir tenkîdî değerlendirmeye muhtaçtırlar.

1. Grekçe kaynaklar

Birinci derecede önemli yegâne grekçe kaynak Anna Komnena'nın *Aleksias*'ı, yani imparator Aleksios'un, en sevgili kızı tarafından yazılmış hayat hikâyesidir. Anna eserini, ilk haçlı seferi olayları üzerinden kırk yılı aşan bir zaman geçtikten sonra, artık ihtiyar bir kadın iken yazmıştı. Hafızası onu bazen yarı yolda bırakmış veya aldatmış olabilir. Özellikle kronolojisi arada sırada oldukça karışıktır. Ayrıca eserini sonraki olayların ışığında kaleme almıştır. Babasının ona yürekten bağlı kızı olarak amacı, Aleksios'un her zaman için yanılmaz bir akla sahip, dürüst ve sevimli olduğunu belirtmekti. Bu sebeple, kendi düşüncesine göre onun veya dostlarının aleyhine yorumlanabilecek her şeyi susturmak temayülündedir. Onun, devlet sınırları dışında cereyan eden olayları ele aldığında, güvenilir olmadığı açıkça belli oluyor; böyle durumlarda, meselâ papa Gregorius VII.'un yükseliş safhalarının tasvirinde, peşin hükümlerinin dizginini alabildiğine gevşetmiştir. Bununla beraber modern tarihçiler onun değerini düşürmeye pek mütemayildirler. Zeki ve olağanüstü münevver bir kadındı; aynı zamanda kaynaklarını iyice kontrol etmeye gayret gösteren dürüst bir tarihçiydi. Kitabını ancak ihtiyarlık devrinde yazmış olmakla beraber, babasının biyografisini kaleme almayı çoktan tasarlamıştı. Bu sebeple ve her halde bu hususdaki bilgilerini, babasının sağlığında, kendisi henüz devlet evrakını istediği gibi gözden geçirmek yetkisini haiz bulunduğu zamanlarda, toplamış olmalıdır. Meselâ haçlıların Anadolu yürüyüşünü tasvir ederken olduğu gibi güvenilir bir haber kaynağına malik olduğu hallerde - ki, bu tasvir için her halde Tatikios'un raporlarını kullanmış olacaktır - peşin hükümlerini sıkı sıkı dizginlemiştir. Hiç şüphesiz bazı hususları bilinçli olarak meskût geçmişse de, onun İstanbul'da veya devlet sınırları içinde vukubulan olayların tasvirinde bilerek veya kasden tahrifat yaptığı ispat olunamaz. Babasının güvenine malikti ve tasvir ettiği bir çok kimse ve olay hakkında şahsî bilgisi vardı. Onun dindarlığını ve peşin hükümlerini göz önüne

almak elbette gereklidir; fakat verdiği bilgiden bu unsurlarla ilgili kısımlar tarholunduğu takdirde, Bizans'ı doğrudan doğruya ilgilendiren hususlarda verdiği malûmat, diğer mevcut bütün bilgilere tercih olunmalıdır [1].

Tarihçi Zonaras ve Glycas [2]'ın eserleriyle *Synopsis Sathas* adıyla tanınan kısa avâmî eser bilgimize ancak pek az bir şey katmaktadırlar. Aleksios'un batılı hükümdarlara ve yüksek rûhânîlere gönderdiği, sadece lâtince ve hiç şüphesiz pek de doğru olmayan tercümeleri mevcut olan mektuplardan başka ilk haçlı seferi hakkında hiç bir resmî bizans vesikası zamanımıza intikal etmemiştir. Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos'un, sadece kifayetsiz bir şekilde yayınlanmış olan mektupları bazı az ve ek bilgi sağlıyorlar [4].

2. Lâtince kaynaklar

Lâtince kaynaklar sayıca daha fazla olup bilgimizin en büyük kısmını sağlıyorlar.

Raimundus Aguilers (veya Aighuilhe, Haute-Loire departmanında) Adhemar du Puy refakatinde haçlı seferine katılmış, kısa zamanda Toulouse kontu Raymond'un ordu vâizi ve *kaplan*'ı (görevli papaz) olmuştu. *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem* adlı eserini yazmaya Antakya kuşatması sırasında başlamış ve bunu 1099 yılı sonuna doğru bitirmişti. Çalışmasını daha ziyade kont Raymond'un seferinin tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştı, fakat tam bir güney Fransızı olmasına rağmen, seferin kumandanına karşı hiç de kritiksiz davranmamıştır. Meselâ, bu anlamda, kont Raymond'un Antakya'dan hareket bakımından geç davranmasını uygun görmediği gibi, onun bizans yanlısı siyasetini de beğenmemektedir. Aleyhlerinde yorumlarda bulunmadan Bizanslıları eserinin sadece bir yerinde (s. 295 vd.) zikretmiştir. Kutsal Mızrak hikâyesinde oynadığı rol onu eleştirenleri, kendisinin gerçeği sevdiğinden şüphe ettirmiştir; fakat kendi sınırları içinde her halde samimiydi ve iyi bilgiye sahipti. Eseri kısa zamanda şöhret kazandı ve yayıldı. Bazı eski nüshalarının sonradan eklenmiş bazı bilgiler ihtiva etmesine rağmen bu eser metin kritiğine riayet edilerek yeniden basılmamıştır [5].

Fulcherius Carnotensis, Clermont konsiline katılmış ve sonra metbûu olan Etienne de Blois ile birlikte doğuya sefer etmiştir. 1097 yılı haziranında Baudouin de Boulogne'un *kaplan*'ı olmuş ve bundan sonra hep onun maiyyetinde kalmıştır. Eseri olan *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* üç kısım halinde 1101, 1106 ve 1124 - 1127 yıllarında kaleme alınmıştır.Bütün lâtin kronistleri arasında en aydını

[1] Anna Komnena'nın en son neşri Leib'ın hazırladığı, mufassal bir giriş ve notlarla donatılan *Collection Budé* içindeki baskısıdır. Mrs. Buckler'in *Anna Comnena* adlı eseri *Alekseias*'ın tafsilâtlı ve eleştirili bir incelemesini ihtiva eder. *Alekseias*'ın ingilizceye E.A. Dawes tarafından yapılan çevirisi 1928'de Londra'da yayınlanmıştır.

[2] Her ikisi de Bonn'da yayınlanan *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisinde neşredilmiştir.

[3] Sathas, *Bibliotheca Graeca Medii Aevi* serisinde yayınlanmıştır.

[4] Theophylactos'un mektubu *M.P.G., CXXVI'da.*

[5] *Recueil des Historiens des Croisades*'da. İyi bir kritik neşri arzu edilir.

ve en güvene lâyık olanı idi. Baudouin'e olan bütün sadakatine rağmen, görüşlerinde dikkati çekecek kadar objektiftir. Kroniğinin ancak üçüncü kısmında Bizanslılara karşı bir tür antipati belirmektedir. Doğu hristiyanlarına karşı genel olarak tutumu dürüst ve dostçadır. Eseri muahhar kronistler tarafından çok kullanılmıştır [6]. Muhtemel olarak Suriye'de yazmış olan Bartolf de Nangis, 1108 yıllarında bunun başlangıç bâbını, daha ziyade topografik ilâvelerle neşretmişti [7]. Sonraki bâbların bir tür kısa hülâsası Lisiard de Tours'a izafe edilmiştir [8]. William of Malmesbury, Richard de Poitiers ve Sicard de Cremona haçlı seferi hakkındaki eserlerinde bu kroniği ana kaynak olarak kullanmışlardır [9].

Haçlı seferiyle çağdaş tasvirler arasında en popüler olanı anonim *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum* adiyle maruf olan eserdir. Bu, muhtemelen Bohemund'un maiyyetine mensup, daha sonra da Tankred ile birlikte Kudüs'e sefer eden bir kimse tarafından günlük hâtırat şeklinde yazılmıştır. 1099 yılındaki Askalân savaşiyle sona ermekte olup ilk defa 1100 veya 1101 yılı başında yayınlanmıştır. Ekkehard bunu 1101 yılında Kudüs'de okumuştu. Fakat zamanımıza intikal eden en eski nüshasına bile sonradan yapılmış ilâvler vardır: meselâ Antakya'nın "edebî" bir tasviri, Bohemund'un Istanbul'da normal ölçüyü aşan malî teşebbüslerinin tasvirini tahrif eden (Krş. Kitap III, bölüm III, s. 122, n. 14) ve bizzat Bohemund tarafından 1105 yılında ilâve ettirilen bir paragraf ve Raimundus Aguilers'dan alınmış bir yer gibi. Müellif sınırlı olan zekâsı çerçevesinde namuslu ve samimi bir basit asker idi. Fakat her şeye inanacak kadar saf, peşin hükümlere sahip ve Bohemund'a hayran bir kimseydi. *Gesta*'nın çok yaygınlaşmış olması bizzat Bohemund'un eseridir. Bohemund bu eseri kendisinin bir müdafaanâmesi addetmiş ve kuzey Fransa'da bulunduğu 1106 yılında bunu her yere bol bol satmıştır [10]. Eser ortaya çıkışından hemen sonra, hemen kelime kelime, kendisi de bizzat haçlı olan Tudebod namında Poitou'lu bir papaz tarafından yeniden yayınlanmıştır. Bunun *De Hierosolymitano Itinere* adını taşıyan versiyonu bir takım şahsî hâtırat ilâvelerini ihtiva etmektedir [11]. 1130 yılı civarında Monte Cassino keşişlerinden birisinin *Gesta*'ya dayanan, Radulphus Cadomensis'den aldığı bazı kısımlara, bu arada kaybolmuş başka bir kaynağa ve o zamanlar etrafta dolaşan efsanelere yer veren *Historia Belli Sacri* adında kaba ve beceriksizce yapılmış bir kompilâsyonu ortaya çıktı [12]. *Gesta* bir çok defa değiştirilerek yazılmıştır: 1109 yılında Guibertus Novigenti buna şahsen topladığı haberleri katmış, Fulcherius'dan bazı kısımları almış ve daha tenkidçi ve daha

[6] *R.H.C.*'deki neşri Hagenmeyer'in zengin notlarla donatılmış neşrinden sonra eskimiştir.

[7] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 11, n. 1.

[8] *R.H.C.*'de.

[9] Bk. Cahen, ayn. yer. Sicard'ın vekayinâmesi zamanımıza intikal etmemiştir.

[10] En yeni neşri: Bréhier, *Histoire Anonyme de la Première Croisade*. Hagenmeyer neşri (*Anonymi Gesta Francorum*)'ndeki notlar her zaman için faydalıdır.

[11] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, *ayn. esr.*, s. 8 vd.

[12] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, ayn. yer.

ahlâkî bir hava vermeye çalışmıştır[13]. 1110 yılında Dol başpiskoposu Baldricus Dolensis (Baudri de Bourgueil) bunun edebî üslûbunu düzeltmeye çalışmıştır[14]. Robert de Reims popüler ve biraz romantik hava vererek 1122 yılında *Historia Hierosolymitana* adiyle yeniden kalema almıştır[15]. Bu yeniden kaleme alışlar anonim *Expeditio contra Turcos* adlı kısa bir eserin, ayrıca Hugue de Fleury ve Henry of Huntingdon'un kroniklerinde haçlı seferlerine ait bölümlerin yazılmasını tahrîk ve teşvîk etmiştir[16].

İlk haçlı seferinin üç önemli kronisti sefere bizzat iştirak etmemişlerdir. Manastır başrahibi Ekkehard von Aura 1101 yılında alman hacıları ile birlikte Filistin'e gelmiştir. 1115 yılı civarında Almanya'ya döndükten sonra *Hierosolymita* ünvaniyle bir eseri, tasarladığı bir dünya kroniğinin bir kısmı olarak telif etti. Bu eser haçlı seferine gerçekten katılmış olan şahısların kişisel hatıraları veya hikâyeler olarak kendisine veya dostu Frutholf von St. Michelsberg'e anlattıkları ve o zamana kadar yazılmış olan kroniklerden alınan bilgi ile tamamlanan hikâyelerden ibarettir. Ekkehard sık sık kaynaklarını bildirmektedir; fakat şahsen her şeye inanan saf bir kimseydi[17]

Radulphus Cadomensis 1108 yılında Suriye'ye geldi. Önce Bohemund'un 1107 yılındaki Epiros seferinde hizmet etmiş ve sonra Tankred'e katılmıştı. Tankred'in ölümünden sonra, 1113 yılı civarında, *Gesta Tankredi Siciliae Regis in Expeditione Hierosolymitana* adlı eserini yazdı. Yazma sadece bir nüshası bulunan eser bitirilmemişti. Üslûbu cahil, fakat çok ukalâ bir kimsenin üslûbudur. Kahramanının hakkında başka hiç bir yerde bulunmayan, fragman halinde bilgiler ihtiva eder, fakat genellikle daha önce kaleme alınmış olan eserleri takip etmektedir. Bununla beraber müellif *Gesta Francorum'u* okumamış gibi görünüyor[18].

Birinci haçlı seferinin en mufassal, zamanına, ait tasviri Albertus Aquensis (Aachen'li) in *Liber Chiristianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adlı eserinde bulunur. Eser 1130 civarında yazılmıştır. Müellif hakkında, onun doğuya bizzat hiç gitmemiş olmasından başka, hiç bilgimiz yoktur. Geçen yüzyıl ortalarına kadar haçlı seferi tarihi için en büyük otorite addolunmaktaydı. Gibbon gibi tarihçiler kendisine tam anlamiyle itimad etmişlerdir. Fakat von Sybel'in mahvedici tenkidinden sonra, ona haiz olduğu değerden daha düşüğünü biçmek moda haline geldi. Eser, efsanevî rivayetlerle göz şahidlerinin verdiği bilginin az tenkidçi bir kafayla ve kaynaklar

[13] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, ayn. yer.

[14] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, ayn. yer.

[15] *R.H.C.*'de. Bk. Cahen, ayn. yer.

[16] Hugue ve Henry'den hülâsalar *R.H.C.*, V'de yayınlanmıştır. *Expeditio contra Turcos* aynı serinin III. cildinde yayınlanmıştır.

[17] *R.H.C.*, V'deki neşri, Hagenmeyer neşrinden (*Ekkehard von Aura*, Leipzig 1888) oldukça daha iyidir.

[18] *R.H.C.*'de.

zikrolunmadan bir araya getirilmesiyle vücut bulmuştur. Onun, Pierre l'Hermite'in daha önceki faaliyetinin tasviri açık olarak güvene lâyık değildir; fakat Pierre'in haçlı seferinin tasviri kendisine muhakkak surette bu sefere iştirak etmiş olan bir kimse tarafından verilmiştir. Meselâ yürüyüşün muhtelif merhaleleri için sarfedilmesi gereken zaman gibi bazı tafsilât tamamiyle iknâ edicidir. Godefroi'nın Istanbul'a ve oradan Anadolu içinden geçişi tasvirinde o muhakkak surette, Godefroi'nın ordusunda bulunmuş olan bir savaşçının verdiği habere dayanmıştır. Muhtemel olarak Albertus, kitabını yazmaya başlamadan çok önceleri, eline geçirdiği bütün hacı askerlerden edindiği bilgiyi bir kenara not etmeyi âdet edinmiştir. Saf efsanevî malzemeyi eserinde oldukça kolaylıkla teşhis etmek imkânı vardır. Fakat haçlı seferinin olaylarını tasviri hak ettiği dikkat ve itibarla incelenmelidir [19].

Willermus Tyrensis, bütün haçlı seferi tarihçilerinin bu en büyüğü, eserini haçlı seferinden yaklaşık yetmiş yıl sonra yazmıştır. Haçlıların Filistin'de yerleşmeleri zamanına kadar olan tasviri için o, hemen hemen sadece Albertus Aquensis'i kullanır. Ancak Kudüs'ün zaptından itibaren eseri bundan başka, haçlı krallığında muhafaza olunmuş rivayetler ve kayıtlara da dayanmaktadır. Fakat onun muazzam *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*'u ancak Baudouin'in Kudüs Krallığı tahtına çıkışından itibaren önemli bir kaynak halini alır. Bu eseri daha sonraki cildde daha tafsilâtlı olarak ele alacağım [20].

1100-1163 yılları arasında Cenova annallerini ve bundan başka *De Liberatione Civitatum Orientis* adlı bir eser telif etmiş olan Cenevizli Caffaro, olaylar üzerine biraz değişik bir nazar atfetmektedir. *De Liberatione* 1155 yılında kaleme alınmış olmakla beraber ancak bu tarihten bir asır sonra metrûk kâğıtlar arasında keşfolunmuş ve belki de yayınlanmadan önce bir az değiştirilmiştir. Caffaro, 1100 yılında Filistin'e gelen Cenevizli bir aileye mensuptu. Tasviri milliyetçi, fakat uyanık ve güvene lâyıktır [21].

Batı Avrupa'nın haçlılarla çağdaş bütün kronistleri haçlı seferlerinden bahsetmekle beraber bunlar, alman haçlıları hakkında bilgi veren *Chronik von Zimmern (Chronique de Zimmern)* hariç olmak üzere, bizim zikretmiş olduğumuz kaynaklardan birisine dayanmaktadırlar [22].

Haçlı seferi lâtince veya langue d'oil ve langue d'oc dillerinde kendi hamasî şiirini de yaratmıştır. Ancak bunların tarihî olmaktan ziyade edebî değerleri vardır. Gottfried der Lombarde, Joseph of Exeter ve Gunther von Basel gibi lâtince yazan şairlerin eserleri tarihî anlamda hiç bir değere sahip değildirler.

[19] *R.H.C.*'de. Albertus hakkında geniş bir literatür mevcuttur; bu hususdaki en önemli eserler Krebs, Kugler, Kühne ve Beaumont'un yazmış olduklarıdır (Bk. Bibliografya bölümü). Ayrıca krş. von Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, 2, tabı (Önsöz kısmı) ve Hagenmeyer, *Le Vrai et le Faux sur Pierre l'Hermite*, özellikle s. 9 vdd.

[20] *R.H.C.*'de. Krş. Prutz, *Wilhelm von Tyros* ve Cahen, *ayn. esr.*, s. 17 vd.

[21] *R.H.C., V*'de.

[22] Bazı kısımları nşr. Hagenmeyer, *Archives de l'Orient Latin, II.*

Gregoire Bechada'ya izafe edilmekte olan provansal şivesinde *Chanson d'Antioche* daha ilgi çekici olup daha iyi incelenmeye lâyıktır. Langue d'oil'de bir Baudri versiyonundan başka, kısmen Keşiş Robert'e ve kısmen eski bir Hacı Richard'ın *Chanson*'una dayanan Graindor de Douai'nin bir *Chanson D'Antioche*'u daha vardır. Bu zat muhtemelen Robert de Flandre'ın maiyyetinde haçlı seferine iştirak etmiştir. Bu, çok basit ve cahil bir kişi olmasına rağmen kendine mahsus görüşe sahip bir adamdır. O meselâ, haçlıların Istanbul'u zaptetmiş olmalarını arzu etmekle beraber bir taraftan da Tatikios'a dostane bir düşüncededir. Bundan başka fransız dilinde Gilon'un, aynı malzemeye dayanan, Foucher adında birisinin ilâvelerini muhtevî bir şiiri ve ispanyolca, Bechada, Graindor ve Willermus Tyrensis'den de faydalanan, daha sonraki tarihlerde yazılmış bir *Gran Conquista d'Ultramar* mevcuttur. Meselâ *Chevalier au Cygne* gibi merkezini kahramanı olarak Godefroi de Bouillon'un teşkil ettiği dizi ise sadece efsanevî hikâyeler ihtiva eder[23].

Devreye ait mektupla muhaberattan zamanımıza sadece pek az şey intikal etmiştir; ama mevcut olan bu az kalıntı büyük bir önem taşımaktadır. Papa Urbanus II. ile Paschalis II.'e yazılmış veya bunların yazdıkları bir kaç mektuba malik bulunmaktayız: Doğu rûhânîlerinden gelen iki yardım isteme yazısı; haçlı seferi reislerinin, verdikleri bilginin tamamiyle samimî düşüncelerle yazıldığı söylenemiyecek olmasına rağmen yine de ilgi çekici iki mektubu ve en değerli malzeme olarak da iki ünlü haçlı şövalyesi, Etienne de Blois ile piskopos Anselm de Ribemont'un ikişer mektubu. Etienne, yurdunda kalmış olan zevcesine aslında üç mektup yazmıştır. Bunlardan Istanbul'a varış sırasında yazılmış olanı kaybolmuştur. İkinci mektup İznik ve üçüncüsü de Antakya önündeki karargâhlarda yazılmıştır. Etienne aslında güçsüz, fakat samimî ve kolay heyecanlanan namuslu bir kişiydi ve mektupları bütün haçlı seferinin en beşerî denilebilecek belgeleridir. Anselm'in mektuplarının ikisi de Antakya'da, âmiri olan Reims başpiskoposu Manasses'e hitaben kaleme alınmıştır. Bunlar faydalı bilgiler arzetmekle beraber Etienne'in mektuplarını temayüz ettiren kişisel havadan yoksundurlar[24].

Haçlı seferinin organizasyonuna müteallik az sayıdaki papa mektupları ile haçlı krallığının kuruluşuna dair vesikalar tabîatiyle önemlidirler. Cenova ve Venedik arşivleri, italyan şehirlerinin haçlı işlerine duydukları ilgiyle orantılı ölçüde değeri artan malzeme ihtiva etmektedirler.

3. Arapça Kaynaklar

Arapça kaynaklar her ne kadar kabarık sayıda ve sonraki haçlı seferleri için çok büyük önem sahibi iseler de birinci haçlı seferi bakımından bize ancak pek az

[23] Destanlar için bk. Hatem, *Les Poèmes Epiques des Croisades* (müellif hamasî şiirlerin Suriye menşeli olduğunu iddia etmektedir) ve toplu bilgi için: Cahen *ayn. esr.*, s. 12-16.

[24] Bu mektupların en iyi neşri: Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*. Daha tam bir derleme: Riant, *Inventaire des Lettres historiques*.

yardımcı oluyorlar. Bu devre için hiç bir resmî belge veya doküman zamanımıza intikal etmemiştir. Arapların o kadar sevdikleri büyük ansiklopedilerle coğrafî eserler, bir istisnası ile, bu yıllarla hemen hiç ilgilenmemişlerdir. Bu zamanda yaşadıklarını bildiğimiz kronistlerin eserleri bize ancak muahhar müelliflerin eserlerindeki pek az ve kısa alıntılar şeklinde intikal etmiştir. Gerçek değere sahip hepsi hepsi üç esere sahip bulunuyoruz.

Dimaşk'lı İbn al-Ḳalānisī 1140-60 yılları arasında, doğduğu şehrin türk fütuhatından kendi günlerine kadarki tarihini yazmıştır. Eserinin adı olan *al-Muẕyyal fī Ta'rīḫ Dimaşḳ* (Ta'rīḫ Dimaşḳ zeyli) bunun tarihçi Hilāl'in yazdığı vakayinâmenin devamı olarak düşünüldüğünü gösteriyor. Ancak Hilāl'in bir dünya tarihi yazmak çabasına mukabil İbn al-Ḳalānisī sadece Dimaşk ve bu şehrin hâkimleri için ilgi duymuştur. Bütün hayatını Dimaşk sarayının divanında geçirmiş ve nihayet bu divanın riyasetine ulaşmıştı. Bu sebeple çok iyi bilgi sahibiydi. Efendilerinin iyi şöhretini zedeleyebilecek meseleler dışında dürüst ve objektif kalmış görünmektedir [25].

Musul'lu İbn al-Aṯīr, al-Kāmil al-Tavārīḫ'ini 13. yüzyılın başlarında yazmıştır. Ancak kendisinden önceki kaynakları ihtimamla ve kritik bir zihniyetle kullanmış olması, kayıtlarının umumiyetle çok kısa olmasına rağmen, onu birinci derecede önemli bir otorite haline getirmektedir [26].

Haleb'li Kemāl ed-Dīn [metinde ve notlarda İbn al-'Adīm] tamamlanmamış Haleb tarihini ve ansiklopedik eserini İbn al-Aṯīr'den yarım yüzyıl daha sonra yazmıştır. Ancak o da önceki kaynaklardan bol bol faydalanmış ve bunları ansiklopedisinde adları ile kaydetmiştir. Bu kaynaklar içinde kaybolmasından en büyük acıyı duyduğumuz, Ma'arrata'lı Ḥamdān b.'Abd ar-Raḥīm'in frank istilâsı tarihine dair yazmış olduğu eserdir. Bu eserin bir kaç varağı hatta İbn al-'Adīm'in zamanında mevcut bulunmaktaydı. 1051'de doğmuş olup haçlı seferi olaylarında rol oynamış olan Maarratünnuman'lı İbn Zurayḳ de devrine ait, yine pek az sayıda alıntılarla malûm olan, bir tarih yazmıştır. 1090'da doğmuş olan Haleb'li al-'Aẓīmī de haçlı seferi devrinde kuzey Suriye tarihine dair, hülâsalarından büyükçe sayıda hâlâ mevcudu bulunan bir tasvir vermiştir [27].

4. Ermenice Kaynaklar

İlk haçlı seferi devresi için değeri ölçülemiyecek kadar büyük bir ermenice kaynak, Urfalı Mateos vekayinâmesi, mevcuttur. Eser Suriye'nin 952-1136 yılları arasındaki tarihine dair olup 1140 yılından önce kaleme alınmış olmalıdır. Mateos, Greklerden nefret eden ve ortodoks inançlı hemcinslerinden hoşlanmayan saf bir kimseydi. Haçlı seferi hakkında aldığı bilgilerin büyük bir

[25] İbn al-Ḳalānisī hakkında bk. Dimaşk tarihinde haçlı seferlerine ait kısımların Gibbs tarafından yapılan çevirisin önsözü (bk. Bibliyografya bölümü). Arapça tam metin Amedroz tarafından yayınlanmıştır (Leyden 1908).

[26] Arapça tam neşri: Tornberg, Leyden 1851-76. Kısmî çevirisi. *R.H.C.*'de.

[27] Kemāl ad-Dīn'in iyi bir neşri yoktur. 1097-1146 yıllarına ait kısımlar tam olarak *R.H.C.*'de.

kısmı cahil bir frank askerinden alınmış olmalıdır. Fakat kendi şehrinde ve civarındaki olaylardan tafsilâtiyle haberdardı[28].

12. yüzyıl sonlarında yazmış olan Ani'li Samuel ve Mekhitar'lı Airvank ve 13. yüzyılda eser veren Gence'li Kiragos ve Büyük Vartan gibi muahhar ermeni vakanüvisleri haçlı seferine çok kısa olarak temas etmişlerdir. Bunlar Urfalı Mateos ile, yazarı Yohannes Diakonos adında birisi olan kaybolmuş ve Ani'li Samuel tarafından çok övülen ve sadece imparator Aleksios'a değil, annesi Anna Dalassena'ya karşı da özel bir düşmanca tavır içinde bulunan bir tarihten faydalanmışlardır[29].

5. Süryanîce Kaynaklar

İlk haçlı seferiyle ilgilenen, zamanımıza intikal etmiş yegâne eser, 1166'dan 1199 yılına kadar Antakya'da Yakubî kilisesi patriği olan Süryanî Mikhail'in vekayinâmesidir. Eser 1107'den önceki devreyi sadece kısa olarak zikretmiştir. Mikhail bu arada kaybolan, daha önceki devrede yazılmış süryanî ve arapça kaynaklardan faydalanmıştır. Kendi yaşadığı devreye ait olmayan haberlerinin sadece pek az değeri vardır[30].

Haçlı seferine ait orijinal tarihlerden bir kaçının tek tek neşredilmiş olmasına mukabil, yegâne kaynaklar derlemesi 1844'den itibaren Paris'de yayınlanan büyük *Recueil des Historiens des Croisades*'dır. Bu kollleksiyon lâtince, eski fransızca, arapça, grekçe ve ermenice metinleri, grekçe ve doğu dillerinde yazan müelliflerin fransızcaya çevirileriyle birlikte ihtiva eder. Lâtince metinlerin, diğer *Recueil* cildlerinin neşrinden bir kaç yıl sonra yayınlanan sonuncu (5.) cildinin istisnası ile yazmalar maalesef itinasız bir şekilde yayınlanmıştır. Bu kusurlar yanında bir çok gereksiz boşluklar da vardır ve tercümeler bütünüyle tam sayılamazlar. Buna rağmen haçlı seferleri tarihini araştırmak bakımından bu kolleksiyondan feragat etmek mümkün değildir.

[28] Yazmanın fransızca çevirisi 1858'de Dulaurier tarafından yayınlandı. Ermenice metinden kısımlarla fransızcaya çevirisi *R.H.C., Doc. Arm.*'de basıldı. Ermenice tam metin 1868 de Kudüs'de tabedildi. Bu nüshayı elde edemedim, bu sebeple de Dulaurier'nin çevirisini kullandım ve imkân nisbetinde *R.H.C.*'deki ermenice parçalarla karşılaştırdım.

[29] Bu tarihçilerden bazı kısımlar *R.H.C.*'de yayınlanmıştır.

[30] Chabot tarafından tercüme ve neşredilmiştir.

EK II

HAÇLI ORDULARININ SAYI GÜCÜ

Bütün ortaçağ tarihçileri, hangi milletten olurlarsa olsunlar, ellerine sonradan gerçeği kolayca saptanamıyacak rakamları tahmin fırsatı geçince, kendilerini hemen en inanılmaz ve halâl mahsulü mübalâğalara kaptırmışlardır. Bu sebeple bizim için bugün, haçlı ordularının gerçek sayı güçlerini ortaya çıkarmak imkânsızdır. Eğer Fulcherius Carnotensis ve Albertus Aquensis bize ilk haçlı seferi savaş birliklerinin 600 000 kişiden oluştuğunu bildiriyorlarsa, buna mukabil Ekkehard 300 000, Raimundus Aguilers hatta çok daha alçakgönüllü 100 000 rakamını veriyorlar ve Anna Komnena, Godefroi de Bouillon'un yanında 10 000 şövalye ve 70 000 yaya bulunduğunu kaydediyorsa, böyle rakamların genel olarak çok büyük bir sayıyı ifade etmek istedikleri derhal açıkça anlaşılır [1]. Buna mukabil Ekkehard 300 000, Raimundus Aguilers hatta çok daha alçakgönüllü 100 000 rakamını veriyorlar ve Anna Komnena, Godefroi de Bouillon'un yanında 10 000 şövalye ve 70 000 yaya bulunduğunu kaydediyorsa, böyle rakamların genel sonuçlar çıkarılmasına müsaade eder.

Bu ordulardaki savaşmayan hacılarla savaş birliklerinin birbirine orantısı tahmin olunamaz. Bu nisbet şüphesiz yüksek idi. Şövalyelerden bir çoğu hanımlarını beraberlerinde getirmişlerdi. Raymond de Toulouse'a karısı ve çocukları refakat ediyordu. Bohemund'un yanında en azından bir kızkardeşi vardı. Robert de la Normandie'nin seferine katılan bir çok hanımın adlarını bilmekteyiz ve zaman zaman hikâyemizde başka hanımlar da ortaya çıkmaktadır. Bütün bu hanımlar maiyyetlerini de beraberlerine almışlardı. Bundan başka orduda aşağı tabakaya mensup - namuslu veya değil - büyük sayıda kadın bulunduğu da şüphesizdi. Pierre Bartholomaeus ve efendisi gibi savaşa katılmayan erkek haçlılara da durmadan rastlamaktayız. Nihayet orduda çok sayıda ruhanî de vardı. Bununla beraber tehlike anlarında savaşmayan erkeklerin silâhlı hizmete zorlanmış olmaları muhtemeldir. Hiç savaşmayan, yani ihtiyar erkekler, kadınlar ve çocuklar her halde tam sayının yaklaşık dörtte birinden fazla olmamış olmalıdır.

Bu savaşmayanlar grupu içinde, özellikle ihtiyar erkeklerle çocuklar arasında ölüm nisbetinin özellikle büyük olmuş olması muhtemeldir. Savaş birliklerindeyse, yayalarda, özel ihtimam gören ve yiyecek maddesi satın alabilmek için daha

[1] Anna Komnena, X, IX, 1, *II*, s. 220; Fulcherius Carnotensis, I, X, 4, s. 183; Ekkehard, *Hierosolymita*, XIII, s. 21; Raimundus Aguilers, V, s. 242. *Zimmern vekayinâmesi* (s. 27) Godefroi'nin ordusu için 300 000 rakamını veriyor.

fazla paraya sahip bulunan hanımlara ve şövalyelere nazaran, hastalık ve genel güçlükler ve mahrumiyetler sebebiyle ölüm vakaları daha yüksek ölçüde olmuş olmalıdır. Savaşlarda atlı birlikler yayalardan daha fazla tehlikeye maruz roller oynadıkları için bunların da yayalar kadar ağır kayıplara uğramış olmaları gerekir.

Eğer elde bulunan her savaşabilir kişi yayalar içinde mütalâa edilecek olursa, atlıların yayalara oranı bire yedi olabilir. Anna komnena'nın Godefroi birliklerinin nisbî gücünü tahmini, verdiği rakamların en azından on ile bölünmesi gerekmesine rağmen, muhtemelen doğru idi. Bütün Filistin'de her işe yarayanın saflar içine alındığı Askalan savaşına 1200 süvari ve 9000 yaya katılmıştı; yani bire yedibuçuk nisbeti mevcuttu[2]. Kudüs kuşatmasına, Raimundus Aguilers'e göre, ceneviz ve ingiliz istihkâm birlikleri ile denizcileri de kapsayan 12 000 kişilik bütün ordu içinde 1200 ilâ 1300 şövalye iştirak etmişti[3]. "Şövalye" tesmiyesiyle kelimenin şövaleresk-soylu anlamı dışında sadece silâhlı ve atlı bir savaşçı anlaşılmalıdır. Diğer taraftan yayalardan bir çoğu tam anlamı ile silâhlı değildi. Okçular ve mızraklılar muhtemelen ordunun bütünü içinde oldukça küçük bir kısım teşkil etmekteydiler.

Tek-tek ordulara gelince, Raymond'un ordusunun bunların en büyüğü olduğu oldukça kesindir; fakat biz bunun gerçek gücü hakkında sadece tek bir işarete malik bulunuyoruz. Raymond Göksün'de iken Türklerin Antakya'yı boşalttığı hakkındaki yalan şâyiayı duyduğunda, şehri işgal etmek üzere, aralarında önemli şövalyelerinden bir kaçı da bulunan 500 kişilik bir süvari birliğini yola çıkarmıştı[4]. Bu 500 rakamı kuşku uyandıracak bir sıklıkla tekrarlanmaktadır. Ancak bu sayı pekâlâ büyükçe bir baskın veya bu cinsten bir akın için gerekli görülen asker sayısı addolunmuş olabilir. Raymond'un böyle bir anda, malik olduğu süvari kuvvetinin yarısından feragat etmeye hazır olmuş bulunması pek muhtemel değildir. Eğer biz bu rakamı yaklaşık olarak doğru kabul edecek olursak o zaman Raymond'un atlı kuvvetinin bütünü 1200 veya daha fazla ve bütün ordu gücü de, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar dışında yaklaşık 10 000 kişiyi bulmuş olmalıdır[5].

Lucca vekayinâmesi Bohemund'un 500 şövalye ile doğuya sefer ettiğini haber veriyor[6]. Anna Komnena onun pek göze çarpacak kadar büyük bir orduya sahip olmadığını kaydeder; bunlara göre Lucca kroniğinin verdiği rakam pekâlâ doğru olabilir[7]. Bohemund, Tankred'e Çukurova seferi için 100 şövalye ve 200 yaya

[2] Willermus Tyrensis, IX, 12, *I*, kısım 1, s. 380.

[3] Raimundus Aguilers, XIX, s. 292.

[4] Bk. yukarıda s. 146.

[5] Sonraki seferlerinin de gösterdiği gibi Raymond'un ordusu, Filistin'i terkettiği sırada hâlâ oldukça büyüktü.

[6] Chalandon (*Histoire de la première Croisade*, s. 133)'dan alınmıştır. Onun hangi vekayinâmeyi kasdettiğini tespit edemedim.

[7] Anna Komnena, X, xi, I, *II*, s. 230: "Bohemund'un ... parası az olduğundan kuvvetleri büyük değildi...".

vermiş ve arkasından da 300 yaya daha göndermişti. Bu sayılar bir dereceye kadar birbirleriyle uyarlıdır [8].

Diğer orduların sayıca güçleri hakkında sahip olduğumuz yegâne işaret, rakîplerini seferin başkanlığını kendisine bırakmaları için rüşvetle kandırmaya çalıştığında Raymond'un Rugia'daki faaliyetiyle tezahür etmektedir. Raymond, Godefroi ve Robert de la Normandie'den her birine 10 000'er Robert de Flandre'a 6 000, Tankred'e 5 000 *sous* ve daha küçük reislere daha da az meblâğlar vermeyi teklif etmişti. Bu meblâğlar her halde, Tankred'e Bohemund'un elinden mümkün olduğu kadar çok sayıda Norman'ı çekip alabilmesi için nisbeten hakettiğinden daha büyük bir mikdar teklif olunmuş bulunmasına mukabil, her birlik reisinin bu sıralarda ortaya koyabileceği asker sayısiyle orantılı olmalıdır [9].

Anna Komnena'nın verdiği hayâlî rakam bir kenara bırakılacak olursa Godefroi'nın ordusunun kuvveti hakkında malik olduğumuz yegâne delil, onun kardeşi Baudouin'e Çukurova seferi için 500 süvari ve 2 000 yaya vermeye hazır bulunmuş olmasıdır. Onun, Antakya'ya ulaşmadan yine kendisine geri döneceğini hesap etmiş olmasına rağmen yine de atlı kuvvetlerinin yarısından çoğundan ayrılmayı kabul etmiş olması çok ihtimâl dışıdır. Raymond'un Rugia'dan yaptığı önerinin her atlı için on *sous* hesabına dayandığını kabul etme eğilimi mevcuttur. Biz aynı zamanda Anna Komnena'nın verdiği sayıyı ona bölersek o zaman Godefroi'nın Istanbul'a ulaştığı sırada yaklaşık 1 000 atlı ve 7 000 yayaya sahip olduğunu kabul edebiliriz. Godefroi her halde, Baudouin'i Urfa'ya giderken takip eden şövalyelerden başka, Rugia'daki toplantıdan daha önce önemli kayıplara uğramış bulunmaktaydı; diğer taraftan ise Pierre l'Hermite'in ve başarısız kalmış olan diğer alman haçlı seferlerinin kılıç artıkları ile Guynemer'in denizcilerinden bir kısmı ona iltihak etmişlerdi. Bu sonuncular, kaptanları Boulogne'lu olduğu için doğal olarak Boulogne kontuna ve onun kardeşlerine katılmış olmalıdırlar [10].

Robert de la Normandie, Rugia'da, Godefroi ile ayni seviyedeydi. Eğer Godefroi bu sıralarda 1 000 atlıya kumanda ediyor idiyse Normandie dükünün de aynı büyüklükte bir kuvvete sahip olması gerekirdi. Bir asır sonra Normandie, dükün emrine 600'e varmayan sayıda atlı vermekle yükümlü kılınmıştı [11]. Robert de la Normandie her halde haçlı seferine bu sayıdan daha fazla, belki de 650 atlı ile katılmak imkânına sahip olmuştu. Buna Bretagne ve Manş kanalının ötesinden gelip kendisine iltihak etmiş olması gereken 100 ilâ 150 atlıyı da ilâve etmelidir. Nihayet o, Etienne de Blois ve Hugue de Vermandois'nın Avrupa'ya

[8] Bk. yukarıda s. 152.

[9] Bk. yukarıda s. 201.

[10] Bk. yukarıda s. 153.

[11] *Milites Regni Franciae*, Bouquet, *R.H.F.*, *XXII*, s. 684 vd. Bu kaynak Philippe Auguste zamanında Normandie'de 60 flama bulunduğunu bildirir. Bir flama muhtemelen yaklaşık on atlıdan müteşekkildi, krş., *ayn. esr.*, *XXIII*, s. 609. Burada Normandie dukalığı için 581 şövalyelik bir liste mevcuttur.

dönmelerinden sonra onların geride kalan savaşçılarını da kendi emrine almış olmalıdır. Arazisi büyük değil, fakat zengin olan Etienne de Blois 250 ilâ 300 atlı çıkarmış olmalıdır. Hugue de Vermandois muhtemelen 100'den pek fazla atlı getirmemiş olacaktır. Topu topu Robert de la Normandie'nin, Rugia toplantısı sırasında yaklaşık 1 000 atlıya sahip bulunması gerekir.

Aynı hesaplama yoluyla Robert de Flandre'a, bir kısmı komşusu Hainaut (Hennegau) kontunun arazisinden olan yaklaşık 600 atlı verebiliriz. Robert kanunen en yümsek metbûu olan Fransa kralına sadece 20 tam teçhizatlı şövalye vermekle yükümlüydü; fakat o, 1103 yılında İngiltere kralı Henry I.'ye bir anlaşma ile 1 000 şövalye vermekle yükümlenmeyi teklif etmişti [12]. Şu halde o zorluk çekmeden haçlı seferi için 600 atlı sağlıyabilirdi.

Bohemund'un Lucca vekayinâmesinde zikredilen 500 atlılık savaş gücü bu sayılara uygundur. Eğer daha düşük seviyedeki reislerin birliklerinin de ana ordular içinde sayıldıklarını ve Raymond'un Rugia'da bunlara teklif ettiği meblâğların sadece şahısları için saptanmış olduğunu kabul edersek, böylece bütün sefer için, gerektiğinde silâhlı hizmete zorlanabilecek sivil kimselerle birlikte, yaklaşık 4 200 ilâ 4 500 atlı ve 30 000 yaya rakamına ulaşmış oluruz. Daimbert'in papaya yazdığı mektup, haçlı ordusunu 5 000 atlı ve 15 000 yaya olarak göstermektedir. Sonuncu rakam, yani 15 000 sayısı, muhtemelen sadece silâhlı ve savaşan birliği kapsamaktaydı. Buna mukabil 5 000 olarak verilen şövalye sayısı, aslı 4 000 olan sayının hoşgörülebilecek bir abartmasıdır [13].

Böyle bir ordu bize küçük görünebilir. Ancak biz vakanüvislerin tek-tek savaşlar için verdikleri rakamlara bakacak olursak sayılar daha da azalmaktadır. Antakya gölü yanındaki savaşta biz emre müheyyâ bütün şövalyelerin mücadeleye sevkedildiklerini duymaktayız, ancak bunların hepsi 700'den ibaretti. Gerçekte bu sırada şövalyelerin bir çoğu hastaydı; ayrıca Anselm de Ribemont'un bir mektubundan, asıl kıtlığın süvarilerde değil atlarda oluştuğu anlaşılmaktadır. Anselm, Antakya'nın kuşatılması sırasında yaklaşık olarak sadece 700 kadar atın emre amade olduğunu tahmin ediyor - Açlık ve soğuktan o kadar çok at mahvolmuştu. O, ortada savaşçı sayısı bakımından bir sıkıntının olmadığını belirtmektedir [14]. Bundan başka bu savaş esnasında Raymond'un süvarilerinin, karargâhı korumak maksadiyle, onun yanında kalmış olması da muhtemeldir. Bunu izleyen ay içinde Bohemund ve Robert de Flandre tarafından icra olunan yağma akınına, rivayete göre, 2 000 atlı ve 15 000 yaya katılmış imiş; bu sayı içinde Raymond'un ordusunun dahil bulunmadığı belirtilmiştir [15]. Diğer taraftan Kudüs kuşatmasında 1 200 ilâ 1 300 atlı ve 10 000'in bir az üstünde yaya hazır

[12] *Actes des Comtes de Flandres*, nşr. Vercauteren, No. 30 ve 41 (Lot, *L'art Militaires et les Armées du Moyen Age*, *I*, s. 130, n. 2)

[13] Mektup, Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe*, s. 172.

[14] Bk. yukarıda s. 170 vd.

[15] Bk. yukarıda s. 168.

bulunmuştu ve Askalan savaşında ordunun sayı gücü de aşağı yukarı böyleydi [16]. Bir çok savaşçının ölmüş veya maktul düşmüş ve bir çok diğerinin de ülkelerine geri dönmüş olduklarını kabul etsek bile, yine de ordunun tüm sayısının Rugia toplantısı ile Kudüs kuşatması arasında üçte iki oranında düşmüş olması pek mümkün olmasa gerektir.

Biz bundan dolayı sadece, bütün tahminlerin ihtiyatla telâkkî edilmesi gerektiğini tekrarlıyabiliriz. Ben, ordunun bütünü ile Istanbul'u terkettiği sırada yaklaşık olarak yukarıda belirttiğim sayıya sahip olduğunu sanıyorum. Bunu izleyen iki yıl içinde bu sayı önemli mikdarda azalmıştır ve Raymond her halde Rugia'da, artık geçerliliği kalmamış, çok iyimser bir hesabı önerisine temel olarak almış olacaktır. Vekayinâmelerde Baudouin'in girişimleri için verilen ve nisbeten düşük olan rakamlar, düşünceme göre, yaklaşık olarak isabetli olmalıdırlar.

Pierre l'Hermite'in seferine katılanların sayısını tahmin etmek de aynı şekilde imkân dışındadır. Albertus Aquensis'in verdiği 40 000 rakamı açık olarak çok mübalâğalıdır. Ancak Pierre l'Hermite'in maiyyeti her şeye rağmen yaklaşık 20 000 kadar olmalıdır. Bunlardan doğal olarak büyük çoğunluk savaşçı olmayan kitle idi [17].

Mukayeseye medar olmak üzere, 9. yüzyılda bizans ordusunun bütünüyle yaklaşık 120 000 kişi olarak tahmin edildiğini zikredelim. 11. yüzyıl sonuna doğru, Anadolu eyaletlerinin kaybı savaşa hazır kuvvetlerin azalmasına sebep olmuş olmalıdır. Buna rağmen Aleksios, çoğunluğu uzak sınır garnizonlarında tutulan ve yine büyük bir kısmı her kış mevsiminde, tasarruf gayesiyle, terhis olunan yaklaşık 70 000 kişilik bir orduyu emrinde bulundurmakta idi. Bizanslıların bu devrede savaşa sürdükleri en büyük ordunun 20 000'den daha fazla, iyi silâhlı ve iyi talim görmüş askere sahip bulunmuş olması ihtimâl dışıdır. Müslüman ordularının sayı gücünü tahmin etmet imkânsızdır. Kürboğa'nın ordusu muhtemelen yaklaşık 30 000 kişilik idi; fakat bu tahmin için de geçerli tutanak yoktur. Her şeye rağmen o, Antakya'yı haçlıların gerçekleştirebildiklerinden daha etkili şekilde kuşatabilmişti. Askalan savaşında mısır ordusu sayıca kesin olarak haçlı ordusundan daha büyüktü; fakat gerçek sayı gücü üzerinde tahminden öteye gidilemez. Türk ordusunun Eskişehir yanında haçlılarınkinden daha büyük olmuş olması şüphelidir. Türkler sayıca azlıklarını telâfi için umumiyetle baskın taarruzlarına ve hareketliliklerine güvenirlerdi.

[16] Bk. yukarıda n. 2 ve 3.

[17] Chalandon (*ayn. esr.*, s. 59) Pierre l'Hermite'in idaresinde Fransayı 15 000 kişinin terkettiğini tahmin ediyor. Mantığa uygun olan bu tahmini kontrol etmek imkânsızdır. *Zimmern vekayinamesi* (s. 27 vd.) Pierre'in, Xerigordon'da 3200 Almanın imha edilmesinden sonra hâlâ maiyyetinde 29 000 kişi bulunduğunu bildiriyor.

BİBLİYOGRAFYA

I. ORİJİNAL KAYNAKLAR

1. *TOPLU KAYNAK NEŞİRLERİ*

(Bazı eserlerin künyelerinden sonra parantez içinde verilen kısaltmalar gerek metinde verilen notlarda ve gerekse bu bibliyografya listesinde bu eserlere yapılan atıflarda kullanılan kısaltma şekilleridir)

ACHÉRY, L. D'., *Spicilegium sive Collectio veterum aliquot Scriptorum,* 13 cild, Paris 1655-77. İkinci baskı, nşr. L.F.J. de la BARRE, 3 cild, Paris 1723.

Acta Sanctorum (Bollandiana), Antwerpen-Paris-Roma-Brüksel 1643 vdd. *(Aa. Ss.)*

Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti, nşr. J. MABILLON ve L. ACHÉRY, 9 cild, Paris 1668-1701.

AMEDROZ, F.H. ve MARGOLIOUTH, D.S., *The Eclipse of the Abbasid Clapihate: Original Chronicles of the Fourth Islamic Century,* 6 cild ve fihrist, Oxford 1920-21.

Archive de l'Orient Latin, nşr. Société de l'Orient Latin, 2 cild, Paris 1881-84

ASSEMANI, J.S., *Bibliotheca Orientalis,* 3 cild, Roma 1719-28.

BENECHEWITCH, V., *Catalogus Codicum Manuscriptorum Graecorum qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sinai Asservantur,* St. Petersburg 1911.

BOUQUET, M. ve diğerleri, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France,* 23 cild, Paris 1738-1876. *Yeni Seri,* Paris 1899 vdd. *(R.H.F.)*

BROSSET, M.F., *Collection d'Historiens Arméniens,* 2 cild, St. Petersburg 1874-76.

CAETANI, L., Bk.Bibliyografya, Çağdaş eserler kısmı.

Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, nşr. J.B. CHABOT ve diğerleri, Paris 1903 vdd., *(C.S.C.O.)*.

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Viyana 1866 vdd.

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1838-97 *(C.S.H.B.)*.

DÖLGER, F., *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches,* 3 cild, Münih-Berlin 1924-32.

Fonti per la Storia d'Italia, Istituto Storico Italiano, Roma 1887 vdd.

HAGENMEYER, H., *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100,* Innsbruck 1902.

HOLTZMANN, W., Bk. Bibliyografya, Çağdaş eserler kısmı.

JAFFÉ, P., *Bibliotheca Rerum Germanicarum,* 6 cild, Berlin 1864-73.

JAFFÉ, P., *Regesta Pontificum Romanorum,* nşr. W. WATTENBACH, S. LÖWENFELD ve diğerleri, 2 cild, Leipzig 1885-88 .

LEIB, B., *Deux Inédits Byzantins sur les Azymites au début du XII me Siècle*, Roma, tarihsiz (1924).

Liber Pontificalis, nşr. L. Duchesne, 2 cild, Paris 1884-92.

MABILLON, J., *Annales Ordinis Sancti Benedicti*, 6 cild, Paris 1703-39.

MABILLON, J., *De Re Diplomatica Libri VI.*, Paris 1681.

MANSI, J. D., *Sacrorum Conciliorum Amplissima Collectio*, 31 cild, Floransa, Venedik 1759-98. *Devamı* nşr. J.B. MARTIN ve L. PETIT, Paris 1900 vdd.

MIGNE, J. P., *Patrologiae Cursus Completus.*
I. Patrologia Latina, 221 cild, Paris 1844-55 *(M.P.L.)*.
II. Patrologia Graeco-Latina, 166 cild içinde 161 kitap, Paris 1857-66 *(M.P.G.)*.

MONTFAUCON, B. de, *Bibliotheca Coisliniana*, Paris 1715.

Monumenta Germaniae Historica, nşr. G.H. PERTZ, T. MOMMSEN ve diğerleri, Hannover 1826 vdd. *(M.G.H.)*

MURATORI, L.A., *Rerum Italicarum Scriptores*, 25 cild, Milano 1723-51 *(R.I. Ss.)*

NEUBAUER, A. ve STERN, M., *Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland*, 2 cild, Berlin 1892.

Palestine Pilgrims' Text Society, 13 cild ve indeks, Londra 1896-97 *(P.P.T.S.)*

Patrologia Orientalis, nşr. R. GRAFFIN ve F. NAU, Paris 1907 vdd. *(P.O.)*

Recueil des Historiens des Croisades, nşr. Académie des Irscriptions et Belles Lettres, Paris 1841-1906.
Documents Arméniens, 2 cild, 1869-1906 *(R.H.C. Arm.)*
Historiens Grecs, 2 cild, 1875-81 *(R.H.C. G.)*
Historiens Occidentaux, 5 cild, 1844-95 *(R.H.C. Occ.)*
Historiens Orientaux, 5 cild, 1872-1906 *(R.H.C. Or.)*

RIANT, P., *Inventaire critique des Lettres historiques des Croisades, Archives de l'Orient Latin, I.*, Paris 1881.

RÖHRICHT, R., *Regesta Regni Hierosolymitani*, 2 cild, Innsbruck 1893-1904.

ROZIÈRE, E. de, *Recueil général des Formules usitées dans l'Empire des Francs du Vme au Xme Siècle*, 2 cild, Paris 1859

SATHAS, K.N., Μεσαιωνικὴ, Βιβλιοθὴκη *Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, 7 cild, Venedik-Paris 1872-79

TOBLER, T. ve MOLINIER, A., *Itinera Hierosolymitana et Descriptiones Terrae Sanctae*, 2 cild, Cenevre 1879.

UGHELLI, F., *Italia Sacra*, 9 cild, Roma 1644-62.

VAISSÈTE, DOM., Bk. Bibliyografya, Çağdaş eserler kısmı.

2. BATI KAYNAKLARI (lâtince, eski fransızca ve almanca kaynaklar)

ADAMNAN, *Arculf's Narrative about the Holy Placés* (terc. J.R. MACPHERSON), *P.P.T.S., III.*

AETHERIA, Bk. *Pilgrimage of Saint Silvia.*

AIMÉ de MONTE CASSINO, *Chronicon, L'Ystoire de li Normant,* nşr. O. DELARCQ, Rouen 1892.

ALBERTUS AQUENSIS, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae, R.H.C. Occ., IV.*

ALEKSIOS I. KOMNENOS, *Mektuplar no. I. V. ve IX.,* HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe*'de.

AMBROSIUS, Aziz, Milano başpiskoposu, *Epistolae, M.P.L., XVI.*

Annales Altahenses Majores, M.G.H., Scriptores, XX.

Annales Pisani, nşr. P. TRONCI, 4 cild, Pisa 1828-29.

Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum, nşr. L. BRÉHIER: *Histoire Anonyme de la Première Croisade,* Paris 1924 (aynı şekilde nşr. H. HAGENMEYER, Heidelberg 1890).

ANSELM von RIBEMONT, *Mektuplar,* no. VIII ve XV, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

AUGUSTINUS, Aziz, Hippo Piskoposu, *Contra Faustum, M.P.L., XLII.*

AUGUSTINUS, Aziz, Hippo Piskoposu, *De Civitate Dei, M.P.L., XLI.*

AUGUSTINUS, Aziz, Hippo Piskoposu, *Epistolae, M.P.L., XXXIII.*

BALDRICUS DOLENSİS, *Historia Jerosolimitana, R.H.C., Occ., IV.*

BALDRICUS DOLENSİS, *Vita di Roberti de Arbrisello, Aa. Ss.* (23 şubat), *III.*

BARTOLF de NANGIS, *Gesta Francorum Iherusalem Expugnantium, R.H.C., Occ., III.*

BECHADA, GRÉGOIRE, *Chanson d'Antioche en provençal,* nşr. P. MEYER, *Fragment d'une Chanson d'Antioche en provençal, Archives de l'Orient Latin, II.*

BENEDICTUS ACCOLTI, *Historia Gotefridi, R.H.C. Occ., V,* kısım 2.

BERNO, *Libellus de Officio Missae, M.P.L., CXLII.*

BERNOLD von KONSTANZ (Saint Blaise), *Chronicon, M.G.H., Scriptores, V.*

BOHEMUND, *Belge* no. X ve *mektuplar* (diğer başkanlarınkilerle birlikte) no. XII ve XVI, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

CAFFARO de CASHIFELONE, *Ammales Ianuenses, Fonti per la Storia d'Italia, I, II.*

CAFFARO de CASHIFELONE, *De Liberatione Civitatum Orientis Liber, R.H.C., Occ., V,* kısım 1.

Cartulaire de Saint-Chaffre, nşr. U. CHEVALIER, Paris 1881.

CENOVA BURJUVAZİSİ, *Bohemund ile ittifak,* no. XIV, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

Chanson du Chevalier au Cygne, Belçika versiyonu, nşr. REIFFENBERG ve BORGNET, 3 cild, Brüksel 1846-59.

Chanson du Chevalier au Cygne, nşr. HIPPEAU, 2 cild, Paris 1874-77.

Chronicon Barense, MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores, V.*

Chronique de Zimmern, almanca metin ve fransızca tercümesiyle nşr. HAGENMEYER, *Archives de l'Orient Latin, II.*

CLEMENTIA, Flandre kontesi, *Belge* no. VII, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

CLERGY von LUCCA, *Mektup* no. XVII, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

Commemoratorium de Casis Dei vel Monastriis, TOBLER ve MOLINIER, *Itinera Hierosolymitana, I.*

DAIMBERT (Dogobert), Pisa başpiskoposu ve Kudüs patriği, *Mektuplar,* no. XVIII ve XXI, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

De Sancto Wlphlagio, Aa. Ss. (7 haziran), haziran, *II.*

EKKEHARD von AURA, *Chronicon Universale, M.G.H., Scriptores, VI.*

EKKEHARD von AURA, *Hierosolymita, R.H.C., Occ., V,* kısım 1.

ENNODIUS, *Libellum pro Synodo, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, VI.* Viyana 1882.

Expeditio Contra Turcos, Tudebodus ile birlikte nşr. *R.H.C., Occ., III.*

FULBERTUS CARNOTENSIS, *Epistolae, R.H.F., X.*

FULCHERIUS CARNOTENSIS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium,* nşr. H. HAGENMEYER, Heidelberg 1913.

Gesta Adhemari Episcopi Podiensis Hierosolymitana, R.H.C., Occ., V, kısım 2.

Gesta Francorum, Bk. *Anonymi Gesta Francorum.*

GILON, *De Via Hierosolymitana, R.H.C., Occ., V,* kısım 2.

GLABER, Bk. RADULPHUS.

GRAINDOR de DOUAI, Bk. RICHARD, hacı.

GREGORIUS VII., Papa, *Epistolae, Monumenta Gregoriana,* JAFFÉ'nin *Bibliotheca Rerum Germanicarum*'unun *II.* cildi.

GREGORIUS VII, Papa, *Registra,* nşr. E. Caspar, *M.G.H., Epistolae, II.*

GREGOIRE de TOURS, *De Gloria Martyrum, M.P.L., LXXI.*

GUIBERTUS NOVIGENTI, *Historia Hierosolymitana, R.H.C., Occ., IV.*

GUNTHER de BÂLE, *Solymarius, Archives de l'Orient Latin, I.*

HENRI de HUNTINGDON, *De Captione Antiochiae, R.H.C., Occ., V,* kısım 2.

HIERONYMUS, St., *De Viris Illustribus, M.P.L., XXIII.*

HIERONYMUS, St., *Epistolae, M.P.L., XXII.*

HIERONYMUS, St., *Liber Paralipumenon, M.P.L., XXVIII.*

Historia Belli Sacri, (Tudebodus Continuatus), R.H.C., Occ., III.

Historia et Gesta Ducis Gotfridi, R.H.C., Occ., V, kısım 2.

HUGUES de FLEURY, *Itineris Hierosolymitani Compendium, R.H.C., Occ., V,* kısım 2.

HUGO von LERCHENFELD, *Breviarium Passagii in Terram Sanctam, R.H.C., Occ., V,* kısım 2

Itinerary of Bernard the Wise (Hakîm Bernard'ın seyahat yolu), ingilizceye çevirisi J.H. BERNARD, *P.P.T.S., III.*

Itinerary of the Bordeaux Pilgrim (Bordeaux'lu hacının seyahat yolu), ingilizceye çevirisi A. STEWART, *P.P.T.S., I.*

JOHANNES VIII., papa, *Epistolae, M.P.L., CXXVI.*

JOSEPH D'EXETER, *Poemata,* nşr. J. JUSSERAND, *De Josepho Exoniensi,* Paris 1877.

JOSEPHUS, tarihçi, *Tractatus de Exordio Sacrae Domus Hospitalis Jerosolimitani, R.H.C., Occ., V,* kısım 2.

KOSMAS von PRAG, *Chronicon, M.G.H., Scriptores, VII.*

LAMBERT D'ARRAS, Clermont konsilinin kararları, MANSI, *Concilia, XX.*

LEO IX., papa, *Epistolae, M.P.L., CXLIII.*

LEO von OSTIA, *Chronicon Monasterii Casinensis, M.G.H., Scriptores, VII.*

LİSİARD de TOURS, *Historiae Hierosolimitanae Secunda Pars, R.H.C., Occ., III.*

LIUTPRAND von CREMONA, *Opera,* nşr. J. BECKER, Hannover-Leipzig 1925.

LUCCA RAHİPLERİ, *Mektup* no. *XVII,* HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

MALATERRA, GAUFREDUS, *Historia Sicula, M.P.L., CXLIX.*

MARTINUS I., papa, *Epistolae, M.P.L., LXXXVII.*

Milites Regni Franciae, R.H.F., XXII.

Miracles de Saint-Benoit, nşr. E. de CERTAIN, Paris 1856.

Miracula Sancti Wolframni Senonensis, Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti, seri *III,* kısım 2.

Monitum in Balduini III Historiae Nicenae vel Antiochenae Prologum, R.H.C., Occ., V, kısım 1.

NICOLAUS, papa, *Epistolae, M.G.H., Epistolae, VI.*

Notitiae Duae Lemovicenses de Praedicatione Crucis in Aquitania, R.H.C., Occ., V, kısım 2.

ORDERICUS VITALIS, *Historia Ecclesiastica,* A. Le PREVOST ve L. DELISLE, Société de l'Histoire de France, 5 cild, Paris 1838-55.

PASCHALIS II., papa, *Mektuplar* no. XIX ve XXII, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

Peregrinatio Frotmundi, Aa. Ss. (24 ekim), ekim, *X.*

Pilgrimage of Saint Silvia of Aquitaine, terc. A. STEWART, *P.P.T.S., I.*

PRUDENTIUS, *Carmina,* nşr. J. BERGMAN, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, LXI.*

RADULPHUS CADOMENSIS, *Gesta Tancredi Siciliae Regis in Expeditione Hierosolymitana, R.H.C., Occ., III.*

RADULPHUS GLABER, *Historiarum Sui Temporis Libri V, R.H.F., X.*

RAIMUNDUS AGUILERS, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem, R.H.C., Occ., III.*

RICHARD, le PÉLÉRIN, *La Chanson d'Antioche, Roman des Douze Pairs: La Chanson d'Antioche composée au Commencement du XIIem Siècle par le Pélérin Richard, renouvelée sous le Règne de Philippe Auguste par Graindor de Douai et publiée pour la première fois par Paulin Paris,* 2 cild, Paris 1848.

ROBERTUS MONACHUS, *Historia Hierosolymitana, R.H.C., Occ., III.*

SIEGBERT VON GEMBLOUX, *Chronicon, M.G.H., Scriptores, VI.*

STEPHAN (Etienne) de BLOIS, *Mektuplar* no. IV ve X, HAGENMEYER, *Die Kreugzgsbriefe.*

SYMEON, Kudüs patriği (ve diğerleri), *Mektuplar* no. *VI ve IX,* HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

TOLOMEO,*Annales Lucchenses, M.G.H., Scriptores* (yeni seri), *VIII.*

Translatio Sancti Nicolai in Venetiam, R.H.C., Occ., V, kısım 1

TUDEBODUS, *De hierosolymitano Itinere, R.H.C., Occ., III.*

URBANUS II., papa, *Mektuplar* no. II ve III, HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe.*

VICTOR II., papa, *Mektup* no. I (yanlış olarak Victor III.'a izafe edilmiştir), *M.P.L., CXLIX.*

VICTRICIUS, Aziz, *Liber de Laude Sanctorum, M.P.L., XX.*

Vita Genovefae Virginis Parisiensis, M.G.H., Scriptores Rerum Merovingiarum, III.

Vita Lietberti, D'ACHÉRY, *Spicilegium, IX.*

Vita Urbani II, Liber Pontificalis, II.

WILLERMUS TYRENSIS, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, R.H.C., Occ., I,* kısım 1, 2 ve eski fransızca versiyonu, *L'Estoire de Eracles, Empereur, et la Conqueste da la Terre d'Outremer,* ayn. yer.

WILLIAM of MALMESBURY, *Gesta Regum,* nşr. W. STUBBS, *Rolls Series,* 2 cild, Londra 1887-89.

WILLIBALD, *Hodoeporicon,* terc W.R. BROWNLOW, *P.P.T.S., III.*

3. GREKÇE KAYNAKLAR.

ANNA KOMNENA, *Aleksias,* nşr. B. LEIB, *Collection Byzantine de l'Association Guillaume Budé,* 3 cild, Paris 1937-45; ayrıca nşr. DUCANGE, *R.H.C., G., I.*

ATTALIATES, MIKHAIL, *Historia,* nşr. I. BEKKER, *C.S.H.B.,* Bonn 1853.

BASILIUS, Aziz, *Opera, M.P.G., XXIX-XXXII.*

BRYENNIOS, NIKEPHOROS, *Historia,* nşr. A. MEINEKE, *C.S.H.B.,* Bonn 1836.

Chronicon Paschale, nşr. L. DINDORF, *C.S.H.B.,* 2 cild, Bonn 1832.

Doctrina Jacobi nuper Baptizati, nşr. N. BONWETSCH, *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschalf zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse,* Yeni Seri, *XII,* no. 3, Berlin 1910.

DOĞU PATRİKLERİ, *Theoplihos'a mektuplar, M.P.G., XCV.*

EUSEBIUS of CAESAREA, *Ecclesiastical History* (Kilise tarihi), terc. H.J. LAWLOR ve J.E.L. OUGHTON, 2 cild, Londra 1928.

GLYKAS, MIKHAIL, *Chronicon,* nşr. I. BEKKER, *C.S.H.B.,* Bonn 1836.

GREGORIOS NAZIANZENE, Aziz, *Epistolae, M.P.G., XLVI.*

IOANNES VI KANTAKUZENOS, *Historia,* nşr. L. Schopen, *C.S.H.B.,* 3 cild, Bonn 1828-32.

IOANNES KHRISOSTOMOS, Aziz, *Opera, M.P.G., XLVII-LXIV.*

IOANNES OKSITES, Antakya patriği, περὶτωνἁζύμων, LEIB, *Deux Inétits Byzantins.*

KEDRENOS, GEORGIOS, *Synopsis Historiarum,* nşr. I. BEKKER, *C.S.H.B.,* 2 cild, Bonn 1839.

KERULLARIOS, MIKHAIL, patrik, *Epistolae, M.P.G., CXX.*

KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae,* nşr. J.J. RIESKE, *C.S.H.B.,* 2 cild, Bonn 1829-30 ayrıca nşr. A. VOGT, *Collection Byzantine de l'Association Guillaume Budé,* 4 cild, Paris 1935-40.

NIKEPHORUS KALLISTOS, *Historia Ecclesiastica, M.P.G., CXLVI.*

NIKEPHORUS, patrik, *Opuscula Historica,* nşr. C. de Boor, *Bibliotheca Teubneriana,* Leipzig 1880.

ORIGENES, *In Joannem, M.P.G., XIV.*

Passio LX Martyrum et Legenda Sancti Floriani, nşr. H. DELEHAVE, *Analecta Bollandiana, XXIII,* Brüksel 1903.

PETROS, Antakya patriği, *Mikhail Kerullarios'a mektubu, M.P.G., CXX.*

Synopsis Chronicon, SATHAS Μεσιωνικὴ Βιβλιοθήκη, *VII.*

THEODOSIOS, Kudüs patriği, *Istanbul patriği Ignatios'a mektubu,* MANSI, *Concilia, XVI.*

THEOPHANES KONFESSOR, *Chronographia,* nşr. C. de BOOR, 2 cild, Leipzig 1883-85.

THEOPHYLAKTOS, Bulgaristan başpiskoposu, *Epistolae, M.P.G., CXXVI.*

ZONARAS, IOANNES, *Epitome Historiarum, III,* nşr. T. BÜTTNER-WÖRST, *C.S.H.B.,* Bonn 1897.

4. ARAPÇA VE FARSÇA KAYNAKLAR.

(Not: Müellif, eserlerin R.H.C.'de ve diğer neşirlerinde batı dillerine yapılan tercümelerinden faydalanmıştır. Bu sebeple de eserlerin ünvanlarını bu neşirlerden ingilizceye çevirmiştir. Biz müellif adlarını literatürümüzde mevcut şekilleriyle veriyoruz. Ancak kaynak verilerini kontrollerin, müellifin verdiği neşirlerden yapılması gerektiğini belirtmek isteriz. Notlarda sadece müellif adları verilecektir. Birden fazla eserinden faydalanılan yazarların daha az zikrolunan kitaplarının adı ayrıca verilmektedir.)

ABŪ'l-FİDĀ, *Tarih* (Fransızca çevirisiyle seçilmiş parçalar), *R.H.C., Or., I.* (Lâtince çevirisiyle tam metin, nşr. J. REISKE, Kopenhag 1789-94).

ABŪ'l-MAḤĀSİN, Yazma nüshasından alınan parçalar rusça çevirisiyle birlikte ROSEN, *İmparator Basilaios, Bulgar Kasabı.*

AGAPIUS (Mahboub) de MENBIDJ, *Kitāb al-'Unvān*, fransızca çevirisiyle nşr. A.A. VASILIEV, *P.O., V, VII, VIII.*

ANTIOKHOS STRATEGOS, *Kudüs'ün İranlılar tarafından zaptı*, A. COURET'nin fransızcaya çevirisiyle birlikte nşr. *Revue de l'Orient Chrétien*, Paris 1897. Ayrıca bu bibliyografya'da Muhtelif kaynaklar kısmına bk.

BALĀẒURĪ, *Futūḥ al-Buldān, arapça metin*, Kahire hicrî 1319. İngilizceye P.K. HITTI ve F.C. MURGOTTEN tarafından çevrilmiştir, 2 cild, New York 1916-24.

Chronicle of Seert, A. SCHER'in fransızca çevirisiyle nşr. *P.O., IV, V, VII ve VIII.*

EUTICHIUS, İskenderiye patriği, *Tarih*, lâtince çevirisi *M.P.G., CXI.*

İBN al-'ADĪM (Kemal ad-Din) *Zubdat*, fransızcaya çevrilmiş seçmeler, *R.H.C., Or., III.*

İBN al-AṢĪR, *(al-Bāhir)*, fransızca çevirisiyle: *R.H.C., Or., II, kısım 2.*

İBN al-AṢĪR, *(al-Kāmil)*, fransızca çevirisiyle: *R.H.C., Or., I.* Arapça tam metin nşr. C.J. TORNBERG, 14 cild, Leyden-Upsala 1851-76.

İBN ḤALDŪN, *Tarih*, arapça metin, 7 cild, Bulak hicrî 1287. Kısmî lâtince çevirisi C.J. TORNBERG, Upsala 1840.

İBN al-ḲALĀNİSĪ, *Continuation of the Chronicle of Damascus: The Damascus Chronicle of the Crusades*, selected and trans. into English by H.A.R. GIBB, Londra 1932. Arapça tam metni nşr. H.F. AMEDROZ, Leyden 1908.

AL-CĀḤİẒ, *Three Essays*, nşr. J. FINKEL, Kahire 1926.

İBN MİSKAVAYH, *The Experiances of the Nations* (Son kısımlarının D.S. MARGOLIOUTH tarafından ingilizceye çevirisiyle) nşr. AMEDROZ ve MARGOLIOUTH, *Eclipse of the Abbasid Caliphate, I* ve *II* (arapça metin); *IV* ve *V* (ingilizce metin).

MUḲADDASĪ, *Description of Syria*, G. LE STRANGE tarafından ingilizce çevirisi, *P.P.T.S., III.*

NĀṢİR-İ ḤUSRAV, *Diary of a Journey through Syria and Palestine*, G. LE STRANGE'in ingilizce çevirisi, *P.P.T.S., IV.*

SEVERUS of ASCHMOUNEIN, *History of the Patriarchs of Alexandria*, B. EVETTS'in ingilizce çevirisiyle nşr. *P.O., I* ve *V.*

5. *ERMENİCE KAYNAKLAR.*

ARISTAKES LASTIVERTC'I, *Tarih*, ermenice metni Venedik nşr. 1844. Fransızca terc. PRUD'HOMME, *Histoire d'Arménie par Arisdaguès de Lasdiverd*, Paris 1864.

GUIRAGOS de KANTZAG, *Tarih*, fransızcaya çevrilmiş kısımlar: *R.H.C., Arm., I.*

MEKHITAR, AYRVANK'lı, *Tarih* (ermenice metin), St. Petersburg 1867.

SAMUEL, ÂNÎ'li, *Tables Chronologiques*, fransızca terc.: BROSSET, *Collection d'Historiens Arméniens, II.*

SEBEOS, HERAKLEİOS, *Tarhi,* ermenice metin, Istanbul 1851.

SMBAT, Armenia konnetabl'ı, *Tarih,* ermenice neşri, Paris 1859.

URFALI MATEOS (Matthieu d'Edesse), *Vekayinâme,* E. DULAURİER'nin fransızca çevirisi, Paris 1858. Ayrıca *R.H.C., Arm. I.*

VAHRAM RABUNÎ, *Rupen Hanedanı Tarihi,* manzum vekayinâme, ermenice metin ve fransızca terc. *R.H.C., Arm. I.*

VARTAN, BÜYÜK, *Tarih,* fransızcaya çevrilmiş kısımlar: *R.H.C., Arm., I.*

6. SÜRYÂNÎCE KAYNAKLAR.

Anonim Süryânî Vekayinâmesi Anonymous Chronicle), ingilizce çevirisiyle nşr. A.S. TRITTON, *First and Second Crusades from an anonymous Syriac chronicle, Journal of the Royal Asiatic Society,* Londra 1933.

Anonymous Chronicle, lâtince tercümesiyle nşr. I. GUIDI, *C.S.C.O., Scriptores Syri,* Seri *III, IV.*

BAR HEBRAEUS, GREGORIUS, ABU'l-FARAC, *Vekayinâme,* Kısım 1, *Siyasî tarih,* E.A.W. BUDGE'ün ingilizce çevirisiyle nşr. Oxford 1932, 2 cild. Kısım 2 ve 3, *Kilise tarihi,* J.B. ABBELOOS ve T.J. LAMY'nin lâtince çevirisiyle, 2 cild, Louvain 1872-77. ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalis, II*'de hülâsalar).

ELIAS de NISIBE, *Chronicle,* E.W. BROOKS ve J.B. CHABOT'nun fransızca çevirisiyle nşr. *C.S.C.O., Scriptores Syri,* seri *III, VII* ve *VIII.*

SÜRYANÎ MİKHAİL, *Vekayinâme,* J.B. CHABOT'nun fransızca çevirisiyle, 4 cild, Paris 1899-1910.

THOMAS, rahip, *Halifeler kitabı, Chronicon Miscellaneum ad annum Domini 724 pertinens* adı ve lâtince çevirisiyle E.W. BROOKS tarafından nşr. *C.S.C.O., Scriptores Syri,* seri *III, IV.*

7. İBRANİCE KAYNAKLAR.

Anonym aus Mainz-Darmstadt, Memorial (almanca çevirisiyle) nşr. NEUBAUER ve STERN, *Quellen zur Geschichte der Juden, II.*

ELIEZER BAR NATHAN, *Relation* (almanca çevirisiyle) nşr. NEUBAUER ve STERN, *Quellen zur Geschichte der Juden, II.*

EPHRAIM BAR JACOB, *Relation* (almanca çevirisiyle) nşr. NEUBAUER ve STERN, *Quellen zur Geschichte der Juden, II.*

Martyrologium des Nürnberger Memorbuches, (almanca çevirisiyle) nşr. SAFELD, *Quellen zur Geschichte der Juden, III,* Berlin 1898.

SALOMON BAR SIMON, *Relation* (almanca çevirisiyle) nşr. NEUBAUER ve STERN, *Quellen zur Geschichte der Juden, II.*

8. MUHTELİF KAYNAKLAR.

ANTIOKHOS STRATEGOS, *Kudüs'ün İranlılar tarafından zaptı,* (rusça çevirisiyle) nşr. A. MARR, *Textes et Recherches relatifs à la Philologie Arménienne, IX,* St. Petersburg 1909. (Bu eser muhtemelen grek dilinde kaleme alınmıştı. Gürcüce versiyonu, kaybolmuş bir arapça versiyondan kaynaklanmaktadır ki, bu bibliyografyanın "Arapça kaynaklar" kısmında zikrolunan eser de bu kaybolmuş nüshadan yapılmış bir hülâsadan ibarettir. Bunun yayınlanmasından sonra ikinci bir gürcüce ve ayrıca bir az daha tafsilâtlıca başka bir arapça yazma bulunmuştur. Bk. P. PEETERS, *Analecta Bollandiana, XXI* ve *XXXVIII.*

JOHN of NIKIU, *Chronicle* (habeşceden ingilizceye çevirisiyle) nşr. R.H. CHARLES, Londra 1916. (Bu eser aslında grek dilinde kaleme alınmış, bundan arapçaya ve arapçadan da habeşçeye tercüme edilmişti. Eserin grekçe ve arapça versiyonları kaybolmuştur).

II. ÇAĞDAŞ ESERLER

AMANN, E. ve DUMAS, A., *L'Eglise au pouvoir des Laïques,* nşr. A. FLICHE ve V. MARTIN, *Histoire de l'Eglise, VII,* Paris 1940.

AMANTOS, K.,Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, 2 cild, Atina 1939-48.

AMARI, M., *Storia dei Musulmani di Sicilia,* 9 cild, Floransa 1854-72.

AMÉLINEAU, E., *La Conquête de l'Egypte par les Arabes, Revue Historique, CXIX,* Paris 1915.

ANDERSON, J.G.C., *The Road-System of Eastern Asia Minor, Journal of Hellenic Studies, XVII,* Londra 1897.

ARCHER, T.A. ve KINGSFORD, C.L., *The Crusades,* Londra 1894.

ARNOLD, T. ve GUILLAUME, A., *The Legacy of Islam,* Oxfard 1931.

BALLESTEROS Y BERETTA, A., *Historia de España, II,* Barselona 1908.

BARKER, E., *The Crusades* maddesi, *Encyclopaedia Britannica* [11].

BARTHOLD, W., *Turks* Maddesi, *Encyclopaedia of Islam.*

BARTHOLD, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion,* Gibb Memorial Series, Oxford 1928.

BAUDRILLART, A., VOGT, A. ve ROUZIÈS, M., *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique,* Paris 1912 vdd.

BEAUMONT, A.A., *Albert of Aachen and the County of Edesse, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C. Monro,* New York 1928.

BECKER, C. H., *Djizya* maddesi, *Encyclopaedia of Islam.*

BERCHEM, M. van, *The Mosaics of the Dome of the Rock at Jerusalem and of the Great Mosque at Damascus,* CRESWELL, *Early Muslim Architecture,* bab v.

BLEYE, A., *Manual de Historia España,* 2 cild, Bilbao 1927-28.

BOGIATZIDES, I., Ἱστορικαὶ Μελέται, Selânik 1932.

BOISSONNADE, P., *Cluny, la Papauté et la première grande Croisade internationale contre les Sarrasins d'Espagne, Revue des Questions Historiques, CXVII,* Paris 1932.

BOISSONNADE, P., *Du nouveau sur la Chanson de Roland,* Paris 1923.

BRÉHIER, L., *L'Eglise et l'Orient au Moyen Age: Les Croisades,* Paris 1928.

BRÉHIER, L., ve AIGRAN, A., *Grégoire le Grand, les Etats barbares et la conquête Arabe,* FLICHE et MARTIN, *Histoire de l'Eglise, V.*

BREYSIG, T.,*Gottfried von Bouillon vor dem Kreuzzuge, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte, XVII,* Trier 1898.

BROWNE, L. E., *The Eclipse of Christianity in Asia,* Cambridge 1933.

BUCKLER, G.,*Anna Comnena,* Oxford 1929.

BUHL, F., *al-Kuds* ve *Muhammed* maddeleri, *Encyclopaedia of Islam.*

BURKITT, F.C., *Early Eastern Christianity,* Londra 1904.

BURY, J.B., *History of the later Roman Empire from Arcadius to Irene,* 2 cild, Londra 1899.

BURY, J.B., *Selected Essays,* nşr. TEMPERLEY, Cambridge 1930.

BURY, J.B., *The Cremonial Book of Constantine Porphyrogennetos, English Historical Review, XXII,* Londra 1907.

BUTLER, A.J., *The Arab Conquest of Egypt,* Oxford 1902.

BYRNE, E.H., *Genoese Colonies in Syria, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C. Munro,* New York 1928.

CABROI, F. ve LECLERCQ, H., *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie,* Paris 1907 vdd.

CAETANI, L.C., *Annali dell' Islam,* 7 cild, Milano 1905-14.

CAHEN, C., *Diyar Bakr au temps des premier Artuquides, Journal Asiatique, CCXXVII,* Paris 1935.

CAHEN, C., *La Campagne de Mantzikert d'après les Sources Musulmanes, Byzantion, IX,* Brüksel 1934.

CAHEN, C., *La Syrie du Nord à l'Epoque des Croisades,* Paris 1940.

CAHEN, C., *La Tughra Seldjucide, Journal Asiatique, CCXXXIV.*

Cambridge Medieval History, 8 cild, Cambridge 1911-36.

CAUWENBERGH, E. van, *Les Pélérinages expiatoires et judicaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen Age,* Louvaine 1922.

CAVAIGNAC, E., *Histoire du Monde,* bk. GAUDEFROY-DEMOMBYNES

CHALANDON, F., *Essai sur le Règne d'Alexis Comnène Ier,* Paris 1900.

CHALANDON, F., *Histoire de la Domination normande en Italie et en Sicile,* 2 cild, Paris 1907.

CHALANDON, F., *Histoire de la première Croisade,* Paris 1925.

CHALANDON, F., *Les Comnènes, II: Jean II Comnène et Manuel Comnène,* Paris 1913.

CHAMICH, M., *History of Armenia,* terc. J. AVDALL, 2 cild, Kalküta 1827.

CHEVALIER, U.,*Cartulaire de Saint-Chaffre,* bk. bu bibliyografyada Batı kaynakları kısmı.

CHRISTENSEN, A., *L'Iran sous les Sassanides,* Paris-Kopenhag 1936.

COGNASSO, F.,*La Genesi delle Crociate,* Torino 1934.

COURET, A.,*La Palestine sous les Empereurs grecs,* Grenoble 1869.

COURET, A.,*La Prise de Jérusalem par les Perses en 614,* Orléans 1896.

CRESWELL, K.A.C.,*Early Muslim Architecture,* 2 cild, Oxford 1932-40.

CROZET, R.,*Le Voyage d'Urbain II et ses arrangements avec le Clergé de France, Revue Historique, CLXXIX,* Paris 1937.

DAVID, C.W.,*Robert Curthose,* Cambridge (Mass.) 1920.

DELBRÜCK, H., *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte,* 3 cild, Berlin 1907.

DELEHAYE, H., *Les Origines du Culte des Martyres, Analecta Bollandiana, XLVI,* Brüksel 1925.

DELEHAYE, H., *Sanctus: Essai sur le Culte des Saints,* Brüksel 1927.

DER NERSESSIAN, S., *Armenia and the Byzantine Empire.* Cambridge (Mass.) 1945.

DESCHAMPS, P., *Les Châteaux des Croisés en Terre Sainte: I, Le Crac des Chevaliers,* Paris 1934; *II, La Défense du Royaume de Jérusalem,* Paris 1939.

DEVREESSE, R., *Le Patriarcat d'Antioche,* Paris 1945.

DIEHL, C. ve MARÇAIS, G.,, *Le Monde Oriental de 395 à 1081, Histoire Générale, III:* G. GLOETZ, *Histoire du Moyen Age,* Paris 1936.

DIEHL, C., Marçais, G., Oeconomos, L. Guillod, R. ve GROUSSET, R., *L'Europe Orientale de 1081 à 1453, ayn. esr. IX,* Paris 1945.

DODU, G., *Histoire des Institutions Monarchiques dans le Royaume Latin de Jérusalem,* Paris 1894.

DÖLGER, F., *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, II, Münih - Berlin 1925.*

DOZY, R., *Histoire des Musulmans d'Espagne,* 3 cild, Leyden 1932 [2].

DUCANGE, C. du F., *Les Familles d'Outremer,* nşr. E.G. REY, Paris 1869.

DUCHESNE, L., *Les Premiers Temps de l'Etat Pontifical, Paris 1898.*

DUNCALF, F., *The Pope's Plan for the First Crusade, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C. Munro,* New York 1928.

DUVAL, R., *Histoire politique, religieuse et littéraire d'Edesse,* Paris 1892.

DUSSAUD, R., *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale,* Paris 1927.

DVORNIK, F., *The Photian Schism,* Cambridge 1948.

EBERSOLT, J., *Les Sanctuaires de Byzance,* Paris 1921.

EBERSOLT, J., *Orient et Occident,* 2 cild, Paris 1928-29.

Encyclopaedia of Islam, 4 cild, Leyden - Londra 1908-34.

ENLART, C., *Les Monuments des Croisés, 2 cild (albümlü),* Paris 1925-28.

ERDMANN, C., *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens,* Stuttgart 1935.

EVERY, G., *The Byzantine Patriarchate,* Londra 1947.

FLICHE, A., *L'Europe Occidentale de 888 à 1125, Histoire Générale, II,* G. GLOETZ, *Histoire du Moyen Age,* Paris 1930.

FLICHE, A., *Le Règne de Philippe Ier, Roi de France,* Paris 1912.

FLICHE, A., *Urbain II et la Croisade, Revue de l'Histoire de l'Eglise de la France, XIII,* Paris 1927.

FRITSCHE, E., *Islam und Christentum im Mittelalter,* Breslau 1930.

FRYE, R. ve SAYILI, A., *Selçuklulardan evvel ortaşarkta Türkler, Belleten, X,* Ankara 1946.

GAUDEFROY-DOMOMBYNES, J. ve PLATONOV, S. F., *Le Monde Musulman et Byzantin jusqu'aux Croisades,* E. CAVAIGNAC, *Histoire du Monde, VII*[1], Paris 1931.

GAY, J., *L'Italie Méridionale et l'Empire Byzantin,* Paris 1904.

GAY, J., *Les Papes du XIe siècle et la Chrétienté,* Paris 1926.

GIBBON, E., *Decline and Fall of the Roman Empire,* nşr. BURY, 7 cild, Londra 1896.

GINDLER, P., *Graf Balduin I. von Edessa,* Halle 1901.

GOEJE, M, J. de, *Mémoire sur la Conquête de la Syrie par les Arabes, Leyden 1900.*

GORDLEVSKY, A., *Anadolu Selçuklu Devleti* (Rusça), Moskova 1941.

GRAEFE, E., *Hakim* maddesi, *Encyclopaedia of Islam.*

GRAETZ, H., *Geschichte der Juden,* 2 cild. Leipzig 1866-78.

GRAF, G., *Geschichte der Christlichen Arabischen Litteratur,* 2 cild, Vatikan 1944-47.

GRANDCLAUDE, M., *Etude Critique sur les Livres des Assises de Jérusalem,* Paris 1930.

GRÉGOIRE, H., *Mahomet et le Monophysisme, Mélanges Charles Diehl, I, Paris 1930.*

GRÉGOIRE, H., *Notes sur Anne Comnène, Byzantion, III,* Brüksel, 1926.

GROUSSET, R., *Histoire de l'Arménie des Origines à 1071,* Paris 1947.

GROUSSET, R., *Histoire des Croisades et du royaume Franc de Jérusalem,* 3 cild, Paris 1934-36.

GROUSSET, R., *L'Empire du Levant,* Paris 1946.

GRUMEL, V., *Jérusalem entre Rome et Byzance, Echos d'Orient, XXXVIII,* Paris 1939.

GRUMEL, V., *Les Patriarches d'Antioche du nom de Jean, Echos d'Orient, XXXII,* 1932.

GRUNEBAUM, G.E.V., *Medieval Islam,* Chicago 1947[2].

GÜTERBOCK, C., *Der Islam im Lichte der byzantinischen Polemik,* Berlin 1912.

HAGENMEYER, H., *Chronologie de la Première Croisade*, Paris 1902.

HAGENMEYER, H., *Die Kreuzzugsbriefe*, Innsbruck 1902.

HAGENMEYER, H., *Peter der Eremite*, Leipzig 1879. Fransızcaya çevirisi (ekler dışında) FURCY RAYNAUD, *Le Vrai et le Faux sur Pierre l'Hermite*, Paris 1883.

HALPHEN, L., *L'Essor de l'Europe, Peuples et Civilisations* (nşr. L. HALPHEN ve P. SAGNAC) *VI, Paris 1940*[2].

HANSEN, W., *Das Problem des Kircherstaates in Jerusalem*, Freiburg 1928.

HATEM, A., *Les Poèmes Epiques des Croisades*, paris 1932.

HEERMANN, O., *Die Gefechtsführung der abendländischen Heere im Orient in der Epoche des ersten Kreuzzuges*, Marburg 1887.

HEFELE, D. J., *Histoire des Conciles*, terc. ve nşr. H. LECLERCQ, Paris 1907 vdd.

HERGENRÖTHER, J., *Photius, Patriarch von konstantinopel*, 3 cild, Regensburg 1887-89.

HEYD, W., *Histoire du Commerce du Levant*, terc. FURCY RAYNAUD, 2 cild, Leipzig 1936[2].

HILL, G., *A History of Cyprus, I*, Cambridge 1940.

HOGARTH, D.G. ve MUNRO, J.A.R., *Modern and Ancien Roads in Eastern Asia Minor, Royal Geographical Society, Supplementary Papers*, yeni seri, *III*, Londra 1893.

HOLTZMANN, W., *Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I und Papst Urban II im Jahre 1089, Byzantinische Zeitschrift, XXVIII*, Leipzig 1928.

HONIGMANN, E., *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, III*, Brüksel 1935.

HONIGMANN, E., *al-Lādhiqiya, Izniq, Ma'arrat al Numan, Malatya, Marash, Missis, Orfa, Ortoqids* ve *Shaizar* maddeleri, *Encylopaedia of Islam.*

HOUTSMA, M.T., *Seldjuks* maddesi, *Encyclopaedia Britannica*[2] ve *Menguchek* ve *Tutush* maddeleri, *Encylopaedia of Islam.*

HUART, C., *Histoire des Arabes*, 2 cild, Paris 1911-12.

HUBERTI, L., *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden*, Ansbach 1892.

HUSSEY, J.M., *Church and Learning in the Byzantine Empire*, Oxford 1937.

IORGA, N., *Histoire de la Vie Byzantine*, 3 cild, Paris 1934.

IORGA, N., *Histoire des Croisades*, Paris 1924.

IORGA, N., *Les Narrateurs de la Première Croisade*, Paris 1928.

İslam Ansiklopedesi, Istanbul 1940 vdd.

JIREČEK, C., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag 1877.

JORANSON, E., *The Great German Pilgrimage of 1064-65, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C.Munro*, New York 1928.

JUGIE, M., *Le Schisme Byzantin,* Paris 1941.

JUGIE, M., *Le Schisme de Michel Cérulaire, Echos d'Orient, XXXV,* Paris 1937.

JUYNBOLL, T.W., *Kharadj* maddesi, *Encyclopaedia of Islam.*

KLEIN, C., *Raimund von Aguilers: Quellenstudie zur Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Berlin 1892.

KNAPPEN, M.M., *Robert II of Flanders in the First Crusade, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C. Munro,* New York 1928.

KÖPRÜLÜ, M.F., *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, VII,* Ankara 1943.

KÖPRÜLÜ, M.F., *Les Origines de l'Empire Ottoman,* Paris 1935.

KRAUSS, S., *Studien zur byzantinisch-jüdischen Geschichte,* Leipzig 1914.

KREBS, F., *Zur Kritik Alberts von Aachen,* Münster 1881.

KREY, A.C., *A Neglected Passage in the Gesta, The Crusades and other Historical Essays presented to D.C. Munro,* New York 1928.

KREY, A.C., *Urban's Crusade, Success or Failure?, American historical Review, LIII,* New York 1918.

KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur,* Münih 1897.

KÜHNE, E., *Zur Geschichte des Fürstentums Antiochien, 1098-1130,* Berlin 1897.

KUGLER, B., *Albert von Aachen,* Stuttgart 1885.

KUGLER, B., *Bohemund unt Tankred,* Tübingen 1862.

KUGLER, B., *Geschichte der Kreuzzüge,* Berlin 1891.

KUGLER, B., *Peter der Eremite und Albert von Aachen, Historische Zeitschrift, XLIV,* Berlin-Münih 1880.

KULAKOVSKY, Y., *Theophanes'deki ispat delillerinin tenkidi* (rusça), *Vizantiiski Vremennik, XXI,* St. Petersburg 1915.

KURAT, A.N., *Peçenek Tarihi,* Istanbul 1937.

Kuseir Amra, nşr. *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften,* 2 cild, Viyana 1907.

LABOURT, J., *De Timotheo I, Nestorianorum Patriarcha,* Paris 1904.

LABOURT, J., *Le Christianisme dans l'Empire Perse,* Paris 1904.

LAMMENS, H., *Etudes sur le Siècle des Ommayades,* Beyrut 1930.

LAMMENS, H., *L'Arabie Occidentale avant l'Hégire,* Beyrut 1928.

LAMMENS, H., *La Syrie: Précis Historique,* 2 cild, Beyrut 1921.

LA MONTE, J.L., *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem,* Cambridge (Mass.) 1932.

LANE POOLE, S., *A History of Egypt in the Middle Ages,* Londra 1925.

LANE POOLE, S., *The Mohammedan Dynasties,* Paris 1925.

LANGLOIS, V., *Numismatique de l'Arménie au Moyen Age,* Paris 1855.

LAURENT, J., *Byzance et les Turcs Seldjoucides jusqu'en 1081,* Nacy 1913.

LAURENT, J., *Byzance et les Origines du Sultanat de Roum, Mélanges Charles Diehl, I,* Paris 1930.

LAURENT, J., *Des Grecs aux Croisés: Etude sur l'histoire d'Edesse, Byzantion, I,* Brüksel 1924.

LAURENT, J., *L'Arménie entre Byzance et l'Islam,* Paris 1919.

LAURENT, J., *Le Duc d'Antioche Katchatour, Byzantinische Zeitschrift, XXX,* Leipzig 1929-30.

LAURENT, J., *Les Arméniens de Cilicie, Mélanges Schlumberger, I,* Paris 1924.

LEIB, B., *Deux Inédits Byzantins sur les Azymites,* bk. bu bibliyografyada Toplu kaynak neşirleri kısmı.

LEIB, B., *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIème siècle,* Paris 1924.

LE STRANGE, G., *Lands of the Eastern Caliphate,* Cambridge 1905.

LE STRANGE, G., *Palestine under the Moslems,* Londra 1890.

LOEWE, H.M.J., *The Seljuks, Cambridge Medieval History, IV,* bab x, B, Cambridge 1923.

LONGNON, J., *Les Français d'Outremer au Moyen Age,* Paris 1929.

LOT, F., *L'Art Militaire et les Armées au Moyen Age,* 2 cild. Paris 1946.

LUCHAIRE, A., *Les premiers Capétiens,* E. LAVISSE, *Histoire de France, II,* 2, Paris 1901.

MANSELLI, R., *Normanni d'Italia alla Prima Crociata: Boemondo d'Altavilla, Japigia, IX,* Napoli 1940.

MANTEYER, G. de, *La Provence du Ier au XIIe Siècle,* Paris 1908.

MARICQ, A., *Un "Comte de Brabant" et des "Brabançons" dans deux textes byzantins, Académie Royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres,* 5. seri, *XXXIV,* Brüksel 1948.

MÉLY, F. de, *La Croix des Premiers Croisés,* RIANT, *Exuviae Sacrae Constantinopolitanae,* Supplement cildi.

MIAHAUD, J.F., *Histoire des Croisades,* 5 cild, Paris 1817-22.

MICHEL, A., *Amalfi und Jerusalem im griechischen Kirchenstreit, Orientalia Christiana Analecta,* no. 121, Roma 1939.

MICHEL, A., *Humbert und Kerularios,* 2 cild, Paderborn 1924-30.

MOELLER, C., *Godefroid de Bouillon et l'Avouerie du Saint-Sépulcre, Mélanges Godfried Kurth, I,* Liège 1908.

MORAVCSIK, G., *Byzantinoturcica,* 2 cild, Budapeşte 1942-43.

MODTMANN, J.H., *Izmir* ve *Eskişehir* maddeleri, *Encyclopaedia of Islam.*

MUIR, W., *The Caliphate, its Rise, Decline and Fall,* tashihli neşri, Edinburgh 1915.

MUNRO, D.C., *Did the Emperor Alexius I ask for aid at the Council of Piacenza?, American Historical Review, XVII,* New York 1922.

MUNRO, D.C., *The Kingdom of the Crusaders,* New York 1936.

MUNRO, D.C., *The Speech of Pope Urban II at Clermont, American Historical Review, XI,* New York 1906.

MÜKRİMİN HALİL (Yınanç), *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri,* Istanbul 1934.

MÜKRİMİN HALİL (Yınanç), *Danişmendliler* maddesi, *İslam Ansiklopedisi.*

NAU, F., *Les Arabes Chrétiens de Mésopotamie et de Syrie du VIIème siècle,* Paris 1933.

NICHOLSON, R.H., *Tancred,* Chicago 1940.

NORDEN, W., *Das Papsttum und Byzanz,* Berlin 1903.

OECONOMOS, L., *La Vie réligieuse dans l'Empire Byzantin,* Paris 1918.

O'LEARY, de L., *Arabia before Mohammed,* Londra 1927.

O'LEARY, de L., *A short History of the Fatimid Caliphate,* Londra 1923.

O'LEARY, de L., *How Greek Science passed to the Arabs,* Londra 1948.

OMAN, C.W.C., *A History of the Art of War in the Middle Ages,* 2 cild, Londra 1924 [2].

ORMANIAN, M., *L'Eglise Arménienne,* Paris 1910.

OSTROGORSKY, G., *Agrarian Conditions in the Byzantin Empire, Cambridge Economic History of Europe, I,* Cambridge 1942.

OSTROGORSKY, G., *Geschichte des byzantinischen Staates,* Münih 1940.

PARIS, G., *La Chanson d'Antioche provençale et la Grande Conquista de Ultramar, Romania, XVII, XIX ve XXII,* Paris 1888, 1890, 1893.

PAULOT, L., *Un Pape Français: Urbain II,* Paris 1903.

PERNICE, A., *L'Imperatore Eraclio,* Floransa 1905.

PFISTER, C., *Etudes sur le Règne de Robert le Pieux,* Paris 1885.

PIGEONNEAU, H., *Le Cycle de la Croisade et la Famille du Bouillon,* Saint-Cloud 1877.

PIGNOT, J.H., *Histoire de l'Ordre de Cluny,* 3 cild, Autun 1868.

PIGULEVSKAYA, N.V., *Bizans ve İran 6. ve 7. yüzyıllarda* (rusça) Moskova 1946.

PONTIERI, E., *Tra i Normanni nell'Italia meridionale,* Napoli 1948.

POUPARDIN, R., *Le Royaume de Bourgogne,* Paris 1907.

PRUTZ, H.G., *Wilhelm von Tyrus,* Münih 1883.

RAMSAY, W.M., *The Historical Geographie of Asia Minor, Royal Geographical Society,* Supplementary Papers, *IV,* Londra 1890.

RAMSAY, W.M., *The Intermixture of Races in Asia Minor, Proceedings of the British Academy, VII,* Londra 1917.

RASOVSKY, D., *The Polovtsians* (rusça), *Seminarium Kondakovianum, VI-X,* Prag-Belgrad 1935-39.

REY, E.G., *Les Colonies Franques de Syrie,* Paris 1883.

REY, E.G., *Les Dignitaires de la Principauté d'Antioche, Revue de l'Orient Latin, VIII,* Paris 1900-01.

RIANT, P., *Donation de Hugues, Marquis de Toscane, Académie d'Inscriptions et de Lettres,Histoires et Mémoires, XXXI,* Paris 1884.

RİANT, P., *Expéditions et Pélérinages des Scandinaves en Terre Sainte,* Paris 1865.

RIANT, P., *Excuviae Sacrae Constantinopolitanae,* 2 cild, Cenevre 1877-78.

RIANT, P., *Inventaire critique des Lettres historiques des Croisades,* bk. bu bibliyografyada Toplu kaynak neşirleri kısmı.

RICHMOND, E.T., *The Dome of the Rock in Jerusalem,* Oxford 1924.

RÖHRICHT, R., *Die Pilgerfahrten nach dem Heiligen Lande vor den Kreuzzügen,* RAUMER, *Historisches Taschenbuch, V,* Seri 5, Leipzig 1875.

RÖHRICHT, R., *Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Innsbruck 1901.

RÖHRICHT, R., *Geschichte des Königreichs Jerusalem,* Innsbruck 1898.

RÖHRİCHT, R., *Regesta Regni Hierosolymitani,* bk. bu bibliyografyada Toplu kaynak neşirleri kısmı.

ROSEN, V.R., *İmparator Basilaios, Bulgar kasabı* (rusça), St. Petersburg 1883.

ROUSSET, P., *Les Origines et ler Caractères de la première Croisade, Neuchâtel 1945.*

RUNCIMAN, S., *Charlemagne and Palestine, English Historical Review, I,* Londra 1935.

RUNCIMAN, S., *The Byzantine "Protectorate" in the Holy Land, Byzantion, XVIII,* Brüksel 1948.

RUNCIMAN, S., *The Emperor Romanus Lecapenus,* Cambridge 1929.

RUNCIMAN, S., *The Holy Lance found at Antioch, Analecta Bollandiana, LXVIII,* Brüksel 1950.

SACKUR, E., *Die Cluniacenser,* 2 cild, Halle 1892-94.

SCHLUMBERGER, G., *Deux Chefs normands des Armées byzantines, Revue Historique, XVI,* Paris 1881.

SCHLUMBERGER, G., *L'Epopée Byzantine,* 3 cild, Paris 1896-1905.

SCHLUMBERGER, G., *Numismatique de l'Orient Latin,* 2 cild, Paris 1878-82.

SCHLUMBERGER,G., *Récits de Byzance et des Croisades,* 2 cild, Paris 1917-22.

SCHLUMBERGER, G., *Sigillographie de l'Orient Latin,* (devamı F. CHALANDON ve tamamlanması A. BLANCHARD), Paris 1943.

SCHLUMBERGER, G., *Un Empereur Byzantin: Nicéphore Phocas,* Paris 1890.

SIMON, G., *Der Islam und die christliche Verkündigung,* Gütersloh 1920.

SOBERNHEIM, M., *Ibn Ammar* maddesi, *Encyclopaedia of Islam.*

STARR, J., *Byzantine Jewry on the eve of the Arab Conquest, Journal of the Palestine Oriental Society, XV,* Kudüs 1935.

STARR, J., *The Jews in the Byzantine Empire,* 641-1204, Atina 1939.

STEVENSON, W.B., *"Islam in Syria and Egypt" and "The First Crusade", Cambridge Medieval History, V,* Cambridge 1926.

STEVENSON, W.B., *The Crusaders in the East,* Cambridge 1907.

SYBEL, H., von, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Leipzig 1881 [2].

TER MIKELIAN, A., *Die Armenische Kirche in ihren Beziehungen zur Byzantinischen Kirche*, Leipzig 1892.

TER MINNASSIANTZ A., *Die Armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den Syrischen kirchen*, Leipzig 1904.

THIBAUDET, A., *Cluny*, Paris 1928.

THUROT, C., *Etudes Critiques sur les Historiens de la Première Croisade, Revue Historique, I*, Paris 1876.

TOMASCHEK, W., *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelaltor, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Classe, CXXIV*, Viyana 1891.

TOURNEBIZE, F., *Histoire politique et religieuse de l'Arménie*, Paris 1910.

TRITTON, A.S., *The Caliphs and their non-Muslim Subjects*, Oxford 1930.

USENER, H., *Der Heilige Tychon, Sonderbare Heilige, no. I*, Leipzig-Berlin 1907.

USPENSKY, *Haçlı Seferleri Tarihi* (rusça), St. Petersburg 1900.

VACANT, A. ve MANGENOT, E., *Distionnaire de Théologie Cotholique*, Paris 1899 vdd.

VAILHÉ, S., *La Prise de Jérusalem par les Perses en 614, Revue de l'Orient Chrétien, VI*, Paris 1901.

VAILHÉ, S., *Les Juifs et la Prise de Jérusalem en 614, Echos d'Orient, XII*, Paris 1907.

VAISSETE, DOM., *Histoire des Languedoc*, nşr. A. Molinier, 10 cild, Toulouse 1874.

VASILIEV, A.A., *Bizans ve Araplar* (rusça), 2 cild, St. Petersburg 1900. 1. cild terc. H. GRÉGOİRE ve E.M.CANARD: *Byzance et les Arabes, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, I*, Brüksel 1935.

VASILIEV, A.A., *Histoire de l'Empire Byzantin*, 2 cild, Paris 1932.

VAASILIEV, A.A., *The Opening Stages of th Anglo-Saxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century, Seminarium Kondakovium, IX*, Prag-Belgrad 1937.

VASILIEVSKY, V.G., *Eserler* (rusça), *I (Bizans ve Peçenekler ve Istanbuldaki rus ve İngiliz vareg birliği)*, St. Petersburg 1908.

VERLINDEN, C., *Robert Ier, le Frison, Comte de Flandre, Werken mitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerde en Letteren te Gent*, Gent 1935.

VILLEY, M., *La Croisade: Essai sur la Formation d'une Théorie juridique*, H.X. AQUILLIÈRE, *L'Eglise et l'Etat au Moyen Age, VI*, Paris 1942.

VINCENT, H. ve ABEL, R., *Jérusalem*, II, *Jérusalem Nouvelle* (2 fasikül), Paris 1914-26.

WELLHAUSEN, J., *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin 1902.

WIET, G., *L'Egypte Arabe*, C. Hanataux, *Histoire de la Nation Egyptienne*, Paris 1937.

WILKEN, F., *Geschichte der Kreuzzüge*, 7 cild, leipzig 1807-32.

WITTEK, P., *Byzantinisch-seldschukische Beziehungen, Ostersche Genootschap in Nederland*, Leyden 1936.

WITTEK, P., *Deux Chapitres de l'histoire des turcs de Roum, Byzantion, XI,* Brüksel 1936.

WITTEK, P., *Le Sultan de Roum, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientale et slaves, VI,* Brüksel 1938.

WITTEK, P., *The Rise of the Ottoman Empire,* Londro 1938.

WOLFF, T., *Die Bauernkreuzzüge des Jahres 1096: ein Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Tübingen 1891.

YAKUBOVSKY, A., *Selçuklu istilâsı ve onbirinci yüzyılda Türkmenler* (rusça), *Proceedings of the Academy of Science of the USRR,* Moskova 1936.

YEWDALE, R.B., *Bohemund the First,* New York 1917.

YINANÇ, bk. MÜKRİMİN HALİL.

ZETTERSTEEN, K.V., *Sukman ibn Ortok* ve *Suleiman ben Qutulmush* maddeleri, *Encyclopaedia of Islam.*

ZLATARSKY, V.N., *Bulgar İmparatorluğu Tarihi* (bulgarca), 3 cild, Sofya 1918-40.

DİZİN

—A—

Aachen 89
Abbasî hânedanı 20, 21, 23, 24, 27, 46, 61
Abdurrahman III., Ispanya emevî halifesi 69
Abdülmelik, Emevî halifesi 20
Abraham, Nasturî patriği 22
Abraham, St. bk. Hebron
Abulgarîp 162
Actium 4
Adana 151-153, 154 n. 7, 172 n. 16, 247
Adele de Flandre, Danimarka kraliçesi ve Apulya düşesi 128
Adele de la Normandie, Blois kontesi 127, 184, 185
Adhemar de Monteil, Le Puy piskoposu. Clermont konsilinde 86; Istanbul'a yolculuğu 123-125; Anadolu geçişi 137, 142; Antakya'da 165, 168, 169, 170, 171, 173, 177, 178 n. 25, 179, 182; Pierre Bartholomaeus'a inanmaması 185-188; Antakya önündeki savaş 190, 191; ölümü 194, 195; siyaseti 192, 196, 223; ölümünden sonra görünmesi 210, 211, 218; muhtelif 221, 224, 225, 241, 248, 256
Aegiali 117 n. 5
Aelia 30
Aetheria, Hacı 31:, ayrıca bk. St. Silvia d'Aquitaine
Agnes de Poitou, Batı imparatoriçesi 45
Aguilers bk. Raimundus
Ahlat 49
Ahmed b. Mervan 182, 191
Airvank bk. Mekhitar
Akkâ (Akkon, St. Jean d'Acre) 207, 213, 238, 241, 242, 245
el-Aksâ, Câmi bk. Mescidülaksâ
Aksu, Irmak 249
Akşehir (Philomelion) 141, 144, 149, 183, 197
Alania bk. Maria
Albara (el-Bâre) 169, 198, 199, 213
Albara piskoposu bk. Pierre de Narbonne
Albered de Cagnano 119
Alberich de Grant-Mesnil 183
Albert von Zimmern 103
Albertus Aquensis, Tarih yazarı 126 n. 18, 258, 259, 263, 267
Aleksios I. Komnenos, Bizans imparatoru 51-57; saltanat başlangıcı ve Normanlara karşı savaşı 58; Türklerle savaşı 60, 61, Aleksios ve papalık 78-81; haçlı seferi için hazırlıkları 90-92; Aleksios ve Pierre l'Hermite 100-103; haçlı reisleri Istanbul'da 110-131; İznik'in zaptı 135-140; batı Anadolu'yu geri alışı 148-149; Antakya kuşatması sırasındaki seferleri 183, 184, 192, 193; Arka önündeki haçlılara mesajı 209-210; Mısır ile müzakeresi 210; muhtelif 176, 225, 232, 247, 255
Alexandre, Papaz 127
Alexandre, Kappadokia piskoposu 30 n. 1
Alexandrus II., Papa 71, 72, 105
Alfonso VI., Kastilia kralı 71, 231

Alfonso, Raymond de Toulouse'un oğlu 123
Almansor (el-Mansûr), Kurtuba veziri 69, 70
Alost bk. Baudouin
Alp Arslan, Selçuklu sultanı 48-50
Alpler 82, 87
Alpyuluk, Urfa valisi 159
Amalfi, Amalfililer 29, 38, 43
Amâlika 19
Amanos dağları 48, 146, 155
Amasya 52, 56
Ambrosius, Aziz 32 n. 10
Amiens 88
Ammâr, Benû, Trablusşam hükümdarları 61, 206, 208, 230
Amorion 48, 52, 140
Amr 14-16
Anatolikon, Thema 53
Anazarba 23, 57
Andreas, Aziz 73, 185, 186, 188, 189, 191, 195, 198
Andronikos bk. Dukas
Ani 27, 48; ayrıca bk. Samuel
Anjou, Kontluk 36, 66; ayrıca bk. Foulque Nerra
Ankara (Ankyra) 140
Anna bk. Komnena; Dalassena
Anna de Kiew, Fransa kraliçesi 110
Ansa bk. Robert
Anselm de Ribemont 211, 260
Antakya 5, 6, 8, 13, 14, 24, 25, 38, 53, 57, 58, 60, 101, 153 n. 14, 140, 144 n. 18, 145, 147, 148, 155, 156, 162, 164-206, 208, 210, 211, 212, 217, 224, 226, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 247, 248, 250, 252;-Patrikliği 6, 22, 73, 76, 80, 182, 195, 236, 248;-Gölü 173
Antartus (Tartus, Tortosa) 24, 26, 208, 209, 231, 234, 237
Antiokheia (Pisidia'da) 144
Antalya (Attalia) 141, 149, 183
Antitoroslar 57, 140, 146, 147
Antibes 70
Antwerpen 112
Apt piskoposu 211, 213
Apulya 43, 44, 45, 118, 119; ayrıca bk. Robert Guiscard; Robert d'Apulie; Roger Borsa
Aquitania (Aquitaine)36, 66, 67, 71, 86; ayrıca bk. Guy-Geoffroi
Arabistan 10-12
Aragon 71; ayrıca bk. Elvira
Aral istepi 47
Arâmîler 19
Aras (Araxes), Irmak 150
Arbrissel bk. Robert
Arculf, Piskopos 34
Arcy kontu 36
Arda 161 n. 18
Ardèche kontu 36
Ardenne'ler 112
Argyros, Marianos 44, 76
Arianist râfizîler 5, 6
Arka 208-211, 225
Arnoul, Maturana piskoposu 224
Arnoul Malecorne de Rohes, Kudüs patriği 211, 219, 227, 228, 229, 235, 236, 252
Arsuf 213, 237, 238, 239, 252
Artah 165, 248
Artuk bey 59, 61, 170, 205, 215
Artukoğulları 161, 176, 205
Asgard 37
Âsîırmak (Orontes) 13, 24, 25, 147, 164, 165, 168, 182, 193, 198, 206, 247
Asini, Caro 127
Askalan (Askalon) 59, 217, 220, 228-230, 234, 238, 239, 257
Askania (İznik) gölü 135, 136
Asûriye 57
Aşdod 229

Atsız b. Abak 59
Augustinus, Aziz 31, 66
Augustopolis 146
Aulps bk. Pierre
Aura bk. Ekkehard
Aurillac başrahibi 36
el-Avâlî, Irmak 212
Avcâ, Irmak 252
Avesnes bk. Gerard, Gerhard
Avignon 83
Avlona 54, 56
Ayasofya 76
Ayntab 155
Azâz 197; ayrıca bk. Azâz emîri Ömer
el-Azîmî, Tarih yazarı 261
Aziz Ioannes köyü 158

—B—

Baalbek 13, 237
Babylon (Eski Kahire) 14; ayrıca bk. Kahire
Bagdad 21, 24, 26, 40, 46, 47, 59, 68, 150, 165, 176, 209
Bagrat 151, 153-155, 157
Bagrat hânedanı 57, 151
Bahreyn 12
Bailleul bk. Roussel
Baldak, Samsat emîri 156, 160, 161
Balkanlar 38, 92, 114, 117
Bamberg piskoposu 36
Banyas 26
Baradaeus bk. Jacobus
Barbastro 71, 105
Bari 35, 38, 45, 49, 59, 77, 111, 119, 128
Barselona 70; ayrıca bk. Erselinde; Raymond-Bérenger
Bartolf de Nangis 257
Barzuye 25
Basel bk. Gunther
Basilaios II., Bulgaroktonos imparator 26, 27, 39, 42, 43, 65
Basilakios, Zorba 54
Basilios, Trani piskoposu 80
Basilios, Ermeni katolikosu 150 n. 3
Basilios, Aziz 32 n. 10
Bathys (Sarı su), Irmak 143 n. 15
Baudouin I. de Boulogne, Urfa kontu, Kudüs kralı, haçlı seferine katılışı 112; tasviri 113; Istanbul'da 115-118, 121; Çukurova'da 146, 147, 151-155; Urfa'ya gidişi 156-158; Urfa hükümdarı 159-163, 177, 193, 196, 201, 230; Kudüs'e haccı 233, 234, 237; Kudüs'e davet edilmesi 244, 245; Kudüs yolculuğu 249-251; Kudüs kralı 252, 253; muhtelif 114, 256, 259, 263
Baudouin II., Hainaut (Hennegau) kontu 113, 114, 192, 265
Baudouin II. de Rethel, Du Bourg, Urfa kontu, Kudüs kralı 113, 115, 152, 212, 214, 230, 250, 252
Baudouin d'Alost, Gent kontu 127, 128
Baudouin de Stavelot 113
Baudri de Bourgueil, Dol başpiskoposu 84
Bavyera 34, 35, 79, 106, 108; ayrıca bk. Judith; Welf
Bayeux bk. Eude
Béarn bk. Gaston
Bechada, Grégoire de 260
Bedrülcemâlî, Mısır veziri 205
Behram, Artukoğlu 161
Bela Palanka 99, 130
Belek, Behramoğlu 161
Belgrad 38, 92, 96, 97, 114, 130
Bénécy, Köy 67
Beneventum 44
Benjamin, Kopt patriği 15
Bercaire, Hacı 34
Bernard, Hakîm, Hacı 34
Bernard de Valence, Antakya lâtin patriği 248
Berry, Dükalık 89

Bertrand du Puy 211
Bertrand, Raymond de Toulouse'un oğlu, Trablus kontu 123
Besâsîrî 47
Bethlehem 8, 19, 30, 39, 214, 216, 218, 224, 235, 252
Bethseba 57
Beyoğlu (Pera) 115, 116
Beyrut 206, 212, 213, 250, 251
Beysan (Skytopolis) 235
Bilecik 140
Birecik 157, 161, 162
Bithynia 54
Blakhernae 116
Blois, Kontluk 88, 127; ayrıca bk. Adale; Etienne
Bodin, Sırp hükümdarı 124
Boel de Chartres 119
Boğaziçi 4, 9, 38, 52, 100, 116, 126, 130
Bohemia (Böhmen) 106
Bohemund I., Tarent hâkimi, Antakya princepsi, Epir'de mücadelesi 58, 59 n. 15; haçlı seferine katılışı 88, 111; Istanbul'a yolculuğu 117, 118-122, 128; tasviri 121; Istanbul'da 121, 122, 125, 126; İznik'de 136; Eskişehir savaşında 141, 142; Anadolu'dan geçiş 144 n. 18, 145-147; Antakya önünde 165-169, 171-174, 177; Antakya'nın teslimi için müzakereleri 177-179, 180; Kürboğa'ya karşı savaşta 183, 185, 187, 190-198; Antakya hükümdarlığı için entrikaları 199-201; Çukurova'da 196, 197; Kudüs'e seferden vazgeçmesi 208; Lâzikiye'ye saldırısı 232, 233; Kudüs'e hacc 233, 234, 237; Daimbert tarafından Kudüs'e daveti 246, 247; Danişmendlilere karşı seferi 247-249; Antakya'ya lâtin patrik tayini 248; esareti 249; muhtelif 135 n. 1, 144 n. 18, 163, 184, 187, 194, 210, 230, 235, 236, 252, 257, 263-266
Bologna 88, 90
Bordeaux 31
Borsa bk. Roger
Botaneiates bk. Nikephoros
Botrun 212
Bouillon 112; ayrıca bk. Godefroi
Boulogne 88, 153; ayrıca bk. Baudouin; Eustache; Guynemer
Bourges bk. Haymon
Bozan, Urfa hâkimi 58
Brabant ve Brabantlılar 127, 128
Breis bk. Reinaud
Bretagne 34, 127
Breteuil bk. Gautier
Brindisi 129
Bruno, Keşiş, Aziz 78
Bruno de Lucca 175 n. 19
Bruno von Querfurt 66
Bruno von Segni 81 n. 12
Bryennios, Nikephoros 53, 55
Buhara 47
Bulgaristan, Bulgarlar 25, 26, 43, 65, 81, 82, 96
Bulunyas 234
Bukayye vâdisi 207-209
Burel, Godefroi 97, 99, 100, 102, 103
Bourgogne (Burgurdia) 34, 67, 71, 83; ayrıca bk. Clementia
Butumites, Manuel 111, 136, 141, 232

—C—

Câbiye 13
Caecilia de la Normandie 224
Caesarea bk. Kaysâriye: Şeyzer
Caesarea Mazacha bk. Kayseri
Caffaro, Tarih yazarı 259
Cagnano bk. Albered
el-Câhiz 21
Cambrai piskoposu 84; ayrıca bk. Lietbert

Campania 44
Cannae bk. Hermann
Caro bk. Asini
Carpenel, Geldemar 242, 244, 245
Cassino, Monte 108; ayrıca bk. Victor III.
Castillon bk. Pierre
Castra Comnenon bk. Kastamonu
Cavlân 240, 241
Cebayl 212
Cebele 24, 208, 231, 232, 250
Cebelüttarık 37
Cebusîler 19, 215
Celâlülmülk, Benû Ammâr'dan 208
Celîle (Galilaea) 25, 235, 241, 242, 245, 251, 252
Cenahüddevle, Hıms emîri 165, 189
Cenova, Cenevizler 87, 168, 183, 193, 212, 217, 219, 259, 260, 264
Ceyhan, Irmak 154
Ceyhun (Oxus), Irmak 14
Chamalières 33
Champagne 89
Charroux konsili 66
Chartres 251; ayrıca bk. Boel; Foucher; Foulque
Châtillon-sur-Marne 78
Cher, Irmak 67
Chimarra 128
Civetot (Kibotos) 100-102, 117 n. 5, 136
Civitate savaşı 44
Clarambaud de Vendeuil 106, 109
Clementia de Bourgogne, Flandre kontesi 128
Clermont konsili 83-87, 89, 123, 161
Cluny, Clunyliler 36, 38, 67, 70, 74, 75, 78, 83, 86, 112
Coelesyria 237
Col de Genèvre 123
Compostella 35, 70, 83; ayrıca bk. Jacob
Conon de Montaigu 115
Constantinus, Büyük, İmparator 4, 30
Cremona 81, 82; ayrıca bk. Sicard
Crispin 49
Cyrenaika 15
Cyros, İskenderiye patriği 17

—Ç—

Çaka, İzmir beyi 51, 56, 60, 140, 149
Çiçek kapısı, Kudüs'de 216
Çin 6, 46, 50
Çukurova (Kilikia, Kilikya) 23, 57, 58, 145, 151-155, 159, 196, 198, 232, 246, 247, 264
Çukurova geçidi bk. Gülek boğazı

—D—

Dacibyza 117 n. 5
Daimbert (Dagobert), Pisa başpiskoposu Kudüs patriği 223, 231-237, 240-242, 245-247, 250-252
Dalassena, Anna 43
Dalmaçya 23, 56, 123
Daniel, Peygamber 3
Danimarka, Danimarkalılar 37, 87, 153
Danişmendli emîrliği 51, 60, 135, 141, 144-148, 155, 247, 249; ayrıca bk. Melik Gazi
Daphne 40
Dara 13, 14
Davud, İsrail kralı 57
Davud kulesi (Kudüs içkalesi) 215, 220, 226, 230, 244
Dellingen bk. Hartmann
Demetrius, Aziz 191
Demir kapı, Antakya'da 166, 175, 180
Demir Köprü 148, 165, 166, 173, 182, 191
Denizli (Khonae) 48
Déols bk. Eude
Desiderius bk. Pierre

Digenis Akritas 41
Dijon 75
Dimaşk 8, 13, 17, 25, 33, 59, 61, 165, 168, 169, 205, 212, 240, 250, 261; ayrıca bk. Dukak
Diogenes bk. Romanos IV.
Doğuş kilisesi, Bethlehem'de 8, 214, 218, 252
Dol bk. Baudri
Dominicus, Venedik patriçisi 77
Dorylaion bk. Eskişehir
Douai bk. Graindor
Drakon 102
Drogo de Nesle 106, 110, 160
Dropoli 119
Dudon de Conz-Saarbrück 113
Dukak, Dimaşk hükümdarı 61, 164, 165, 169, 173, 189, 191, 205, 207, 235, 237, 251
Dukas, Andronikos 49, 51
Dukas ailesi 43, 51, 55
Dukas, Ioannes, Caesar 52
Dukas, Ioannes, Genç, Caesar 148, 183
Dukas, Konstantinos, müşterek imparator 55
Dukas bk. Konstantinos X.; Irene; Mikhail VII.
Dük kapısı, Antakya'da 166
Dürzüler 28

—E—

Ebles, Roucy kontu 71
Ebû Ali bk. Fahrülmülk
Ebubekr, Halife 12
Ebülkaasım 60
Ecnâdîn (Gabatha) 12
Edessa bk. Urfa
Edessa (Vodena) 92, 120, 124
Edgar Atheling 174, 175 n. 19, 196
Edirne (Adrianopolis) 38, 92, 100
el-Efdal, Mısır veziri 176, 205, 228, 229
Efganistan 14
Ege denizi 56, 60
Egnatia, Via 38, 58, 92, 111, 119, 120, 124, 129, 131
Eichstaett bk. Willibald
Ekkehard, Aura başrahibi 258, 263
Efes (Ephesos) 149;-konsili 6
Eller 108
Elvira, Aragon prensesi, Toulouse kontesi 122, 247
Embriaco, Guillaume 219
Embriaco kardeşler 217
Emich, Leisingen kontu 121 n. 4, 106-109
Emma de Hauteville 119
Emmaus, Köy 214
Ennodius 32
Epir 120, 128
Ereğli (Heraklea) 141, 145, 151
Ermengar bk. Guillaume
Erselinde, Barselona kontesi 70
Erzincan 56
Erzurum 47
Esch bk. Godefroi; Henri
Eskişehir (Dorylaion) 140-144, 148, 194
Etienne (Stephan), Blois de Chartres kontu, haçlı seferine katılışı 88, 127; Istanbul'a yolculuğu 129; İznik önünde 137; Pelekanon'da 139; Eskişehir savaşında 141, 142; Antakya önünden kaçışı 178, 183, 184, 185 n. 7, 192, 196 n. 24; mektupları 117 n. 5, 129, 130 n. 25, 140, 170, 178, 205, 260; ayrıca 252, 256, 265
Etienne, Valence'lı papaz 187, 188, 194, 211
Eude, Bayeux piskoposu 88, 127
Eude Déols kontu 67; ayrıca bk. Urbanus II.
Eudokia (Athenais), İmparatoriçe 32

Eudokia Makrembolitissa, İmparatoriçe 46, 48
Eustache II., Boulogne kontu 112
Eustache III., Boulogne kontu 88, 112, 113 n. 3, 220, 224
Eustathios, Hadım 247; ayrıca bk. Philokales
Euthymios, Kudüs patriği 59 n. 15
Eutyches 6
Everard du Puits 127
Everard, Rahip 211
Exeter bk. Joseph

—F—

Fahrülmülk, Ebû Ali, İbn Ammâr, Trablus hâkimi 250
Felicia de Roucy, Aragon kraliçesi 71
Fer, Ermeni 156, 157
Feyyûm 14
Filibe 92, 97, 99, 111
Firmilian, Piskopos 30
Fîrûz 177, 179, 180
Flandre (Flandern) 82, 88, 127, 153; ayrıca bk. Adele; Baudouin d'Alost; Clementia
Flavigny başrahibi 36
Fleury bk. Hugue
Fontrevault tarikatı 87
Foucher, Şâir 260
Foulque de Chartres 161, 179, 180 n. 26
Foulque Nerra, Anjou kontu 36
Foulque d'Orléans 102, 103
François-Lambert de Monteil, Peyrin hâkimi 123
Fréjus, Kale 69
Friedrich von Zimmern 103
Frisonlar 153
Fromond, Hacı 35 n. 21
Frutholf von St. Michelsberg 258
Fulcherius Carnotensis (Foucher de Chartres), Tarih yazarı 84, 113 n. 3, 127, 131, 145, 154, 161, 234, 250, 251, 256, 257, 263
Fustat 14; bk. Kahire

—G—

Gabatha bk. Ecnâdîn
Gabriel, Malatya hâkimi 58, 135, 150, 155, 159, 247, 248, 249
Gaeta 43
Galilaea bk. Celîle
Gap bk. Isoard
Gargano, Monte 35, 44
Garigliano, Irmak 69
Gaskonya (Gascogne) 70
Gassân, Benû, Arap kabilesi 13
Gaston de Béarn 123, 160, 213, 217
Gautier de Breteuil 102, 103
Gautier de Poissy 97
Gautier de Saint-Valéry 127
Gautier Sans-Avoir (Meteliksiz) 89, 96, 100, 102, 103, 130
Gazza 12
Gaznevîler 46, 47
Gebze 117 n. 5
Gehenna vâdisi 215
Geldemar bk. Carpenel
Genceli bk. Kirogos, Tarihçi
Gent 127; ayrıca bk. Baudouin d'Alost
Georgios bk. Palaiologos
Georgius, Aziz, Lydda'da G. kilisesi 213; Antakya'da kapı 116, 174, 175, 179
Gerger 158; ayrıca bk. Konstantin
Gérard d'Avesnes 238, 239, 245
Gerard de Roussillon 123
Germanikia bk. Maraş
Gethsemane 30
Gilbert de Tournai 220
Gilon, Şâir 260
Girard, Ariano piskoposu 119
Girit 23, 34
Gislebert, Lisieux piskoposu 90 n. 17
Glaber, Radulf, Vakayazar 36
Glycas, Tarihçi 256
Godefroi II., Aşağı Lorraine dükü 112

Godefroi de Bouillon, Aşağı Lorraine dükü, Advocatus Sancti Sepulchri, Haçlı seferine katılışı 88, 112, 113; yahudilere şantajı 105, 106; Istanbul'a yolculuğu 113-115; Istanbul'da 115-117, 121; İznik'de 136-138; Eskişehir savaşında 141, 142; Anadolu'da 145, 146; Antakya'da 166, 168, 174, 179, 187, 190, 192, 193; Tell Bâşir'de 196, 197; Azâz'da 197, 198; siyaset tartışmaları 199-201; güneye sefer 208, 209; Kudüs kuşatmasında 216, 217,220; Advocatus sancti Sepulchri 224-243; ölümü 243-246; muhtelif 108, 126 n. 18, 127, 135 n. 1, 251, 258, 263-266

Godefroi, Hâcip 244

Godefroi d'Esch 113, 115

Godefroi de Rossignuolo 119, 120

Godefroi, Lombard 259

Godefroi Burel bk. Burel; Guerin

Godvere (Godehild) de Tosni, Baudouin de Boulogne'un karısı 113, 147, 152, 154

Golgatha 30

Göksu, Irmak 151

Göksün (Kokson) 147, 148, 172, 264

Görz kontu 36

Goslar 68

Gottschalk 89, 97, 106, 108, 109

Grado 71

Graindor de Douai 260

Grant-Mesnil, Ailesi 127; ayrıca bk. Alberich; Hugue; Guillaume

Gray bk. Warner

Grégoire (Gregorius) de Tours, Tarihçi 33

Gregor (Kirkor), Maraş ermeni piskoposu 248, 249

Gregorios, Nyssa'lı 31 n. 6

Gregorius, Kardinal 85

Gregorius VII., Papa 53, 54, 71, 72, 77-79, 156, 237, 246, 255

Guader, Ralph, Norfolk kontu 127

Guerin, Godefroi 127; ayrıca bk. Gueronat

Gueronat, Guerin 127

Guibert, Ravenna başpiskoposu (Clemens III.), Mukabil papa 79, 80, 128

Guibertus Novigenti, Tarihçi 84, 89, 257

Guienne 67

Guillaume I. d'Aquitaine 36

Guillaume bk. Embriaco

Guillaume Ermingar 199, 201

Guillaume I., Fatih, İngiltere kralı 68, 127, 129, 224

Guillaume de Grant-Mesnil 183

Guillaume Hugue de Monteil 123, 218

Guillaume, Melun kontu, Dülger 106, 109, 110, 171

Guillaume de Montpellier 123, 200

Guillaume de Montreuil 71

Guillaume d'Orange 123, 145, 188, 201, 224

Guillaume Pierre 185, 186

Guillaume de Poissy 103

Guillaume II., Rufus, İngiltere kralı 127

Guillaume, Tankred'in kardeşi 111, 119, 143

Gunther von Basel 259

Guy (Guido) de Hauteville 184

Guy-Godefroi, Aquitania dükü 71

Guy d'Anjou, Le Puy piskoposu

Guynemer de Boulogne 153, 155, 167, 183, 196, 265

Gülek boğazı 140, 145, 151

—H—

Habeşistan 5, 6, 10

Hadramavt 11

Hadrianus, Roma imparatoru 30, 215
Hainaut (Hennegau) 113, 238, 266; ayrıca bk. Baudouin
Hakem II., Ispanya emevî halifesi 69
el-Hâkim, Mısır halifesi 28, 38, 40, 215
Haleb 23, 24, 26, 28, 33, 49, 57, 59, 60, 61, 101, 147, 164, 165, 166, 247, 261
Haliç 115, 116
Hama 24, 169, 173, 206, 207
Hamdan b. Abdürrahîm, Maarrata'lı vakanüvîs 261
Hamdanîler 23
Harald Hardrada, Norveç kralı 37
Harald, İngiltere kralı 68
Haremüşşerîf 220
Harenc bk. Hârim
Hârim (Harenc) 168, 173
Hartmann von Dillingen 106
Harunürreşîd, Abbasî halifesi 22
Hasan, Türk beyi 47
Hasan Bey, Kayseri bölgesi türk beylerinden 141, 145, 146
Hastings savaşı 58, 68
Hauteville ailesi 44, 45; ayrıca bk. Emma; Guy; Helene; Mabilla; Tankred
Havrân 235, 240
Hayfa 213, 241, 242, 245, 251, 252
Haymon, Bourges başpiskoposu 67
Hazar denizi 40, 46
Hazarlar 46
Hebron (St. Abraham) 235, 239, 245
Heinrich II., Alman imparatoru 66, 75 n. 2
Heinrich III., Alman imparatoru 45, 74
Heinrich IV., Alman imparatoru 45, 72, 78, 79, 81, 88, 106, 112
Heinrich von Schwarzenberg 96, 103
Helena, Azize, İmparatoriçe 30, 31
Helene de Hauteville 53
Helenopolis 100, 140
Helû, Cebel 207
Hennegau bk. Hainaut
Henri I., Fransa kralı 110
Henri d'Esch 113, 114
Henry, I., İngiltere kralı 266
Henry of Huntingdon 258
Heraklea bk. Ereğli
Herakleios I., Bizans imparatoru 8-10, 12-14
Hereke 117 n. 5
Herkül sütunları (Cebelüttarık) 91
Herluin 189, 190
Hermann de Cannae 119
Herodes kapısı bk. Çiçek kapısı
Hervé 49
Hethum 57, 151
Hieronymus, Aziz 31
Hilal, Tarih yazarı 261
Hilda, Schwaben kontesi 35
Hildebrand bk. Gregorius VII.
Himyerîler 11
Hindistan 6, 15, 47
Hıms 13, 24, 165, 189, 206, 247, 250; ayrıca bk. Cenahüddevle
Hısnülekrâd 207
Hollanda 153
Honorius I., Papa 10
Horasan 47, 101
Huesca 71
Hugo von Thüringen 95, 102, 103
Hugue I., Bourgogne dükü 71
Hugue, Cluny başrahibi 70, 78
Hugue de Fleury 258
Hugue de France, Vermandois kontu, Haçlı seferine katılışı 87, 88, 110; İstanbul'a gelişi 111, 112, 114-116; Eskişehir savaşında 141, 142; Antakya'da 182, 190; ülkesine dönüşü 192; muhtelif 163, 252, 265
Hugue de Grant-Mesnil 127
Hugue de la Provence 69
Hugue de Saint-Pol 127
Huntingdon bk. Henry
Husrev II., İran hükümdarı 8, 9

—I—

Irak 46, 61
Isfahan 47
Ispanya 5, 21, 34, 36, 69-71, 77, 80, 87, 105, 237

—İ—

İbn al-ʿAdīm (Kemāl ed-Dīn) 261
İbn al-Aṯīr 261
İbn al-Kalānisī 261
İbn Zurayḳ 261
İbrahim Yinal 47
İda de Lorraine, Boulogne kontesi 112
İdrîsîler 69
İftiharüddevle, Kudüs valisi 215, 216, 219-221
İhşitoğulları 23
İlgazi, Artukoğlu 205
İlyas, Peygamber 43
İnönü 143 n. 15
Ioannes I., Çimiskes, İmparator 24, 25
Ioannes VI., Kantakuzenos, İmparator 117 n. 5
Ioannes Khrisostomos, Istanbul patriği 31 n. 6
Ioannes, Dimaşklı, Aziz 18
Ioannes Oksites, Antakya patriği 164, 170, 182, 197, 198, 236, 248
Ioannes bk. Komnenos; Kurkuas; Italos
Ioannes Moşus 4
İran, İranlılar 5-11, 14, 16, 21, 46, 47, 164, 176
Irene, İmparatoriçe 55
Isaakios I. Komnenos, İmparator 43, 45
İskandinavya 37, 81
İskenderiye 5, 14, 15, 16, 19, 34
İskenderiye patrikliği 6, 73, 76, 80
İskenderun 154, 166, 167, 178
İskoçya 87, 127
İslavlar 56, 123
Isoard de Gap 123
İssos körfezi 154
Istria 123
İşkodra 124
İtalos, Ioannes 53
Iustinianus, İmparator 7, 65
İyonya 148
İzmit (Nikomedia) 54, 60, 100, 117, 130, 140
İzmir 56, 60, 149
İznik (Nikaia) 54, 60, 101, 117 n. 5, 130, 135-142, 143 n. 15, 148, 151, 167, 260

—J—

Jacobus Baradaeus, Urfalı 7
Jacob de Compostella, Aziz 35, 70
Jacob, Aziz 73
Jericho 226, 237
Jezreel ovası 235
Johannes VIII., Papa 66
Johannes X., Papa 69
Johannes XIX., Papa 75
Joseph of Exeter 259
Joseph bk. Tarkhaniotes
Judaea 214, 217, 234, 239
Judith, Bavyera düşesi 35

—K—

Kâbe 11
Kadıköy (Khalkedon) 53, 117 n. 5, 140; -konsili 7
Kadisiye, savaşı 14
Kahire 14, 40, 68, 205, 210; ayrıca bk. Babylon; Fustat
Kalabriya 44, 128
Kalonymus, Baş haham 105, 107
Kantakuzenos bk. Ioannes VI.
Kapadokya 30 n. 1, 33, 48, 56, 57, 141; ayrıca bk. Hasan Bey

Kargamış 156
Karl, Büyük İmparator 22, 34, 112, 113
Karl Martell 69
Karlovici 97
Karmel, dağ 213, 245
Karolenjiyenler, Hanedan 22, 34
Kars 27, 47
Karthauser, Tarikat 78
Kaspaks, Amiral 148, 149
Kasrelamrâ 20
Kastamonu 43, 60
Kastilia 70; ayrıca bk. Alfonso VI.
Kastoria 120, 130
Katalonya 69
Kaysâriye (Caesarea) 4, 13, 14, 213, 228, 234, 238, 241, 245
Kayseri (Caesarea Mazakha, Kaisaraia) 30 n. 1, 33, 48, 56, 57, 140, 145, 146, 152
Kedron, Uçurum 215
Kefertab 206
Kekaumenos, Asker yazar 41
Kemal ed-Din (İbn al-Adim) 261
Kephalonia 58, 231
Kerullarios, Mikhail, Istanbul patriği 45, 75-77
Keysun 150
Keşan (Russa) 121, 124
Khalkedon bk. Kadıköy
Khios bk. Sakız
Khonae bk. Denizli
Khristophos, Midilli'li şâir 41
Khrysopolis bk. Üsküdar
Kıbrıs 23, 38, 61 n. 17, 172, 186, 196, 207, 208, 222, 232, 246, 247
Kılıçarslan I., Selçuklu sultanı 60, 101, 135-145
Kızıldeniz 46
Kibotos bk. Civetot
Kiev bk. Anna; Praxedis
Kilikia bk. Çukurova
Kilikia geçidi bk. Gülek boğazı
Kiragos, Genceli, yazar 262
Kogh Vasil 150, 151, 155, 157
Kokson bk. Göksun
Koloman, Macaristan kralı 96, 108, 109, 113, 114
Koloneia (Şebin Kara Hisar) 56
Kolskegger, Hacı 37
Komana bk. Kömenek
Komnene, Anna 55, 65, 68, 78 n. 7, 91, 111 n. 2, 115, 117 n. 5, 148 n. 6, 121, 123, 128, 139 n. 9, 145 n. 21, 178 n. 24, 188 n. 12, 255, 256, 263-265
Komnene, Eurokia 55
Komnene, Theodora 55
Komnenos, Ioannes 43
Komnenos, Ioannes, Draç valisi 92, 111, 119, 124
Komnenos, Isaakios, İmparator 43, 46
Komnenos, Isaakios, Sebastokrator 51-54
Konrad, Konstanz piskoposu 36
Konrad, imp. Heinrich IV.'in oğlu 80-82
Konstantin, Gerger hâkimi 158
Konstantin, Ruben'in oğlu 151, 153, 160 n. 18
Konstantinos VIII., İmparator 28
Konstantinos IX., Monomakhos, İmparator 28
Konstantinos X., Dukas, İmparator 43, 46, 49 n. 8
Konstanz bk. Konrad
Konya (Ikonion) 48, 141, 145
Koptlar 8, 14-18, 227
Korfu 58, 231
Koritza 120 n. 10
Korykos 247
Kos 231
Kosmas, Prag piskoposu 108
Kosmas (Aziz) ve Aziz Damianos manastırı 121

Kozan (Sis) 151
Köln 89, 95-97, 106, 108
Kömenek (Komana, Placentia) 146, 172, 183
Köpek ırmağı (Nehrülkelb) 206, 212, 250, 251
Köpek kapısı, Antakya'da 166
Krak des Chevaliers 207
Kserigordon, Kale 101, 102
Ktesiphon 9
Kubbetüssahra 20, 220, 223
Kumanlar 48, 49, 91
Kureyş 11
Kurkuas, Ioannes 23
Kutsal Mezar Kilisesi 3, 26, 26 n. 26, 28, 31, 33, 34, 39, 59 n. 15, 221, 226, 227, 243, 251
Kürboğa, Musul atabeyi 61, 156, 162, 164, 165, 176-183, 184 n. 6, 185, 189-193, 195, 196, 198, 205, 206
Kydnos, Irmak 153
Kyzikos 53, 60

—L—

La Fère bk. Thomas
Lagery bk. Urbanus II.
Lagman Gudroedsson 37
Lâhor 47
Lambert, Clermont kontu 183
Lambert, Hacı 99
Lampron 151
Landolf, İtalyan denizci 231
Langres 32
Languedoc 126 n. 18
Laodikaia 149
Lâzikiye 24, 38, 59, 166, 175 n. 19, 197, 206, 208, 217, 223 n. 1, 232, 234, 237, 247, 250
Le Bourg bk. Baudouin II.
Le Forez bk. Raymond
Lefke 141, 143 n. 15
Leisingen bk. Emich
Leitha, Irmak 113
Leo I., Papa 7
Leo IV., Papa 66
Leo IX., Papa 44, 45, 76
Leon krallığı 70
Le Puits bk. Everard
Le Puy 66, 83, 85; ayrıca bk. Adhemar; Bertrand
Lesbos (Midilli) 60, 149
Leukas, Ada 231
Lietbert, Cambrai piskoposu 37 n. 24, 38, 59
Limoges 86, 87
Lisieux bk. Gislebert
Litani, Vâdi 237
Litold, Flaman şövalye 220
Loire, Irmak 86
Lombardia, Lombardlar 44, 76, 89,
Lorraine 36, 74, 86, 113, 141
Lucca 175 n. 19; Lucca kroniği 264
Lukas, Aziz 32, 39
Lukas, Manastır 40
Lübnan 5, 10, 17, 28, 40, 206, 207, 212, 237, 251
Lüttich 141
Lydda 213
Lyon 83

—M—

Maarratünnuman 193, 199-201, 206, 261
Ma'arrata 165, 261
Mabilla de Hauteville 183 ve n. 4
Macaristan, Macarlar 38, 60, 96, 97, 106, 108, 109, 113, 114
Mahmud, Gazneli 46, 47
Mahomerie, La, Kule 175
Main, ırmak 108
Mainz 36, 106, 107, 108; ayrıca bk. Rothard
Maiolus, Aziz, Cluny başrâhibi 83
Makedonya 58, 120

Makrembolitissa bk. Eudokia
Malavilla 97 n. 4
Malatya 47, 58, 135, 150, 155, 156, 247, 249; ayrıca bk. Gabriel
Malazgird 47, 49, 50, 51, 59
Malecorne bk. Arnoul
Male Couronne, 179
Malmesbury bk. William
Malregard, Kule 168
Mamas, Aziz 32
Mamistra bk. Misis
Manasses, Reims başpiskoposu 211, 260
Mangjeloz 114
Manş kanalı 112
Manuel, Kumandan 15
Manuel bk. Butumites
Maraş (Germanikaia) 23, 146-148,150, 154, 155, 165; ayrıca bk. Gregor
Maria, Alania'lı, İmparatoriçe 53, 55
Marianos bk. Argyros; Mavrokatakalon
Markus, Aziz 211
Marmara denizi 60, 100, 114, 117, 135
Marne, Irmak 130
Markîye 208
Martina, İmparatoriçe 13, 14
Martinus I., Papa 33
Maturano bk. Arnoul
Mârûnîler 10
Masyaf 207
Mathilde, Toscana düşesi 79
Matthaeus, Aziz 128
Matthaeus, Saray nazırı 244
Maurienne 33
Mavrokatakalon, Marianos 128
Mavrokatakalon, Nikolaus, Amiral 92
Maximos, Aziz 10
el-Mecdel 229
Mecheln 185
Medine 11, 15
Mekhitar, Airavanklı, Tarihçi 262
Mekke 11, 26, 28
Melfi 44; -konsili 45, 80
Melik Gazi Gümüştekin 247, 249
Melikşah, Sultan 50, 51, 52, 58-61, 164
Melissenos, Nikephoros 54
Melk 38
Melkîler 8
Melun bk. Guillaume
Menbiç 189
Mengücük 51, 56
Meram 145
Merdâîler 16
Merkurius, Aziz 191
Mersin 153
Meryem, Bâkire, Ana 32, 39, 128, 187
Meryem, İran kraliçesi 8
Meryem kilisesi, Kudüs'de 22
Mescidülaksâ 220, 221
Mezopotamya (Elcezire) 6, 21, 24, 165, 176
Metz 108
Meuse, Irmak 89, 112
Mikhail III., İmparator 25 n. 21
Mikhail VI., İmparator 42, 43
Mikhail VII., Dukas, İmparator 48, 51
Mikhail, Antakya yakubî patriği 16, 262
Mikhail, Aziz (St. Michael) 35, 36
Mikhail bk. Kerullarios
Milano 75
Mirdasîler 26
Misis (Mamistra, Mopsuestia) 57, 153-155, 172 n. 16, 247
Moablılar 19
Muhammed, Peygamber 3, 11, 12
Muhammed b. Ali bk. Almansor
Monoenergetizm 10
Monofizit râfizîler 6, 7, 11
Monotheletizm 10
Montaigu bk. Conon
Monteil, Aile 219; ayrıca bk. Adhemar; François-Lambert; Guillaume Hugue

Montgomery kontu 127
Montier-en-Der 34, 36
Montjoie 214
Montpellier bk. Guillaume
Montreuil bk. Guillaume
Morellus, Sekreter 246, 247
Mortagne kontu 127
Mosel, Irmak 135
Moson bk. Wieselburg
Mosynopolis 92
Moşus, Ioannes 4
Moulins 83
Muâviye, Halife 19
Munkızîler 206
Murâbitîn 71
el-müsta'lî, Halife 176
Musul 23, 24, 61, 156, 191

—N—

Nablus 228
Nakûra 213
Nangis bk. Bartolf
Napoli 40, 43
Narbonne 70 -konsili 68; ayrıca bk. Pierre
Nâsır-ı Husrev 29
Nasturîler 6, 9, 11, 16, 21, 22, 46
Navarra 70
Nazareth 19, 25, 39, 235
Neckar, Irmak 96, 97
Negeb 234
Nehrülkelb bk. Köpek ırmağı
Nesle bk. Drogo
Nestorios, Istanbul patriği 6
Neuss 108
Nicolaus I., Papa 66
Nicolaus II., papa 45
Nicolaus, Aziz 128
Nihavend savaşı 14
Niksar 48, 249
Nikaia bk. İznik
Nikephoros II., Phokas, İmparator 23-26
Nikephoros III., Botaneiates, İmparator 53, 54, 57, 58; ayrıca bk. Bryennios; Melissenos
Niketas, Niş valisi 96-99, 114
Nikolaos III., Istanbul patriği 80; ayrıca bk. Mavrokatakalon
Nikomedia bk. İzmit
Nikusus 156
Nîmes 87
Ninive 9
Niş 92, 96, 98, 99, 114
Nitra 108
Nogent bk. Guibertus
Norfolk bk. Guader
Norveç, Norveçliler 37
Nusaybin (Nisibis) 24
Nusayrî dağları 25, 206

—O—

Odilo, Cluny başrahibi 70
Odo, Marki 114
Okhrida 92, 131
Olav Trygvasson, Norveç kralı 37
Olav II., Norveç kralı 37
Oliba, Vich piskoposu 36
Olivola piskoposu 36
Onfroi de Monte Scabioso 119, 143
Onopnikles, Irmak 166, 168
Orange bk. Rambauld; Guillaume
Orel 89
Origenes 30 n. 1
Orléannais 89
Orléans 251
Orontes bk. Âsîırmak
Ostia 79
Oşin, Hethum oğlu 57, 151, 153
Otranto, Terra d' 118
Otto I., Alman imparatoru 35
Otto II., Alman imparatoru 66
Oxia 248
Oxus bk. Ceyhûn

—Ö—

Ödenburg 97, 114
Ölüdeniz 12
Ömer, Halife 3, 12
Ömer, Azâz hâkimi 197, 198

—P—

Palaiologos, Georgios 139
Palli, Burun 111
Paphlagonia 43, 60
Paris 68; ayrıca bk. Robert
Parma bk. Yohannes
Partzerpert, Kale 151
Paschalis II., Papa 237
Pavlikianlar 120, 147
Pazouni 151 n. 4
Peçenekler 48, 56, 60, 82, 98, 116, 120, 124, 125, 138
Peeldelau, Raoul 114, 115
Pelekanon 117, 122, 135, 136, 139
Pella 13
Pendik 117 n. 5
Pera bk. Beyoğlu
Petra 5
Petrus, Havârî, Aziz, 7, 45, 164, 187, 197, 210; Antakya'da - katedrali 165, 182, 185, 187, 195; Roma'daki Petrus kilisesi 69
Petrus III., Antakya patriği 76
Peyrins bk. François-Lambert
Philaretos, Vahram 57, 58, 150
Philippe I., Fransa kralı 81, 84, 87
Philokales, Eustathios, Kıbrıs valisi 196, 232
Philomelion bk. Akşehir
Phokas, İmparator 8; ayrıca bk. Nikephoros
Phrygia 148, 183
Piacenza konsili 81
Picardie 34, 89
Pierre d'Aulps 146, 183
Pierre Bartholomaeus 185-188, 194, 195, 198-200, 210, 211, 224, 226, 263
Pierre de Castillon 147
Pierre Disiderius 211, 218
Pierre l'Hermite, vaazları 88-90; doğuya seferi 95-103, 104, 105, 106, 115, 130; Antakya'dan kaçma teşebbüsü 171; Kürboğa'ya elçiliği 189, 190; muhtelif 91 n. 19, 136, 188 n. 12, 228, 259, 265, 267
Pierre de Narbonne, Albara piskoposu 198, 200, 201, 208, 226
Pierre de Roaix 147
Pierre de Stenay 113, 152
Pilet, Raymond 193, 201, 208, 211, 217, 247
Pindos dağları 120, 129
Pireneler 15, 69-71
Pisa, Pisalılar 70, 231-234, 236, 238, 252; ayrıca bk. Daimbert
Pisidia 144
Placentia bk. Kömenek
Poissy bk. Gautier; Guillaume
Poitiers 67, 86; ayrıca bk. Richard
Polonya 66
Polybotos 144, 149
Pontarlier 128
Porsuk, Irmak 143 n. 15
Prag 108; ayrıca bk. Kosmas
Praxedis, İmparatoriçe 81
Premeti 120 n. 10
Provence, Provence'lılar 67, 69, 83, 86, 122, 128 n. 23, 190, 194, 210, 211, 226, 247
Prudentius 32
Prusya 66
Psellos, Mikhail 41

—R—

Ra'ban 150
Rabboth Moab 13 n. 17
Radulphus Cadomensis 187 n. 10, 197 n. 24, 258
Raimundus Aguilers, Tarihçi 126 n. 18, 188, 190, 201, 209, 219, 221, 226, 227, 256, 263, 265
Rainulf, Salerno kontu 119
Ralph bk. Guader
Rambauld, Orange kontu 123
Ramiro I., Aragon kralı 71
Ramses II., Firavun 250
Ras Şakka 212
Ravendel bk. Ravendan
Ravendan (Ravendel) 156, 157, 161, 196
Raymond IV., de Saint-Gilles, Toulouse kontu, Provence markisi, Ispanya savaşlarında 83; haçlı seferine katılması 86-88, Istanbul yolculuğu 122-125, 130, 131; İznik'de 136-138; Pelekanon'da 139; Anadolu'da 141, 142; Antakya'ya öncü göndermesi 147; Antakya kuşatmasında 167-169, 174-175, 179; Kutsal mızrak 185-188; 189-190; Bohemund'a muhalefeti 191-193, 194-195, 199-201; yağma akınları 197-198; Kudüs'e hareketi 201; Suriye'de 205-212; Kudüs önünde 216-218; Kudüs'ün zaptında 220-222; taç entrikaları 224-226; Askalan önünde 228-230; Filistin'i terki 230-231; Lâzikiye'de 233; Istanbul'a gidişi 246-247;
Raymond-Bérenger I., Barselona kontu 70
Raymond de la Forez 123
Raymond de Turenne 208
Refenîye 207
Regensburg 108
Reims 78, 84, 113; ayrıca bk. Manasses; Keşiş Robert
Reinard de Toul 113, 117, 118 n. 6, 152, 160, 190
Renaud de Breis 99, 102
Remle (Rama) 207
Rethel bk. Baudouin II.
Rhein 96, 97, 113
Ribemont bk. Anselm
Richard III. Normandie dükü 36
Richard de Poitiers, Tarihçi 257
Richard de Salerne (R. du Prinzipat) 119
Richard Hacı, Şâir 260
Ricout, Guillaume 217
Rinaldo 100, 101
Rıdvan, Haleb hükümdarı 61, 164, 165, 173, 176, 189, 193, 206, 247
Roaix bk. Pierre
Robert II., Dindar, Fransa kralı, 67, 70
Robet I., Normandie dükü, 36
Robert II., Normadie dükü, haçlı seferine katılışı 88, 127; Istanbul yolculuğu 128, 129; İznik'de 137; Eskişehir savaşında 142; Antakya'da 182, 187, 190, 198, 201; Lâzikiye'de 196; Kudüs yolunda 201, 205; Arka'da 209, 210; Kudüs'de 216, 219, 224-226; Askalan'da 228-230; Avrupa'ya dönüşü 230-233; muhtelif 224, 252, 263, 265
Robert I., Flandre kontu, 82, 127
Robert II., Flandre kontu, haçlı seferine katılışı 88, 127, 128; Istanbul'da 128; Eskişehir savaşında 141, 142; Antakya'da 169, 179, 182, 185 n. 8, 187, 190, 193, 198, 199, 201; Antakya'da kalışı 201; haçlı seferine yeniden katılışı 208, 209; Remle'de 213; Kudüs'de 217, 224-226; Askalan

önünde 228-230; Avrupa'ya dönüşü 230-233; muhtelif 252, 263
Robert Guiscard, Apulya dükü 45, 53, 54, 56-58, 78, 80, 88, 146
Robert d'Ansa 119
Robert d'Apulie 239
Robert d'Arbrissel 88, 90 n. 18
Robert de Paris 143
Robert de Rouen, Remle piskoposu 213, 244
Robert de Sourdeval 119
Robert de Tosni 70
Robert, Keşiş, tarihçi, 84, 90, 258
Rodos 60, 231
Rodosto bk. Tekirdağ
Roger Borsa, Apulya dükü 88, 118, 128
Roger I. de Hauteville, Sicilya kontu 45, 77, 80, 88, 118
Roger, Daimbert'in oğlu, 115
Rohes bk. Arnoul Malecorne
Romanos IV. Diogenes, imparator, 48, 49, 51, 55, 57
Romanos, Rossano piskoposu, 80
Rosay 112
Rossano bk. Romanos
Rossignuolo, aile, 119, 120; ayrıca bk. Godefroi
Rothard, Mainz başpiskoposu, 107
Roucy bk. Ebles; Felicia
Rouen 105; ayrıca bk. Robert
Roussel de Bailleul 48, 49, 51, 52, 111
Rousillon 67; ayrıca bk. Gerard
Ruben, ermeni hükümdarı, 57, 151
Rudolf, Schwaben dükü 72
Rudolf de Bandis 103
Rue bk. Vulpius
Rufinel 137 n. 3
Rufus bk. Guillaume
Rugia 198, 199, 265, 266
Rusia vâdisi 147
Russa bk. Keşan
Rüdesheim 107

—S—

Sahyûn 25
Saint-Aubin d'Angers başrahibi 36
Saint-Benignus başrahibi 75
Saint-Cybar başrahibi 36
Saint-Gilles 83, 87; ayrıca bk. Raymond
Saint-Pol bk. Hugue
Saint-Symeon bk. Süveydiye
Saint-Valéry bk. Gautier
Saintes 86
Sakız (Khios) 60, 149
Salerno bk. Rainulf; Richard
Salih b. Mirdâs, Haleb emîri 28
Salm 106
Samânîler 46
Samaria 33, 217, 234
Samos bk. Sisam
Samosata bk. Samsat
Samsat (Samosata) 156-158, 160
Samuel, Ani'li, Tarihçi 262
Sancho III., Navarra kralı 70
Sancho-Guillaume, Gascogne dükü 70
Sangarios bk. Sakarya
Sakarya, Irmak, 140, 141, 143 n. 15
Saragossa 70
Sardes 149
Sarı-su, Irmak 143 n. 15
Sarût, Vâdi 206
Sâsânîler 14, 21
Save,Irmak 96, 98, 114
Sayda (Sidon) 212, 251
Scabioso, Monte bk. Onfroi
Schwaben bk. Hilda; Rudolf
Schwarzenberg bk. Heinrich
Sebastea bk. Sivas
Seine, Irmak 130
Selânik 38, 80, 92, 120, 124, 129
Seleukia bk. Silifke
Selymbria bk. Silivri
Semlin 96, 97, 114
Sens 84

Sergios, kumandan 12
Sergios I., Istanbul patriği 10
Sergios II., Istanbul patriği 74
Sergius IV., papa 74
Serez 120
Seyfüddevle, Haleb hükümdarı 23
Sırbistan, Sırplar 56, 82, 124
Sicard de Cremona 257
Sicilya 23, 45, 77, 118, 119
Sidon bk. Sayda
Sigelgaita, Apulya düşesi, 58, 118
Silifke (Seleukia) 33, 141, 247
Silivri (Selymbria) 114
Silpios, Dağ 165, 175
Silva Candida bk. Onfroi
Simson, Dârülaceze, Istanbul'da 38
Siondağı, Kudüs'de 215, 216, 219, 251
Sis bk. Kozan
Sisam (Samos) 60, 149, 231
Sittülmülk, Fâtımî prensesi 28
Sivas 47, 56, 247
Sofya 38, 92, 98 n. 7
Sophon dağ 52
Sophronios, Kudüs patriği 3, 4
Sosthenion 117
Sourdeval bk. Robert
Souvigny 83
Söğüt 143 n. 15
Sökman, Artukoğlu 173, 191, 205
Speyer 106
Stavelot başrahibi 36: ayrıca bk. Baudouin
Stenay 112; ayrıca bk. Pierre
Stratiotikos bk. Mikhail VI.
Sudanlılar 215
Sultandağ 144
Sûr (Tyrus) 207, 212, 213, 251; -merdiveni 213
Suriye geçidi 146, 155
Suvat 240
Süleyman, Kutulmuş oğlu, selçuklu sultanı, 50, 52, 56, 58, 60, 61, 164
Süleyman, Kanunî, Osmanlı hükümdarı 215
Süleyman tapınağı 3
Süruç 161
Sütunlar kapısı, Kudüs'de 216, 220
Süveydiye (St. Symeon, Samandağ) 166, 186, 172, 174, 183, 186, 196
Süveyş 14
Swein Godwinsson 37
Sylvia, azize 31; bk. Aetheria
Sykos 232
Symeon II., Kudüs patriği 61, 81, 170, 174, 222, 223, 224
Symeon, Ermeni arazi sahibi 146
Symeon Stylites, Aziz 33

—Ş—

Şehrbârâz 8
Şemsüddevle, Yağısıyan'ın oğlu 165, 169, 180, 182
Şeyzer (Caesarea) 24, 26, 27 n. 26, 169, 196, 206

—T—

Taberiye (Tiberias) 13, 25, 235, 237, 240
Tabor, Dağ 39, 235
Tafroc bk. Taphnuz
Taglib, Arab kabilesi 11
Talenki, Köy 166
Tankred de Hauteville 44, 45, 47
Tankred, Galilaea princepsi, Antakya nâibi. Haçlı seferine katılışı 119, Istanbul yolculuğu 120-122; Anadolu'ya geçişi 122; İznik'de 136, 137; Aleksios'a vassallik yemini 139; Çukurova seferi 151-155; Antakya'da 167, 175, 176, 190; Kudüs yolu 206, 207, 209; Bethlehem'i işgali 214; Kudüs kuşatmasında 216-221; Nablus'da 228: Askalan'da 229; Filistin'de

kalması 230; Celîle'yi zaptı 235, 236; doğuya yağma akını 239, 240; Hayfa seferinde 242; Daimbert'le anlaşması 244-246; Kral Baudouin ile müzakereleri 251, 252; muhtelif atıflar 143, 196, 201, 257.
Tankred kulesi, Antakya'da 175, 191
Taphnuz (Tafroc) 160, 162
Tarento 118
Tarkhaniotes, Joseph 48
Tarsus 57, 151, 152-155, 172 n. 16, 183, 247
Tartus bk. Antartus
Tatikios, Bizans kumandanı 138 n. 7, 141, 144, 146, 148, 172, 174, 231, 232, 255, 260
Tatta gölü bk. Tuzgölü
Teck bk. Walter
Tekirdağ (Rodosto) 38, 124, 126
Tell Bâşir (Turbessel) 191 n. 8, 156, 157, 161, 196, 197
Tell Manas 193
Tembris, Irmak 143 n. 15
Termoli 38, 43
Terracina 43, 79
Thatul, Maraş hâkimi 147, 150, 160, 160 n. 18
Thekla, Azize 33
Theodora Porphyrogennete, İmparatoriçe 39, 42, 45
Theodora, Iustinianus'un karısı, İmparatoriçe 7
Theodora, Theophilos'un karısı, İmparatoriçe 23
Theodoros, Herakleios'un kardeşi; bk. Trithyrios
Theophylaktos, Bulgaristan başpiskoposu 81, 131, 256
Thessalia 54, 58
Tomas de la Fère 106, 109
Thoros, Urfa hâkimi 58, 150, 155-158, 160, 248
Thoros, Ruben hânedanından 160 n. 18
Thorvald Kodransson Vidtförli 37
Tiberias bk. Taberiye
Titus, İmparator 30
Toledo 71
Toros dağları 16, 57, 145, 146, 149, 150, 151, 170
Tortosa bk. Antartus
Toskana bk. Mathilde
Tosni bk. Godvere; Roger
Toul bk. Reinard
Toulouges, synodları 67, 68
Toulouse 86; bk. Raymond
Tournai bk. Gilbert
Tours 86; ayrıca bk. Gregorius (Grégoire)
Trablusşam Trablus (Tripolis) 24, 25, 26, 29, 35, 61, 206, 209, 234, 242, 250
Trabzon 46
Trani 80
Trier 108: - başpiskoposu 36
Trisontai savaşı 79
Trithyrios, Theodoros 13
Tudebod 257
Tuğrulbey, Selçuklu sultanı 47, 59
Tuğtekin 165, 169
Tuna, Irmak 38, 56, 60, 82, 96, 97, 109, 113
Tunus 69
Turbessel bk. Tell Bâşir
Turenne bk. Raymond
Tutuş, Selçuklu hükümdarı 59-61
Tuzgölü (Tatta) 140
Tuzla 117 n. 5
Türkistan 6, 46
Türkmenler 46, 47, 50-54, 56, 143, 144, 205
Tyana 140, 152
Tyros bk. Sûr
Tzitas 138 n. 7

—U—

Ulukışla 152
Umberto, Silva Candida kardinali 76
Urbanus II., Papa (Eude de Lagery de Monteil), başlangıç 78, 79; papa seçilişi 79; Aleksios ile müzakereleri 80, 81; Piacenza'da 81, 82; Fransa'da 83; Clermont konsilinde 83-86; haçlı seferi hazırlıkları 86-90; Adhemar'a direktifleri 170, 192, 194; haçlı reislerinin Urbanus'a yazdıkları mektup 197; ölümü 275; Daimbert'i legat tayini 223, 236; muhtelif 71, 118, 122, 127, 128, 161, 168, 237, 260
Urfa (Edessa) 26, 39, 48, 57, 58, 150, 154 n. 8, 156-163, 177, 178, 186, 193, 197, 212, 233, 237, 244, 248-250, 252
Urfalı Mateos, Tarihçi 158, 261, 262
Uygur Türkleri 46
Ürdün, Irmak 13, 20, 39, 186, 218, 226, 235, 237
Üsküdar (Khrysopolis) 52

—V—

Vaftizci Yohannes 33, 39
Vahan, Ermeni kumandanı 13
Vahka, Kale 151
Vahram, Gregor, Ermeni katolikosu 150 n. 3, 216 n. 1; bk. Philaretos
Valence 83, 187; bk. Etienne
Valentinois kontları 86
Van gölü 47, 49, 150
Vardar, Irmak 120
Varegler 37, 48, 53, 58, 75, 82, 175 n. 19
Vartan, Tarihçi 262
Vaspurakan 27
Velid I., Emevî halifesi 20
Vendeuil bk. Clarambauld
Venedik, Venedikliler 35, 58, 77, 241, 242, 244 n. 1, 245, 260
Venus Capitolina, İlâhe 30
Verdun kontu 36
Verdun-sur-le Doubs 67
Vermandois 110; bk. Hugue de Vermandois
Vessâb b. Mahmud 190
Vidtförli bk. Thorvald
Vienne kontu 36
Viernenberger 106
Victor II., Papa 37 n. 24, 39
Victor III., Papa 79
Vodena bk. Edessa (Vodena)
Volkmar 106, 108, 109
Vulpius de Rue 34

—W—

Waimer, Hacı 34
Wallonlar 113
Walter von Teck 96, 102, 103
Warner de Gray (Garnier de Grez) 113, 242, 246
Watten, Manastır 128
Welf, Bourgogne şövalyesi 153, 154 n. 7, 155
Welf von Bayern 79
Wevelinghofen 108
Wicher der Alemanne 244
Wieselburg (Moson) 108, 109
Willermus Tyrensis, Sûr başpiskoposu, Tarihçi 9, 224, 235, 248, 259
William of Malmesbury, Tarihçi 84 n. 3, 257
Willibald, Eichstaett piskoposu 38
Worms 107

—X—

Xanten 108

—Y—

Yafa 217, 218, 234, 237-239, 241, 242, 250, 251
Yafa kapısı, Kudüs'de 215, 216
Yağısıyan, Antakya Hâkimi 164, 169, 173, 176-180
Yağısıyan sarayı 193, 199
Yakubî kilisesi, Yakubîler 7, 16, 58, 227
Yermûk, Irmak 13, 14
Yohannes, Aziz, Parma piskoposu 36
Yohannes Diakonos, Bizans tarihçisi 41
Yohannes Diakonos, Ermeni Tarihçisi 262
Yohannes, Hastahane, Dârülaceze 38
Yohannes, Kudüs patriği 23, 24
Yûniye 251

—Z—

Zakharias, Kudüs patriği 8
Zamora 70
Zante, Adan 231
Zeytundağı 4, 30, 217, 219
Zimmern kontu 86
Zimmern vekayinâmesi 259
Zoe Porphyrogennete, İmparatoriçe 42
Zonaras, Tarihçi 256
Zweibrücken 106
Zyprian, Antakya ermeni piskoposu 248, 249

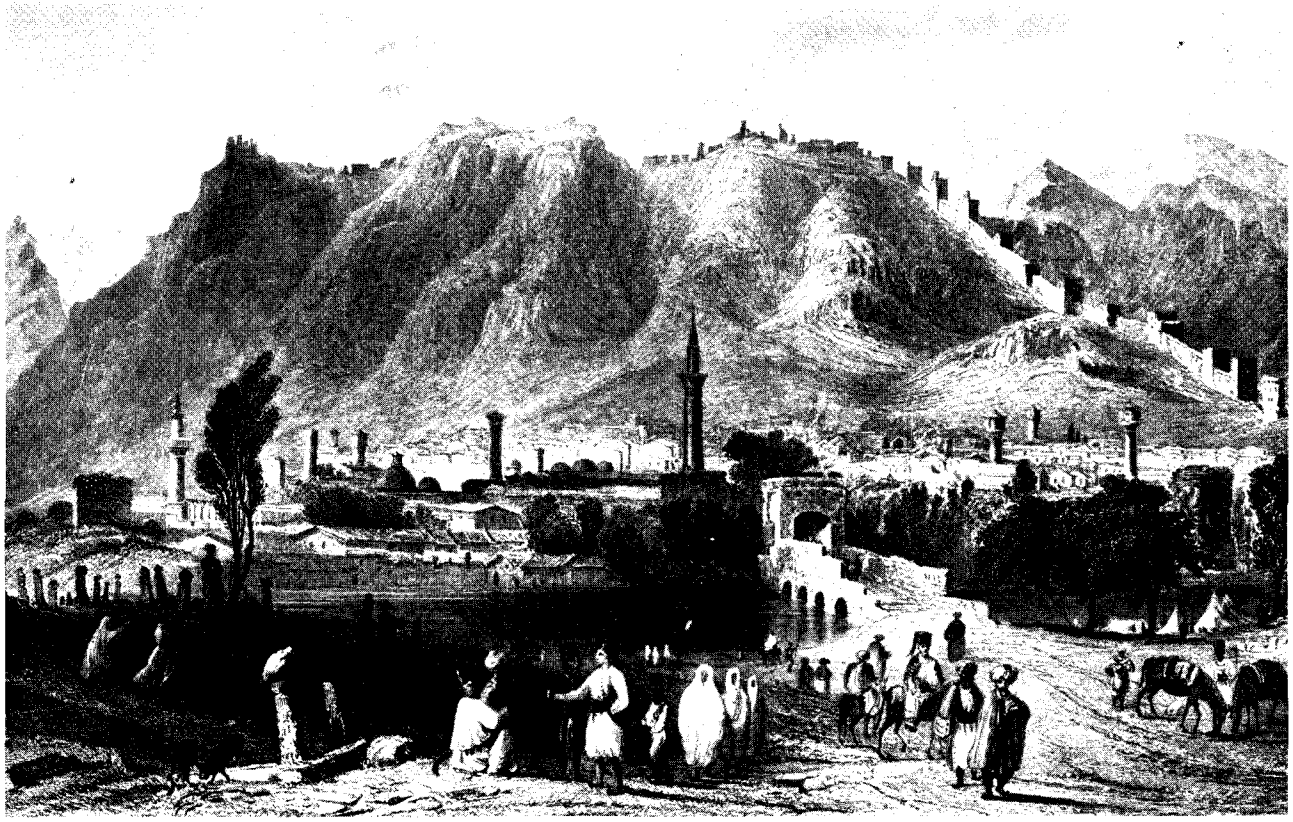
RESİMLER
VE
HARİTALAR

11. yüzyıl sonlarında bir hacı

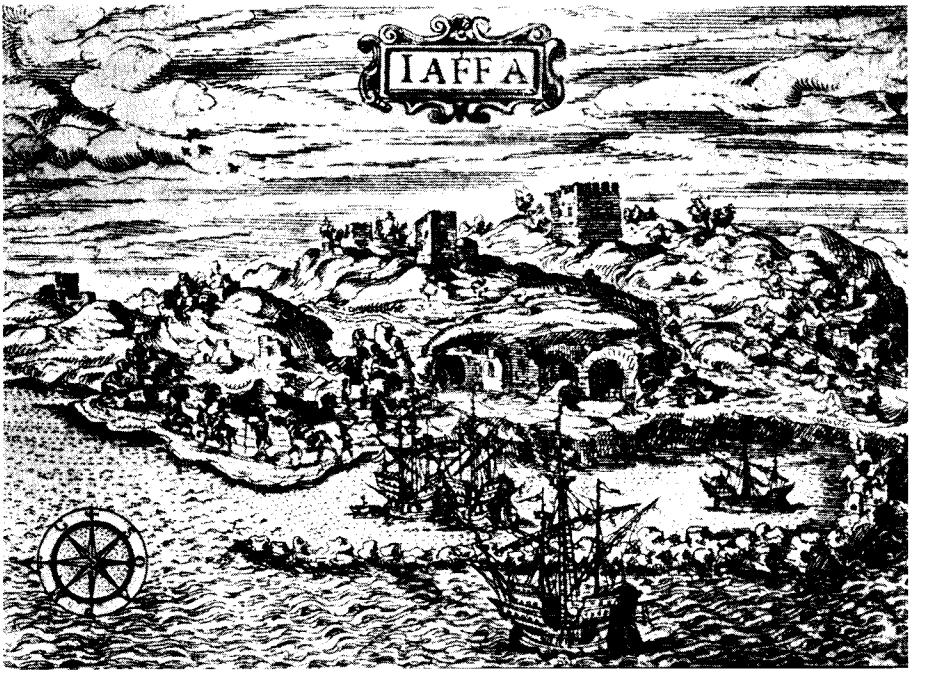
İmparator Alexius I (M.Ö.)

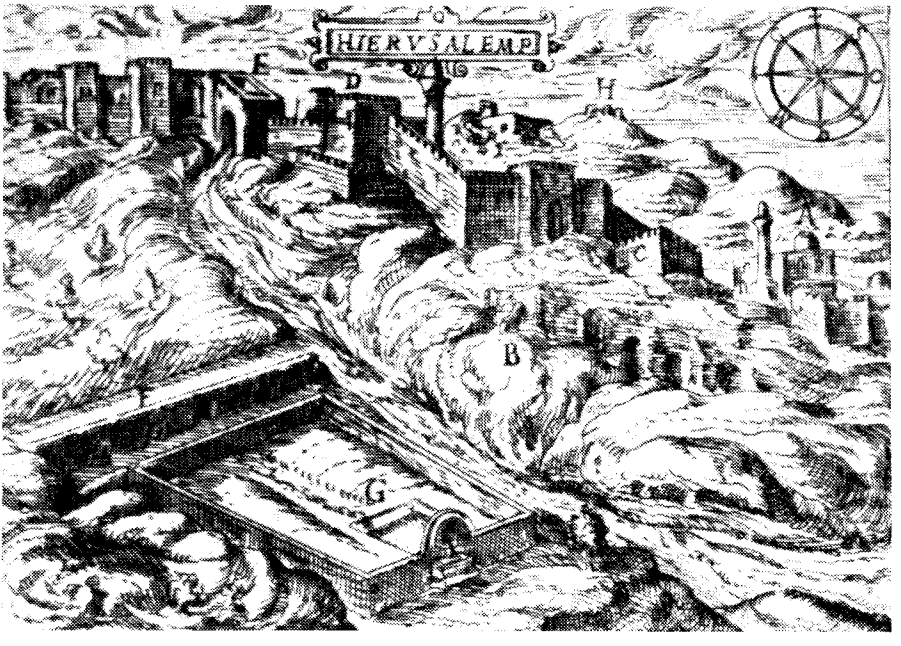
Âsiırmak'dan Antakya'nın görünüşü; ön planda müstahkem köprü; sağda haçlıların şehre girdikleri sur kesimi; yamaçta şehrin binaları

Remle

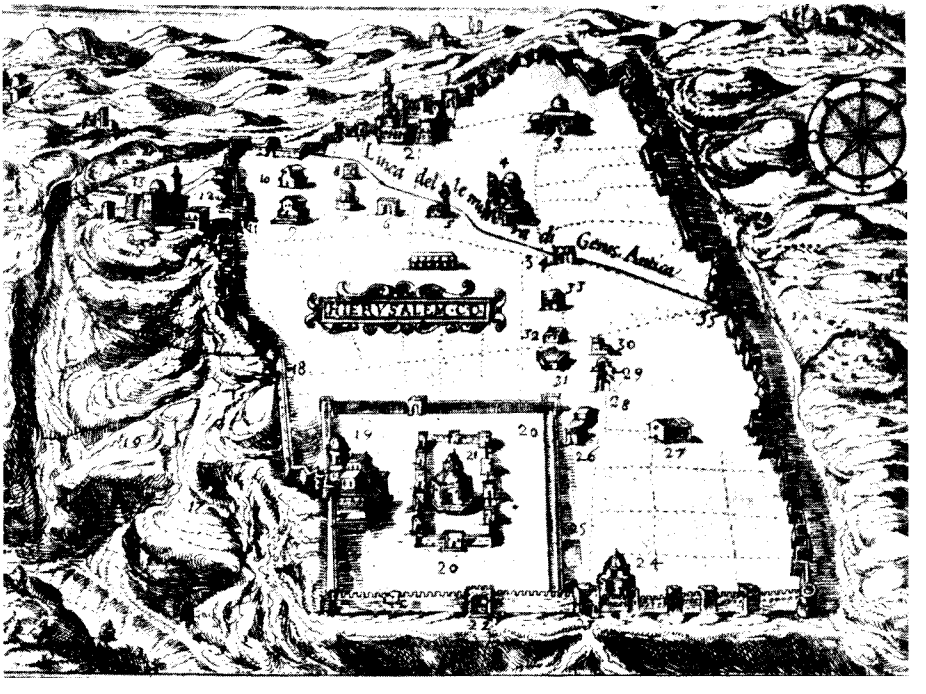

Yafa limanı

A.	Il S. Cenacolo.	R.	Porta di Giaffa.
B.	Ruine della torre di Dauid.	F.	Acquedotto.
C.	Caſa di Caifa.	G.	Fontana di Berſabea.
D.	Caſtello.	H.	Mont'Oliueto.

Kudüs'ün güneyden görünüşü

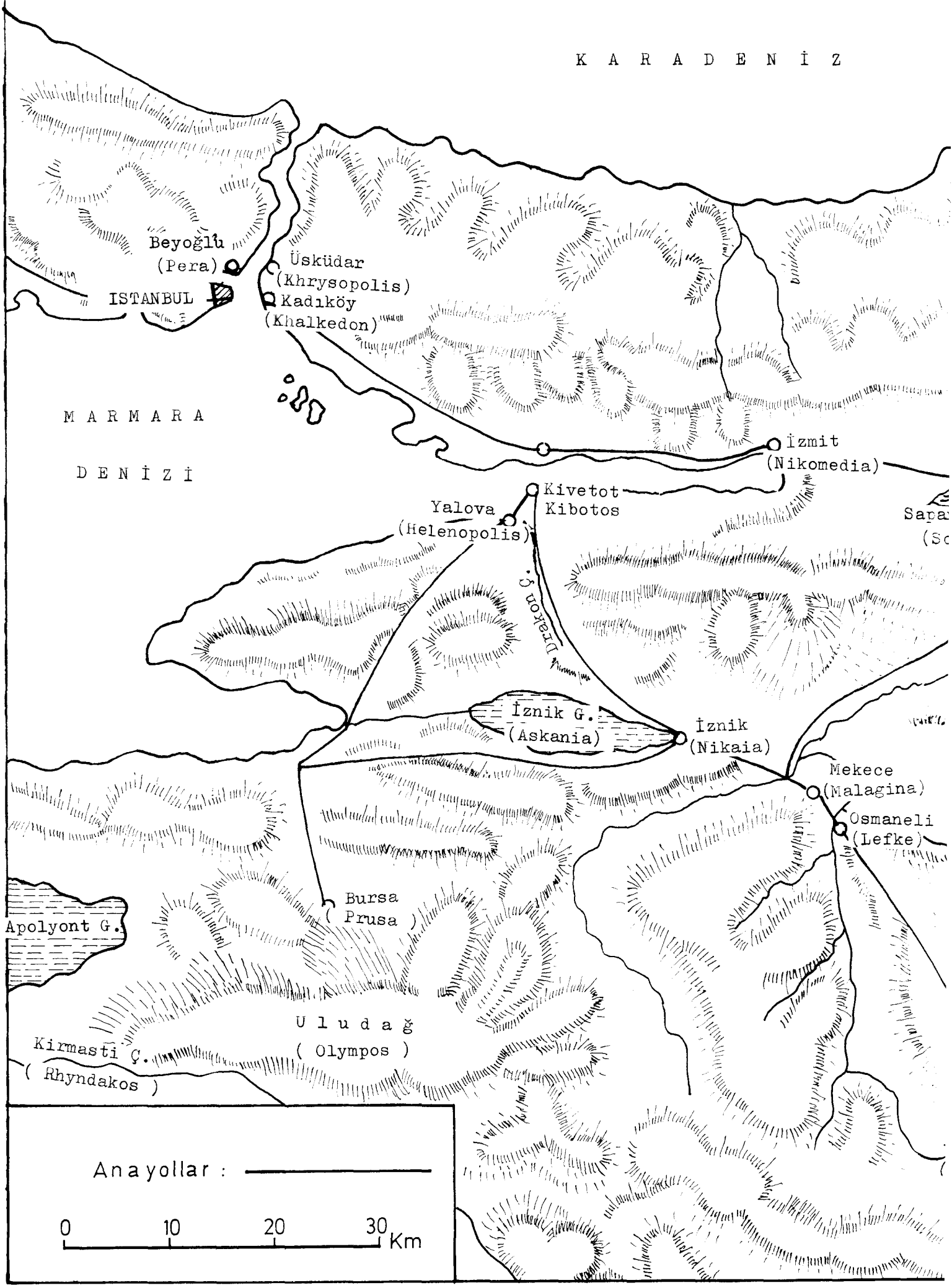

1	Porta di Giaffa.	13	Il S. Cenacolo. (cor. della V.M	25	Probatica Piscina.
2	Castello de Pisani.	14	Dove i Giu. volsero pigliare il	26	Casa di Pilato.
3	Monast rio de'Catolici.	15	Dove S Piet o pianse.	27	Casa del Re Herode.
4	Chiesa del S Sepolcro.	16	Fonte di Siloe.	28	L'arco di Pilato.
5	Casa di Zebedeo.	17	Fonte di Maria Verg.	29	Chiesa del Spasmo.
6	Porta Ferrea.	18	Porta Sterquilina.	30	Simon Cireneo.
7	Casa di S Marco.	19	Chiesa della Prese. della V.M.	31	Casa dell'Epulone.
8	Casa di S Thomaso.	20	Piazza del Tempio.	32	Casa del Fariseo.
9	Chiesa di S Iacomo.	21	Tempio di Salomone.	33	Casa di Veronica.
10	Casa d'Anna Pontef.	22	Porta Aurea.	34	Porta Iudicialis.
11	Porta Dauid.	23	Porta di S Stephano.	35	Porta Ephraim.
12	Casa di Caipha Pontef.	24	Chiesa di S. Anna.	36	Basarre.

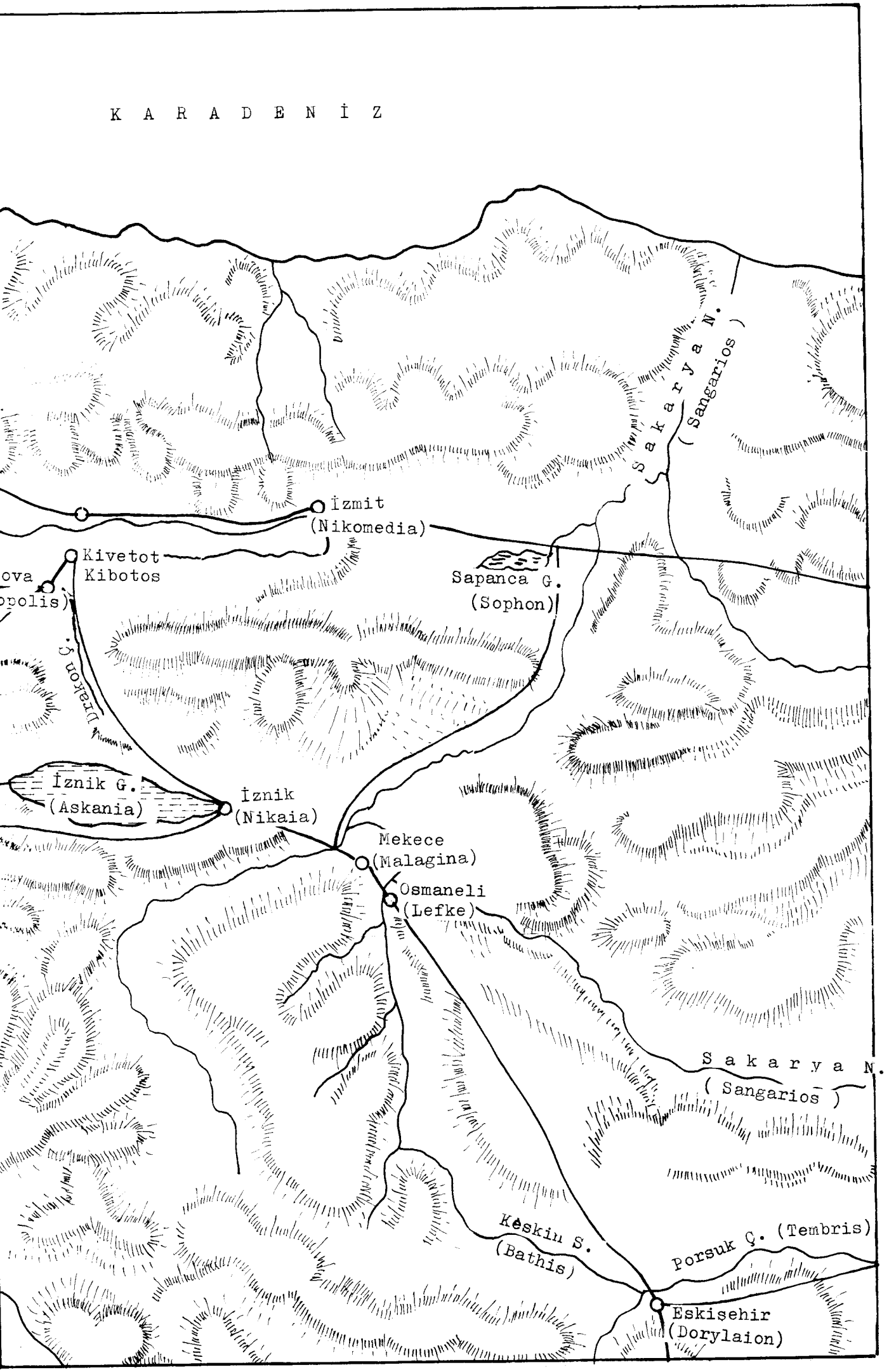
Kudüs'ün planı

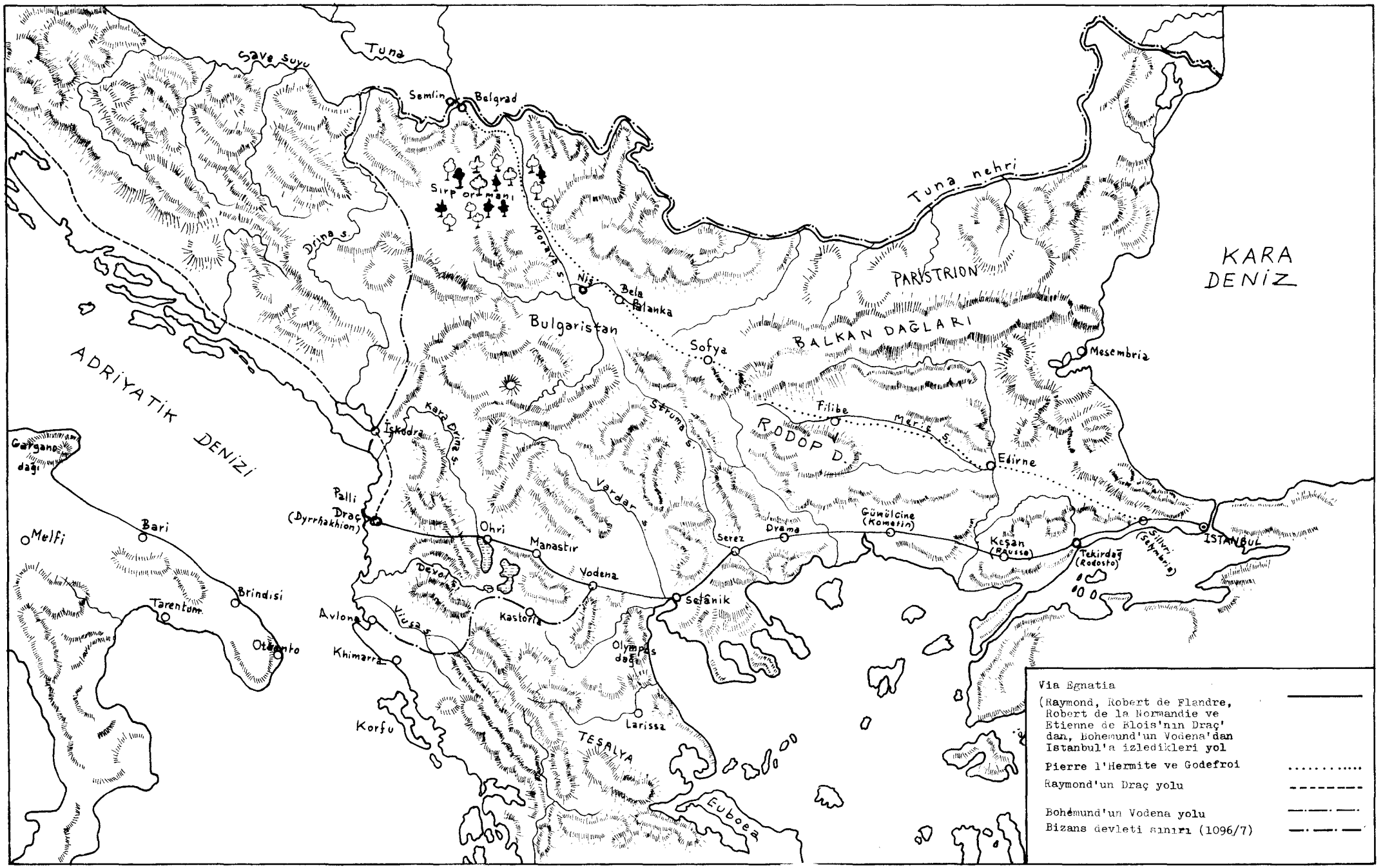
Köpek ırmağı (Nehrülkelp)'nın ağzı

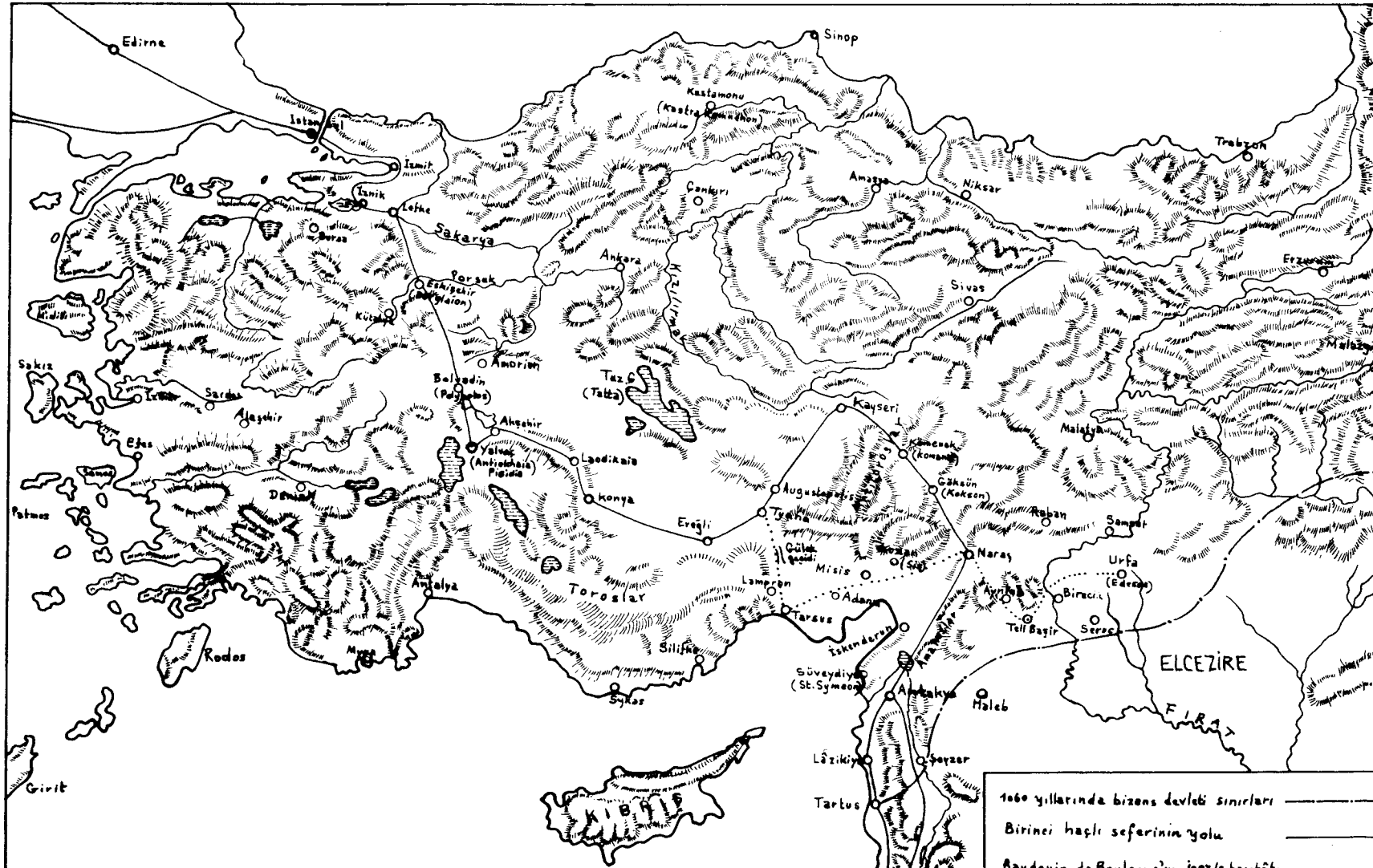
1 - Birinci haçlı seferi zamanında İstanbul ve İznik civarı

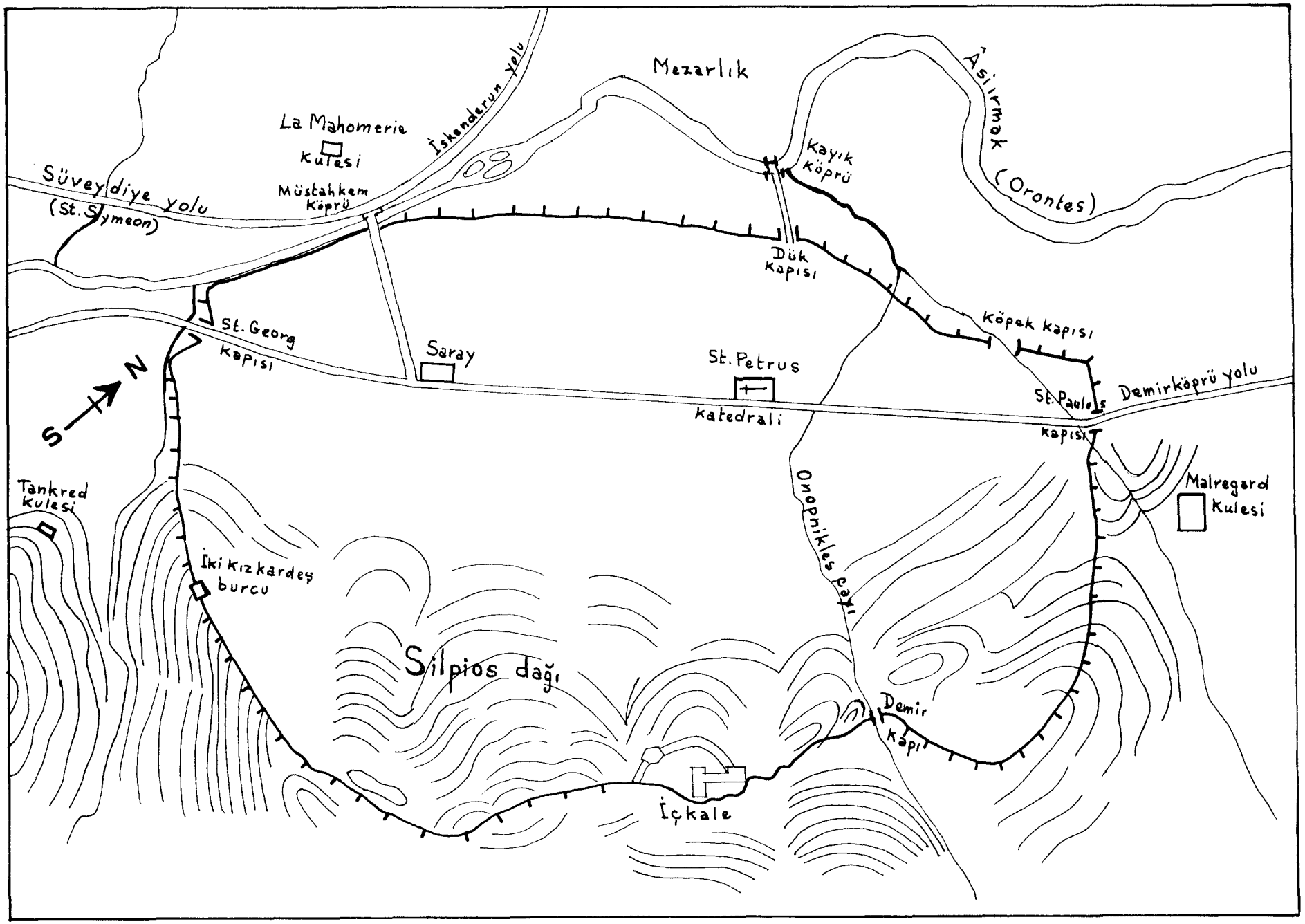
1 - Birinci haçlı seferi zamanında İstanbul ve İznik civarı

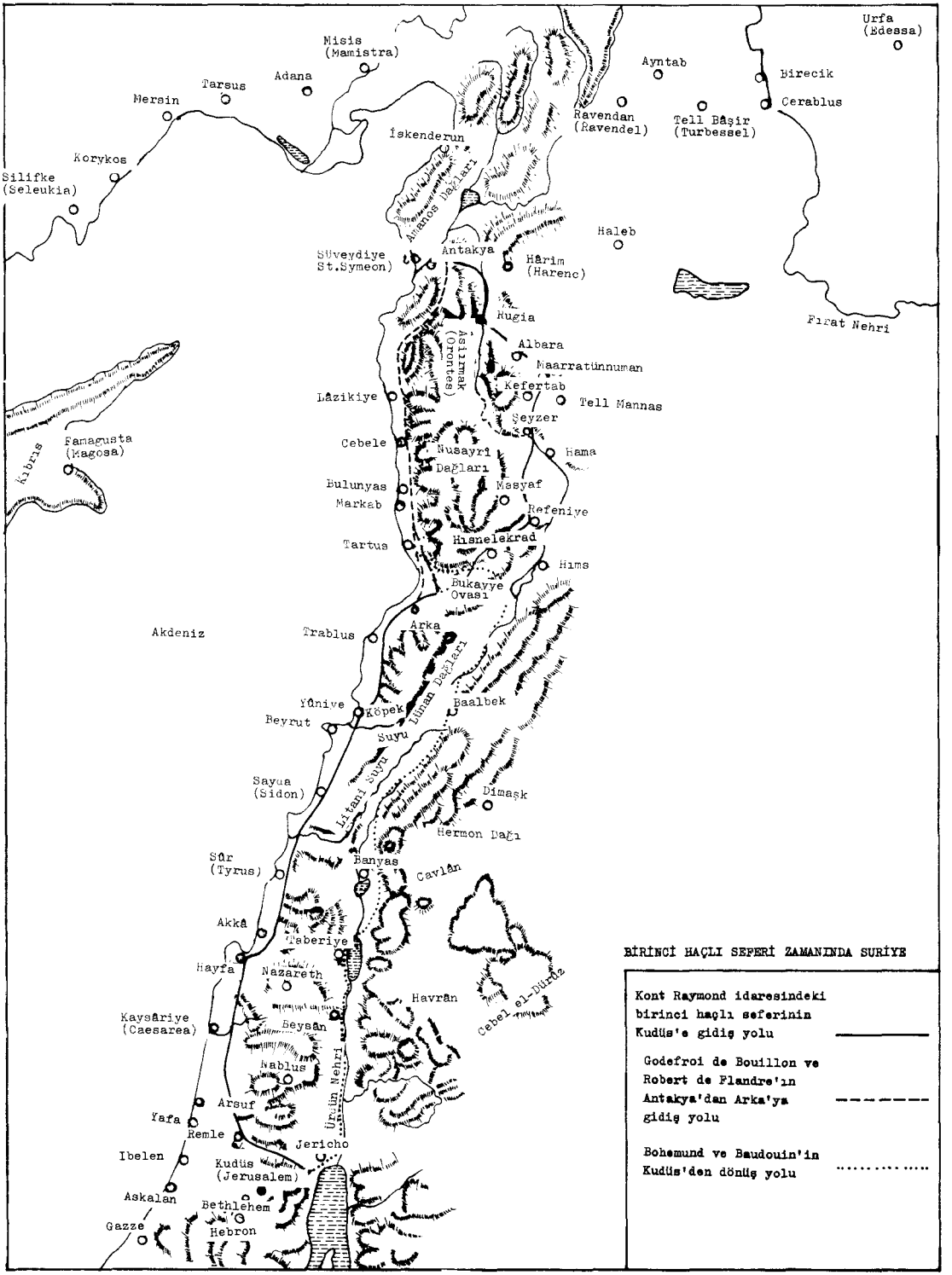
2 - Birinci haçlı seferi zamanında Balkan yarımadası

3 - Birinci haçlı seferi zamanında Anadolu

4 - 1098 yılı Antakya'sı planı

5 - Birinci haçlı seferi zamanında Suriye

ISBN 975-16-0186-X Tk.
ISBN 975-16-0187-8

Fiyatı : 10000 Lira

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara — 1989